СРПСКА КРАЉЕВСКА АКАДЕМИЈА

ПОСЕБНА ИЗДАЊА

КЊИГА CIII

ДРУШТВЕНИ И ИСТОРИСКИ СПИСИ

КЊИГА 44

СКЕНИРАО

Теодор Анагност

СРЕМ. КАРЛОВЦИ
СРПСКА МАНАСТИРСКА ШТАМПАРИЈА
1934.

СРПСКА КРАЉЕВСКА АКАДЕМИЈА

ЗБОРНИК ИЛАРИОНА РУВАРЦА

ОДАБРАНИ ИСТОРИСКИ РАДОВИ

I

ПОЛИТИЧКА ИСТОРИЈА, ИСТОРИЈА КЊИЖЕВНОСТИ, ИСТОРИСКА ГЕОГРАФИЈА И КРИТИКА

СПРЕМИО ЗА ШТАМПУ
НИКОЛА РАДОЈЧИЋ

БЕОГРАД
1934.

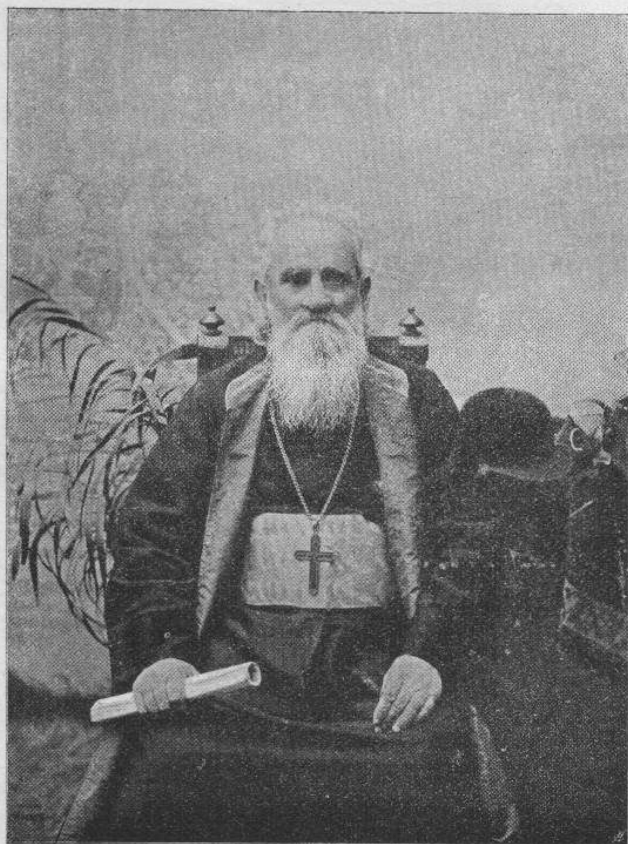

Иларион Руварац
Архимандрит.

САДРЖАЈ

Стр.

ЗБОРНИК ИЛАРИОНА РУВАРЦА

I

УВОД

О мислима и напорима око издавања радова Илариона Руварца

Мисао о издавању скупљених или одабраних радова Илариона Руварца није много млађа од појаве његових првих историјских расправа, расутих по листовима, тешко приступачним, или објављених у публикацијама учених друштава, које није било лако набавити. Потреба поновног издавања осећала се још више на страни, особито у ученом словенском свету, него ли код нас, јер док је код нас било само врло тешко сабрати расуте радове Илариона Руварца, било је то на страни заиста немогуће. А словенска филологија, критичка и смела у исти мах, обухватала је тада целокупну науку о Словенима, нарочито о њиховој прошлости. У њој се брзо осетила дубока ученост Илариона Руварца, његово широко знање, одличан таленат за комбинације и, изнад свега, његов оштри, критички поглед на српску прошлост. Научењаци од гласа нису се ни часа предомишљали да то отворено, и с похвалом, признају. Ватрослав Јагић није исписао само своје мишљење, него је оденуо у своје речи сложан суд целе озбиљне словенске науке, када је испраћао радове Илариона Руварца с необичним признањем на похвалама спорих својих критика.[1] Када је дочитао први део Приложака одао је високу пошту оштрини погледа и таленту комбиновања Илариона Руварца,[2] док је за други део ове збирке

[1] У првој књизи свога Архива писао је Ватрослав Јагић за студију Илариона Руварца „О првим годинама Душанова краљевања у хронолошком погледу" (Rad, XIX, 1872, 178—188): „Bemerkungen zur Regierung Dušan's von Il. Ruvarac dessen gelegentliche kleine Notizen einen sehr kritischen Forscher verrathen." Archiv für slav. Phil., I, 1876, 596.

[2] „Man ist schon seit langen gewöhnt, die feine Combinationsgabe des Herrn Ruvarac nach Gebühr zu würdigen — auch dieser Beitrag stellt von neuen dem Verfasser das Zeugniss eines scharf blickenden Geschichtsforschers aus." Ibidem, III, 1879, 750.

*

писао да су прилошци у њему „прави бисер" („wahre Perlen") у историјској књижевности Југословена.[3] Тада је он био већ начисто с тиме, да би расуте расправе Илариона Руварца требало поново издати, јер оне нису биле ни међу Југословенима познате колико заслужују а камо ли међу странцима, све на велику штету науке и нашега научног угледа.[4] Ватрослав Јагић је, с много такта, сећао Матицу Српску да би, можда, њој највише приличило да изда сабране радове заслужнога историчара. Узалуд је вапио, још 1879 год., јер ниједно југословенско учено друштво није услишало његову оправдану и искрену жељу. Њу је, колико је могао, испунио сам Иларион Руварац.

Када су његови другови, 1884 год., заједнички прослављали тридесетогодишњицу ђаковања у Бечу, он није отишао на састанак, него им је, место себе, испратио о свом трошку издану књигу „Две студентске расправе," у којој је из Седмице (1856—1858) прештампао свој „Преглед домаћих извора старе српске повеснице" и „Прилог к испитивању српских јуначких песама;" историјат издања ове књижице, довољно болан, приступачан је сада и читаоцима овога Зборника (I, 174—178). До прештампаних расправа било је, збиља, најтеже доћи, а оне су, осим тога, имале још шири круг читалаца него ли студије Илариона Руварца из српске историје, јер је његов Прилог од особите важности за изучавање легендарног карактера јуначких песама уопште, не само српских.

„Две студентске расправе" могле су се развити у почетак издавања скупљених радова Илариона Руварца, али то се, нажалост, није догодило. Остало је на њима. А Иларион Руварац је и даље, исто тако као и дотад, расипао — више него иједан српски историчар — своје расправе и критике по новинама, по богословским, забавним и стручним листо-

[3] Ibidem, V, 1881, 180.

[4] Уз познату радњу Стојана Новаковића „Ueber Legjan-grad (Ledjan-Stadt) der serbischen Volkspoesie" написао је Ватрослав Јагић — како је то често чинио — своју напомену, у којој је и ово рекао: „Der Verfasser (sc. Novaković) war in der Lage, auf eine ältere Abhandlung des Herrn I. Ruvarac zurückzugehen, welche wie so manches andere von diesem verdienstvollen Erforscher der serbischen Geschichte leider selbst bei den Südslaven zu wenig bekannt ist. Wäre es nicht angezeigt, dass eine südslavische Gesellschaft, z. B. die serbische Matica, die zerstreuten Abhandlungen des Herrn I. Ruvarac von neuem edirte?" Ibidem, III, 1879, 124.

вима, по шематизмима и по ученим публикацијама. Велики део од њих је још штампан да не може бити горе. Сам писац тешко да је икада водио озбиљну коректуру и пажљиву ревизију својих радова. Он их је само написао, често док су се већ штампали, а даље су се о њима старали обично сами уредници, скоро увек без довољно знања, каткад и с мало савесности уопште, поред и иначе тешких прилика за штампање код Срба. Зато није велико чудо што су радови Илариона Руварца, почесто, толико исквареии штампарским погрешкама и испуштањем и ремећењем текста, особито цитата, да их је немогуће с пуном научном сигурношћу употребити као збиља аутентичне његове радове. Како су штампане „Краљице и царице српске"! Па како је издан „Стари Сланкамен"! А Иларион Руварац је уносио, обично, у своје ручне примерке тако мало исправака да изгледа као да их није хтео више читати, када су једанпут били штампани — можда да се не би љутио због штампарских погрешака! Има и случајева да је незнатније погрешке исправљао а важније пропуштао. Сам је писао о Јовану Рајићу да „је морао јако љутит бити, кад је назначавао штампарске погрешке у својој напечатаној Историји, па ... је љутит превидио" по коју важну (Зборник, I, 279), а то важи и за њега, још више него за Јована Рајића. Допуна је уносио у ручне примерке више него исправака, особито у раније радове. Неке су од њих толико важне да би их било вредно обелоданити. Овако су оне још неприступачније него ли његови штампани радови.

Издавачи новина и листова правили су, истина, по каткад сепаратне отиске радова Илариона Руварца, које је, мислим, обично он сам плаћао, и на тај би се начин могла повећати њихова приступачност. Но у његовој библиотеци заостало је после смрти му толико сепарата, да се мора сумњати да се преко њих публицитет радова Илариона Руварца много повећао. Он их је, очевидно, слао малом броју друштава и пријатеља, а сви остали су се гомилали да их, после његове смрти, његов добри брат Димитрије расподлања намерницима који су посећивали Патријарашку библиотеку у Срем. Карловцима.

Расправе Илариона Руварца, особито старије и оне по новинама и стручним и локалним листовима, постајале су временом све већа реткост. То је било не на малу штету

српске науке, и — да истакнем само најзанимљивије мисли и напоре око издавања радова Илариона Руварца — „Коло" је изражавало не само своју, него општу жељу наших озбиљних научењака, када је пред његову седамдесетогодишњицу ово писало: „... не знајући да ли ћемо имати могућности, кроз шест недеља поздравити г. Руварцу седамдесето лето, ми то чинимо сада, стављајући питање: зар не би требало најпре.... прилоге првога историка нашег да имамо сабране у неколико свезака, или да и даље остану расути по различитим периодичним и непериодичним издањима..."[5] Узалуд је вапило. Иларион Руварац није доживео да види ни почетак а камо ли да дочека конац свих својих скупљених радова, мада су други српски писци — чак и један историчар — били те среће, не увек горко заслужене. Њега је то, бар понекад, болело.

Пре смрти Илариона Руварца није било лако чак ни утврдити — шта је све он написао, а још мање шта су други о његовим радовима писали. Историјске библиографије нисмо ни онда имали, као што је ни данас немамо. Сам Иларион Руварац није имао уредне ручне примерке свих својих радова, с исправкама погрешака у њима и са списком оцена и приказа на њих. После њега су остали неколики увезани сепарати и две књижице са скупљених по неколико сепарата. Што он сам није имао, други су могли још мање имати. После његове смрти објавило је братство манастира Гргетега „Споменицу умрломе архимандриту гргетешком Илариону Руварцу" (1905), коју је приредио Димитрије Руварац на тај начин што је прештампао из „Српскога Сиона" туђе и своје чланке, изашле о смрти Илариона Руварца.[6] У Споменици је и његов чланак „Штампани књижевни радови архимандрита Илариона Руварца" (16—20). То није стручно и савесно састављена библиографија него, у главном хронолошки сложен, на брзу руку написан преглед радова Илариона Руварца, поређан по листовима и публикацијама где су објављени. У ову библиографију нису унесене ни стране листова где су излазиле расправе Илариона Руварца, а исто тако нису побројане оцене и прикази на њих; забележен је,

[5] Коло, II, 1901, 125—126.

[6] Српски Сион, XV, 1905, 469—477, 495—500, 503—510 и 528-543.

чак, и један рад који није никада објављен, а пропуштена су опет — осим накнадно, на листићима, унесених — два важнија рада, бар колико ја знам.[7] Ма и непотпуна, невешто сложена и не без погрешака, ова библиографија је први, врло користан, преглед радова Илариона Руварца. Из ње се ипак могло видети шта је он написао и, мислим, болно осетити, како су његови многобројни радови скоро неприступачни, особито штампани по новинама, старијим листовима, па по провинцијалним и стручним органима, у којима је он врло радо писао, да шематизме и не помињем. Никакво чудо, што је жеља за издавањем скупљених радова Илариона Руварца постала отада још живља, не само међу историчарима, него и међу његовом монашком сабраћом и у широким круговима читалаца, где је Иларион Руварац био највише познат по својим оштрим и духовитим полемикама, које су се добро памтиле и у сласт читале.

Научни лик Илариона Руварца повукао је, после његове смрти, с подједнако великом љубављу и савесношћу, први Јован Радонић.[8] Проучавајући, ради тога, његов рад у целини, он је морао осетити и колико је тешко доспети до свих радова Илариона Руварца, па је под тим утиском писао 1906 год.: „Велика је штета што су ови чланци (у Шематизмима) као и још многи други тешко приступачни, те би за то неопходно потребно било да или Српска академија наука или Матица Српска приреде једно критичко издање важнијих расправа пок. историка. Тиме бисмо се одужили колико толико заслугама великога покојника, а млађе генерације нашле би

[7] У Споменици се наводи (стр. 18), као да је изашао у Стражилову 1887., састав „О синовима Дечансковим“. Но њега тамо нема, и Димитрије Руварац — када сам га за то питао — није могао да се сети на који се начин то догодило. Али Иларион Руварац много се бавио Дечанским, па и са споменутим питањем. Ти његови папири су у мојим рукама. Из списка његових радова изостављени су ови важнији састави: „Опет о Кневу Лазару“ (Коло, I, 1889, 207—209 и 145—148, погрешне пагинације) и „Зажабље у Херцеговини, староме Хуму“ (Гласник Зем. музеја, II, 1890, 12—17). Нису тамо, наравно, споменути његови радови штампани после смрти му, а испуштене су и његове штампане оцене туђих рукописа и отворена писма; нема спомена ни о његовим говорима.

[8] Некролог: Летопис, 233, 1905, 106—120. Студија „О Иларијону Руварцу“: Летопис, 244, 1907, 1—21 и 245, 1907, 51—70.

у тако пробраним његовим радовима добар узор за методичноисторичко испитивање."[9] Јован Радонић је мислио, види се, на изабране радове Илариона Руварца. Али ни ова скромна мисао није нашла одјека, иако је, нажалост, често најпогодније време за издавање скупљених дела једнога писца његова смрт.

Ја не знам тачно шта се све чинило од тада па до 1908 год. око остварења ове мисли и да ли се уопште ради ње ишта озбиљно подузимало, али те године почели смо уређивати библиотеку Илариона Руварца, дотле само нагомилану, његов брат Димитрије и ја, и с тим у вези — јер је то тек тада стварно било могуће — чинити прве напоре око издавања његових скупљених радова. Монашко удружење у Карловачкој митрополији било је вољно, с љубављу и пожртвовношћу, сносити трошкове око издања, а ја сам узео на себе труд око спремања за штампу.[10] Овај по себи необично тежак посао био је тиме олакшан што сам га радио у библиотеци Илариона Руварца, уређеној као засебном делу Патријарашке библиотеке у Срем. Карловцима, месту несумњиво најзгоднијем. Но све наше мисли и напоре пресекли су ратови, прво Балкански па онда Светски.

После ослобођења и уједињења ступио је брат Илариона Руварца, Димитрије, у преговоре са Српском краљевском академијом и уступио јој све радове свога брата, које сам доспео спремити за штампу и које нисам, с правом да их она изда. При томе је Академија показала код нас јединствено разумевање за вредност научних радова и поднела је жртве које јој чине високу част. Сада је Академија власник свих штампаних радова Илариона Руварца. А завршених нештампаних није много ни заостало, јер је Јован Радонић, као библиотекар Матице Српске и један од вођа у њеној обнови почетком XX в., успевао у последњим годинама живота Илариона Руварца да добије за Летопис и оне радове које би, иначе, сам писац тешко штампао. Тиме је нашу науку много задужио. Што се од заосталих радова

[9] Рад Јов. Радонића „Иларион Руварац и његови радови на пољу црквене историје" прештампан у Гласнику Историског друштва, V, 1932, 238.

[10] О овим напорима и њиховим резултатима вид. мој чланак „О двадесетпетогодишњици смрти Илариона Руварца", Гласник Историског друштва, III, 1930, 351—358.

дало онако какво је издати или што се дало лакше спремити за штампу, то је обелоданио, као посмрчад, његов брат Димитрије. Велики део исписа Илариона Руварца, његових бележака и започетих радова дао је мени, када сам — за његова живота — био последњи пут у Новом Саду; један део те оставине Илариона Руварца уступио ми је лањске године — кад је већ велики део у мене — његов унук, по сестри, Мита Костић; о свима тима рукописима нешто сам рекао, што се тиче Јужне Србије,[11] а остало, што је вредно казати смислио сам рећи у предговору другој књизи овога Зборника.

Какве су биле прилике за штампање после Светскога рата, није чудо што се једно време није могло озбиљно ни мислити на издавање радова Илариона Руварца. Но велике потребе наше науке и неприступачност радова Илариона Руварца — због ратом упропашћених српских библиотека већа него раније — нису могли за дуго оставити то питање нерешено. Приступачност радовима Илариона Руварца морала се бар олакшати. Историјски радови поново се издају ради неколиких разлога. Једни се издају као пример уметничког историјског приказивања, сјајног и у исти мах тачног. Разлог за издавање других је у методичности њихова научнога расправљања, која је довела до одличних резултата и која је погодна да послужи као узор млађим научним радницима. Има, даље, случајева да се историјски радови морају прештампавати ради тога што њихови резултати још нису ушли у синтетичке историјске приказе. И, напослетку, прештампавају се историјски радови као документи за развој историографије, обично из пиетета према научним напорима знаменитих историчара. Који од тих разлога важе за случај Илариона Руварца? Први јамачно не, јер он уопште није историјски приказивач, али ради сва три низа осталих разлога преко је потребно издати његове радове, не само ради једнога, пошто Иларион Руварац има — не много — радова с одличним историчким методом, већина их још није потпуно научно уткана у синтетичке приказе српске прошлости, а сви су важни и речити документи за драматичан развитак наше модерне историографије. Зато сам ја о двадесетпето-

[11] У моме раду „Иларион Руварац о прошлости Јужне Србије“, Гласник Скопског научног друштва, XII, 1933, 232—234.

годишњици смрти Илариона Руварца поново кренуо питање о издавању његових дела и разложио план, по ком би их било најбоље издати. Крајем исте, 1930, године спремало се Историско друштво у Новом Саду да о стогодишњици рођења Илариона Руварца, 1932 год., објави све његове радове, преписку и библиографију.[12] Лепе намере омела је светска новчана криза, поред које је младом друштву било немогуће извршити наумљени посао. Зато је оно прославило стогодишњицу рођења великога историчара на тај начин што је издало Споменицу Илариона Руварца (1832—1932) и одало што је могло искренију и вишу пошту његовој успомени.[13]

Наумљено издавање радова Илариона Руварца, поводом стогодишњице његова рођења, узела је на себе Српска краљевска академија. Али, пошто су њени задаци шири него ли Историског друштва и пошто у њену раду влада правичност, Академија се морала ограничити да место скупљених радова Илариона Руварца изда његов Зборник, у два тома, да поступи онако како је чинила у случају Ђуре Даничића и Фрање Рачкога. С правом је желела да и у одавању признања буде једнакости. Академија је одлучила 30 новембра 1931 да изда Зборник Илариона Руварца и да у њега уђу „расправе којих више нема или су тешко приступачне." Избор радова који ће се прештампати поверила је Јовану Радонићу и Станоју Станојевићу, а редакцију мени. Пошто се није било лако одлучити, који од списа Илариона Руварца да уђу у Зборник — јер било би најбоље све их штампати — то је Академија одобрила избор тек 30 јула 1932. Тада се могло приступити штампању радова Илариона Руварца, остварењу давнашње наше научне потребе, истина у ограниченом обиму, у облику Зборника, али и ова жртва доиста није Академији лака. Главно је, што је сада учињен почетак и што ће се овим Зборником дати покушај издавања радова Илариона Руварца, спремљен с много љубави и издан с великим жртвама. А наставити започети посао увек је лакше него га почети, особито ако је добро почет.

---

[12] Закључак је донесен на седници управе Историског друштва у Новом Саду 20 децембра 1930.

[13] Споменица је штампана као Гласник Историског друштва, V, 1932, 161—324. Радови намењени за Споменицу, касније стигли, штампани су у наредним свескама.

Како су одабрани радови Илариона Руварца за овај Зборник

Када је Академија решила да изда Зборник радова Илариона Руварца и ограничила његову величину, коју је касније, с много предусретљивости, повећала, онда се морало приступити тешкој дужности одабирања. Које радове унети у Зборник? Академија је сама одредила принцип за поступање, када се одлучила за оне који су најнеприступачнији. Тако је Зборнику, с разлогом, намењена најпреча сврха — да омогући научну употребу најзабаченијих радова Илариона Руварца, а не да буде репрезентативан за цели његов рад или да буде огледало првих или пример задњих радова критичкога српскога историчара. Сваки избор је, међутим, субјективан. За неке његове радове може се сложно утврдити да су збиља неприступачни, н. пр. они који су изашли у новинама или у старим или у стручним листовима, али за свето није могуће учинити. Замерке се не могу потпуно избећи, јер свакоме су, наравно, најнеприступачнији они радови Илариона Руварца које он сам нема. При одабирању ишло се за тим да се замерке смање и да, пре свих осталих, уђу у Зборник чланци из новина и из оних листова од којих се најређе налазе, и у библиотекама и код приватних, комплетни примерци. Но никада се није сметало с ума да је овај Зборник само избор радова Илариона Руварца и да је, као и сваки избор, могао бити и друкчији, бар мало друкчији.

Колико се могло, пазило се и на то да кад већ мора, по утврђеном принципу, ући један рад Илариона Руварца у Зборник, онда да уђе и онај који је с њиме у најтешњој вези или који претставља само раширену обраду раније скицираног решења. Такви радови нису ипак ређани један за другим, него је сачуван хронолошки ред првог објављивања, јер, мада се код Илариона Руварца не осећа типична развојна линија у историјском приказивању, ипак је веома занимљиво и поучно проучавати његове радове у једнаком низу како су обелодањивани. Пошто се Иларион Руварац, као сваки прави научењак, радо враћао на исте проблеме, раније само дотакнуте или погрешно решене, то, наравно, нису могли ући

у Зборник баш сви његови радови повезани истим тематом.[14] Морала су се чинити ограничења, увек болна али неизбежива у оваквом одабирању.

Преглед одабраних радова Илариона Руварца у овој књизи Зборника

Пошто су утврђени принципи одабирања радова Илариона Руварца и по њима изабрани они који ће ући у овај Зборник, раздељени су сви на два дела, за прву и за другу књигу. У прву књигу Зборника улазе радови из политичке историје (с културном), из историје књижевности, из историјске географије и из критике, а у другој ће књизи Зборника бити само радови из црквене историје. Пошто је оквир за први том јако широк, није никакво чудо што је прекорачена његова првобитно одређена величина. На однос између појединих грана научних напора Илариона Руварца, заступаних у овој књизи Зборника, није се могло пазити, но ипак је тако испало да ће се и по њему моћи добити довољно јасна и правична слика о његовим научним радовима ових грана, можда и о развојној линији у њима.

Иларион Руварац истицао је често и оштро да он није никакав историјски приказивач, него само истраживач. Зато у његовим радовима и нема политичке историје, изграђене на основу критичке студије извора и задахнуте јединственим политичким схватањем. И он је, разуме се, имао своја политичка схватања, понегде су му се омакла и испод пера, али он их је одмах пресецао оваквим, или сличним, оправдањем као овде у Зборнику: „но то већ засеца у политику, која се мене не тиче" (I, 317); како је Иларион Руварац, и поред таквих изговора, ипак умео рећи шта је хтео, о том сам на другом месту расправљао.[15] Типички политичке историје ипак

[14] Нарочито истичем случај чланка „Зажабље у Херцеговини, староме Хуму" (Гласник Зем. музеја, II, 1890, 12—17), који би добро дошао поред овде издана „Три додатка к расправи „Бановање Твртка бана (1353—1377)" (I, 488–498), али састав Илариона Руварца „Зажабље" само је један део већега рада, који није он сам написао. Зато је морао изостати, јер се туђи, већи, радови нису могли пуштати у овај Зборник.

[15] У мојој радњи „О историскоме методу Илариона Руварца", Гласник Историског друштва, V, 1932, 215—216.

нема у његовим радовима, него се у политичку историју морају унети они међу њима где се расправља о политички важним личностима и догађајима. Између тих расправа Илариона Руварца ушле су у овај том Зборника неколике од најбољих: „Краљице и царице српске“, „О првим годинама Душанова краљевања у хронолошком погледу“, „Стефан Лазаревић на повратку из Ангоре у Србију“, „Драга, Даница, Реса“, „Катарина, кћи Твртка I“, „Бановање Твртка бана“, „Три додатка к расправи „Бановање Твртка бана“ и једна од најслабијих „Порекло Сибињанин Јанка“. Историја књижевности у занимањима Илариона Руварца, највише тумачење народне традиције и коментирање књижевних дела, одлично је заступљена свима прилозима из те гране његова рада у овом Зборнику. Начин истраживања је у њима дубок и праћен сјајним резултатима, а разлагање је сочно и, на местима, збиља духовито. Из историјске географије ушли су у Зборник веома добри, бојим се већ заборављени, састави Илариона Руварца, међу којима је и његов примерни научни рад „Стари Сланкамен“. С критиком је најтеже. Због ње је Иларион Руварац највише, и с највећим правом, нападан, па се разлози томе морају осетити и по овде изданим радовима из те области његових напора. Његова најбоља критика, оцена Стефана Дечанскога од Панте Срећковића (Вила, IV, 1868, 465—469), није ушла у овај Зборник, а није ни најслабија „Опет о Кнезу Лазару“ (Коло, I, 1889, 207—209 и 145—148, погр. паг). Издане су оне из средине, међу којима је добро испао „Претходни приказ“, док се много замерака може учинити „Прелазу с приказа на критику.“

Мислим да нећу много погрешити ако тврдим, да су мишљења о ширини научних занимања Илариона Руварца сасвим погрешна. Он се обично замишља као историчар уских интереса, с једноликим начином истраживања и приказивања. То је сасвим нетачно, како се види и из радова у овом Зборнику. Већ по овде штампаним расправама и критикама Илариона Руварца сасвим је несумњиво да је он научно савладао целокупну прошлост српскога народа — одлично познавање наше најстарије историје избија са сваке стране „Претходнога приказа“, а чланак о Станиши Млатишуми доказује да је Иларион Руварац улазио и у детаљно проучавање нашега XVIII в. Исто тако излази већ из него-

вих радова који су ушли у овај Зборник да је он обухватио у својим истраживањима васколики српски народ. Обрађивао је прошлост Србије, Босне, Црне Горе и Војводине. Размер тих студија није, међутим, овакав како би се по овом Зборику могло мислити. Без нарочите жеље, испало је да у овом тому Зборника има највише расправа Илариона Руварца из босанске прошлости. Није ми ни мало криво што се тако догодило, јер Босна је, прво, у временима научнога стварања Илариона Руварца, била у средини свих српских надања и стремљења, даље, заплетена и мучна прошлост ових српских страна њега је нарочито привлачила, и он је, с намером, желео показати шта уме баш у најтежем делу српске историје, у босанској и у хумској, и, напослетку, мени је и зато драго да је Босна у овом Зборнику најбоље прошла што је право да и она негде најбоље прође.

По далеком временском размаку својих студија, по њиховој великој ширини, онда, по разноликости научних занимања и, напослетку, по обиљу сретстава за решавање научних питања Иларион Руварац је далеко од понеких модерних уских специјалиста, обично ситних занимања и редовно уских видика. У његовим радовима осећа се сасвим јасно романтичарска смелост полета његове младости, која се није изметнула ни у антикварско свашторство ни у празно фразирање. Он је остао стваран, и могао се одржати на висини савременог научног стварања, поред све ширине својих занимања, само непоштедним сатирањем у раду. Но да ли, и поред одличне научне спреме и неуморног ширења и продубљивања својих студија, цели научни рад Илариона Руварца има збиља и данас, сто година после његова рођења, још и актуелне научне вредности или он сав спада само у историју српске историографије? Мени је милије да ја то питање поставим него да га други крећу.

На овакве сумње био би, можда, најубедљивији одговор када бих изређао скорашње и многобројне случајеве, по којима се види како су понеки историчари грешили — често много и смешно — само зато што нису знали за овај или за онај рад Илариона Руварца. Но ја то нећу овде да чиним, него ћу, место тога, летимице претрести само у овој књизи Зборника издане радове Илариона Руварца и на тај начин покушати да докажем како су они жив део српске историо-

графије, и по свом методу и по својим резултатима и по постављеним новим научним питањима, те да су тако још далеко од тога да изазивају само занимања истраживача развоја српске историографије.

Од овде прештампаних расправа Илариона Руварца из политичке историје, сједињене с културном, нема ни једне једине која би била потпуно застарела и, још више, нема ни једне једине без које би се, с научним успехом, дала написати ваљана монографија о истом предмету или из истога доба српске прошлости. То важи и за две најстарије међу њима „Краљице и царице српске“ и „О роду деспотице србске Анђелине и срећи Деспине Марије“. Нема никакве сумње да су обадве ове студије изазване и схватањем Троношкога родослова о изнимној важности владарских женидби за државни развој и жељом Илариона Руварца да се сав преда најзаплетенијим питањима из српске прошлости. А знање о српским владарицама било је онда (1868) збиља невероватно мало, док је наше данашње познавање српских владарица — захваљујући највише овим студијама — прошарано рупама незнања, које се морају попунити, уколико то, наравно, извори допуштају. Ко год се лати тога посла, не може се у њему маћи без ових основних студија Илариона Руварца. То су осетили сви који су се бавили истим питањима — и Константин Јиречек и Љуба Ковачевић и Јован Радонић и Станоје Станојевић и Радослав Грујић и Михаило Ласкарис и ја. А та темељна истраживања Илариона Руварца о српским владарицама била су толико неприступачна, да је — како је познато — једну појединост из њих превидео чак и Константин Јиречек, мада је он будно пазио да му се ништа не отме из научно важне српске историјске књижевности. За студију Илариона Руварца „О првим годинама Душанова краљевања у хронолошком погледу“ ја сам већ рекао — мислим и доказао — да је то примерна историјска расправа.[16] А овде морам особито истаћи да би било од велике користи за српску историографију, када би се уопште онако критички упоређивали византински и српски извори како је у овом раду, скромно и као с неком извином, учинио Иларион Руварац. Да ли је то озбиљно и покушавано? За истраживања

[16] Гласник Историског друштва, V, 1932, 197—198.

Љубе Ковачевића о бици на Марици и смрти цара Уроша и за студију Илариона Руварца „Хронолошка питања о времену битке на Марици, смрти краља Вукашина и смрти цара Уроша“ истакао је одмах Константин Јиречек, потоњи најбољи познавалац овога проблема, да је у њима главно питање „већ јасно решено“,[17] мада је Иларион Руварац погрешио у датирању времена Маричке битке. Чланак „Стефан Лазаревић на повратку из Ангоре у Србију“ једини је од његових знаменитих Приложака ушао у ову књигу Зборника, али их све достојно заступа. Мучни, главни извор за овај рад, Живот деспота Стефана од Константина Филозофа, овде је духовито интерпретиран, и његове вести су брижљиво упоређиване са савременим страним изворима. Резултат напорâ испао је одлично, не само по успеху овога једнога рада, него, још више, по томе што је метод Илариона Руварца постао и остао пример за научно бављење с овим мутно писаним извором, довољно проучаваним али још непроученим. Сам Иларион Руварац доживео је дисертацију Станоја Станојевића о овом делу као историјском извору, много јој се радовао и чак је, ње ради, посветио своју већ старачку пажњу једноме месту из овога дела Константина Филозофа у чланку „Деспот Стефан Лазаревић и Костнички Сабор“. Но постављено питање је само упола привео решењу — деспот није био на сабору, али његови Срби, о којима се он није разбирао, као да су били. Који, зашто? И ово питање, у вези са Животом деспота Стефана Лазаревића, чека на своје решење, као и толико других поред њега. У „Прилошцима“ се политичке и културне историје тичу други „О имену и називу првога српскога цара“ и пети „Трилогија: I Сиромах Дмитар из Купиника, II Кнез Криштофор Франкопан и „зал чловик“, III Јанош, краљ угарски, честита Мехмед-бегу Јахијапашићу, господару српске земље.“ Састав о имену и називу цара Душана данас је, јамачно, непотпун, али тада (1888) није га било могуће боље написати, нарочито због малога и непоузданога знања о српским владарским лозама. А да ли је данас много боље? Да ли су обелодањени поуздани преписи натписа око владарских ликова? Заиста не. Зато сам се ја много ломио — да ли да га оптеретим

---

[17] Годишњица Николе Чупића, XLIII, 1934, 275.

примедбама о новим истраживањима око овога питања или да га пустим оваквог какав је. Одлучио сам се за ово друго. И сада сам веома радостан што сам тако поступио, пошто сам прочитао недавно објављени натпис на саркофагу епископа Доњему Пологу, Антонија, с именом Душановим као „Душане".[18] За даља истраживања у овом правцу — веома нужна — остаје овај састав Илариона Руварца као врло важна полазна тачка. Он је написан некако набусито, мислим без правога разлога, док је Трилогија састављена веома вешто и задахнута истинског тугом болнога српскога пропадања у XVI в. Њени делови су, иначе, праве научењачке посластице, јер је Иларион Руварац овде решавао питања на први поглед потпуно нерешива; незнатну погрешку у трећем делу Трилогије, лако разумљиву, ја сам исправио у малој примедби (I, 328). Од два чланчића у „Старинарским прилошцима" први, о Мусићима, био је, кад је написан (1892), читаво мало научно откриће, а данас се мора допунити и исправити, што сам ја и учинио, док је други, о иконици Угљеше Деспотовића, такав да се је недавно, приликом објаве слике ове иконице, могао скоро потпуно поновити.[19] Он је и одлично написан, и по својој дубокој и отменој осећајности мало заостаје за дивном посветом Илариона Руварца његове књиге о Кнезу Лазару успомени драге му матере, Јулијане. Спада, несумњиво, међу најлепше што је написано о деспотици Јефимији, лепо, дирљиво и тачно. Све у овом Зборнику прештампане студије Илариона Руварца из босанске прошлости „Драга, Даница, Реса", „Катарина кћи Твртка I", „Двије босанске краљице", „Бановање Твртка бана" и „Три додатка к расправи „Бановање Твртка бана" спадају без икакве сумње међу најбоље што је написано о босанској прошлости, и сасвим је немогуће данас и приступити монографском истраживању историје Босне без њих. То не значи да ниједан ред у њима није непотпун, застарео или погрешан. Јамачно јесте. Али оне претстављају необичан напредак у познавању босанске прошлости, и у њима су — то нарочито истичем — јасно формулисана, или бар наговештена, још многобројна питања

[18] Грујић Р., Полошко-тетовска епархија и манастир Лешак, Гласник Скопског науч. друштва, XII, 1933, 61—62.

[19] Мирковић Л., Иконица са записом монахиње Јефимије у Хиландару, Годишњица Николе Чупића, XLII, 1933, 45—49.

из историје Босне, на којих је решење чикао Иларион Руварац млађе силе, особито младе Босанце и Херцеговце. Не без успеха. Можда ће нова објава ових питања изазвати нов низ студија из босанске прошлости, које је још Иларион Руварац осећао као преку научну потребу. Сви радови из босанске историје писани су јако лепо, понегде врло сочно, доиста духовито и искрено сентиментално. За најдужи прилог проучавању прошлости Војводине, овде издан, „Прилози за повест српскога народа у земљи угарској", који је остао (1892) још и недовршен, то не могу рећи. Он је развучен. Иларион Руварац покушавао је ићи сваком научном питању до дна, па је испитивао дуго и горко, цели његов историјат, и обично при томе утврђивао како су многи грешни писци — обично непромишљено па богме и глупаво — један другог преписивали. Но у босанској историји је, на једном врло опасном месту, „прегорио онај дуго спремани апарат" (I, 449), док се овде није могао на то одлучити, него је замарао и себе и читаоце проводећи их кроз читаву шуму заблуда, да једва једвице приспе на чистину, до које је — он је то добро знао — могао доспети и много краћим путом. Кратак чланак, већ из старачких дана, „Оборкапетан Станиша" написан је сасвим модерно — на основу архивске грађе, али не без мало ироније према једностраним архивским истраживачима, каткад лишеним знања осталих извора и неупућених у литературу. Ова студија је само мали прилошчић сложеном питању о српским сеобама у Аустрију, особито о другој, које ће, радо верујем, привести крају унук Илариона Руварца, по његовој сестри, Мита Костић, који с лепим успехом проучава овај сложени и болни научни проблем.

Радове Илариона Руварца из историје књижевности није лако издвојити од оних из културне историје. Ја ни мало не сумњам да би се он много љутио већ на саму тврдњу да се бавио историјом књижевности. А јесте. Јер, његови радови око тумачења народне традиције заиста спадају у увод историји књижевности, научно схваћеној, а расправљање о постанку и природи цароставника, летописа и родослова и тумачење појединих речи и читавих одељака у појединим књижевним делима не може бити ништа друго него историја књижевности. С особитом љубављу испитивао је Иларион Руварац утицај аријске, на једној, и учене, на другој,

страни традиције на постанак наших народних песама и продирање личних песничких маштања и доктринарних обавештавања у народ као неких псеудотрадиција. Давнашњи (1873) чланак Илариона Руварца „О цароставнику и цароставним књигама, с погледом на важност њихову за српску повесницу“ спада и данас међу најбоље радове о овој грани наше књижевности, мада је, наравно, делом и непотпун и застарео; на друкчије схватање имена Тројадик доспео је већ мало после објаве овога рада Ватрослав Јагић.[20] Из „Историјско-географског иверја“ други и трећи ивер спада у историју књижевности: „2 а) „Наветник и наветништво“; б) „pobornik“; в) „тимени“. 3 „Еглос = Емос“, мада се Иларион Руварац у њима незлобиво и слатко исмејао с филозима. Ипак је радио њихов посао, и одлично га је обавио. У „Прилошцима“ из историје књижевности је први „О иноку с којим је Растко одбегао у Св. Гору“ и четврти „Проклета Јерина“. У првом је много самовољности; можда спада у њу и означена година писања Доментијанова Живота св. Саве 1251, место 1243 или, још боље, 1253. Чланак о Јерини је, међутим, одлично написан и, што је још важније, отмено и дубоко схваћен. У малом прилогу „Још једанпут о Леђену граду“ може бити да онда (1892) постигнути научни резултати не стоје. Можда, али научни однос Илариона Руварца према мутним и замршеним питањима о постанку и ширењу легенди ван сваке сумње потпуно је тачан. Он је, уосталом, и написао овај мали састав више ради тога да докаже, како само млади и неискусни писци, као у овом случају М. Халански, могу тврдити да су нашли несумњиву истину о постанку легенде, него да и сам постави тако одлучну тврдњу. У истраживањима ове руке прави научењаци увек више слуте него што сигурно знају. И врло поучни, а нажалост превиђени, чланак „О „језику“ спада у ову грану истраживања Илариона Руварца. У њему су сједињени резултати његова широкога знања и интуиције с методичним истраживањима Ватрослава Јагића. Ја не могу овде да се уздржим од примедбе да је овај чланак одличан доказ како је Илариону Руварцу било тешко и дангубно радити у манастирској пустињи, с

[20] Он не изводи, као И. Руварац, име Тројадика од Троје, него од τριαδικός (triplex), и тако би Тројадик била књига о три царства (јевр., рим. и хришћ.?), Archiv für slav. Phil., II, 1877, 42.

мало научних сретстава. Он се годинама носио с питањем о „језику“, а Ватрослав Јагић је преврнуо неколике одличне речнике, разговорио се с ученим друговима и — питање је било решено. У уводу расправици „Цар-Немање благо“ признаје (1901) Иларион Руварац да се само у часу малодушности 1884 год. зарекао да више неће обрађивати питања која се тичу српске народне традиције. Она су га занимала до задњега даха, и овај, у дубокој старости написани, састав пун је свежине и здрава хумора, чак и политичке ироније. Но и у њему, као и у чланку о Леђену граду, ја више морам истаћи основне идеје него ли конкретне резултате истраживања. У њима су слутње важније од тврдња. Иларион Руварац је мислио да сме рећи, како је позната народна песма „Св. Саво“ настала на основу инспирације, потакнуте познавањем почетка Житија св. Симеуна од св. Саве. По свој прилици и јесте тако. Но још је важнија његова слутња да су на сличан начин постале и остале наше народне песме, у којима се опева Немањићко доба наше прошлости. Модерна истраживања, како је познато, иду баш тима стазама, и ја бих се много радовао, када би Иларион Руварац био у њима бар споменут. Право би било. И последњи његов рад у овом тому Зборника „О неком народном предању“ тиче се проучавања народне традиције, још тачније псеудотрадиције, скициран је у прилогу „Елгос = Емос“. Као што понека уметничка народна песма уђе у тако широке народне кругове и тамо се толико одомаћи да важи као народна, тако има случајева да се и песничка маштања, ушла у народ, сматрају народном традицијом. Иларион Руварац је овде обрадио збиља класичан случај постанка „народне традиције“ на основу маштања Јована Суботића у његову епу „Краљ Дечански“. Учени разговори и књиге и песничка дела нису ретко извор народних прича и песама, које невешти истраживачи нису умели препознати; има случајева да нису ни хтели. Иларион Руварац се у овој расправи тако духовито исмејао с „народном традицијом“ о првој женидби Душановој, да би историчари морали бити веома опрезни према сличним „традицијама“ које мирише на учене књиге и на смела песничка маштања. Наша се наука већ користила овим сугестијама Илариона Руварца, и постигла је врло лепе резултате у овој грани истраживања „народних традиција“.

Из историјске географије могло је, нажалост, ући мало састава Илариона Руварца у овај том Зборника, али у чланцима из политичке историје има читавих одељака који се тичу историјске географије, па је тако она и овде достојно заступљена. У „Историјско-географском иверју“ обрађена су питања из историјске географије у првом „Бобовац = Травник?“ и четвртом „а) Bronch = Броћно?“ б) Krucho = Крушевац?“, док је трећи „Елгос = Емос“ прилог историји књижевности, мада је сам темат географски. Првом чланку, о Травнику, нема друге замерке, осим што је развучен, али тако духовитим разлагањем да се то лако заборави. На широко је започет и четврти ивер, да се одвише укратко заврши; тако је, у својој нестрпљивости, Иларион Руварац често поступао. У „Прилошцима“ је обрађено само једно питање из историјске географије, и то у трећем „Feyezkeo = Сланкамен?“, где је несумњиво утврђено да је Feyezkeo у ствари Fejerkeo = Бела Стена, у старој Славонији, а не Сланкамен, како се то веровало. Овај приложак испао је као неки пролог најбољој студији Илариона Руварца из историјске географије „Стари Сланкамен“, изазваној разлозима осетљиве сентименталности и написаној оштрим критичким методом. Нема сумње да би се једна радња из историјске географије дала још боље компонирати — конципирати не — него што је Иларион Руварац овде распоредио и приказао своје знање о Старом Сланкамену, али исцрпније и живље, мислим, то се није дало учинити. Стари Сланкамен је свестранији од Београда, старога Сингидунума, Матије П. Катанчића, који му је близу по својој учености, и погодан је као ниједна друга монографија за углед расправама о местима с богатом прошлошћу. И за најбоље међу њима остаће још дуго Стари Сланкамен, изашао 1892 године, углед коме се није лако приближити.

Историјску критику је веома тешко издвојити од осталих радова Илариона Руварца. Он је увек и свагде критиковао. Распоред његових радова је, скоро увек, овакав — он, прво, изређа туђа мишљења о питању које ће сам претрести, и већ се при томе до миле воље накритикује других, пре него што читаоце упозна са својим схватањем. Осим оваквих критичких уметака, писао је он и критике, пуне историјског расправљања, скоро увек веома неспретне, редовно разву-

чене. Прва таква његова критика у овој књизи Зборника јесте „О раду Милоша С. Милојевића у Гласнику" (1873). Није више тако уздржљива као његова споменута оцена Стефана Дечанског од Панте Срећковића, али није ни одвише оштра, мада је било разлога за тешка пребацивања Милојевићу. Сва је стварна и пуна доказа за најоштрију осуду Милојевићева метода у објављивању текстова. Па ипак крај није морао бити онако немилосрдан, мада се и Милош Милојевић с још мање уздржљивости изражавао о Илариону Руварцу. Не треба ни тренутка сумњати о томе да је Иларион Руварац и сам добро знао слабе стране свога изражавања у критикама, јер се јасно види, како је он озбиљно, бар на махове, покушавао да их се отресе. У свом „Претходном приказу књиге Историја српскога народа, написао П. Срећковић" имао је у напорима ове руке леп успех. Положај српског критичког историчара био је тада (1885) збиља јако тежак. Т. з. родољубиви историчари измишљавали су записе и натписе, извртали текстове, прецењивали народну традицију, пробирали из историјске литературе само оно што се слагало с њиховим схватањем српске прошлости, основаном редовно на бедном знању извора. Њихово непознавање језика̂, потребних за разумевање извора о српској прошлости, њихова невештина у научном историчком методу и лакомисленост у извртању чињеница били су, каткад, заиста за причу. Сврхе су им, истина, биле чисте, родољубиве, рад — као код невештих људи — напоран и пун лепих жртава, но били су сасвим неприступачни доказу — да се ништа стално не може изградити на лажи. Претставници некритичке српске историографије били су за Илариона Руварца Милош Милојевић и Панта Срећковић. Он се особито оборио на овога другога, пошто је био наставник у Великој школи и, по његову мишљењу, тровао омладину лажним, и зато опасним, схватањем српске прошлости. Мисао је тачна, мада у њој, како ју је Иларион Руварац схватао, има претераности. Па ипак је његов „Претходни приказ" написан довољно уздржљиво. Где год му је перо ударило у страну, брзо се тргао и кренуо правим путом. Своју критику је врло добро смислио. Желео је, у три одељка, доказати ово троје — да, прво, Панта Срећковић нема појма о латинском језику, а тврди да се самостално служи латински писаним изворима,

даље, да самовољно изврће године са сасвим провидним ненаучним намерама, и треће, да је пребедна жртва заиста смешних етимологија. У свему је имао потпуно право. Но на том није остало. Панта Срећковић се одлучио на полемику, заиста јадну, и тако изазвао Илариона Руварца да обелодани свој „Прелаз с приказа на критику“ (1885—1886). Он га је писао према принципу — каква књига, таква и критика. Критика је излазила у новинама и — можда и зато — развила се у велику сензацију, каквих је у оно доба доста било. Наш страсни свет се много занимао књижевним и научним оштрим полемикама, и Иларион Руварац није био једини који му је давао обилне овакве хране. Права научна критика испрекидана је у овом саставу умецима полемичке или, чак, белестристичке природе, каткад јако духовитим. Иларион Руварац је, наравно, знао да се тако не пише учена критика, али се заклањао за свој споменути принцип и писао ово — „о тој и таквој Пантиној Српској историји неда ми се, да пишем озбиљно, већ онако, како је и сама та историја написана, то јест чудновато, смешно и сметено“. (I, 163). Притеран својим рођеним хладнијим мислима, да овако не треба писати, у теснац, он је упао у српску тврдоглавост, појачану страсним темпераментом, и пркосио: „Па јест, ја хоћу тако да пишем, и хоћу тако о Пантиној и о Пантиним Историјама тако да пишем! Stat pro ratione voluntas. (I, 164). У оваквим случајевима је сасвим неумесно позивати се на икакве разлоге. Иларион Руварац овде јамачно није имао право, но да ли је бар мало био у праву када је, затим, овако настављао: „И да ли је код нас на свима пољима знања и умења, и јавног и другог рада или нерада, други адет, други закон?“ Када се овако, и с ове стране, посматра дуга и оштра критика, онда она престаје бити само научна оцена и постаје документ времена, важан и занимљив. Многима је била јако немила, не само Панти Срећковићу. Било је у њој, за сав филистарски свет, одвише грубих, отворено речених истина и, још више, довољно провидних наговештавања, која су се сматрала неумесним. Иларион Руварац је кипео од срџбе на те врсте пребацивања. Горко се исмејавао са саветима да пише „озбиљно, достојанствено и објективно“ (I, 210), који су стизали од људи страсних и оштрих, чим се у њих дирне, од смешних саветника који се клате на ви-

соким стубовима своје неукусне уображености. Њима је пркосио да не пише за њих, него „за ону млађу браћу". (I, 211). Многи су му замерали што тако пише, али он као да је најтеже примао замерке својих другова из ђачкога доба, Ђорђа Поповића-Даничара и Јована Јовановића-Змаја. Пребацивао им је, да су се одучили од смеја (I, 212) и поразио је обојицу, особито Змаја, његовим рођеним оружјем, песмом Змајевом, да свако пева како му је од Бога дано, коју је штампао Даничар! Јамачно их је изненадио када се сетио мале, лепе, песмице као створене да се њом брани од друга који ју је спевао и од друга који ју је издао. (I, 213). Шта су му, уосталом, могли? Он није био уображен у своју величину, још мање у непогрешивост. Сам је истицао да се одлучио „обигравати и издалека пиљцима се бацати и пискарати којекакве шаљиве приказе." (I, 221). Ко може оштрије осудити начин критиковања Илариона Руварца у овом случају, чијег је тона и развучености он био потпуно свестан, и оштро их сам исмејавао? (I, 227—229). Но при томе никада није заборављао на озбиљност и горчину свога посла — што мора да оцењује с минималним знањем и без икакве научне солидности скрпљену књигу. Са збиљским болом постављао је питање: „А подноси л' Пантина Историја озбиљне критике?" (I, 237). Оне се, заиста, даду веома тешко замислити када се држе на уму сви случајеви незнања и лакомислености, које је Иларион Руварац у својој критици изређао. Историја Панте Срећковића исцрпла је и стрпљиву предусретљивост Тимотеја Флоринског, који је појединим партијама у њој морао сасвим одрећи научност. А Иларион Руварац се бојао да би испао још смешнији него Панта Срећковић када би, н. пр., озбиљно узео његово разлагање о српској просвети, које је, нажалост, збиља смешно испало. Сваки покушај Панте Срећковића да се одбрани стварно га је увлачио у још веће зло, па кад се није могао ни доказима ни духовитошћу бранити, он је — како то бива — почео с инсинуацијама. Пребацивао је, између осталога, Илариону Руварцу да су за њега меродавне „Бечлије" (I, 212), зна се с каквом намером, али та је неправда већа од свих, којима Иларион Руварац није штедео свога противника. Па ипак ни ова ни сличне јој инсинуације нису довољна извина за овакав начин критиковања. Иларион Руварац дао се својим темпераментом завести на тон и на

изразе, које је сам означио као „неотесан начин“ (I, 240), а они су га одвукли стазама неукусности, у које заиста није требао ни за час залутати. Бранио се да је то све шала, мислио је, наравно, оправдана шала. Сам је говорио да пише „шаљиве Приказе“ (I, 221), с „још шаљивијим Прелазима“ (I, 228), али кад шала не успе, онда од ње, често, остаје само неукусност, тим немилија што је дужа и што се чешће понавља. Иларион Руварац није чекао да му тек други кажу, како је његов „Прелаз с приказа на критику“ развучен, него је сам кудио своје „бескрајно продуживање.“ (I, 227). Био је начисто с тиме да полемичарима препирке редовно више шкоде него што помажу. Од срца му је ишло када је, сав разигран полемиком, сам себи упућивао ове савете: „Окани се Панте. Остави се критиковања! Буди паметан и не плећи се у светске послове и историје... Безмолствуј, не пиши и не пискарај!... Нико се није кајао, што није писао, ал' многи се покајао, што је писао и пискарао, и многоме је пресело писање и пискарање.“ (I, 232). Ишло му је од срца, али је ипак писао, јер није могао друкчије. И кад је подвукао линију испод свега што је написао, он је не само с пркосом, него и с поносом додао: „Еже писахъ, писахъ“. (I, 241). Искрен је био. А да ли треба озбиљно узети његове шале, често оштре и жучне, о Србима, Србији и Шумадији? Да ли је збиља онако мислио како је у срџби или у шали писао, или се само шалио, или, изазван подметањима и неправичним алузијама, пркосио? Да ли се сме и посумњати у његову искрену и високу љубав према Србима, Србији и Шумадији? Да нађем одговор код њега самога. На крају свога оштрога, свадљивога и жучнога „Прелаза с приказа на критику“ пао је Иларион Руварац у дубоко сентиментално расположење, још „прије измака ове у сваком погледу несрећне 1885. године“ (I, 241), и завршио га овим речима: „А себе на измаку и крају ове несрећне 1885. године, која нам је баш загорчала и у којој смо се онако рашчарали — тешим и тешићу се како знам, и молим се Богу, да нас сачува од свакога зла.“ (I, 241—242). Тако је писао Иларион Руварац у болном лету пораза Србије од Бугарске, и тако пише само онај коме је Србија у сред срца, ма шта, иначе, језик говорио и ма шта перо повлачило. За њега је сваки бол Србије био и његов рођени бол, који је он, сав устрептао од осетљивости,

дубље осећао него многи којима су се уста родољубљем пресипала. Њега су српски порази до растројства растужили, јер је био искреним родољубљем прожет до најтањих влакана свога бића. У тим тужним, скоро ресигнираним, признањима о несрећној 1885 години сав је и прави је Иларион Руварац. За њега је пораз Србије био пораз Срба, а не само краља Милана, као што је мислио Јосиф Јурај Штросмајер, када је, сав у пламену радости, писао Фрањи Рачком 29 новембра 1885 да су поразом Срба „и наше намјере побиједиле", гледао у томе прст божији и исмејавао се са српским сновима о „Душанову царству". Иларион Руварац је био на правом путу. Интереси Српства, Југословенства и Словенства нису се дали, не даду се и неће се дати оделити од интереса Србије. То Илариону Руварцу није требало доказивати — пут срећном Југословенству није никада водио и неће водити преко несрећне Србије. Овако треба посматрати његове озбиљне и шаљиве, сентименталне и веселе речи о Србима, Србији и Шумадинцима. Што се пак тиче његових осталих оштрих нападаја и жучних исмејавања, то они, ван сваке сумње, изгледају данашњим читаоцима много неумернији него ли тадашњим, нарочито ако не познају предмете критика Илариона Руварца. Зато је преко потребно да се свако пре суда и осуде сит начита књига и расправа, особито Историје Панте Срећковића, које су изазвале његове критике. Јамачно ће бити правичнији према „Прелазу с приказа на критику", мада оштрину тона неће ни онда моћи одобрити. Сада су друкчија времена, а ниједна књижевна врста није скопчана тако уско с духом времена као критика. Нама је данас и критика Илариона Руварца „Панта Срећковић и Шареник у скопској нахији" много оштра и мало развучена, а препуни такта Константин Јиречек писао је, када је она изашла (1887), Стојану Новаковићу да је то „јако ориђинално отворено писмо."[21] Све што се тиче продуката ефемерне књижевности односи се бар утолико и на научну критику, што се њен тон чини потоњим генерацијама чудан, покаткад чак неразумљив. Остале критике Илариона Руварца у овом тому Зборника уплетене су у разлагање. У критику, отворену и оштру, спадају, без нарочите намере, и последње речи што

[21] Годишњица Николе Чупића, XLIII, 1934, 278.

ће их читаоци, који до краја ове књиге стигну, тамо наћи и, мислим, препознати као типичне за начин и тон критичкога расправљања Илариона Руварца.

Како су издани радови Илариона Руварца у овом Зборнику

Српска краљевска академија одлучила је да при новом издавању старијих радова сачува текст онакав како је први пут штампан. То је једино тачно научно становиште. Тако су штампани, у њеном издању, Зборник Ђуре Даничића и Фрање Рачкога, па тако се морао штампати и Зборник Илариона Руварца. Но верно штампање не значи прештампавање и штампарских погрешака и случајних омашака. У научном свету се то укратко каже — ново издање мора бити онакво како би га припремио писац, кад би га сам спремао за штампу. Тако је у овом случају и учињено, иако ми је, често, уздржљивост тешко падала. Јер, случај Илариона Руварца збиља је нарочит, можда бих смео рећи јединствен. Он је радио и писао у манастирској самоћи. Радови су му сви штампани далеко од њега, и бригу око штампања водили су често невешти, каткад и недовољно савесни уредници листова, да услове штампања код нас уопште и не спомињем. Зато су се његови радови морали подврћи исправкама, пошто би — у другом случају — прештампавање било сасвим без смисла. Да бих помирио принципе издања Српске краљевске академије с нарочитим случајем Илариона Руварца, ја сам се одлучио за овакав начин поступања: Текст се мора очистити само од штампарских погрешака и случајних омашака. Цитати се сви морају најтачније прегледати и исправити. Додаци и исправци морају се што више избегавати, а где се не могу мимоићи, тамо се морају додати у ћошкастим заградама, како је то уобичајено за оваква издања у целом свету; према томе је сав део текста у ћошкастим заградама мој додатак. Сачувао сам свуда и стране првога издања, уносећи их, у ћошкастим заградама и курзивом, на тај начин што сам после првога реда забележио страну где текст почиње а после задњега реда идућу страну, да би се тако, сигурно и лако, могли наћи цитати и стране уопште по првом издању. Правопис и интерпункцију нисам, без највеће невоље, ни

дирнуо. Остављао сам све њихово шаренило и све њихове неконзеквентности, често у истој реченици, обично на истој страни. Иларион Руварац није учио у школама модерни српски књижевни језик, него славеносрпски. Писао је у шали о себи и о себи равнима „сви ми који погрешно пишемо српски" (I, 271), и збиља, он није био сигуран ни у граматици ни у синтакси српскога књижевнога језика, а правопис и интерпункцију и да не спомињем, мада је српски језик знао као мало ко добро и мада је из народних прича и песама усисао савршено познавање народне фразеологије. Његов начин писања види се, можда, најбоље у „Старом Сланкамену", који је штампан у брзини онако како је написан. Иначе су правопис и интерпункција у радовима Илариона Руварца више дело уредника листова и публикација, где су штампани, него ли његово. Сваки их је удешавао по милој вољи. С највећом пажњом штампао их је Јован Грчић. Зато су ти радови Илариона Руварца, изашли у „Стражилову", најбоље умивени и најлепше очешљани. Остало је у њима јако мало погрешака, али зато тешких, како то баш при пажљивој коректури бива. Иначе су списи Илариона Руварца већином били тако штампани да примерци, које сам спремио за штампу, често изгледају као прва коректура непажљиво сложенога текста. Погрешака је било највише у цитатима. Иларион Руварац је одлично знао већину језика нужних за проучавање извора и литературе о српској прошлости, па је, пазећи на цитате да по смислу буду тачни, често их сам започињао својим речима, у туђем језику, или их тако интерполирао или завршавао, обично да их на тај начин скрати. Смисао, истина, није кварио, но такви цитати ипак се нипошто нису смели оставити. Морали су се исправити. Али лов на њих обично није био лак. У ватри стварања, или да присили читаоце да се мало и сами промуче, Иларион Руварац врло често није наводио страну с које је цитат, а покаткад није спомињао ни име извора или место едиције. Број цитата је, међутим, код њега огроман, пошто су његови радови често кратким реченицама повезан низ цитата. Па из колико извора?! У многим варијантама, он је често понављао ову мисао — „претураш преко руке 77 књига, док један тричави ивер напишеш". (I, 288). С пуним правом, али и с додатком да је то много претуривање било често и непотребно, особито када

је доказивао како је један писац преписивао другога. Но како било, те су све књиге морале прећи и преко мојих руку. Трагање за недовољно означеним цитатима било је редовно дангубно, често је ишло до несносности, највише, наравно, ако је Иларион Руварац цитат много преудесио, па га није било лако препознати. Ја сам све цитате, што се могло тачније, исправио и тако исправљене штампао — осим старих српских. Испрва сам, наравно, и њих исправљао према издању Љубомира Стојановића у Записима и натписима. Но брзо сам морао од тога одустати, јер сам се уверио, да су они код Илариона Руварца, и поред нетачности у словима и интерпункцији, стварно тачнији него у Записима и натписима, где су испуштене речи и реченице, понекад најважније у запису; зато сам ја поред старих српских записа и натписа додавао само да се упореде с издањем Љубомира Стојановића; оставио сам у њима и транскрипцију бројева, како је Иларион Руварац чинио; то је била његова, довољно разумљива, воља. Поступајући на овај начин, постигао сам, мислим, двоје — дао сам верну слику радова Илариона Руварца, онако како их је он написао, и очистио сам цитате и текст од погрешака. То ми је био главни задатак, а додаци и исправци споредни, и ја сам им приступао само онда када сам мислио да их не смем изоставити.

За мене је била веома привлачна мисао да све овде штампане радове Илариона Руварца испнем до данашњега познавања наше прошлости. Али она се није могла остварити због жеље Академијине, да се читаоцима да што вернији текст самога писца, који би многим додацима и исправцима био толико претрпан да би се тешко могао препознати. То, дакле, нисам смео чинити. Али нисам могао ни оставити читаоце без икакве испомоћи у оним случајевима, где се дало помоћи с једном малом упутом или с кратким додатком. Морам особито истаћи да сам у том послу био јако уздржљив и да сам му приступао само тамо где је Иларион Руварац несумњиво погрешио и где је друкчија историјска истина несумњиво утврђена. Где год постоји још и мало сумње, ту се нисам упуштао у исправљање, јер би то било расправљање. Има случајева у којима ће се, можда, читаоци чудити што нисам поправио текст Илариона Руварца; н. пр., што сам поред Лудовика IX, краља француског, оставио као

године владања 1229—1270, али ја сам то пустио (I, 11), јер је можда намерно истакнуто раније доба регенције, како се то и сад понегде чини; нисам исправљао ни страховито незнање Панте Срећковића у једном цитату (I, 121), јер је Иларион Руварац тачно преписао његове речи, да покаже како Панта Срећковић није имао појма о књигама које је цитирао; нисам исправљао ни којекако написане речи са стране Панте Срећковића (I, 256); пустио сам, како је споменуто, и 1251 год. поред Доментијана (I, 292), јер је тај састав исправљао Ј. Грчић с ванредном пажњом. Највећу промену у разлагање Илариона Руварца унео сам на једном месту (I, 438), где је био цитат помешан с осталим текстом. Иначе ће се читаоци, који буду упоређивали ово издање с првим, чудом чудити колико је било погрешака у првом, нарочито у цитатима; Иларион Руварац је — и то морам рећи — цитирао обично песме, и народне и уметне, по памћењу; али како?! Код грчких писаца свуда сам додао и грчки текст, пошто се Иларион Руварац бар и њим служио; има случајева да је извршио и одличну критику грчког текста или његова латинског превода; грчке текстове сам ипак унео у ћошкасте заграде као и све остале своје додатке. Иначе нисам ни тренутка сметао с ума да само издајем поправљен текст радова Илариона Руварца а не да пишем уз њих опширан коментар. Зато ми се понегде чинило да сам поједине радове Илариона Руварца одвише оптеретио са својим исправцима и додацима. Нека ми се то не замери — желео сам текст разјаснити или исправити где ми се чинило да је то преко потребно. И с тумачењима алузија био сам јако штедљив, ма да знам да ће их бити чим касније тим теже разумети. Већ данас су понеке неразумљиве. Тако се сам уредник „Стражилова“ Јован Грчић, где је штампан чланак Илариона Руварца, не може да сети ко је „дијете-Грујица“ (I, 290). То би било добро знати, док сам сматрао да је непотребно исписивати где се говори о Александру Сандићу (I, 276), где је реч о Милошу Цветићу (I, 284) и где се мисли на Илију Огњановића (I, 367), јер је то без икакве важности за српску историографију. Нисам, наравно, исправљао ни тврдње као ова, да је Никола Иштванфије писац XVI в., пошто је Иларион Руварац јамачно хтео рећи да је највише живео у XVI в. До ситница и до разметања с антикварском ученошћу збиља ми

није стало. Понеко тумачење, којим нисам хтео оптерећивати текст, унео сам у индекс, који се тиче само текста, не и примедаба, и онако, уосталом, малобројних. Индекс ће, у то ни мало не сумњам, много олакшати научну употребу радова Илариона Руварца, веома склонога екскурзима, због којих није лако рећи о чему све он пише у појединим расправама. Сада је непотребно кидање његових студија, на које се мислило, и одвајање уметака од њих. Оне морају остати, и остале су, онакве како су написане.

А да ли је текст радова Илариона Руварца у овом тому Зборника штампан без икакве замерке? Није, или, да тачније кажем, није штампан потпуно без замерке, онако како се желело, и колики су напори ради тога учињени. У тексту су неколике погрешке, можда и у цитатима из две три књиге, до којих се није могло доспети. За наше прилике текст је најбољи што се дало постићи. Штампање је ишло с тешкоћама, особито у првим табацима, у којима је много старих српских текстова, а штампарија није располагала с довољно слова за њих; није било свих потребних слова ни за чешке и румуњске текстове. Није било штампању од користи ни што је овај том Зборника штампан далеко од мене. Тако се догодило да се на деветом табаку увукао друкчији начин означавања примедаба, иначе тачних и непоремећених. Смем рећи, и тиме завршити разговор о штампању, да је техничка израда расправа Илариона Руварца, с необично много страних текстова и редовно без одељивања научног апарата од текста приказивања, ванредно сложена, и да ју је уопште тешко извести, не само код нас.

На крају, не устручавам се рећи да сам око спремања радова Илариона Руварца за штампу и око надгледања штампања пропустио веома много времена и поднео не мале напоре. Пратити у стопу све студије историчара који је цели век, не кратак, с неугасивом страсношћу научно радио, посао је по себи веома тежак, а ја сам га још отежао жељом да резултате његових истраживања, бар на најнужнијим местима, издигнем до данашњег стања наше историјске науке и да исправим бар оно што је несумњиво погрешно у њима. Но на уложеном труду нећу ни тренутка жалити, ако сам њиме и мало помогао да радови Илариона Руварца постану приступачнији, да се њихов утицај, где заслужују, обнови и

освежи и да се по њима осети једно знаменито доба у развитку српске историографије, победа критичке историјске школе.

Љубљана,
9 марта 1934.

Никола Радојчић

I

Краљице и царице српске.[1]

I

О жени краља Радослава, сина првовенчанога краља Стефана.

На питање, чија је кћи била жена краља Радослава, одго-*[313]*варају Рајић, Пејачевић и Енгел, да је била кћи *Тодора Ласкара*, грчког цара у Никеји. Рајићев је извор за то Троадник (в. Истор. сл. нар., II, стр. 373.), Пејачевић (у Колоквијама стр. 179) позива се на рукопис српски, који је под именом Летописа Бранковићевог у Аркиву књ. III. штампан (в. стр. 10) а Енгел је осим Рајића црпио и из руског летописа по Никонову списку (стр. 217). Једном од те тројице следе и сви новији повестници. О Троаднику или правије Тројадику и о одломцима српских родослова у Никоновом Летопису говорићу на другом месту,[2] а овде ће довољно бити приметити, да се наведени извори не могу никако сматрати за праизворе Немањићког доба, но да су и они из старијих извора црпили. Такав је старији извор и Тројадику и Родослову и Летопису „Живот св. Саве“ који је Ђ. Даничић 1860. г. у Београду на свет издао. У том Животу приповеда се на стр. 126 како је св. Сава у послу свог манастира дошао до „царствоуюштаго Константина града..., тогда же царствоуюштоу вь нюмь Феωдороу Ласкароу“ и како је од истога лепо примљен био „за нѥ и свать емоу словѣше се, дьшти бω цара Феωдора Ласкара вьдана бысть невѣста Радославоу, сыноу стефановоу, анепсею же светаго Савы.“

---

[1] [*Матица*, III, 1868, 313—316, 337—339, 361—365, 386—389, 409—412, 433—435, 457—461, 481—484 и 505—508].

[2] [Летопис Матице Српске, 115, 1873, 38—43].

Овде ћемо се мало зауставити. Дакле и Живот каже, да је Радослав имао за жену кћер Теодора Ласкара и по томе би историци наши имали право. А ја велим, *да се Радослав није [314] могао оженити кћерју Ласкаровом и да ни једна од кћери Тодора Ласкара није била за нашим Радославом.*

И по домаћим нашим изворима[3] и по Византинцима[4] била је прва жена Стефана, првовенчанога краља, Евдокија, кћи Алексија III. Комнина, грчког цара, и та је родила Радослава краља; а по истим Византинцима имао је Тодор Ласкар за жену другу кћер Алексија Комнина, по имену Ану. Ана је била дакле рођена тетка нашем Радославу, и Радослав није се могао оженити својом сестром од тетке. Није се могао оженити њоме а и није, јер из Византинаца[5] знамо, за кога је Тодор Ласкар, грчки цар у Никеји, све три своје кћери: Ирину, Мару и Евдокију удао. Прва је била обручена Андронику Палеологу, а по смрти истога дата је за жену Јовану Дуки Ватацу, који је после смрти свога таста, Тодора Ласкара, царем у Никеји постао г. 1222.; друга је пошла за сина угарског краља Андрије Јерусалимца, а трећом се оженио Роберт, латински цар у Цариграду.[6]

Кад дакле жена Радослављева није била кћи Тодора Ласкара, да ког је онда рода и племена била?

Она је била кћи царева и то грчког цара Тодора ал' не Тодора Ласкара, већ *Тодора, грчког цара у Солуну. — Дај доказа, дед' докажи и потврди ту дрску реч,* — рећи ће ил' ће помислити бар когод у Биограду, у Загребу и у Оросламошу. Ево вам доказа частна, пречастна, велеучена браћо и господо!

Горепоменути Живот св. Саве, на коме се оснива зетство Радослављево са Тодором Ласкаром, *није* право дело Доментијана, биографа св. Саве, већ је *прерад тога Живота од светогорског јеромонаха Теодосија.* Ко је тај Теодосије био и кад је живио, питања су, која се нас овде не тичу;

---

[3] Шафарик, Памат. стр. 5 у Животу св. Симеона од св. Саве и Листине стр. 4.

[4] Stritter, II, стр. 191—3.

[5] Acropol., edit. Bonn., стр. 29.

[6] [Евдокија је била само обећана Роберту, али — пошто јој је отац пре њезина венчања умро — задржана је код куће и удала се тек касније за Анзелма de Cahieu. Acropol., p. 33—34. и 92., Du Cange, Fam. Byz., p. 219—20].

доста то, да се речени Живот за *првотни извор* не може узети; с тога нам не остаје ништа друго, но утећи се к правом делу Доментијановом, к Животу, који је такођер Даничић у Биограду 1865. г. на свет издао. У том Доментијановом делу каже се на стр. 261: како је првовенчани краљ благословио сина свога Радослава на краљевство „**и оженивъ него отъ грьчьскааго цара кирь Теодора,**“ а на стр. 280, како је св. Сава, враћајући се из Никеје, дошао у Солун и „**тако сьста се сь сватомь си царемь кирь Теодоромь.**“ А да овај солунски цар Тодор није једно и исто лице са царем Тодором Ласкаром, то се и из самог прерађеног живота св. Саве може видити, *[315]* где на стр. 170-171. пише: „**Константиновь градь... Фроугωмь прѣемшимь и дрьжештимь** (од 1204 до 1261 г.), **царство грьчьско на двое разсѣче се, по вьсеи бо Теталіи и Илиріи вь Солоунѣ царствоующтоу Θеωдороу ... по всемоу же Понтоу, Галатіи же и Видиніи вь Асіи царствоующтоу ... цароу Калоіωанноу Ватацоу,**“ — зету и наследнику цара Тодора Ласкара, и на стр. 173 и у Солуну „**приеть... бывь** (св. Сава) **царемь Θеωдоромь.**“ Прерадилац Теодосије не каже да је овај Тодор солунски био „сват“ св. Сави као што стоји у Доментијановом делу; он је први помешао овог Тодора, цара у Солуну, са Тодором Ласкаром, царем никејским; он је први назвао Ласкара тастом Радослављевим; из његовог прерађеног Живота прешла је и прелазила је та погрешка у Тројадике и Цароставнике, Родослове и Летописе, а из ових опет у Рајићеву, Пејачевићеву и Енгелову историју, из ових опет у новије повестнице, расправе и чланке све до *Пастира*, што је почео у Београду излазити.[7]

Овај Тодор, грчки цар у Солуну, имао је брата Михаила Анђела Комнина, који је деспотат епирски управо и основао и не имајући законитог сина, њега из Никеје к себи позвао, да му помогне владати. То је онај исти Михаило „**ωтъ рода грьчьскааго, рода царьска сый, именемь Михаиль, вь странѣ драчьсцѣи и вь помории ωстрова того великаго,**“ с ким је наш Стефан првовенчани имао неприлике, као што сам о том у Животу свог оца приповеда,[8] и кога је „**юдинь ωть робьь юго вьставь сьдроби и мьчемь на ωдрѣ юго**“: „Michael noctu in lectulo una cum uxore cubans a servo Romaeo nomen erat pari-

[7] В. истог црквеног листа бр. 8. стр. 119.

[8] Шаф., Пам., стр. 24—25.

cidae interimitur." [„φονεύται παρά του τῶν ὑπηρετῶν ὁ Μιχαὴλ νύκτωρ ἐπὶ τῆς κλίνης συγκαθεύδων τῇ γυναικί· Ῥωμαῖος δὲ ἦν τῷ φονευτῇ τοὔνομα:"][9] То је било око г. 1214. Али пре тога имао је наш Стефан с тим Михаилом и друга посла. Димитрије Хоматијан, потоњи архиепископ бугарски, казује, да је био он још подчињен црквени званичник при охридској цркви, кад су посланици великог жупана српског к тадашњем митрополиту Јовану дошли, да га питају, може ли велики жупан Теодору, кћер Михаила Комнина, за жену узети. Ова Теодора била је другобратучеда Евдокији,[10] жени вел. жупана Стефана а матери Радослављевој и тако, почем је Радослав с Теодором у 7. степену крвног сродства стојао, одговори митрополит, да он њу за жену не може узети.[11] Али кад Радослав није могао узети за жену *[316]* кћер Михаилову, да како је могао оженити се кћерју брата Михаилова, цара Теодора, кад је и ту иста препрека?

Може бити, да се узело у обзир, што је Михаило Тодору, као што Финлеј вели „der legitimirte Bruder" био[12] или се од строгости канонске попустило. Но било, како му драго, тек је то известно, да је жена Радослава краља била кћи Тодора, цара у Солуну.

Још ми ваља споменути, да је краљ Радослав по трошком Летопису[13] „помлѧ с8пр8г8 севы ѿ принцѡвь венециѧнскихъ, иже пребисть безь плоды", а ја би на то приметио, да је летописац помешао Радослава с оцем му, Стефаном краљем, који се по хроници Андрије Дандола г. 1217. по други пут оженио са Аном, унуком Хенрика Дандола дужда млетачкога.[14] Име жене Радослава краља нису нам биографи,

---

[9] Acropol., стр. 27.

[10] Ср. Дифренове: Familiae Byzantinae, стр. 202—208.

[11] В. Dr. Joh. Zhisman's Eherecht der oriental. Kirche, стр. 249 и 250. Из истог дела дознајемо, да је Стефан првовенчани имао кћер. В. стр. 278. [О овима преговорима није Чишман поуздан, него треба видети самога Хоматијана (ed. Pitra), Дринова М., О нѣкоторыхъ трудахъ Димитрія Хоматіана какъ историческомъ матеріалѣ (Сочинения, I, стр. 592—3.), Ковачевића Љ., Жене и деца Стефана Првовенчаног (Глас, LX, 1901, стр. 6 и д.), где је тачно изнесена садржина дотичног писма Хоматијанова., и оцену Ј. Радонића на ову радњу у Летопису, 208, 1901, 126—130].

[12] Finlay's Gesch. Griechenlands, [Tübingen, 1853] стр. 136.

[13] В. Гласник V, стр. 41—2.

[14] Chron. lib. 10. Cap. 3. pag. 29. [У хроници Андрије Дандола стоји само ово: „Stephanus quoque Dominus Raxiae, & Servíae, qui Megavipanus

родослови и Летописи сачували, само у Поменицима Беочинском[15] и Сопоћинском[16] помиње се уз Радослава краља, „Їωанна монах Ѩнноу монахїю."

Да је писца овог чланка доста муке стало, *док је до изложене историјске истине дошао*, може му се и веровати и не веровати, али сваки од поштовани читалаца има право запитати ме: cui bono свеколико твоје испитивање, и је ли вредно било мучити се око тако индиферентне ствари, а не казати, каква је краљица била жена Радослављева? На ово друго питање нек' место одговора служи ово место из најстаријег Летописа Копривничког (Шаф., Летописи, стр. 51) „прилоучи се радославоу кралю жена далида ωна, или рещи новы езавель, и елика пострада" и т. д. — но, то је сиже таман за песника Делиле, а ја ћу само додати, да је са жене своје Радослав пострадао, да је с ње престо изгубио, потуцао се изван земље своје и напослетку расу обукао и умрьо.[17]

II

О љуби краља Владислава.

У прерађеном Животу св. Саве каже се на стр. 178. да је *[337]* св. Сава синовца свог Владислава „аще незаконнѣ и разбоинничьскы власть вьсхытивша" на краљевство венчао „и цара загорскаго дьщерь, Ѩсана нарицаемаго, невѣстоу семоу" привео, а сам Доментијан не вели да је том приликом (1234.—1236.) Сава Владислава оженио, већ само на стр. 328. каже, да је св. Сава враћајући се с источног пута из града „Несебрь; (Месемврије) и посьла прѣди кь сватоу си благовѣрьномоу царю Иоанноу Ѩсѣню" а на стр. 335. приповеда нам како је краљ Владислав ишао „кь тьстеви благовѣрьномоу царю Калоиоаноу

---

appellatur, dum neptem quondam Henrici Dandulo Ducis accepisset in Conjugem, ex suasione uxoris abjecto schismate per Nuntios à Papa obtinuit, ut Regio titulo decoratus esset, & per Legatum Cardinalem ad hoc missum unà cum Conjuge coronati sunt." Muratori, SS rerum Italicarum, XII, 1728, 340—341.]

[15] В. предговор к Рјечнику Вуковом, I. издање, стр. XIX.

[16] В. Гильфердинга Боснія и т. д. стр. 151.

[17] [О Ани упор. Ласкарис М., Византинске принцезе у средњевековној Србији, 1926, стр. 38 и д. и оцену Н. Радојчића: Slavia, VI, 1927, стр. 190—191.]

Асѣноу" у Трново да испроси тело стрица свога, светитеља Саве, који се тамо преставио.

Но која је од Асенових кћери била за краљем Владиславом? По Диканжу[1] се Јован Асен (1217.—1241.) двапут женио. Од прве жене Марије, кћери угарског краља Андрије II., имао је сина Калимана и две кћери: Јелену удату за Тодора Ласкара II. цара никејског и Тамару о чијој срећи приповеда Акрополит (стр. 69. и 101.).

По смрти прве своје жене Марије († 1237.) ожени се Јован Асен Ирином кћерју Тодора цара солунског, ког је он заробио и ослепио. Ал' о кћерима ове Ирине (Марији и Ани) не може овде говора бити. По Акрополиту (гл. 25. [стр. 44.]) имао је Јован још једну кћер по имену Марију „ex pellice susceptam" [„ἥτις ἐκ παλλακῆς ἐκείνῳ γεγέννηται"] коју је *[338]* удао био за Манојла брата поменутог цара Тодора солунског, но коју је муж њезин, почем јој је отац кћер деверову за жену узео, одпустио и оцу је вратио (после 1237. године.) Премда дакле из Византинаца, из којих је Диканж црпио, не дознајемо, која је поименце кћи Јована Асена била за нашим Владиславом, не можемо се ипак гледом на приведена места сувременог биографа сумњати о том, да је краљ Владислав био зет бугарском цару Јовану Асену. *Бугарски летописи и цароставници* може бити, да ће нам и ту празнину попунити, а донде се морамо задовољити с оним, што из наши домаћи извора о том дознајемо.

По летописима србским умрьо је краљ Владислав без деце[2] а по Троношцу[3] родила му је Бугаркиња „токмѕ дведщеры". Из листина пак дознајемо, да је краљ Владислав имао не само кћер удату за неког кнеза Ђуру [Качића][4], но да је и сина имао, Десу (Тешу) жупана, и да му се жена звала Белослава.[5]

С. Љубић у Огледалу књижевне повиести југославјанске књ. I. каже на стр. 169. да је Владислав умрьо „без од-

[1] Fam. Byzant., стр. 320.

[2] Шаф., Летописи, стр. 70.

[3] Гласник, V, стр. 48.

[4] Mikl., Mon. serb. стр. 54.

[5] B. Arkiv, IV. стр. 527 и Rad Jugosl. akad. I. стр. 126., 135., 139. [Имао је и старијега сина Стефана; за жену му Белосаву не зна се, да ли је то баш кћи Асена II, или му је друга жена. Јиречек-Радонић, Историја Срба, I, 1911, стр. 296—7.]

виетка“ а у истој књизи на стр. 289. вели, да је Иса, син Владислава краља српског, учинио мир између бугарског и цариградског цара. Одкуд то противусловље? Српску повестницу писао је загребачки академик по нашим изворима и помоћним средствима, а при састављању бугарске историје служио се чешким Научним Словником, где је на стр. 972. дела I. нашао ово место: „Toho času žil v Bulharsku Konstantin Těch u všeobecné vážnosti. *Jsa syn Vladislava*, krále Serbského a po matce s rodinou Asěnův příbuzný, nalezal účastenství a přivrženstva mezi bojary a lidem.“ Чех дакле каже, да је Константин Тјех, (цар бугарски 1259—1278), *будући* (Jsa) син краља Владислава, а по матери род с Асенима, имао међу Бугарима својих присталица, а наш г. Љубић из помоћног глагола истера нам *Ису* сина Владислављевог — ипостасова партицип! — Говору о роду бугарског цара Константина Теха који сам у једној листини назива Симеона Немању **„дѣдомь царьства ми,“**[6] не може бити у расправи о краљицама места, али свакако не могу а да не споменем, да је г. Крстић г. 1864. [Историја срб. народа, стр. 104.] још мислио, да је Владислав за другу жену имао неку Млетачкињу, по имену Констанцију од племените породице Морозинија, сестру Томазине, матере угарског краља Андрије III. То је примио Кр-*[3?9]*стић од г. Јанка Шафарика[7] а Шафарик је исписао из Нардија.[8]

Истина је цела, да је Констанција Морозинијева била за српским краљем Владиславом, ал' тај Владислав није био овај наш Владислав, други син првовенчанога краља, већ Владислав син краља Драгутина као што ћу на свом месту доказати.

Могли би нагађати, да је краљ Владислав, пре него што је узео Бугаркињу, већ био ожењен, јер је онда, кад је исту узео, прешао био 34 годину живота и може бити да је жена кнеза Ђуре била од те прве жене Владислављеве, и да подкрепимо то нагађање могли би се позвати на Троношца [с. 41.], који изреком вели, да су се сва три сина првовенчанога краља оженила била за живота очина (до 1224 или 1228. г.), ал' то су гола нагађања, а известно је само то, *да*

[6] Шаф., Памат., стр. 23.

[7] Гласник, IX, стр. 300.

[8] Ср. и Љубићеву [1] примедбу на стр. 169.

је љуба краља Владислава била кћи Јована Асена, цара бугарског, и да се по својој прилици звала Белослава.

III

О жени Уроша I. најмлађег сина Стефана првовенчанога.

Акрополит пише у својим аналими на страни 134. да је Ῥῶσος *[361]* Οὖρος — Rosus Urus — зет угарског краља а таст бугарског цара Михаила Асена (1245.—1258.) посредовао мир између Михаила Асена и грчког цара Тодора Ласкара II. г. 1258. Ово је locus classicus за расправу ову о роду жене Уроша I. великог краља српског. Како то и шта има наш Урош рапави ал' и велики краљ са руским Уром? Може ми когод, т. ј. онај, који је Гебхардија, Енгела, Феслера и Палаузова читао, приговорити и са злобним осмејом запитати ме: зар и то још не знаш, да Акрополитов Rosos Uros — други Византинци не знају за њ — нико други није био, но Ростислав Махаиловић руски кнез, који је од таста свога Беле IV. угарског краља Мачву у државу добио, као што су то поменути историци доказали? Казали, казали су само, ал' никако нису и доказали, нити су при садашњем стању ствари доказати могли. Гебхарди[1] је први био, који је Акрополитовог Уроша за Ростислава, руско-галичког кнеза и угарског магната „der vielleicht daher den Titel Uros oder Herr und Reichsregent führte," прогласио. Није се толико чудити Енгелу[2] и Феслеру[3] који ту хипотезу Гебхардијеву без сваког разбора примише, колико се човек дивити мора томе, да ју је и Палаузов у расправи „Ростиславъ Михайловичь, русскій удѣльный князь на Дунаѣ въ XIII. вѣкѣ" [Ж М Н Пр., LXXXI] усвојити могао. Али још пре Гебхардија Диканж је предначено место Акрополитово овако парафразовао: „Ad extremum pax inter *[362]* eos principes facta est per intermediationem *regis Russiae et Moscoviae* socerum Michaelis et generum Belae IV. Regis Hungariae."[4] И ово је клица из које се поменута

[1] Geschichte des Reiches Bulgarien, стр., 157.

[2] Gesch. von Serwien, III, стр. 227–8.

[3] Gesch. der Ungern, II, стр. 593—594.

[4] [Тај цитат нисам могао наћи у Диканжу. У Familiae byzantinae (стр. 320—321) стоји: „Tandem pax inter utrumque composita, Uro Russiae Principe, cujus filiam duxerat Michael, hanc conciliante."]

хипотеза о истоветности Ростислава руског са Акрополитовим Урошем развила. Ростислав руски кнез а потоњи бан мачвански био је доиста зет Бели IV. краљу угарском и та је околност повода дала реченим писцима, да Уроша зета угарског краља с тим Ростиславом идентификују. Голо је дакле нагађање само да је Акрополитов Rosos Uros, руски Ростислав. Па кад је именованим писцима слободно било нагађати, нек просто буде и мени домишљати се и рећи: да је Акрополитов Rosos Uros наш Урош краљ и да је Акрополит управ написао био „Rasos Uros" рашки (краљ) Урош a Rosos је само погрешка доцнијих преписача.

И нисам ја први који то кажем и тврдим; већ је *оштроумни Пејачевић* приметио, да српски Урош „ab Acropolita.. corrupte Rossum Urum dici, quod recto ordine conversum non aliud, quam Urosum significat" (стр. 198) и на стр. 200: „Acropolita Urosium..., *praepostero vocum ordine* Rosum Urum scripsit." И Палацки у чланку о руском кнезу Ростиславу примећује „очевидно есть, что то ошибочное имя „Rosos Uros" должно относить къ тогдашнѣму сербскому королю Стефану Урошу"[5] У чешком Научном Словнику у чланку „Bulharsko" написао је Фриауф, да је српски краљ Стефан Урош мир међу обема странама, — грчким и бугарским царем — учинио [с. 971.] а г. 1857. заборави исти научењак, шта је пре 6 година казао, те у чланку „Ростислав" истог Словника [с. 687.] приписује дело примирења Ростиславу. Са Словником смо се успели на висину времена, даље не можемо.[6]

Акрополит дакле каже — као што га ја разумем — да је рашки краљ Урош био зет угарског краља а таст бугарског цара Михаила Асена. Ако је Стефану првовенчаному Евдокија и Уроша I. родила, као што се опште држи,[7] онда је врло вероједно, да Урош, који се пре 1200. родити морао, није чекао 41 годину живота па да се ожени. Он је пре него што је Јелену Францускињу узео већ ожењен био и од те прве жене, можда кћери угарског краља, и кћер добио, коју

[5] В. Чтен. П. О. И. и Д. Р. 1846. I. [Расправа Палацкога о Ростиславу изашла је у Č Č M 1842. стр. 23 и д. а у цитираним Чтен. нема ништа од Палацкога.].

[6] [Чланак о Ростиславу није написао Фриауф, него Перволф.].

[7] Само Пејачевић мисли, да је Уроша I. друга жена Стефанова, Млетачкиња, родила [стр. 191].

је за бугарског цара Михаила Асена удао. И за поткрепљење те хипотезе могао би навести речи Летописа карловачког: „Урошь, храпавыи... роди сь своею соупроужницею Еленою дьщерію кралıа оугрьскаго.“[8] Али би то *[363]* све само пусто нагађање било, јер Данило архиепископ, који је при погребу краљице Јелене био, каже изречно, да је она рода фрушка била. И познати нам већ С. Љубић вели [Огледало, стр. 287] да се Урош I. двапут женио и да му је прва жена била кћи цара бугарског Михаила Асена, оног истог, који је по Акрополиту имао за жену кћер Урошеву. *„Стиепан Урош I. узе Михаилову кћер за жену, а шо му је ирва била,“* то су речи Љубићеве. Г. Љубић ил' није разумео речи, извора из ког је црпио: „i podařilo se mu (Стефану Урошу) sameho Michala Asêna si získati, kterýž dceru jého v manželství pojal“ (чешки Научни Словник I. стр. 971) или је мислио да му треба преокренути ствар, па кад се већ не може доказати да је Урошева кћи била за Михаилом Асеном, рећи, да је прва жена Урошева била кћи Михаила Асена. Entweder — oder.

Шта ми је дакле сва мука моја око виндиковања Акрополитовог Уроша за Србство помогла?[9] Помогла ми је то да увидим да се и на Акрополита ослонити и речи његове за темељ расправи нашој о жени краља Уроша I. поставити не можемо, но да морамо и опет к домаћим изворима прибећи.

Као што сам горе већ напоменуо, архиепископ Данило каже на стр. 58 да је жена краља Уроша I. била „отъ племене фроужьскаАго, дьшти соушти славьныю родителю, вь велицѣмь богатствѣ и славѣ соуштема“ а у Животу краља Уроша додаје се [стр. 8.] да је била „оть племене царьска оть рода же фроужьска.“ По Летопису који је патријарх Пајсије у Животу цара Уроша употребио „Елена... бысть франчашкаго кралıа дьщи“ [Летопис 150, стр. 79.] — „Regis Francorum filia“ (Arkiv, III, стр. 11). — И Мавроурбин каже да се Урош оженио Јеленом „породы францоускіа“, као што у руском преводу стоји [с. 224].

Бранковић је први у својој Кроници рекао, да је Јелена била кћи Балдовина последњег латинског цара у Цариграду.

---

[8] Шаф., Летописи, стр. 60.

[9] [Ὁ Ῥῶσος Οὖρος Акрополитин није Урош I краљ српски, него руски кнез Ростислав, како је још Диканж мислио, а несумњиво утврдио К. Јиречек, Archiv für. slav. Phil., XXI, 1889, стр. 623. и в. Упор. Dölger F., Corpus der griech. Urkunden, Regesten, III, 1932, бр. 1833-4 стр. 26-7].

И та хипотеза Бранковићева прешла је преко извода његове Кронике (в. Гласник XXI., стр. 239) у Летопис троношки, а преко Рајића у новије историје.[10] Балдовин се тај родио око 1218. или 1219. године. Њему је истина још 1229. године обручена Марија кћи Јована Бријенског, цара латинског, али од ње рођена кћи могла се је тек 1253. удати,[11] а по Данилу се Урош наш наскоро по заузећу престола 1241. г. оженио Јеленом. Али све то и многе друге хронологијске неприлике, да и не помињем, довољно ће *[364]* бити да ставимо питање: Одкуд је Бранковић на концу XVII. века знати могао, чија је кћи била Јелена, жена Урошева, кад извори, из којих је он црпио о том ништа не знају?

Кад дакле ни најмање није веројатно, да је Јелена била кћи Балдовина II., да није она „des h. Ludwigs (краља француског 1229—1270.) Fräulein Tochter gewesen“ као што се Фрешкот домишља [с. 115.] и као што П. Витезовић (Ritter) тврди? Али се и то не може ничим потврдити.

Шта даке да се ради?

Ништа друго не остаје ми но завирити у књижурину Фарлатијеву, па ако нам и из ње не засине светлост историјске истине, са стидом признати, *да бар ја, најмањи међу браћом, не знам: чија је кћи била благочастива наша краљица Јелена.*

Шта стоји у Фарлатијевом Св. Илирикуму књизи IV. на стр. 440-41?

Казавши, да је Урош[12] краљ имао за жену Јелену „ex Francia feminam aeque nobilissimam et religiosissam, quam alii Mariam vocant“, саопштава нам Фарлати ову калуђерску бележку: „Anno Domini MCCLXXXVIII. Monasterium S. Mariae de Scutari, et Monasterium S. Francisci de Catharo, et Monasterium S. Francisci de Antibaro, et Monasterium S. Marci de Dulchinio per *Dominam Mariam de domo Chieriz de Francia,* Reginam de Zenta, hoc est Mysiae inferioris, in partibus Albaniae. Quae regina jacet sepulta in Ecclesia S. Marci de Dulchinio coram altare majore cum Domino Anselmo ejus filio“, („quem forte,

---

[10] Крстића, стр. 128. Љубића, Огледало стр. 169.

[11] По Диканжу [стр. 2 7] је Балдовин имао осим сина Филипа кћер Катарину, удату за Карла Валоа. Али о томе се други историци сумњају.

[12] Фарлати пише управ Радослав ал' мисли Уроша I.

примјећује Фарлати, ex alio marito susceperit in privata rerum suarum fortuna sive ante, sive post initum cum Radoslavo conjugium.“ [Упор. Thallóczy L., Jireček C. et Šufflay E., Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia, I, 1913, 151—152]). С овим записом треба упоредити оно, што је Кукуљевић рекао у Аркиву књига IV. [стр. 346] о истој задужбини српске краљице Марије, жене Уроша Великог. Ја знам, шта би се против записа тога приметити дало,[13] али ја не знам куд, већ на основу тога записа проглашујем да је жена Уроша I. била *„de domo Chieriz de Francia.“* Трудио сам се, да о племенитој тој обитељи француској што дознам — но сав ми је труд узалудан био.[14] — Краљица Јелена родила је Урошу: Драгутина и Милутина, а по Троношцу и више кћери. У листини једној краља угарског Беле IV. изданој 9. Апр. 1269 г. каже се да је делија Михаило „filius Petri de genere Chak“ у боју који су Угри били помажући Бели мачванском бану, сину горе- *[365]* споменутог Ростислава, противу Уроша краља српског (contra Wros regem Serviae) заробио *зета истог Уроша* и сина неког дворског частника.[15]

IV

О жени и деци краља Стефана (Драгутина).

Урош I. оженио је првенца свога Драгутина Катарином-*[386]* Кателином — кћерју Стефана V. краља угарског.[1]

Катарина је Драгутину краљу родила: Владислава, Урошица и Јелисавету.[2]

а. *О жени краља Владислава.* Карло II., сицилијски краљ, који је за жену имао Марију, млађу сестру наше краљице Катарине, даровао је у име сина свога Карла Мартела, пре-

[13] Калуђери су, може бити, помешали краљицу Јелену са женом брата му краља Радослава, која се могла преудати и с другим мужем Анзелма родити.

[14] [Упор. Jireček C., Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien, III, Denkschriften Wien. Akad., 58, 1914, 36—7].

[15] Fejér, Cod. diplomat., IV, vol. 3, pag. 490.

[1] Данило, стр. 13. и 17., Гильф., Бос. стр. 139.; уговор мира г. 1271. склопљен између Стефана V. и чешког Отокара, у који је Стефан ставио и: „Urosium regem Serviae, *et Stephanum* filium ejus juniorem regem Serviae *generum nostrum.*“ Pray, Annales, II., стр. 331.

[2] Шаф., Летописи, стр. 52, 62 и 69.

тендента угарске круне, повељом од 19. авг. 1292. „*Ladislao primogenito Stephani regis Serviae* ob servitia sibi praestita (donat) in perpetuum ducatum Slavoniae“[3] по свој прилици мислећи да ће га тим за свог сина, Карла Мартела, задобити. Ал' не бих рекао да је у том успео, јер већ следеће године видимо, где се посредовањем и суделовањем Андрије III. Млетчанина[4] последњега изданка лозе Арпадове на престолу угарском и противника поменутог Карла Мартела склапа женидба између Владислава, Драгутиновога сина, и Констанције Морозинијеве, рођаке Томазине Морозинијеве, матере Андријине.

Односни женидбени уговор — „Strumento di Matrimonio celebrato tra Madonna Gostanza figliuola di Don Michele Morosini di don Albertino, e il Signore Uladislao figliuolo del Re Stefano di Servia, ad istanza dell detto Don Albertino Avunculo del Signore Andreas Re d' Ungheria, al quale dipoi il detto Signore Uladislavo succedette nel detto Regno“ — приобштио је Муратори у Script. rer. Italic., T. XXII, [1733, 771.].

Ради склапања тог уговора послани су од стране краља Стефана (Драгутина) и краљице Катарине и сина њихова Владислава у Млетке Василије „Vescovo Bascinense“ (епископ Босански) „e vassallo e servidore del Signore Re Stefano,“ — и Вид Бобаљевић, а придан им је и „Abracito — Abrasico — prete del detto Signore Re Stefano“, те је уговор подписан у Млеткама, у *[387]* великој палати Албертина Морозинија, деда девојачког, у присуству више сведока 24. августа 1293. г. — Констанција, жена нашег краља Владислава, била је дакле кћи Михаила Морозинија, сина Албертина Морозинија, који је био брат Томазине матере краља Андрије III.[5]

У музеуму београдском има копија од портрета Констанције с надписом: „Constantia Maurocena Serviae Regina Vladislai regis uxor A. 1293.“[6]

Не знам, докле и како је ова Констанција с Владиславом живила. Крстић у Историји својој не наводећи изворе, ал' по Феслеру, вели на стр. 154. да је наш Владислав био зет Вла-

[3] Arkiv, VII, стр. 20.

[4] Pray: Commentarii historici de .. Serviae cum Regno Hungariae nexu, ed. G. Fejér, стр. 30. nota a.

[5] О породици Морозини в. Arkiv I, стр. 48—49.

[6] В. Гласник XXIII, стр. 65. [Овде нема овога лат. натписа].

диславу Апору сибињском војводи, који је после смрти краља Андрије III. (1301) важну ролу у Угарској играо.

Туроц[7] и Бонфиније,[8] на које се Феслер [Ed. 1816. T. III. c. 42 и д.] позива, кажу, да је папин легат г. 1308. поменутог ердељског војводу Владислава анатемом поразио и с тога „quia filiam suam tradiderat filio Stephani, regis Serviae, — као што Туроц — или — regis Macedoniae, — као што га Бонфиније зове — schismatico... in uxorem tradiderat." Исто тако има и „Chronicon Budense" где је на стр. 233. у ноти 4. изведено и писмо легата папиног од 25. дек. 1309. Угарски кроничари не кажу нам по имену сина Стефанова, за којим је била кћи ердељског војводе. Могао је то бити Владислав, ако се с Констанцијом ма којим начином раставио био; могао је бити и други син Драгутинов, Урошац који се по Троношцу такођер за живота очина оженио, — а могао је бити и Константин син Милутинов (Стефана Уроша) ком речи Бонфинијеве „filio Stephani regis *Macedoniae*« и више приличе.

Бранковић изрично каже да се Константин син Милутинов, оженио кћерју војводе ердељског.[9] Хипотеза је дакле само, или као што Диканж, ког је Феслер пред очима имао, вели „vero 'admodum simile est filium istum Stephani *Vladislaum* esse." [c. 291].

Даља судбина Владислава краља овде се мене ништа не тиче. У животу био је још 1323 године, и „ѹмиравтъ неѡставивъ синѡвь, но токмѹ двє дщєры[10]" (Троношац у Гласнику V. стр. 48 и 58.)[11] *[388]*

б. *О Урошцу, другом сину Драгутиновом* дознајемо из Троношца [c. 58.], да га је отац оженио „но (онъ) прєбылъ въ чистотѣ тайнѣй и нєхотиѡ присовокѹпитисѧ со ѡбрѹчницєю своєю."

в. *Јелисавета кћи Драгутинова* родила је по Летописима србским[12] три сина: *Стефана* босанскога бана, *Инослава* и *Владислава*, а Владислав роди *Тврдка* бана и *Вучића*. У не-

---

[7] II. гл. 89. [Ed. Schwandtner p. 158.]

[8] [Ed. 1744.] Дек. II. књ. IX. стр. 248.

[9] В. Гласник XXI, стр. 241.

[10] У писму писаном 25. октобра 1323. сроднику „conte de Raugia Lodoyco Mauroceno" и општини дубровачкој спомиње Владислав своју децу „ala vita de *miei filioli*" (Пуцић, II, стр. 4.)

[11] [Руварац је касније, када Троношцу није више веровао, ову последњу алинеју у своме ручном примерку превукао.]

[12] Шаф., Летописи, стр. 62 и 70.

изданом једном карловачком Летопису контраховано је то овако: „Єлисавєдь роди ·г· сина: Вратка (sic! место Твртка) и Влька"[13] Ал' ко је био отац Стефана бана, Инослава и Владислава, ил' другим речма за кога је удао Драгутин кћер своју Јелисавету? Мавроурбин пише на стр. 270—271 (руског превода): „(Да од Котромана) нѣмчїна... достїже (банство босанско) въ руки Стефана бана.... Умершу же ему лѣта 1310. оставїлъ три сїна Стефана, Нїкослава[14] и Владїслава. Стефанъ... (најстарији) поїде подъ защїщенїе рѣчи посполїтои Рагузскои съ матерїю своею Елїзабетою." Поредимо Мавроурбина с Летописима србским па ћемо погодити мужа Јелисаветиног. Стефану Котроманићу бану босанском родила је Јелисавета кћи Драгутинова: Стефана, босанског бана, Нинослава и Владислава и с тога Твртко први *краљ босански,* син Владисављев, а по баби својој Јелисавети праунук Драгутина краља, зове Немањиће прародитељима својима „идохь вь срьбьскѹю землю, желаѥ и хоте ѹкрѣпити прѣстоль родитель моихь.. и тамо шьдьшѹ ми вѣнчань быхь.. на кралѥвьство прѣродитель моихь."[15] (Mikl., Mon. 186. и 201.).

---

[13] [Летопис је касније штампан код Стојановића: Споменик, III, стр. 139 и д.]

[14] Гдекоји писци називају га и Мирославом и Константином ал' код Лучића, ed. Schwandtner, III, стоји на генеолошкој таблици, стр. 531:

Stephanus Banus Bosnae, moritur 1310

Stephanus Banus mor. 1357.	Helena ∾ Vladislaus,	Ninolaus,
Elisabeth vxor Ludovici Regis Vngar.	Stephanus Tuartko Wchich Rex Rasciae et Bosniae, 1376 Banus	Stephanus Dabiscia Rex, mor. 1396 ∾ Helena vxor
	Stephanus Tuartko Scurus Rex, pulso Ostoya, 1405.	Stephanus Ostoya Rex 1397. mor. 1435.
		Stephanus Thomas spurius, a Mahumete secundo necatus, 1465.

[15] Јосиф Подхрадски у издању свом Кронике будимске примећујући на стр. 340. да је Јелисавета жена Лудовика краља маџарског била кћи босанског бана Стефана додаје и ово: „Ladislaus Szörény in Vindiciis Sirmens. p. 9—11, *eam ex Neemania gente satam fuise scribit*". У издању тог Серењијевог делцета од г. 1734. нема о томе ни речи, а у позније издање, мислим од г. 1747., нисам могао завирити.

Лукарић каже, да је Јелисавета, жена Стефана Котромана бана босанског била кћи Казимира пољског кнеза „од Гњезговије“ [стр. 45.]. Покрај свег тог, што је Лукарић куд камо ближи Стефану бану него ја, опет се усуђујем рећи, да је погрешио и Стефана оца са сином Стефаном помешао. За сином Стефаном, с којим је наш Душан рат водио, била је Пољкиња Јелисавета[16] и с њом је родио он опет Јелисавету' којом се оженио Лудвик мађарски краљ. Ал' тек што се Лукарића опростисмо, ево нам друге беде и то од нашинца, Симе Љубића, који на стр. 223—4) свог Огледала примећује: „Изворна листина Петра Граденика, кнеза Трогирског, од 25. Свибња 1355., која се у Аркиву Млетачком чува, каже доисто, да је *[389]* мати бана Стиепана (Стјепана Стјепановог) била сестра Младинова (Бребирског).“[17] Противу листине мучно је војевати, *и ја сам, који се клањам листинама*, морао би све што о Јелисавети нашој рекох и тврдих као неистинито прекрижати и опозвати. Amicus Plato, amicus Aristoteles, sed maxima amica veritas! — Јест! ал' смемо ли се на С. Љубића ослонити? Иса, Иса!! Други историци[18] кажу да је Јелена жена Владислава брата бана Стефана била од породице грофова Бребирски; да није Љубић оца са сином помешао? Помешао ил' не помешао, ја волим бар у овај пар веровати нашим летописима и са г. Рачким председником Југославенске академије[19] држати, да је Јелисавета, кћи краља Драгутина, била жена Стефана Котроманића, мати Стефана бана, Владислава и Нинослава, а баба Тврткa краља босанскога.

V

О женама краља Стефана Уроша II. (Милутина).

Архиепископ Данило спомиње у Животу тога свога добротвора *[409]* само краљицу Симониду, кћер грчког цара Андроника, а не каже нам ни ко је Стефана Дечанског родио. И нарочити биограф овог последњег, Григорије Цамбљак, зна само за маћију Стефанову а за Константина вели да је рођен од друге матере. Летописци србски забиљежили су нам само

[16] В. Енгелову Историју, III., стр. 258.; Љубића, стр. 223.

[17] [Листина је касније штампана: Ljubić Š., Listine, III, стр. 271.]

[18] Schimek, Gesch. des Königr. Bosnien, стр. 69. nota 2.

[19] Rad Jug. akad., II, стр. [89.]

имена синова Милутинових: Стевана и Константина; једини Троношац нешто обширније пише да Милутин „ради ненависти брата своєгѡ Драгꙋтина, несочетасѧ бракꙋ ѿ некихъ великихъ кровей, но ѿ своихъ велможь, прежде приѧтїѧ царства; ѿ коеѧ сꙋпрꙋги имѣѧ Стефана Ꙋроша кралѧ... и дщерь Еленꙋ иже вь Дечанѣхь светы почиваютъ“[1] и да је по смрти прве своје супруге „поѧтъ... в'торꙋю, дщеръ Андроника... съ которою раждаетъ два сина и две дщери, перваго сина Константина, в'тораго Димитрїа. Димитрїй ꙋже ꙋмираетъ при отцѣ“; једну је кћер дао за Михајла сина Шишманова а друга је после смрти отчине пошла за војводу Прибца Гребељановића од које се роди в. кнез Лазар.

У рашким Ђурђевим стубовима насликан је на стени „Стефань Оуроshь краль“ (Милутин) а до њега „Ієлѣна кралица срьбскаа.“[2] Милутин је даровао цркви св. Николе у Бару икону на дрвету сликану на којој је с десне св. Николе Милутин а с леве краљица Јелена жена његова.[3] *[410]*

Из домаћих извора дознајемо дакле само за две жене Милутинове, од којих се прва звала Јелена и друга Симонида. Савремени пак Византинци, Пахимер и Нићифор Григорас, знају о женидбама Милутиновим много више приповедати. Овај последњи пише,[4] да је Милутин просио сестру Андроникову, удовицу Евдокију, но да се ова никако није дала склонити да за Милутина пође, који се, као што говораше, већ трипут женио: прва му је жена била кћи господара влахиотског, коју после неколико година отпусти у отачаство а узме за жену сестру жене брата свог Драгутина, скинувши с ње расу монашку. Но почем србска црква тај незаконити брак није одобравала, то након дугог времена Милутин и њу отпусти те се ожени сестром бугарског владаоца Светослава — и тако, кад Евдокија не хђеде поћи за Милутина, принуђен буде Андроник дати му за жену кћер своју Симониду. С Нићифором слаже се и Пахимер[5] у том, да се Милутин до Симониде већ трипут женио, али је разлика у томе, што је по Пахимеру Милутин прву *закониту* жену отерао и узео кћер Јована Севастократора (влахиот-

[1] Гласник, V, стр. 55. [и 59.—60.]
[2] Гильф., Бос., стр. 139.
[3] Кукуљевић у Аркиву IV. стр. 350.
[4] I. ed Bonn., стр. 202. и д.
[5] II. ed Bonn., стр. 280.

ског господара) а кад и ову отцу натраг пошље доведе кћер бугарског владаоца Тертера, и то све за живота прве законите жене. А што се сестре жене брата му Драгутина тиче, Пахимер приповеда да је патријарх цариградски одвраћајући га од тог брака говорио му: да је Милутин исту: „visendae causa sororis in Serbiam profectam, licet haec monachae vestitu religionem profiteretur, minime dubitasse, humanis simul divinisque proculcatis juribus, propinquam, hospitam, rege prognatam, Deo sacram virginem stupro... polluere,“ [„...καὶ τὸ φθάσαι τὸν Σέρβον τὴν τἀδελφοῦ Στεφάνου γυναικαδέλφην, εἶτ᾽ οὖν καὶ αὐτοῦ βασιλέως, τὴν τοῦ ῥηγὸς Οὐγγρίας κόρην, κατὰ χρείαν τοῖς τῆς Σερβίας τόποις ἐπιστᾶσαν καὶ τὰ μοναχικὰ ἠμφιεσμένην πορνικῶς γνῶναι.“] додајући, да му је то мати Милутинова одкрила.

Ја нећу морити читаоце са збрком Мавроурбиновом и комбинацијама Дифреновим и Пејачевићевим, већ ћу само приметити, да Енгел [стр. 238], коме у том Мајков и Крстић следе, држећи се у свему Нићифора Григораса, вели, да се Милутин око г. 1276 оженио кћерју Јована Анђела, господара влахиотског или тесалског, да је око г. 1286 узео за жену калуђерицу Јелисавету, кћер Стефана V. краља угарског а сестру снахе своје Каталине, — коју кад г. 1296 одпусти ожени се кћерју цара Тертера а сестром Светослављевом а г. 1300 венча се са Симонидом Гркињом.

О кћери Јована Анђела не знам ништа казати; и сам Дифрен није јој ни имена знао.

Стефан V. угарски краљ имао је и кћер Јелисавету, која се још *[411]* за живота очина г. 1270. посветила господу и закалуђерила се у самостану на острву код Будима, које се острво звало најпре зечије (insula leporum) а доцније острво свете Марије или Маргарите (садашња Margarethen-Insel). У том је манастиру живела Јелисавета и измолила је од свог брата краља Ладислава Куманца своме манастиру више добара.

У листинама[6] спомиње се иста Јелисавета г. 1274, 1275, 1279 (те године као приориса) 1283. и на последку 1287. а у листини од г. 1298. већ се не спомиње.

Јелисавета могла је дакле између 1283 и 1287. године походити сестру своју Каталину и том приликом могао ју је

[6] Fejér, Tom V, Vol. II, стр. 221, 436, 446, и т. д.

наш Милутин *познати.* Но ја ни прво ни друго нећу тврдити већ ћу предложити другу хипотезу.

Краљ сицилијски Карло II. писао је г. 1296 „Magnifico Principi Domino Stephano... illustri regi Serviae, *carissimo sororio suo*“[7]. Овај Карло II. имао је, као што сам већ у IV. чланку казао, за жену Марију кћер угарског краља Стефана V. а сестру Каталине, жене Драгутинове — те по том сва је прилика, да је речено писмо писао Карло Драгутину, пашеногу своме. Али *sororius* у средњевековној латинштини не значи свака, пријатеља или сестрића, већ по Дифрену sororius се зове муж сестрин и брат женин — sororis maritus, uxoris frater (в. Glosarium mediae... Latinitatis.)

Истога Карла II. сестра по имену Изабела или Јелисавета била је удата за Ладислава Куманца брата Каталининог. Али Ладислав волио је Куманке те је са својом женом зло живио. Палма мисли [стр. 745.] да је Јелисавета г. 1290 у затвору свиснула или мало касније после смрти Владислављеве умрла, почем се од тог доба ни код домаћи ни код страни не спомиње. А како би било, да узмемо, да је Јелисавета после смрти свога мужа пошла за нашег Милутина и да зато њега краљ Карло с правом зове sororius-ом, и да из истог узрока син његов Карло Мартел назива краља и краљицу рашку „charissimos *consanguineos suos*“ (тетак и тетка).[8]

„Од Јелисаве, кћери Андрије III. угарског краља, имао је Милутин сина Стиепана Дечанског“. Тако С. Љубић [Огледало, стр. 170], тако је и Рајић [II, стр. 439] по Бранковићу, а Бранковић на сумце рекао. Мислим, да би посве излишно било и једну речцу против те Бранковићеве хипотезе потрошити — *ил' је г. Љубић другог мњења?* — Стефан Дечански имао је г. 1326. око 50 година, морао је дакле *[412]* угледати света г. 1276. — Ако је он законити син Милутинов био, то му је мати могла бити само прва жена Милутинова којој Пахимер не зна рода и за коју Троношац вели, да је била кћи неког велможе србског и која се по свој прилици *Јелена* звала.

Невероjатно је такођер, да је Константина Симонида родила. Савремени Грк изрично каже, да Милутин са Симонидом није имао порода, а осим тога, је ли Симонида, рођена 1292 г., око 1321 г. могла имати толиког сина, колики је Кон-

[7] Arkiv, IV, стр. 356.
[8] Arkiv, VII, стр. 23.

стантин био, кад се са Стефаном за престо борио? Константина су помагали Бугари; ако је и он законити син Милутинов био, то му је по свој прилици била мати сестра Светослава цара, који је г. 1322. умрьо. Милутин је имао неколико кћери.

Данило спомиње само *Ану* [стр. 119], жену бугарског цара Михаила, коју Мавроурбин Недом зове.

Год. 1308. радило се о том, да син Карла Валујског Карло Алесонски узме за жену „*Zaricam*, filiam Urosii, quam is de conjuge Elasabetha susciperat.[9] То ће бити „**Царица дъщи кралєва**", која је с братом својим Константином насликана била на стенама Грачанице цркве.[10] Мајков, Крстић и други зову је Зарицом.[11]

VI

О женама и кћерима краља Стефана Уроша III. (Дечанског).

Краљ Дечански двапут се женио. Прва му је жена била кћи *[433]* „**цара бльгарьскаго рекомаго Смильца**", којом га је јошт отац његов оженио,[1] да л' за царовања Смиљчевог (1292—1294) или касније, не знам. Како је овој краљици србској, која је по летописцима око г. 1311 Душана родила[2] име било и кад је умрла, не дознајемо ни из домаћи извора ни из византински повестничара[3] који последњи [Nic. Gregorae Historiae Byzant., ed. Bonn. I, 456] само то знају да Душан није од Гркиње већ „ex alia uxore natus.[4] [„ὃν ἐξ ἑτέρας γεγέννηκε γυναικός"].

Гркињом се оженио Дечански око г. 1326. а била је кћи Јована Палеолога, сина Константина Палеолога, кога је стриц

[9] Pejačević, стр. 236.

[10] Гильферингъ, Бос. стр. 237. [Jireček C., Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien, III, Denkschriften Wiener Akademie, 58, 1914, стр. 34. [1]]

[11] [О Симониди упор.: Ласкарис, о. с., 53.—82.]

[1] Дан., стр. 124.

[2] Шаф., Летописи, стр. 53.

[3] Не знам од куда је Муравјев докучио да се та кћи бугарског Смиљца звала Марија. В. „Житія святыхъ." Месец окт. стр. 388.; у Дечанским спомеництима С. Ристића спомиње се на стр. 20. краља Стефана Уроша III. краљица монахија Марта.

[4] [Упор. Грујић Р., Краљица Теодора, мати цара Душана, Гласник Скопског научног друштва, I, 2, 1925, 309—328.]

му, цар Андроник старији[5], наместником у Солуну поставио. Име јој је било Марија. Тако вели Нићифор Григорас, који је и Марију и Дечанског лично познавао и од њи у србском двору чашћен био, тако и суврстни Душану цар Јован Кантакузин,[6] а то је хтео рећи и биограф Стеванов, Григорије Цамбљак.[7] Али је свима тима или сувременим писцима или писцима из истог столећа наш Рајић *[434]* претпоставио Бранковића, те вели,[8] да се Стеван Дечански по смрти Бугаркиње оженио Влахињом кћерју „Влайка Бассарабы Воеводы Влахозапланинскаго по свидѣтелству Бранковича и прочихъ нашихъ Историковь“ При речма „и прочихъ нашихъ Историковъ“ мислио је Рајић на родослове неке, који ништа друго нису но пуки изводи из Кронике Бранковићеве. Ја мислим да ће многима а нарочито некима члановима Српског ученог друштва у Београду и србске „Матице“ у Новоме Саду повољно бити, што ћу односне речи из те *гласовите* Кронике овде верно исписати: „Неци глаголютъ — речи су Бранковића на листу 238. и и. — ıако же И ωрбинь латински историкь васпоменѹеть, иже Кралѧ Сърбски Четврти Урошь, потомь и Дечански назван биви, себе ва сѹпрѹжницѹ имевь и дащерь Басараба (над том речју мало другчијом руком „Влайка“) воиводи нарωда Влахїнскагω“. Није ми при руци Мавроурбин у оригиналу но у рђавом руском преводу, те с тога не смем рећи да о томе у Мавроурбину нема ни једне речце, ал' већ a priori смем тврдити, да Бранковић Орбина није добро разумео, јер Дифрен, Гебхарди, Пејачевић и други, који су талијанског Мавроурбина читали, нису то, што Бранковић каже, у њему нашли. Ал' казао Орбин ил' не казао, свакако није истина, да је друга жена Дечанскога краља била Влахиња, па звао се њен отац Басараба ил' Влајко.[9]

Марија Палеологиња родила је Стефану Синишу.[10] Но о овом погрченом Немањићу и о његовој љуби нећу ни речи

[5] Јован је био синовац Андроников, а не као што Крстић [ed. 1862.] на стр. 69. вели најмлађи син његов.

[6] Књ. I. ed. Bonn. стр. 208 и сл.

[7] Гласник, XI, стр. 67.

[8] Књ. II., стр. 549.

[9] [Орбини то доиста не каже].

[10] [О Марији Палеолога упор. Радонић Ј., О деспоту Јовану Оливеру и његовој жени Марији, Глас, XCIV, 1914, 74—108 и Ласкарис М., о. с., 83—96].

проговорити, а радознали читалац знаће, и без да му ја кажем, наћи, где је судбина његова нацртана.[11]

Дечански је имао и две кћери: Јелачу и Теодору[12], по свој прилици од прве жене, с тога мислим да је вредно знати какве су среће сестре Душанове биле.

а.) У акту једном млетачког архива[13] од 31. окт. 1355. каже се: „in casu vero quo tractatus praedictae commitissae cum rege praedicto (Raxiae) *fratre suo*, completus esset" т. ј. ако је кнегиња градове Клис и Скрадин рашком краљу, *брату своме* већ предала и т. д. А за ким је била та сестра Душанова и како јој је име било? Рачки, с позивом на горњи акт, мисли,[14] да је око г. 1355. Скрадину и Клису властница била Катарина, удова покојног Павла Шубића а кћи Млетчанина Дандула. Нема сумње *[435]* о том, да је Катарина била кћи Дандулова, ал', да је она била властница Клису и Скрадину, како би се онда у акту могло рећи, да је краљ рашки брат њезин? Тадашња властница Клишка и Скрадинска није била Катарина удова Павлова већ удовица Младена,[15] брата Павловог, и она је речене градове, за које су се и Млечићи и Угри отимали, брату своме цару Душану предала. Име тој удовици Младеновој било је Лелка или Јелка. Лучић вели на стр. 370. свог познатог дела: „Et cum *Lelca* vidua mater Mladeni pueri Comitis Clissi, et Scardonae, qui in Venetorum protectione erat, Regi Rasciae adhaesisset."... И та Лелка жена кнеза Младена Ђорђевића мислим да је иста кћи Стефана Дечанског, коју наши летописци Јелачом зову.

б.) Цар Стефан назива у листини једној севастократора Дејана *својим братом*[16], па с тога мисли г. Даничић у свом Рјечнику, да је жена Дејанова Евдокија била сестра Душанова и да се зато и зове *царица*. То исто изводи из тог назива и руски архимандрит Леонид у свом најновијем делу[17] на стр. 73: „Дѣянъ былъ женатъ на родственницѣ царской,

---

[11] [Ваљда се мисли расправа К. Николајевића, Србски Комнени по преданіяма и по исторіи, Гласник, XIII, стр. 323 и д.]

[12] Arkiv, III, стр. 13. Дечански спомен., стр. 20.

[13] Гласник, XII, стр. 19.

[14] Rad Jugosl. akademije, II, стр. 83.

[15] Conf. Љубић, Огледало, стр. 225 и 227.

[16] Mikl., Mon., стр. 143.

[17] Историческое описаніе сербской царской Лаври Хиландара. Москва, 1868.

вѣроятно на сестрѣ Стефана, которая по сему овдовѣвъ, въ своихъ хрисовуляхъ називаетъ себѧ не иначе какъ Госпожею царицею Евгенiею (ваљда Евдокiею)"[18] *Знам да би мало опасно било за мене, таквим научењацима противсловити*, а нећу се ни малициозно скривати иза леђа велеученога Константина Николајевића[19] и Мајкова[20] те с првим тврдити, да није сестра Душанова била за Дејаном, већ да је царица Јелена била сестра Дејанова, а с другим се домишљати, да је царица Евдокија била жена каквог Душановог цесара и да она с тога себе царицом назива. Шта о царици Евдокији ја мислим, казаћу у идућем чланку а овде ћу то само приметити, да је Стефан Дечански другу кћер своју по имену Теодору удао за Војина „мила зета србског цар Стјепана" и да с тога Милош Војновић у песмама зове Душана ујаком а цар Урош у листини кнеза Војслава, сина Војнова „братωмь царьства ми."[21]

VII

О љуби цара Стефана.

Летописи аустријски забележили су при години 1336, да је *[457]* Јелисавету, кћер римског краља Фридриха, од Јована Луксенбуржког, чешког краља, ком је заручена била „inpotentiae mendacio praetenso" остављену, просио србски крањ, за кога она не хтеде поћи што је шизматик.[1] Одбијен од Немице ожени се Душан Јеленом, сестром бугарског цара Александра,[2] која му године 1337. Уроша роди.[3]

Но г. С. Љубић пише на стр. 171. познатог нам већ Огледала: Душан узе за супругу Јелену кћер министра грчког Јована Кантакузина. Може бити да ће ми се замерити,

[18] Примедба истог архимандрита на истој страни: „Извѣстно, что царь Стефанъ имѣлъ сестру Душицу. Евгенiя не крестное ли имя Душицы?" не треба никаквог коментара за србске читаоце.

[19] Види расправу Николајевићеву о србским Комненима у Гласнику XII. [стр. 445 и д.]

[20] Исторiя срб. народа, [ed. 1858.] стр. 83.

[21] Mikl., Mon., стр. 169.

[1] Levenklav, Pandekt. Histor. Turcic. стр. 442; Gebhardi, Gesch., стр. 644.

[2] Кантакузин, II, стр. 260 и 338.

[3] Шаф., Летописи, стр. 54.; ср. Гебхардија стр. 665, ноту 1.)

што сам *се ја том вредном југославенском старинару и повестничару на душу попео,* те све њега потежем и премећем, а он нити је један, нити први, који тврди, да је Јелена кћи Јована Кантакузина била. То су исто пре њега тврдили и Милаковић у Историји Црне Горе и Муравјев у Животу цара Уроша и Јулинац у свом „Введенію“[4], а што је најглавније тако пише и сам архимандрит Јован Рајић [II. стр. 613.—4.] и то „по всѣхъ Историковъ свидѣтелству“ а то је исто тврдио, колико се опомињем, и неко у неком чланку у „Седмици“ *[458]* за г. 1857.[5] На то ћу само приметити, да Љубићево Огледало носи на челу г. 1864., а најпосле оставимо се и Огледала и Седмице, оставимо на миру и самог Рајића, кога је Енгел исправио, па бацимо сву кривицу на Бранковића, извор Рајићев, ил' немојмо кривити ни Бранковића но свалимо све бреме одговорности на странога нам Франца, кога ће већ Дифрен у обрану узети. Бранковић пише на стр. 337 своје Кронике: Како је Јов. Палеолог изагнао Кантакузина, па наставља „и... Франза.. грѣчаски историкь в пьрвой книги своей главизние трети на десетой вашбразикь рекше: Катак8зинь прибегн8вши ва землю сьрбск8 ка зет8 своем8 и т. д.“[6]

Но Јован Кантакузин, приповедајући како се уклонио у Србију, вели да је нашао Душана у Морави „*Helenam uxorem ad fratrem ejus Alexandrum Moesorum regem* deducentem.“ [„...Ἑλένην... τὴν γυναῖκα πρὸς τὸν βασιλέα Μυσῶν 'Αλέξανδρον, ὄντα ἀδελφὸν, ἀφικουμένην.“ II, p. 260.] С тога и Дифрен примећује, да реч γαμβρός код Грка као год gener код Латина значи често „affinem, interdum sororium. Et revera Matthaeus Cantacuzenus, Joannis filius, Stephani sororem duxerat, eoque nomine Joannes Stephano adfinitate iunctus erat.“[7] Није дакле нико крив,

[4] И у Србљаку београдском од г. 1861. каже се, да је мати Урошева Јелена била кћи Јована Кантакузина, цара грчког. У књигу ту за црквену потребу унесене су многе погрешке.

[5] [Овде мисли И. Руварац на своју расправу: Прилогъ къ испитиваню србскихъ юначкихъ песама, која је изашла у Седмици за 1857. год., и то на ово место на стр. 50: Женидба ова Душанова, већь є Копитаръ казао, истории є посве страна; єръ се зна, да є онъ увео кћеръ Іована Кантакузена министра, а доцние цара грчкогъ Єлену...]

[6] Phrantzes, (ed. Bonn.), стр. 42. „Cantacuzenus fuga se in Serviam ad generum, ejus regionis principem, recepit, ibique quiete agebat,“ [„Ὁ δὲ Καντακουζηνὸς ὡς φυγὰς ἐν τῇ Σερβίᾳ πρὸς τὸν γαμβρὸν αὐτοῦ τὸν ταύτης κρατοῦντα ἐλθὼν τὰς διατριβὰς ἐποιεῖτο, ἡσυχάζων...“]

[7] Illyr. v. et n., стр. 62.

ни Бранковић, ни Љубић, ал' је и то истина *да Јелена није била кћи грчког Јована Кантакузина, већ сестра бугарског Александра.* „Па и ја сам у мом Огледалу на стр. 292 казао да је Јелена била сестра Александрова. Ево мојих речи: „Александр понуди Душану своју сестру Јелену, и удеси тако, да се женидба тајно сврши у Зрзеву." Јест истина, г. Љубићу, то сте ви казали, ал' сте ви у истом Огледалу на наведеној — 174. стр. — и ово рекли: „Роди се Душан г. 1310. Диететом оде с родитељи у Цариград, где буде у диедовом (?) двору одгојен, те узе кашње за супругу Јелену кћер министра грчког Ивана Кантакузина. Прва жена по народном приповиедању била је Србкиња и кћерка ваљда Деспота Иваниша (Гласник XV, стр. 315)," а на стр. 291 истог вашег Огледала казали сте: „(Стефан Дечански) заповиеди, да док Шишман доби дорасте, земљом (бугарском) управља велможа србски Александр, вођа оне војске и скрбник Шишманов, нећак [ἀδελφιδοῦς] пако Михаилов (чим је сестра Михаилова удата била за отца Александрова, Војхне Гребострека)." Оћете л' господин—Љубићу да правим изводе из — но оставимо се Љубића и његовога мусавог Огледала.

Царица Јелена била је сестра бугарског цара Александра, а ко им је отац био? *[459]*

Обично се држи, да је Александров отац био Страшимир, кнез бугарски, који је за жену имао сестру бугарског цара Михаила Шишманића, но по г. Константину Николајевићу[8], била су браћа Јеленина: цар Александар, севастократор Дејан, деспот Оливер, војвода Богдан, а свима је отац био кесар Војхна[9] син Новака Гребострека, великог војводе за краља Милутина — и сви су били Комненовићи. Да ме се ствар не тиче, ја би рекао: „Ма све тако и не било, Вељко, мило ми је што говориш храбро!" ил' да у мојим

[8] В. у Гласнику XII. расправу његову „Србски Комнени." [с. 433 и д.]

[9] Приметбе г. Рачког у „Раду Југосл. академије" II, стр. 85, нота 1. стр. 89; III. стр. 93 и 131. предпостављају ово родословље:

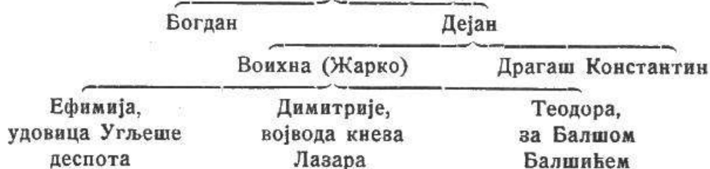

жилама тече племенита крв Комненова, може бити да би могао веровати г. родословцу, који је такође Комненовић, — ал' овако приметићу само то, да Јован Кантакузин, који је царицу Јелену и Оливера, пријатеља свога, врло добро познавао, и који није заборавио споменути, да је војвода Богдан брат Оливеров, нигде не каже, да су они браћа Јеленина а рекао би за цело да су била као год што је на два места споменуо, да је Јелена сестра цара Александра, и да исти Јован Кантакузин о Воихни и Јелени тако пише, да је сасвим неверојатно, да је ова кћи кесара Воихне, који тек после смрти Душанове на прво ступа. Осим Александра једини је Дејан био може бити род царици Јелени.

По Мавроурбину [стр. 261] и Лукарићу [стр. 58] звала се жена Душанова „Рогузна-Rogosna или Јелена." Прво име сећа нас на царицу Роксанду у народним песмама. И један епитоматор Бранковићеве Кронике каже да се жена Душанова а мати Урошева звала „Роксанда."[10]

Летописци хрватски зову је Аном, помешавши може бити жену Урошеву са матером му.[11]

У једном типику хиландарском записано је: „**Прѣстави се царица прьвал срьпьска Єлисаветь**"[12]. Јован Кантакузин приповеда на *[460]* крају своје Историје[13] како је цар грчки Јован Палеолог послао патријарха Калиста *Јелисавети краљици која је по смрти мужевљевој пребивала у Серу*, да уговара о миру и заједничкој обрани против Турака[14], где пак и патријарха и скоро све пратиоце његове напрасна смрт снађе. Енгел мисли, да се то догодило одмах после смрти Урошеве (1368) а Крстић после смрти Јеленине (1370—1371),[15] обојица пак

[10] Гласник, XXI, стр. 245, 249.

[11] Arkiv, IV, стр. 33. „tada pride anna carica raška u bosnu;" стр. 49. 1251. „Quando Cesar cum Anna sua Cesarita venit in Bosna".

[12] Mikl., Mon., 246.

[13] III., стр. 360.

[14] У књизи „Добротолюбіе" каже се на стр. 47. да је патријарх Калист „въ Сербію отшедши съ клиромъ, *мирнагѡ ради соединенія тамошнія церкви* ... едва же приспѣ въ Сербію, тамѡ тлѣнное житіе на нетлѣнное премѣни."

[15] И Филарет у делу свом „Святые южныхъ Славянъ" [стр. 23.] наводи из атонског патерика место (1., 403) где се каже, да је Калист г. 1350 постављен за патријарха „а въ 1368 г. бывъ посломъ въ сербской кралевѣ Елисаветѣ скончался въ Ферахъ". Но по каталозима цариградских патријараха патријарховао је Калист само 12 година. [Упор. Новаковић С., Срби и Турци, стр. 148.]

држе да је речена Јелисавета била удовица цара Уроша. Но учени људи веле,[16] да се патријарх Калист скончао око г. 1361—1362 и по томе царица удовица око 1361—1362 није била нико други но мати Урошева, царица Јелена, као што је то већ Пејачевић на стр. 300 приметио[17] и та иста царица Јелена јесте и она „стара царица Кира Ѥлисавета“ коју је старац Исаија полазећи у Цариград у познатом послу походио г. 1375.[18]

У поменутом типику хиландарском забележено је на другом месту: „Мѣсеца ноѥбра ·ѕ· прѣстави се прьва царица срьпьскаа, подроужиѥ Стефана цара прьваго, монахи Евгениꙗ[19]“ а и у Беочинском поменику помиње се „благоч. царица Монахиꙗ Евгениꙗ“.[20] У поменику пак Дечанском спомиње се уз цара Стефана Душана „царица монахиꙗ Ѥвдокиꙗ“. Читаоци ће се добро опоменути, да је у последњем чланку била реч о некој „србској царици госпођи Евдокији“, која је са листином „всесрьдьчнимь синомь царства ми Константином“ [Mikl., Mon., стр. 190] изданом г. 1379 у Струмици поклонила неке земље манастиру Хиландару, и коју једни за сестру Душанову а жену *[461]* севастократора Дејана, а други за жену којег Душановог кесара држе. А да није царица Евдокија листине те наша царица Јелена, која се г. 1362 и 1375 звала Јелисавета, која се у типику Хиландарском и поменику Беочинском под именом Евђеније а у Дечанском поменику под именом *Евдокије* помиње? Она је могла бити тетка Константину сину Дејановом, те с тога и назива га сином царства јој, почем после смрти сина свога цара Уроша никог рођенијег имала није, код кога се она склонила била кад су јој Турци област њену у Маћедонији притисли. По летописима србским саградила је мати Урошева цркву у Црној гори више Жеглигова, а у истим летописима и другде зове се тај братић или сестрић Јеленин Константин Жеглиговац.

[16] Лекијен, I, стр. 303; Асемани, Кал. V, стр. 189—90.

[17] И Фрешот зове матер Урошеву Јелисаветом, стр. 132. „Seine eigene Mutter Elisabetha, der Bulgaren Königs Tochter.“

[18] Није дакле истина што по Мавроурбину Дифрен, Рајић, Engel, Gebhardi и други пишу, да је царица Јелена умрла око г. 1371; удовици Урошевој (која је г. 1375, ако је била у животу, могла имати највише 38 г.) не би приличио назив „стара царица“.

[19] Mikl., Mon., стр. 246.

[20] Вуков Рјечник, прво изд., стр. XIX.

VIII

О жени цара Уроша.

Урош се родио око 1337. г. а већ 1342. године — док се *[481]* узурпатор Јован Кантакузин у Србији код Душана бавио — нудио је цариградски двор Душану за Уроша сестру младог императора цариградског Јована Палеолога[1]. Да се о том и следеће године радило, види се из закључка млетачкога већа од 4. септ. 1343. г. по ком је млетачки посланик Марин Венијер имао Душану честитати женидбу сина му са сестром цариградског цара;[2] но од те женидбе са Гркињом не би ништа.

По неким писцима[3] искао је доцније Душан од босанског бана Стефана кћер Јелисавету па је слао и посланика свог чак у Француску, да проси кћер француског краља Јована за свог Уроша, но не добивши ни једне ни друге, ожени јединца свога православном Влахињом, кћерју влашког војводе Влајка, којој је име било по Орбину [стр. 267] *Јелена* а по Лукарићу [стр. 60] *Слава. [482]*

Но Пејачевић не да ни Орбину ни Лукарићу за право нити допушта, да је Урош — као што први приповеда — прву своју жену — Влахињу — отерао, те узео за жену кћер кнеза Војслава Војновића, већ држи да је за Урошем била кћи влашког војводе Александра, отца Влајковог, по имену Анча.[4]

Ја се слажем с Пејачевићем, који хипотезу своју оснива на писму папе Урбана V. од 14. фебр. 1370. г. У том писму изјављује папа радост своју Клари, удовици влашког војводе Александра, што је кћер своју, царицу бугарску, обратила у католичку веру и позива ју, да се потруди и другу своју

[1] Нићифор Григорас, (ed. Bonn.) II, стр. 642.

[2] Гласник, XI, стр. 354; С. Љубић вели на стр. 175. свог Огледала, да је Марину Венијеру г. 1342. пошло за руком утаначити мир и женидбу међу Душановим сином и царевом сестром.

[3] Мавроурбин, Лукарић и наш Троношац. *Овај последњи јако је интерполиран,* те с тога је за историјско испитивање прека потреба, да се старији од Бранковића и славенорусног Мавроурбина препис тог родослова на свет издаде. Ту би нам Србско учено друштво у Београду помоћи могло, — hic Rhodus! — а Бранковићеву Кронику нека остави „Матици."

[4] Colloquia, стр. 304.

кћер, „videlicet Ancham, Reginam Serviae illustrem“ обратити. Речи папине предпостављају да Анча у почетку г. 1370. јошт није удовица била, а из *историје* знамо, да је Урош г. 1367. убијен и по томе Анча није била жена Урошева, но ил' стрица му Синише као што је Енгел нагађао [стр. 319.] или пак жена краља Вукашина. Противу приговора тога примети́ћу, да није истина, да је цар Урош на измаку године 1367. пострадао. Из једног акта Млетачке архиве произлази, да је он јошт 18. септ. 1369. у животу био[5] а већ следеће године 5. априла потврђује Вукашин као прави краљ Дубровчанима повластице дане им од пређашњи краљева и царева, одкуд се закључити мора, да је Урош 2. дек. 1369. живити престао И Раткаји у делу „Memoria regum et banorum regnorum Dalm. Croat. et Slav.“ каже на стр. 79. да је Урош умрьо г. 1369. Из Троношца и из животописа цара Уроша знамо да се дуго није знало, шта се с Урошем збило, те је и по томе врло веројатно да и папа у почетку г. 1370., кад је поменуто писмо Клари писао, није знао, да јој је кћи Анча већ удовицом постала. Нагађање Енгелово не заслужује озбиљнога опровргавања а што се Вукашина тиче, мислим да папа жену његову не би никад краљицом титуловао; на неистиност пак казивања Орбинова [стр. 269], по ком је Урош прву своју жену отерао и узео Јелисавету кћер Војслава Војновића, може се закључити већ из тога, што цар Урош тог кнеза Војслава у листини једној „братом царства му“ назива, како га заиста не би назвао, да му је он таст био *[483]*

Ја мислим дакле да смем тврдити, *да је Урошева жена била Ана, кћи влашког војводе Александра Басарабе а сестра по отцу Влајка прејемника Александрова, и да је она преживила Уроша.*[6]

Осим Раткаја не зна нико, да је Урош порода имао, а на просто тврђење Раткајево [стр. 79.], да се босански бан

[5] Гласник, XII, стр. 51; и Рачки вели у Раду Југосл. акад. III, стр. 131.: „А када је Ђуро Балшић г. 1369. обсјео град Котор спадајући тада под Србију, република замољена такођер од *цара Стјепана Уроша* посредова код њега за мир“, но у истој расправи II. стр. 89. каже исти господин: „Трдко је по изумрћу владајуће куће Неманића у мужкој лози т. ј. послије цара Уроша, дакле послије 2. просинца 1367, сматрао србску државу без пастира.“ [Упор. Годишњица, III, 1879, 404].“

[6] У поменику Дечанском помиње се „Царь Үрош и Єлена Монахїа.“ [стр. 20].

Твртко кћерју Урошевом оженио, и да је он „hujusce Conjugii titulo post Wukassinni fatum, Regium nomen ad septem alios reges succedentes sibi progressu temporis transmisit“ мислим, да се не можемо ослонити.

Царев убица краљ Вукашин потврдио је г. 1370 Дубровчанима привилегије „с прѣвьзлюблюнномь кралювьства ми кралицомь кvрь Ялѣномь (Кира Єленомь) и сь прѣвьзлюблюнними синови кралювьства ми Маркомь и Яньдрѣꙗшемь“[7] Летописи[8] спомињу и трећег сина Вукашиновог *Димитра.*[9] По Орбину је краљ Вукашин имао синове: Марка Краљевића, Андријаша, *Иваниша* и Митраша, и кћери: *Милицу*[10] удату за Ђорђа Балшића и *Русну*, жену Матије Кантакузина, дакле „двије шћери и четири сина.“

Од синова Вукашинови само се Марко писао и називао краљем. Жена Маркова, по Орбину [стр. 270] Јелена кћи Хлапена „un potente Barone nelli parti di Grecia“[11], изневерила је свога мужа — *и тим поставши предметом модерни наши песника затупљује перо сувопарном родословцу.*[12]

Краљевић је Марко *последњи* „благочьстиви краль“ србски. *[484]* Народ наш верује да он није умрьо но да само спава док га звек сабље и врисак шарца његова не пробуди

---

[7] Mikl., Mon., стр. 180.

[8] Шаф., Летописи, стр. 61.

[9] У писму једном код Пуцића, I, стр. 28. спомиње се неки „Дмитарь Кралювикь.“

[10] Г. Љубић примећује на стр. 184 Огледала: „У списих аркива Млетачкога (Senato Mar. 22. Свибња 1444) спомиње се „Oliveria filia regis Volcassini“ и каже се да је „per magistros conductos de Regno patris sui“ саградила у Зенти цркву „Sancte Marie de Lorenzo.“

[11] Кантакузин [ed. Bonn., III, стр. 135.] каже, да су два великаша србска *Хлапен* и Томислав оставили Душана и прешли на његову страну. Неки Радослав Хлапен спомиње се у повељи цара Уроша од г. 1355 међу велможама србским. (Rad Jugosl. akad., I, стр. 148.) Један зет Радослава Хлапена звао се Никола Пагаси Балдуин (Slav. Bibliothek, I. стр. 167.)

[12] Франца приповеда на стр. 54. да је Андроник слепи с неколико пријатеља и сродника жениних „*et Marco socero* qui etiam tum partem Bulgariae tenebat“ [„καὶ τοῦ πενθεροῦ αὐτοῦ Μάρκου τοῦ τῆς Βουλγαρίας ἔτι μέρος δεσπόζοντος,“] — к турском Бајазиту одбегао. Но други кажу, да је таст Андроников био Шишман бугарски.

— *па ће бити опет краљица и царица србски* и биће људи, који ће и опет писати о краљицама и царицама србским.

У Карловцима, 16. јула 1868.

—ριον.

IX.

Царица Милица.

Летописци србски кажу, да је Милица, жена кнеза Лазара, *[505]* била кћи кнеза Вратка, праунука Вукана жупана, средњег сина Стефана Немање. По једнима је Вуканов син *Дмитар* имао сина Вратислава а Вратислав Вратка,[1] а по другима је син Вуканов *Стефан* родио Дмитра жупана, а Дмитар Вратка а овај Николу жупана и кнегињу Милицу.[2] Ја држим да је ово од летописаца усвојено родословље саставио Константин биограф Стефана Високог[3] али како: да ли по преданију или из главе? Не знам; из листина дознајемо само за *Ђорђа* сина „Jupani Velcani“.[4] Остављајући дакле питање то да га други реше навешћу овде само једну околност, којом се потврдити може казивање летописаца, да је Милица, жена Лазарева, била кћи кнеза Вратка.

Вратка спомиње око г. 1342. Јован Кантакузин, називајући га најизврснијим између војвода Душанових; он се спомиње и у листинама Душановим[5]. У Пуцићевим Споменицима има писмо цара Стефана од г. 1351., у ком он позива Дубровничку општину, да врати „поıась кнеза Вратка“ који је његов човек у „Марѣна Вꙋникıа“ заложио био, а и сам кнез Вратко писао је ради тога свога *[506]* појаса поменутој општини.[6] Но покрај свега тога појас не би враћен — и то је срећа наша, јер да га је општина тада Вратку вратила, не би кнегиња

[1] Шаф., Летописи, стр. 60.

[2] Arkiv, III, стр. 15.

[3] В. Житије у Муравијеву, Дец., стр. 272.

[4] Rad. Jugosl. akad. I, стр. 132. Ср. Троношца у Гласнику V, стр. 48. [Упор. Руварац И., Вукан, најстарији син Стефана Немање и Вукановићи, Годишњица, X, 1888, 1—9.; Исти, о Дмитру жупану, сину великога кнеза Вукана..., Годишњица, XIV, 1894, 21?—221 и Исти, О Кнезу Лазару, 1887, 3 и д.]

[5] Mikl., Mon., стр. 104, 108; Фарлати, VI, стр. 450 „Comite Vlarico“ место Вратко; Rad J. a., I. стр. 144. [Conte Vulatico].

[6] Спом., II, стр. 20.

Милица са сином својим Стефаном око г. 1393. писала реченој општини за исти појас „кои е 8 марина 8 залог8" и искала да га откупи,[7] те не би онда ни ми из те околности изводити и домишљати се могли, да је кнегиња Милица била кћи Вратковa.

Г. 1395 писала је кнегиња Милица општини Дубровачкој „за постав8 ж8пана Николе"[8] што потврђује опет, да је жупан Никола био брат Миличин а син кнеза Вратка, и да по томе он не може бити онај жупан Никола (Алтоманић), ког је кнез Лазар расуо и ослепио.[9] У једном гробном натпису каже се да је „(И)каниш Алтомановикь" био „анепсеи кнез8 Лазар8"[10], одкуд закључити морамо, да је и поменути Никола Алтоманић род био Лазару; може бити да је сестра Лазарева Драгана била за Алтоманом сином Војновим а отцем Николе жупана и поменутог Иваниша.[11]

Милица[12] је Лазару родила више синова и више кћери. Ове последње можемо јошт које како у овом чланку о *краљицама* и *царицама* протурити, ал' о првима не може овде говора бити с тога што су они кнезови и деспоте а жене њиове само деспотице биле.

а.) Прва кћи кнеза Лазара *Мара* дана је за жену Вуку сину Севастократора Бранка а унуку Младена војводе.[13]

б.) Византијски и Дубровачки писци, летописи и биограф Стефана Деспота слажу се у том да је једна кћи Лазарева дана Бајазиту, цару турском, али се разилазе у имену: Дукас је зове *Маријом*, Мавроурбин и Лукарић *Милевом*, Летописи *Деспином* а Константин *Оливером*. Последњи је најболе знати могао име сестри свога добротвора и мецената.

в.) Лаоник, летописци, Мавроурбин и Лукарић кажу, да је једна кћи Лазарева била за Шишманом царем Бугарским.

---

[7] Спом., II, стр. 37 и и.

[8] Спом., I, стр. 3.

[9] Види у Рјечнику Даничићевом р. *Никола*.

[10] Mikl., Mon., стр. 250.

[11] [О Драгињи И. Руварац: Гласник, XLVII, 1879, 173—180 и О Кнезу Лазару, 1887, 11 и д. и 125 и д.]

[12] Као Монахиња звала се *Евгенија* а пред смрт *Ефросина*.

[13] Лаоник, стр. 53; Мавроурбин и Лукарић; Летописи србски. Шаф., Лет. 72. и листине код Миклошића, Пуцића; акта Млетачког архива, [Гласник, XLVII, 1879, 203—205 (И. Руварац о „Плакиди") и Руварац И., О Кнезу Лазару, 1887, 4 и д.]

Лаоник и летописци не казују јој имена, Лукарић зове ју *Маријом* а Мавроурбин *Деспином*. Но Пејачевић не обрће на то главе *[507]* већ тврди да је Шишман имао за жену „Braidam Lazari comitis ac Despotae natam.[14] Дуго сам се мучио док сам изнашао извор Пејачевићев за то тврђење. У латинском преводу Лаоникове историје стоји на стр. 37: „(Susmanus Mysiae rex) — data in uxorem Amurati filia sua forma excellente ex *Braide*, quam uxorem vulneratus duxerat, prognatam." [„...Σούσμανος.... καὶ ἐπιγαμίαν ποιησάμενος θυγατέρα αὐτοῦ, κάλλει τε ὑπερφέρουσαν καὶ ἀπὸ Ἑβραΐδος, ἣν ἠγάγετο τρωθείς, γεννηθεῖσαν, τῷ Ἀμουράτῃ....]." Наишавши на то место радовао сам се ал' та је радост трајала само донде ток нисам поглед бацио мало више на оригинални текст и док се нисам уверио да Лаоник управо каже, да је Шишман кћер своју од Јеврејке — ἀπὸ Ἑβραΐδος — рођену султану дао и да је *преводилац* од апелативног имена Hebraidos направио име лично Браида. Не зна човек ком да се већма чуди: немачком преводиоцу ил' оштроумном Пејачевићу? — Мавроурбин примећује, да се Деспина по смрти Шишмановој преудала за Ђорђа, сина Страшимира Балшића, но летописи наши кажу, да је друга кћи Лазарева била за Балшићем а друга за Шишманом.

г.) Једна од Лазаревих кћери била је за Николом Гаревићем, мачванским баном а потоњим палатином угарским, сином палатина Николе Горјанског. Летописе и Дубровчане, који то кажу, потврђује листина краља Жигмунда, где се вели, да је Никола Гаревић „Lazarum dominum Rassiae *socerum* suum — solitae obedientiae reduxit in gremium." [Fejér G., Codex, X, 4, p. 665]. Ову кћер Лазареву зове Мавроурбин Јеленом, а Лукарић „Јеленом Деспином" и последњи додаје, да се она по смрти мужа удала за Сандаља Хранића, хумског војводу. То исто по Лукарићу тврде Дифрен, Енгел и Мајков ал' из листина србски и акта Млетачког архива произлази да се

д.) *Јелена* кћи кнеза Лазара која је најпре била за Ђурђем сином Срацимира Балшића господарем зетским после г. 1412 удала за Сандаља вел. војводу босанског. С Ђорђем је имала Јелена сина Балшу, отца Јелене жене хер-

[14] Colloquia, стр. 315.

цега Стјепана, синовца Сандаљевог, а са Сандаљем није имала порода.[15] *[508]*

Код Миклошића има на стр. 251. листина од 17. февр. 1403. у којој се каже за Јелену, кћер кнеза Лазара, да је госпоја Сандаљева; но то не може бити, јер је те године први муж Јеленин Ђурђе зетски још у животу био а тако исто била је јошт жива прва жена Сандаљева, Катарина, кћи бана Вука Вукчића и банице Анке. У поменутој листини које је садржај равногласан листини од 16. фебр. 1423.[16] стављена је погрешно година 1403. место 1423. А да се Јелена удовица Ђорђа Срацимировића а не као што Лукарић тврди удовица Николе Горјанског за Сандаља удала то се истина не потврђује оним местом које је С. Љубић на стр. 258. навео, и где се само каже да је Сандаљ род деспоту, али се извести може из тестамента Јелене Сандаљевице[17] у ком она за ктитора поставља своју „ȣнȣкȣ" „господȣ Єлинȣ воеводинȣ" т. ј. жену војводе а потоњег херцега Степана, а та је Јелена била кћи Балше, сина њезиног од првог мужа. У истом тестаменту оставља Јелена једну икону златну својој сестри *Деспини.*

Мавроурбин и Лукарић спомињу и кћер Лазареву Вукосаву, љубу Обилића Милоша.

Царица Милица последња је царица србска; с тога завршујемо циклус од чланака, у којима сам резултате мојих родословних испитивања положио, остављам другима да род деспотица србских истраже. Питање о роду деспотица, а нарочито о роду обе прве: жене Стефана Високог и Ђурђа

[15] Родословље Балшића и Храњића олакшаће преглед.

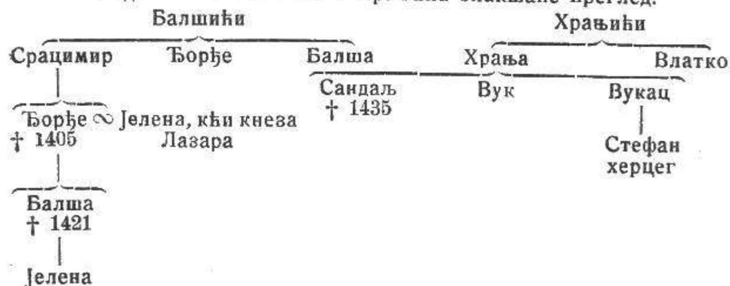

[16] Mikl., Mon., стр. 321. [Упор. Wissenschaftl. Mitt. aus Bosnien und Hercegovina, II, 1894, 134].

[17] Mikl., Mon., стр. 415—417.

Смедеревца, тако је тешко решити, да би ја, кад би права имао, славној Матици предложио да распише награду за онога, који то најбоље реши. Тим би се може бити когод и од „Омладине“ побудио, да младе силе своје о решење тога интересантног питања окуша. Hic Rhodus!

цχиацар[18]

[18] Само да није без цитата навешћу Гласник XI, стр. 178 и 179. [У тајној буквици: Руварац].

*

II

О роду деспотице србске Анђелине и срећи Деспине Марије.[1]

Стефан средњи син деспота Ђурђа оженио се Анђелином.[2] У *[13]* летопису карловачком, који је као што се П. Ј. Шафарик домишљао, син Стефанов, Максим владика, уредио, каже се „ѿходить степань вь далматїю, и тамо прїемлють сьврьстїе дьщерь аранитовѣхь племень (ex familia aranitarum), ангюлиноу.“ (Шаф., Летописи, стр. 63); у Животу Максима владике пише: „(Стефань) бракꙋ сьче-*[14]*тавает се поемлеть себѣ соупрꙋжницꙋ, дщерь кнеза арьванитскаго аранита храбраго кꙋр аггелїю.“ (Гласник, XI, стр. 126); а у поменику крушедолском записано је име не само отца но и матере Анђелинине: „господина Аранита Комнина; госпожоу Мароу; монахїю аггелину.“

По разноврстним домаћим изворима била је дакле Анђелина кћи Аранита Комнина, кнеза албанског, а то исто потврђују и страни писци: Спандугин, Орбин и Лукари, само што ју је овај Теодором крстио.[3]

Према овом сугласном тврђењу главни извора мора пасти и од самог Мајкова прихваћена хипотеза Милакови-

---

[1] [*Матица*, V, 1869, 13—17].

[2] Одломак овај из расправе „О роду деспотица србски“ штампа се овде поводом извештаја о седници филологичко-историчкога разреда Југославенске академије у Загребу, у којој је читана расправа поч. члана Југосл. академије дра Фр. Миклошића о Марији кћери деспота србског Стефана слепога и Анђелине (в. Народне Новине“ бр. 294.), а штампа се и зато, да би се у своје време знало, шта је приплодка добивено Миклошићевом расправом. Р-ац.

[Расправа је изашла с овим натписом: Miklošić F., Marija kći Angjelinina i Konstantin Arijanit, Rad, XII, 1870, 1—9].

[3] Дифрен, Fam. byzantin., стр. 338.

ћева, по којој је Анђелина била кћи Ђурђа прозванога Арванита или Арбанаса, брата Ивана Црнојевића. Истина, да се и у рукописном једном летопису каже: „Стефанъ же деспотъ ѿ диоклитианскїе странїи, иже есть арбанашка землıа, ѿ чр'ноевича госпождоу поеть аньгелїю себе соупроужницоу." [Стојановић Љ., Стари српски родослови и летописи, 1927, 95, стр. 55.], али на основу том можемо се само с народном песмом домишљати, да је Стефан у двору Црнојевића Иве познао Анђелину, свастику свога домаћина.

Гласовити јунак Аријанит Комнин (Голем) леп је пород са својом женом Маријом, кћерју Андрије III. Мусака,[4] изродио: три сина и осам кћери, од којих је *Андроника* пошла за Ђорђа Кастриота (Скендербега), *Гојисава* за Ивана Црнојевића, *Ана* за Николу I., *Јелена* за Ђорђа II., *Деспина* за Тануса IV. Дукађинца (три сестре за три брата), *Анђелина* за србског кнеза Стефана, *Комита* за Гојка Балшића и *Катарина* за мореотског архонта [Николу] Бокалиса.[5]

Од синова старог Аранита,[6] односно браће наше Анђелине најстарији *Тома* умро је прије 1484. *Константин* се потурчио а од најмлађег *Аранита* († 1466) остала је Марија и Константин (рођ. 1454 а умро 1 Маја 1531). И овог последњег Константина спомиње Сануд у својим летописима на једном месту,[7] *[15]* које заслужује, да се нањ пажња обрати. По преводу једног загребачког академика гласи то место: „Месеца јунија 1500 г. дође жена, која бијаша од деспота србских, (т. ј. од њиове крви,) а по речима самим могло би значити: која је била жена једнога од њих, али рекао би, да смисао не допушта тога последњега значења) мати Константина Комина, која је сестра матере Турчинове, зване Деспида, стара госпођа у црном одјелу са три госпође сједавши до кнеза даде те се прочита инструкција сина њезина и т. д."

---

[4] Rad Jugoslavenske akademije, V, стр. 172.

[5] Види о томе Хопфа „Geschichte Griechenlands vom Beginn des Mittelalters" у Енциклопедији Ерша и Грубера 86 ч., стр. 121.

[6] Гласник, XV., стр. 147 и 156.

[7] Arkiv, V, стр. 102 (a. 1500) „Vene la mojer fo dil Despoti di Servia madre dil S. Constantin Comino over Arniti qual e sorela dila madre del Turcho nome Despida Cominata, dona vechia va vestita di negro ala grecha etc."

Ја држим, да ова стара госпоја није била нико други но наша деспотица Анђелина. Историја не зна ништа о том, да је која од кћери деспота Ђурђа била удата за оца Константинова, који се, као што је горе казано, родио г. 1454. и с тога морамо узети да ја Сануд деспотицу србску несвојствено назвао матером Константиновом, јер му је управ тетка била. Анђелина је јединицу своју Марију удала, као што ћемо ниже видити, за Бонифација, маркиза Монфератског, која је г. 1486. у двор свога мужа позвала Константина, брата свога од ујака, и као што су гдекоји истог Константина звали просто братом Маријиним[8] тако се и у наведеном месту код Сануда зове тетка Константинова мајком његовом. Анђелина ја имала сестру Деспину удату за Тануса IV. Дукађинца, које се син може бити потурчио исто тако, као што се и син треће сестре Јелене па и сам ујак Константин потурчио, те с тога мислим да се каже Деспида (rectius Деспина) „мати Турчинова“.

Тако дакле и овим местом, у свези с другим сведочбама потврђивало би се, да је Анђелина била кћи албанског Аранита Комнина.

Које је године она за деспота Стевана пошла, ја управо не знам, ал' већина списатаља држи, да се Стефан оженио после г. 1459., које је из Србије изгнан, и то око г. 1461.

Стефан оженивши се Анђелином живео је под заштитом цара немачког Фридриха III. у Београду у Фурланској[9] а болан на *[16]* смрт препоручио је писмом својим од 1. октобра 1476. Дубровчанима своју Анђелину и дјечицу: Ђуру, Мару и Јована.[10]

Да се Мара, кћи деспота Стефана и Анђелине, удала за Бонафација Палеолога V. маркиза Монтфератског то су већ многи а наиме Спандугин, Орбин, Лукарић и други, које Дифрен наводи, тврдили, али се то најбоље потврђује же-

---

[8] Дифрен: [Fam. byz. стр. 197.] „Meminit non semel Constantini in Historia Guicciardinus, à quo perperam Marchionissae Monferratensis frater dicitur, cujus ille major erat avunculus;“ (?) Дифрен наводи и ова два стиха:

„Domp Constantin frere de la Marquise
Tres humblement lui fit la reverence.“

[9] „Стефанъ... оставлıаетъ отъчьство и ѿтъходитъ на западъ, кесарь же ѡ немь ѹвѣдѣвъ, призываетъ его къ себѣ жалѹе и любезно оучрѣждае дике се прѣмѹдрости его. и даетъ емѹ въ ѹпокоеніе бѣлградъ иже въ Фриѡле“. (Гласник, XI, 126.).

[10] Mikl., Mon. serb., стр. 518.

нидбеним уговором, који је посредовањем цара Фридриха између реченог Бонифација с једне а деспота Ђурђа, Анђелине и Марије с друге стране г. 1485. склопљен и којег је уговора садржај Муратори приобштио у Script. rer. Ital. T. XXIII. p. 755—756. Марија би обручена у присуству цара Фридриха у „Испруху" а затим од истог цара заједно „са пресветлом (Illustre) Анђелином матером својом, деспотицом србском, Андрејом Шемком, доктором и послаником Њ. Величанства, с Ђорђем Гаспаром витезом од Ломбемберга послаником надвојводе аустријског и с неколико госпођица и други немачки племића одправљена." Кад су дошли у град Казал (Casale), сврше се сватови и Анђелина се обвеже, да ће платити прћију од 10.000 дуката; то је било 17. октобра 1485. Марија умре 1495 а деци њезиној буде за тутора постављен горепоменути Константин, брат њезин од ујака.

Старијег сина Анђелининог, Ђорђа (потоњег Максима владику), оженила је Беатрича, жена краља Матије угарског својом сестричном Јелисаветом. Дифрен каже, да је та Јелисавета била дана Гргуру стрицу Ђорђевом за жену, али је већ Пејачевић приметио, да Јелисавета није могла бити жена Гргурева, почем је исти год. 1462. (правије 1459.) умро а Беатрича је тек 1476. у Угарску дошла, те је већ Пејачевић нагађао да ће муж Јелисаветин бити Ђорђе, Стефанов син.[11] Нагађање то потврђује Живот Максима владике где се на страни 127 (Гласник, XI.) каже: „даваеть же краль (ѹгрьскы) сродницѹ свою семѹ блаженомѹ маѯимѹ именемь єѵѥлѹ (Изабелу или Јелисавету). ꙗко быти емѹ вь женѹ;" истина да биограф томе додаје, како је блажени Јелисавети рекао; „аще хощеши ересь оставить да вьзмемь, она [17] же не вьсхоте. он же чиста ѡть нѥ себѣ сьблюдь, и ѹтаив се вьсѣхь остризаеть чьстныѥ своѥ власы... єѵѣла же раскаавши се ѡтходить вь иже ѡть ныхь инокинꙗмь и таа остризаеть власы", али ја би рекао да је то биограф in majorem sancti gloriam рекао.

[11] Дифрен, Fam. byzantin., стр. 252 где вели да се Бонифац Палеолог по други пут оженио Маријом, „de cujus familia minime consentiunt scriptores. Quippe Cominaeus, Belcarius, Orbinus, caeterique fere qui ejus meminere, Stephani Caeci Serviae Despotae filiam fuisse aiunt .... Addunt iidem Benventus et Relcarius ab *Imperatore Friderico nobilissimae istius matronae affinis suae* procuratas cum Bonifacio Marchione nuptias." [Упор. Thallóczy L., Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter, 1914, 121—134].

Деспот Ђурђе могао се реченом Изабелом оженити између г. 1486., које је године он с матером Анђелином и братом својим Јованом из Фурланског Београда у Угарску или од цара Фридрика III. у двор краља Матије дошао, и год 1490 које је краљ Матија преминуо.[12]

[12] [У папирима Илариона Руварца има два концепта, сасвим слична, о Лазару, најмлађем сину деспота Ђурђа, његовој жени и њиховим кћерима. О жени Лазаревој, Јелени, скупио је, касније, још засебно вести под натписом „Деспотица Јелена, жена деспота Лазара." Изнад једнога другога листа бележака исписао је „Калуђерице, српске краљице, царице, деспотице." Обадве последње скице, а делом и прва, замишљене су као део студија о краљицама, царицама и деспотицама српским].

III

О првим годинама Душанова краљевања у хронолошком погледу[1]

Обично се узима, да се србски краљ Стефан Урош III (Дечански) *[178]* скончао, а син му се Душан закраљио, године 1336. Против године те писао је др. Никола Крстић и трудио се доказати да се промјена та на пријестолу србском г. 1332. збила (в. Гласник, VII, *[Одговори на неколико пыташя изъ србске историе]*, стр. 98 – 107). Но пошто се на доводе и разлоге Крстићеве доселе слабо обзирало и пошто је и он сам доцније (у Историји србског народа у Биограду, год. 1862., стр. 74) годину 1332 напустио, то сам наумио питање о години ступања Душанова на пријесто поново претрести и тим га бар себи с врата скинути.

Србски краљ Стефан дао је или продао је повељом у Пологу дне 22 Јануара 1333 г. изданом Дубровчанима Стон, Рт стонски с Превлаком (Miklosich: Mon. serb., стр. 103; Ljubić: Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, Vol., I, p. 398.). Пита се који је србски краљ земље те дубровачкој обштини дао: Стефан Дечански или син му Душан? Миклошић вели у надпису: „Stephanus *Uroš,* Serbiae rex, Ragusio vendit Rat, Ston. etc.“ Кад би се и у самој повељи краљ тај Стефаном Урошем називао, онда се горње питање не би ни ставити могло, јер се зна да се Душан није Стефаном Урошем звао ни називао; али пошто у тексту стоји само „Стефан краљ“, „Sthepanus rex“, а тако се кад што и сам Дечански подписивао, то из самог имена краља не може се знати, који је од поменуте двојице повељу од 22 Јан. 1333 г. издао. *[179]*

---

[1] [*Rad* Jugoslavenske akademije, XIX, 1872, 178—188].

Милаковић, Мајков, Филарет, Рачки[2] и у обште сви који мисле да се Стефан Дечански год. 1336 преставио, већ стога морају узети да је упитне земље Дубровчаном исти краљ уступио, а речени Филарет зна и за што је краљ Дечански „Плешанецъ (?) богатой деньгами но не землею республикѣ Дубровника“ уступио — па вели, да је он то стога учинио, што му је за довршење високих Дечана требало новаца. Од новијих писаца, колико је мени познато, само оба Дубровчанина Медо Пуцић и Матија Бан[3] тврде „да је стонско-рћанско земљиште Дубровчанима уступио Стјепан Душан 1333 односно 1332 године.“ Но пошто и они то само просто тврде а тврђења свога ничим не доказују, то придружујући се и сам њима позваћу се прво на самог цара Стефана, који у повељи својој од 20 Септ. 1349 вели: „що се wбрѣтаю людие царьства ми, кои бѫдѫ пришьли ѹ Стонь по толѣ, кьди га ѥ дало царство ми дѹбровьчаномь, тези люди царьства ми дѹбровьчанѣ да wдьжѥнѹть“. (Mikl., Mon. serb., стр. 147). Да то мјесто у свези стоји са повељом од 19 Маја 1334 (Miklosich, стр. 107), којом краљ Стефан потврђује Дубровчанима стонски Рт но уједно им забрањује да не примају његових људи у Стон и Рт стонски, мислим да није нужно доказивати. У самој пак повељи од 19 Маја 1334 позива се краљ Стефан на своју „прѣдню повелю“, којом је Дубровчанима Рт стонски записао, а та „прѣдня повеля“ није никоја друга већ с почетка споменута повеља од 22 Јан. 1333.[4]

[2] Милаковић, Исторія Црне Горе, 1856, стр. 17; Майковъ, Исторія србскога народа, биоградски пријевод од г. 1858, стр. 208; Филаретъ, Святые южныхъ Славянъ, 1865, стр. 206; Рачки, [Bogomili i Patareni] у Radu VIII, стр. 125.

[3] Први у предговору к Споменицима србским I. стр. III а други у чланку „Зрцало повѣстнице дубровачке“; [у другој преради „Zercalo pověsnice dubrovačke“ у алманаху „Dubrovnik“ I—III.]. И Макушев вели у „Чтеніяма въ Императорскомъ Обществѣ Исторіи“ итд. 1865. књ. III, стр. 10. да је Стефан Душан г. 1332 уступио Дубровчанама Стон; али је он то по Бану написао а у познијој својој књизи: „Задунайскіе и адріатическіе Славяне“ 1867 опет вели да је Стефан Дечански до г. 1336 владао (в. стр. 47 и 48). Тако исто и Филарет: на стр. 208 поменутог свог дјела војује за г. 1336 а на стр. 227 тог истог дјела примећује, да је г. 1332 уступио Душан Дубровчанима Стон.

[4] Даничић у свом Рјечнику код ријечи „Доброушта“ каже да је Стефан Душан потврдио Дубровчанима Стонски Рт г. 1334, али код ријечи „перпера“ и он мисли да је повељу од 22 Јан. 1333 још Стефан Дечански издао.

Друго позваћу се на саму обштину дубровачку, која је увијек јавно исповиједала и признавала, да јој је упитно земљиште краљ Душан, по том цар Стјепан, у баштину дао.[5] [180]

А из тога мислим, да с основом извести могу, да је Душан већ у почетку г. 1333 краљевао, и да је тим уједно узимање, да се Стефан Дечански г. 1336 преставио, јако потресено.

Сад даље.

У Животу краља, потоњега цара, Стефана[6] каже се да је архиепископ Данило Душана у краљевском двору Сврчину у цркви Предтечиној на празник Мале Госпође на краљевство вјенчао. Година вјенчања тога није у том Животу забиљежена, али је дан вјенчања тако означен, да по том означењу и саму годину погодити можемо. Биограф описујући припреме за вјенчање каже, да се у очи празника Мале Госпође (8 Септ.) бдјеније држало „и кь оутрѣи . . дьнь недѣльныи" вјенчан би Душан на краљевство. Госпођа Мала или осми Септембар пао је дакле године, које се Душан закраљио, у недјељу, а у цијелој четвртој десетини XIV вијека пала је Мала Госпођа или осми Септембар у недјељу само у годинама 1331 и 1336. Но коју од ове двије године да узмемо за годину вјенчања Душанова на краљевство? Ако стоји да је Душан већ у почетку г. 1333 сједио на пријестолу и записивао баштине, онда немамо куд, већ морамо узети да је Душан 8 Септ. 1331 г. на краљевство вјенчан.

Душан вјенчавши се на краљевство — продужује животописац — науми осветити се цару цариградском Палеологу,

[5] Пуцић: Споменици србски, I, примједбе, стр. III: „Super terris et villis praedictis (говор је о Стону и Рту) olim jam multis elapsis temporibus Communi nostro Ragusii collatis et privilegiatis per bonae memoriae Stephanum Imperatorem Rassiae, Serviae et Bulgariae" etc. — [Matković P., Spomenici za dubrovačku povjest u vrieme ugarsko-hrvatske zaštite], Starine, I, стр. 190, гдје се спомиње „poveya (повеља) del re Stefano, che poi fo imperator, come ello ne donna la Ponta et Stagno" etc. [После И. Руварца доказивао је Љ. Ковачевић да је повеља од 22 јануара, издана у Пологу, из год. 1333 и да ју је дао Стефан Душан (Годишњица III, 1879, 438). То је, наравно, примио и Е. М(илаш) у радњи „Стон у средњим вјековима" (1914), 23—4, док је А. Лиепопили за год. 1325 у овој повељи и, према томе, за краља Стефана Дечанскога. (Ston u srednjim vijekovima, 1915, 19 и д.)]

[6] Животи краљева и архиепископа српских, Издао Ђ. Даничић. У Загребу 1866, стр. 218—219.

сину цара Михаила а унуку цара старог Андроника, што је с родитељем његовим мир разрушио и удруживши се с бугарским царем Михаилом (г. 1330) с војском на Србију пошао био; те скупив сву силу своју упадне у грчку државу, освоји и поплијени многе земље и градове и устави се с војском под градом Солуном, који се и сам предати хтио „нъ не съ ноуждею, ꙗкоже законъ имы“ [223]. Цар Андроник чувши како се земље и градови Душану предају, долети и сам у Солун и стане краљу посланике слати и за мир молити. И пошто су се условља мира предходно углавила, састане се краљ с царем под градом Солуном „мѣсеца авъгоуста, въ ·кѕ· дънь, въ петъкъ дънемь,“ [224] те међу собом мир утврде. Приликом том „почьте“ *[181]* цар краља „въсакыими дары царьскыими“ [225] а краљ цару врати неку чест освојених земаља и градова а задржи и приложи к земљи отачаства свога: 1. Охрид 2. Прилип, 3. Костур, 4. Струмицу, 5. Хлерин, 6. Жељезнац, 7. Воден и 8. „Чьмрѣнь“ и јоште друга мјеста. „И сиꙗ въса приеть въ три лѣта кралевьства своего“, [226] — тим ријечма завршује биограф повјест о походу краља Душана и о ратовању његовом с грчким царем Андроником за прве три године краљевања његова.

Душан се с царем Андроником под Солуном састао и мир с њим утврдио дне 26 Августа, који је дан био петак; у цијелој пак четвртој десетини XIV вијека само је у г. 1334 26 Август у петак пао.

По Животу краља Душана заузео је дакле исти пријесто краљевски 8 Септ. 1331, за тим је против грчког цара Андроника млађег три године војевао и 26 Августа 1334 г. под градом Солуном с њим мир утврдио.

Сад да видимо како се с тим други домаћи и страни извори слажу.

У најстаријем тако названом копривничком љетопису (в. Шаф., Pam., Let., стр. 53) забиљежено је: („Стефанъ Оурошь) — постизает. . кончиноу ѿть сына своего — въ лѣто ,ѕѡм“ 6840 или 1331 од рођ. Христова, јер је у типику хиландарском као дан кончине Дечанскога краља назначен 3. Новембар. — Ја не знам по каквима је изворима Павао Витезовић познату своју Кронику саставио, али и у тој Кроници стоји да је: „g. 1331 Urossa Velikoga Kralya Horvatszkoga, Raskoga —

Stefan Dussan najdragssi szin... vlovil y v-temniczi vmoriti chinil y kralyvsztvo otchinsko zavjel..." [101].

По најбољим љетописима србским[7] владао је Душан двадесет и четири године, и будући да се он 20 Дек. 1355 г. преставио,[8] то и из тога слиједи, да је ступио на пријесто на крају г. 1331.

Никифор Грегорас, византијски повјестничар[9] — који је као грчки поклисар год. 1326 у Србији био те и старог и младог *[182]* краља лично познао, описавши у кратко бој Срба с Бугарима на Велбужду (г. 1330) и казавши да се грчки цар Андроник, дознавши како му је судружник бугарски цар Михаило прошао, у Цариград вратио, — прича одмах за тим о несрећи која је славодобитног Стефана Дечанског постигла. И пошто су властела и војводе Душана за краља прогласили а отца му у тамницу бацили и ту га послије неког времена удавили, завршује Грегорас: „Mox statim una cum eo egressi Romanam provinciam usque ad Strymonen et Amphipolin, *capta etiam Strummitza et aliis oppidulis*, subigunt". [„καὶ ἅμα αὐτῷ ἐξελάσαντες εὐθὺς ᾠκειώσαντο τὴν Ῥωμαίων χώραν ἄχρι Στρυμόνος καὶ Ἀμφιπόλεως· ὅτε δὴ καὶ Στρούμιτζαν εἷλον ξύν γε ἄλλοις πολιχνίοις."] — А послије тога приповиједа обширно исти Грегорас,[10] како је велики војвода грчки, Куманац Сиргијан одпао од цара цариградског и прибјегао србском краљу, како је подтицао србског краља на рат против Андроника, како је бунио по Маћедонији и наговарао градове, да се предаду србском краљу, који је с војском ишао — а поход је тај био у вријеме жетве, — и како су се доиста многи градови предали па и сами Солуњани на предају мислили; и како се, кад је грчки цар Андроник у највећој опасности био и већ очајавати почео — нашао неки Сфранцес Палеолог, — који Сиргијана пријеваром убије и у град (Солун) умакне. „Postridie vero — продужује Грегорас —

[7] Шаф. стр. 71.; Аркив, III, стр. 14; Григоровичъ, Сербія въ ея отношеніяхъ, стр. 50; Гласник, XXII, стр. 216; Доситеј патријарх јерусалимски у дјелу, о ком ћу на другом мјесту говорити. [Летопис Матице Српске, 150, 1887, 59].

[8] Шаф. стр. 54: Стѣфанъ царь — коньць постиже дек. 20 въ недѣлю в лѣто 6864 — 1355 (г. 1355 пао је 20 дек. у недјељу); Gebhardi, Geschichte der Reiche Servien und Rascien, ст. 658. Note f.; Мајков, стр. 56 и 57.

[9] Nik. Gregor. Изд. бонско, I, стр. 456—457.

[10] Nik. Gregor., I, стр. 490—501.

Crales re desperata, Imperatori petenti pacem dedit et cum eo egresso collocutus muneribus quibusdam acceptis domum retro abiit.“ [„ὁ δὲ κράλης ἀπογνοὺς τῇ ὑστεραίᾳ σπονδὰς πρὸς τὸν βασιλέα αἰτήσαντα πεποίηκε καὶ ὡμίλησεν ἐξιόντι καὶ δῶρά τινα παρ' αὐτοῦ λαβὼν οἴκαδε ἀνεχώρεσε·“] — А Јован Кантакузин, такође савременик Душанов, к томе додаје јошт[11] да је Сиргијана краљ оплакао и сјајни му погреб приредио — „missisque legatis foedus et societatem cum imperatore pepigit; et die altero, haud procul a Galyco flumine (ријечица код Солуна) cum eodem sermone collato, domum rediit.“ [„πρεσβείαν δὲ εἰς βασιλέα πέμψας, σπονδὰς ἔθετο πρὸς αὐτὸν εἰρενικὰς καὶ συμμαχίαν, καὶ ἐς τὴν ὑστεραίαν οὐ μακρὰν Θεσσαλονίκης παρὰ τὸν Γαλικὸν ποταμὸν συγγενόμενοι τῷ βασιλεῖ, ἀνεχώρησαν εἰς τὴν οἰκείαν.“].

Ко ово што оба грчка повјестничара о Сиргијану и о походу ратном, који је србски краљ против Андроника по наговору Сиргијановом предузео, о састанку србског краља с царем Андроником и о миру под Солуном закљученом пишу, сравни са предизложеном повјести србског животописца, мислим да ће се лако увјерити о том, да и србски животописац и грчки повјестничари један и исти ратни поход, један и исти састанак цара и краља и један и исти мир описују и представљају — сваки по свом начину: код Византинаца игра главну улогу пребјег Сиргијан: он *[183]* жари и пали — а србски краљ убира само плодове трудова његових, дочим србски биограф и не спомиње пребјега тога, већ зна само за свог краља Душана.

Истина је да Никифор Грегорас и Јован Кантакузин нијесу назначили године, које се Стефан Дечански скончао а Душан закраљио, и који је србски краљ с царем Андроником мир под Солуном утврдио, но ја ипак држим, да сам разлога имао, што сам се и на савремене Византинце позвао и мислим да се по њима бар никакав приговор против год. 1331, као године смрти Дечанског краља, и г. 1334, као године склопљеног међу Душаном и Андроником мира — не ће моће учинити. А тко другачије мисли, нек изволи покушати. Ја ћу се за сада само јошт на Булијалда позвати, који у примјетбама својима на Дукину историју на стр. 546 вели: *„regnare coepit Stephanus hic* (Душан) *anno 1331,*

[11] Cantacuz., [Изд. бонско], I, стр. 457.

quo patrem suum Uroscum aulicorum consilio gula fracta interfici jussit."

По што је Душан с Андроником свршио — наставља даље биограф његов — „и не по мнозѣ наоуштениемь стараго начельника зьлобѣ..., завида бысть оть кралы оугрьскаго Карьла на сего благочьстиваго (кралы) и на дрьжавоу отьчьствиы его." [227] Угарски краљ Карло Роберто чувши да је Душан са силом својом отишао да даљна царства осваја а државу своју без обране оставио, хтио је прилику ту на своју корист употребити, те пошље много војске на Србију. Угарска је војска већ прешла била Дунав, кад Душану о том нападају стигне глас, те брже пође Угрима на сусрет и већ стигне до Жиче архиепископије србске. На глас, да Душан с војском долази, спопадне страх и трепет угарску војску те се смете и у највећем нереду стане бјежати и међу собом се бити, и бјежећи тако допре до Саве ријеке, у којој се многи утопе. — С тим казивањем србског животописца треба сравнити оно, што Јован Кантакузин говори о намишљеном нападају угарскога краља на Србију.[12] *[184]*

[12] Cantacuzen. I. стр. 457—8: [„ὑπὸ δὲ τοὺς αὐτοὺς χρόνους καὶ ὁ τῶν Οὔγκρων ἄρχων, ὃν ῥῆγα καλεῖν οἶδεν ἡ Λατίνων φωνή, στρατιᾷ μεγάλῃ ἐστράτευσεν ἐπὶ Κράλην, περὶ γῆς ὅρων πρὸς αὐτὸν διενεχθείς· δείσας δὲ ὁ Κράλης μὴ ἀδύνατος εἴη ἀμύνεσθαι αὐτὸν, πρεσβείαν ὡς βασιλέα πέμψας ᾐτεῖτο συμμαχίαν. ἡσθεὶς δὲ ὁ βασιλεὺς πρὸς τὴν πρεσβείαν, στρατιὰν ἀπολεξάμενος πολλήν τε καὶ ἀγαθὴν, ἔπεμψεν εἰς Κράλην συμμαχίαν. ὁ ῥὴξ δὲ Οὐγκρίας ἐπεὶ ἐγένετο ἐν μεθορίοις τῆς αὐτοῦ καὶ Τριβαλῶν ἀρχῆς, πρὶν ἐς τὴν πολεμίαν ἐσβαλεῖν, ἀνεχώρησεν εἰς τὴν οἰκείαν. λόγος δὲ ἦν ὡς πυθόμενος ἐκ βασιλέως ἥκειν συμμαχίαν ἀνεχώρησεν· εἴτε δὲ τούτου ἕνεκα εἴτε καὶ ἑτέρου τινὸς, ἔμεινεν ἐν ἀδήλῳ".] „Sub idem tempus (т. ј. кад је Сиргијан под Солуном пао те услијед тога србски краљ с Андроником мир утврдио) etiam Ungrorum princeps, quem Latina lingua regem nominant, magno cum exercitu Cralem, quocum ei de finibus erat controversia, appetivit. Formidans Crales, ne se adversus illum tueri non posset, imperatorem subsidium per legatos rogavit. Qua petitione delectatus imperator delectu confecto, igens et animosum agmen confecit, eique auxilio misit. Ungriae autem rex, cum in confiniis regni sui ac Triballorum tenderet, priusquam in hostilem regionem irrueret, propter submissas Triballo ab imperatore copias (ut fama fuit) converso itinere domum rediit: quod utrum hac, an alia de causa fecerit, incompertum mansit". А Пејачевић [Historia Serviae, 271] вели: „Adversus Hungariae reges ter castra ad Savi flumen promovit (Душан): *primum* anno 1335, cum enim Syrgiane duce ad Thessalonicam amisso, pacem, foedusqe cum Andronico III. Imperatore composuisset, Augusti etiam auxiliis adjutus, *Carolo* Hungariae (non Ludovico, ut nonuli ponunt: is enim ante 1342 non regnavit) Regi Savi transitum minitanti exercitum objecit et ab invasione meditata avertit." (Cantacuz. II. c. 25).

А што г. Рачки примјећује.[13] да је у горњем извјешћу погрјешан уз кралы оугрьскаго додатак „Карла", то он тако само за то држи, што предпоставља и мисли, да се извјешће то протеже на рат Душана с Лудовиком краљем угарским г. 1353 вођени. Но та је мисао његова по све неоснована. Живот краља Душана допире само до год. 1335, а на онај рат *цара* Стефана са Лудовиком краљем односи се оно мјесто у Животу првога патријарха Јоаникија, гдје се каже: „По нѣкоюемь же врѣмени (т. ј. послије постављења Јоаникија за патријарха или послије 1346 год.) дыаволь — вьздвиже рать и ненависть между царемь Стефаномь и между кралюемь оугрьскымь." [378—379].

Резултат испитивања овога мога у кратко је ово:

Душан је око половине 1331 год. устао на отца свог Стефана Дечанског, збацио га с престола и закраљио се 8 Септ. 1331 г. За тим се упустио у рат с грчким царем Андроником, и по што је за три године у Македонији и Албанији много градова освојио, склопи с истим царем мир под градом Солуном 26 Августа 1334 г. Те исте или слиједеће године пошаље угарски краљ Карло Роберто војску на Србију — но војска му зло прође. —

А како су до сад прве године Душанове владе представљали? Да се то а уједно и разлика између мога резултата и казивања досадашњих историка види, навешћу дотично мјесто из Мајкова Историје, које гласи: „Душанъ поставши краль (год. 1336) ожени се Єеномъ, сестромъ бугарскога цара Александра, и тимъ учини те за дуго буде миранъ съ бугарске стране. Продрвши у Истрію до Саве умири и Карла Роберта угарскога. По томъ се обрати на Грчку, и у два рата, између 1337 и 1340 године прође цело тракійско полуострво одъ Янине до Евбеє и готово до саме Византіє. Андроника обколивши у Солуну натера га те га моли за миръ и даде Србіи Охридъ, Прилипъ, Янину, Трикалу, Костуръ, Струмицу, Серъ, Чрменъ и многа друга места." [49]. *[185]*

Прије свега морам примјетити да је цијело то мјесто не баш са свим вјерни извадак из Енгела. Остављајући женидбу Душана с Јеленом Бугарком на страну, зауставићу се

[13] У Radu II, стр. 82, примједба 4.

код ријечи: „Душан продрвши у Истрију до Саве умири и Карла Роберта“ (а код Енгела [269]: „Im folgenden Jahre (1338) streifte er nach Istrien und bis an Sau und der König Carl Robert nahm Besitz von den Schlössern des Erzbischofs von Colocsa 1338 ad tuendum limitem Regni, ne Rasciae rex schismaticus iisdem oppidis invadendis inhiare possit.“) Дакле Душан у Истрији: то ми никако није у главу ишло. Нијесам могао мислити да је Енгел ратни поход тај Душана у Истрији измислио, већ сам потражио извор, из кога је он то црпао, и доиста нађем у Лаоника Халкокондила[14] ове ријечи: „(rex Stephanus) bellum ad Savum usque promovit; et in *Istria* res praeclare gerens universa ea potiebatur regione.“ („[ἐπὶ Σάβαν τε προελαύνων καὶ ἐπὶ τὰ κατὰ τὸν Ἴστρον χωρία, μεγάλα ἀπεδείκνυτο ἔργα, καὶ τήν τε χώραν ταύτῃ σύμπασαν καταστρεψάμενος εἶχε.“] Доцне сам се сјетио да погледам горе у оригинал, гдје о Истрији ни помена нема. Из „κατὰ τὸν Ἴστρον χωρία“ направио је латински преводилац *Истрију* а Енгел и Мајков — но, — quandoque bonus dormitat Homerus.

Међу градовима, које је Душан и по учињеном с Андроником миру задржао спомиње Мајков и: Јанину, Трикалу и Сер.

У Родослову Данилову или Животу краља Душана не наводе се поименце та три града, али их има Рајић а по Рајићу и Енгел.

Дотично мјесто у Рајића [II, 613] гласи: „Придадимъ симъ... еже Даніилъ — написа: въ род. лист. 106.“ Прочіе же рече грады земли Греческія -- приложи къ земли Отечествія своего, — Ихже имена сія суть: 1) Градъ... Охрідъ 2) Градъ... Прилепъ 3) Градъ.. Костуръ 4) Градъ Струмицу 5) Градъ Хлеринъ 6) Градъ Железнацъ 7) Градъ Воденъ 8) Градъ Чермень 9) Аверію 10) Серезъ 11) Трикалу 12) Янину 13) Ханину.“ — Као што рекох, у Родослову Данилову или Животу краља Душана наводи се поименце само првих осам градова, а о осталих пет мјеста нема у њему ни помена. Рајић је имена тих пет градова нашао у Кроници Бранковића,[15] који је из пописа у Родослову изоставио Воден а додао: Аверију, Серез, Јанину, Трикалу и Ханину. Ја држим да додатак тај, бар што се неких од тих градова тиче, није

[14] De rebus Turcicis [Изд. бонско], стр. 28.
[15] Види Летопис за год. 1866, [књ. 111], стр. 14.

умјестан. Сер (Серез) није Душан у првом свом ратном походу већ много доц-*[186]* није а на име тек г. 1345 освојио.[16] То исто важи и за Трикалу. И град је Канина тек г. 1337 Србима у руке пао.[17]

Исто тако држим, да се никако не може казати да је Душан у првом походу свом прошао цијело тракијско полуострво — од Јанине до Еубеје и готово до саме Византије. Тако је што могао написати Лаоник, који не пази на вријеме већ уопште о успјесима краља Стјепана говори.

Но ја сам се од теме своје мало удаљио.

У почетку ове расправе споменуо сам, да се обично узима, или другим ријечима, да већина оних, који су што о предмету расправе ове писали, мисли, да је Стефан Дечански умрьо 1336 г., а јоште нијесам казао, на што се они ослањају, кад ту годину за годину смрти краља тога узимају. Они се оснивају — но нека говори сам архиепископ Филарет, који по што је у тексту рекао, да је вјенчани старац удављен у новембру 1336 год., примјењује: „О годѣ смерти надпись въ дечанской обители: „доспеше совсѣмъ церковь въ л. 6843 (1335), единымъ лѣтомъ предъ смертію своею." Раича II. 581. 596. Тоже цароставникъ у Раича II. 706.—734. Лѣтопись: „въ л. 6844 (1336) прѣстави се краль Стефанъ, удави бо сынь его в граду Звѣнчану. Гласникъ I. 165. Противъ этого показанія воюютъ (Гласник VII 98—103) но безуспѣшно." Што се надписа поменутога тиче, то је већ др. Никола Крстић у горенаведеној расправи показао, да се из надписа тог година смрти Дечанскога краља не може опредијелити, и ја не знам шта да мислим о оном, који и по прочитању Крстићеве расправе смије да се на надпис тај позива. Цароставник је компилација из Живота и Љетописа, и по томе што ћу за извор његов „Љетопис" казати, то ће и за њ важити. У обичним љетописима стоји дакле да се Дечански г. 6844 преставио. А која је то година рођења Христова? С обзиром на мјесец, у ком се Стефан Дечански преставио, то је г. 1335 а не 1336. Ко дакле тврди, да је Стефан Дечански умрьо 1336 г., тај се

[16] Ник. Григорас, II, стр. 746; Гласник, XI, стр. 364. Miklosich, Mon. serbica, стр. 117.

[17] Hopf, Geschichte Griechenlands, у енциклопедији Ерша и Грубера 85 д. стр. 429: „da Vallona nebst Zubehör wie auch Kanina, 1337 in die Hand der Serben fiel". (Reg. Ang. nr. 312 fol. 176 v.).

не може ни на надпис Дечанске цркве ни на љетописе ни на цароставник позивати, тај нема за то никаквог, *[187]* баш никаквог основа ни разлога. — Но како стојимо с годином 1335 љетописа? У којима љетописима пише, да се Дечански г. 6844=1335 преставио, у тима истим љетописима пише и то, да се он по смрти отца свога краља Милутина г. 6825—1317 закраљио и да је 19 година краљевао. По што пак ово друго и треће не стоји, не може ни прво стајати. —

А шта се за г. 1333 наводи? „quod quidem accidit (т. ј. удава краља Стефана) *circa* annum 1333". Тако се Дифрен изражава,[18] а Гебхарди примјењује на стр. 639 Note n.: „(Die griechischen Geschichtschreiber) setzen die Besiegung der Bulgaren und die Empörung (des Sohnes) in ein einiges Jahr (1330), die einheimischen Schriftsteller aber melden, mit Zustimmung des Denkmals oder Grabes des K. Stephan des Bastards im Kloster Deciani, dass die Empörung 1333 geschehen sei". Anzeigen aus sämmtl. k. k. Erbländern V. Jahrgang S. 386. Du Cange p. 162. — Рајић каже на стр. 596 да осим Дифрена и љетопис хиландарски односи смрт краља Дечанскога г. 1333. Но у његовом пријепису љетописа тога стоји: „л. 6844—1335 престави се страдалаць христовь Краль Стефань."

Сад ћу јоште два три примјера навести, да се види, како они, који узимају, да се Дечански г. 1336 преставио с изворима поступају.

Енгел каже на стр. 264 своје србске историје: „es rebellirten zwey Bulgarischen Bojaren, Raxina... und Philippus — 1336 (und) jagten *die Neda zu ihrem Halb-Bruder nach Serwien,*" а у Кантакузина,[19] из кога је Енгел ту вијест црпао, стоји да су поменуте династе краљицу своју, удовицу краља Михаила а *тетку краља Стефана* (Душана), изгнали из Бугарске и да је она с дјецом својом к братићу свом (τὸν ἀδελφιδοῦν) отишла.

По Никифору Грегорасу [I, 488 и д.] Сиргијан је пребјегао краљу Душану и подстакао га на рат против Андроника а Енгел вели да је Сиргијан „den (König) Urosch in Händel mit dem Kaiser Andronicus verwickelt," и да се краљ Урош г. 1334 поново с царем Андроником састао код Радовишта и том приликом с Кантакузином пријатељство утврдио.[20] *[188]*

[18] Dufrense, Fam. byzantin., p. 291.
[19] Histor., I, стр. 458.
[20] Cantacuz., I, стр. 475.

Григоровић спомиње у „Очерку путешествія“ по европској Турској на стр. 43 под бр. 17 хрисовуљу „Стефана четвртога краља (т. ј. Душана) од г. 1332, којом он на молбу протосеваста Хреље дарује Хиландару нека села.“ По Григоровићу наводи хрисовуљу ту и Мајков[21] али уједно примјећује да година 1332 није добро стављена. А то мисли само с тога, што узима, да се Стефан Дечански г. 1336 скончао.[22]

На крају ове расправе нека стоји и једна хипотеза. У запису или поговору к свом Законику вели Душан: „и постави ме господина и сьдрьжителꙗ вьсои земли отьчаства моего. И царствова лѣть .ѕі. — и по томь — вѣнцемь царскымь вѣнчань быхь на царьство вь лѣто ҂ѕѿнд. мѣсеца априль .ді. дьнь, вь велики... праздникь вьскрьсенїа Христова.“[23]

По запису том Душан се дакле по што је краљевао 16 година зацарио 1346 г. 14 Априла на Ускрс. Али г. 1346 Ускрс није био 14 већ 16 Априла, и од 8 Септ. 1331, које се године Душан закраљио, па до Ускрса 1346 г. није протекло 16 већ 14 година и неколико мјесеци. Да није преписивач бројеве у запису помијешао, те на првом мјесту мјесто 14 ставио 16, а на другом мјесто 16 ставио 14?[24]

[21] Стр. 51., 2 приметба.

[22] И руски архимандрит Леонид каже у монографији својој о Хиландару на стр. 56 да се Стефан Душан закраљио год. 1336, а у истом дјелу пише на стр. 68: „Такъ подъ 1332 годомъ (слѣдовательно въ самомъ началѣ царствованія Стефана Душана) находимъ его (Душанов) хрисовуль, которымъ онъ по просбѣ протосеваста Хрели“ etc.

[23] В. Законик Стефана Душана изд. С. Новаковића у Београду 1870, [XXV].

[24] [Упор. Ковачевић Љ., Неколико хронолошких исправака у српској историји, IX, Још једном о првијем годинама Душанове владе, Годишњица, III, 1879, 397—402].

IV

О Цароставнику

или цароставним књигама, с погледом на важност њихову за српску повесницу.[1]

Многозаслужни историк српски Јован Рајић наводи у назна-*[38]*чају извора, које је при састављању историје своје употребио, под бројем 61: „Цароставникъ, у нѣкихъ Троадникъ, древный Сербскій рукопись Ауктора безименнаго, въ коемъ чрезъ Главы или зачала описана Царства, Сербское, Греческое, Болгарское и Россиское Славенски.“ П. Ј. Шафарик, описујући рукописне хронографе, приметио је,[2] да је Рајићев цароставник истога садржаја с тим хронографима и препоручио је српском повесничару, да повади из њих све што се односи на српску повест. Препоруку ту покојног Шафарика поновио је г. др. Рачки,[3] а и писац се ове расправице некад[4] домишљао, да су повести, увршћене у те хронографе или цароставнике из старијих, непознатих нам летописа, и да су по томе цароставници ти од велике важности за српску повесницу. Али доцније, проучивши Шафариком под бројем 193 описани хронограф велико-реметски и тројадник шишатовачки, стао је о томе другчије судити.[5]

---

[1] *[Летопис Матице Српске,* 115, 1873, 38—43].

[2] Geschichte der serb. Literatur, стр. 236.

[3] Ocjena starijih izvora za hrvatsku i srbsku poviest srednjega vieka, стр. 159. [Književnik, II, 1865, 238].

[4] Преглед домаћих извора старе српске повеснице, у Седмици за год 1856, бр. 43—46. [Упор. Руварац И., Две студентске расправе, 1884, 7—8].

[5] Са судом својим не хтедох одмах излазити пред читалачки свет поглавито с тога, што сам ишчекивао, да г. архимандрит Дучић саопшти дотична места из цароставника житомишљићког и тим испуни жељу покојног Шафарика. [Упор. Дучић Н., Хронограф жито-

Рукопис шишатовачки[6] није никаква старина, и за то га не ћу описивати палеографски, нити ћу му мерити корица, листова и слова на сантиметре и милиметре, већ ћу само исписати натпис*[39]* и запис његов.

У почетку пише: „пролωг сірѣчь сьбраніе от многіих летописаць оть адама ω царехь іоудеискіих и царех рімскіихь и царствах многіих благочьстивих же и иних царехь сьложено вь кратцѣхь;“ а на крају је записано: „сіа книга троіадикь писасе вь лѣто 7210 а от рождьства христова 1702 вь варошіх моуачꙋ сꙋщіих вь храмѣ светаго николи чюдотворца, при господинꙋ светеишемꙋ патріархꙋ кур Арсенію, поклоникꙋ гроба господнѧ, и при господинꙋ епископꙋ печꙋискомꙋ и прочіих наставникꙋ и ꙋчителю кѵрію кѵр Ѥфремꙋ Јинковићꙋ, произволеніемь и повеленіем и трꙋдом господина прѣосвещенаго владицѣ и оучителѧ Ѥфрема Јинковића.

„Начети давшомꙋ и сьвршити благоизволившомꙋ богоу“ и т. д. као год у поговору хронографа житомишљићког, само што се у шишатовачком именовао преписач: „прімми и мое сіе рꙋкою сьложеніе грѣшнаго и хꙋдаго попа радосава. почесе писати сіа светаа и божьствьвна книга глаголеміи троадикь месеца маіа 13 дьнь а свршьши се месеца авгоуста 8 дьнь ѵ моуачꙋ при вѣликомь господинꙋ ѥпископꙋ печꙋиском Ѥфремꙋ Јинковићꙋ.“ [Упор. Записи и натписи, 2099, II, стр. 3]. А одмах за тим примећује сам владика Јефрем: „Сію книгꙋ ωбретохь ꙋ проігꙋмена кѵр Сѵмеωна требинца, и вавжделех преписати ю и неωбретохь болшега писца, на скоре тачію вишеписатога ѥреа и принꙋдих его предр'лати ѩко моцщи многоразꙋмним и прочатьшимь светаа писаніа и семꙋ разꙋмети могꙋть, аще грꙋбо и написано есть.“ [Упор. Ibid. 2100].

По поговору овом и запису судећи, можемо рећи, да је тројадик шишатовачки преписан са тројадика, који је године 7163=1654 или 1655 у манастиру Требињу, старој митрополији херцеговачкој, писао „мних Исаија,“ који је рукопис описан у Магазину далматинском за г. 1867. стр. 150.

мишљићки, Гласник, XXXII, 1871, 239 и д. и Дучић Н., Књижевни радови, IV, 1895, 149—196]. Међу тим издао је Рус Андрија Попов изврсно дело: „Обзоръ хронографовъ русской редакціи“ са „Изборникомъ славянскихъ и русскихъ сочиненій и статей внесенныхъ въ хронографы русской редакціи,“ које је г. др. Рачки достојно оценио (в. Rad jugoslavenske akademije, XIII, 1870, 213—230.)

[6] [Упор. Поповичъ П., Обзоръ исторіи сербской литератури, 1912, 252].

А по што и житомишљићки тројадик, који је год. 7142=1634 писан у ман. Хопову у Срему, има, као што смо горе поменули, исти поговор, то смемо тврдити, да су сва та три рукописна тројадика преписана са истога изворника. Сва та три тројадика подељена су на главе, а има свега 101 глава.[7]

Што се тиче поменутога велико-реметског рукописа, то опису Шафариковом имам да додам, односно да приметим, да исти рукопис није писан г. 7176=1668, већ нешто раније, јер на крају додатка цароставника има овај запис: „вь лѣто 7153. и вь то лѣто обрѣтохомь от льже пророка моухамета 1152 лѣта, и вь таи час потресе се землıа месеца іюліа 22 дьнь вь понеделникь 8 час дне;“ [Упор. Записи и натписи, 1400—1401, I, стр. 354] а како је и то записано мало друкчијом руком, то бих рекао, да је рукопис сам старији од тога записа. Цароставнику самом додани су изводи из живота светих и из типика. На дну листова, на којима је беседа светог Епифанија, архиепископа кипарског острва, о животу свете *[40]* Богородице, записано је: „Сіе похвалное слово пресветѣи богородици изьписахь изь книгы панегерика рѹсьскаго вь монастирѹ папраћи при игѹменѹ кѵр петронію;“ а на крају кратког типика пише: „сіе wбрѣто вь тріwдѹ рѹском ѹ папраћи.“ [Упор. Записи и натписи, 1089—1090, I, стр. 299]. А свршетак самоме цароставнику гласи овако: „православни же от сего надеждѹ имѣють, ıако по доволнѣмь наказани нашего сьгрѣшеніа пакы вьсесилніи господь погребеннѹю ıако вь пепеле искрѹ благочьстіа вь тмѣ злочьстивых властеи вьжежеть ѕѣло и попалить измаилтень злочьстивых царствіа ıако трьніе, и просвѣтить свѣть благочьстіа, и паки вьставить благочьстіе и царе православніе. Сіа оубо вса благочьстиваа царствіа, гречьское, и бльгарское, срьбьское, и босанское и арбанаское, и ини мнози, грѣхь ради наших божіимь попѹщеніемь безбожніи тѹрци поплѣниша и вь запоустѣніе положише, и покориша под свою власть. Наша же роусінска землıа божіею милостію и молитвами пречистіе богородице и всех светых чюдотворць, растеть и младееть и вьзвишаетсе и распространıаетсе, еиже христе милостивіи даждь расти и младѣти и разширати се и до скончаніа вѣка. Молю же вьсакомѹ прочитающомѹ сію книгѹ глаголюемѹю пролог и нась да вьспоменеть кь всесилномѹ Богѹ

[7] Рајић наводи и 209 главу цароставника (в. ч. III. стр. 94, 102.), али то је погрешно; не пазећи на број глава мислио је да ҁѳ значи 209 место 99 главе, која је на реду.

ıако да и намь вь польза такова вьмѣнить и накрьшить недостатачное моего хꙋдаго разꙋма старінхь ради и иностранскых пословиць. Єдинь ꙋбо господь нашь Іисꙋсь Христось не тьчію наша, нь и вьсего мира недостатачное накрьшае. Ємꙋже слава сь шцемь и сь светымь дꙋхомь, и нині и присно и вь безконачніе вь вѣкы вѣкомь аминь."

Из епилога тога и горњих записа може се закључити, да је рукопис велико-реметски преписан с рускога у манас. Папраћи у Босни, у првој половини 17 века. Цароставник овај није подељен на главе, већ на зачела, и има свега 121. Последње је зачело: „ѡ вьзети цариграда от безбожнаго тꙋрскаго цара еже бысть вь лѣто 6961 = 1453." а нема онога додатка у горе поменутим тројадицима подељенима на главе: „деспотство срьбское: гюрагь деспоть."

Из рукописа овог испала су прва три четири листа, на којима је било прво и друго зачело, али доцније, а на име у прошлом веку, приписао је неко прва два листа, па се сада чита у зачељу: „книга трицарственикь или троадикь." А натпис индексу, који је, као што ми се чини, друга рука писала, али опет србуљски, гласи: „Сказаніе главизнам в книзѣ сеи рекомеи трıадик сирѣчь трицртвник."

Није моје оцењивати цароставнике — те средњовечне опште историје са црквено-православног гледишта — у литерарно-историјском погледу; ја сам рад само да у кратко одговорим на питање: еда ли цароставници ти, као извори, имају какве вредности за српску повесницу? Али пре него што приступим главноме том задатку, морам нешто приметити о разним називима тих рукописа: пролог, тројадик, трицарственик.

„Пролог или сабраније" указује на компилативни карактер тих књига. *[41]*

За што се пак „тројадиком" зове, шта та реч значи и како је постала, ја не знам; код Руса јој нема трага, а бадава ћеш је тражити и у Диканжевом речнику грчкога језика средњега века. Али ћу ипак да кушам срећу с једном ипотезом. У тројаднику или цароставнику налази се увршћена и „повѣсть ѡ сьздании и попленении троискомь и коначнѣм разореніи его, еже бисть при давиде цари іоуденскомь," глава 106, а на страни зачело 9. У тој повести, којој је на крају примећено: „написа же повѣсть о троиском плененіи творьць ѡмирь",

приповеда се како је „царь нѣкыименемь троил“ сазидао град „и нарече вь име свое: троıадь градь.“ По „Тројаду граду“ може бити да је сама повест о разору његову прозвана тројадик, те је то име, са увршћењем саме повести у цароставник, пренето на њ. Повест је та морала бити код старих Бугара и Срба веома омиљена; отуда и с обзиром што је натпис тој повести у најстаријем тексту: повѣсти о извѣстькованныχ(ъ) вещѣи еже о кралеχь прича и о рожденихъ(ъ) и прѣбываниχ(ъ)[8] — може се разјаснити, како се по једној увршћеној повести могла назвати цела књига. A potiori fit denominatio.

Царственик или цароставник је најобичнији назив тих књига. Именица је та постала од придева царствен или србуљски царьставьнь то јест цароставан, и значи царствена књига[9] или књига о царствима. И цароставне књиге наших народних песама нису ништа друго, но ови цароставници; староставне пак књиге, и књиге старославне или старостојне, то су све наказне речи, које ништа не значе.[10] *[42]*

Овде ми ваља јоште приметити, да су цароставницима називана кадшто повесна дела, која управо нису цароставници

---

[8] Види Starine, што их на свет издаје Југославенска академија, књ. III, 1871, стр. 156.

[9] Петар Алексијев у црквеном словару: „Царственныя книги лѣтописи, касающяся до чьего либо царствованія.“ Пролог, јул., 12.

[10] Миклошић пак вели у расправи: Die nominale Zusammensetzung im Serbischen, 1863, стр. 18: „staroslavan: staroslavne knjige libri antiqui eig. antiquæ gloriæ; starostavan: starostavne knjige nach V. Jagić (Pabirci po cvieću našega narodnoga pjesništva, u Zagrebu, 1861, стр. 18) lang bestehend.“ — А и Гилфердинг у „Боснія, Герцеговина и Стара Сербія“ примећује на стр. 158—159: „книги старостойныя или староставныя (неправильно цароставныя (?) древнія книги, въ которыхъ, по убѣжденію Сербскаго народа, изложено было его прошедшее и предвѣщалось его будущее.“ — И Доситије спомиње у својим Баснама на стр. 177. (прво изд.) (*Старосшавник*, књигу намастира Студенице), „коя се свуда не находи.“ [Државно издање, 1911, стр. 201а]. А ја опет велим, да је „староставан и старославан и староставник“ изопачено од цароставан и цароставник. А што се тиче онога „предвѣщанія будущаго“ — и то се може расветлити из ових наших цароставника. Свршетак је цароставнику пророчки. Осим тога, певац је народни у својој наивности мислио, да су књиге, у којима се говорило о царству овога и кнештву онога, написане Бог те пита кад, наиме да су написане пре догађаја онога, који је певац опевао, и по томе је држао, да у тим књигама пише на коме је царство, — и, како је настало „пошљедње вријеме — хоће Турци царство преузети.“ То би било пророштво ex post.

ници; тако се књига, у којој су животи краљева и архиепископа српских, од архиепископа Данила и других, у једном новијем препису зове „цароставник“, а други је опет на хроници Бранковићевој написао „цароставник“.

Цароставник је као што напред споменусмо „собраније“ или компилација из разних повесних дела; нас се тичу само места, која се односе на српску повест — те настаје питање: од куда је сабиратељ црпао повесне те одломке?

Глава 88, 89, 91, односно зачело 102, 103 и 106, поглавито о св. Сави, изведено је из живота истога светитеља по преради Теодосијевој. (Пореди Гласник, XXXII, стр. 248—256; Гл., X, стр. 257—263. Летопис по Никонову списку, ч. II, стр. 284—288, са животом св. Саве, издао Даничић г. 1860. у Београду.)

Гл. 92. зач. 107, о родословљу српских деспота, узета је из живота деспота Стефана Лазаревића. (Гл., XXVIII, стр. 379, 380 [Гласник, XLII, 1875, 256—257]; Гл., XXXII, 256, 257. Гл., X, 264; Никон, стр. 289.)

Гл. 93 и 94, или зач. 109 и 110, о Стефану Дечанском, извађено је из живота истога краља списанога Григоријем Цамблаком. (Гл., XXXII, 257—264. Гл., X. 265—268; Никон, ч. III, стр. 141—151; Гласник, XI, 43—94.)

Гл. 96, зач. 112, о краљу Вукашину, или као што стоји у индексу велико-реметског рукописа: „о мрьнывчѥвикѥхь“, црпено је из повести Исаије монаха о краљу Вукашину. (Гледај Chrestomathia Palaeoslovenica, ed. Fr. Miklosich, стр. 72—76, или Летопис за год. 1853, II. ч., [књ. 88] стр. 196. — Гл., XXXII, 265.) [Записи и натписи, 4944, III, 41—44].

Гл. 96, 97, 98, 99 и 100, а зач. 113, 117, о кнезу Лазару и сину му деспоту Стефану, узето је из поменутог већ живота овога последњег. (Гл. XXXII, 266—274; Гл., X, стр. 268—270; Никон, ч. IV, 241—245 и ч. V, стр. 86—91.)

Остале ситније белешке узете су из кратких летописа.

У цароставнику, подељеном на главе, има један уметак и један додатак, којих нема у тројадику, подељеном на зачела. Први је, она прича о роду кнеза Лазара, по којој је исти био син *[43]* цара Стефана (в. Гл., XXXII, стр. 270. Рајић, III, стр. 6.), а додатак је: последње деспотство српско, од Ђурђа до Јована деспота, који, умрвши без наследника, остави „коначнꙋю жалость родꙋ срьбьскомꙋ.“ Додатак је тај из

живота архиепископа Максима. (в. Гл., XI, стр. 125—129; Гл., XXXII, 276—277.)

У Никонову Летопису, ч. V, стр. 90. и код Рајића (ч. III, стр. 108—109.) има важно место из цароставника, којега нема у познатим мени цароставницима, а почиње са „ѹставы же и чинъ слоужащихъ емѹ“ и т. д. Без сумње је и то место из поменутога живота деспота Стефана, који није још штампан онако, као што га је философ Константин написао.[11] У животу деспота тог, који је штампан у XXVIII. књизи Гласника, имамо прерађено и скраћено дело Константиново, које према оријиналу стоји од прилике онако, као што стоји Теодосијем прерађени живот св. Саве према делу Доментијанову.[12]

Аукторхронографа или цароставника црпао је дакле увршћене повести српске из живота св. Саве, св. краља Дечанскога и деспота Стефана Лазаревића, из записке Исаије монаха о погибли српској на Марици, и из кратких летописа, — и можда је имао пред собом онај рукопис, из кога је др. Ј. Шафарик исписао живот деспота Стефана Лазаревића, јер су у том рукопису сва три поменута живота, а и кратка белешка о краљу Вукашину. По моме мишљењу хронограф је у Русији састављен, а српски Цароставници или Тројадици само су преписи тих руских хронографа.

Из досле казанога може свако закључити, да описани цароставници немају данас оне важности за српског повесничара, коју су у прошлом веку имали за архимандрита Рајића. Данашњи повесничар није спао на компилације, кад може црпсти из самих извора, и то чистијих и обилатијих од оних, којима се компилатор служио.

[11] [Руварчева слутња је тачна: Гласник, XLII, 1875, 283].

[12] О разним рецензијама живота деспота Стефана в. Извѣстія Императорской Санкт-Петербургской Академіи, VII, стр. 221. [Упор. Гласник, XLII, 1875, 224 и д.]

V

О раду Милоша С. Милојевића у Гласнику.[1]

Г. Милојевић истражује већ од неколико година старине срп-*[172]*ске. Сећам се његових археолошких чланака у Андрићевом „Световиду"; о његовом старинарском раду сведоче записници Српског ученог друштва у Београду, „Песме и обичаи укупног народа србског", што их је он скупио и у две свеске г. 1869. и 1870. на свет издао, и његов „Путопис дела праве, старе Србије" од ког су до данас две свеске угледале света. Но покрај свеколиког тог рада, не бих ја о г. Милојевићу никада ни речце прословио, да није поменуто учено друштво неке писмене споменике, које је он нашао и за штампу приредио, у свој орган примило. Само последња околност могла ме је покренути да обратим пажњу читалачког света на г. Милојевића и његов рад.

Најпре ћу узети у претрес „Правила св. Петке Параскеве српске" која су штампана у књ. XXXI. Гласника. У предговору вели г. Милојевић, да је правила та исписао из неког у XIII. веку на пергаменту писаног пролога, и то колико се могло верније све онако, као што стоји у оријиналу [316].

Кад бисмо се на приопштени на стр. 316 запис на крају пролога ослонити могли, не бисмо имали шта проговорити противу старине реченог пролога, јер у запису том каже се: „въ лѣтѣ 6719=1211 инд. 9 сия книга глаголема прологъ написа сє" и т. д. али што даље следи, тако је невероватно и пуно анахронизма, да се ја о аутентичности тога записа па и о старини самог пролога јако сумњам.

---

[1] *[Летопис Матице Српске*, 115, 1873, 172—178.]

Г. Милојевић увртео је себи у главу, да је српска земља отачаство св. Петки, да је она била српског рода. Но у том не стоји он усамљен: било је пре њега, има их данас а биће их и после *[173]* нас, који ће с г. Милојевићем св. Петку за српску светицу држати и величати. И ко би се упео и србинство св. Петке адвокатски бранити хтео, могао би се позвати: 1. на чети Минеј, где се повест о истој светици почиње: „въ земли сербской близъ града Калікратїа бѣ весь нарицаемаѧ Єпіватъ въ той веси родисѧ свѧтаѧ и преподобнаѧ Параскева.“ 2. на пролог или синаксар, печатан г. 1718, у ком такође пише: „сїѧ свѧтаѧ преподобнаѧ Параскева бысть ѿ земли сербскїѧ, веси Єпиватъ, нарицаемѣ, ѿ града Калистратїа“ и т. д. 3. на Асеманија, који у: Assemani J. S., Kallendaria ecclesiae universae, Tom. V, pag. 290 из синаксара наводи; „Haec Sancta Parascevia nata est in Serbia, in oppido Epivatum nuncupato, quod est prope urbem Callicratiam.“ 4. На некадашњег игумана фенечког, Вићентија Ракића, који је списао и г. 1798 на свет издао: „Правило молебное ко престѣи Богородицѣ и преподобнѣи Параскеви сербской.“ 5. на самога П. Ј. Шафарика који на једном месту (Geschichte der serb. Literatur стр. 198.) пише: „In dem Festtagsmenaeum von Božidar Vuković, Venedig 1538, ... stehen die Kanonen folgender *serb.* Heiligen: *der h. Paraskeva (Petka)*, des h. Symeon, des h. Sabbas“ etc. 6. на Типик. у ком се код 14. окт. примећује: „Сабор еѧ (св. Петке) совершаетсѧ въ Сербехъ.“ 7. на ту околност, што у грчким минејима нема службе св. Петке; и на послетку, на само народно предање, којем су сведоци најгласовитији црквени писци и беседници наши, као плодовити Еклезијаст у Београду у „Погледу на исторію Србске цркве првога періода“ (в. Гласник, X, стр. 204) и Иконоставу стр. 22; — Милутин Ратковић, врднички игуман, у беседи на св. Параскеву (Духовни зборник „Беседа“ за г. 1869, књ. III., стр. 34); прота Никола Беговић у својим Српским црквеним беседама; Никола Кокотовић такође у „Беседи“ (в. речени Зборник, књ. III., стр. 88) и други оратори, за које ја нисам дознати могао.

На све те спољашње доказе не обрће г. Милојевић главе; да ли је он знао за наведена места, или је осећао, да немају довољне доказне снаге у себи, Бог би га знао. Али ипак није он ни онако наиван као поменути оратори, и знао је да се публика, за коју је он печатао поменута правила, мало раз-

ликује од побожних слушалаца свештених одушевљених беседника, који се приговора не боје; знао је да му се ваља постарати за мало тврђи ослонац својој мисли. И као што ћемо видети, он се доиста за то постарао, не досадним прибирањем доказа с брда и с дола, већ стварањем нових доказа.

Али пре него што покажем, у чем се нова та операција г. Милојевића састоји, морам у кратко изложити шта се о преподобној *[174]* Параскеви — св. Петки[2] — о њеном отачаству и роду, и о потоњој судбини св. моћи њених знало до г. Милојевића и његових открића.

Преподобна Параскева родила се у Епиватима, селу близу града Каликратије у јужној Тракији, и подвизавала се на крају X. или у почетку XI. века подвигом девства и пустињожитељства. Свете моћи њене почивале су у отачаству јој, док их Јован Асен, цар бугарски, син старога Асена, не испроси или купи од Латина, који су тада држали Цариград и околину му, те их из Епивата пренесе у престолни свој град Трнов.[3] Кад Турци приме Трнов (по српским летописима 17. јулија 1393) пренесене су исте моћи најпре у Видин а по кратком времену измоли их царица Милица од Султана Бајазита и пренесе их у српску земљу, где су почивале до г. 1521., кад Турци Београд освојише. Из Београда пренесене су моћи Петкине у Цариград,[4] и ту су се чувале до г. 1641. а те године искупи их Василије Лупул, молдавски војвода, и пренесе их у свој престолни град Јаш, где и данас почивају. (в. у Гласнику књ. VIII, 131—134. „Житіє и жизнь прѣподѡбныє матєрє нашє Петкы. Ежнєм'жє и како

---

[2] Осим преподобне Параскеве (14. окт.) спомињу се у месецословима и синаксарима и великомученица Параскева (28. окт.) и преподобномученица Параскева (26. јулија). О свима тим Параскевама види Асеманија Kallendaria ecclesiae universae Tom. V. 287—296. — У србуљским печатаним и рукописним месецословима не помиње се 26. јулија *„преподобномученица Параскева“* већ се каже: *„вь тьжде дьнь прѣнесение мощемь светіе Петкы.“*

[3] У Прологу и месецослову руском стоји, да су моћи Петкине пренесене из отачаства јој у Трнов г. 1201., али тада Латини још нису били освојили Цариград и Тракију. — Филарет ставља пренос тај у г. 1238. — Бугарски цар Александар куне се г. 1352. св. Параскевом Трновском. (в. Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, ed. Ljubić, III, стр. 247—248.)

[4] О тим преносу више у ревидираним Летописима.

прѣнесена бысть въ градъ Трънова. Съписано Еѵѳѵміемъ патріархωмъ трьновскіи;"[5] (Муравѣва) Житія святыхъ рос- *[175]*, сійской церкви также Иверскихъ и Славянскихъ, месец окт. С. П. Б, 1856, стр. 248 – 264; Филарета архиепископа Черниговског „Святые южныхъ Славянъ," г. 1865., месец окт., стр. 145—150. Е. Голубинског Краткій очеркъ исторіи православныхъ церквей, болгарской, сербской и румынской, Москва, 1871, стр. 667 – 668.

Место рођења св. Петке — Епивати [τὸ τῶν 'Επιβατῶν φρούριον] — спомињу византијски историци Григорас [ed. Bonn] II, стр. 599 и 602, и Јован Кантакузин. На картама писало се негда Пиватос а данас Бојадос и лежи између Силиврије и Цариграда на брегу морском (в. Извѣстія Императ. академіи наукъ, С. П. Б., том VIII, стр., 153.)

Муравјев и Филарет тврде, да су родитељи блажене Петке били Славени, али у животу Јефтимијевом, њиховом извору, нема о том ни спомена. И у српском прологу, писаном г. 7089—1581., који се налази у патријаршијској библиотеци, стоји само: „Сіа светаа и преподобнаа параскева, бысть отъ вьси Епиватемь наричемѣ отъ града каликратие дьщій благовѣрнꙋ родителю."

У горе наведеном месту из печатаног у Русији г. 1718 Пролога, биће дакле оно „земли сербскіѧ", познији уметак. Св. Петка имала је брата Јефтимија, потоњег епископа мадитског, и била је по свој прилици грчког рода.

„Сказаніе, како пренесена бысть преподобная Параскева въ славную сербскую землю, списано Григоріемъ Цамблакомъ", које по Царском Филарет наводи (стр. 150. nota 39.) и за које Муравјев вели да је „по многимъ историческимъ

---

[5] У мене је једна *штампана* Србуљица, на жалост с расути и испреметани листови, али од житија св. Петке, са свим истоветног са штампаним у Гласнику животом њеним, фали само један лист. Готово би се рећи могло, да је ово последње само препис тога србуљског житија. Исто је житије списао поменути патријарх трновски око год. 1385. Тодор Валсамон, коментирајући кан. 63. Трулског сабора, помиње за Николу Музалона цариградског патријарха у почетку царевања Манојла Комнена: „quum vitam Santae Parasceves, *quae in quodam Callicratiae* vico *colebatur,* a quodam Vicario inepte et indocte ac Sanctae angelica vivendi ratione indigne compositam invenisset, eam igni mandari jussit, et Diacono Basilico mandavit, Deo gratam et acceptam ejus vitam conscribere." О тим грчким животима поменуте светице нисам нигде трага наћи могао.

свѣденіямъ о событіяхъ того времени замѣчательно“, колико је мени познато, није још нигде печатано.

У изводу из тога „сказанија“ код Муравјева, каже се, како је једном после битке Никопољске (г. 1396) кнегиња Милица, удовица кнеза Лазара, походила муњевитог Бајазита са својом синовима, Стефаном и Вуком, и са сродницом својом Јефимијом, удовицом деспота Угљеше. „Съ дерзновеніемъ приступила она — кнегиња Милица — къ султану, исполненному къ ней уваженія, и просила у него, не какихъ либо городовъ или окрестныхъ земель но одушевленная высокою любовію къ преподобной Параскеви, испросила себѣ святыя ея мощи. Посмѣялся невѣрный благоговѣйному прошенію и спросилъ: „почему не просить себѣ чего либо болѣе драгоцѣннаго, вмѣсто неподвижныхъ сухихъ костей?“ Но благоговѣйная жена, утверждаясь въ словѣ своемъ, предложила все свое достояніе ради сего сокровища. Тогда похваливъ ея усердіе, ибо и Варвары уважаютъ добродѣтель, отпустилъ ей желаемое; она же, съ любовію обнявъ честныя мощи, прильпнула къ нимъ устами и сердцемъ и проли- *[176]*
вала радостныя слезы. Не имѣя при себѣ священной раки, она обвила ихъ ароматами и золотыми одеждами и съ болшою честію перенесла въ свою землю; тамъ положила ихъ у себя въ домовной церкви, и какъ сохранила она честное тѣло преподобной отъ рукъ варварскихъ, уповая съ нею вмѣстѣ блаженствовать въ небесномъ царствіи, такъ и Господь оградилъ и возвеличилъ ея земное царство — и такъ Господь отнялъ отъ нея (Параскеве) славу Болгарскую и даровалъ ей славу Сербскую“.

Кнез и опћина дубровачка писмом од 23. маја 1398. изражавају радост своју „Славнои... госпоги... Євгєнии и... кнєзꙋ стєфанꙋ и влькꙋ ѡ пришєстию господьства ви како господь богь по нєго милости ꙋчини терь догостє здраво и сь всакоимь почтєниємь славно...“[6] Да се није тада кнегиња Милица са својим синовима од султана вратила? Ако се томе повратку њихову радују Дубровчани, онда би лето 1398 била година преноса моћи св. Параскеве из Бугарске у Србију.

Познати нам Григорије Цамблак, који је списао поменуто „Сказаније“ о преносу св. Петке у српску земљу, са-

[6] Споменици сръбски, изд. Пуцић, I. св., стр. 14.

ставио је по свој прилици и службу јој, која је увршћена у зборнику или празничном минеју Божидаром Вуковићем год. 1538 у Млецима печатаном.[7]

И сад се тек можемо опет вратити г. Милојевићу и њим удешена правила св. Петке на око узети.

Ја бих рекао, да г. Милојевић није знао за поменуту печатану службу св. Петки, јер да је знао за њу, не би похитао са приобштавањем „Правила св. Петке“ у мисли, „да ће.. она красити скоро најдрагоценијим украсом друштвени Гласник.“ [318]. Али знао или не знао, ми имамо у тој служби критерију за суђење о верности преписа поменутих правила.

Ко не пожали труда те пореди Милојевићева правила са службом св. Петки у Божидарову зборнику, наћи ће, да у трећој стихири на малој вечерњи код Божидара нема „красота земли срьпьскои и диво православиꙗ срьпьскаго“ и на крају те исте стихире „и землю свое срьпьскїе.“

У стихири на литији (Гл. XXXI, стр. 330., бр. 51.) која почиње овако: „Пришьствїемь светыхь мощеи твоихь вь землоу ѿтьчьства ти, срьбьска земла обогати се“, нема у служби Божидаровој „вь землоу ѿтьчьства ти.“ У истој стихири стоји код Божидара „радꙋй се... поборнице и скиптроу срьпскомоу пособница“ а код Милојевића „и скиптароу срьбьскога кралевства пособница.[8] *[177]*

Девета песма канона гласи код Милојевића (Гл. XXXI, стр. 327., бр. 42.) „Єдиною ногою кь тебѣ чловѣкь прибѣгь емоуже десна нога соуха оть рожденїа бысть, царствоующа града бывше, дрѣвесноу ногоу имѣю и не лишень бысть, нь исцѣлюнїа полоучи ѿ твое раки прехвална. Дроугаго изь ѿтьчьства ти оугрызенаго ѿ змїа, ѡбласти драчьскїе, мрьтва оживе пречиста богоданомь ти цѣльбою.“ Друге ове половине нема код Божидара.

У Милојевића на стр. 343. бр. 119. „Грѣдьте вьси богомоудрїе кралїе, кнези и вельмоужїе ѿ землю срьпьскїе и ѿкрьстные земель далнию кь раце“ и т. д. а код Божидара: „Грѣдете вьси богомоудры от землю далѣчные кь раце.“

Једна песма почиње са: „Єпывате отьчьство ти дѣвице богоневѣсто“ и т. д. и премда та песма двапут долази код Ми-

[7] [У празничном Минеју Божидара Вуковића служба св. Петки је на табаку 6, лист 6—8, и 7, лист 1—6.]

[8] [Ibid., табак 6, лист 8, б].

лојевића: на стр. 327. бр. 36. и на стр. 340. бр. 100., то прву реч није умео Милојевић да прочита као што треба; у њега је на првом месту: „Ѿпликае ѿтьчьство ти дѣвице боганевѣсто," а на другом „пивае те штьчьство ти дѣвице боганевѣсто." Од Каликратије града, који се на више места спомиње, није Милојевић толико зазирао.

На послетку ми је још приметити, да у натпису „Слоужба преподобнїе матере наше петки параскеви срьбьской (називаемой) епидаврьской рекоми доубровачьские" нема код Божидара последњих пет речи.

О разликама тима између текста Милојевићева и текста Божидарева нека мисли шта ко хоће, а ја не сумњам ни најмање о томе, да све што има у тексту Милојевићевом а код Божидара нема или што је друкчије код првог, да је то све г. Милојевић уметнуо и дотерао, у намери да добије наслона за своје тврђење, да је св. Петка рода српског, и да су св. мођи њене још за краљева српских у српској земљи почивале. Он је нашао негде рукописну службу св. Петки, као што сам и сам у рукописним минејима наилазио на исту службу, па мислећи ваљада, да таке службе нигде више нема и да ће се тешко когод одважити, да у Дибри потражи онај рукопис, из кога је он службу ту исписао, није се посумњао допунити и малко дотерати нађени текст према својој цели. Па ко би му од језуитских „мударствујућих" могао замерити, ако правилима на крају дода још ово: „Света дѣвица Петка вь монахиняхь нарицаема Параскевїа бысть рождена вь градѣ Епидаврѣ срьпьскомь ѿ христолюбивихь и благочьстивихь родитель, Христїань, вь време краля срьпьскаго Хвалимира... и свете мощи сїе вь Трьнѣ срьпьскомь" па онда, да се Власи не сете, стане тужити и запевати, што нема бајаги последњег листа, на коме је опис живота светичиног као *[178]* да са оно неколико измишљених речи није цел своју постигао; тој истој цели служи и фингирани запис на крају пролога, који гласи: „вь лѣтѣ 6719=1211 индик: 9. сия книга глаголема прологь написа се вь храмѣ св: Богородица вь жоупѣ дьбрьцской мѣстѣ Бельградѣ св: Владимїра срьбьскаго цара, при епископїи дьбрьской светорождьнаго просветителя срьбьскаго Савви основания, вь дни благовѣрнаго краля Стефана прьвовѣньчанаго и брата моу краля Вькана ємоуже и писаше се повелѣнїємь игоумена св. Богородици пречистия вь долне дьбрьцѣ кур Яндонија." [316]

Да је запис овај г. Милојевић измислио и скрпио — мислим да није требе доказивати.

А ко се још боље жели уверити о вештини — хоћу рећи о манији тога господина, с којом он измишља народне песме и кује натписе и записе, тај нека прочита само поменуте обе збирке Песама и обичаја укуппог народа српског, а особито Путописа његова књ. I. стр. 25, 31, 152. II. свеска стр. 3, 44, 162, 164, 166, 167, 174, 176, 178, 184 и 188. — Хтео сам још рећи коју о његовом „Општем листу“ у Гласнику књ. XXXV, 1—103., али по што се у оном, што он тамо говори, с једне стране огледа само незнање његово, с друге пак стране мислим, да је напред наведено довољно, да се види каквога је духа чедо тај г. Милојевић, то ћу овде с њим да прекинем.

И такога шарлатана изабрало је српско учено друштво у Београду за свога члана, потпомаже га, и даје „створовима“ његовим места у свом Гласнику! Ва истину, то је колико смешно толико и жалосно!

*

VI

Хронолошка питања

о времену битке на Марици, смрти краља Вукашина и смрти цара Уроша[1]

I. „(Сь же оурошь царь) мнwга wзлобленїа и мьсти и [214] томленїа прѣтрьпѣ, глаголю же wть влькашина и оуглешиє. сь же вльказинь сподоби се wть нєго чьсти деспотскаго сана, потомь же и вѣнчаваєть єго, послѣди же и сьриноу его сь прѣстола wтьчьства своєго и вьзлагаєть на се вѣньць кралєвства срьбскаго, братоу же своємоу оуглѣши вьроучаєть страны землє грьчьскыє сь саномь деспотскыє чьсти. ть же праведныи, аще и пострада вь изгнанїи царскыє чьсти wтьчьствїа своєго, нь посрѣдѣ своє землє вь своєи чьсти царскои славно кь богоу исходить." (Копривнички летопис у Шаф. Pam., лѣт., 54.; Jagić, Ein Beitrag zur serb. Annalistik, [Archiv für slav. Phil., II], pag. 85 и 108.)

II. „Сєго (цара Ѹроша) оуморише краль вльказинь, и оуглеша деспоть, и гоико, ихже богь неостави жити" и т. д. Карловачки летопис у Шаф. Pam, лѣт., 61.; Arkiv, III, 14: „Hunc itaque Imperatorem *occidit* Rex Vukasinus" etc.)

III. *Пајсије* патријарх српски (1614—1647) у повести „о житїи и скончанїи Ѹроша младога цара" приповеда да цар Стефан умирући „оставлаєть сина своєго младоумнаго, [215] єще юна вьзрастомь и вьрѹчаєть вьлкашиноу скиптрь дрьжави, и клетвами заклеть ненасилити сина єго, дондеже вьзраста достигнеть. — По прѣтеченїи многїимь лѣтомь, правецѹ вльказинѹ дондеже храбрь высть царь оурошь ѡко быти ємоу ·зі· лѣть; — дїаволь вьздвиже рать мѣждоу младемь царемь и вльказиномь, — (и вльказинь) сь насилиємь вьсхыщаєть прѣстоль єго

[1] [*Годишњица*, III, 1879, 214—226].

по толикои клетви и завѣщанїи. — И тогда сьбороу бывшоу вь градоу призреноу — и соудимь имь вльќашинь неповиноваше се глаголє: мнѣ предано ѥсть. — И разыдоше се кьждо вь своꙗ и вльќашинь раздѣлꙗєть на трїи части: ȣглєши вьдаєть серезь и нарече єго кесара и гоика деспота вь трапѣзонтоу сиречь трьновоу, а самь вь срьбскои земли. — И нѣколико лѣть мимо идѣ, и вльќашинь расвѣрепивсе — наоущаєть своє слȣгы оубыствȣ. По нѣкыихь днехь исходѣть на ловитвȣ ꙗкоже обичаи имѣахоу; и тамо конаць житїю приємлеть, оубивають єго ничимь повинаа. — И оубивають праведнаго ничимь повинна тамо негдє нижє неродимнює мѣсто зовомо соудимлꙗ“ и т. д. (в. Гласник, XXII, 217—220.)

IV. Састављач тако званог *троношког летописа или родослова* зна ти још више казати и о Вукашину и о Урошу и о убиству овога последњег, а на име зна да је друга жена цара Стефана, која је Уроша родила, била сестра Вукашинова, и да је по томе овај био ујак Урошу, којега, „сина своєгѡ юнаго“, и све царство је и цар Стефан умирући поручио и предао „архимаршалȣ своємȣ вȣкашинȣ, да бȣдетъ ѿрокȣ пѣстȣнъ и царствȣ защититель, и съ клѧтвою сїє оутвердилъ“; зна да „Оурошъ... пришєдъ во возрастъ искашє ѿ волкашина своє наследство, но волкашинъ недавашє, пачєжє хотѧшє оубиствȣ єго предати“; зна како је Вукашин домамио Уроша од Лазара, код кога је пребивао, и како га је напослетку у лову, када „изидоша на єдинъ холмъ, *[216]* котори єсть во полѧхъ косовскихъ, (оударивъ) бȣздохановмъ во главȣ“, убио „2. дек., лѣта господнѧ 1367“. (Гласник, V, 70—73.)

У најстаријим нашим повесничким изворима илити у летописима прве редакције не каже се дакле да је краљ Вукашин убио или убити дао цара Уроша, већ само се каже да је Урош многа зла трпио од Вукашина и Угљеше (а за трећег брата Гојка они и не знаду), и да је Вукашин на послетку цара сагнао с престола српског а сам се закраљио. Тек доцнији летописци и повесничари из XVI, XVII и XVIII века говоре о убиству Урошеву и знају *како* се и *где* се то убиство догодило, а то знање своје они су, као што ја мислим, само из предања народног и калуђерског и из народних песама, а никако из писмених споменика црпсти могли. То се већ и отуд види, што најмлађи и најпознији летописац (троношки) зна највише, најподробније н најкитњастије

причати и казати о убиству и о оном што је претходило убиству, које се на три стотине и неколико десетина година пре њега догодило. Писац летописа познатог под именом троношки летопис обзирао се при састављању истог и на Мавро-Орбина у рђавом преводу руском. Но и Орбини, који на страни 271 пише: „Urosc Imp. ammazzato da Rè Vucascino“ а у тексту вели: „(Urosc) si risolvè di fuggire à Rausa. Delche sendo avisato Rè Vucascino da un servitore, *gli diede con una mazza di ferro sul capo;* del qual colpo egli subito cadè morto; e involtolo in un tapeto, lo fece sepelire in Scairenik terra dello Stato di Scopie“ следовао је у том усменом казивању о смрти цара Уроша.

По најстаријим нашим летописима дакле није краљ Вукашин убио или уморио цара Уроша, дапаче може се из њих доказати, *да је цар Урош преживио краља Вукашина.* У летописима пише: „Вь лѣто 6880=1371 оумрє — прѣстави сє — moritur — постизаєть коньць — постижє сьмрьть — царь Оурошь (царꙗ Оуроша) мєсєца дєкємврїа. *[217]* (Шаф. 71.; Jagić 94 и 103; цароставник житомишљићки у Гласнику XXXII, 264; Arkiv, III, 15.) Па и сам Пајсије патријарх пише (Гласник, XXII, 227): „и быстъ по ніємь (цару Стефану) младь царь оурошь ·ѕ҃і· лѣть и лишаютъ єго сєго свѣта — ꙗко быти прѣставлєнію єго вь лѣто“ 6880=1371 (у месецу Декембру), дочим се из истих летописа и других повесничких извора зна, да је краљ Вукашин погинуо 26 Септембра 1371: („Влкашинь и Оуглѥша) — погыбошє вь макєдони на марици, вь пєтькь, на іωана богослова, сєптємврїа 26 вь лѣто 6880=1371., тождє лѣто, вь коє оурошь.“ (Шаф. 72, Jagić 94 и 103.). Orbini пише на стр. 277: „Re Vucascino fù ammazzato dal suo paggio Nicolo Harsojevich“ „appresso la villa di Caramanli, dove li Rassiani con li Turchi fecero la giornata, vicino al Castello di Ciarnoman in Tracia. — *Il che auenne l' anno 1371 alli 26 di Settembre*“). Доказивање моје да цар Урош није убијен од Вукашина, но да је њега преживио, *оснива се поглавито на домаћим нашим повесничким изворима а имено на старим летописима нашим.* Но пошто летописи нису увек поуздани, нити се може човек при расправљању хронолошких питања једино на њих ослонити, то је нужно да се свестрано претресе и извиди:

Прво: које године и којег је месеца и дана краљ Вукашин погинуо?

Друго: које године и којега дана, како и где је окончао дане своје цар Урош?

Ја ћу још један пут узети у претрес оба стављена питања, премда напред знам да ће ми труд узалудан бити. Но намера моја и није да ја коначно расправим питање о години смрти цара Уроша, (пошто година погибије српске на Марици па следователно година смрти краља Вукашина бар међу нашим писцима и није спорна), но да чланком овим изазовем и подстакнем друге а нарочито млађу браћу на подвиг и победу. *[218]*

Приметих да година пораза српског на реци Марици није спорна, јер сви наши писци узимају да се та несрећа 26-ог Септ. 1371 год. догодила. Но и против те године и односно дротив тога дана (26-ог Септ.) може се приговорити и то: на основу копривничког летописа који се свршује податком: „вь лѣто 6879 погибе влькашинь и оугдѥша вь макѥдонїи вь петькь дьнемь.“ (Шаф. 54). Ако су Срби с Вукашином страдали дана 26-ог месеца Септембра, онда би год. 6879 била г. 1370 од р. Хр. те против г. 1371, ако стоји 26. Септ., говори и запис или поговор сувременог светогорског монаха Исаијије у преводу његову Дионисија Ареопагита, који је он почео: „вꙑ добра... врѣмена, ѥгда божьствьныꙗ оубо црькъви и Свѧтаꙗ Гора раѥви подобьнѣ цвьтѣахѫ“ а свршио га ту „вꙑ зьлѣишеѥ вьсѣхь зьлыихъ врѣменꙑ“. Када? Кад је деспот Угљеша покренуо српске и грчке војнике и брата свога Вукашина краља и многе друге велможе, скупа до шездесет хиљада изабране војске, и пођоше у Маћедонију на изгнање Турака; но они Турке не изгнаше, већ су сами од њих убијени тамо кости своје оставили; после чега Турци просуше се и полетише по свој земљи секући Хришћане или их одводећи у сужањство; за тим наступи помор и глад („таковыи бо гладь бꙑстꙑ по всѣмꙑ странамꙑ, ꙗковꙑ не бꙑстꙑ отꙑ съложениꙗ мироу“), а који не помреше од глади, „сихꙑ... вльци ноштиѭ и дьниѭ нападаѭ сънѣдаахѫ.“ — И тако „оста земльꙗ вьсѣхꙑ добрыихꙑ поуста и людии и скотꙑ и инѣхꙑ плодовꙑ“ и т. д. Поговор тај завршујући Исаијије вели: „лѣто же тъгда течаше шестытысѫштьноѥ осмисътьноѥ седмь десѧтꙑ и девѧтоѥ (6879) индиктионꙑ девѧтыи“. (Miklosich, Chrestomathia Palaeoslovenica, 1854, pag. 72—76). [Упор. Записи и натписи, 4944, III, стр. 41—44].

Треће: Јосиф Ажбах [Aschbach] у „Geschichte Kaiser Sigmund's“ I Bd., pag. 87 примећује у ноти 1. „Über die Schlacht an der Marizza vergl. man v. Hammer Gesch. des Osmanischen Reichs I B. S. 169 fll. und die dort angeführten Quellen, *[219]* wozu wir noch *fügen Chronicles of Rabbi Joseph translat. from the hebrew by Bialloblotzky. Lond. 1835. Vol. I. p. 240,*[2] *welcher für die Schlacht das Jahr 1370 bestimmt.*“

Љубави поштованога мога пријатеља г. Стојана Новаковића захвалити имам што могу овде из те на енглески језик преведене Рави-Јосифове хронике дотична места саопштити и тиме читаоца у стање поставити, да може о вредности сведоџбе Равина тога судити. Исти пише на стр. 243: „И беше мир међу Амуратом (сином Оркана сина Османова) и царем од Цариграда; обојица беху утврдили погодбу међу собом. И кнежеви од Јавана побунише се на цара; и *Марко Zarnobichio* кнез од Бугарске (prince of Bulgaria) помагаше их. И цар поиска помоћ од Амурата“ и т. д. На стр. 246-ој прича, како је Мурат узео Галипољ и околна на Хелеспонту места год. 1366. Ту се огласио непријатељ цару, пошто је велику силу претурио. И он узе Филипопољ и прође кроз сав предео Србију и народи беху у страху од њега. На стр. 248-ој §. 330: „У тим данима (на врху стране: Амурат узима Бугарску 1370) сјединише се Лазар деспот кнез од Србије и Марко кнез од Бугарске и неколико кнезова од Албаније. И сакупише војника колико је који могао. И изађоше да се боре против Амурата, и ставише се у бојни ред према њему; али они бише потучени од њега и попадоше мртви на бојишту. А Лазар деспот би ухваћен жив, и они га одведоше са собом и у крви га предадоше *гробу*. А Мурат узе предео Бугарску из руку необрезаних *у време једне хиљаде триста и седамдесете године*. А један од робова чу да му је господар Лазар кнез од Србије погубљен и то га веома на срцу тишташе. И једног дана он ће рећи: „Данас ћу да умрем *[220]* и ја заједно с Амуратом, који је убио мога господара.“ И он продре до њега, и узе мач и сјури га њему у трбух; и њих обојица умреше у то време. И Амурат влада 23 године и у крви сиђе у гроб год. 1373.“ И да се не зна, кад и у ком је веку живео Рави Јосиф (а зна се да се родио 1496 год. у

[2] Није, но pag. 248 као што ће се ниже видети.

Авињону), већ из самог конфузног казивања његовог може се видети, да су извори, из којих је он црпао, морали врло мутни бити, и да по томе казивање његово не заслужује да се, при расправљању о години битке на Марици, у обзир узме. Но што је најлепше, та он на поменутом месту и не прича о битци на Марици, већ управ *о боју косовском*, који се по њему године 1370 догодио.

Тај дакле трећи приговор против г. 1371, отпада, те нам остаје само летописна белешка Исајије монаха с којом се мора рачунати. Поговор је писан, као што је горе наведено, 6879 индикције 9-те. Индикција 9-та те године текла је од 1 Септем. 1370 до последњег Авг. 1371 год., и пошто се у поговору помиње и пропаст Мрњавчевића и војске њихове у Маћедонији и наступивше за тим на земље њихове разне напасти и невоље, то је све то 1 Септембру г. 1371 претходити морало. Из синодалног закључка о сједињењу српске цркве у области деспота Јоана Угљеше са цариградском патријаршијом изданог и потписаног од патријарха Филотија у месецу Мају г. 6879. инд. 9-те[3] види се, да је деспот Угљеша „εὐτυχέστατος δεσπότης Σερβίας κῦρις Ἰωάννης ὁ Οὔγκλεσης“ у Мају г. 1371, још у животу био и по томе се пропаст на Марици у Јуну или Јулу т. г. 1371 догодити морала. То следи из поговора Исајије монаха, и пошто је он класичан сведок, и к томе је годину и индикцију словима *[221]* назначио, то пред њим и летописци наши и Мавро-Орбини, који стоје за 26. Септ. пасти морају.

И Халкокондил вели да је летње доба било (θέρους δὲ ἦν ὥρα) кад су Турци на српску војску „παρὰ Ταίαρον παταμόν“ — „κατὰ Κερμιανὸν χῶρον“ безбрижно боравећу напали и њу потукли (Chalc., ed. Bonn., p. 31.).

У нашим лотописима каже се да се то збило у *Македонији — у Македонији на Марици* — „на марицѣ близь чрьномена все воинство ихь потоплюно бысть.“ (Шаф. 54, 61, 72). Кантемир у својој историји османског царства, писаној по турским изворима, пише на стр. 58. „H. 766 n. Ch. 1365. Murad sendet ein Heer unter Lala Schachin in Europa, das den Feind an einem Orte, *Csermen* (Чермен) genannt unversehens

[3] J. Müller, Byzantinische Analekten, Wien, 1852, pag. 77. [Sitzungsberichte Wien. Akademie der Wissenschaften, Phil.-hist. Classe, IX, 1853, 409.]

angreift und mit leichter Mühe in die Flucht schlägt"; а и Халкокондилово „κατὰ Κερμιανὸν χῶρον" — in Cermiani regione — указује на Черномен, сада Чирмен; а што уједно Халкокондил реку ону, на којој се војска српска утаборила била, зове Теаром — „Ταίαρος ποταμός," у латинском преводу погрешно Taenarus, те странци а по њима где који наши битку на Марици — ваљда што класичније звечи, зову битком на Тенари[4] — то треба знати, да Халкокондил у историји својој меша Теар са Марицом или старим Хебром (в. Chalc. hist., p. 12 [„... καὶ ἐς Ταίαρον ἐμβάντα ποταμὸν τὸν κατὰ τὴν Αἶνον ἐπὶ πολὺ τοῦ παταμοῦ σὺν ταῖς ναυσὶ προελθεῖν"] „navibus in flumen *Taenarum* (Ταίαρον) *juxta Aenum* urbem deductis," а на стр. 520 пише: [„... καταλαβεῖν Αἶνον πόλιν τὴν ἐν τῇ Θράκῃ παρὰ τῷ Ἕβρῳ ποταμῷ,.."] „ut occuparent *Aenum* urbem Traciae, juxta flumen *Hebrum*": а опет на стр. 529: [„..καὶ βασίλεια ἐν Ἀδριανουπόλει, πέραν τοῦ Ταιάρου, ᾗ δὴ ἐς τὸν Ἕβρον ἐκδιδοῖ."] „etiam regiam sedem Adrianopoli ultra *Taenarum* (Ταίαρον), *qua Hebrum illabitur*, emunivit"[5]) и да у том погледу нема ни-*[222]* какве разлике између наших, турских извора с једне и Халкокондиле с друге стране.

У турским повесничким изворима уписује се у заслугу победа турска на реци Марици беглербегу румилијском *Лала* Шахину или подручном њему крајинском војводи и јунаку *Хаџи Илбекију*, но у животу Стефана Лазаревића деспота (Гласник, XLII, 290) каже се на једном месту: „**Посылаѥть же се сь нимь (сь Влькомь, братомь деспота Стефана) иже ис-прьва кръвемь христиѩньскыимь пролиѩтель, иже и Исмаилитомь вь бранехь тьзоименитыи иже и вь велицѣи брани на рѣцѣ гла-**

---

[4] Рачки у Раду Југосл. Академије II, 89: „(Turci) potukoše god. 1371 na Tainarosu srbskoga Kralja Vukašina."

[5] К. Јиречек вели у „Geschichte der Bulgaren" на стр. 40: „Bei Adrianopel befindet sich der Zusammenfluss von drei bedeutenden Flüssen; die Marica (der Hebrus der Alten) nimmt hier links die *Tundža* auf, rechts die Arda;" на стр. 41: „Der grösste Zufluss der Marica die Tundža (Ταίναρος (?) der Byzantiner) entspringt im Balkan"; а у делу: „Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel," вели исти писац на стр. 47 да је *Тунџа* стари „Tonzus (Ptol. 3, 11, Τοῦνζα Theophanes 674, Tunža: Konstantin von Kostenec... ed. Jagić, Glasnik 42" (cap. 65) а на стр. 49: „Durch die Stadt (Lüle Burgas (Bergule, Arkadiopolis) fliesst der Karagač-Dere. Dessen Nebenfluss Böjük Dere (t. Grosser Bach) ist der *Tearos* des Herodot, einer der berühmtesten Flüsse der Halbinsel."

големѣи Марица крьвемь излитиы виновьникь (быстъ) (Явренезь)" а тим речима хоће Константин Философ да каже, да је Евренос, — друг Хаџи-Илбекијев и такође крајински војвода, који је највише допринео да се у првом периоду турско царство тако брзо у Европи рашири, — потукао Србе на Марици. Константин Философ био је много ближе том времену, него Нешри, Идрис и Садудин, који су повести о битци на Марици по усменом казивању Турака састављали.[6]

То нек буде доста о битци на Марици, у којој је краљ Вукашин пропао, и која се није 26 Септ. 1371 г., као што се узима, нити пак 1 Новем. исте године, као што Лукари (у Copioso ristretto de gli Annali de Rausa, p. 63) пише, већ у летњем месецу исте године 1371 догодила. *[223]*

А сад да се још једном вратим на годину смрти цара Уроша о којој, као што наш Рајић вели [II, 676—677] „не малое сумнѣніе.. между Историками есть, колико бо ихъ о томъ написали, вси иное назначаютъ лѣто". Рајић наводи и побија Мавроурбина (г. 1371),[7] цароставник („6880, еже есть 1372")и хронику Хилендарску (6870=1362), Цароставник и Витезовић с Орбинијем „въ излишествѣ погрѣшаютъ" а хилендарска хроника „въ недостаткѣ погрѣшаетъ"; а за Дифрена „которіи опредѣляетъ искомое лѣто 1368", примећује да је „найлучше угадалъ лѣто (смерти) царя Уроша". „Но еже ли припомнимъ — продужује Рајић — что выше писанно, яко Урошъ Царь владѣлъ *десятъ лѣтъ*,... то паки обрѣтемъ, что и безвременная его смерть постыгла *при скончаніи 1367 года«. И ту годину примили су сви писци који су после Рајића о том што писали.* — Рајић је ту годину добио тиме, што је узео *прво*, да је цар Стефан преминуо 18 Дек. 1356 и да се Урош зацарио 1357 г. а *друго*, да је Урош цар *владао 10 година;* но пошто прво не стоји и није истина, а друго се оснива на неразумевању једног места у Орбину, који не каже да је цар Урош 10 година владао пак онда скончао се, већ да се за десет година слабе владе његове распала српска царевина на више држава, (краља Вукашина,

[6] Извори српске повјестнице из турскијех споменика од Бернауера и Брлића, у Бечу, 1857.

[7] Тако стоји у руском преводу Мавро Урбина, но Orbini тако не пише, но друкчије, као што ће се ниже видети.

кнеза Лазара, жупана Николе, Балшића, Воихне Кесара и зета му Угљеше), „talche in manco di dieci anni tutto il Regno di Rassia fù deuiso frà quattro Baroni sopradetti“ (Orbini, p. 270) — то од Рајића узета и од других усвојена г. 1367 виси у ваздуху, и мора пасти, ако се не нађе какав јак подупирач. За такав и уопште за какав ауторитет у тим хронолошким питањима не могу сматрати тако звани *троношки летопис*, у коме стоји написано да *[224]* је цар Урош убијен 2 Дек. 1367 г. Од куда је непознати компилатор из прошлог века тај хронолошки податак узео, или како је до њега дошао, то не знам, али то знам, да се спорна у историји нашој питања по тако позном и таковом писцу, који је пре састављања „Србског Родословія“ доста разних рукописних и печатаних „історія“ читао и много по земљама српским путовао и причања народна о минулим вецима и јунацима слушао, па за тим сео и, ослањајући се на памћење своје, дабогме без сваке критике, Родословије то српско написао, — решавати и пресуђивати не могу.

Пошто је дакле Рајић пао а Троношац се у обзир узети не може, то се морамо вратити на неопровргнутог од Рајића Дифрена, који вели: да је Вукашин убио Уроша године 1368.

Дифрен није извор за писца српске историје, и с тога веродостојност његовог казивања и важност његових података зависи од извора, из којих је он црпао то казивање и узимао те податке. Дифрен је нашао у Орбину [p. 272] место где се каже, да се мати цара Уроша као монахиња преставила, „*tre anni dopò la morte* d'esso Imperadore Vrosc suo figliuolo. Che fu nel 1371“, и отуд је извео, да је цар Урош убијен 1368 године. Али је питање, да ли се доиста мајка Урошева речене 1371 године преставила? Из повести о измирењу српске цркве с цариградском патријаршијом у год. 1375 излази да је тада „стара царица кирь Ѥлисавьта“ још у животу била (в. Животи краљева и архиепископа, изд. Даничић — стр. 382). То би се још боље потврдити могло, кад би се тачно знао датум писменог одговора, даног царици Јелисавети у погледу њеног поклада од стране млетачке републике (в. Гласник, X, p. 86: Indicis lib. II XXXV 1375—77. „Responsio facta domine Helisabette Imperatrici Romanie super facto sui depositi 133“). Речена повест о мирењу цркава написана је *[225]* за цело ако не у XIV а оно у XV веку, и по

томе она заслужује, да јој се више верује него ли писцу дубровачком из почетка 17-ога столећа.

И по томе ствар тако стоји:

На једној страни стоје летописи наши, који су записали год. 1371, а на другој страни стоји Орбини из кога се изводи год. 1368 као година смрти цара Уроша (јер Троношца са г. 1367 нећу да узимам у рачун).

Ја сам против год. 1368 навео што сам навести имао и умео, и тако nolens volens морам остати при свом првом тврђењу, да Вукашин није убио цара Уроша, но да је цар Урош, који се у почетку Децембра 1371 преставио, преживео краља Вукашина, који је пре 1 Септембра те исте године у битци на Марици пропао, и с тога се каже у летопису, на који сам се горе позвао: „Тьи же беззлобивыи моужь (цар Урош), аще и пострада вь изьгнаныи царскыѥ чьсти штчьства своѥго, нь пакы посрѣдѣ землѥ своѥе вь своѥи земли и чьсты царскои кь богоу прѣходить, вь лѣто 6880 (1371) мѣсеца декѥврїа 4 днь, коньчноу жалость земли Срьбскои шставивь. Вь тожде прѣжде тогw прѣставлѥнїа лѣто сьгнавшеи ѥго wт царства Влькашинь краль и Оуглѥша деспоть wт сыновь Измаилѥвѣхь сь прѣмногымь множьствомь вои своихь побиѥны быше на рѣцѣ глаголѥмѣи Марица, ꙗкw ни тѣлесѣмь ихь обрѣсти се.“ (Jagić, o. c., p. 108.) И у другом летопису но исте редакције каже се „(Урош цар) вь своеи земли славно кь господꙋ прѣиде ѿ житїа сего и многꙋ скрьбь шстави ѿчьствꙋ своемꙋ, овw о изгнании, овw прѣставлѥнїѥмь своимь. И вь то ꙋбо лѣто вь нѥже сьгнань бысть, сьмрьтїю прѣмѣни его господь wть здешныхь. И не мнwго мѣждꙋ сїими Вькашина кралꙗ воисцѣ и того брата Оуглѥше деспота и тїи сами братенци побїени быше“ и т. д. — Да ли је г. Јагић на по- *[226]* слетку растављене речи добро превео са *„At non magno intervallo postea“?* etc. (Jagić, pag. 85).

Што се дана тиче, то се обично узима да се цар Урош преставио 2 Дек.; но у хиландарском типику назначен је трећи, а у приведеном месту из летописа код Јагића на стр. 108 поменутога 4 Дек., у једном летопису (Шаф. стр. 71.) пише: „вь лѣто 6880 — 1371 постизаеть коньць цара Оуроша мѣсеца декемврїа ·в· (2) вь четврьтькь“. Ја немам кад рачунати да се уверим, да ли је доиста 1371 године 2 Декембар пао у четвртак, али не могу ни претајити, да сам пре више

година рачунао и нашао и у издању Шафариковом на страни дотичног места из летописа прибележио, да је г. 1367. 2 Дек. пао у четвртак. Из тога би се можда могло сковати оружје против хипотезе у овом прилошку постављене а у прилог тврдње Рајићеве и за част састављача троношког летописа. Нека кује ко има вољу, а ја ћу само још да приметим, да је у ноти оној, коју је у екземплару на руски језик преведеног Мавроурбина на стр. 236-ој, Патријарх Арсеније IV, исправљајући Мавроурбина написао и коју ноту Ј. Рајић у ч. II стр. 675 приводи, најпре написано било: „и сїє убиство єсть сътворєно ва поли Косовомъ близъ Нєродимлıа въ мѣстѣ рєкомѣмъ Єудимлѧ“, па је после направљено од „Єудимлѧ“ „Нєкудима„. За *Судимљу* зна и Пајсије патријарх, а ниже Неродимље нашао сам на картама „Nekodin“ записано. Није ли то тај *Некудим?*[8]

[8] [Руварчеву погрешку о дану битке на Марици исправио је у истој књизи Годишњице Љ. Ковачевић „Неколико хронолошких исправака у српској историји, X, Кад је погинуо краљ Вукашин?“ (402–404). О дану смрти цара Уроша расправљао је Ковачевић, између осталога, на истом месту: „XI, Краљ Вукашин није убица цара Уроша“ (404–416). И. Руварац је поново расправљао о дану смрти цара Уроша у „Прилошцима агиолошким.“ Ломио се између 3 и 4 дец. 1371 као дана цареве смрти (Српски Сион, VIII, 1898, 422–425), али је ипак више нагињао 3 дец.]

VII

[Стефан Лазаревић на повратку из Ангоре у Србију][1]

Кад бих хтео коментирати цео *живот деспота Стефана [184] Лазаревића*, од *Константина философа* (Муравѣвъ, Житія святыхъ, Спб., 1856 м. Дек., 262—314; Изборникъ славянскихъ и русскихъ сочиненій и статей од А. Попова, Москва, 1869, [92—130]; Гласник, XXVIII, 366—428; Гласник, XLII, 244—328.) морао бих написати читаву књигу. Ја ћу се држати последњег издања и покушаћу овде, да нека само места из 39, 41, 42, 43, 44 и 45 главе објасним, допуним и исправим, *пратећи Стефана од Ангоре до Трипоља на Косову*. Описивање саме битке на пољу ангорском, под Звездом гором, није моја ствар, а није ни од потребе, јер сваки, ко се накани да ово чита, знаће где му потанко описивање те битке — која је по *Хамеру* „eine der wichtigsten der Kriegs-und Völkerge- *[185]* schichte" — тражити треба. Али код саме *године, месеца и дана* велике те битке морам се мало задржати. „**Бысть же оубо великаа брань въ Анькирѣ, въ лѣто**" 6911—1403. пише на стр. 280 Константин, но то је погрешно, јер се битка догодила г. 1402. у летњем месецу, као што је и у нашим безименим летописима забележено: „**въ лѣто** 6910 — 1402. **оуби Демиръ цар̑ь (татарски — темир акь сакь) цара Баязита под аигоуромь (ангоуромь) юна** 29" (Шаф., Лет., 75., Григоровић, 51., Јагић, 103., Гласник, IX, 150., Starine, VI, 21., Starine, IX, 79. [Упор. Стојановић Љ., Стари српски родослови и летописи, 1927, 604, стр. 220—221]). И у месецу се сви новији историци слажу, но што се самога дана тиче, то је Хамер

---

[1] *[Прилошци к објашњењу извора српске историје, Гласник,* XLVII, 1879, IV, 184—194],

(I, 622, Note) узео за дан битке 20. Јули (четвртак, а њему следи у том и Цинкајзен (I, 379) и Хопф (Ersch, Encyclopedie, LXXXVI, 65) но Француз Muralt (Chronographie byzantine, 1057—1453) на основу најбољих извора изјаснио се за 28. Јулија 1402. г. Осим Византинца Франдеса, пишућег на стр. 67. (Бон. изд.): [„Τῇ δὲ εἰκοστῇ ὀγδόῃ τοῦ Ἰουλίου μηνὸς τοῦ ,ϛϡι' ἔτους ὁ Ντεμίρης ὁ βασιλεὺς Μασσαγετῶν καὶ Περσῶν καὶ βορείων Σκυθῶν τὸν ἀμηρᾶν Μπαγιαζήτην ᾐχμαλώτισε καὶ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ καὶ τὸν υἱὸν αὐτοῦ Μωσῆν καὶ ἑτέρους οὐκ ὀλίγους ἄρχοντας τῆς αὐλῆς αὐτοῦ, καὶ πάντα τὸν στρατὸν αὐτοῦ διεσκέδασεν.“] „Die vicesimo octavo mensis Julii anni 6910 Demires (ὁ Ντεμίρης), Massagetarum, Persarum et Scytharum septentrionalium rex, Bajazetem ameram cum uxore et filio Mose aliisque aulae optimatibus non paucis cepit, totumque ejus exercitum dissipavit“ потврђује то и један очевидац, којега речи Gerardo Sagredo, који је 8. Августа 1402 из Брусе побегао и 22. Августа у Цариград приспео, у извештају своме, млетачком већу под 12. Окт. 1402 поднесеном наводи. (Muratori, Scriptores rerum Italicarum, XXII, 795). Pietro Lungo био је у војсци Бајазитовој, и тај је казао претпоменутом извештачу млетачком, да су се судариле обе војске „in Langora 28. Luglio“ и да је у Бајазитовој војсци био и син кнеза Лазара.

У нашим летописима могло је преписивањем лако постати из „юла“ юнь, као што за то у самим летописима примера имамо. На то као да указује и место дотично у Starinama, VI, 21. *[186]*

У почетку Јуна 1402 био је кнез Стефан још код куће, и спремао се с братом својим Вуком на војску, као што се види из писма дубровачке општине, писаног у Јуну поменуте године (Пуцић, I, 41.)

Гдекоји наши летописци к речма: „оуби Темирь цара Паѩзита подь Ѩнгуромь“ додају јошт: „издаде бо єго деспоть Стефань“ (Шаф. 75.). Чудновато! А у самим турским аналима пише; да су изневерили Бајазита најпре Татари, па после да су га и турски војници оставили, и да се једини Стефан, син Лазарев, са својом дружином храбро борио и издржавао навалу Татара, па наводе и речи, које је Темир, дивећи се јунаштву чете Стефанове, рекао (Leuncl., Annales Turcici, стр. 320.).

Кнез Стефан с братом својим Вуком и заосталом дружином пробије се кроз Татаре, и прошавши кроз огањ и

воду, склони се с једним делом своје дружине у Цариград, а неколицина од војника његових „прѣшьдьше морю и мало мимо шьдьше Аньдрианов градъ (Єдрене) изьсѣчено бысть нѣкоимь Саражею“ који је и отца Стефановог, кнеза Лазара на Косову — тај се разумети има под „доблаго страдальца“ — ухватио био, и по томе је имао „ненависть... и кь сыноу его“ у черноменским (данас чирменским) луговима (стр. 274 и 275).[2] У Цариграду је кнез Стефан с великим славлем дочекан од цара Јована, кога је оставио био место себе стриц му цар Манојло, кад се на крају г. 1399 кренуо на пут, да у старом Риму куша сјединити цркве и покренути западне народе на избаву царског града, опседнутог и притешњеног војском Бајазитовом. „Тогда же (а имено у Августу 1402) и деспотьскаго сана вьсприемлеть оть *[187]* благочьстиваго цара Їоана.“ [278] То потврђује и горепоменути савременик Gerardo Sagredo у наведеном извештају: „— Praeterea disse, ch'l Imperador Calojanni fece Despoto nelle Terre sue il maggior figliuolo del conte Lazzero.“ [Muratori, XXII, 797]. А и Орбини вели на страни 320: „Et essendo all' hora Stefano predetto à Constantinopoli hebbe titolo del Despot.“[3] У Цариграду догодило се у месецу Августу још нешто, што Константин не спомиње, а што су не само наши летописци забележили, но што и Орбини потврђује. Први лаконички пишу: „вь тожде (т. ј. 1402) лѣто свѣза (или оухвати) деспоть Стефань Гюрга Бльковикіа оу Цариградоу.“ [Упор. Стојановић Љ., Стари српски родослови и летописи, 1927, 605, стр. 221]. А Орбини подробније казује, да је Ђорђе Бранковић, који је са својим братом Гргуром био такође у војсци Бајазитовој, па се и он спасао у Цари-

[2] Хамер (I, 210) каже, да је у боју на Косову уз принца Јакуба био генерал пионира „Ssaridsche-Pascha“ (Sarudsche-pascha); може бити да је исти Константинов Саража.

[3] [У папирима И. Руварца има један лист с натписом „О деспотима србским и тко их е поставио“. Али на њему има и других бележака, н. пр. о Јадвиги (Драги) и Кнезу Лазару. Белешке су из младости И. Руварца (види се по правопису), па ипак се у њима налази скоро од речи до речи познато место из његове студије О Кнезу Лазару (1887) о титули Кнеза Лазара (стр. 191). Под крај живота (види се по цитираним делима) написао је И. Руварац састав исте садржине, само у скици. Сабрао је, на два листа, вести о постављању деспота̂, све од Стефана Лазаревића до Змаја Огњенога Вука и Ђорђа и Јована Стефановића. Грађа је одлично сабрана].

град (а Гргур пао у ропство татарско, из кога је после искупљен био), ухваћен на молбу својих ујака (Стефана и Вука), који, живећи с њим у непријатељству, бојаху се, да Ђорђе не оде у Романију к Мусулману Челебији, (најстаријем сину Бајазитовом, који је после битке код Ангоре похитао у Европу, те се утврдио био у Адријанопољу), те да пре њих не стигне у Србију и не заузме област њихову. „Изь соужаньства оу Цариградоу оукраде Гюрга Родопь вь лѣто 6911—1402. Сеп. 3“ [Упор. Стојановић Љ., е. с., 606, стр. 221] бележе обично наши летописци, само један (Starine, VI, 21.) каже, да је то било 31. Августа; а Орбини пише: „Frà questo mezo Giorgio lor nipote (Стефанов и Вуков) si trovava incarcerato à Constantinopoli, dove il Despot gli haveva lasciato un suo gentil'huomo, il quale indotto forse da qualche gran promessa, trovando le chiavi dello carcere, lò liberò.“ Поменути ослободитељ Ђорђев може бити да је онај „Nicola Rodop protobistario,“ који се с Радичем челником и с другим дворанима потписао на уговору, закљученом 14. Авг. 1435. између деспота Ђурђа и млетачког посланика (Гласник, XIV, стр. 19.). Ослободивши се тавнице, отиде Ђорђе Мусулману цару у Једрене, који га *[188]* милостиво прими и обдари. („Inter alia donavit ei jam tunc barbarescenti Barbarus arma propria, summi amoris fideique testimonium quam in eum concipiebat“, вели по Орбину Павао Витезовић (Ритер) у рукописном делу: „Serbia illustrata.“) — Угостивши и венчавши Стефана на деспотство, цар Јован пошље га к тасту своме, господару Митилинском, „Кателоузию“, да га оданде у Зету оправи. И на острову митилинском (Лесбосу) славно је дочекан и угошћен Стефан. „Тогда оубо и дьштерь сего дрьжателя оузрѣвь сь прѣвысокыи, о неяжже намь слово, юже послѣжде вь женоу поеть. По матери бо и сия анепсея царю Маноуилоу, —. Глаголя юмоу тогда Кадеолоузь сь: юже хоштеши оть дьштерии моихь поими вь женоу себѣ. И сия оустроише се сь сьвѣтомь и сьдѣлованиюмь царице Їоановы, сеє сестры.“ [279].

На броду оном, на ком се Стефан с Вуком и дружином својом из Цариграда у Митилин превезао, био је и поменути Млетчанин Сагредо, који казује „che si partì da Constantinopoli colla grande Cocca Lomelina bene armata, sopra la quale *itiam* erano due figliuoli del conte Lazzero con molta gente. E quand' egli fu avanti a Gallipoli, sedici Galere di

Gallipoli armate e bene in ordine vennero contro quelli, cioè otto da un lato e otto dall' altro, traendo molte saette per tal modo, che percossero sei uomini della Cocca, de' quali uno morì. E que' della Cocca simmilmente trassero contro que' delle Gallere molte saette, percotendo e ferendo per tal modo che le dette Galere ritiraronsi in dietro, e la Cocca andò a Scio, e i detti figliuoli del conte Lazzero rimasero nell' Isola di Metellino con persone circa 260. Praeterea si diceva che (il voleva maggior figliuolo del conte Lazzero) togliere per sua moglie la figliuola del Signore di Metellino. Le *[189]* quali nozze trattave il detto Imperadore (Colojanni). Ma dopo fu detto, che questo matrimonio non si compierebbe."[4] [Muratori, XXII, 796—7].

„Въздвигъ.. се деспоть оть прѣдреченаго острова (Митилинь) корабьми идѣаше, и ıако бысть пристати юмоу вь Арбанасы, сь великынимь любочьстиюмь сьрѣтаюгь юго господинь странь тѣхь. Бѣ бо и зеть юмоу. Сь бо арбанашьскыи господинь, Гюргь име юмоу, поюль бѣше Юленоу сестроу юго вь женоу, оть нюю же роди сына Бальшоу, иже и ть бысть господинь землю тою... Дасть же вь оувѣдѣнию благочьстивои госпожди матери своюи деспоть, зеть же юго выше реченыи подасть юмоу воиньство, юлико вьзможьно, вь юже допроводити того." (гл. 45). Орбини у краће казује: „il quale (Stefano despot) insieme co'l suo fratello entrò in una galea di Metelino, et venne prima sotto Dolcigno, poi sbarcò appresso Antivari; et si acommodò co'l suo cognato Giorgio di Strascimir Balsi Signor di Zenta, il quale gli diede molta gente, con la quale venne in Rassia." [320].

Дубровачка општина, одговарајући госпођи Евђенији на писмо, којим их је била умолила, да пошљу Никшу Влахотића „ȣ бригентинь искати твою дѣцоу", јављају јој под 10. Новембра 1402. да пошто међу тим „по милости божиюи господинь кнезь и брать мȣ догшше," то није потребно слати

[4] J. Шафарик вели у извештају о свом путу и истраживању споменика српске историје у млетачкој архиви (Гласник, IX, стр. 299.) да је преписао из рукописног дела: Cornaro Giovani, Lettere date in Constantinopoli anno 1402., врло занимљиво савремено извешће о великом боју између татарског хана Тимура и турског султана Бајазита, у ком су и синови српског кнеза Лазара учествовали, и које заслужује, да га у Гласнику напечатамо. То до данас није учињено, и за то сам држим да није сувишно, што сам из Сагредовог извештаја односна на историју нашу места повадио и приопштио.

*

Никшу, и к томе придају „много хотни бѣхомо... приправни и чекасмо ихъ съ великомь любьвомь и почтениемь примити. да ето се потегоше тамо к вамь, да богъ да терь [190] имь бѫде доволно съ почтеньемь и съ веселиемь доки бѫдеть свою кѫкю.“ (Пуцић, I, 42.)

Утврдивши се „въ западныихъ“ (у Европи или Романији) Мусулман цар „оувѣдѣвь о деспотѣ Стефанѣ иже выше и вѣды ико къ западьнымь мѣстомь гдѣ любо изыти хоштеть и самь къ западьнымь оукланиеть се съ въсѣми своими. Бѣхоу же тогда съ реченымь Моусоульманомь и сынове сестры старѣишие деспотовы Марые, иже и не хотеште Тоурькомь побараахоу, ни бо инако възможно бѣ (?). Тѣмь же и пославь царь повелѣ поутe съдрьжати и стрѣшти по земли сихъ ни ко иноудѣ възможьно бѣ проити благочьстикомоу семоу“ (гл. 44.). Из Бара пошао је деспот Стефан с дружином својом и с војском даном му од зета Срацимира, господара зетског, и ударио је путем, који је водио на стару или прву архиепископију, Жичу, а оданде „пришьдь.. на Косово... и оувѣдѣвь многыихъ (Турака) соуште, раздѣлиеть вое соуштее сь нимь вь два плька,.. ико да аште единь изсѣчень боудеть, дроугыи сьпасеть се; аште же единь брать падеть, дроугыи стадоу благочьстивомоу пастырь останеть. Бѣше же пришьло и оть матере его тьштьнѣишие воиньство... — и оуко множаишее воевь дает братоу своемоу Вльноу, самь же малѣишоую честь сь собою вьзьмь идеть вь брань.“ И турска је војска подељена била на двоје; Стефан ударивши на онај одел турске војске, којим су заповедале паше, и који се код Грачанице утаборио био, разбије га и потуче а млађи брат Вук, намеривши се на свог нећака „опльчи се на нетиа своего.., християньское скиптро“ буде од истог са свим потучен. „— Бѣше же тогда и кесарь Оуглеша сь исмаилиты и ть многослоужение сьтвори сь сьлаинем кь благочьстивомоу изь сихъ, сихъ сьвѣты и ковы вьзвѣштае.“ (гл. 45.).

С Константином се потпуно слаже Орбини, који на стр. 321. пише, да је Вук, брат Стефанов, потучен од нећака Ђорђа, а Стефан напавши на турске капетане разбио их је [191] и победио „più tosto con stratagemma, che con prodezza delli suoi. Imperoche era un gentil' huomo, addimandato Uggliesciza, vasallo, et confederato de' Turchi, il quale trovandosi all' hora nell' essercito Turchesco, come fù in procinto la bataglia, persuase alli Turchi, che si astenessero di far la

giornata, affermando, ch'essi non potrebbono sostenere il primo impeto, et assalto de' Chistiani. Onde incominciata che fù la battaglia, li Turchi quasi di subito si diedero à fuggire. Il che causò che molti di loro restassero morti da quelli del Despot. Il quale tornò verso T r i p o l i, credendo al fermo di trovare vittorioso il suo fratello Vuk; ma gli avenne tutto l'opposito. Percioche l'incontrò par la strada accompagnato non più che da venti cavalli intorno."

И летописци наши спомињу тај бој деспотов с Ђурђем Вуковићем и с Турцима. Једни бележе то овако: „въ тожде лѣто (т. ј. 1402.) бои бысть деспотоу съ Гюргіемь и с Тоурци на Триполю, ноємвріа 21." (Шаф., 75; Jagić, 103; Starine, VI, 21; Starine, IX, 79.) Само летопис код Григоровића има 6912—1403 годину; а други овако: „въ лѣто 6911—1402 разби деспоть Моусію на Триполю, Ноємвріа 21". (Шаф., 75; Гласник, XI, 150.). Овде је погрешно стављен „Моусіа", јер је исти тада био код Татара, а није још прешао био у Романију. Скоро у свима до сад познатим летописима нашим назначен је као дан боја на Трипољу 21. Нов.: само Григоровићев и у Starinama, IX, је 20 Нов., а Орбини пише, да је Вук потучен од Ђорђа 25. Нов. 1402. [Упор. Стојановић Љ., е. с., 608, стр. 221].

По месту, где се Стефан сударио с Турцима, зове Константин бој грачанички „по брани.. сеи великои градьчаничьскои" а летописци кажу, да је бој био на Трипољу: „Despota cecidit Mussiam in Tripolio, i n f r a G r a c h a n i z a m" (Ark., III, 17). Tripoli спомиње и Орбини.

Допративши деспота до Трипоља, могао бих овде престати, али *не могу се растати са „животом деспота Стефана" [192]* а да не рекнем коју о *„кесару Угљеши"* Орбиновом „gentil'huomo Uggliesciza, vasallo et confederato de' Turchi."

J. Шафарик приопштио је у Гласнику (V, 299—301.) објашњење натписа извезенога на завеси Хилендарској од г. 1399., које му је стриц његов, П. J. Шафарик послао био. Тамо се вели, да је позната нам Ефимија „родила са Угљешом (погинувшим на Марици г. 1371), колико је познато, три сина: најстарији Јоан, био је већ 1369 г. за себе господар, и спомиње се у дипломама манастира руског у Св. Гори; други син њиов звао се Тврдислав, незна се шта је био и где је живио, али има и од њега диплома у монастиру све-

тогорском; а трећи син звао се Стефан, и лежи сахрањен у манастиру Љубостињи у Србији".

Но ја би рекао, да то не стоји, а на име да не стоји, да је стари Угљеша имао сина Јована, но да се он сам писао „Деспоть Іоань Оуглеша" и у грчким хрисовуљама и у српским повељама (J. Müller, Byzantin. Analekten [Sitzungsberichte Wien. Akademie, phil.-hist Klasse, IX], 1852, 75; Mikl., Slav. Bibliothek, 1851, I, 164 и 165; Mikl., Mon. Serb., 179; Гласник, XXIV, 248—249, где је издавач погрешно ставио г. 1372. место 1369, коју годину 7. индикт иште. У истој повељи зове Угљеша кесара Воихну родитељем, јер је био отац жени његовој, потоњој калуђерици Ефимији).

Трећи тобожњи син деспота Угљеше, Стефан, био је зацело син овога кесара Угљеше, кога Константин и Орбини спомињу, јер на гробној плочи у манастиру Љубостињи пише: „а се лежи Стефань, кесара Оуглеше сынь." Истина, да је и стари Угљеша најпре био кесар, па онда деспот, али Стефан лежи у манастиру Љубостињи, који је кнегиња Милица после боја косовскога саградила. Истина је даље и то, да Лукари у својим дубровачким аналима на стр. 63 пише, да је Угљеша оставио државу Стефану, сину своме, али ја мислим, да се ипак мора узети, да је сахрањени у манастиру Љубостињи Стефан био син онога кесара Угљеше који *[193]* је г. 1402 тајно помагао деспоту Стефану, да потуче Турке и који је мало за тим и сам прибегао под крило деспоту Стефану, „и землю свою отьчьскоую Враню и Иногоштоу и Прѣшево прѣють и оудрьжа. И бысть ѩкоже нѣкоѥ крыло христиѩномь" (гл. 45 на крају) он је био у животу и г. 1412, кад се цар Муса устремио био на Ново брдо, те у мало није кесара ухватио у „Вранию" „идѣже кесарь прѣбыванние имѣаше" као што пише Константин на стр. 305.

Исти је „Кесар Ѵглешь, господарь сьрблем и подунавію" још „вь лѣто" 6931—1423 записао манастиру Хиландару село Вране (Григоровича Путешествіе, стр. 52.). До душе Филарет примећује (Святые южныхь славянъ, стр. 225., nota 42) на то: „здѣсь во означеніи года, ошибка, зане по лѣтописи Углѣшь былъ убіенъ на Косовомъ полѣ въ г. 1370.", али ми већ знамо шта та примедба вреди.

Но ко је управо био тај кесар Угљеша, није ли бар он био син деспота Јована Угљеше? Могуће је, да је Угљеша

тај, који је кесарем за цара Уроша постати могао,[5] био син старога Угљеше, али ја то тврдити не смем, јер не знам како онда да изјасним приведене речи Константинове: „прѣѥть“ „землю своѥ отьчьскоую Враню и Иногоштоу и Прѣшево.“ За све троје знамо где су (за последње в. Даничићев Рјечник а Иногошт је предео на северу Врање око планине Пољанице), али места та нису била у држави деспота Угљеше, који је столовао у Серу (Серезу) и господарио у странама „землѥ грьчьскыѥ.“ Он је свакако био један од оних силних властела, који су се после г. 1371. покорили Турцима, те као вазали турски били се и крв своју проливали за Турке.

Шафарик спомиње, као другог сина деспота Угљеше Тврдислава. За какву диплому његову у светогорском манастиру, не знају ништа ни Аврамовић ни Успенски; може бити да је Шафарик начуо био о оној листини, која почиње *[194]* „Ѡвеща се Тврьдиславь Ѹглешикь“, и коју је Миклошић на стр. 149. својих Monumenta печатао, али тај Тврдислав тешко да ће бити икакав род деспоту Угљеши.

[5] [Слутњу И. Руварца одлично су потврдили извори: Jireček, C., Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien, IV, Sitzungsbericht, Wiener Akademie, 64, 1919, 14—15].

VIII

ПРЕТХОДНИ ПРИКАЗ

КЊИГЕ:

„ИСТОРИЈА СРПСКОГ НАРОДА“

КЊИГА ПРВА

ЖУПАНИЈСКО ВРЕМЕ (600—1159)

НАПИСАО

ПАНТЕЛИЈА СЛАВКОВ СРЕЋКОВИЋ,

НА СВЕТ ИЗДАЛО

»СРПСКО УЧЕНО ДРУШТВО« У БЕОГРАДУ 1884«

ОД

ИЛАРИОНА РУВАРЦА

(Прештампано из „Наше Доба“)

У НОВОМ САДУ

ШТАМПАРИЈА Дра МЛАДЕНА ЈОЈКИЋА

1885

I.

У додатку к првој својој расправи, прештам- *[1]* паној у књижици под натписом: „Две студентске расправе И. Руварца, у Н. Саду 1884“, поменуо сам раднике на пољу српске историографије после 1856. год. те међу њима и г. Панту Срећковића, професора на Великој школи у Београду. Побројивши на страни 111. мени до онда познате „Одломке из Српске историје“ и друге историјске расправе г. Панте додао сам ово: „Судећи по тим одломцима и расправама београдског професора, неће бити штета, ако његова „Српска историја“ и не угледа света. Рекавши то, нисам знао, да се та његова Српска историја у велико штампа, и да ће за који дан под горњим натписом и света угледати.

Што сам пак онако укратко и негативно казао оно о раду једног професора и ректора Велике школе, замерило ми се с неких страна, а поглавито с оне стране Саве и Дунава: шта више, и због те кратке изреке није се поменута моја књижица могла примити тамо на откуп, ван ако *[2]* се поново без поменуте изреке „и других неких увредљивих изрека“ штампа, или се пак дотични листови из ње ишчупају.

Ја сам мислио, да у поменутој изреци о вредности рада г. Панте Срећковића нема никакве увреде; шта више, да не би ни онда било увреде, да сам позитивно рекао, да ће Историја његова, ако угледа света, бити више од штете него од користи и по науку и за млад нараштај наш, који би из ње учио познавати прошлост свога народа.

Но било у поменутом суду или не било увреде за г. Панту Историја је његова угледала света, и за вредност њену стајало је добро „Српско учено друштво“, које је књигу о свом трошку издало, те свакако треба, да се та књига као плод вишегодишњег труда професора српске историје на Великој школи у Београду, ма и с ове стране Саве и Дунава,

подвргне подробнијем разбору и критичком претресу, но без сваке страсти. Ја ћу то у овом листу у неколико одељака покушати, а тим може бити постићи то, да ће где који од оних, који су ме због горе поменуте изреке корили, признати, да у тој изреци о историјском раду г. Панте Срећковића, кад се сазна вредност тога његовог рада, нема никакве увреде, и да сам имао право, што сам онако казао о том његовом раду.

Поменув то унапред, прелазим одмах на књигу, која подлежи критици, те ћу у овом одељку *[3]* изнети неке ситнице, али такве ситнице и елементарне ствари, из којих се нешто крупно мора извести.

1. На страни 75. пише у ноти 2.: Ћирило је пре поласка из Цариграда у Моравску г. 861. склопио азбуку, али коју? „У причању о азбуци вели се, да је Ћирило 1. **Noviter** т. ј. поновио и усавршио азбуку. Дакле ону, која је *пре њега била*, а то је била глаголска азбука". Даље напомиње под т. 2—7. друге разлоге за то, те из свега тога изводи: „Константин је нашао словенску азбуку и преводе светих књига у Белогезитији, па је ту словенску азбуку т. ј. глаголицу — **noviter поновио,** а то значи: узео из грчке азбуке сва писмена, а што их није достало, узео је т. ј. *поновио*, а то значи, из глаголице. Такав је смисао и говор монаха Храбра".

Познато је, да је монах бугарски Храбар написао причу о писменима словенским, али у тој словенски писаној причи нема нити може бити оне *реч'це* **„noviter"**, из које писац изводи, да је Константин философ *поновио* и усавршио азбуку; и ја мислим, да многи од читалаца те „Српске историје" неће знати, од куд ја писац узео ту реч'цу „noviter".

Безимени бранилац салцбуршких митрополита у познатој службеној споменици против св. Методија подигну и ову тужбу, да он: „noviter in- *[4]* ventis sclavinis litteris, linguam latinam doctrinamque romanam — vilescere fecit" — (в. Kopitar, Glagol. Cloz., p. LXXV.; или „Писма о историји Срба и Бугара" од Гиљфердинга, превео М. Ђ. Милићевић, св. I, стр. 81.). „Noviter inventae sclavinae litterae" пак значи „недавно изнађено — обретено — словенско писмо", а из саме реч'це „noviter" „недавно" не може се извести ништа, а у свези са осталим речима значи баш противно оном што писац изводи и тврди.

2. На стр. 127—8. прича писац, како се „нински владика Аљфред“ у расправи с архијепископијом спљетском због земље, коју је Трпимир дао овој последњој, надао повољној одлуци од стране хрватског владаоца Мутимира за то, што је на њиној (т. ј. владике нинског и народне партије) страни била правда, „јер у самој повељи Трпимировој изриком је речено, да се исте земље уступају римској спљетској архијепископији **на неко време (singulis annis)“.** Не у Трпимировој листини од г. 852., већ у повељи Мутимировој од 28. септ. 892. г. напомиње се, да је нински бискуп Алдефред тврдио, да спорна црква није дана цркви св. Дујма (то јест архиепископији спљетској — солинској) у област „— non in ecclesia sanctorum Domnii et Anastasii — p o s s i d e n d a; sed ipsius presuli fruenda ad tempus tradita est“. [Mon. spec. hist. Slav. mer., VII, p. 15.], а у самој Трпимировој листини од г. 852. налазе се додуше речи, поменуте по Срећковићу, али у сасвим другој свези, а наиме на оном месту, где бан *[5]* Трпимир наређује: „Et ut s i n g u l i s a n n i s de omnibus nascentibus terrae ex curte nostra, que Clusan dicitur, decimae inferantur in memoratam ecclesiam“ (да се *сваке године* од свију плодова земаља нашег двора у Клису даје десетак поменутој цркви). [Ibidem, 4]. „Singulis annis“ не значи дакле „на неко време“ већ „сваке године“.

3. На стр. 430. Дукљанин каже за краља Градињу, да је био **„разуман муж** (sane vir) бојећи се и љубећи Бога и т. д.“. Мало ниже: „Оваква карактеристика, угодна за приватна човека, не показује у Градињи државника, него *„мужа“ обичне памети“*. Дукљанин пише у гл. 46. о Градињи: „Erat **sane** vir timens ac diligens Deum“ etc., то јест: „Заиста је био муж, који је љубио Бога и бојао га се“. „Erat **sane** vir“ није дакле никако то, што „разуман муж“ или човек „обичне памети“.

4. На стр. 410. „Пошто је краљ (Владимир) умро и био сарањен — **људи „у истини краљеви** (homines.. vero regis), по савету Јаквинте изврше“ и т. д. и ниже опет: „Овакво мишљење **„у истини краљевих људи“.** Но Дукљаниново: „Hominesque **vero** regis occasione accepta“ etc., не значи „у истини краљеви људи“, већ само: **а** краљеви људи.

5. На стр. 383. „а краљ (Радослав), као кротак и миролубив, нехтедне да ратује с њиме (Бодином), него се **уљудно** повуче са својим синовима у своју „краљевину“ (regionem).

Травунију". Дукљанин вели: „sed secessit humiliter cum *[6]* filiis suis in Tribuniam regionem", што је г. Суботић овако превео: „него оде *понизно* са своим синовима у предјел Трибунију". [Летопис, књ. 88, стр. 73.]. Господин писац београдски узео је, да humiliter долази од homo, те одтуд у њега „уљудно".

6. На стр. 366. „Папа одговори Михали „Sclavorum regi" (словенском краљу)" 9. јан. 1078. год., да „пошље у Рим или Петра антибарског (antibarensem episcopum atque ragusinum) или другог **способнијег** човека (idoneos nuntios)," а ниже на стр. 367. „па и она увреда у писму, да пошље у Рим способнијег човека". Овде је излишна свака примедба.

7. На стр. 342. „У Хуму владају синови Љутовитови: жупан Мирослав, бан Ритимир и т. д. и потврђују даровштину Љутовитовој црк. св. Панкранција у Бабином пољу, †, Note 2. Cod. Dipl. I. 109. Година је рђаво стављена. У тој се повељи *спомињу некакви непријатељи хумски* — „omnibus Zachulmiae inimicus hominibus". И овде је довољно за зналце само напоменути, да издаваоци те повеље кажу: „et dedimus ei (опату Виталу) locum totum Babine palle, — tali de nomine, ut si aliquis Zachulmie homo irritare hoc factum voluerit, vel contrarium fecerit, sit omnibus Zachulmie inimicus hominibus, insuper maledictus sit a domino" etc. [Упор. Летопис попа Дукљанина, ed. Шишић, 194—5].

8. На стр. 405. у ноти казује писац, како су међусобне крваве борбе ондашњих поглавара српски дали „прилику римском папи да их нападне и потчини дубровачкој архијепископији. И заиста папа Паскал II. у самоме почетку г. *[7]* 1002. (треба 1102.) пошље плашт арх. дубровачком Доминику и легитимира њега и његове насљеднике, „свете столице дубровачке", па потчињава истој столици „regnum" Захулмију, „regnum" Србију, и „regnum" Травунију, и градове Котор или Рисан и Будву (аварску) „*и неке друге ако пристану драговољно*". Позната ми је била та листина папе Паскала II., те читајући ову „Српску историју" морао сам код овог места „и неке друге ако пристану драговољно", запети и потражити дотично место у Кукуљевићевом сборнику св. II. стр. 2., [Упор. Smičiklas T., Codex, II, 3.] где се набрајају све дијецезе, које су од прије биле у области архијепископије дубровачке, и које се и тадашњем архијепископу Доминику и његовим наследницима у целини остављају, а те су: хумска

српска, требинска, которска, будванска, уљцинска, скадарска, дривостска и пилотска нурија (парохија или дијецеза) — дакле после будванске, спомиње се у латинском тексту „liciniatensem (Льцинь, Улћин, Дуљцин), atque scodriensem, nec non driuastensem, atque polatensem (sc. parochiam) cum ecclesiis et parochiis eorum". Писац „Српске историје" дакле запео је за liciniatensem, па не знајући шта је управ то, досетио се, да ће то „liciniatensem" значити „ако драговољно пристану" (то јест оне друге: скадарска, дривостанска и пилотска бискупија). Даље наставља писац у ноти: „Потврђује (папа Паскал II.) свештенству приходе и повластице, па вели: наређујемо, да се нико *[8]* неусуди безумно правити преврате или црквена добра одузимати, узапћавати, смањивати или строгим наметима оптерећавати, већ нека све остане недарнуто, како оно, што је твоје (архијепископово) тако и оно што је клира и сиротиње... Значи, да је у овим превратима економно жалосно стање народно играло врло велику улогу у овим бунама и покретима". У тексту листине папине нема о бунама и превратима ни помена, нити се из ње може извести, да је „економно жалосно стање *играло* врло велику улогу"! —

На послетку ми је приметити, да сам на стр. 453. нашао на два места: „ab initio regale fuit terra" то јест од почетка је (то) била земља краљева; на стр. 127. „regale teritoria" и опет на стр. 162.: земља, која је добила име: крунска добра „regale territorio". Ова друга реч исправљена на стр. IV. у „territorio", а „regale" је добро, — те није било потребно исправљати); на стр. 79.: по Словенији „in Macedoniam" и опет на стр. 87.: што са назива једним општим именом Словенија у Маћедонији (Sclavinia in Macedoniam).

Па шта се из ових неколико само опаских извести даје? или да се послужимо са обљубљеном пишчевом формулом: Шта значи то, кад се пише: да „noviter" значи поновио; да „singulis annis" значи на неко време; да „erat sane vir" значи био је разуман муж; да „humiliter" значи уљудно; да „idoneos nuntios" значи способнијег *[9]* посланика; да „liciniatensem" значи, ако драговољно пристану; да се у латинском језику каже „regale terra" — и „regale territoria" и „regale territorio" и Словенија „in Macedoni*am*"? То значи, да писац, који тако преводи и тако слаже, не зна латинског језика ни онолико, колико један гимназијалац у IV. разреду треба да зна.

Писац „Српске историје“ пише: Арнуљф (с. 81.); фуљдски манастир (с. 74.); Фриуља (с. 113.); Ваљдемин (с. 114.); Мадаљберт (с. 135.); Гиљдебранд (с. 144.); Уљф (с. 145.); Рауља (с. 368.); Гизуљфа (с. 368.); — Херард (место Герард, стр. 149.); Петра Хумаја (место Гумаја, стр. 451.); пише: *Петау* (место Петава или словенски Птуј, стр. 80.); *Пресбург* (место Пожун, стр. 83. и 128.); кнез Брацлавон на стр. 128., а на стр. 81. зове истога „Вацлав“.

Шта то значи? То значи, да је писац „Српске историје“ историју панонских Словена и Белих Хрвата скрпио по руским писцима, који пишу: Ульфъ, Гизульфъ, Пресбургъ и т. д., и да потом писац није сам читао изворе оне, као Перцова Monumenta, Мураторијева Monumenta, Кукуљевићев Codex Diplomaticus etc., које у својој Историји често наводи.

II.

1. На стр. 304. „Српске историје“ каже се: Василије II. (Блгароубијца) „васпостави архијепископију првојустинијанску у оним границама, *[10]* какве јој (је) одредио Јустинијан г. 535. са додатком предела око Охрида. За архијепископа Јустинијанијског постави Јована Комнена, који се на сабору **1056.** г. овако потписује: „Смиреныи монахъ Іоаннъ и милостію божіею архиепископъ первыя Юстинианіи“. И одмах у ноти 1. додаје: „Читаво разлагање Голубинског у књизи: Краткій оч. Ист. прав. цер. Бол. и т. д. Москва 1871. г. *апсолутно је неверно*“. Тако г. Панта.

Из списка архијепископа бугарских састављеног у XII. в. а печатаног у Диканжеовим: Familiae Byzantinae (ed Paris., p. 174) и других података, које Zachariae Lingenthal у „Beiträge zur Geschichte der bulgarischen Kirche“, St. Petersburg 1864. наводи, знао сам, да је Јован архијепископ бугарски у Охриду преживео пропаст првог бугарског царства и да га је Василије Булгарохтон у том достојанству г. 1019. потврдио; знао сам, да је после тога Јована на истој катедри седео око г. 1053—54. *Лав*, а после око 1056. *Теодул*, Јован Лампен, Јован Трезвени, Теофилакт, Лав Мунг, [Михаило, Максим, Василије, Евстатије] и *Јован Комнен*, син Исака Комнена, старијег брата цара Алексија Комнена, који је био на саборима у Цариграду г. 1143. и 1156. држаним; али нигде нисам могао наћи, да је Јована Комнена, који се на сабору г. **1056.**

онако потписује, поставио „Василије II. Блгароубијца". Па где је г. Панта нашао тога другима непознатог Јована Комнена и његов потпис од г. 1056? Нека се нико не *[11]* упрепасти, кад му кажем, да је београдски професор тога Јована и његов потпис нашао у књизи: „Краткій очеркъ исторіи православныхъ церквей болгарской, сербской и румынской Е. Голубинскаго, Москва 1871., где на стр. 287. Голубински вели: Въ первый разъ архіепископія ахридская, сколько намъ извѣстно, является въ памятникахъ съ именемъ первой Юстиніаны подъ **1156.** г.; именно — подпись архіепископа ахридского Іоанна Комнена подъ дѣяніями бывшаго въ семъ году собора въ Константинополѣ читается: „смиренный монахъ Іоаннъ и милостію Божіею архіепископъ первой Юстиніаны (πρώτης Ἰουστινιανοῦ sic) и всея Болгаріи Комненъ" (см. въ изданіи Анжело Майо Spicilegium Romanum t. X, p. 89.)". Скоро је сувишно, да изриком кажем, каквој је операцији г. Панта место то из књиге г. Голубинского „којег је читаво разлагање апсолутно неверно" подврѓао. Он је просто од г. 1156. направио г. 1056., и из титуле изоставио ове речи: „и всея Болгаріи Комненъ", а целу титулу штампати дао црквени слови, да се мисли, да је он то из каквог старог зборника извадио. Што је из титуле изоставио „и свея Болгаріи", то разумем и биће сваком појмљиво, који прочита ту његову Историју те види, како г. Панта неће ни да чује за име „блгарско" у Охриду; али за што је од г. 1156. начинио год. 1056. па опет рекао, да је цар Василије II. г. 1019. поставио *[12]* за архијепископа Јустинијанијског Јована **Комнена,** и то исто и на стр. 205. у ноти повторио тога не би могао себи изјаснити, кад не би знао, да се човеку, који се одважи на фалсификацију, бело на очи навуче, те не види шта ради. То име „Комнен" издало је г. Панту и помогло ми је, да уђем у траг поменутој његовој операцији. А та операција, како се зове г. професор у обичном простом језику? Слични томе пример може читалац наћи у другој једној Пантиној књижици,назватој: Владике фанариоти рашко-призренске епархије од г. 1818—1854. по неиздатим документима. I. Београд 1881.", где г. Панта на стр. 2. у ноти 1., вели: „колики је простор обухватала српска пећска патријаршија, може се видети из књиге „Српс. ученог друштва Nr. 16.", где се налазе титуле свију

патријараха. Србьскомоу Арсѣнію-архіепископу святіе архіепископіе Печьскіе и прьвіе Иустиніание и западнаго поморіа и белаго подунавіа и т. д. Патріарху же всем Срблюмъ многая лѣта. — Књига, у којој је ова титула, *писана је 1592. год.*". Ја књиге те или рукописа тога нисам видео, али га је видео покојни наш Ђ. Даничић и описао га у „Radu jugoslavenske Akademije" књ. I. на стр. 181. под бр. 15. „У рукопису — вели Даничић — ученога друштва бр. **16.** на хартији, на 83 листа, у ком је хиротонија и литургија, на листу 83. пише: „сію божьствьнѹю слоужбѹ исписаχ повелѣніемь владыке Висаріона (црногорског) и *[13]* и по прѣставленіи его принесена бысть и ѡтькоупіиχ слоуга его азь Сава ієромонаχ — вь лѣто 7200—**1692.**" — а припела и „предисловіа" (титуле) по гласу другог записа писа Сава Епископ г. 1694., који је посвећен за Епископа (цетињскога) „повѣленіем светеишаго патріарχа Арсеніа" (Чарнојевића)". Али и да немамо сведочбе те, мислим класичког сведока, да узмемо и то, да рукопис, који је Даничић описао, није истоветан са рукописом, на који се г. Панта позива, опет би морао рећи, да се у књизи писаној г. 1592. не може налазити онаква титула пећског патријарха. Но о том на другом месту, а овде морам само констатовати, да је г. Панта од г. 1692. направио 1592., као год што је у Историји од г. 1156. направио 1056. Пасија му је дакле године за *сто година* помакнути горе, као што му је с друге стране у души места и поља као „Рас", „Топлица" одмакнути даље на исток и југ а тиме размакнути границе српске државе.

2. На стр. 455. причајући о „словенској богумилској јереси", вели г. Панта да „се та вера распрострла у Драговитији, за време Самуила она се рашири по Маћедонији и осталим српским племенима и главни је њен представник и учитељ био „презвитерь Василие а зовом попь Дроголь", од кога је остао читав зборник апокрифа и његово излагање науке јеванђелске". К речи „Василије" додаје ноту 1. „An. Com. lib. *[14]* XV. стр. IX. и пише противу богумила и наводи неког монаха Василија, који је имао 12 апостола". На стр. 460. пише г. Панта у ноти 1.: „Ради примера да наведемо нека места из књиге **прото**презвитера Василија званог „попь Дроголь". У професора Панте има дакле једна књига или ти зборник апокрифа од презвитера или протопрезвитера Василија а „зовомь попь Драголь" и за тога Василија „зо-

вомь попь Драголь", вели г. Панта, да је био „главни представник и учитељ богумилске јереси у XI. веку". Ту књигу требао је г. професор затворити у сандук и на сандук метнути седам брава и за живу главу ником је не показати, кад је већ мислио рећи оно, што је рекао о презвитеру Василију „а зовомь попь Драголь", и ако је желио, да му се боја прими. Но г. Панта (?) би у једном часу слаб, те уступи ту драгоцену књигу или зборник гладноме и жедноме „открытія" рускоме писцу Владимиру Качановском, који се иначе с г. Пантом у погледу године и начина смрти цара Уроша потпуно слаже, но који у „Starine" књ. XII. на стр. 232. пише: „No ako je Bogomila bilo u srbskoj državi, valjalo je srbskomu svećenstvu imati neka pravila, kojima je moglo pobijati ovu „треклетоу ересь." I zaista je bilo takovih pravila. Evo jedan takav članak „о оучении вѣры" XIII. vieka, na kraju kojega je zabilježeno: „Писа многогрѣшныи рабь божи презвитерь василиє, а зовомь попь драголь." Ovaj se članak nalazi u jednom zanimljivom [15] zborniku prof. Pante Srećkovića u Beogradu, komu veoma liepo zahvaljujem, što mi je dozvolio upotrebiti taj rukopis. Odatle sam izvadio sve što je znamenitije, osim jedinih „proročanstva", koja će sam vlasnik rukopisa izdati". Немамо узрока да не верујемо Русу Качановском, који вели, да је чланке о вери, о крсту господа нашега Исуса Христа, „ѡ комканїи рекше причещенїи," о литургији, „ѡ исповѣдании вь покаяниє", о крштењу, о цркви Христовој писао или преписао православни „пресвитерь Василиє, а зовомь попь Драголь", ради заштите православија а против лажне науке богумилске. А шта је учинио професор и ректор Панта? Професор Панта Срећковић направио је од благочастивог пресвитера и ревностног поборника за православије, „главног представника и учитеља богумилске јереси". Несрећни Срећковићу, шта учини да од Бога нађеш!

3. Г. писац „Српске историје" упућује нас на више места (стр. 220., 433.) на свој чланак у Гласнику, књ. 54-ој „Стање и односи српских архонтија — у половини XII. века". У том чланку вели он на стр. 160. „Како су синови Уроша I. били ујаци Гејзини: тако су синови његова брата Стевана Вукана, били ујаци Градинића, јер је супруга Градињина била рођена сестра Немањина", и у потврду тога наводи из листине једне у „Cod. Dipl. II. pag. 115." ове речи: „...Кне-

zius **(Radoslavus)** non modica est ab avunculis molestatus... т. ј. од Немање и ње- *[16]* гове браће около 1180. г." Наведено из Кукуљевићевог зборника место гласи управ овако: „Knezius quoquo **Michahel,** cui diocletiane ecclesie cura et sollicitudo non modica est, ab auunculis molestatus, ad ea que nos cupimus, nunc intendere minime valet". За што је писац место Michael ставио Radoslavus, то зна он, но знамо и ми; ал' овде се пита, шта то значи, и какву веру заслужује писац, који тако с извори поступа?

4. Нота пишчева, која почиње на страни 304. а свршује се на страни 311., садржи у себи толико погрешних и дрских (да не употребим приличнији придев) тврђења и извртања, да, кад бих хтео цело то клупче размрсивати, требало би ми на то бар пет табака артије највећег формата. Од те ноте ја сам горе под 1. само прве две врсте споменуо. Али ради карактеристике г. професора београдског и да се види, у ком је степену дрзак он, споменућу овде из те ноте две тврдње његове. Прва гласи: „Ми (т. ј. г. Панта Срећковић) **позитивно** тврдимо, да су за Борисове владе у Блгарији, најпре биле ове митрополије, а да их више није било: преславска доростељска etc. *Ово се види из Петанчићевог описа Блгарије (в. Перијод. списан. 1883. г. књ. IV. стр. 70 : Блгарија се шири од Чибре до Црнога Мора и од Дунава до Балкана* — Sagoria), *који Софију називље* metropolis Triballorum, *а Тривали су Срби но никада и нигде „сирѣчъ Българетѣ (стр. 70.)"*. И написа — и остаде жив! *[17]* Да поткрепи тврдњу своју у погледу епархија у Бугарској за време цара Бориса-Михајла, позива се Панта на Петанчића, који је г. 1502. написао књижицу о путеви у Турску (Libellus, quibus itineribus Turci sint aggrediendi); али ни те књижице он није читао нити у оригиналу, нити у преводу српском (који је печатан у Летопису Матице Српске за год. 1847. Ч. IV.), већ само у Дриновљевом бугарском изводу; а који писац или и не говори ништа о оном, што би г. писац хтео њим доказати, или што говори, са свим је ex diametro противно оном, што г. Панта тврди. По Петанчићу „мост на Струми раздваја Македонију од *Трибалла или Булгара*", по њему је Софија главни град Трибалије то јест Бугарске, и Бугарска му је много шири географски појам од **Загорја,** „које се простире од Чибре риеке око Видина и Никопоља, границом

Дунава до Црнога мора“ и од Дунава до Балкана. Србе назива Петанчић у тој књижици или Мизима или „Сервијанцима и Расцијанима“. Византински писци — вели г. Матковић у Radu књ. 49. стр. 123. — зову, као што је познато, према географији и етнографији старога виека Србе старим именом „Triballi“ а Бугаре „Mysi“ (Nic. Gregoras I. VIII. c. 14. . . . Laon. Chalcocondylas, ed. Bon. p. 22, 29, 30, etc). *Петанчић пако управ обратно раби та имена*, што не само у њега, него и код других писаца XVI. виека врло често долази, а особито у сувременога Куспиниана („Mysiosque, qui ho- *[18]* die Servii; Triballos, qui Bulgari communi vocabulo dicuntur“).

У поменутој дугачкој ноти вели г. Панта на стр. 308. да „Голубинскоме није стало до истине, него до цели, коју хоће да постигне, на име: он хоће по што по то, да докаже да је архијепископија Приме Јустинијаније *блгарска*, ма да није било ни спомена о Блгарима, кад је она установљена, па ни после и т. д.“ и ниже: „Голубински, дакле, без икаквих доказа, назиље јустинијанијску или охридску архиепископију *„блгарском“*... Нећу се позивати на привилегију, дану архијепископији охридској царем Василијем II. убиоцем бугарским, у којој се иста архијепископија изриком *бугарском* назива, јер не имајући овде у пустињи при руци ни Сборника Ралијевог и Потлијевога, ни Захиријнога „Jus Graeco Romanum“, у којима је одломак од те привилегије печатан, морао би дотично место из књиге Голубинског цитирати, коме пак г. Панта не верује; већ ћу се за доказ, да су се охридски архијепископи и у XI. и XII. и у XV. веку називали „блъгарским архијепископима“ и да су и од других тако називани, позвати на такве изворе, које су издали људи и писци, којима бар Панта не може ништа приговорити.

Прво ћу се позвати на Крмчију Морачку, коју је описао и издао арх. Н. Дучић у Београду г. 1877., где се на стр. 16. чита: „Лешньта архї-*[19]* епископа Блъгарскаго ѡтъ трїи посланїи, о тѣхъжде опрѣсньцѣхъ...“ [Гласник, друго од. VIII].

Друго ћу се позвати на „прѣдисловіе“ еванђелију, „Ѳеофїлакта архїепископа блъгарскаго“, које ће ваљда и г. Панти, као негдашњем богословцу и руском академику или семинаристи познато бити.

Треће. У животу Илариона епископа могленскога, који је покојни Ђ. Даничић у „Starine“ књ. I, приобштио, чита се

на стр. 68.: „иже вь Охрїдѣ блъгарскомоу тогда архїепископоу, Єустадіе же бѣ томоу прозваніе“.

Четврто. У истим „Starinama“ књизи XII, има приобштено од пријана Пантиног, поменутог горе Руса Владимира Качановског „послесловије“ Номоканона од г. 1466., у ком „дїакь“ Дмитар у Кратову прича, како се он „повелѣнїемь иже вь тогдашнєє врѣме соущаго вь ѡхрїдѣ архїепископа блъгарскаго кvрь дородеа“ — кад је исти дошао у Кратово — склонио, да испише књигу „законникь.. великои црькве... прьвои іоустїанїи, — на срьбьскыи езыкь прѣведень бывшїи, занє не имѣти глаголющоу (архиепископу) тые кнїгы оу себѣ сьборнѣи црькви ѡхрїдьскои на езыкоу сьрьбскомоу исписанѣ, развѣ по грьчьскомѹ“. [с. 255.]

Не могу даље наводити места и титуле охридских архијепископа, где се они „блъгарским архијепископима“ називају, но само ћу још један аргуменат, argumentum ad hominem, навести. У *[20]* Гласнику XXII. има посланица Доминика архијепископа венедичког, приобштена К. Невострујевим, и у предговору к тој посланици, који је г. Панта С. Срећковић с рускога превео, чита се на стр. 371.: „Михаило Керуларије заједно с *бугарским архијепископом* Лавом охридским 1053. г. напише“. И тај исти Панта, који је то без (?) написао, има образа г. 1884. рећи, да Голубински без икаквих доказа називље јустинијанску или охридску архијепископију „блгарском“.

У првом одељку изнео сам на видик неке ситнице, и из тих ситница извео сам, да писац „Српске историје“, који је своје дело начичкао цитатима из извора латински писаних, не разуме управ латинскога језика, а у овом другом одељку споменуо сам неколико места, да се од прилике види, како се г. писац служи изворима, и како доказује оно, што тврди. Мислим, да се г. писац и у том погледу није показао са светле, већ са врло тавне стране.

III.

У овом трећем одељку навешћемо из „Српске историје“ такве тврдње и такве етимологије, које ће нам показати писца са оријиналне, куриозне, просто рећи са смешне стране.

1. На стр. 64. и и. пише о кнежини у Доњој Србији (Serblia Inferior) по имену Велогезитији, па вели: *„2. Велогезитија т. ј. Србија.* Њу је населио у солунској теми, брат српскога

кнеза, као *[21]* што каже Порфирогенит. Грчки писци називљу ту кнежину у солунској теми, Белогезите. Они су *молили* Ираклија, да им даде земљу. Он им допусти да се населе у солунској теми. *То и значи њихно име:* Βελε = *Бело или Беле;* γε *значи же*; ζητέω *значи: тражим, молим, питам. Ово* и јесу они Срби, о којима говори Порфирогенит, да су *молили* цара Ираклија, па им дозволио, да се населе у Солунској теми". Није ли то слично оној етимологији, која изводи „пасуљ" од πᾶς (сав) и ἔλαιον (зејтин) = сав зејтин; јер за пасуљ треба много зејтина.

2. На стр. 16. „При крају IV. века догоди се *сеоба народа:* од страха хунског, нагрну у источну римску империју Визи-Готи и Остро-Готи". Ови последњи „под Теодориком 481. г. отиду у Италију, *оставивши по себи трагове* у Улуфима и *Готима* (т. ј. **Хотима)". И на стр. 101. „Између града Диоклеје и Дрима, у подини Проклетије, и налази се остатак Гота (Choti) од чега се она по некад и звала *Гото-Словенија". Хоти* су племе арбанашко, и г. Панта тврди, да су они останци Остро-*Гота*, јер је разлика само у једном писмену: Х. место Г.

3. Стр. 23. „Приск **(598.)** смисли да продре у срце Аварије, а Бајан за то продре с војском до Јадранска Мора и освоји *Балеју* и других 40 градова". Но на стр. 33. пише г. Панта ово: „Теофан (pag. 428.) вели, под г. **591.**, да је Хаган (аварски) са свом својом војском (omnibus copiis) *[22]* упао у Далмацију и освојио (Βάλβης) Валвис и около четрдесет градова оборио". У ноти 3. додаје: „Под год. 1019. император Василије II. спомиње у митрополији Велеградској град τὴν Ἄσπρην, што значи albis т. ј. Бели. За то и Βάλβης није ништа друго него — Albys". И човек читајући то, да се не оте.., да не пукне од смеја! У дотичној Василијевој привилеђији, даној охридској архијепископији, спомиње се међу епархијама, подвластнима истој бугарској архијепископији, и Београдска и међу градовима исте епархије напосљедку „καὶ τὴν Ἄσπρην ἐκκλησίαν" т. ј. и град *Бела Црква,* а та Бела Црква (Ἄσπρη ἐκκλησία) је данашња (Хасан Пашина) Паланка, 6 сати јужно од Смедерева (в. Heerstrasse von Belgrad etc. von Dr. Constantin Jos. Jireček, Prag, 1877, p. 77.). Но шта се г. Панте тиче *црква* и турска Хасан Пашина Паланка: њему треба само придев „Ἄσπρην", јер то значи albis т. ј. Бјели, те по

томе и онај у Далмацији од Бајана освојени град Βάλβης није ништа друго, него Albys". И не може бити друго, кад тако г. Панта тврди. Нећу овде спомињати, да г. писац тај исти град Βάλβης на страни 23. зове „Балеја", да један и исти упад Бајанов у Далмацију на тој страни ставља под г. 598. а на стр. 33. под г. 591., јер то спада у другу категорију његових врлина: овде ми имамо посла само с оним, што је оригинално, што је смешно.

4. Г. писац описујући ратни поход грчког *[23]* цара Манојла под јесен г. 1150. противу *рашких жупана* и битку „на шаранцима" вели на стр. 217., да је царева извидница јавила цару, „да је на левој страни реке Таре разређена фалангом огромна војска, не само од Срба, него да су ту и трупе угарских коњаника *и иноверних с њима Халисијана*" и код те речи додаје у ноти: „У угарским староставним књигама називљу се *Кализи*, а Срби их запамтили под именом *Кезуна*". Да се боље разуме то место, морам навести, шта исти писац у своме чланку у 54-ој књизи Гласника, који смо већ више пута приводили, о томе пише. Тамо на страни 174. вели он: „Ту је било (осим Српске војске) неколико чета угарске коњице, које несу биле од велике вајде у врлетним и брдовитим местима и *нешто Халиса* мухамеданаца ханевидске јереси, који се називају, у угарским споменицама, *кализи*, а код Срба су запамћени под именом *Кезуна*". У ноти 3. примећује: „*Вероватно, после шареничке битке: они су заостали и настанили се около Таре, Пиве и Дрине, па једно њин назив Кализ, а друго — несу знали српски и на говор само се осмејкивао, кезио, па добили име Кезуни*". Дакле Кинамови *Халиси*, Несторови *Хвалиси*, по којима се и Каспијско море зове море Хвалиско или као што Лукаревић на стр. 50 пише: „hualinsko more", то су српски Кезуни. О Панто, Панто, quae te — cepit! (ср. Славенски зборник, II, стр. 247. nota 78.! Büdinger M., Oesterreichische *[24]* Geschichte, Bd. I, S. 210, 411.; Paul Hunfalvy, Ethnographie von Ungarn, стр. 218—221.; Entstehen christl. Reiche von J. u. H. Jireček, Wien, 1865, p. 214).

5. На стр. 398. вели г. Панта у ноти 3. „Од времена Бодина (1082—1101.) почело се говорити у Дубровнику *српски*, а од освојења градића Бодинова (год. 1116) „*словенски*". Дубровник постане једна варош с Рагузом и Дубровник се *посрби*". Ја то не разумем: мора бити да не знам *српски*, те

би имао вољу само осмејкивати се, кезити, ал' се бојим, да ме г. Панта не назове Кезуном.

6. У Летопису Матице Српске за г. 1882, књ. 1. [с. 19.] има чланак П. Срећковић под насловом **„Узроци** српско-византинског ратовања 1073—4. г.". Тај чланак почиње овако: „Ми се овде дотичемо овога ратовања, у колико је то потребно за објашњење питања, о коме су писана два писма цара Михаила VII. Парапинака 1071. г. Према изворима, које имамо при руци, старали смо се, да одговоримо на ово *питање*;" а на крају тога чланка вели: „И тако ова два писма објашњавају ратовање српско-грчко 1073. год." [с. 51.].

У самој ствари пак овако стоји.

Познати издавалац средовечних грчких паметника Конст. Сатас издао је у Паризу г. 1875.: Два неиздана писма цара Михајила Дуке Парапинака, писана и редигована познатим полихистором Михаилом Пселом-Пселожем —, доказујући, да су писма та писана славноме хер- *[25]* цегу Апулије, Калабрије и Сицилије, Роберту Гвискару. Томе напротив доказивао је руски писац В. Васиљевски, да су писма та вероватно писана руском кнезу Всеволоду.

На ту расправу „највећег", као што Панта вели, „зналца византинске историје *средњега века*" [с. 28.] наиђе наш г. Пантелија — а не каже нам, где је и кад је печатана,[1]) те ју лепо преведе, само што, покрај „досетке" руског писца о руском кнезу, стави или дода и као што мисли „образложи" своју досетку, по којој т. ј. Пантиној досетци оба су писма писана Дукљанском кнезу (српском) или ти „краљу словенском" Михаилу, протоспатару византинском, па му (цар) црни његовог пријатеља Романа Диогена, као „уљеза" и проси његову кћер, бившу испрошену за сина Диогенова, проси је (т. ј. цар Михаил VII.) за свога брата. На оба писма не види се, да је било одговора. *Поштена и частна душа Михаилова згрозила се због вероломнога збачења и грознога убијства свога пријатеља Романа Диогена* и он на место одговора (на писмо писано у јесен 1071.) покрене (1073. г.) устанак у царевини и пошље сина Бодина за владаоца ослобођене земље. После првог грчког пораза, он удаје испрошену и

[1]) [Реч је о расправи В. Г. Васиљевскога „Два письма византійскаго императора Михаила VII Дуки къ Всеволоду Ярославичу, ЖМН Пр., 182, 1875, Отд. II, стр. 270—315].

прошену кћер за прешавшег на његову страну знатнога мужа Лонгибардопулоса". [с. 49.].

Панта се дакле послужио расправом В. Васиљевског, да побије тврдњу грчког издаваоца, и да може досетки руског писца ставити на супрот *[26]* своју досетку као српског писца, — е, па добро! Но за што по Богу брате Панто, да тај крпеж твој крстиш „Узроци српско-византинског ратовања од г. 1073—74", кад о узроцима тога ратовања у целом чланку ни помена нема; јер ваљда не мислиш озбиљно, да је „словенски краљ Михаило" само с тога покренуо устанак и изложио сина Бодина највећој опасности, само с тога, или за то, што је византијски цар Михаило VII. Парапинак верoломно збацио и грозно убио свог сацара Романа Диогена, сина оног грчког војводе Константина Диогена, који је онако коварно и на превари убио „српског", као што г. Панта тврди, кнеза Серма у Сирмиуму? А ако је доиста „словенски краљ Михаило" тога ради започео рат 1073. г. — е онда је он баш прави *Михала*,и онда г. Панта има право, кад у „Српској историји" на стр. 374. од речи до речи вели: „Њега (Михаила краља) најбоље карактерише његово име, јер кад су њему суврeмени, пређашњи и доцнији владаоци добијали имена „ђаво", „жељезна рука", „лукави", великодушни" и т. д., његовог оца назвали „мудри" и „лукави", њему на место Михаило народ даде назив *„Михала", које ће од све прилике значити „неувиђаван"*, јер је он започео ону трагедију, која је искоренила кућу Војислављеву. Он је сишао с пута очина и слепо се држао најпре Византије, после запада, *па најпосле није никуд пристао, разма да умре, што је и урадио"*. А ја велим: Мир пепелу краља *[27]* Михаила — а живио г. професор и ректор Велике школе у Београду, г. Пантелија Славков Срећковић!

7. На стр. 162. пише г. Панта: „За његове владе (српскога кнеза или краља *Владина* (679—700) покрену се Блгари од Волге и освоје данашњу Бесарабију. Њихов се владаоц (sic) називао Хаган. Они најпре освоје леву обалу реке Дунава. После и десну, па у њој „читаву провинцију румунску"; ови су се у оно време звали Романима (Румунима или *Моровлахима*, т. ј. *црним Латинима*, т. ј. *црним хришћанима")*. У ноти 2. додаје: „Отален је и дошло њихно име у нашим песмама: Каравлашка и Карабогданска". И на стр. 59. у ноти:

„Дукљанин вели, да су Блгари освојили Моро-Влахе, а то су црни Латини т. ј. Румуне“. Но на стр. 228. прим. 8. . . . „Римљани (варошани приморских далматинских градова), које Порфирогенит називље „Римљанима“; Дукљанин их називље „Латинима“; српски се називљу — „Моровлахи = Моровласи = Морласи или Морлахи“ т. ј. *од Власи и море*, јер су „живели из мора“ су обрађивали острва и тим живели“. Додуше, то баш није тако смешно, јер су и прије г. Панте неки доводили Моровлах или Морлак од „морски власи“ а други тврдили, да долази од мавро влах = црни влах; али је смешно, да један и исти човек у једној и истој књизи и једно и друго вели и тврди, и да је опет жив и здрав. И то није једини случај у „Српској историји“: *[28]* слични примера можете наћи у тој, о трошку Српског ученог друштва изданој књизи, колико хоћете. Тако на пример каже се на стр. 60.: . . . „Блгари (су) због своје малобројности ступили у свезу са новим Азијанцима *Угрима*, између 829. и 842. год., јер кад су заробљени *Словени* надбили, на левој обали дунавској, Блгаре (за владе цара Теофила 829—842.), ови т. ј. Блгари затраже помоћи од *Угра*, који им и дођу у помоћ, па уздајући се у њих, Пресијам и насрне на Властимира“. Но на стр. 81. пише исти г. Панта, како „Арнуљф закључи уговор и утврди савез са *Хрватима* и *Горичанима*, суседима Моравске . . . тада Хрвати и Горичани пошљу Арнуљфу војску у помоћ против Светоплука. Но му је мало било те помоћи, па за то позове у помоћ још нове азиате — *Угре*, који су *први пут дошли у Европу*, на позив византијског цара Лава **888.** г. па победивши *Блгаре*, у три маха једно за другим, прешли су у Трансилванију[2]) (Ердељ). Туна их нађу Арнуљфови посланици предлажући им да се они удруже с њиме и да ратују против Моравске. И тако Арнуљф у савезу са Хрватима, *са сремским и славонским Србима* и са Угрима нападне на Светоплука 892. са четири стране: Угри са истока, с југа *Вацлав са посавским племенима*, а са запада Арнуљф са Немцима, Баварцима и т. д.“. При *Хрватима* и Горичанима, и сремским и сла- *[29]* вонским Србима и глави њиховој *Вацлаву* нећу се заустављати, но ћу само поредити тврдњу г. Панте на стр. 91. „да су Угри *први пут* дошли у Европу на позив византијског цара Лава **888.** г.“

[2]) Јер су били чергари, па им је требала попаша за стоку.

— са наводом на стр. 60.: да су Блгари ступили у свезу са Угрима између 829. и 842. г. — и да су им Угри доиста и дошли у помоћ. Ако ово друго стоји, а стоји, и Панта је то нашао код других писаца, онда се никако не може казати, да су Угри *тек г. 888.* дошли у Европу. Ја знам, да има писаца, који то исто тврде, ал' нема ни једног писца, који би у једној и истој књизи и оно прво и ово друго наводио, и тврдио. Србија илити правије Шумадија = Лонгомерија, у његовом смислу, сретна је, што је родила и васпитала детића и јунака, који то сме и може, и који, пишући II. одсек своје књиге, не мора се обзирати на оно, што је у I. одсеку или глави рекао.

Ево још једног примера из „Српске историје". На стр. 57. каже се у ноти: Српска подунавска племена (Бодричи, Браничевци, Кучајчани и Тимочани) „после дуге борбе, подпала су под Блгаре, јер је 885. г. био управитељ Београда Борита-хан.... Кад су се враћали натраг из Моравске ученици Ћирила и Методија, Београд већ *није био блгарски,* јер у њему налазимо кнеза *Радослава*". Ово је заиста нешто ново и куриозно, особито овај кнез Радослав. Но најпре морамо запитати, од куд он, т. ј. г. Панта, *[30]* зна, да је г. 885. био управитељ Београда, Бориха-хан? У књизи се не спомиње извор, из кога је то црпено, али се зна, т. ј. свет учен зна, да се Борита-хан, или као што Реслер [Romänische Studien, S. 252.] мисли, Βόρις ταρκάνος, као стратиг и заповедник у Београду само спомиње у животу св. Климента (в. Vita S. Clementis, ed. Miklosich, Vindobon. 1847, c. XVI.),

Св. Методије уснуо је 6. априла 885. г. а већ потоње године 886. морали су ученици његови оставити Моравску. Изгнани из Моравске ученици Методијеви: Климент, с Наумом и Ангеларом упуте се у Бугарску и дођу у Београд, најплеменитији град од свију на Дунаву лежећи, где их поменути заповедник Борита-хан или Борис таркан лепо прими и угости, јер је знао, да господар његов, кнез бугарски Борис или Михаило чезне за таквим људма. Тако пише у грчки писаном животу св. Климента. А од куд г. Панта зна, „да тада, када су се враћали натраг из Моравске ученици Ћирила и Методија, Београд већ није био блгарски, *јер у њему налазимо кнеза Радослава*"? Где је нашао г. Панта тога кнеза Радослава? На то питање наћи ћете одговора на стр. 303.,

где се каже: „По смрти архијепископа моравског Методија 885. год. латинско свештенство протера све његове ученике из Моравије и Панопије, па неки оду у Блгарију, други у византијску царевину т. ј. у Маћедонију, где Климент постане епископ велицки *[31]* и охридски ... За Ћирила и Методија и Наума у старинском рукопису вели се", како је у Моравији настало гоњење на ученике Методијеве и њих „иждениуше" преко Дунава. Они дођу у Београд и „тоу от к'нѣза Радислава... ч'сть въсприемают'." У поменутом „старинском рукопису" има „Месеца Декем'вріа 23 (кг) памет прѣподов'наго и богонос'наго от'ца нашего Наума, великаго чюдотвор'ца, иже въ Диваніе дѣвол'ско, близь града Охріда", и у том проложном житију ухватио је г. Панта кнеза Радислава или као што поправља „Радослава" [Гласник, LXIII, 1885, 1—2]. Но па шта је то тако смешно? Смешно је то, што г. Панта не види, да његов кнез Радослав не може покрај бугарског заповедника у Београду Борита-хана опстати: један од њи двојице пасти мора. Св. Климент са Наумом и Ангеларом скупа су бежећи из Моравске дошли у Београд и ту од стратига и заповедника београдског примљени и угошћени. По житију Климентином био је то Борита-хан, а по кратком житију Наумовом кнез Радислав. Сад тко има право? Житије св. Климента, ако није старије, зацело није млађе од Теофилакта, архијепископа бугарског (у последњим десетинама XI. века), а како је старо и кол'ко вере заслужује „Житије св. Наума", то не знам, ал' можемо од прилике знати, кад нам се каже „да тај рукопис припада г. Панти и да га је он добио од Јордана Х. Константиновића"; да долази дакле из оне исте фабрике, из које је про- *[32]* изишло и оно фамозно писмо кнеза Лазара свом војводи Богумилу, и слово Кирила Солунца и писмо папино Душану, и одговор грачаничког проте Калисту патријарху и друге слепарије, на које се само „заврзан" позивати може. Но ја испадох мало из стила и постадох горак, што у овом одељку, намењеном само оријиналним, куриозним и смешним стварима, не смем бити. Да се вратим дакле на „боља *(веселија)* дела".

8. У. III. одсеку или глави, у којој г. писац излаже историју „Архонтије Србије (600—1159.)" одмах на другој односно 160. и д. страни „Српске историје" ставља сам аутор неколико питања и одговора на њих.

„— Ко се, дакле, први пут помирио с Блгарима? Владин
— Чији је био син српски кнез Владин? Селимиров.
— Чији је био син Селимир? Свевладов.

И тако „онај српски кнез", који је водио преговоре с Ираклијом,... био је Свевлад. После њега владао је његов син Селимир, након њега Владин, који је учинио мир с Блгарима, те се оба народа волели до Властимира и Пресјама.

Овај почетак наше историје биће јаснији, кад проричамо судбину освојених (многобожцима Срблима) хришћана — Дака и Беса, и радњу ових првих српских некрштених владалаца".

„*Судбина освојених хришћана*. Власи су (т. ј. данашњи Румуни) претопљени т. ј. романизирани *[33]* Даки и Беси. „Они су живели пређе у суседству са рекама — Дунавом и Савом, где сада (XI. в.) живе Срблји". Срблји су заузели земље, на којима су живели Даки, Беси и Тривали. Грчки писци називљу Србље „Тривалима". Влахе (Румуне) су Срблји растерали и заузели њихно земљиште. Заузећем новог земљишта отпочне се борба освајача са освојенима, т. ј. борба између Срба и романизираних Дака и Беса т. ј. између освајача многобожаца и старинаца — хришћана. Та је борба била жестока, крвопролитна и дуготрајна. После овог биће нам јасан опис радње првих српских архонта.

„Свевлад између (640—660 г.) наследио свога оца погинувшег у рату за време завојевања новога земљишта „*Много је гонио хришћане и пакости им чинио. . .*"

„*Селимир* (између 659—679.) није гонио хришћане. Живио је са свима у миру. . . ."

„*Владин* (између 679—700.). Он је ишао стопама свога оца и владао у миру. . . ."

„*Ратимир* (између 700—730.) је био од свога детињства „веома суров и охол". Он је волео веру својих отаца, а мрзио на хришћанство и хришћане . . ."

„Имена остала четири владаоца, који су један за другим владали у архонтији Србији, и „*ишли трагом Ратимировим*", побожни и благочастиви свештеник Дукљански као *Латинин и хришћанин*, није хтео ни навести, већ само каже, *[34]* да су они били од Ратимировога рода (ex ejus progenie) и да су *непрекидно гонили и мучили хришћане* (освојене Ромејце)..."

„Због њихног гонења, насиља и безбожја побожни хришћанин и свештеник није хтео ни њихна имена да спомене, *да се не би запамтила*, али је по срећи, њихна имена очувао Порфирогенит. Он вели, да је умрьо онај српски кнез који је наше претке довео у ове земље, па је за њим владао његов *син*, унук и т. д. сви архонти из његовог рода *по реду. После неколико година произишао је од њих Вишеслав, Родослав, Просигој*, по том Властимир". Па ово и јесу она *четворица*, чија имена неће да спомене хришћански свештеник, нити хоће да опише њихна зла дела и живот".

Ова четири „безбожна" т. ј. некрштена српска владаоца владали су око 100 и нешто више година. Дукљанин дакле није хтео ни имена споменути четири именована српска владаоца, а Порфирогенит само им је поменуо имена и ништа више; но г. Панта, чедо XIX. века, испева нам ову епопеју: „Вишеслав, Родослав, Просигој и Властимир . . . четири српска владаоца учине, те словенска народност одржа потпуну победу над романством у животу, и Романе (Влахе) истреби и растера па у животу одржи победу словенство са свима својим особинама, и претопи у себе старинце хришћане-Латине-Румуне-Влахе. *[35]* Радња ова четири српска владаоца, привезаност и чврста љубав према својој старини, језику и обичајима уроди благотворним плодом, јер се очува *словенска народност српских племена*. Благодарећи, дакле, љубави спрам своје народности, енергији, уму и српском патријотизму Ратимира, Вишеслава, Родослава, Просигоја и Властимира, српска племена изађу победиоцима из борбе са старинцима. Срби реше питање у корист својих племенских интереса, претопивши у себе старинце, па зато се и продужи српска историја". [стр. 167.].

Ту је на часак стао, ал' се још није сустао патриотски историк или историјски панегириста; стао да се мало издува, па да опет продужи „das hohe Lied". „Пошто је ово *национално* питање" — тако наставља г. писац мало слабијим гласом — „било решено у корист завојевача а на штету завојеваних Латина, побожни Латинин (хришћанин) Дукљанин није хтео ни имена њихна споменути, јер су они предали победу у руке некрштених завојевача, гонитеља и истребитеља хришћана — Латина, а Порфирогенит је писао историју у времену, после црквене деобе, па је поменуо њихна имена,

јер су они, давши победу Словенима, и учинили, да архонтија Србија прими из Цариграда православно хришћанство на словенском језику. И заиста, да су Латини (хришћани) одржали духовну победу над освајачима — српским племенима, ова српска племена не *[36]* би ни створила српску народну државу, нити би очували Срби свој језик, него би се појавила некаква мешавина језика скрпљена од словенског, грчког и латинског језика, онако исто, као што су постали романски језици — талијански, француски, шпански и т. д. и српска би се племена пороманила, као што су се пороманили Франки, Готи, Лонгобарди, Сакси и други, или као што се поарбанасили Бојки и др. наша племена. Таква патријотска приврженост и љубав према својој старини и борба за исту, и одржала је српска племена у њихној народности, а народност је и помогла, да се створи српска *држава.* Код Срба се није могла увући латинска култура, јер они несу примили веру на латинском језику, него су примили културу на своме рођеном језику са писменошћу *словенском.* Сва су се она српска племена погрчила или поарбанасила, која су усвојила хришћанство на грчком језику". Пошто се г. писац тим веома промућурним рефлексијама поодморио, завршује с громопуцателним дитирамбом: „Ратимир, Вишеслав, Родослав и Властимир, то су били највећи поборници своје народности и они су својом радњом допринели, те се очувао словенски народни живот на југу словенском. Та национална борба увенчала се проглашењем српске независности; у духовној сфери — постанком српске писмености и књижевнога језика. Овим борцима за своју *народност* помагали су њихни *[37]* богови: Давор, Световид, Сварог, Перун и други, а надахњавали их анђели Дажбога — виле, и обдржавали заштитници родова и кољена (славе)". [стр. 168]. И ти Чедо Мијатовићу са твојим Вукашином краљем и ти Гавро Витковићу са твојим Пером Сегединцем сакрите се, скријте се у рупу мишију, јер вас г. Панта Срећковић надмаши и палму вам оте! А ти Србијанче, ти тужан Србине, и пријемниче старих архоната „Србије", шта ћутиш, шта мислиш, шта си скрстио руке, што не подижеш гранитне, тучне споменике Ратимиру, Вишеславу, Родославу, Просигоју и Властимиру, тим највећим поборницима „словенске народности српских племена", и прогласитељима српске незави-

сности, и творцима српске народне државе, једном речи, највећим патриотама српским, већим и заслужнијим и од Немање старог и од краља Милутина и од цара Душана, тога полугрка, и од црнога Ђорђа и од кнеза Милоша!!! — споменике, украшене са испупченим сликама Давора и Перуна, Сварога и Световида — и вила и кућних богића — и са сликом скромнога откритеља, Панте Славкова Срећковића! — Но ја се може бити варам, што сам уврстио ту подужу експекторацију из „Српске историје" под III. као нешто смешно, тако смешно и детињасто, да се човек, читајући то место, мора грохотом смијати, да му од смеја сузе морају летити; јер међу читаоцима Пантине „Српске историје", особито међу Бугарима (у смислу и значењу, које г. Срећко-*[38]* вић речи тој даје) има зацело и такових, којима су при читању описа славне борбе и победе наших првих некрштених архоната са хришћанима или ти Власима и над Власима, сузе из очију текле, ал' не од смеја, већ сузе умиљења и признателности, и благодарности према великим тим предцима нашим, који нам сачуваше народност и језик у чистоти словенској. Сретна Србија са свога Ратимира и Вишеслава и Родослава и Просигоја, којима имамо захвалити, што говоримо српски, а несретна „Хрватија" са свога Борне и Трпимира и Томислава и Крешимира, који принесоше „на жртву латинштини хрватску народну душу"... те мораде „погинути" хрватска народност, „да се одржи римска идеја" (читај у „Српској историји" стр. 132.). Да није било Ратимира — и оних других до Властимира, шта би било од нас Срба? „Ми би се пороманили, те би данас говорили некаквим мешовитим језиком, скрпљеним од словенског, грчког и латинског језика", дакле онако исто, као што браћа наша Хрвати данас говоре.

Но било наведено под тачком 8. смешно или жалосно, ал' ово што ћу под 9. навести, то је баш смешно.

9. У посљедњем одсеку или глави, без римске цифре, под насловом: „Унутрашње стање *живљења* жупанијскога времена" [стр. 437.] говор је и „О просвети" од стр. 453—466. „Са покршћавањем и преводом св. писма на „словенски" језик — *[39]* вели г. Панта — отпочела се просвета. Покршћавање је ишло из Рима у Приморје, и из Примејустинијаније у Горњу Мезију, Дарданију и т. д. или из Солуна по

солунској Србији и Маћедонији и т. д. Римско је свештенство покрштавајући Хрвате узимало од њих *потпис*, да не ратују против Римљана. У осталим покрајинама, најпре се покрстила она српска племена у солунској теми, при крају VII и у VIII веку. У почетку IX века покрстила се српска племена Милинзи и Језерци. У солунској теми, међу покрштеним српским племенима и појавила се најпре како писменост, тако и превод св. писма на ондашњем њихном језику. То покршћење доврше Ћирило и Методије у другој половини деветога века. Архонти или краљеви „покрстивши се" и почели су зидати цркве и манастире и давати им непокретна добра са правом: имати их, владати њима, мењати и поступати с њима онако, како за добро нађу манастирска братства. Са уласком у таква сопственичарска приватна права, манастири дођу у сукоб и многобројне парнице зато, што су они најпре *насрнули на „племенштине"* ... „Противу словенске писмености у Приморју устане римска црква, па је противу ње била и Византија; али свађа између патријарха цариградског и римског учини, те словенска азбука нађе заштитника у Византији у Фотију и Василију Маћедонцу словенину. Како је пак византијска и римска црквена јерархија чинила злоупотребе, а блгарска управа (т. ј. управа завоје- *[40]* вача Волгара, њихних царева и бољара) опет чинила насиље над Словенима: онда с преводом св. писма на словенском језику појави се међу Словенима тежња за одржањем свога *племенскога равенства*, па ослањајући се на племенски живот и *јеванђелско равенство* и нађе међу словенским становништвом места словенска *богумилска* јерес ... а (словенска) племена нађу свога учитеља у *Словенину* попу Јеремији. Он је написао књигу, која самим називом показује јеванђељско равенство на име: „Како є Хрїстос плоугом орал." Богумили устану против *црквене јерархије*, противу насиља *блгарског* у име јеванђелског равенства и словенске племенске једнакости". Затим долази оно нама већ познато место о „презвитеру Василију а зовомом попу Драголу" о науци и о склопу богумилске цркве и како су богумиле гонили како на истоку, тако и на западу и како светске тако и црквене власти, те на стр. 457. долази ред на школе (од IX. до половине XII. в.). „Што се тиче школа, — пише на поменутој страни г. Панта, и ја слободан сам умолити читаоце, да обрате наро-

чито пажњу на оно, што сад сљеди, а још боље да цело то место о школама у самој књизи Пантиној, као збиља класично место, прочитати изволе. — Што се тиче школа, римска је црква у Приморју забранила школе на *словенском* језику. Према томе (према чему?) морамо (одиста?) мислити, да је било школа у Загорју (Србији и *[41]* Босни) и осталим српским архонтијама. У исто доба (у које?), на место што наша младеж сада иде у стране државе, да се чему научи, па да дође и поучава своје земљаке (жалосна им поука!): *онда су многи Срби ишли у Цариград и тамо се школовали код најчувенијих представника разних философских теорија, поред обичног (?) савременог изучавања предмета вере*". Даље на тој 457. и сљедећим странама до 465. стране нека изволи читалац сам прочитати, ја тога напомињати не могу, јер је превећ учено; а могу уверити свакога, да се неће кајати, а нарочито допашће му се опис философа *Итала*, „кога су поштовали за кнеза философа". „Био Итал — вели Ана, а по Ани Комненовој г. Панта — груб и у љутини није собом владао, јер је он разговарао и речма, и рукама, и противника није остављао све дотлен, док га није дотерао до дувара Није ни с тим бивао задовољан, него му заклапао уста, хватао би га рукама за браду и за косу и тада је суктала за увредом увреда". Имао је цигло једну црту философа, на име, кад би противника ударио, одмах се кајао и плакао. Његова је глава била велика, чело много испупчено, лице отворено, дисао је лако и слободно; брада округла, прси широке, тело здраво, пораст средњи. Грчки је рђаво говорио. Научени људи звали га: „дивљак". Његове *књиге* биле су испреплетене дијалектичким замкама. . . ." [стр. 465]. Тако нам по грчкој *[42]* принцези Ани Комненовој црта г. Панта тога дивљег философа у Цариграду. Та добро — ђаво носио и философа и принцезу цариградску! но шта тај морски философ има посла са *школама српским* и од куд он у историји *српској?* О љубезни мој и нестрпељиви читаоче! има, има и свезе и смисла, што се у Српској историји прича о Италу и о глави његовој. „Њему (Италу) се стицала — продужује принцеза Ана, а по принцези београдски професор Панта —, њему се стицала младеж" са свију страна, јер је он ту младеж уводио у дубљину науке „Прокла и Платона, Порфирија и Јамвлика (неоплатонизам). Младежи није било

*

од користи, јер му у томе сметала његова срдитост и нарав. Доста је напоменути — вели Ана — његове ученике: Јован Соломун и некакви **Јазити** (Јазики), **Србљи** и други, који су **вероватно** били **пријежни.** Доцније, ја сам — вели Ана — више пута виђала многе од њих, кад су долазили у дворац.[1] ([1]) ту у ноти додаје г. Панта: „Овда су се бавили у Цариграду Родославићи, Браниславићи и други. Њих је и употребио цар Алексије противу краља Ђорђа, противу Уроша и т. д.). *Незнајући* (ко? па ти ученици Италови, Јазики, Србљи и други, који су вероватно били пријежни) *добро ни једне науке, они су показивали своју дијалектичку вештину безредним махањем руку и сулудастим кривељањем членова; ништа није било поузданог и здра- [43] вог у њихноме знању, него су у њих биле само голе идеје и тамне представе о преселењу душа и друге налик на ове блиске им чудноватости*". „Кад додамо овим српским питомцима и оне, који су слушали монаха Василија, сувременика Италова са његових дванајест апостола, као поглавара богумилства, онда се лако објашњава превод на српски језик свију неканонских књига, о којима смо говорили. Упливом такве књижевности и могу се изјаснити они појави у српскоме животу, о којима говори св. Сава, да су ондашњи Срби били „сметени". [стр. 466]. Доста, г. Панто, ако Бога знаш! Па сад да човек не завапи са Симом Сарајлијом:

„Схорите се највиша небеса
Чрезмерије потреса вас људско"

ил' да не рекнемо са Милованом Видаковићем у класичној прози: „Бједно глупости изчадије". Ко? Тко је бједно глупости изчадије? Да ли цариградски философ Итал, или цариградска принцеза Ана, или питомци они „правителствени", који су слушали Итала у Цариграду, они Јазики и Србљи и они други, који су вероватно били пријежни, но у којих знању није било ништа здравог и поузданог; или они новији српски „правителствени" питомци, који су у православној Русији изучавали богословију, и који су такође вероватно били пријежни, но који такође „не знајући добро ни једне науке", вративши се у отачаство своје, помисли- *[44]* ше, да ће се отачаству своме, које их је и послало у страну земљу, да што науче, или као што наш слављеник каже, „да се чему науче, па да дођу и да поучавају своје земљаке", најбоље

одужити тиме, ако напишу „Српску историју“ и друге налик на ове блиске им чудноватости, хоћу рећи историјске расправе по „Вили“, по „Гласнику“, по „Ратнику“ и по „Летопису Матице Српске“? На питање то нека изволе благохотни читаоци Пантине Историје по свом благоразумљу одговорити, јер ја имам преча посла, а наиме, морам одговорити на предходна два питања, од којих прво гласи: „Та шта је, за Бога, са оним српским питомцима и слушаоцима философа Итала у Цариграду на крају XI. века а имено са „Јазикима и Србљима и другима, који су вероватно били приљежни“ — у ствари? а друго је питање, на које свакако треба одговорити: „Кажи ми, молим те: какви су то били појави у српскоме животу, о којима говори св. Сава, да су ондашњи Срби били „сметени“ и да ли је доиста рекао и где је рекао просветитељ српски, да су Срби „сметени“? На прво питање не могу точног и ексактног одговора дати, пошто мени овде у пустињи Алексијада Ане Комненове није при руци; него ћу навести из једне расправе „највећег зналца“ византијске историје „средњег века“ једно два ли места, која нам бар од части могу објаснити ствар. У обзнани књиге Теодора Успенског *[45]* „Образованіе втораго Болгарскаго царства“ Одесса, 1879. пише В. Васиљевски [ЖМНПр., 204, 1879] на стр. 328. прим. 1.: „Фамилія *Іаситовъ* довольно извѣстна въ царствованіе Алексѣя Комнина. Іаситы были вмѣстѣ съ Сервліями въ числѣ приверженцевъ Іоанна Итала (Анна Комн., I, 263). Одна из дочерей царя Алексѣя была выдана за Іасита — сына, по имени Константина... Въ соборномь дѣяніи 1090. года упомянутъ куропалатъ Конст. Іаситъ (Biblioth. Coislin., pag. 204.)“ — а на стр. 326. „Іоаннъ Сервлія (Finetti, 8: τῷ Σερβλίας Κυρῷ Ἰωάννῃ) напоминаетъ царскаго нотарія въ приказѣ главной казны, Іоанна Сервлію, который подписался под казначейскими расчетами 1094. года (Zachariae, Jus Graeco-Rom., III, 398)...; его фамилія встрѣчается и во Алексіадѣ Анны Комнины (I, 263.)“. Из тих места можемо извести, да су и Јасити и Сервлије били Цариграђани и да су као такови били слушатељи и привrженици философа Итала, а не не знам какви „Јазики“ и „Србљи“, *српски* питомци у Цариграду — а из тога даље извести, да је цео Пантин говор о Италу и српским питомцима у Цариграду, просто (ове две речи што иду научио

сам од самог Панте) „зановетање“ и „ћаскање“, или да се послужим још бољом и згоднијом, но опет Пантином речи „проста измишљотина“.

А што г. Панта вели, да св. Сава говори, да су ондашњи Срби били „сметени“, то најпре мо- *[46]* рам признати, да места, где то св. Сава говори, у познатим и до данас печатаним делима или списима његовим, нисам могао наћи, а није га могао наћи ни покојни Ђ. Даничић, јер га у „Рјечнику из књижевних старина српских“ не спомиње. Па за што нам сам г. писац „Српске историје“ не каза, где је нашао то место, за што остави нас, да се узалуд трудимо и мучимо, тражећи те изреке Савине? Ја знам да се г. Панта злобно смеје или се бар кезунски осмејкује, што је знао заметнути траг, да се ни ђаво не може досетити, од куд је узео оно „сметени“ и да св. Сава говори, да су ондашњи Срби такви били. Смеј се, смеј се г. Срећковићу, само да ти смеј не преседне! — У животу св. Саве, што је написао Доментијан, а издао га Ђ. Даничић год. 1865., дакле после поменутог Рјечника, читамо на стр. 243.: „По сємь пакы избра (св. Сава) оть оучєникь своихь богоразоумьныѥ моужє, и постави ѥ протопопы; и тѣхь пакы посьлавь вь вьсє страны отьчьства своѥго недостатькы испльнꙗти; ѥлици бо бѣхоу сє женили чловѣци прочии по законоу, нь нє вѣнчани бѣхоу, ꙗко овьцє нє имоуштє пастыра бѣхоу сьмєтєни; повелѣ же посьланыимь — вѣньчати родь чловѣчьскыи“ и т. д. Јесмо л' погодили учитељу пансрбијски? Доментијан дакле приповеда, како је св. Сава, дошавши са истока као архијепископ у Србију и утврдивши и брата свога и народ у вери православној, — послао протопопе — или, *[47]* као што Теодосије — који је Доментијаново дело прерадио — вели, *ексархе* на све стране с налогом, да венчају све оне, који су били ожењени, али невенчани; и за те ожењене али невенчане људе, каже Доментијан, да су као овце без пастира били „сметени“; а г. Панта, „надахнут и умудрен анђелима Дажбога“, с погледом на то место у Доментијановом животу св. Саве вели: „Упливом“ цариградско-философске и словенско-богумилске „књижевности и могу се изјаснити они појави у српскоме животу, о којима говори св. Сава, да су ондашњи Срби били „сметени“. [стр. 466]. Ја, додуше, исповедити морам, да не могу савршено да схватим смисао те Пантине реченице, те скоро би готов био да кажем, да нису

ондашњи Срби били „сметени“, већ да је „сметен“ онај, који тако пише; и да су још „сметенији“ били они, који су гласали и саизволели на то, да „Српско учено друштво у Београду“ на свет изда књигу, као што је „Историја српског народа“ од Панте С. Срећковића, књигу, испод сваке критике; и да су још највише „сметени“ они — они — та зна се већ кога мислим, — који трпе таквог „сметеног“ човека на катедри свога највишег учевног завода, и који таком човеку дају прилике и средства, да може писати књиге и расправе на *срамоту* народа, у којега књижевност такве књиге и такве расправе спадају.

Но ја опет падох у стару летошњу погрешку, *[48]* те изричем у напред суд о делу, које још није критички претресено и разабрано; о историјској радњи једног професора и члана Српског ученог друштва, која још није „подобателно“ оцењена; јер ово, што сам у ова три одељка о том рекао: то још није права критика; то је само прелудијум и пролог и увод у критику „Српске историје“ од Панте Срећковића, то је тек „тропар“ а не цела „служба“ тога „бугарског“ и богумилског свеца! Да је та „Историја српског народа“ књига *„испод* сваке критика“, то би се тек на крају критике с правом могло изрећи, а овде, где смо још у предверију, свакако је та изрека преухитрена, јер се оснива само на „noviter“, „singulis annis“, „sane vir“, „vero“, „1056.“ место 1156., „презвитер Василије а зовом поп Драгол“, на „Белагезитима“ и „Кезунима“, на „Италу и српским питомцима у Цариграду“ и на „другима овим блиским чудноватостима“ и ситницама; а главних питања, као што су: *које* је изворе и *како* је изворе те употребио г. писац „Српске историје“, — како се г. писац односи према ранијим и савременим њему писцима, који су писали о племенима на „словенском југу“, каква му је етнографија, и каква подела српске историје? и т. д. и т. д., још се ни дотакли нисмо. Но била поменута изрека основана или не била: свакако ћу овде мало стати и поново добро размислити: да ли је вредно „Српску историју“ од Панте Срећковића узимати под нож озбиљне и *[49]* подробне критике, и да ли уопште човек, који једног Голубинског „фамозним“, а Рачкога и Дринова „шовинистама“ назива, који је историју „Белих Хрвата“ и ако „српског племена“ посве изопачио, а за „Блгаре“ друго ван грдњи, пакостних, простих,

простачких, бугарских и шумадинских грдњи нема, заслужује, да се на њ на пољу књижевном обзир узима?[3])

Писмо уреднику „Нашега доба"[1])

Поштовани господине!

У бр. 15. Ваших новина почео је, а у бр. 26. довршио *своју* критику, на „Историју Срп. Народа" г. Руварац, овим речма: „Свакојако ћу овде мало стати и *поново добро размислити*: да ли је вредно „Ист. Срп. Н." узимати под *нож озбиљне*[2])... *критике*.

У бр. 26. ређа, о чему је писао, наиме, о „noviter", „sane vir", „veri"; о „singulis annis" и „1056", јер о попу Драгојлу моћи ће бити разговора, кад се наштампа, а о Италу је безусловни извор Анна Комненова.

I. Што се тиче „noviter", баш нека би било онако, како *хоће* г. Руварац, поменута факта ни најмање не губе свој значај и смисао, него остају у свој својој снази онако, како су изложена у „Ист. Срп. Н.," Ипак нека се зна, да „noviter" значи: изнова, недавно познати и т. д. Оно што је „изнова", може се ваљда рећи, да је поновљено. Ствар пак није у речи „noviter", него у постанку *„азбуке"* — кирилице. Вид. Јагића Specimina linguae palaeoslovenicae, 1882. Тако исто ни својим тумачењем „sane vir", и „veri" није ни за длаку промењен смисао изнесених факата. Да су факта друк-

---

[3]) [После овога „Претходнога приказа" упутио је П. Срећковић уреднику „Нашега доба" писмо које долази.]

[1]) Премда не налазимо, да је у овој обрани доста исцрпена и доказана ствар, која се брани, али јој ипак дадосмо места у овом листу, тежећи за тим, да се јавно претресу и разбистре особито књижевне ствари. Нека је пак и писцу ове обране на утеху казано, да оштар и неделикатан начин, којим је написана рецензија г. Руварца, не одобравају многи наши читаоци, па ни ми. Задирање у особу само шкоди ствари, која се брани. Угледајмо се на П. Ј. Шафарика, на којега се и г. Руварац позива, како он објективно, како са класичком мирноћом говори, да му мораш на речи мотрити, ма се и не слагао с њима. Али ко хоће класички да разговара, мора бити и класички одгајен и изучен, а то је у нас ретка ствар. У.

[Ово је писмо штампано 5. (17.) маја 1885. у 36. бр. „Нашега доба".]

[2]) Много би било боље како за српску историјску науку, тако и за критичара, да је и сада стао, добро се размислио и „озбиљно" „ножем критике" парао историју, а не проводио посао Терсита.

чије протумачена и у том обзиру историја објашњена, било би смисла подобном разбирању, а овако, то је таква ситница, о којој није вредно ни перо узети у руку.

II. Друкчије стоји ствар о „singulis annis". Да је одређен рок аустријској окупацији Босне, не би се о њој сада писало, или да је била изречена анексија, знало би се, шта је. Има нечега подобног у „singulis annis". Не питам ја г. Руварца, да ми он сада тумачи те речи, него питам савременике истога догађаја. Главно је то, да „singulis annis" не значи „in saecula saeculorum" — него значи по речма Мутимира:[3] „ad tempus tradita est". О овоме в. Lucius de Regno Dalm. et Croat. Historia, Francfurti, 1666, p. 61. Vindob. 1758, p. 60. Farlati, Illyricum Sacrum, T. III, p. 51. Повеља Мутимирова: Lucius de Reg. Dalm. et Croat. 1666, p. 65. Vindob. 1758, p. 64. Farlati, Ib., T. III, p. 82. Све то скупа у Кукуљевића: Cod. Diplom., T. I, p. 46 и 72.

III. Да је Јован био архиепископ Примајустинианије, признаје и г. Руварац. Разлика је у томе, што он не разликује архиепископију Примајустинијанску од Блгарске патријаршије, о чему не може бити спора после васпостављења архијепископије јустинианијске царем Василијем II. 1019.[4]) г., о чему говори његова повеља. Што је Голубински побркао имена, факта и т. д., па овога Јована назвао „блгарином", то није моја кривица, него његова. Овај Јован архијепископ Примејустинианијски био је жив 1056. г. Ово се може видети у књизи: „Лѣтопись церков. событій" арх. Арсенија, Петроград, 1880, стр. 368, где се вели да је цар збацио арх. Давида, а поставио архијепископом васпостављене архијеп. Примејустинианије монаха Јована из манастира св. Јована Дебарског. Утврдио границе арх. Примајустинијаније. У те границе није улазила Блгарија.

Тако мислим и сада.

Како видите, не примам ни једну примедбу г. Руварца.

Што се тиче његовог начина писања, изговарања имена, „грдњи пакостних, простачких, **шумадинских**", у томе се са пречастним г. архимандритом нећу надметати. Нека му је на част и на браду! Толико ћу само рећи, после све његове критике, ја тврдим, да пречастни архимандрит нема ни појма

---

[3] [Срећковић пише Мучимир. Да ли је то штампарска погрешка?]

[4]) Geor. Cedrenus, Bonnae 1839, T. II, p. 475. an. 6527.

о историји као науци. Наука је опште благо. Ако нећемо њеним трудбеницима казати хвала (ако су њен један лист објаснили), заиста је неуљудно грдити их. Није ту говор о две—три реченице, о „тропару и кондаку“, него о историјској науци.

Молим вас, господине уредниче, ставите ово моје писмо у вашем листу.

Поздравља и поштује вас

Београд, 1. маја 1885. год. **Пантелија Славков Срећковић.**

P. S. Скоро ће ући у штампу друга књига „Ист. Срп. Народа“, у којој су описана „веселија времена“, па се надам, да ће и критичар бити веселији, те ће у његовој критици бити више објективности, а мање грдње „шумадинства“. Несам ја крив, што ми је деда пролио крв за ослобођење „Шумадије“ и што ми родитељи несу пребегли у Аустрију, да се родим у подкрилију Фрушке Горе, близу св. моштију цара Уроша, ког је убио Влкашин.

IX

Прелаз с приказа на критику[1]

Дакле г. Панта не прима!

А шта то не прима г. Пантелија Срећко- *[бр. 41]* вић? Орден ли какав, намењен му за његове патриотске и књижевничке труде и подвиге?; или не прима избор за члана какве академије? или не прима динаре, што му их је Српско учено друштво на *нову* његову расправу о Урошу досудило? Не, не, и орден он прима смерно и радо; примио би, с благодарношћу би примио, да га угарске академије наука, други разред, за свог иностраног члана изабере, као што је неки дан г. Габора Витковића за таквог избрало, а и динаре прима г. Пантелија и по свој прилици да их је већ поодавно спустио у свој шпаг; дакле све то: и ордене и академијске почасти и динаре прима и примио би г. Панта, само не прима, одлучно и *абсолутно* не прима г. Панта „ни једну приметбу г. Руварца."

Та је ли могуће, да г. Панта баш ни једне приметбе Руварчеве на његову Историју српског народа жупанијског времена не прима? На жалост тако је као што се о том уверити може свако из писма г. Пантелије Славкова Срећковића, писанога у Београду, 1. маја 1855. год., и посланог г. уреднику овог листа с поздравом и молбом, да то писмо стави у „свом листу"; којој се молби г. уредник као лојалан и класички образован човек и добар хришћанин оглушити није могао, па је писму том Пантином не само у свом листу места дао, но и исто с приметбом својом пропратити за

[1] [Наше доба, I, 1885, бр. 41—89, с понеким прекидима, и II, 1886, бр. 5; новине су излазиле у Новом Саду, а уређивао их је Др. Стеван Павловић].

нужно и целисходно нашао. Но о тој класичкој приметби г. уредника на последку, јер и сама учтивост захтева, да г. Панти, као лицу, којега се приметбе моје управ тичу, првенство дамо и најпре с њим: раскрстимо? не — јер до тога је још подалеко — но да се с писмом Пантиним односно с одговором његовим у виду писма, на приметбе моје на његову Историју позабавимо.

Г. Пантелија Срећковић не прима дакле ни једне приметбе моје на његову Историју!

А ко је, драги Бого! и када помишљао, ко је смерао и рачунао на то; тко је тражио, да г. Панта приметбе те прими!

Њему је слободно било писати и написати и издати Историју српског народа; њему се шта више у издавању те његове Историје ишло на руку и књига је његова пуштена у свет, и сваки, који има воље, а не жали неколико динара, може књигу ту купити, читати или не читати, једном речи може се користити њоме по својојзи вољи, или као што би г. Панта рекао, по свом ћефу, — па је сваки по својој вољи, по свом знању, т. ј. сваки, који има воље и петље, може ту књигу Пантину претресати, решетати, критиковати, и приметбе своје пустити у свет, да свет, да читаоци, који владају научним критеријем, суде и пресуде: да ли приметбе те имају места, да ли су приговори основани, и да ли је нападај оправдан?

И ја сам се послужио тим читалачким правом; јест, ја сам напао на г. Панту због поменуте Историје његове и написао сам и пустио сам у свет неколико приметаба на ту његову Историју. Па ако позвани и надлежни читаоци и судци нађу, да приметбе моје немају места, да су приговори моји нетемељити и да је по томе нападај мој на г. Панту неоправдан, бићу постиђен и посрамљен и осуђен и платићу, скупо ћу платити, што се послужих поменутим правом, што имадох петље да Пантин рад критикујем да се с г. Пантом, јунаком нашег доба, у коштац ватам.

Али на могућност, да ће г. Панта и једну моју приметбу на његову Историју примити, нисам, бога ми, ни у сну помишљао.

Ја сам написао и пустио у свет неколико, претходно само неколико, приметаба на Пантину Историју; ја сам због

те Историје његове напао, жестоко напао на г. Панту и казао сам, да је Историја та књига испод сваке критике. Знам ја, врло добро знам, да многи и многи неће признати, да приметбе моје имају места, да су приговори моји основани, или ако гдекоји од тих многих то и признаду, да не ће одобрити жестоки нападај мој на професора и великог патриота у Београду и да никад неће потписати изреку: да је Пантина Историја књига испод сваке и најблажије критике. Па кад то знам, како би могао и помислити, да ће сам ауктор поменуте књиге, да ће г. Панта усвојити приметбе моје и да ће грозну ону изреку потписати. Г. Панта је нападнут, и он има и право бранити се противу тога нападаја, а и у стању је бранити себе од тога жестокога нападаја, па је могао упустити се у парницу те побити и опроврћи свеколике приговоре и приметбе и замерке и доказати, да све оно, што сам приметио, приговорио, замерио, не стоји, да ја немам никаквог разлога што сам напао на њега због те Историје његове и да Историја његова није књига испод сваке критике; ил' ако се није хтео у ту парницу упуштати, могао је просто одбити нападај и казати нападачу и критичару у брк и у браду то и то. На пример, могао је рећи:

да га је „садржина три броја критике Руварчеве потпуно убедила, да тај жалосни г. Руварац *не зна ни азбуке историјске.* Да је он човек од тога посла, и да је зналац историје и историјске науке, он би најпре изложио оно што састављa суштину „Историје срп. народа књ. I.;“ показао би стоје-ли закони развитка народности државе Немањске; говорио би о методу писања; разабрао би изворе, итд. урадио би оно, што се ради свуда у свету. Тако је већ написана једна критика на моју Историју. Пошто би то извршио, тек би онда било јасно значење моје Историје. На место тога шта он ради? Он напада лично на мене. Он ме (је) напао за надпис у цркви св. Димитрија, а кад сам га позвао преко „Срп. Нез.“ он се није ни одазвао. Грдио моје дело пре него ли се оно појавило. Грдио ме чак у писму г. министру, па ми није дозвољено, да писмо препишем. Није нигде споменуо моју „Општу Историју“;... могао је уверавати српску господу: „ја сам (г. Панта) на том делу радио 22 године. Пропутовао сам по Турској са опасношћу живота; пропутовао сам двапут Далмацију, Црну Гору, Арбанију; био сам

трипут у Хрватској итд. Трошио сам и здравље и новце и радио општу ствар, јер ја несам приграбио благо цара Радована, него трошим моје благо само да разсветлим нашу прошлост. Па није срам Руварца, да ме грди оним именима којима се поносио Рајић и сада се поноси арх. Милаш. Па и ту неистину говори, јер сам ја најбоље свршио историско-филолошки факултет университета у Кијеву. Ја сам се спремао и одмах уочио све недостатке и мане наше историографије. А где је он и шта је он учио? Је ли написао штогод у целини? Што није бар написао историју наше цркве? Нашао у римпаповца Пејачевића ону сумњу о цару Урошу, па као жалостан представник српске цркве одпочео уверивати у лаж српски народ и српску цркву. То је грозно! зар он својим радом не руши: 1., српску народност, а 2., зар не помаже српским непријатељима?

„Ја о њему усвајам сада мњење Макушева и Милојевића"; могао је даље навести како су „у средњем веку, кадгод су хтели делити двобој, морали казати тко су и шта су? Јесу ли равни по знању и положају?..." И ја се сада држим овога средњевековног обичаја „и видећи да имам посла не са научаром, него с лудаком и незналицом, не ћу да ступам у разговор с лудаком и највећим српским душманином. Кад издам други том (српске Историје), имаћу слободног времена, да му покажем, шта је у истини".[2]

Тако је од прилике могао одбити нападај и одговорити на приметбе моје на његову Историју г. Панта, и тај и такав одговор могао је он — ако класички образовани г. уредник овога листа већ из колегијалности не би могао места дати му у овом листу, печатати у „Ратнику" или у ма ком било београдском листу, а можда би се и овде код нас — ако му је већ стало до тога, да се одговори његови с ове стране Саве печатају — нашао лист, и у листу место за такав одговор, односно такву одбрану г. Панте. *[бр. 42]*

Тако би могао одговорити г. Панта и тиме приметбама мојим увређеном чувству свом израза и одушке дати и срцу си одлакшати. Тако је могао, а тако је у истини г. Панта

[2] [Ово није измишљено, него је преписано из писма П. Срећковића, од 12 марта 1885, уреднику „Нашега доба". Срећковић је писао „руварчев", па је и Руварац писао „пантин". Овде је то исправљено. Цело је писмо сачувано у оставини И. Руварца.]

мислио око конца месеца марта 1885. г. одбити нападај, жестоки нападај мој.

Таквом сам се одговору и колачу ја и надао од г. Панте присног „јединоправног и јединомудреног“ и ако не тако као г. Панта — сретног друга његовог, г. М. Милојевића, сада професора у далеком Лесковцу. Да, да; г. Панта је стари друг г. Милојевића али је овај други далеко оригиналнији од г. Панте, г. Милојевић је у многоме погледу, а наиме у погледу српске и бугарске историје и етнографије оригинал, а г. Панта доста бледа копија тог оригинала.

Да богме, да ја на такав Пантин, по рецепту г. Милојевића састављени одговор, не би могао или не би хтео одговарати, све ако би ми такав одговор добротом његовом или брижљивошћу мојих београдских пријатеља и до руке дошао. И г. Панта отишао би с мејдана гором певајући.

Али се времена мењају па и ми с временом.

Од 25. марта о. г. кад је г. Панта излио чувства узбуђенога приметбама мојима срца свог фиксирао их пером на папиру до 1. маја о. г. нема више но месец и који дан — и Панта за то кратко време „внушенијем“ и по савету не знам чијег, мојег ли или његовог, и не знам каквог, доброг ли или злога Генија не оста при првој својој одлуци већ промену операциони план, и „im wunderschönen Monat Mai“ пише писмо г. уреднику „Нашег Доба“ у којем су изишле приметбе моје на Пантину књигу и у том писму одговара г. Панта на поједине моје приметбе и наравно као господин, који са „знањем и положајем својим“ високо стоји над „грубим монахом“, с највећом „ноншалансијом“ побија и туче у главу неуљудног критичара и напоследку изјавивши: да се он што се тиче мога начина писања и грдњи мојих у томе са мном надметати неће и придавши изјави тој јошт неколико ласкавих за мене речи, закључује с последњом свечаном изјавом, да он не прима ни једну моју приметбу.

Но то све није ништа: не могу се ни жалити ни печалити због тог целог писма и одговора г. Панте, само да нема оног несретног P. S. у ком г. Панта веселим срцем јавља г. Дру Павловићу, а преко њега и публици „Нашег Доба“ да ће скоро ући у штампу друга књига „Ист. Срп. Народа“, у којој су описана „веселија времена“, као да ме је љута гуја ошинула својим репом, тако ме је та ненадна вест збу-

нила и поразила. Дакле друга књига Пантине Историје угледаће ипак света и то скоро.

А ја сам тако био прост и најиван, да сам мислио, да ће критика моја имати бар у толико ефекта, да друга књига Пантине Историје неће скоро угледати света.

Сад се само јошт надеждом тешим, да друга књига та неће помоћу Српског ученог друштва изаћи на свет; но ако се и у тој надежди преварим, онда, онда свиснућу од једа, тим прије, као што се од неког доба у Београду говори и пише, што ће то бити најсјајнији тријумф и сатисфикација за г. Панту.

Писму том г. Панте од 1. маја 1885. — мислим ја — да г. уредник „Нашег Доба" није требао дати места у свом листу при свеколикој питомости и увређености писца његовог, и то из врло простог узрока, а наиме из узрока тога, што се у том Пантином писму или одговору, или као што г. уредник изволева рећи, у тој одбрани, нити што разбистрило ни претресло, већ се само стара слама „noviter" млати, а г. уредник је приметио, да је писму том места дао у свом листу „тежећи за тим, да се јавно претресу и разбистре особито књижевне ствари". Но о тој приметби г. уредника, као што сам већ једанпут рекао, на последку. Писму или одговору г. Панте на моје приметбе дало се место у овом листу и пошто се писму том место дало и пошто даље у одговору томе немамо само изливе увређенога срца, већ се и неки разлози наводе и каже, зашто г. Панта не може ни једне моје приметбе примити, то ми ваља, јер ми је дужност, одговорити на тај одговор г. Панте. *[бр. 44.]*

Одговарајући на моју критику почету у бр. 15. а довршену у бр. 26. „Нашег Доба" вели г. Панта у другом ставу ово: „У бр. 26. рећа (критичар), о чему је писао, наиме о „noviter" „sane vir" и „veri" о „singulis annis" и 1056., јер о попу Драгојлу моћи ће бити разговора, кад се наштампа, а о Италу је безусловни извор Анна Комненова". На то морам одмах приметити, да г. Панта не наводи све и не одговара на све, што сам ја на Историју његову приметио и пригоборио. Или мисли ли г. Панта, да сам му тиме, што нисам хтео у бр. 26. понављати све, што је у претходним бројевима као погрешно, смешно и сметено напоменуто — оно поново ненаведено поклонио? да сам му поклонио дакле и

„Белогезите", и Готе-Хоте, и Albys, и Михалу „неувиђавног словенског краља", и кнеза Радислава у Београду, и четири неименована српска кнеза: „Вишеслава, Радослава, Просигоја и Властимира", и оне „Јазике и Сервлије" у Цариграду и оне „сметене" Србе?"

Први навод г. Панте није дакле веран, о чем ће се и сам уверити, ако поново прочита критику моју а по имену „Претходни мој приказ" његове Историје, који је отштампан из „Нашег Доба" и који може за неколико пара у Валожићевој књижари добити. Кад сам ја за то отштампавање 30 банака положити могао, ваљда може и г. Панта неколико пара жртвовати и том малом жртвом доћи у положај, да може сазнати, на што све одговарати има и мора, ако хоће да утуче Руварца. Овако, као што г. Панта ради, није ни право ни правично. Ја сам у првом одељку Приказа мога навео неколико латинских речи и реченица и из тих неколико речи и реченица извео сам, да г. Панта не зна латинског језика, да не зна латински а цитира из латинских повесних извора и оперира латинским речима и реченицама. На ту тврдњу моју г. Панта и не обрће главе, као да се она г. Драгашевића а не њега г. Пантелије Славкова Срећковића тиче; ја кажем, да г. Панта на ту „грозну" тврдњу ћути, et qui tacet — videtur. Но признао или не признао он то своје незнање: свакако није лепо, није у реду, није ритерски и по средњевековном обичају, отрпити, оћутати таку грозну увреду. Није г. Панта ни нанешен на наше средњевековне јунаке и витезе: на Милоша Војновића у бугаркабаници, на Страхињића бана с хртом Караманом, на Груицу Новаковића и Иву Голотрба. Он је само јунак нашег доба. Г. Панта игнорира и чини се невешт, као да није речено, да г. Панта, који је написао српску историју или историју српског народа у средњем веку *по изворима*, не разуме латинскога језика. Но ако г. Панта налази за добро ћутати, ја не смем, ја морам ургирати, да се та ствар разбистри а са мном и г. уредник овог листа, који као што нас уверава тежи за тим, да се „разбистре особито књижевне ствари." Та ствар, та непријатна ствар доспела је у штадијум, да се више не може натраг. Ја тврдим, да г. Панта не зна латински а има их, који се само сумњају о Пантином знању латинскога језика, но на сумњивце те не треба се ни обзирати.

Ако дакле г. Панта начином којим он зна докаже, ако само и најмање сведочбице од свога колеге, дотичног професора на Великој школи, г. Јована Туромана, допринесе о том, да је он т. ј. не г. Туроман но г. Панта Срећковић „добар Латин“, ја падам и за казан, нећу никад више ни приказивати нове књиге ни критиковати дела по историји српској, па ма г. Панта са својим пријаном Милојевићем Србе тражио и налазио и по самој „жаркој Африки“. А шта ће бити ако г. Панта не узмогне показати и доказати, да он зна, довољно и толико латински, да може не велим Ливија и Тацита но само средовјечног Егинхарда и Јована, ђакона млетачког, разумети, шта ће онда бити? Не ће бити ништа! Панта и надаље остаје професор на Великој школи, и члан Српског ученог друштва, моћи ће и опет бити председник одсека историјског тог друштва, моћи ће продужити рад свој по струци српске историје: опровргавати и побијати хрватске и бугарске шовинисте, показати Русима да су они у питањима српске и бугарске историје пуке незналице, грдити српске отпаднике итд. итд. С наступом дакле доказа захтеваног г. Панта ништа не рескира.

За сада пак не могу се с г. Пантом, који не зна латински, препирати о „noviter“, sane vir“ и „veri“ (одкуд „veri“ кад је у Дукљанина „vero“); па даље не могу саизволити ни на то, да се решење питања о попу Драгојлу (у историји његовој пише се поп пресвитер или протопресвитер „Драголь“) отложи док се не наштампа. Из дела попа тога довољно је а зна се и где је наштампано, да се питање: да ли је поп Драгојло био благочастив поборник православља или представник богумилске јереси у XI. веку, већ сад коначно решити даје. На што дакле одлагати? „frisch gewagt ist halb gewonnen“ г. Срећковићу! *[бр. 45.]*

Друкчије стоји ствар о „singulis annis“ вели г. Панта под II. свога писма. И ја велим да друкчије ствар стоји са „singulis annis“, него што сам мислио пишући оне приметбе на Пантину Историју; и да је г. Панта знао, нашто ће то „друкчије“ изићи, уверен сам, да то врашко „singulis annis“ не би у одговору ни спомињао, као што није ни „Кезуне“ споменуо. Кад сам писао поменуте приметбе није ми био при руци Пантин извор: „И. Н. Смирнова Очеркъ исторіи хорватскаго государства до подчиненія єго угорской коронѣ,

Казань, 1879."; а сад, прочитавши Очерк тај младога руског писца, сад знам како стоји Панта, не баш млади наш г. Панта, према том руском голобрадом писцу и његовом Очерку. Панта чепа пете Русу, Панта плива за Русом, штоно кажу „durch dick und dünn". А кад човек иде за другим, кад не разрогачи своје очи, већ иде за туђим очима, хоће да клизне, хоће да се спотакне и наседне. И Панта је са „singulis annis" насео; Панта се о „singulis annis" спотакао због Руса или „через" Руса.

Ево како Смирнов о дотичној ствари на 34. страни пише: „Споръ (између нинског бискупа и спљетског арцибискупа) былъ предоставленъ рѣшенію князя (Мутимира); онъ рѣшилъ его въ пользу Сплитскаго архіепископа и, какъ кажется, не безпристрастно, потому что Нинскій епископъ былъ правъ: время пользованія спорными землями въ граматѣ Трпиміра было ограничено „singulis annis". Ја нећу ни реч'це више губити о том спору; нек' га г. Панта по ћефу свом расправља, нек се чупа с Русом, што га је навео на танак лед, а ја прелазим на главну тачку у размирици између г. Панте и мене, на 1. тачку II. одељка мога приказа или на одељак III. писма г. Панте. Ја сам у тачци 1. другог одељка казао и ласкам си доказао: да је г. Панта од г. 1156. направио г. 1056 и на основу том подигао сам пред читалачком публиком, дакле пред судом, који не суди за главу, тужбу против г. Панте Срећковића због фалзификације, намерне фалзификације, историјског податка. То је још тежа и грознија освада и обтужба, него она прва због незнања латинског језика. За незнање латинског језика није јошт нико осуђен ни да изгуби мали прст, ал' због фалзификације секла се у отачбини Пантиној — и то није било баш тако давно — десна рука до лакта Сад не знам, има ли велике и битне разлике међу чином, кад ко у меници од 1056 динара направи 1156 динара, и чином кад ко у књизи намерно од г. 1156. направи 1056. годину или од г. 1692. годину 1592., али то знам, да као што онај, који у меници од 1056 д. направи 1156, није „честан" човек, тако се ни онај, који намерно од г. 1156. прави г. 1056., не може сматрати, да је части достојан човек. Но то је питање које треба да наши доктори права реше.

Обтужба је дакле грозна, и г. Панта ћути и бар да се и једном речи није у одговору свом дотакнуо; он се чини

*

невешт и не рефлектира на њу, већ место тога понавља зановетања своја пређашња: како треба разликовати примејустинијанску архијепископију од „Блгарске“ патријаршије; како је Голубински побркао имена, факта и Јована Архијепископа Охридског назвао „блгарином“ — и даље тврди, да је тај Јован утврђени царем Василијем г. 1019. на столици Охридској био жив г. 1056 „као што се може видети у књизи: „Лѣтопись церков. событій арх. Арсенија, Петроградъ, 1880, стр. 368.“ Дакле је тај Јован г. 1056. био жив? Та Бог га видио, зар не зна г. Панта да је већ г. 1053 на охридској архијепископској столици седео Лав? Зар је заборавио, шта је сам прије неколико година написао: „Михајило Керуларије, цариградски патријарх напише г. 1053. заједно с бугарским архијепископом Лавом Охридским посланицу на запад“, па како може, како сме сада тврдити, да је утврђени г. 1019. архијепископ Охридски јошт и г. 1056. био жив? Ја знам, зашто г. Панта *мора сада* тако тврдити; *мора*, јер иначе би морао признати, да је фалзификовао историјски податак. „Но, па то, што ја тврдим, да је Јован архијепископ г. 1056. био жив, то исто каже и руски архимандрит Арсеније у тој и тој књизи, на тој и тој страни.“ Но да то кажу сто руских архимандрита и стотину руских владика и митрополита и четир васеленска патријарха, опет је абсурдно тврдити, да је г. 1019. утврђени за архијепископа охридског Јован, јошт или као што би г. Панта рекао, чак и г. 1056. био жив. Но ја не верујем да поменути руски архимандрит Арсеније каже оно, што г. Панта тврди: такво што може, а сада и мора богме само г. Панта, и нико више под овим небом тврдити.

Но хајд', видећи у каквом се невољном положају и процепу нашао г. Панта — да се смилујемо и да узмемо, да је толико пута поменути архијепископ Јован г. 1056. био жив, како је могао г. Панта у Историји својој на два места, тога истога Јована назвати *Јованом Комненом?* ил' да није то „Комнен“ г. слагач писмена додао? И ако је онај први Јован архијепископ г. 1056. био жив и онако се на сабору те године држаном подписао, то молим г. Панту, да нам открије и каже, где је то тај сабор држан, да ли у Цариграду или Охриду или где на другом месту? Но зашто с таким питањима мучити човека кад знамо, да на прво питање, за живу главу не сме, а на друго не може одговорити г. Панта.

Године **1156.** држан је сабор у *Цариграду* и на том сабору био је и подписао се на актима саборским и тадашњи охридски архијепископ *Јован Комнен;* и подпис тога Јована Комнена фалзификовао је Панта Срећковић, професор у Београду, и због те његове фалзификације и обтужен је и повучен је на одговор. Но и на ту обтужбу неће да одговара г. Панта. Он неће да се узвиси и да племенито призна: *прво,* да он не зна латински већ да крпари и да се послужује руским писцима, који пишу по изворима, како уме и како може гдешто изостављајући, гдешто од свога додајући.

Друго, да је у погледу г. 1056. погрешио, нехотице или из „суемудрія" погрешио — па мирна Бачка.

Но то неће г. Панта, већ свечано објављује: „да не прима ни једну приметбу г. Руварца"!

Кад г. Панта не прима ни једне приметбе г. Руварца, онда и Руварцу не остаје друго, но да навести г. Панти, да ће продужити с њиме, а због дерне његове Историје, борбу, која ће бити „жестока, крвопролитна и дуготрајна" и коју ће он водити по свима правилима стратегије „унука кнеза Солунске Србије, Николице"! Bella geri placeat nullos habitura triumphos! Luc.

С „класичне" те изреке Луканове или Lucus-ове, што долази од „non lucendo", лак је прелаз ка класичној приметби г. уредника овог листа. *[бр. 46.]*

Г. уредник овог листа није морао или правије није требао места дати писму Пантином и онаком одговору на моје приметбе у свом листу, и то из разлога који сам горе већ навео. Но као што се види, г. уредник је о томе другог мишљења био и решивши се, да писму г. Панте места даде у свом листу, додао је том писму Пантином од своје стране једну приметбу у којој се приметби разлаже, за што је писму том Пантином „ипак" место дано у „Нашем Добу". Приметба та почиње са „премда"! Но, па нашто тај усклик? Кад си ти „прелазни" чланак овај могао почети са „дакле", зашт' да није г. уредник могао почети приметбу своју са „премда"? Но, но — стишајте се, умирите се, поштовани читаоци овог листа. Није то усклик за увреду, већ проста прелазна форма. Дакле, „премда не налазимо — гласи приметба, односно почетак приметбин — премда не налазимо, да је у овој обрани доста исцрпена и доказана ствар, која се брани, али јој ипак да-

јемо места у овом листу, тежећи за тим, да се јавно претресу и разбистре особито књижевне ствари.“ Кад се хоће да учини нешто, а не зна се, како да се мотивује то, што се хоће да учини, онда се од прилике тако пише, као што је тај почетак приметбе написан, и онда је нужно било почети са „премда“. „Премда не налазимо, да је у овој одбрани доста исцрпена и доказана ствар, која се брани“; дакле — и само ми се то „дакле“ намеће и морам с њим оперирати, као што г. уредник оперује са „премда“ — ако г. уредник „налази“, да није *доста* исцрпена и доказана ствар, која се брани, то с логичном нуждношћу сљеди, да је ипак бар нешто или колико-толико тим одговором Пантиним исцрпена и доказана ствар, коју г. Панта брани. Није ли тако? Не мора ли се то извести из цитоване реченице. Г. Панта је, као што г. уредник налази, колико-толико исцрпео и доказао ствар, коју он брани против Руварца. А је ли — ако смем питати или упитати г. уредника — г. уредник прочитао и проучио Историју г. Панте, око које се у овом листу заподела парница између нас, т. ј. г. Панте и мене? Ако г. уредник књиге те није прочитао а још мање проучио, то којим правом, да не кажем којим — може мислити и тој мисли индиректног израза дати „да је г. Панта колико-толико исцрпео и доказао“ ствар, коју брани? Или мисли ли збиља г. уредник „Нашег Доба“, и ако је адвокат, да је он позван и да има право утицати и плести се у ту литерарну парницу између г. Панте и мене? Но ми га за судца у тој нашој ствари не требамо, и његовога суда па ни „мњења“ не требамо. Ил' ако може бити г. Панти треба и нада се, да му суд човека, који Историје његове и друге радове и муке његове није добро проштудирао, може што помоћи, нека му га!

Ја кажем „нека му га“! а г. уредник продужује приметбу и вели: „*Нека* је пак г. писцу ове обране (то јест г. Панти) на утеху казано, да оштар и неделикатан начин, којим је написана рецензија г. Руварца, не одобравају многи наши читаоци, па ни ми.“ Па тим, што по уверавању г. уредника, оштар и неделикатан начин писања мога не одобравају *многи* читаоци „Нашег Доба“, па ни сам г. уредник, да се теши и утеши г. Панта? Ала је тај г. уредник с тим његовим уверавањем и с таком консолацијом најиван човек! Зна Панта јаде своје, зна он, да таки мелеми не могу њему по-

моћи; на такву консолацију морао се г. Панта само осменути, горко само осменути. Он те утехе неће ни примити, нити може такве бапске утехе примити. Није г. Панта дете, да му треба за пилулом, за прогутаним горким пилулама, дати грумен шећера или меда, и кад шећер тај или мед пружа рука, која ако и није правила те горке пилулице, није баш ни тако чиста од „скверни“. Или је г. др. Павловић морао и морално присиљен био, дати у штампу рецензију Руварчеву, рецензију, у којој су умотане те г. Панти „во исцѣленіе“ намењене горке пилуле? — Не, не! Није г. Панта дете: он је јунак — па ако и није ни у чем налик на „средњевековне витезе и јунаке“, ипак је он јунак нашег, то јест не „вашег“ доба; та он је пропутовао „по Турској“ са опасношћу живота“ (но мора се признати и то, да је на путовању свом бивао кад-кад и сретан, као што нам сам прича на IV. страни „Предговора“ своје Историје, где вели: „Побегох преко брда, па место Катуна Горње Зете, нађох престолницу браће Соколова. Боже помози! И Бог ми поможе, *не утонух у Скадарском блату као кнез Мирослав*, већ здрав дођох у Скадар!“ Весела му мајка!)... Као што видите, драги читаоци, г. Панта није требао, није тражио оних „утешителних“, оних медених и шећерних речи мога сакривца, г. уредника „Нашег Доба“ — па нашто „просипати“ толику љубазност после отштампаног већ Приказа, на што успављивати и *заваравати* човека увређеног до срца, са уверавањем, да оштар и播 неделикатан начин писања Руварчева многи (збиља?) читаоци „Нашег Доба“ не одобравају. Дакле — знак, да с г. Панте прелазимо на те многе читаоце „Нашег, т. ј. Павловићевог, овог модерног савременог нам, а не оног старог покојног Павловића — Доба“ — „*многи читаоци наши*, вели г. уредник тешећи г. Панту, не одобравају“ — може бити и ја ћу према г. уреднику бити учтив, те нити ћу га директе у лаж терати, нити се негалантно позивати на недељни лист „Јавор“, у ком се недавно а баш поводом мога Приказа рекло, да је „Наше Доба“ лист, „који се ретко где чита“, и да сам врло добро учинио, што сам поменути приказ отштампати дао из „Нашег Доба“. Неименовани реферат приказа и писац те малициозне приметбе није дабогме знао, да то отштампавање кошта 30 фор. а тај и трошак разашиљања неће залећи она свота, која се у најбољем слу-

чају, да се сви сто ексемплара Приказа продаду, добије. Нећу дакле оспоравати тврдњу уредникову, да његов лист има много читалаца, јер је и мени мило, ако их има, али не могу допустити, да има право кад вели, *да многи читаоци* нашег листа *не одобравају* оштар и неделикатан начин, којим је написана моја рецензија. За читаоце „Нашег Доба" с ове стране Саве и Дунава нећу да разбирам, ал' знам, позитивно знам, да „Наше Доба" врло мало има читалаца у Београду а још мање у осталој Србији, и између тих неколико читалаца, који су приметбе моје на Пантину Историју с пажњом читали, има њих бар четир-пет, који одобравају и сам начин писања, којим је писана моја рецензија, да, који ми захваљују, што сам написао ту рецензију. И да се не бојим бити индискретан, ја бих г. уреднику поименце навео те читаоце „Нашег Доба", који одобравају оштар и неделикатан начин, којим је писана та рецензија, а именовао би их с тога, да г. уредника уверим, да то нису којекакви фићфирићи ни матори бранденбургери, ни ћелави коцази и остале бабе новосадске, већ све по избор јунаци: професори, тајници, начеоници, саветници, чланови ученог друштва, и што је главно: људи, који су и позвани и надлежни, куд-камо више од г. уредника „Нашег Доба", да суде о том, да ли је оправдан мој начин писања у критици на „Српску историју" од Панте Срећковића *[бр. 47.]*

К оним многим читаоцима, који по уверавању г. уредника не одобравају мој начин писања, пришио је г. уредник и „њихову мјерност" рекавши „па ни ми" то јест не одобравамо. Е то ми је жао. На што жалим и кога жалим? То су личне и индивидуалне ствари, а управ питања, која се тичу особе моје или уредникове, то је свеједно — а читаоца се баш ни најмање не тичу.

У осталом мислим да је и на тај „пришивак" одмах пред овим већ одговорено, те је и та лична ствар супериорирана. Шта то значи „супериорирати" то г. адвокат, кога се тиче, већ зна; а г. Панта и његови многи читаоци не морају знати шта значи „супериорирати ствар", тим мање што се том речи у особу њихову ни најмање не задире. Из тога што овде навалице спомињем „задирање у особу" може благохотни читалац или они многи читаоци овог листа закључити, да хитам, да тежим некуд, да тежим крају, јер сам већ

изгубио вољу, већ ми се досадило коментирати, парафразирати и расуђивати класичку приметбу класички образованог г. уредника овог листа. Сад сам се сам уверио, да класицизам није мој елеменат. Док сам посла имао са г. Пантом и његовом епистолом бејах „живахан" и расположен и вољан на беседи, а чим пређох на колико ситну и дробну, толико садржаја пуну и класичну приметбу г. уредника, а ја се умори, ја суста и не знам, како да завршим чланак овај, не знам како да се опростим са г. уредником или правије да се опростим његове приметбе, па била она класична или не била и постигла она цел своју, у којој је написана, ил' не постигла: само да ју себи скинем с врата! Па што си задирао у оно, што јошт има „поучителнога" у примедби уредниковој, кад си наумио тако на пречац прекинути свој одговор на ту примедбу, кад се вајкаш и устручаваш се до дна испити чашу — чашу с преградом, у које у једној половини је мед и мелем за Панту, а у другој чемер и јед и жаока за „пријатеља и сарадника". Аратос ти таквих сарадника! и сачувај ме Боже од таквих пријатеља! Но с пословицама не могу завршити овај чланак. Чланак се овај мора свршити са каквом класичном изреком, била она у везаном или невезаном слогу: тек мора бити класична изрека. „Задирање у особу само шкоди ствари, која се брани." Лепо звучи; мудра је то изрека, таква је то изрека да може сутра у календар односно у збирку мудрих „изреченія" доћи; изрека је то, Господо моја, таква, да бољу ни „велика софта" смислити и изрећи не може. Но при свеколикој њеној класичности не могу је ипак у свој албум примити или на дувару а с писаћег мога стола себи на погледу приковати; не могу, јер не знам да сам ја какву ствар бранио и да сам тој ствари шкодио тим, што сам у особу г. Панте задирао. Ја нисам бранио, ја сам као рецензенат нападао на аукторa и његово дело: ја сам казао а кажем и сада, да то његово дело не ваља, тако не ваља, да је само с обзиром на наше околности оправдано, ако се троши реч о том делу; казао сам, да г. Панта не зна латински, да изврће факта, да је смешан с Белогезита и Кезуна. да је сметен, и овде додајем јошт, да усваја туђе мисли, рефлексије и приметбе а издаје их као своје и то на начин, који се не да квалификовати; казао сам да је био у Русији но да тамо није ништа научио, што је требао и што је могао, да

је било довољне спреме и гвоздене воље, научити, и да с тога не може ни писати друкчије, него што пише: сакато, погрешно, сметено; а што није такво, то је покупљено и покрадено. И кад ја кажем и докажем да г. Панта то и то каже, да г. Панта то и то не зна, да г. Панта то и то ради: је ли то и може л' се назвати то „задирање у особу?“ Та добро, добро — ал' тек је ипак „оштар и неделикатан начин, којим је написана рецензија г. Руварца“. Па добро, нека је и оштар и неделикатан мој начин писања. Али према коме или противу кога је употребљен тај оштри и неделикатни начин писања? Против г. Панте Срећковића! Додуше то је деликатан човек, човек пун финоће и обзира и пијетета према нашим старијима и бољима, према учитељима нашим. Да, да, ја сам а није тај деликатни г. Панта Шафарикова нека одређења „изанђалим нагађањима“ назвао; ја сам а није г. Панта, с обзиром на једно место у Гилфердинговој Историји Бугара и Срба, рекао и написао: „и на овакво *незналичко и жалосно* гилфердингово тумарање по помрчини, позива се Дринов не зато, што не би знао ствар, него просто то ради не као научар, већ као пропагандист“ итд., ја сам, а није г. Панта историка Рачкога шовинистом назвао! [I, 247 и д. и 284 и д.] А знате л' каква је разлика између Шафарика, Гиљфердинга и Рачког — и г. Панте? Таква и онолика, каква је између највишег мајстора и најјаднијег фушера.

Но за сада доста је и предоста о г. Панти Срећковићу; а што се оне класичке изреке, којом се овај прелазни чланак завршити има и коју сам г. уреднику приказати обећао, тиче, то изрека та гласи: „Anständigkeit, guter Ton, Lebensart: elende Tugenden unsers weibischen Zeitalters! Firniss seyd ihr und nichts weiter. — Was frage ich darnach, ob meine Darstellungen diesen Firniss haben oder nicht“. То је написао Лесинг.[1] [Lachmann's Ausgabe, 13, 210.] *[бр. 51]*

[1] Мислимо, да можемо казати, да смо „класички мирно“ саслушали, где г. критичар и о нама просу неке речи. И сувуше поштујући га и ценећи његов рад, нећемо се упуштати с њим у полемику бранећи себе. Али толико ће нам допустити, да му без икакве примисли напоменемо, да му је тон, којему, не ласкамо себи да смо и ми што припомогли, сада много блажи и „деликатнији“ него пређе, што нам заиста годи, а годиће јамачно и читаоцима, а ни самом г. критичару

И опет „приказ“ и опет прелаз с приказа; и опет краљ Вукашин није убио цара Уроша! и над-опет: краљ Вукашин убио младога цара Уроша! па докле тако? Та што већ једаред не пређеш, или бар не пријеђеш? Та шта се већ једанпут не одкинеш од „приказа“? Што се не отиснеш с „превлаке“ на пучину? Што не рониш у дубину, у *суштину?* Што се не пењеш на *висину,* са које ћеш висине угледати васцели српски свет на словенском југу; и једним погледом и као у огледалу прегледати свеколике народе, колена, племена и језике српске и све државе и државице, *архонтије* и бановине, жупаније и кнежине и сатније, и сва племена редом, племе до племена: беле и црвене Хрвате и друге Горане тамо горе — а доле у „доњој Србији (Serblia Inferior)“ стара племена: Милинге и Језерите, Белогезите и Сагудате, Рунхине и Смољене, Берзите и Струмљане;[1] и нова, или управо, да се послужимо Зечевићевим термином, старомлада српска племена: Мрваке и Пуливаке, Бандовце и Пијанце, Брсјаке и Копановце, Пољане и Мијаке и остале Бугаре и Кијаке!

Лако је вама, драги и недрази читаоци моји, поводом горњег наслова или натписа тако читати и љутити се, што не чиним оно, што би ми била дужност, и што је и сам г. Панта на једном месту желио да чиним; што не приступам већ једном ка „озбиљној“ критици и што нисам већ усред Историје Пантине или усред критике те његове Историје. Лако је вама питати у љутини вашој или љутећи се питати, зашто не чиним то и то, јер ви не знате какве невоље имам ја са г. Пантом, а кад вам кажем и кад сазнате те невоље моје с Пантом, ви ћете се одљутити, или ћете „поне“ престати љутити се на мене, па ћете се љутити, „noviter“ и жестоко разљутити на правог кривца, на г. Панту. Јест, господо читаоци овог подлистка! Панта, наравно онај београдски г. Панта, а не овај ваш Панта, крив је свему или правије: јогунство је Пантино узрок, што се понавља и све

неће бити на штету. И сама изрека Лесингова, покрај све своје оштрине, ипак је пуна деликатног тона, јер је објективна. У.

[На крају овога састава, а пре приметбе уредникове, стоји дан, 17. (28.) маја 1885. и потпис И. Руварца. То је бр. 47 „Нашега доба“, а у бр. 51 почиње наставак с натписом „Продужење Прелаза с приказа на критику“, који иде, с прекидима, до бр. 89].

[1] [Упор. Срећковић П., Историја срп. народа, I, 1884, 62 и д.].

једнако опетује оно „опет па опет“, јер г. Панта неће никако још да призна: 1., да краљ Вукашин није убио цара Уроша, као што је то млади један, омален и слабуњав господин у Београду, сјајно доказао, а уједно или једним махом и г. Панту, који је противну томе тезу бранио и „свеудиљ“ брани, тако надбио и наравно с највећом пристојношћу до ноге потукао и утукао га, да се г. Панта од туче и утука и пораза том приликом претрпљеног никад више подићи и опоравити не може; и 2-го, а то је још главније, што неће да призна да су моје „приказане“ приметбе на његову Историју уместне и основане. И не само, што то неће — само и цигло из јогунства неће да призна, већ сада и не да, да чиним своју дужност „озбиљно“ критикујући његову Историју; не да и не допушта мени улазак у зграду, коју је он створио, тако рећи из ништа створио, хоће, да ме све једнако држи у „предверију“, и да му све једнако само тропаре и кондаке појем. Јест боме, сада творац те дивне и величанствене грађевине не допушта мени, да изнутра разгледим ту творевину његову; да видим и разгледим њене преграде и ћемере и како је дивно лепо и симетрички сложена, да се дивим „длъготи и широти и висоти“ њеној и ка „мраморизваıаны ими стѫлпы пωддрьжимоу. и камарами различнїими испьщренноу, — котораагожде камене къ дроугомоу съчланюнїе. дывно и хоудожьства высочаише, ıако единь мнѣти се камень вьсего оного храма лице. прѣчоудно къ единомꙋ сърасльства видоу сьчетанно хытростїю“;[1] и кад све развидим и увидим, како је уметник тај „наш“ толико година градио и дограђивао, зидао и призиђивао, крпио и закрпљивао и све лепо утушкао — те ми онда севне у уму значење, велико значење Пантине Историје, да му онда у самом светилишту *одслужим службу* и принесем жртву „хваленія и благодаренія“. Но г. Панта, као што рекох, сада ме не пушта унутра, бојећи се, ваљда, да ћу ја „човек предверія, тропара и кондака“ и у „науци“ ђаче самоуче, кад се једном унутра у утроби зграде нађем, од чуда скочити и заиграти и „поиграти ситно калуђерски“ онако од прилике, као што је некад „наш“ Краљевић Марко на чардаку Мине од Костура поиграо, те да ћу у заносу „окренув се и два и три пута“ зграду му срушити, а градитељу, то јест г. Панти са рамена

[1] [Ово је И. Руварац узео из Цамблакова описа Дечана. Гласник, XI, 1859, 70].

главу укинути. Не смејте се господо! — г. Панти није до смеја. Г. Панта се боји или почео се прибојавати од тог самоуког ђака; њему се почело приснивати, како ја радим и снујем, да се Панта закоље. Панта је већ начуо, како сам ја у неком погрдном писму, писаном неком министарству у некој краљевини „прорекао, да ће беспристрастна критика заклати Историју његову"; даље је он својим „рођеним ушима чуо, како ја призивам у помоћ г. Голубинског, г. Рачког и г. Дринова и нешто им дошаптавам" — и најпосле „да исту господу позивам, да закољу Историју српску, јер јој — scilicet, ја — није био кадар доакати". За што? Зато „што сам самоуче ђаче"! — Но па ту се нигде не вели, да ти радиш о том и на том, да се г. Панта закоље, већ само да се закоље Пантина Историја?! Што изврћеш? Не изврћем, но само тумачим екстензивно; јер ко иде о глави Пантине Историје, тај тиме иде о глави самоме Панти и Панта ће прије заменити Историју своју својом главом, него што ће допустити, да се на његове очи закоље мука и труд његов од 22 године дана. Ама г. Панто, ама чоче и чловече божји! чуј и разуми, да то „ђаче самоуче" није жедно крви твоје: та не иде оно за тим да се ичија крв пролије; та оно и ако је подговорено, од твојих тамо пријатеља подговорено, да Историју твоју принесе на жртву; то ипак знај, да ће то бити безкрвна жртва; та за л' не видиш, Бог те видио, да је та твоја Историја „мртва ствар"; да је то чедо твоје мртво рођено; да је оно без репа и ушију, па наравно и без крви; за л' не видиш, да је Историја твоја „eine Missgeburt", чудо, највеће чудо девете десетине деветнајстог века амо на словенском југу и у целом „ришћанском" свету. Умири се дакле, „наша" мисаона главо! и нека те не боли глава! — пуштај мене самоука унутра! Не, не, не превари самоуче! Тебе не пуштам! Тебе не смем пустити унутра већ чекај ту у „предверију" од јутра до мрака и од мрака до суђена данка! А кажи ми, ах кажидер ми, господару Панто, кажи ми право зашт' ме не пушташ, зашт' не допушташ, да напишем критику, озбиљну критику на твоју Историју? Тако пишти самоуче ђаче пред дверма и на прагу Пантином; а г. Панта на ту писку потихо, да се не би чуло надалеко, одговара: тебе не пуштам зато, „јер су за тебе меродавне „бечлије" и реченица Рудолфова, да кажем истину" — а ми — но ти већ знаш, тко су ти „ми"

то друштво моје у Београду — ми не волемо те „бечлије" — и не маримо, не трпимо, да нам се каже истина, проста и без примесе истина; — и не само да тебе унутра не пуштам, већ ево написао сам други и прави одговор на твој „Претходни приказ", у ком сам показао вредност тог твог тричавог Приказа а тиме „избавио историјску науку од добровољаца — приказивача те ће од јако и ову врсту науке отпочети обрађивати стручни и часни трудбеници."

Г. Панто, молим те јошт једанпут, по трећи те пут молим или молим вас, г. Панто, пустите ме унутра јер читаоци моји постају већ нестрпељиви и љуте се већ што не улазим, што не „входимь или вьходимь вь вноутреннаа"; што не одпочињем „критику", већ једнако дреждим, а са мном толики свет дрежди у предверију сити и пресити тропара но жудећи за службом и Бетовеновом Симфонијом. Но г. Панта и ту последњу молбу презре и рекавши: „Ниси стручњак. Ајд' с Богом." Оде да се договара са уредником Београдског дневника и са још неком београдском господом о том; каквим мотом да оките одговор Панте et Comp. на „Претходни приказ", и том приликом, а у дослуку са неким начеоницима разних одељења а својим добрим и интимним пријатељима нареди, да се у зору или пред зору сваког дана, у који се помоли по један одломак тога одговора избаце по четир топа мање три, као абер Бугарији у негда бугарском Београду (Alba bulgarica), да је Панта Славков Срећковић опет на коњу — и да бије бој, окружен својим генерал. штабом — победоносно. Г. Панта дакле на коњу, и стари витез и „цвет свију витезова", „витез жалосног стаса" миголи се у гробу и хоће да устане, да пољуби своју „поновљену" слику и прилику. Дакле г. Панта је на коњу у бугар-кабаници на коњу. *[бр. 52.]*

Г. Панта на коњу! а триста ђеце лудо — која ђеца по тумачењу Пантином представљају народ — удесили своје гласиће, те певају и припевају разне ситуасији и моменту прикладне древне народне песме, као ону критску песму, коју нам је сам г. Панта у ориђиналном саставу његовом „Узроци српско-византинског ратовања" у Летопису Матице Српске за г. 1882., св. I., стр. 45., како у ориђиналу тако и у српском преводу саобштио, и која у преводу Пантином гласи:

„Сусрео се са мном мрав,
Србина син, Српкиње син

На мом пољу, дивотан!
И он имао изченут кук,
И руку подигнуту
Јеврејски одевен
А турски наоружан,
— — — — — — — — —
И отишао *он у Сир(м)ију*
Србина син, Српкиње син!
Ради шога, да шамо рашује:
Погледајдер на мрава!"

Од друге тако исто древне народне песме у наречију белогезитском са „жд" допиру „преко баре" амо до нас у Фрушку Гору, само гдекоји испрекидани стихови и усклици као: „Побјеждај побједоносно! — — побјеждаје Австријине, утјешаје Бугарине! — — Пантелијо! Пантелејимон!"

Г. Панта Срећковић, творац Историје српског народа, предомислио се и одговорио је подробно и „доста точно" на свеколике примедбе моје на ту Историју, а не онако од беде, као што је одговарао у писму печатаном горе у овом листу; и каже нам у том свом другом и правом одговору, зашто се предомислио и зашто сад већ тако „достаточно" одговара на те приметбе а не чека, док изиђу и остала три тома његове Историје. — Но прије него што саслушамо г. Панту о том прекрету у дубини душе и срца његовог односно у полемици и стратегији његовој морам казати најпре ја, где је и у ком је листу тај специјални и нарочити одговор Пантин угледао света. Одговор је тај изишао у листу, који се зове „Београдски дневник", дакле у оном истом листу, у ком је и одговор г. Зечевића, на неку критику први пут на свет изишао, те по томе можемо мислити или из тога можемо извести, да је „Београдски Дневник" орган илити „журнал" „у истини" краљевих људи (hominumque vero regis) — г. Срећковића и г. Зечевића оба јединствена писца „обште и свеобште историје" а уједно — но то се само односи на првог — и творца Српске историје „за словенска племена, која говоре српским језиком". Но мене се не тиче ни г. Зечевић ни „Београдски дневник" или *ако ме се шичу,* то ме се тичу само у толико, у колико треба да констатујем и кажем, у којем броју или у којим бројевима је „Београдског дневника" изишао одговор Пантин на моје приметбе. Но пошто ја немам целих листова Београдског дневника но саму изрезану парчад из дотичних бројева — то у поменутом погледу могу — судећи

по „резанцима“, који су ми у руци, рећи само толико, да је одговор Пантин, написан 18. маја 1885. а почео је излазити у 114. броју (среда 29.[1] маја) поменутог београдског листа. Кад је дакле г. Панта писао и написао свој одговор на мој „Претходни приказ“, а то је било дне 18. маја, није знао и није могао знати, да сам и ја, један дан пре, написао „Прелаз с приказа на критику“ не знајући нит' предвиђајући, да ће се одмах сутра дан у Београду збити једна мала катастрофа, а наиме, да ће се 18. маја случајно један пријатељ Пантин сусрести с г. Пантом и дати му мој „Предходни приказ“ а г. Панта да ће одмах сести и тог истог дана још написати или правије здувати а најтачније, да ће створити одговор свој на тај приказ, а тиме не само спасти част отаџбине и „избавити историјску науку од *добровољаца приказивача*“, већ — но ово даље није намеравао, то му се онако нехотице дало и тридневну муку Руварчеву уништити и Прелаз на критику осујетити и немогућим учинити. Но посљедице те није г. Панта, као што рекох, при писању правог одговора свога предвидити могао: њега је тада само то наљутило, што сам ја приметбе моје на његову Историју из „Н. Д.“ отштампати дао, но и то, што сам сам отштампао приметбе те и издао их у „облику књижице“, и то би ми опростио г. Панта, само да нисам тај „метаморфозирани подробни разбор и критички претрес назвао „**претходни** приказ Историје срп. народа итд.“, тај назив и натпис и наслов а особито оно проклето „*прешходни*“ то га је и разљутило и обезпокојило, јер је може бити желио, да се с приказом сврши и легне цела ствар. И то је први и главни узрок, што се г. Панта предомислио те није остао при првој намери, да не одговара, док не изда остала три тома своје Историје. Et qui habet tempus habet vitam. Први разлог, као што се види, више је политичке, а није чисто моралне природе, као други узрок, који је побудио г. Панту, да већ сад одговори на

[1] [Одговор П. Срећковића на Претходни приказ И. Руварца излазио је у овим бројевима Београдског дневника, V, 1885: 114 (стр. 446), 115 (стр. 451), 116 (стр. 454—5), 117 (стр. 458—9), 118 (стр. 462—3), 120 (стр. 475), 121 (стр. 479), 122 (стр. 482) и 123 (стр. 486). У првом чланку приметио је П. Срећковић уз реч приказ: „Приказивачем називљу шаљивчину, који са смешним и сумњивим досеткама „приказује“ на свадбама донесену част с' типичним речима: „амин сватови“.

„Претходни приказ". Пошто је „поштовани уредник „Н. Д." у броју 36. нашао, да „није доста исцрпена и доказана ствар", то сам морално принуђен доказати вредност „Претходног приказа". Ето то су властите речи г. Панте, којима казује, да су га оне две три *сувишне* речи у ноти г. уредника овог листа побудиле или управ присилиле и нагнале, да се разнамери и да већ сад покаже вредност Претходног приказа.

Но да ли је баш тако, као што г. Панта пише, или другим речма, да л' се може веровати г. Панти, кад каже, да су га оне две три у највећој невиности написане речи уредникове нагнале а перфидија Руварчева показана у промени наслова тако разљутила да му се перо само од себе нашло у грчевитој од љутине и индигнације руци — и летило — само летило перо по папиру и писало одговор на „Претходни приказ" то златно перо Пантино? То је друго питање; но на то друго питање могао би само г. Панта и може бити први и најбољи друг Пантин „по срцу и струци" као на питање „de internis" одговорити, а ми, то јест ја и перо Пантино, то не можемо, а и шта се нас тиче, шта је све покретало, или ко је окретао и владао срцем Пантиним кад се предомислио г. Панта, те написао 18. маја 1885. одговор на „Претходни приказ" од Илариона Руварца — и наравно, као и свака расправица Пантина, мото, и још наравније — као одговор руског студента, руски мото, а најнаравније има „руску пословицу" за мото, која руска пословица, као суштни и такав део одговора, без којег остали део одговора не би много вредио, понавља се у том одговору осам пути, по свој прилици за то осам пути, да би у Београду неки и неки, који су на руске пословице и „пословички" језик скоро сасвим заборавили, утубити морали; и која златали пословица гласи: „По бради — Аврам, по делима — Хам". Не дивитеся сему! То није дело човечије: ту је пословицу г. Панти „Дажбог" открио или бар подсетио га на ту толи згодну и приличну одговору Пантином пословицу. Панта сам, колико је мудар и досетљив, не би могао, без туђе помоћи, без помоћи с више обрести и изнаћи и изумети таког мота и таке пословице. Пун умилења с таке красне и сличне или боље сличноречне пословице и кићене челенке, заденуте Пантином одговору, обраћам се теби, драги читаоче, и питам те, сећаш ли се оног места у песми „Смрт мајке Југовића" где се каже: „Узе руку

Југовића мајка, *Окретала, превртала с њоме*, Па дозивље љубу Даміанову, Снао моја, љубо Дамјанова! Би л' познала, чија ј' ово рука?" Ја колико сам год пута читао ту песму, увек ме је растужило то и још једно место у тој песми, увек су ми се очи напуниле суза, кад сам дошао до тог и до оног другог места у тој песми. Па како од прије тако ми и сад грунуше сузе низ образе, те од суза и од туге не могу даље, — и не могу да видим и увидим, не могу да сазнам, за што је г. Панта ту руску пословицу узео за мото свом одговору на мој „Претходни приказ", и шта је хтео тим рећи; или: кога је мислио под Аврамом, а кога под Хамом? Но па то бар није тешко погодити: Утри сузе а пословицу „окрени и преврни" неколико пута, па ћеш сазнати, да је г. Панта при „Авраму" већ због „принадлежности" мислио на те, а при „Хаму" због силесије дела посвршивани на се, то јест хтео је себе због дела својих уподобити Хаму. Теби је само дао првенство а и морао ти већ по витешком адету дати првенство и тебе као писца „Претходног приказа" најпре поменути, а за себе другу половину пословице задржати. Употребивши дакле поменуту руску пословицу: По бради — Аврам по делима — Хам, хтео је г. Панта наговестити да је г. писац „Претходног приказа" по бради Аврам а не Авраам (Abraham), а он, писац одговора на тај приказ, да је по дели или недели своји прави Хам.

Ја држим, у простоти свога ума, држим, да тај драги читалац, који је тако окренуо и преврнуо, тако протумачио ту руску пословицу — има потпуно право и да је баш погодио праву намеру, коју је г. Панта при употреби те руске пословице као мото своме одговору разумно имати могао. Мора бити, да је г. Панта нашао неке сличности између свога дела и дела Хамовог, који је открио наготу и срамоту свога отца. Г. Панта издао је своје дело: „Историју српског народа у жупанијском времену", и ја сам рекао и написао, да је г. Панта тим својим делом обнажио —, да је осрамотио своје отачаство, односно отце отачаства свога. Истина, да г. Панта неће да *призна*, да је он, издавши поменуто дело, *икога* осрамотио и обнажио а најмање себе; но ми већ знамо, да је г. Панта јако јогунаст човек, те из јогунлука неће да призна или правије, чини се де не зна, какво је он зло својим делом отаџбини својој учинио. Но и Панта није постојан у злу, у јогунству;

и код њега попусте запети живци, наиђу lucida intervalla и дођу, на час дођу, часови покајанија — и у таком једном часу морао му је и внушити бог Ратимиров Дажбог поменуту руску пословицу да га казни, а да Панта и не зна, да га је Дажбог том пословицом казнити хтео, што је из Дукљанинових најљућих гонитеља хришћана — дабогме „латинских" хришћана, направио највеће патриоте српске у 7—8-ом веку. — Но то је само хипотеза, или, тачније да с г. Пантом кажемо, то је као од Руварца постављена хипотеза мања од хипотезе и управ и није хипотеза у оном смислу, у ком је лудорија она Пантина, „да је бугарски цар Константин Тихов једна и иста особа са нашим краљем Владиславом"[7] баш права правцита хипотеза — и стога није искључена могућност, да се толико пути у одговору Пантином напечатана и и толико пути овде у овом „опет — прелазу" поменута руска пословица сасвим друкчије разумети и друкчије применити има, а наиме, да се и теза и антитеза или обе поле те пословице односе на једно и исто лице а имено на писца „Претходног приказа", и да је њом г. Панта хтео рећи, да је писац приказа и ако по бради Аврам, по делима или управ по делу — јер се само за једно дело или правије недело Хамово зна — тамо његовом, — прави Хам. И кад је већ тај „добровољац — приказивач" због недела свог — „*Претходног* приказа" — којим је од части открио наготу и срамоту србијанску, прави Хам, онда је што се већ по себи разуме и проклет, од Панте и целог бугарског — а не блгарског — рода проклет — и то „оть рода вь родь"!, као год што је и Хам, открив наготу и срамоту отца свога, — проклет отцем својим — остао проклет! *[бр. 53]*

Но ја чисто не могу да верујем, да је г. Панта у тој мери приказивачем озлобљен, и тако злобан, — да је така семитска злоћа, да би га због јединог и само „Претходног приказа" могао предати клетви и проклетству кроз све будуће векове. Тако инфернално пакостан и чивутски злобан није, — или поне ја нећу да предпоставим то о г. Панти — није „наш" г. Панта: он је само као човек на крај срца мало збуњен и алтериран усљед „Приказа" и с тога, држећи г. Панту за бољег и племенитијег човека него што он може бити сам

[7] [Упор. Гласник, 59, 1884, 119—125].

себе држи — остајем при оној првој и најближој могућности, да се „сирјеч“ прва половина руске пословице односи на „приказивача“ а друга на „приказаног“ г. Панту! — А да ће тако некако и у „ствари“ бити, то се већ види и из тога, што се г. Панта каје и кајући се уподобљава себе због црног оног печатаног дела свога, које се зове „Историја српског народа“ црноме Хаму. Но како се може — рећи ће когод — рећи и тврдити, да се г. Панта каје, што је написао и пустио у свет, и то не о свом трошку печатано дело пустио у свет, кад се горе рекло, да г. Панта, творац тог дела, неће ни то да *призна*, да су сасвим темељити приговори и приметбе Руварчеве на то дело Пантино; та за л' не зна тај вечити прелазач, да нема кајања без признања! — А? Донекле — има и тај „когод“ право, али само донекле; но пошто нема сасвим и потпунце право, онда и нема право. Каква је то опет игра, каква ли је то логика? Није то брзоплети правоимало игра, игра с речима, није то против логике! Размисли па ћеш и сам увидети, да је овако. Истина да сам рекао, да г. Панта неће да призна, да Руварац има право, кад каже и тврди, да Пантина Историја не ваља, ништ' не ваља; али је истина и то, да је тај Руварац уједно казао и то, да је г. Панта јогунаст и тврдоуст, јогунаст као само што мало дете може бити југонасто, кад се узјогуни кад му дође — но, па „детиња“ ћуд; и да по томе само из јогунлука неће да призна само зато, што тај Руварац није свршио историјско-филолошки факултет на кијевском „свеучилишту“ — што није досле ништа у целини написао а нарочито што није написао Историју српске цркве, једном речи, што Руварац није „стручњак“. Ето само зато неће г. Панта да призна, да Руварац има права што је онако претресао Пантино дело и претресавши онако претходно рекао, да та Историја ништ' не ваља. А да је то дело Пантино претресао и то претресао као што треба какав Рус, на пример, какав Флорински, па да је на крају тог свог не „подобателног“ већ сасвим овлашћеног и са неким „снисхођењем“ према немоћима своје млађе наравно у „науци“ само а не и годинама млађе и довољно неупућене и ако у православној Русији учивше се „братије“ са југа словенског, написаног претреса изрекао или пророкао: „Исторія сербскаго народа, проникнутая такой недоказанной тенденціей, можетъ, пожалуй, ль-

стить національному самолюбію, но едва ли полезна самому народу и во всякомъ случаѣ отнюдь не научна"[8] Шта би радио Бого мој! „наш" Србофил, наш г. Панта у „српском" Београду. Но па за л' може бити сумње, шта би у таком случају радио г. Срећковић? Он би „гледајући како се у нашој књижевности или веома слабо пропраћају нове књижевне појаве или се *пропраћају са таквим тоном и начином*, да не само да писце не соколе на нов труд и рад, него их напротив личним увредама и неправдама обасипају" — скочио од радости у вис па одмах за тим пао ниц' на колена што се не „неки" „као што Руварац хоће", већ баш „Г. Т. Флорински, познати писац непознате нам „Историје цара Душана". „О цаpoвању цара Душана" и још важнијег другог дела — 1., „О Србима и Хрватима" и њином досељењу и 2., „О Хрватима и о Србима и њиној судбини од VII.—X. века, у ком се другом и важнијем делу дакле расправљају баш она питања, о којима се говори у првој књизи Српске историје — и *човек*, који је сам професор историје словенских народа, нарочито јужних Словена" — што се дакле тај најкомпетентнији Рус *смиловао те написао* или што је удостојио Пантину Историју своје критике — не, не, то опет г. Панте не би достојно било, већ, што је просто написао критику на ту Пантину Историју и ту критику печатао баш у „Университетскія извѣстія, Година XXV. № 3. мартъ 1885. г." Но па што то као нешто знаменито и значајно истичеш и помињеш, што се г. Панта обрадовао тој братској критици, и што је даље нашавши ту критику тако компетентног стручњака у милим Университетским извјестијама кијевским од радости поскочио и наравно одмах за тим на колена а може бити и на нос пао славећи и воздајући „хвалу похвалившему его", што велимо спомињеш то што се у Пантиној соби збило или што се може бити и није баш тако и тим редом збило, кад се то тебе, вечитог Преодника и дотужалог нам свима Прелазника, баш ни најмање не тиче, и тим мање те се тиче, што није питање, да ли је г. Панта, прочитавши критику Флоринскога, уобште скочио и како високо — и даље како, да ли усконке на обадве ноге скочио, и колико је дуго у луфту — ваздух не марим — лебдио и лебдећи треперио

[8] [Флоринскій Т., Новости сербской литературы, Университетскія извѣстія, XXV, 1885, № 3., Мартъ, Отдѣлъ IV, стр. 155].

vulgo цапловао, и како је пао, да ли на нос или на колена, или и на нос и на колена, и рад чега је на колена пао, ако је доиста и на колена пао, већ се пита, или је у питању превртало и обртало мој! како је г. Панта критику ту руску прихватио и примио, и што је најглавније и да л' је признао г. Панта, да је његова Историја српског народа, коју је Српско учено друштво у Београду о свом трошку издало и тиме себи трајни — вечити споменик подигло — књига „во всякомъ случаѣ отнюдь не научна", као што је Рус Флорински на крају критике своје, раштркане своје мисли о вредности Пантине Историје у једну скупивши, по души изрекао? Ви сте мудри моји читаоци, ви сте мудри ал' питате лудо! Та како да није признао кад је по прочитању скочио! Та не би л' то била права лудост од дотичне стране да није онај последњи удар — онај Herzensstoss Флоринскога признањем својим отупила па да је с болом, с незалечивом раном у срцу поскочила? Та мани се већ једанпут скока и скакања Пантиног по соби: та ако с погледом на Панту може уобште бити говора о скоку и скакању, то би могло бити само о скоку јуначком и на отвореном пољу — и у бугар-кабаници као оно Милош Војновића, а не о скајеликању по „изби" и „клѣти" и соби. Дакле одговарај на питање: Г. Панта је признао, да је суд Флоринског о научности књиге његове праведан? Та како да није признао, кад се сам он, г. Панта наш, потрудио и суд тај — ту критику, у којој је суд тај изречен с руског на српски без свачијег страног интервенисања и туђе помоћи превео, или ако је није већ превео, — он ће је за цело превести! Шта је то опет: Панта је превео Флоринскога критику на своју Историју, ил' ако ју није превео, он ће ју превести? Најпре си само примера ради хипотетично узео, да је неки Рус написао критику на Пантину Историју и само си себи разбијао главу о том, шта би г. Панта радио кад би се такова критика руска појавила, би ли, то јест, примио „приметбе" руског критичара и би ли признао, да руски критичар има право? — а сада нам причаш, како је већ написана и напечатана такова критика и то ни од ког мањег, већ баш од самог г. Т. Флоринског и како се г. Панта не само насмешио са задовољством на ту руску критику, но и да ју је већ ја л' превео, ја л' наумио, да ју преведе с руског на српски. Та ако је још није пре-

вео, од куд ти у напред знаш, да ће је превести? Зар л' си ти пророк? Па дабогме, да сам пророк; та и сам г. Панта признаје и тврди, да сам ја пророк написавши: „он — то јест Руварац — је пророк?“ Е па кад си то прорекао и као што видимо погодио, то „пророци нам, пророци сине человјеч даље: где и у ком ће листу г. Панта ту с руског на српски преведену критику Флоринскову на своју Историју печатати, и како, то јест: да л' ће ју мало скратити, као што је скраћивао текст своје Историје, само да буде што краћа, што савршенија, те ће можда све што у критици тој није необходно, и „отнюдь“ нужно и целисходно, а наиме онај и нама већ познати крај или ти реп срчано отсећи, или ако му савест то учинити не допусти, те реп читав остави, хоће л' и оних пет-шест последњи речи, — које је — у загради буди речено — г. Флорински написати морао, кад је већ сит и пресит био Пантине Историје, те је од ситости почео којешта бунцати о научности Пантине Историје — с руског на српски превести, да браћа српска и виде и чују, како тај Рус „брат са севера“ хвали и уздиже и преузноси Пантину Историју српских племена и архонтија на благоме југу, „југу словенском“? *[бр. 54]*.

Но ја би морао бити виши од пророка, па да на сва та безместна питања, која к томе и неку сумњу у поштење Пантино у себи скривају — одговорим, а како тужан да на неделикатна та питања одговорим, кад ја управо нисам ни пророк, за каквог ме нико други и не држи, разма јединог г. Панте, који је себи увртио у главу, да сам ја пророк, јер сам у јуну месецу г. 1884. рекао, да ће Пантина Српска историја ако икад угледа света, бити така и така — и richtig, кад је та Пантина Историја на крају месеца јула те исте године угледала света, показа се и обелодани се, да је та Пантина Српска историја доиста таква и таква, то јест никаква. И то је г. Панту тако задивило и фраповало, да је одмах стао по чаршијама и безистанима биоградским говорити и проповедати, да је Руварац пророк, и сви бугари београдски илити светина веровали су г. Панти. Но светина је светина увек лаковерна и празноверна од кад је света и светине на свету. Odi profanum vulgus — одвратимо се од светине и вратимо се на предмет, а предмет је: Флоринскога критика Пантине Историје и како ће сам г. Панта

превести ту критику с руског на српски, и да ће је печатити? Да, да, то се питало и ту се запело! Па запитајмо се јошт једном; може бити, да ће нам сада, кад не морамо одговарати на она неделикатна питања, поћи за руком, да одговоримо и предскажемо, да ће се Пантин превод руске критике његове Историје печатити у престоници српској, наравно у привременој српској престоници у Београду, а не у Скопљу „у средишту *праве* Србије", као што би по немеродавним мњењу „најкомпетентнијег научењака руског, г. И. С. Јастребова" било у реду; даље, да ће тај тачан превод печатати, не из какве *луде* сујете, но, — но пустимо, да г. преводилац говори, који вели: „хоћемо у тачном преводу да донесемо један **примерак** са *стране*, из кога се може видети, како се задатку једне **научне** критике (не можемо се уздржати а да овде не додамо: једног „во всякомъ случаѣ отнюдь *не научногъ* дѣла"), на пољу историје, одужују образовани људи и књижевници и какви су дужни бити они, који се историјом као науком и учитељком света баве; и напоследку, да ће се критика та руска у преводу српском печатати не у „Срб. нез.", које нема; нити у „Београдском дневнику", који додуше и покрај „Новог београдског дневника" јошт излази, али који доноси само „претходне приказе" а не и озбиљне, праве и узорне критике са *стране*, већ баш у београдском „Augsburger Allgemeine Zeitung" илити „Опште београдске новине", и на конац, да ће почетак те преведене са исписима из Гласн. Срп. уч. д., књ. 57., стр. 42. и 43., у којима се садржи сведочба „правог Руса, а у исто време најбољег познаваоца етнографије на трачком полуострову г. Јастребова о том „да Срби у Маћедонији говоре *чистим српским језиком*", и са једним дијалогом, који је недавно у једном посланству између једног маћедонца и једнот блгарина у Цариграду вођен — допуњене критике изићи дне 2. јуна 1885. а у 22. броју тих „Општих београдских новина". „Mein Lieber was willst du noch mehr!"

Ја сам напред у овом подлистку рекао и поставио, да се г. Панта каје због свог дела, своје Историје српског народа, и да по томе он зна, да та његова Историја ништа не ваља, само је јогуница, па неће и да јавно призна, да Руварац има право, који је то изрекао; и да то неће он да призна само зато, што је то рекао Руварац, човек који није свршио

историјско-филолошки факултет ни на каквом руском свеучилишту, и који није никада ни на каквом университету илити великој школи предавао историју нити словенског племена у обште нити јужнословенских племена напосе, и који по томе није стручњак већ самоук; а да би тврдњу своју, да г. Панта само зато или зато неће да потпише суда мога о његовој Историји, што сам тај суд ја изрекао — још боље узтврдио, предсказао сам, да ће мом суду равногласећу или поне равнозначећу пресуду и један надлежан Рус а имено г. Т. Флорински донети, и да г. Панта не само да неће против те руске пресуде на још више судиште, виши ареопаг, апеловати, већ ће исту пресуду с благодарношћу примити, и не само просто с благодарношћу примити, већ да ће исту пресуду односно руску критику у којој се закључно изриче, да је Пантина Историја у сваком случају и у сваком погледу „отнюдь не научна" својеручно с руског на српски превести и тај тачан превод, пошто „Ср. нез." и свога властитог органа нема или у „Београдском дневнику" или да се надалеко чује — у »*Општим* новинама" тамо у Београду републиковати а тиме „јасно и гласно" признати, да је суд Русов или Русинов праведан а тиме уједно али само онако „indirecte" и „tacite" признати и то, да и Руварац није имао неправо, кад је рекао, да Пантина Историја — наравно само у научном погледу — ништа не ваља. И сад ствар овако стоји. Ако предсказана онака и онака руска критика доиста угледа света, па ако ту и таку руску критику сам г. Панта с руског на српски преведе и у „Општим београдским новинама" печата, онда сам ја парницу, у коју сам се са г. Пантом због толико пута поменуте Историје његове и ако *непозван* већ само изазван упустио милошћу Дажбога добио и себе пред целим ришћанским и неришћанским — богумилским — светом оправдао, што сам на г. Панту „онако жестоко и构неделикатно" напао био.

Ја сам само предсказао, да ће така и така руска критика бити — и написана и преведена и напечатана а ево шта г. Панта у 114. броју Београдског дневника, додуше у ноти, само ситној једној нотици пише „такву (то јест онакву, какову сам ја у писму једном, једном министарству у ствари моје „једне расправице" прорекао). „Такву је „безпристрастну" то су речи Пантине у поменутој нотици — такву је

безпристрастну критику написао познати у историјској књижевности писац: 1. О Порфирогениту и 2. Историје цара Душана, стручњак, професор г. Флорински и *та је критика преведена и биће ово дана напечатана*". „Предсказаније" моје дакле збило се и испунило „и есть и боудеть" или „боудеть и есть!" И сад ко ће моћи г. Панти избити из главе, да ја нисам пророк? Но мени није стало толико до те пророчке славе, колико ми је стало до тога, да свет увиди, да нисам из злобе и пакости, а без свакога основа, рекао да је Пантина Историја „чудновата ствар" и да нисам онако само од обести напао на г. Панту због те његове чудновате ствари. Но па кад би то тако било, као што ти ту излажеш и разлажеш; и ако је доиста предсказаније твоје г. Панта у 114. броју „Београдског дневника" као истинито потврдио, откуд онда у истом броју тог истог Дневника почетак правог одговора г. Панте на твоју рецензију његове Историје, на твој „Претходни приказ"? Може ли се то изјаснити приказивачу и нападачу? Може, може се и тај појав на најпростији начин објаснити и изјаснити. *[бр. 55].*

Прво и прво — и кад се буквално узме ствар, може се рећи, да то није одговор на „Претходни приказ", већ само из „Нашега доба" прештампани Претходни приказ; како гласи натпис тога тобожњег одговора Пантиног? Узми у руке поменути број „Београдског дневника", па ћеш својим „рођеним" очима увидети и уверити се, да натпис гласи: *„Претходни приказ" »од« Илариона Руварца*, и да је по томе права намера при прештампавању тога Претходног приказа у Београдском дневнику била, упознати и бугарски свет с том критиком Пантине Историје, печатаном први пут у „Нашем добу" — а никако да се опровргне и побије оно, што се у тој критици приметило, замерило, што се исмејало. — Истина, цела је истина, да натпис састава тог у Београдском дневнику тако гласи: „Претходни приказ од Илариона Руварца", али на крају тога састава стоји назначено, да је тај састав писао 18. маја 1885. у Београду *П. Срећковић;* шта то значи и како се то слаже са твојом претпоставом? Врло лепо, и ево ћу ти одмах казати, шта тај потпис Пантин под туђим саставом значи. Прво морам приметити, да на крају поменутог састава не стоји и не пише, *»писао и написао«* тога и тога дана, у том и том месту, тај

и тај, већ просто стоји само датум и нечији потпис; а пошто с преда и даље у свима одломцима на челу стоји: „Претходни приказ од И. Руварца", то онај датум и потпис на крају значи, да је тај Претходни приказ од И. Руварца *преписао* из „Нашега доба" дне 18. маја 1885. у Београду П. Срећковић и дао, да се отштампа у Београдском дневнику. Зашто? Зато да може уписати, уметнути или интерполирати у тај Претходни приказ гдешто од свога као год што је и тачном преводу критике Флоринскога предпослао и додао гдешто од свога, чега у оригиналној критици нема.

Осим тога пак, морам уопште приметити, да се човек на натписе, којима Панта књиге и расправе своје кити, никад не може сигурно ослонити и из натписа на садржај књиге и расправе закључити. У „Претходном приказу" ја сам већ узгред поменуо, како је г. Панта једну „своју" расправу натписао „Узроци српско-византијског ратовања 1073—1074.", при свем том, што се у њој нити наводе нити помињу ни узроци ни то ратовање већ се о другом нечем „трабуња".

Исто је тако г. Панта једној књизи својој дао наслов или натпис „*Синан-паша*, написао П. Срећковић трошком г. Симе Андрејевића Игуменова Биоград 1865.", па знате л', шта све има у тој „Синан-паша" названој књизи? У тој тако названој књизи има осим „место приступа", — врло значајног „место приступа", у ком „место приступа" — предговору, са мотом: „*Треба да знамо каки смо*, па тек онда можемо знати, шта нам треба и шта можемо" — г. Панта између осталог и ово вели: „многи се стиде да се описују наше мане говорећи: „нек незнају туђинци".

По моме схватању и разумевању ствари, то је најцрње, ко не признаје своје погрешке, он се никад не поправља. У осталом, не треба мане измишљавати, већ их онако описати, „као што су" — дакле у тој „Синан-паша" названој књизи има осим поменутог „место приступа". 1. О дипломи Душановој и о чувању старина (стр. 1—6.); затим II, сама „Душанова диплома" (стр. 7—70.); после тек „Синан-паша" с мото-м „Лоши људа и времена лоша" нар. посл. (стр. 71—85.); па онда: „III. Бјегство патријарха Арсенија III. и Арсенија IV.; ондашње стање ствари у старој Србији и Кукли-бег", са истом пословицом као мотом (85—108.) и напослетку „IV. Поглед косовца на стање ствари у старој Ср-

бији са овим мото-м: „Нека запамте наши потомци своје зулумћаре и доброчинце; прве нека проклињу, а друге нек благосиљају.“ (стр. 109—125).

Но из овог последњег примера могао би когод баш до противне претпоставци мојој истине доћи и устврдити, да г. Панта није првобитно хтео преписати и препечатати мој „Претходни приказ“ — већ да је збиља и најозбиљније хтео одговорити на тај „Претходни приказ“, и само је том свом наумљеном одговору дао мало чудноват наслов „Претходни приказ од И. Руварца“, као год што је поменутој 1865. печатаној књизи, у којој препечатана диплома цара Душана заузима 63 стране, дочим чланак „Синан паша“, по ком је цела књига прозвана чудноватим образом „Синан паша“ има само 14 страна те г. Панта или не ће да зна за оно латинско правило „a potiori fit denominatio? Или ако зна за то правило, то држи, или је бар 1865. г. држао, да је Синан паша, и његова џамија за Србе претежнија од цара Стефана и његове задужбине, цркве Арханђелове више Призрена и дипломе илити српскије повеље а најтачније и сасвим православно хрисовуље цара Степана, којом се хрисовуљом тој Арханђеловој цркви толика и толика српска села и засеоци и *влашки* и *арбанашки* катуни по **правој** Србији — по Душанији — дају и поклањају — или напоследку што је Пантином срцу ближи и милији потурчени Арнаут, Синан паша од погрченог Василевса грчког и српског цара Степана. То је густ — илити ћеф био Пантин г. 1865., па кад је он могао те године а по свом ћефу и густу назвати књигу своју од 125 страна „Синан-паша“ по свом љубимцу „Синан-паши“ не гледећи на то, што томе наслову само 14 страна између 125 одговарају, зашт' да није могао након 20 година исти г. Панта одговор свој на претходну критику Руварчеву назвати „Претходни приказ од И. Руварца“ — а тиме натукнути, да му је и натпис тај и аутор књижице те тако мио и драг као што му је мио и драг спомен старога љубимца свога, Синан-паше и његове џамије у Призрену.

Но будући да онај „когод“ ради утврђења тврдње своје узима нешто и претпоставља што се никако узети и предпоставити не може а наиме, да г. Панта објективни тај историк има нерационалних густова и ћефова и љубимаца, то се његова тврдња већ с' тога примити не може, већ се мора

просто одбацити и то тим пре, шта је абсурдно узети, да је г. Панти натпис „Претходни приказ“ па због натписа тога и приказивач мио и драг, кад се позитивно зна, да му је натпис тај „Претходни приказ“ и мрзак и зазоран, а јошт мрзкији да је онај, који је написао тај „Претходни приказ“. И тако се морамо и опет вратити и остати при оној првој простој и због простоте своје и буквалног тумачења речи највероjатнијој предпоставци, да г. Панта првобитно није мислио одговарати на „Претходни приказ“ но да је намеравао само прештампати Руварчев „Претходни приказ“ као год што је превео Флоринскога критику и превод тај такође печатао и обелоданио, да се и у Беоргаду види и увиди, како се и приказ и критика у главном слажу; то и ништа друго и намеравао је г. Панта, кад је сео и написао или правије преписао натпис „Претходни приказ од Илариона Руварца“. А што намера та није као што треба изведена, те се првобитни Руварчев „Претходни приказ“ после претворио или добио вид неког одговора на тај приказ, то се већ зна, ко је „виновник“ тога обрта и те метаморфозе и ко је крив, што је циљ, који је у почетку пред умним оком Пантиним лебдио — промашен. Главни је виновник, као што знамо, тога обрта Дажбог баченом оном руском пословицом, а криво је перо, које уместо да механички преписује, што се имало преписати, летило је само по папиру и писало, што је хтело, те је тако испао из пера састав, који садржајем својим никако не одговара претпостављеном му натпису „Претходни приказ“, јер се у њему ништа претходно не приказује већ се дефинитивно одговара и доста речито признаје, да се нема шта одговорити.' *[бр. 57]*.

А кад се нема шта одговорити па опет се одговара онда се таквом одговарању обично претпошиљу разне жалбе и тужбе; па тако је и у овом одговору, који носи натпис „Претходни приказ од И. Руварца“.

У Историји српског народа од г. Панте Срећковића има једно ненумерисано и у индексу неназначено поглавље са натписом: „Суштина досадањег разлагања“ [I, стр. 84-92] у ком се мало у краће повторава и разлаже и говори на пр. о „Кљуку, — Мухлу и Тузи и Бузи“ оно исто, што се и у претходном разлагању мало обширније излагало и говорило. И ја ћу овде, следећи методу Пантином, сасвим у кратко да

изложим *суштину* досадашњег мога разлагања — о спору између г. Панте и мене — па кад ту *суштину* изложим, лако ћемо прећи на оне жалбе и тужбе, које је г. Панта свом правом одговору предпослао. Дакле „суштина" је у овоме: Г. Панта Срећковић издао I-ви том своје Историје српског народа, а ја сам у једном листу обзнанио ту Пантину Историју и рекао да та Историја, као од човека, — који ни латинскога језика не разуме те се с тога сам првим изворима служити не може; даље од човека који о историјској критици ни појма нема, но се према разноврстним изворима односи онако безазлено као и свако дете и прости народ; и напоследку од човека Србина, претераног патријоте, у кога је јаче чуство и жеља од ума и разума — написана Историја не вреди много и управо да ништа не вреди, и да је за Србију и Српство велика срамота, што је таква Историја пуштена у свет.

Г. Панта и ако види и увиђа да се приметбе моје на његову Историју учињене опроврћи и суд мој о вредности Историје те побите не може; и ако зна да он латински не зна и да није читао и сравњивао сам дотичне изворе; и ако врло добро зна, како је и по којима је писцима он скрпио и шта га је руководило при таквом скрпљивању те своје Историје; и ако даље он зна, да он управо не зна, шта је то историјска критика, и напоследку ако и признаје да је он велики шовиниста а то ће рећи, као што сам он ту реч тумачи претеран патријота, велики Србин и Пан-Срб; неће ипак да призна, јавно и отворено да призна, да Руварац има право кад каже и тврди да Историја његова ништа не ваља, а неће да призна то само зато, што то Руварац, калуђер, каже, а да то Рус професор каже и кад то г. Т. Флорински каже, он би признао — он онда признаје, да се дакле све своди на личну и сталежну аверзију и г. Панта неће да призна да Руварац има право само за то, што суд долази од калуђера Руварца, јер г. Панта не мари за калуђере уобште, а јошт мање мари за калуђере фрушкогорске а најмање мари, да паче мрзи на гргетешког калуђера Руварца и summa summarum: неће ни да зна, неће ни да чује за — Руварца. Зашто и кроз што и због чега? Не питајте ил' ако баш питате и стојите и ради би знати, од куд толика мржња Пантина на Руварца задовољите се са општим одговором:

да мржња та има извор свој у антипатији и да је због антипа(н)тије.

И сад тек можемо слободно и без сваке „патије“ приступити разбору напоменутих жалби и тужби г. Панте Срећковића. Но шта је нама стало, шта се нас тичу те жалбе и тужбе антипатичног београдског Панте? Ми хоћемо да чујемо већ једанпут, шта тај Панта у другом и правом одговору одговара на твој Приказ и како побија твоје ситне и крупне приметбе, тачку по тачку, како те смотава и савлађује једном речи: хоћемо да чујемо како удара г. Панта и како се од ударца његова горе наше и планине: Бабје горе и Фрушка гора, и Диљ планина и Планина Стара разлежу и јечу: Што не приступаш већ једанпут „Одговору“ Пантином на твој Приказ; што нас опет заустављаш код тричарија којекаквих? Тако питају — тако бар могу упитати и љутито довикнути ми и најстрпељивији између мојих безброј — читалаца! Но ја и тим најстрпељивијим између најстрпељивијих — ни корака даље! чујем вику са свију страна, — ни корака даље, док нам не изјасниш по каквој си лођици смео написати: „најстрпељивијим између најстрпељивијих“? Е, па то сам тако рекао по аналогији оне Пантине реченице у предговору његове Историје на стр. VII „врховни командант у блузи, шајкачи, са сабљом о бедрима... стаде пред упарађеним четама и громким гласом рече, да ће раздавати Ђорђеве крстове (које је послао руски цар) „*најхрабријим између најхрабријих*“. Но па то нису речи Пантине: тако је врховни команданат у блузи итд. и то громким гласом рекао, а г. Панта само је верно преписао, како је врховни команданат у блузи грмио; зашт' потвараш г. Панту, да је тако рекао, кад г. Панта при оном свечаном чину и призору није ништ' рекао, нити је он врлезовао „најхрабрије између најхрабријих“ већ је само — као што сам изрично вели, — спазио у војничком оделу оног скупштинара који у Крагујевцу рече: „брату брат, а Турчину рат!“ Шта је и кога је г. Панта при оном свечаном акту у Нишу спазио, и каква му је „мудра изрека једног патриоте“ тада или доцније и да ли „ту у Нишу“ или у Београду при писању предговора пала и како та мудра изрека гласи и да ли је та павша на памет Пантину изрека у стихови тако мудра, као што г. Панта мисли или тада и у Нишу мишљаше? — Све се то

љубазни читаоче и Пантин побарниче не тиче тебе, а јошт мање мене, који немам каде, да заустављен и с пута кренут размишљам о мудрости оног једног патриоте Пантиног и о мудрој изреци његовој. Мени је довољно, да сам себе због „најнестрпељивијих између најнестрпељивијих читаоца" пред читаоцима мојима, који су тако нестрпељиви оправдао, а г. Панта може а и треба да се непрестано сећа оне мудре изреке једног патриоте и да непрестано с тим једним и може бити јединим патриотом „потихонко" уздише: „и ако се српски стег посред Ниша вије, опет зато Косово освећено није"! Оставимо г. Панту нека с једним патриотом уздише и размишља о том, како и којом водицом и којим огњем да се освети Косово поље — а мене нестрпељиви читаоци оставите читава и пуштајте ме, да вам претходно одговорим на ваша претходна питања, на која сте ви већ и заборавили. Но ако сте ви нестрпељиви и с тога заборавни: ја сам стрпељив и ја ћу вас на ваша „претходна питања" и на повод тим претходним питањима вашим подсетити. *[бр. 58]*.

Ја хтедох приступити разбору Пантиних тужби и жалби на приказивача његове Историје, а ви ме заустависте с питањем и љутином: шта је нами читаоцима „бесплатним" (јер платише не читају подлистак) стало до Пантиних тужби и жалби до тих тричарија; ми (то јест ви читаоци, који „Наше Доба" бадава читате) хоћемо, ми захтевамо, да нас већ једанпут упознаш са правим одговором Пантиним на твој Приказ његове Историје, да видимо и разумемо: како те бије и надбија, како те вија и савија, како те мота и смотава, како тачку по тачку Приказа твог кида и раскида; да видимо и да се нагледамо како „сметен" стрепиш и пузиш пред Пантом, и како он тебе сметеног и смрвљеног на послетку „с умилењем" и без милости убија — и убијајући тебе *„сажаљева* перо своје и мастило" што је морао, што је морално нагнан био, да на тричав „Претходни приказ" напише „у истини" тричав „Претходни приказ од И. Руварца". То желимо ми читаоци подлистка да видимо и да се нагледимо тога и такога „грозвога и умиљенога позорија" и да гледећи чуда големога и невиђенога, „ђе бугар-Панта бије црна калуђера", наужијемо се у слушању одјека од лаког Пантиног ударца, и цике и писке, и лелека и јаока, и пијукања и цијукања тога Пантиног нападача, тога Руварца! То ми хоћемо да чу-

јемо — а ти стао те нас најпре намучио причањем и извијањем којекаквих источних прича и басана, и шта је г. Панта мислио и на што није мислио при писању свога (а не мога) „Претходнога приказа од И. Р". — као да мишљење у историји што вреди; та *мишљење је* — као што је већ стари Евренос султану Мурату у очи Видова-дне 1389. одговорио, и као што то већ г. Панта зна и нама у Гласнику Српског ученог друштва, књ. 42., стр. 339., казује — *лична ствар*; а личне ствари не тичу се ни тебе, како ти је на свом месту и ако не у подлистку већ напоменуто — а јошт мање се тичу личне ствари Пантине нас простих читалаца! Ка томе, треба да знаш г. приказивачу, да г. Панта у опште мало мисли, већ ил' ствара или удара и кад ствара г. Панта, то историја ствара, па ако баш историје те и не ствара из „ничега", ако се и зањ мора рећи, да само „noviter" т. ј. обнавља оно што је поп Дукљанин прије 704. године у латинском граду Бару превео и написао — то се ипак продукт тога рада његовог мора сматрати као „нова твар" с којом мораш и ти рачунати; а кад удара г. Панта, а кад г. Пантелија удара, то и сам већ знаш, јер осећаш како удара г. Панта, а ако ти то нећеш да знаш, зна Бранко, први неумрли песник свесрпски, који назирући, шта ће се у наше дане збити, пева „Лако врда, маше лако, (ал' удара[9]) врло јако"). Па ударај г. Панто и одударај! тога приказивача, који нас намучи с причањем о том, шта си мислио и шта ниси мислио пишући „Претходни приказ од И. Р.", већ хоће да нас јошт и даље мучи с разбирањем твојих „жалби и тужби" као да и те твоје жалбе и тужбе нису онако исто твоја „лична ствар", као што је и мишљење — Евреносово и твоје твоја „лична ствар." Ударај? — или ако те је од силних udaраца већ рука заболела; а ти протестуј те стани на пут, да се твоје личне тужбе и жалбе не разбирају и не дискутирају у листу „Наше Доба" специјално да се не претресају у подлистку „Нашег Доба" а најспецијалније, да те твоје личне тричарије не износи на пазар твој најљући лични непријатељ, твој дин-душманин!

Но на свеколико то дражење — од стране мојих нестрпељивих читаоца, г. Панта хаје и не хаје! — и само да се рекне, да је ипак нешто урадио, протестује г. Панта против

[9]) varianta: али бије.

речи „тричарије“ додајући, да његове жалбе и тужбе, које има на Руварца и које је у свом саставу „Претходни приказ од И. Р.“ поменуо, нису тричарије већ врло важне и такве ствари, за које и читаоци овог подлистка треба да знаду а сазнавши то, да познаду тог приказивача као онаког и паки — онаког човека а управ нечовека и калуђера, који на „дику србијанску“ напада не од јуче и лане већ од г. 1878. и десет година раније.

Пошто је дакле г. Панта оградио себе само против једног згодног прирока његових жалби и тужби а тиме уједно дао вам разумети, да не само да није противан наумљеном разбирању жалби његових од моје стране већ да управ жели, да се изнесу на видело „зла дела“ личних нападаја на Панту и прије приказивачког времена. Та немојте се ни ви, нестрпељиви читаоци туђег подлистка, тврдокорно одупирати накани мојој а жељи Пантиној, но оградив себе трпљењем претрпите, што се не да избећи — или ако већ никако нећете да послушате савета нашег, а ви оставите непрочитано ово што следи а место тога прочитајте одговор Пантин на Претходни приказ од И. Р. у Београдском Дневнику бр. 114. и даље, па смо онда квит: и ви ћете се тако опростити мене а сити бити и Пантиног одговора и писца или писаца тога одговора; а ја, ја ћу се само опростити вас нестрпељивих мојих читалаца, — али г. Панте и Пантине Историје ја се тужан није никад опростити нећу. — Но па кад си тужан с Пантине Историје, а ти не мисли на њу ни на његове Претходне приказе и наказе, другим речима: не пискарај већ седи с миром и у миру! Та кад и бела и црвена Хрватија и покрај Пантине Историје мирно може да спава; кад се Бугарија не диже ни у „независној“ ни у зависној Србији и само Гагаузи коренити Блгари — и некоренити Блгараш и шкрице, једном речи кад Загреб филозофира, кад Биоград (Alba Graeca и Alba Bulgarica и потоња Nandor Alba) *политизира* и ћути а у глави од Маћедоније, у царскоме граду Скопљу, нема више онога проте, који је г. Панту негда испратио у Сушицу, што да се Срем буни и да Фрушка запева; што је теби, јединомтеби неправо, што је Пантине Историје I. том угледао света и што ће и II. том те Пантине Историје скоро угледати света? Не увиђаш ли јоште, да би и по тебе боље било, да си са Загребом философирао, са Београдом политизирао

и са Скопљанским протом и ти занемио? Si tacuisses, si tacuisses?! — Si tacuissem, si tacuissem! — Но па кад од пре ниси био ни философ, ни политик ни нем, и кајеш се, што ниси био досле философски политик или политички философ и просто — мудар као Скопљански прота, — буди мудар одјако, умудри се сад па ћути и ти; не пиши даље о Пантиној Историји: не одговарај више на Пантине одговоре, који и онако нису одговори већ разговори, — не пиши, или ако већ мораш писати, а ти пиши „озбиљно“ „достојанствено“ „галантно“. Иди мудро — а не гини лудо! — Не могу, не могу! Не могу *неписати* о Пантиној Историји, том неисцрпивом извору или боље неиспразњивом магазину свакојаких чуда и покора, мудролија и лудорија и не могу да пишем о смештеним у Историји тој чудноватостима озбиљно. Ја нисам крив што не могу да не пишем о Пантиној Историји, — и што не могу да пишем озбиљно. Шта ниси крив? А да ко је кад ти ниси, кад пишеш о оном, о чему не треба ни ex philosophica ни ex politica ratione писати! Писати или неписати зависи од тебе! *Немој* писати! Лако је вама довикивати: немој па немој! Ал' шта вели г. Панта из Београда? Г. Панта вели на III. страни предговора илити скраћених бележака из „Српске Историје“ ово и овако: „Предавати *српску* историју, а не видети српских земаља, на којима се развила српска историја, **није се могло.** Реших се, дакле, да пропутујем по српским земљама. И шта сам тамо нашао?“ *[бр. 59].*

Но шта је г. Панта тамо или Онамо, — 'намо нашао, то ћемо засада овде оставити на страну и запитати још једанпут г. Панту, зашто није могао предавати *српску* историју докле год није видео српске земље, на којима се развијала српска историја? Ми знамо да су други то могли ал' се г. Панти то није могло. Па како је г. Панти тада било тако је мени сада; и мени се не може неписати о „Српској историји“ кад г. Панта пише и напише ту „Српску историју“ и кад пишем о тој и таквој Пантиној Српској историји неда ми се, да пишем озбиљно, већ онако, како је и сама та историја написана то јест чудновато, смешно и сметено. Ми смо, то јест Панта и ја, Gegenfüssler-и, или антиподи, који подпадају под исте законе и нуждности и антипатије. Разлика је међу нама само у томе, што Панта пише томове српске историје а ја пишем ситне чланке и књижице о тим Пантиним томо-

вима и у тим ситним чланцима испитујем и разбирам, каква је то тканица, коју нам је Панта у тим томовима одаткао, а наиме: каква је пређа и жица, каква основа и повучица те тканице; и да л' се може у тој Пантиној тканици разабрати жица од жице или је она цела слупана од трица и кучина? Г. Панта је дакле и творац и градитељ и ткач, а ја не умем ни стварати ни градити ни ткати; једном речи г. Панта је позиција, а ја сам негација те позиције. Благо ли си Панти што је на позитивној страни или што је тако позитиван, а тешко ли си мени, што сам на против положеној страни, што сам негативан! Но као што г. Панта не може не бити позитиван, тако и ја не могу не бити негативан; и докле год г. Панта успише такве историје, донде ћу и ја, ако Бог да здравље, писати о тим и таким Историјама Пантиним и Пантиних другова. „Донде ћеш писати — велиш — само ако те у том писању виша сила не смете, донде ћеш писати? Дакле, ти хоћеш да пишеш, и хоћеш тако да пишеш? Није истина, дакле, да ти се не може на ино, није истина да ти мораш тако писати већ ти *хотимице* тако пишеш“? Па јест, ја хоћу тако да пишем, и хоћу тако о Пантиној и о Пантиним Историјама тако да пишем! Stat pro ratione voluntas. Но радим ли само ја тако? И да ли је код нас на свима пољима и знања и умења, и јавног другог рада или нерада, други адет, други закон? Но пошто на то питање ја као неполитик и нефилософ не могу одговорити и управ и нисам дужан одговорити, то нека на то дрско питање изволе одговорити политички философи наши у Палилули или они с Дорћола, а ја ћу, необзирући се даље ни на какве приговоре и замерке са стране, прећи на дневни ред, а на дневном су реду жалбе г. Панте, од којих су неке старије и од Пантине Историје срп. народа и мога Приказа те Историје, а које су жалбе смештене у тобожњем одговору Пантином на мој Приказ, који одговор има онај мото, у ком је г. Панта уподобљен Хаму. И пошто се Хам, и ако најмлађи син у оца Ноја, родио прије потопа, то према том можемо и те старије Пантине жалбе назвати антедилувијанским или препотопским Пантиним жалбама.

Прва жалба г. Панте. „За време мога путовања по Турској — да то говори г. Панта не треба ни да кажем изречно, јер већ по правцу пута познаје се и путник — преписао сам између осталога један натпис у цркви св. Димитрија и печа-

тао у Гласнику 46. [стр. 215—229] а Руварац је казао, да није истинит.“ У мартовском писму Пантином каже се, да сам ја Панту напао због тог натписа. Но г. Панти не треба веровати, јер он има обичај претеривати и пренемагати се — и кад га човек само мало мркије погледи или по образу поглади, то удари у лелек и јаук због тобожњег ударца и напада. Да видимо дакле, шта сам управо ја казао за поменути натпис у Гласнику 46.? Пишући у Гласнику књ. 49. о синови краља Вукашина додао сам ово: „Други би се може бити још позвао и на онај натпис у цркви св. Димитрија, који је г. Панта Срећковић у Гласнику 46. стр. 220—221. приопштио; но ја тога чинити нећу из узрока, *што натписи ти иду у ред натписа Милојевићевих.*“ [39.] Ето, шта сам ја управ рекао, и због чега се г. Панта жали на мене. Па за л' натписи Милојевићеви и у очима и пред лицем г. Панте нису истинити? за л' су они лажни и сковани?; та за л' г. Панта није брат Милојевићу „брату брат“? За л' обојица нису „par nobile fratrum“? — за л' није г. Панта оне исте године и у исто скоро доба од године, кад је снимио поменути натпис са стене у цркви св. Димитрија, са средине Косова упућивао своје читаоце на брата свог г. Милојевића рекавши: „Ми се (г. Панта) нећемо задржавати у *Приштини*, а ком је стало до старина, нека... прочита књигу г. Милоша Милојевића: „Путопис праве старе Србије,“ већ хајдмо мимо турских винограда Ветерником, преко речице Ветерника, Ајвале к реци Грачаници, према планини Вељетену. (Гласник, XLII, стр. 349 и 350.). Па кад је он, г. Панта, могао г. 1873. упућивати на старине: записе и натписе у поменутој књизи Милојевићевој као „истините,“ зашт' да се срди на мене, што сам само рекао, да његови „натписи“ иду у ред натписа Милојевићевих. који су по њему „истинити,“ те по томе и Пантини натписи, који иду у ред Милојевићевих натписа, мо̀рају бити „истинити“? А што се ја на те „истините“ натписе нисам хтео позвати, то је моја ствар: тако сам онда био расположен, или није ми ишло у рачун, да се и на те Пантине натписе позовем и ослоним — као год што је била ствар Пантина, што се он — пишући и описујући области српске у X. веку — није хтео ни једанпут позвати на специјалну работу о том Стојана Новаковића а који је области српске у средњем веку мало боље, да не кажем сто пути боље, описао него кукавни г. Панта. Па кад

се г. Стојан не срди, што се г. Панта није хтео позвати, није хтео послужити мучном његовом работом, и тиме избећи стотину погрешака, зашт' да се срди г. Панта на мене, што се не хтедох послужити његовим натписом? Quod uni justum alteri aequum. Е ал' г. Панта се срди, или правије, Панта се тако разсрдио, — да је *онда* — то јест тада када је оно рекао Руварац о Пантином натпису — „онда сам ја — говори г. Панта г. 1885. — позвао „преподобног архимандрита, писмом печатаним у Срп. Незав. јамчећи му за живот, да нас двоица одемо и видимо исти натпис па ако не буде онако, да платим путне трошкове, а буде ли онако — да он плати путне трошкове. На то се архимандрит оглушио и није ни одговорио." И није одговорио архимандрит и није могао одговорити архимандрит на тај Пантин позив и то из најпростијег узрока, што до ове године није знао, да га је г. Панта на онај вратоломни пут у Турску не знам које године позивао; јер позив тај није му никада путем и начином својим достављен а архимандрит није био дужан ни знати за папирну „Српску Независност" а камо л' читати печатани Пантин позив у тој „Српској Независности." Не стоји дакле оно, што г. Панта тврди, да сам се ја на његов позив — да обојица путујемо у Сушицу код Скопља — оглушио. А данас? Данас не би смео путовати у друштву са г. Пантом Срећковићем у Славонију in Macedoniam а што не смем, крив је шовиниста Панта и његов „рад око ширења мисли о српском уједињењу." Ја се сада прибојавам не само Пантиних „Бугара" већ и непантиних „Блгара" и „Блгараша", па не смем с Пантом врат ломити по лошем занату око ширења поменуте мисли. А најпосле мислим, да баш није необходно нуждно да заједно путујемо у земљу „где се, — као што то зна г. Панта — песма не ори"; ја мислим да ми можемо себи тај пут а с путем и трошак путни уштедити. *[бр. 60.]*

Ево како г. Панта тврди на једном месту у свом одговору на мој приказ, — тврди у једној ноти, да је поменути натпис у цркви св. Димитрија „читао (осим г. Панте): игуман Петроније, покојни Ставрић и Јастребов." Та су тројица дакле читали натпис, за који сам ја рекао, да иде у ред натписа Милојевићевих. Е па добро: немам ничега вопреки. Да останемо при посљеднем од именоване троице, при г. Јастребову, ер Ставрић и онако је покојан а игуман Петроније могао би

као калуђер држати страну калуђеру. Останимо дакле при Јастребову и то тим више и пре при њему, што је Јастребов те има добре очи, и што није пријатељ ни Пантин ни архимандритов, или ако је једном од њих пријатељ, биће пре пријатељ Бугарину Панти него ли Антибугарину Руварцу. Пријатељ је богме и те какав пријатељ г. Јастребов г. Панти и не само пријатељ већ и „сотрудник и сподвижник" у ширењу мисли о српском уједињењу. Па шта вели тај присни пријатељ и последователь Пантин међу Русима о натписима у цркви св. Димитрија? Г. Јастребов пише у 57-ој књизи Гласника, која је изашла 1884. г. — на стр.: 69. „Г. Срећковић — погрешио (је) у томе, што је под оном сликом у јужној припрати с леве стране врата прочитао: „Вь христа бога благовѣрни синь прѣвысокаго кралꙗ Вльκашина ктѵторь Марько" (стр. 220. Глас. 46.); а међу тим у место ктѵторь Марко прочитао сам, премда с трудом, при помоћи истог игумана Петронија, *с којим је и г. Срећковић у Шушици био*, ктѵторь Иванишь." Панта је дакле по сведочби два очита — класична — сведока прочитао рђаво „Марко" место „Иваниш." И опет, кад би се смео обратити на Панту, морао би га кроз плач запитати: како вам је г. Панто; јел'те, да таки наводи и таково позивање на Јастребова боли? Па што ниси човече божји седео с миром, што си споменуо онај проклети натпис у цркви краља Вукашина, проклетог убице последњег цара Уроша? Но отвратимо очи наше од Неродимља од „грозног духу српског позоришта", — па запитајмо — онако само узгред г. Панту: „какав је то Бога вам игуман Петроније, са којим сте и ви у Шушици били, као што то тај индискретни Рус Јастребов у поменутом путовању свом по старој Србији (Гласник, књ. 57.) на три места спомиње и истиче, а имено на стр. 49., на стр. 56. у ноти 1., и на 69? Ако се међу читаоцима овог подлистка нађе који, те потражи у поменутом Гласнику цитована места, увериће се, како г. Јастребов с признателношћу спомиње и признаје, да му је у снимању натписа помагао вредни игуман о. Петроније — а г. Панта, „наш", на жалост, г. Панта не спомену у свом опису пута свога у Сушицу, сапутника свога „преподобног" о. Петронија ни један пут, ама баш ни један пут.

У другој својој путничкој слици под насловом: „Фамилијарна гробница Мрњавчевића", приобштеној у 46-ој књизи Гласника, описао је г. Панта пут свој у Суху реку — Су-

шицу — Шушицу, где је црква св. Димитрија, — и у том опису, као што рекох, не спомену он сапутника свога у црној ризи ни једанпут. При свем том, што је исти сапутник Пантин, по свој прилици и г. Панти у читању и снимању натписа и записа исто тако помагао, као што је помагао г. Јастребову, који то с благодарношћу спомиње. Рус трипут спомиње Петронија а „Бугарин“ Панта ни један пут! Баш је прави „Бугарин“ и прави „Панта“, ком је свеједно: а шибао ти њега по ушима а ишао му на руку и помагао му у снимању натписа; њему је свеједно, па звао се ти Петроније или Иларион: он ће на вас мрзити и из мрзости не ће вас ни споменути, неће вам ни имена споменути и то само за то, што сте калуђери, неће вам ни име споменути угледајући се у том на свој узоризвор, на попа Дукљанина, који није хтео споменути четир незнабожачка краља српска: Вишеслава, Родослава, Просигоја и Властимира, та четир највећа патриjота српска у донемањском времену, само за то, што су гонили латине-хришћане!

Г. Панта не хтеде у поменутом опису споменути игумана Петронија, а спомиње, с љубављу спомиње и мутесарифа скопљанског и проту скопљанског.

„Ја с протом уђем у собу пашину — тако почиње г. Панта другу своју путничку слику. — На столици сеђаше крут, подебео, строга израза у лицу, мутесариф скопљански; црвена му капа на глави. Прота му изручи многа темена, а ја се поклони и гологлав седох на ... столицу.

— Шта тражи овај?

— Ефендум, дошао да те моли, јер си ти, ефендум, добра срца, — отпоче прота на дугачко и на широко — а он је богомољан, па му, ефендум дошло на срце, да се по нашој ђаурској вери, моли св. Димитрију ....

— Не тако, прото, него ти просто кажи г. паши ово: тражим од њега по закону пратњу, и хоћу од ћефа да видим манастир св. Димитрија. Шта кошта да платим.

— Шта вели, шта вели? пита паша.

— Вели ефендум, (темена), моли ефендум (темена), знате иде, ефендум, да се моли Богу, па му се ...

— Прото, кажи ти паши само ово: ја тражим два жандара, да ме прате; ја сам путник, па имам ћеф, да видим манастир св. Димитрија.

— Ама како и шта? пита опет паша: како кеф . . ходи, да новце троши?

— Тако он говори! изусти са страхом прота.

Па шта тражи?

— Тражи две заптије, да га прате.

— Пеки, пеки, вели паша.

— Кажи му, прото, да је то доказ и за пашу, да ја несам никакав опасан човек, које кад му каза прота, паша се продобри, осмену и даде налог, да ми буду на расположењу два заптиска наредника, а ја устанем, поклоним се и одем. Прота је остао да казује по Скопљу, *како је тај шумадинац без политике џанум и без памети,* а ја сам већ путовао на коњу, с пратњом, задужбини Краљевића — краља Марка." [215-216.] Пустимо г. Панту, нек' језди на коњу — и весео нека запиткује заптије за рајачког цара Лазара и за сестрића Лазаревог у граду Скопљу, а ми рецимо са безименим протом скопљанским, да је тај Шумадинац Панта ваистину човек „без политике"; а *„мутесариф* скопљански" — при свој строгости израза у лицу и црвеној капи на глави морао је бити неки шмокљан. Да је тада на столици пашиној седео какав среcки начелник из Шумадије, „наш" би Шумадинац платио за ћеф и сећао би се, дуго би се сећао и превијао би се на коњу, а не би био онако весео и радостан нит' би му падало на памет, да запиткује заптије о рајачком царству и о сестрићу цара Лазара. А овако — лако је било г. Панти и Пантином коњу поигравати путујући у задужбину Краљевића Марка. — Но ипак се мора признати, да се „наш" путник у соби паше скопљанскога достојанствено понео и показао, да он ни од кога не преза нити зна за опасност при свем том, што он сам није „никакав опасан човек." *[бр. 61.]*

Јуначко срце и неустрашив дух Пантин огледа се још боље у другој једној прилици, о којој нам г. Панта на крају поменуте друге своје путничке слике нам прича. „Цео сам дан — прича Панта — провео у прегледању и истраживању, а ноћу смислим, да се искрадем од мојих пратилаца и да се поразговорим са сухоречанима, а том приликом да прегледам цркву исповедника куће Вукашинове и гробље села од 6 кућа Малчиште, које се потурчило пре кратког времена. Пре изласка сунца одем у село, позовем једног сељака, да иде са мном, (опис тога пратиоца Пантиног изостављамо). — Дођемо

у Малчиште. Прегазимо реку, уђемо у батаљену цркву.... У том се вратимо, кад ал' имам шта видети: мој се пратилац упрепастио и уплашио тако да не може да говори, него само са тољагом измиче што брже може, а једна потурица тек што је устала, па видев мене спремила и држи у рукама камен, да ме њиме удари. Мој револвер остао у манастиру. *Кад се видох на невољи, повратих се реци и докопах два добра валтука камена и право погледам у потурицу држећи да поделимо мегдан.* Потурица се тада измаче, ја кренем низ реку и близу манастира нађем пратиоца где ме чека.

— А што ти умаче?

— Хоће онај нас да бије камењем.

— Па ништа, треба и њега бити.

— Лако је теби ефендија, ти ћеш да се с њиме крвиш и да одеш, а ја ћу овде остати, па ће ме упропастити.

— Е, остави тај разговор, а кажи ми ко је градио овај манастир?

— Краљевић Марко. Ено његове чаше, којом је пио вино, узидане у дувару, где се види издубљен као крстионица.

— Кад је то било?

— Било је то онда ефендијо, кад је било *рајачко* царство.

— Па зар је било рајачко царство.

— Како није ефендија? Хајдете, да ти један наш сељак испева, кад је то било и како.

Одемо.

Чуо сам три песме: једну о Краљевићу, другу о Косову и Кнезу Лазару, а трећу о краљу Дечанском.

У језику сам опазио само једну погрешку и то у место да каже „тешки топуз узе у десницу“ он је певао: „узе топуз у *дијесну* руку“.

Народна прича казује да је Марко жив, да му се не зна гроб, и да ће се Срби ослободити, кад се он пробуди.

Гроб сам његов нашао, али ипак Марко живи и живи ће доклен траје Срба.

Суха река, 1873. год. П. Срећковић. [228—229].

Бадава, што је јунак, јунак. „Србин јунак па до века“! И није г. Панта само јунак на „дивану и на мејдадну“, где се с камењем, са белим валутком каменом ваља бити, већ је јунак и момак на сваком пољу: нема му нигде пара! — нит' има учећог путника, ни историка ни етнолога над „на-

шим“ путником, истриографом и етнографом г. Пантом Срећковићет! „Жив је Краљевић Марко“! Но жив нам био и онај, који је нашао гроб Краљевића — краља Марка; жив нам био г. Панта, наш божи дар — наш Тодор! — и нек се чује његов говор и о „рајачком царству“ разговор!

Одпочели смо са претресом жалбе г. Панте на Руварца, што је казао, да Пантин натпис у цркви св. Димитрија иде у ред натписа Милојевићевих — а завршисмо са хвалоспевом илити с песмом у славу г. Панте.

Друго се жали, и сада се јошт жали на мене г. Панта, што г. 1884., кад сам поново издао две своје „Студентске (г. Панта додаје у загради „ђачке“, јер „студент“, вечити студент кијевског универзитета, само је г. Панта, а ја сам био прост ђак, и зато треба да сам казао „ђачке расправе“) расправе, нисам споменуо, или као што г. Панта мисли, нисам хтео споменути „Свеопшту историју књ. I. и II. 1872. Класички народи, страна 926.“ Овде нећу ни да спомињем моје ђачке расправе јошт од 1858 и 1859. као ни превод чланка „Солунски Словени“ „Немања“ и т. д. и т. д.“, па ни мој рад око ширења мисли о српском уједињењу. О свему том г. Руварац није ништа рекао, него на основу одломака из српске историје он је у својој штудентској расправи и т. д.“ Господин Панта се дакле жали на мене, што нисам у мојој *штудентској расправи*, коју сам написао **1856.** г. и те исте године дао у „Седмицу“, те г. 1884. из Седмице одштампао и с другом мојом расправом по други пут издао, нисам споменуо Пантину „Општу историју“, издану тек **1863.** и Пантину „Свеопшту историју“, која је г. **1872.** угледала света. Не мора ли се човек овде запитати: је ли тај човек, који се зове Панта, човек при себи кад се жали, што у расправи од г. 1856. није споменута његова „Општа и свеопшта историја“ од 1863. односно 1872. године“. *[бр. 62.]*

У поменутој књижици „Две студентске расправе И. Руварца“ додао сам првој расправи: *„Преглед домаћих извора старе српске повестнице“* прилог, и у том прилогу навео сам после г. 1856. публиковане изворе за српску повестницу и к томе — а то нисам морао чинити — споменуо и српске раденике на пољу *домаће* историографије после г. 1856., па међу њима и г. Панту Срећковића због одломка из *српске* историје и других његових расправа, у којима се решавају и

питања из српске историје, — па како сам у том додатку мом к првој мојој расправи могао споменути Пантину „*општу* и *свеопшту* историју“, како би јошт једанпут велим могао у кратком библиографском прегледу рада српских научника по „**српској**“ историји од године 1856.—1884. споменути јошт и Пантину „**општу и свеопшту** историју“, ту „бједњејшу компилацију“ из разних руских историја о Кинезима и Чивутима, Јелинима и Римљанима. Ја велим бједњејшу компилацију — и ако нисам ни видео а много мање читао и прочитао ту Пантину општу и свеопшту историју; ја тако тврдим и називам ту његову општу и свеопшту историју a priori — и мислим, да се нећу преварити; јер тко је после многогодишњег труда кадар био скрпити, онако жалосно скрпити своју „рођену“ историју, то какво чудо мора бити историја таког крпе књижевног о народима, којима тај крпа нити је род ни помоз Бог?

Г. Панта вели: није **хтео** (Руварац) споменути моју Општу и свеопшту историју, печатану те и те године, са толико и толико страна. Не пита он, е да ли сам видео, да ли ми је позната и да ли сам ја дужан био знати за ту његову Општу и свеопшту историју? не ће он да разбира и да зна за мој обичај, за додуше чудноват обичај, по коме ја спомињем и позивам се и цитирам само оне књиге, које сам прочитао и имао у руци а не и оне, које су други — Руси — прочитали и у рукама имали. За све то неће г. Панта да зна већ се жали и жалећи се бугари, што нисам на месту, где није било места, споменуо његову Општу и свеопшту историју.

„Овде нећу ни да спомињем моје ђачке расправе јошт од 1858. и 1859. г. као ни *превод* чланка: „Солунски Словени“, „Немања“ и т. д. Премда, дакле, г. Панта неће овде, то јест у „Београдском Дневнику“, да спомиње његове ђачке расправе и т. д., али пошто је то, што неће у „Београдском Дневнику“ да спомиње, у том „Београдском Дневнику“ опет написао, то је тиме хтео рећи: премда ја нећу да спомињем моје ђачке лудорије од те и те године и мој неки *превод* с руског, који превод кипти од погрешака; то је ипак г. Руварац требао из куртоазије и пијетета према мени споменути, бар с две три речи споменути, и те моје тричарије: те ђачке расправе моје (какве ли су то Боже мој! те *Пантине* ђачке

расправе?) и превод мој „Солунски Словени“ и „Немању“. Што овде г. Панта и „Немању“ спомиње, то не разумем. Знам за Пантин чланак „Стефан Немања“ у Гласника 27-ој књизи, и тај сам споменуо међу одломцима из „српске историје“ [стр. 111] — а за другу његову работу под насловом „Стефан Немања“ не знам — и не знам, да ли то историјска расправа или какав драмат?

Но што то ту тај г. Панта толико лелече, плаче и бугари, што нисам јошт и то и то дело, тај и тај превод ту и ту расправицу његову споменуо, кад знам, да би он најволио, да га на дотичном месту нисам уопште споменуо; или ако сам га већ морао споменути, да нисам додао оно: *„неће бити штета“* [стр. 112] и т. д. и т. д. То је Панту заболело, а не, што уз тај „finale« нисам споменуо његову Општу и свеопшту историју — и *„његов рад око ширења мисли о српском уједињењу“*. И сад се немој од чуда прекрстити! Та јесам ли хтео писати биографију г. Панте Славкова Срећковића, та јесам ли ја дужан био уопште знати што о Панти, и где се он родио и које је године угледао света, и шта је радио од 8—16 година, да ли је одрастао у двору краља од Лeђана или на Шари планини или у Лонгомерији, под Космајем и Руднику? и шта је пасао и чувао: да ли овце отца свога или туђе свиње? и где је латинску граматику изучио и са каквим успехом? и какву је службу уз учење латинске граматике оправљао; да ли млекаџијску или ћиричку? и да ли је у Кијеву изучавао најпре богословске науке па после историјско-филолошке или обратно; и кад се из Русије вратио у Шумадију и кад је стао ширити мисао о српском уједињењу?

Нисам споменуо „рад Пантин око ширења мисли о српском уједињењу“, дакле рад Пантин на политичком пољу; — дакле рад човека на пољу политичком, који је човек по сведочбама протопопа Скопљанског — прејемника протопоп Недељка, који је српског цар Степана на самрти причестио и исповедио — „човек без политике“ и „без памети“. И сведочбу ту проте Скопљанског нисам ја измислио или фалзификовао, као што је г. Панта потпис архијепископа охридског Јована од г. 1056. измислио односно потпис другог архијепископа охридског Јована Комнена од г. 1156. фалзификовао, већ нам исту сведочбу сам г. Панта у својој другој путничкој

слици обелоданио и ради вечног спомена сачувао. Нека се г. Панта том њему од Скопљанског проте изданом, по царском граду Скопљу растелаљеном и њиме самим републикованом сведочбом, по којој је он „човек без политике и памети", и даље поноси, а ја ћу овде само то да констатујем, да су Пантине обе поменуте жалбе неосноване, односно, да он није имао ни пута ни разлога жалити се на мене, што сам г. 1878. рекао, да приопштени Пантом натписи у цркви св. Димитрија у Сушици код Скопља иду у ред натписа Милојевићевих, и што г. 1884. назначујући рад по српској историји нисам споменуо Пантину Општу и свеопшту историју — и рад његов око ширења мисли о српском уједињењу.

То су главне жалбе Пантине, које је он правом одговору свом на мој Приказ његове Историје претпослати за добро нашао. Но осим тих главних жалби има и других споредних жалби; но те споредне жалбе Пантине стоје у вези с другим питањем а наиме с питањем: зашто сам ја написао Претходни приказ Историје Панте Срећковића?

Ја сам у приступу тога приказа казао, зашто сам неколико приметаба на поменуту Историју претходно пустио у свет; али се с тим мојим казивањем г. Панта није могао задовољити, јер он то боље зна. „У ствари" — то су Пантине речи — „у ствари г. Руварац штампајући свој штудентски рад задужио се штампарији у Н. Саду (тако ми је јавио поуздан Србин) па је поднео „шумадинском" просветном савету своју „штудентску" расправу, да му је овај прими, те да добивеним новцем исплати свој дуг. Савет опет, са свим коректно, због „увредљивих изрека" одбаци „штудентске" расправице. Тада г. архимандрит плане гњевом и напише једно сувише погрдно писмо министарству, које се рачуна канцеларијском тајном, а које бих овде био с највећим задовољством наштампао и ако сам ја предмет његове грдње. У том писму он прориче, да ће „беспристрастна" критика заклати моју историју, али кад се такова није појављивала, јер стручни научњаци или су моју „српску историју" похвалили, или само савесно изнели њезину садржину, остављајући још способнијим и спремнијим научењацима, да дело размотре и свој суд изречу, а г. архимандриту није до чекања, зато и „подвргне подробнијем разбору и критичком претресу „Ист. срп. народа" с намером, да докаже, „да ће она више бити од штете,

него од користи" (стр. 2). И тако је г. архимандрит, *пишући* „приказ" *имао намеру, да докаже да је оно истина, што је он још унапред изрекао, и да је пророк*". *[бр. 63.]*

Ето видите и чујте свиколици Бугари на југу словенском и узнајте, зашто је тај врашки калуђер написао ту врашку књижицу, која се зове „Претходни приказ? — написао ју само зато „да сбудется писаніе", да покаже да је он пророк! Но чуј даље ти бугарски и небугарски свете. Чујте ви бели Хрвати и други Хрвати и ви Посавци у постојбини српског кнеза Људевита — и ви Срби у доњој Србији од Белогезита до Мијака и Брзака, чујте, знајте, упамтите, чудите се и од чуда пренеразите се кад чујете, „да се Руварац штампајући свој „штудентски" рад, — у ком је раду мало само окрзнуо првог данашњег представника свеколиког Српства и истинитог богумилства — задужио штампарији у Новом Саду; и даље знајте или знај свеколики роде словенски или што је то исто роде српски, да је то г. Панти јавио, не цинцар из Земуна ни кезун из Ортобађа, ни Мађар из Карловаца, већ „поуздан Србин"; и јошт даље чујте, згражајте се и преврћите се од чуда и покора, да је исти Руварац у тој невољи својој због дуга, — имао образа поднети своју „штудентску" расправу (једну дакле, но питање је коју?) „шумадинском" просветном савету (прекрсти се и Шумадијо и Бугаријо!), да му је овај прими, те да добивеним новцем исплати свој дуг! Није л' то безобразно — и грозно! И кад Панта Шумадинац затруби у ту трубу, то глас тај трубни неће остати као глас вапећег у пустињи, већ ће наћи одзива „од Пеште даж' до Черне Горе!" И треба да нађе, и треба да се и у Пешти, у пријатељској Београду Будимпешти зна, да је Руварац подносио шумадинском просветном савету неку расправу а тиме покушао измамити од тога шумадинског просветног савета у Београду новаца, да исплати дуг свој угарски. Ал' и на Цетињу и на оном Цетињу, које тада, кад је Панта метуо на папир речи чувене од оног поузданог Србина — није баш тако јако и тесно пријатељство подржавало са Биоградом на Дунаву и Сави — треба да се зна, какве је кораке чинио тај фрушкогорски калуђер у Београду код „шумадинског" просветног савета, да се докопа 'рпе белих српских динара ради исплате страних дугова — те да знаду и тамо на голој стени достојно дочекати и испратити тога калуђера, ако би и тамо такво што покушао.

Г. Панта уверава дакле своје „бугаре", да сам се ја прештампавајући своје расправице задужио штампарији, и да сам тога ради поднео књижицу, у којој су отштампане те расправице, „шумадинском" просветном савету на откуп итд. Но није тако, г. Панто, и не знани ал' „поуздани" брате Србине, који си то јавио г. Панти. Ја сам у име штампарских трошкова положио дотичној штампарији готових 200 фор. а. вр. одмах, чим је књижица била готова, а то значи, да сам од своје годишње плате а правије дијурне у износу од 600 фор. а. вр. одвалио трећину на поменуту цељ. То и што се унапред могло знати, да књижица речена неће имати никакве продаје и побудило је штампара г. Пајевића, да с књижицом том учини покушај у Србији а наиме, да тамошњем министарству просвете понуди на откуп 100—200 комада те књижице. Ја сам саизволио на то и на учињену од стране штампарове понуду истекло је сљедеће министарско решење: „Г. Арси Пајевићу књижару у Н. Саду краљевско-српско министарство просвете и црквених послова П. Бр. 5303. 3 јула 1884. год. у Београду.

Господине, главни просветни савет прегледао је књигу „Две студентске расправе", коју сте ви писмом од 5. пр. м. понудили министарству на откуп, па је одлучио, да се ова књига не прими за поклањање ученицима оваква каква је, јер има личних нападаја; али ако писац пристане, да се из предговора и поговора ове расправе изостави све што је лично и увредљиво, онда се може примити. За овај случај књига би се морала на ново удесити и прештампати. Ово вам се јавља ради знања и равнања. Начелник просветног одељења министарства просв. и црквен. послова Ј. Пецић с. р." Одговор овај саобштио ми је поменути г. штампар с упитом, шта да на то одговори, и ја сам му отписао, да ћути, да ништа не одговара. То је било у почетку јула 1884. г. У октобру месецу исте године управљен је на именованог г. штампара у Н. Саду отпис поменутог министарства од 8. окт. сљедећег садржаја: „Господине, министарство просвете радо би се одазвало вашој жељи, да се откупи известан број егземплара од књиге „Две студентске расправе И. Руварца"; само ће се у њима морати исправити оно, чиме се извесне личностиврећају доста оштро; о чему сте већ извештени под 3. јула ове године. У том случају могли би рачунати на откуп 200

комада тих књига. Молим вас, јавите ми, јесте ли у том погледу чинили какав корак, или ако нисте, мислите ли што чинити и на који начин.

„У осталом ствар вам је већ позната: морао би у тој књизи изменити предговор и поговор због познатих оштрих израза. С поштовањем Ј. Пецић с. р." И тај отпис саобштен ми је у своје време и ја сам ћутао и тек под 16. (28.) дек. 1884. одговорио сам вис. министарству, да на измену или исправку предговора и додатка не могу пристати и то тим мање, што нити у предговору нити у додатку никаквих личних увреда нема. „Суд или изрека о раду г. Панте Срећковића на пољу српске историје сасвим је још благ, а требало је да сам казао, да ће бити штета, ако његова историја српског народа угледа света.

Први део те Историје међутим је угледао света и то трошком Срп. ученог друштва; па од те Историје биће и штете и срамоте и за Велику школу и за друштво оно, које је могло такву накараду и пашквилу на историју о свом трошку издати а неће служити на част ни самој влади, која даје прилике и која узима у заштиту човека неспремна и неспособна за писање српске историје."

Ето то је садржај оног „сувише погрдног писма", за које је и г. Панта чуо и „које се рачуна канцеларијском тајном, а које бих овде (у Београдском Дневнику) био с највећим задовољством наштампао и ако сам ја предмет његове грдње", вели г. Панта. Према томе може читалац овог подлистка појмити, какву сам радост причинио г. Панти, што сам из писма, које се тамо преко рачуна „канцеларијском тајном", саопштио од речи до речи место које се њега тиче. Радост Пантина биће велика и неизрецива, али кратка; јер кад размисли, да је он дао повода, да се поменута „канцеларијска тајна" открије, задрхтаће од страха од казне, која га чека од своје „рођене" владе, што даде повода, што покуша, да проникне у тајну канцеларијску своје владе. Нек' дркће и стрепи г. Панта, доста се радовао и скакао од радости! Нек' бледи и умире од страха кад је био тако „неувиђаван" и дрзак, да задире у тајну, „канцеларијску тајну" своје владе, која му толико кроз прсте гледа!

Мени га је сада жао, што ће да страда са свога љубопитства и што хтеде да зна боље, како је текла ствар са по-

менутом мојом књижицом између Београда и Н. Сада, него што то зна г. Пајевић штампар у Н. Саду; мени га је жао и жалећи га немогу му строго и осорно пребацити и представити му, да није истина, да сам се *ја*, штампајући своје Студентске расправе, задужио новосадској штампарији; да није истина, да сам *ја* поднео те своје Студентске расправе на откуп „шумадинском" просветном савету, те да откупнином исплатим тај штампарски дуг; да није истина, да сам ја *услед отказа* добивеног из Београда плануо гњевом и написао једно сувише погрдно писмо министарству у Београду и све оно даље, да није истина; већ ћу му само благо и тихо рећи, да у *напредак* не верује оном „поузданом Србину", који му је оно о мом дугу јавио или поне да не чини употребе од такве пријаве тог „поузданог" Србина; а сада да верује мени и мом уверењу; да ме на писање „Приказа" није покренула ни завист ни пакост ни злоба ни мржња ни освета и да би ја пустио у свет своје приметбе на његову Историју онако оштро и неделикатно написане све да је високо министарство просвете на препоруку Главног просветног савета не понуђених 200 комада са 60 нов. већ 500 ком. са 70 новчића откупило и тим откупом с једне стране мене у то пријатно стање поставило, да заборавим на изданих 200 фор., а с друге стране причинило, да се магазин Пајевићев, у ком поменути 500 комада труну, мало испразни.

Јест, г. Панто! ја бих написао и морао бих написати приказ или критику или рецensiју на вашу „Српску историју", јер ето шта ми се под 5. фебр. 1885. г. писало из Београда: „Овамо се жудно ишчекује критика на то дело (Пантина Историја српског народа. Том I.), и што да кријем — сви погледају у вас. Има овамо у нас доста младих људи, кандидата професорских за средње школе за историју српску — да не помињем друге, којима би та критика дошла као гладноме залогај хлеба, — не би ли их кроз ону тмушу (— Пантину Историју —) провела." Тако ми се у истом месецу фебруару и из Загреба писало. Из Београда сам с разних страна позиван, да примедбе на Пантину Историју из овог „Нашег Доба" дадем отштампати, да их издам у форми књижице, на коју се г. Панта толико љути. Но шта се све то тиче г. Панте? Што он запиткује и разбира, за што сам ја написао „Претходни приказ" на његову Историју? Та то се

њега баш ни најмање не тиче! Умесније би било, да он сам себе запита, зашто је он написао, зашто пише српску историју, кад зна, кад он позитивно зна, да није за тај посао, и да му за тај посао, осим једине пусте воље и свраба, све друго, што је преко нужно, недостаје. *[бр. 64.]*

Но такво питање није г. Панти никада ни на памет падало а камо ли да је испитавши себе, и шта може и шта не може он, покушао, да савести својој на то најпрече питање одговори. Г. Панта је објективан и као такав мисли да „најпре и најпре мора запитати, за што је Руварац написао ову књижицу: „Претходни приказ“? Како је Панта на то индиферентно и секундарно питање одговорио, показано је напред, те сад долазимо до другог важнијег питања, којим се пита: „Колико има савесности и поштења у тој Руварчевој критици“? „Колико има савестности и поштења у тој критици — говори Панта у свом одговору — навешћу једно најважније место из његове критике (стр. 5.), где он, наводећи неки сасвим други случај каже „singulis annis“ не значи дакле на неко време, већ „сваке године“. Из „Истор. срп. нар.“ (стр. 4.) наводи оно место (стр. 128.), где се говори о спору нинског владике Аљфреда са спљетском архијепископијом због добара и који је спор познат под именом „singulis annis“ г. архимандрит вели: „Напомиње се, да је нински.. Алдефред тврдио, да спорна црква није дана архијепископији спљетској у област: „non in... possidenda; sed ipsius praesuli fruenda ad tempus tradita est“. Ове речи г. архимандрит није хтео превести, да би они, који не знају латинскога језика, мислили, да је оборио навод у мојој Историји. То је врло добро уочио поштовани уредник „Нашег Доба“ (бр. 15.), па је баш ове речи, које пресуђују ствар, превео овако: него дата за неко време на ужитак. Ур. А то сам ја и казао у Историји стр. 128. Овај превод г. уредников архимандрит није навео у своме „Претходном приказу“, а спор о „singulis annis“ јесте, по архимандриту, моје највеће „преступленије“ и криминал. Овим пак преводом г. С. Павловића као трећег лица ова је ствар решена. О томе нећу више ни да говорим.“ Ни ја нећу да овде о томе говорим но само молим оне између читалаца овог подлистка, *који разуму латински*, да прочитају још једном моју приметбу под 2. на стр. 4—5. „Претходног приказа“, па нека по души кажу,

може ли се објективније, савестније и поштеније писати, него што је та примедба, на коју г. Панта упућује своје „бугаре“, да суде о савестности и поштењу моје критике — написана.

Г. Смирнов, извор Пантин, погрешио је написавши на стр. 34.: (князь Мутиміръ рѣшилъ споръ (између арцибискупа спљетског и нинског бискупа) *„не безпристрастно, потому что Нинскій епископъ былъ правъ:* время пользованія спорными землями въ граматѣ Трпиміра было ограничено singulis annis“; а да је ту Смирнов погрешио, увериће се сваки, који само прочита како Трпимирову тако и Мутимирову листину. Смирнов је прочитао и једну и другу, па је опет погрешио, не схвативши као што треба смисао речи и дотични одредаба, како у првој тако и у другој листини; но г. Панта није прочитао ни једну ни другу листину, но само Смирнова, па је још више погрешио. Но те стварне погрешке ја се у приказу нисам ни дотакнуо, јер се у меритум спора између спљетске арцибискупије и нинске бискупије нисам хтео упуштати, но само показати, да човек, који уз „на неко време“ ставља у загради „singulis annis“ — не зна латински.

А да г. Панта није ни видео, ил' ако је видео, да није прочитао, ил' ако је и прочитао, да није разумео, да „отнюдь“ није разумео ни Трпимирову ни Мутимирову повељу, о том се може уверити сваки, који прочита ово што ћу сада навести.

У јединој до данас сачуваној листини великог хрватског кнеза Трпимира од г. 852. каже се како је он, „Tirpimirus dux Croatorum, iuvatus munere divino“, у договору са свима својим жупанима саградио манастир и да му је, — пошто му је недостало сребра за сграђење сасуда црквених, арцибискуп спљетски (солински) Петар, љубазни кум његов, позајмио једанајст фунти сребра („accomodauit Petrus, Solonitanae ecclesiae Archiepiscopus, et dilectus compater, XI. libras argenteas.“). Али г. Панта зна то боље те пише на стр. 118. да је жупан Трпимир 837. год. дао архијепископији спљетској „у договору са свима жупанима“ цркву св. Ђорђа у Путалу и *11 литара сребра*, и то пише исти Панта, који је одмах пред тим на истој 118. стр. написао био: „Трпимир продужи тај правац (свога претходника Миослава) и *кад год* није имао новаца, он је позајмљивао (новце) од свештенства

дајући му за то накнаде у непокретним добрима". Но ипак — а то утубите ви бели Хрвати, није арцибискуп Петар позајмио великом кнезу хрватском (или бану, или жупану) Трпимиру 11 литара сребра, већ је исти кнез Трпимир дао архијепископији спљетској и „11 литара сребра." Весели се дакле и ликуј бела Хрватијо! а скуњи се и поћули црна Бугаријо! кад уразумеш, како је г. Панта виш' схватио и разумео речи великог кнеза Трпимира, кнеза белих Хрвата, српскога племена.

Смирнов пише на страни 35—36.: „...уже при Трпимірѣ значеніе жупановъ стало ослабѣвать, а княжеская власть разширила свои предѣлы. Въ промежутокъ времени между Трпиміромъ и Мутиміромъ жупанство падало болѣе и болѣе; могущественные и независимые жупаны былаго времени снизошли до степени простыхъ придворныхъ. Жупаны при Мутимірѣ завѣдывали княжескими имѣніями, состояли въ штатѣ его супруги, были его постельниками, щитоношами, оруженосцами и конюшими. (Cod. diplom., docum. LXXXVII, p. 37.). Но при этомъ внутреннемъ ростѣ княжеской власти Хорватскій князь все еще не могъ называться самостоятельнимъ государемъ. Первые князья избирались народомъ, но избраніе получало силу только послѣ утвержденія со стороны германскаго императора. Еще Трпиміръ признавалъ надъ собой номинальную власть императора. Со времени Здѣслава во внутреннія дѣла Хорватіи вмѣшалась Византія; Браниміръ искалъ себѣ подержки въ Римѣ. Мутиміръ рѣшился положить конецъ этому неопредѣленному положенію Хорватіи. Онъ первый объявилъ себя Хорватскимъ княземъ *Dei gratia*. (Ibidem p. 72.)." Ја ћу напоменути само, да се излагање Смирновљево, о развитку кнежевске власти на штету областних жупана у Хрватској, оснива цигло на поменутим двема листинама кнеза Трпимира и Мутимира и остављам читаоцу, да прочита обе те листине и по прочитању и сравњењу једне листине с другом да расуди, може ли се то из њих извести, што Смирнов изводи — а ја имам преча посла, и мене се управ' Смирнов и не тиче, или само у толико тиче ме се он, у колико је он непосредни извор „нашег" дичног г. Панте. Г. Панта прерадио је приведено из Смирнова место на стр. 128. своје Историје овако: „Мутимир ступив на престо прихвати политику свога оца (Трпимира), да с помоћу сил-

ног римског свештенства приморја рашири и оснажи кнежевску власт на уштрб власти пределних жупана. Унутра у земљи, месни жупани били су тако скучени и ограничени, да су управљали Мутимировим имањем, чинили пратњу његове супруге, били његови штитоносци, постељари, оружоносци и коњушари. (Cod. Dipl. docum. 88. pag. 73.). Овакво развиће неограничене власти наведе Мутимира на мисао, да не зависи ни од кога, него да се прогласи хрватским независним кнезом *par Dei Gratia* (милошћу божјом)." Прво је што упада у очи то, што је г. Панта поправио Смирнова, који пише *dei gratia*, које не ваља, већ треба писати као што г. Панта пише: „**par** *Dei Gratia*". Но не пита се, шта је боље и исправније: dei gratia или par Dei Gratia, већ се пита, како пише у Мутимировој листини? У листини Мутимировој нема ни „dei gratia" ни „par Dei Gratia" већ у њој назива себе Мутимир: „placuit mihi Muncimir, *divino munere iuvatus Croatorum dux*", па те исте речи долазе и у Трпимировој листини од год. 852. „Tirpimirus, dux Croatorum, iuvatus munere divino". *[бр. 65]*.

Г. Панта није, дакле, прочитао ни Трпимирову ни Мутимирову листину, а позива се и на једну и на другу, а то значи, да је г. Панта шарлатан, јер тако раде само шарлатани а не „частни трудбеници".

„На више места архимандрит хоће да зна, шта сам ја читао, а шта несам и како треба речи да изговарам. Да видимо: На страни 9. замера ми, што пишем Уљф а не Улф и т. д. а не наводи, како се то име изговарало у оном времену, кад је исти човек живео или какво правило из српског језика, којим би доказао, како да треба српски писати Улф а не Уљф; међутим не ће да се запита, како се изговара реч: уља или ула него каже ово: искупио по руским писцима *а није сам читао* изворе као Перцова Monumenta, Мураторијева Monumenta etc. etc." Не тако — г. Панто! не тако! не мори мене љубопитство нити хоћу да знам, шта сте Ви све читали и шта нисте, нити сам Вам ја замерио, што пишете Уљф место Улф, са свим ми је свеједно, а називао Панта хуљу или хулу уљом или улом. Нисам ја питао и распитивао или испитивао: да ли је Панта у Београду или на обали Лепенице читао са „услажденіемъ" Касију царицу и Житије Алексија, божија човјека, и како изговара г. Панта

гдекоје речи н. пр. Hildebrand, да ли Гиљдебранд или Хиљдебранд или Гилдебранд или Хилдебранд! Није то било у питању и уопште нисам ја на дотичном месту ништа и никога питао, већ сам само из више места, из више појава у Пантиној Историји нешто извео и наиме узтврдио, да Панта на пр. пишући историју белих Хрвата није читао и прочитао сам изворе, без којих се не може написати повест хрватска, већ је ту своју историју белих Хрвата *скрпио* по руским писцима, на пр. по Смирновљевом Очерку.

На пр. у том Смирновљевом Очерку пише на стр. 34: „князья Посавской Паноніи въ теченіе всего X. вѣка были вѣрныма слугами Каролинговъ. *Послѣднимъ изъ нихъ былъ*, какъ кажется, *Брацлавонъ*, упоминаемый въ Фульдскихъ анналахъ подъ 896 годомъ. (Pertz. Monum. T. I. 417.). Въ 900. году въ сосѣдней Паноніи и Хорутаніи появилось воинственное Мадьярское племя и нанесло первый ударъ владычеству Каролинговъ въ этыхъ странахъ, затѣмъ въ 907. г. въ битвѣ при *Пресбургѣ* уничтожило его окончательно.“ С обзиром на то место написао је г. Панта у краће на стр. 128: „Потоњи панонски кнез био је **Брацлавон** (Pertz. I. 417.). Године 900. Угри униште власт Карловића у Панонији у битци код **Пресбурга** (907.)“. А да није г. Панта преписивао или прерађивао Смирнова, већ да је по изворима, као на пр. г. Рачки писао, он би јамачно написао, да је посљедњи панонски кнез био *„Браслав“* — и да је г. 907. била битка код *„Пожуна“*; и даље: да је г. Панта писао по изворима, а да није прерађивао и *скраћивао* Смирнова, онда нити би написао „потоњи“ нити би могао написати, као што сада стоји написано: „Године **900.** униште Угри власт Карловића у битци код Пресбурга (г. **907**)“. И сврх тога не би зацело поменутог кнеза Браслава на стр. 81. назвао *Вацславом.*

Г. Панта *није, дакле, сам читао* ни Перцова Monumenta, па ни „Мураторијева Monumenta.“ То сам рекао ја и при том стојим и сада, и ако хоће г. Панта, могу јошт с више примера доказати, да он није читао историјских средњовечних споменика, ни Перцова ни Мураторијева Сборника. Но г. Панта друкчије о том мисли и умује, а наиме вели: „Истина, да овде није у питању, шта сам ја читао, а шта — ли не, и да по томе не би требало на ово ни да му одговарам, али како

оваквим неуљудним писањем г. архимандрит обелодањује своју историјску ерудицију, то ћу рећи ово:

а., Не зове се „Перцова Monumenta“, па ни „Мураторијева Monumenta“.

б., Хвала Богу, —“ Но о овом другом после, а најпре треба да смо на чисто с оним под а. Не зове се дакле „Перцова Monumenta па ни Мураторијева Monumenta.“ Ја кажем, да Панта није *читао Перцова Monumenta*, која на много места у својој Историји цитира, а г. Панта на то сасвим благим, учитељским тоном поучава мене примећујући, „да се не зове Перцова Monumenta“. О тишајши, препрости и незлобиви маћисторе и господине Панто! Ја тебе каменом неуљудности а ти мене хљебом надучитељске благости и поучителности! „Не зове се — вели г. Панта — Перцова Monumenta, већ, већ — као што под б., пише: „**Petza** Monumenta Germaniae;“ а тако исто „не зове се: Мураторијева Monumenta,“ већ, — већ: „Muratorii Rerum italicarum“. И сад уздржи се ако можеш, да не назовеш тог београдског Панту — ном, или — да не здружимо и ми наше маторе гласове с умилним гласовима оно триста ђеце лудо, која непрестано и свеједнако поскакивајући певају припевају и рефренишу:

ли, ли, ли / Панте-ли
ли, ли, ли / Панте-ли
лијо, лијо / Пантелијо!
лијо, лијо / Пантелијо!
Пантелијо! Пантелејимон!

Но г. Панта ипак шапуће и тихо проговара:

„Не зове се Перцова Monumenta! Но шта се не зове Перцова Monumenta? Да ли се не зове тако она књига, или онај том или они томови, у којим су историјски германски споменици, које је споменике редиговао и издао Перц, или се Перцова *чизма* не зове Перцова Monumenta?

Или је г. Панта био у недоумици и није знао, шта је то кад сам ја казао, да он — Панта — није читао Перцова Monumenta? И зашт' да ја нисам скраћено могао казати Перцова Monumenta, разумевајући под тим, она Monumenta, оне историјске германске споменике: Monumenta Germaniae *historica*, што их је Перц почео издавати, кад је на пр. извор Пантин, Смирнов, могао иста Monumenta овако цитирати на стр. 34. Note 1., Pertz, Monum. T. I. 417. или на стр. 24. Pertz, Monum. VII. 17. — Но, но — нека цитира Смирнов, како је

њему драго, ал' ипак стоји, „да се не зове Перцова Monumenta, већ „*Petza* Monumenta Germaniae!" Дакле Petza? и где је „historica"? И не зове се Мураторијева Monumenta, већ: „Muratorii Rerum italicarum", а где су „Scriptores"? И за л' Scriptores rerum italicarum не састављају Monumenta historica, што их је Мураторије скупио и издао?

Но нека има г. Панта право, и нека се зове и „Petza Monumenta Germaniae" и „Muratorii rerum italicarum": та два генитива без свакога номинатива, — нек' је и то добро; али није питање, како се зове то и то, већ се каже, да онај, који зна, како се зове то и то, није читао ни једно ни друго! То је питање и у питању или правије с моје стране: то стоји, да г. Панта није читао ни „Пецова Monumenta Germaniae" ни „Muratorii rerum italicarum"; и ако је г. Панти стало до ината, он има на то питање одговорити и доказати, да је он читао Перцова Монумента и Мураторијева Монумента. И премда г. Панта мисли, да на такво неуљудно питање не би требало ни да ми одговара, то се ипак одобрио и ево како на то неуљудно питање одговара под б.: „Хвала Богу, знају не само сви професори Велике школе, него има заведено и у протоколима седница, да су баш као инат осим других изворних дела, на **мој** предлог набављена: *Petza* Monumenta Germaniae, а тако исто и Muratorii Rerum italicarum. Најпосле имам Codex Кукуљевићев, како је напечатан, може посведочити г. Љубомир Ковачевић, који сам му дао на послугу. Кад ствар ова стоји овако, шта значи насртање архимандритово? Значи, да је г. архимандрит — по његовим речма „ђаче самоуче." Lassan, Lassan г. Панто; не жестите се г. мађистору! Не испадајте из роле, — те кад сте отпочели с хвалом Богу, требали сте и завршити са Te Deum laudamus и са скрушеним срцем рећи: Дакле хвала ти Боже и Господи! који дајеш разум и уливаш вједеније невједушчим, који си и мој незнањем помрачени ум просветио и озарио тако, да сам ја Панта, који не знам и не разумем латински, као што то сви професори на Великој школи знају и посведочити могу, и које то не само сви ти професори Велике школе, но и Љубомир Ковачевић, који је само управитељ учитељске школе, и сврх свију и башкмет вароши београдске, г. др. Владан, — посведочити може —, да сам ја Панта — велим, који не знам латински, могао прочитати и разумети не само

Перцова Монумента већ најпосле и Codex Кукуљевићев. А што архимандрит неки испрека попреко тврди, да ја нисам читао та Монумента и те Кодексе — то опрости му Боже, јер незна, шта говори и како ужасно греши кад такво што тврди! Тако је од прилике г. Панта, према приметби под а., и почетку приметбе под б., да он није читао ни Перцова ни Мураторијева Monumenta нити Кукуљевићев Codex, завршити требао, кад се већ уопште решио, да одговара на оно, на што није потребе било одговарати.

Ја сам казао и донекле доказао, да се г. Панта није сам мучио с изучавањем свију оних извора, које у Историји својој цитира, а наиме да је историју белих Хрвата скрпио по руском писцу Смирнову, — а није сам превртао и пабирчио по Перцовим и Мураторијевим Монументима и по Кукуљевићевом Сборнику. То и опет тврдим и тврдићу то и опет — додајем и питам: и зашто баш да се „Србин" Панта мучи с изворима, писанима на латинском језику — зашто да дика наша србијанска капа и да се зноји читајући те латинске изворе, кад су се над њима већ мучили и намучили руски, прави руски, студенти; — на што би нам онда били Руси, кад би се још и србијански научењаци око изучавања извора мучити морали? С тим додатком могао би слободно и сам г. Панта допуститa и признати, да ја имам право тврдећи, да он није читао Перцова и Мураторијева Monumenta, па ни преметао зборника Кукуљевићевог, већ да је и те цитате, који се налазе на дну листова у његовој Историји, исписао из Смирновљевог Очерка! „Та за Бога милога! има ли душе тај Руварац? Та како може тако што тврдити, кад ено у библиотеци и Перцових Monumenata и Мураторијевих Monumenata, — и та су дела баш на *мој предлог* набављена за библиотеку и то је заведено и у протоколима седница?!" Јес-јест! знам ја, да су зборници ти набављени за библиотеку на предлог Пантин — но само се пита: кад и зашто и на што? И набава тих Монумената за библиотеку има своју историју; ein nettes Histörchen!

Спомињао сам већ неколико пута расправу Пантину у Гласнику 54. под насловом: Стање и односи српских архонтија и т. д., па ћу је споменути и опет, јер је у многом погледу значајна и куријозна расправа та „нашег" г. Панте. Из ње, а управо из прве ноте њене дознајемо, да је „она

била предмет беседе, изговорене (ваљда прочитане!) на св. Саву у Великој школи 1883. год.“

Расправа: предмет беседе на св. Саву у Великој школи? Ах свети просветитељу Саво и ти Велика школо у Београду, шта сте морали доживити и претрпити! Но беседа је прочитана па и заборављена, али је расправа Пантина печатана и сачувана на утеху и сазидање будућих покољења! *[бр. 66]*

У тој Пантиној расправи има на страни 158. цитат под 1., „Pertz, mon. Ger. ss. XXI. pag. 468. и на крају цитата овај додатак Пантин: „*Због немања Mon. Ger. овај цитат узимам из Слав. Сбор. Т. стр. 232*“. Какво је опет то чудо? Но не чудите се, љубазни моји читаоци! код Панте није ништа чудно ни чудновато! Не чудимо се дакле већ се запитајмо са г. Пантом: А шта то значи? То значи да г. Панта г. 1883. или онда, кад је прерађивао ту своју расправу по руском оригиналу, није имао при руци: Monumenta Germaniae. Но па кад их није имао, није се на њих ни позивати морао, па је могао ваљда и без тог цитата написати, скрпити, превести или прерадити што о стању и односима српских архонтија у XII. веку? И одкуд је г. Панта знао, да у Mon. Germ. ss. XXI. има место, њему нужно и потребно? Та што мучиш човека с таквим неуљудним питањима, кад видиш, у каквој се невољи налазио г. Панта, кад је израђивао ту расправу. Та неможеш ни ти захтевати, да ти г. Панта изриком каже, како је он скрпио ту расправу, која је била предмет беседе његове на св. Саву у Великој школи; и да ти ваљда јошт каже, да је он, све оно, што је у тој расправи добро, позајмио илити украо из расправе свог љубимца руског, Васиљевског. За л' није довољно то, што је на страни 161., у ноти под 2., напоменуо: „Слав. Сбор. II. стр. 235. веома добар чланак о стању Европе у половини XII. в.“, па да одмах знаш, да се „наш“ витез дугачких ноката дочепао чланка под тим насловом, (који је чланак написао *Васиљевски*, што г. Панта *није хтео* казати), па је по том чланку издељао своју расправу: „Стање и односи српских архонтија према Угрији и Византији у половини XII. века“ и тој тако предељаној расправи предметнуо мото: „**Въспомѧноухъ дни древнѥѥ и поучихъ сѧ**“; и да је зато морао казати: због немања Mon. Ger. овај цитат узимам из Слав. Сбор. Т. стр. 232; и опет на стр. 169. Нота 2. „Jaffe Mon. Corbeiens. p. 365. Ми у наш. библ. *немамо* ових Mon. и ја ово узимам

из „Слав. Сбор“. II. стр. 240“. Ваистину чудновата исповест! Но овде није место чуђењу, као што је већ једном речено, већ треба извести поуку из тог чудноватог појава. „Због **немања** Mon. Ger.“? тако исто могло се признати у расправи за Гласник, коју ће слабо тко прочитати а особито ако је то признање гурнуто у ноте, које и онако по уверавању г. Панте нису меродавне; али се то није могло признавати и казивати у Историји српског народа и све једнако повторавати: да је тај и тај цитат због немања Mon. Ger. или Muratorii rerum italicarum — узет на пр. из Смирновљевог Очерка на тој и тој страни.

Что дѣлать? Г. Панта је досетљив и промућуран и г. Панта стави у седници предлог, да се за библиотеку набаве како Перцова тако и Мураторијева Monumenta, па ће онда ствар ићи глаткије и простије. Неко од Београђана негда ми је причао о чуду, којим су се сви зачудили саслушавши тај предлог г. Панте а добро знавши, да г. Панта не разуме онога језика, којим су написани летописи и кронике у тим Монументима, и да су чудећи се Панти због тог чудноватог предлога говорили му, да одустане од тога, кад не зна и не може се служити Перцовим Монументима. Али је узалудна била свака представа и убавест: Панта је знао, за што је предложио набаву поменутих дела! Панта је тврд — и не мирује док не постигне! И Панта продре: и Монумента буду набављена за библиотеку. И сада је могла на поље у свет Историја српског народа први том, а нарочито историја белих Хрвата. И сад се могло спокојно и без зазора свуда ставити у нотама: в. Pertz I. или Pertz Mon. ger. или Murator. rer. ital. гдегод је то Смирнов ставио, а да се не мора уједно додавати и казивати, да је тај и тај цитат због немања Mon. Ger. или Murator. Mon. узет из Смирновљевог Очерка. Ето вам просте одгонетке и објасњења чудновате оне појаве у поменутој расправи Пантиној и јошт чудноватије у Историји Пантиној. И тај шарлатан има образа сасвим мирно и сигурно давати поуке и рећи: Не зове се Перцова Monumenta, па ни Мураторијева Monumenta! Јошт сам мислио додати и напоменути г. Панти, да сам ја Перцова Монумента имао у рукама јошт г. 1854., дакле онда, кад се г. Панта витлао по — но нити ћу то спомињати овде нити прецизније описати оно поље, по ком се „наш“ г. Панта лета 1854. витлао као наде-

пуни потоњи руски студент и потоњији професор и предавач српске историје и најпотоњији краљевско-српски историограф; а то нећу да спомињем сада и овде зато, што би ми се приметити могло и приговорити: да сам ја могао још г. 1854. имати у рукама, превртати листове, бленути у листове и дивити се арабескама и црвеним готским иницијалима у тим Перцовим Монументима, као год што је неко други бленуо у њи и превртао листове књиге те, зањ књиге „mit sieben Siegeln"; а и нашто да и то спомињем, кад стоји, кад је ван сваке сумње, да г. Панта није читао ни пре ни после ни Перцова Монумента ни Мураторијева Монумента, већ је преписао Смирнова, који их је читао. „Најпосле имам Codex Кукуљевићев, како је напечатан", додаје мало љутито г. Панта. Имао Codex Кукуљевићев г. Панта и то одмах чим је напечатан! Но није то у питању, нити ја себи разбијам главу с питањем: да ли, Боже мој, има тај Пантелија-Панта Codex Кукуљевићев, већ тврдња моја гласи, да г. Панта није читао листине, које се налазе у том Кодексу или, ако их је баш он читао, да их зацело разумео није. Ја кажем, да их г. Панта није читао, а г. Панта не каже, да их је читао, већ каже само, да он има Codex Кукуљевићев; па и сам г. Панта неће моћи порећи, да има или да ће бити неке разлике између директног и коректног одговора на питање и тврдњу моју и Пантиног одговора на то питање и на ту тврдњу моју. „Најпосле, кроз 14 година предавао сам и спремао за штампу „Свеопшту историју", коју ћу ако Бог даде здравља напечатати, пошто напечатам четири тома „Ист. Срп. Народа". Је л' то претња, или хвала или просто извињење? хвала није, јер г. Панта нема обичаја, врло рђавог обичаја, да сам себе хвали, — кад је и онако сва Бугарија од Крапине до Балкана пуна хвале Пантине, и оно триста ђеце лудо непремено певају и извијају све нове и нове хвале препохвалног представника најкоренитијег бугаризма и највердријег свесрпског патриотизма. Хвала, „собствена" дакле хвала, није; а неће бити ни претња: јер коме да прети г. Панта са својом „Свеопштом Историјом", која ће и онако по премудром плану Пантином бити напечатана тек онда, кад и пошто г. Панта напечата четири тома своје Ист. срп. народа — и то, nota bene, „ако Бог даде здравља". То је у даљној даљини многоусловљена ствар! Јер док г. Панта само напечата „четири

тома своје Ист. срп. народа“, протећи ће много воде „баром“, која дели Срем од Србије, и јошт ће више протећи воде Дунавом мимо Београда, ако слепи међу бугаријом београдском међутим прогледе и сазнаду, колика је грехота издавати паре на печатање четири тома Пантине Ист. срп. народа, а и Бог је милостив и неће смрти грешнику, већ хоће да се грешник обрати и да позна истину! Према томе слаби су изгледи, да ће г. Панта пожњети 14-годишњи труд и доживити, да види напечатан други том Ист. срп. народа а камо ли своју „Свеопшту Историју“. Не би дакле било паметно претити оним, што неће бити; а г. Панта је збиља паметан човек, кад се та реч узме у обичном, вулгарном, бугарском смислу и значењу. „Најпосле“ морамо узети, да се г. Панта с оним: „Најпосле, кроз 14 година предавао сам и спремао за штампу „Свеопшту Историју“ хтео извинити. Шта је хтео извинити и због чега се извињава г. Панта, чућемо одма „кроз све то време — т. ј. кроз тих 14 година предавања „свеопште историје — продужује г. Панта своју извину — спремао сам материјал за српску историју, прочитао све, што је било о њој печатано; па сам путовао двапут по српским земљама изван краљевине Србије и припремио двапут више материјала, него-ли колико га је ушло у Историју срп. народа, за коју у „Претходном приказу“ архимандрит није хтео рећи, да има 30 наштампаних табака, три мање, стр. 468. *И како сам хитно скраћивао текст и гледао, да дело буде што краће, онда би то било највеће чудо на свету кад у њој не би било и погрешака.*“ Не срљај даље г. Панто — не срљај у пропаст! Дакле г. Панта *хитно скраћивао текст*, а зашто уопште скраћивао текст и зашт' тако хитно. Бог би знао! Г. Панта вели, да је скраћивао хитно текст и гледао, да дело буде што краће, па наравно и савршеније — и отуд оне силне и безбројне погрешке у првом тому Историје срп. народа. Г. Панта хтео да скрати, да усаврши своје дело — но пошто је посао тај *хитно* радио, испало је дело пуно, натучено пуно погрешака и противуречија! Ваистину велије чудо! Но „најпосле“ није то баш тако велико чудо а јошт мање је то „највеће чудо на свету“ као што сада Панта хоће. Та за л' се тако редко догађа и дешава у свету, да човек хоће што добро и ваљано да уради, да створи а кад тамо а оно испало зло и наопако! Па тај је удес задесио и Панту.

Панта хтео да скрати текст, те да усаврши своје дело, а кад дело угледа света а оно се показа, да не ваља, да је пуно пунцато разноврстних погрешака и недостатака. Г. Панта кроз пуних 14 година скупљао и спремао материјал за српску историју, то јест исписивао из штампаних руских књига места, тичућа се српске историје, и то исписивање и преписивање зове г. Панта еуфемистичним куплењем материјала, па кад је ту 'рпу и гомилу, тај хаос од исписа прегледао и уверио се, да тако „невидима и неустројена тушта" не може ући у штампу, већ да се мора у какав такав ред довести па богме и скраћивати — онда, — онда се десило, да је тај главни посао морао хитно обавити, само да дело што пре угледа света и да тиме обрадује своју „Бугарију" и унапреди дело уједињења српских племена од древне Атике до Бабјих Гора! *[бр. 67]*

Г. Панта хитно скраћивао текст — и отуд погрешке у његовој Историји! Тако сам г. Панта објасњује ствар и казује нам, откуд оне силне погрешке у његовој Историји. Проклето скраћивање текста свему је криво.

Но па је л' он морао скраћивати текст? Да богме да је морао, кад је за оних 14 година, кроз којих је предавао и спремао за штампу „Свеопшту Историју" припремио двапут више материјала за српску историју, него-ли колико га је ушло у „Историју срп. народа". Шта да се ради с толиком сировином, с тим силним материјалом? Но па шта се ту има још питати, шта да се с грађом скупљеном ради; требало је ту грађу, ту неуређену масу отесати, обрадити, у опште форму јој дати; па то и јест задатак онога, који се предузме да пише историју срп. народа. И г. Панта обрадио је спремљену грађу и написао је I. том Историје срп. народа. Како је изгледала првобитно та Истор. срп. нар., то од смртних, осим самог писца и може бити још једног од најинтимнијих пишчевих пријатеља, нико више не зна. И кад је већ дошло време, да први том уђе у штампу, кад је посвећена у тајне и планове Пантине бугарија од радости скакутала и с нестрпљењем чекала на час, кад ће да ју обасја и озари „светлост", коју ће да проспе Историја срп. народа, у то баш време, деси се сасвим случајно, да се у Новом Саду отштампају две моје студентске расправице с једним додатком, у ком сам додатку, незнајући ништа о поменутом „ча-

јанију бугарских језика“ рекао, „да неће бити штете, ако Пантина, Српска Историја и не угледа света“ [112]. То се рекло с ове стране „баре“ ал’ се чуло и на оној страни „баре“ — и г. Панта стаде *хитно* скраћивати текст своје Историје и тако скраћујући на врат на нос текст с једне и тај скраћени савршенији текст тако исто на врат на нос шиљући у штампарију с друге стране, догоди се, што се морало догодити — „и било би највеће чудо на свету, кад у „Ист. срп. народа“ не би било и погрешака“. Ко је дакле крив, што у Пантиној Историји има и погрешака? Свакако Руварац, тај душманин народа српског и непријатељ свега, што је добро, честито и красно! Да није Руварац у оном додатку написао оне три четири речи о Панти и Пантиној Историји у рукопису, не би морао г. Панта скраћивати текст у том рукопису а да није г. Панта морао скраћивати тај текст и то хитно, изашао би текст тај у првобитном виду и „Историја срп. народа“ била би мало обсежнија, мало дебља али без погрешака, дакле савршена. Ето шта учини тај Руварац! Треокајани аз човјек! Па сад да се и г. Панта и Пантина бугарија, нељути на тог црног калуђера с оне то јест с ове стране „баре“? Нек’ се љути г. Панта са својом бугаријом — нек се љути ал’ нек се и теши и утеши својом утехом: „И како сам хитно скраћивао текст и гледао, да дело буде што краће, онда би то било највеће чудо на свету, кад у њој не би било и погрешака, *само* — и то је та утеха Пантина, — *само што те погрешке неуме да пронађе „пророк“. Зашто? Зашо, што он није стручњак, него човек »предверија, тропара и кондака.“* Престани дакле љутити се, црна бугаријо, због оних силних погрешака у I. тому Пантине Историје, престан’ љутити се а разведри помрачено од љутине лице твоје, јер Руварац и ако је „пророк“, (који је прорекао, да ће Пантина Историја, ако икада угледа света, бити пуна и препуна погрешака — и што „прорече“ није било лажно већ истинито, као што је и сам Панта признао) но није *стручњак*, није *„еснафлија“* и члан „цеја“ а кад то није, не може и неће никад моћи пронаћи оне силне погрешке у Пантиној Историји и погрешке те у Пантиној Историји остаће неоткрите и непронађене до судњега дана, јер стручњаци неће их хтети откривати и тиме стручњаку и архимајстору бости очи, — а сирома „пророк“ ма колико се трудио, мучио

и крзао, неће их умети пронаћи и на видело изнети, јер није стручњак. И тама ће се светлити — и видело неће је обузети! Не бој се дакле црна бугаријо! И опет вам кажем, небојте се бугари и бугарчићи! Та не може мени наудити онај прекосавски „пророк“, који очи има ал' не види просуте по Историји мојој погрешке. За што, та зашто не уме да те погрешке пронађе пророк? Зато не уме, — одговара бугарији Панта тешећи одговором тим и себе и бугарију — зато не уме, што он није стручњак, него човек „предверија, тропара и кондака“ — и тим речма утешивши себе и бугарију, моли с ослабленим лицем ту своју бугарију да му опрости, што је приморан био, да мени ово напомене. „Нека ми се опрости — тако кроз плач говори г. Панта — нека ми се опрости, што сам приморан да му ово напоменем са додатком, да сам свршио историјско-филолошки факултет кијевскога университета, а шта је свршио г. архимандрит и где?“ Г. Панта застидео се од себе и од бугарије, што је рекао и напоменуо Руварцу, да „он није стручњак већ човек предверија, тропара и кондака“ и застидевши се и преклонивши колена доле, моли бугарију, да му опрости, што је приморан, да Руварцу ово напомене; па одмах за тим скочи и исправи се и фис Руварца по образу с питањем: — „А шта је свршио г. архимандрит и где“?

Г. Панта дакле каже, „да је он, г. Панта, свршио историјско-филолошки факултет кијевског университета“. Ја то нисам знао и не би веровао, да то не каже сам г. Панта. Хвала дакле г. Панти на тој кажи! — но био би му још захвалнији, да нам је казао и то: *како* је он свршио историјско-филолошки факултет кијевског универзитета? С каквим степеном? Да ли доктора, магистра или само „студента“ и то „негли студента“ с додатком: „nur für türkische Provinzen?“ То нам не каже г. Панта, те морам и даље кривим путовима разпитивати или поне с питањем тим разбијати себи главу и то може бити „занаго“! јер тко ће да проникне и у ту тајну кијевскога универзитета? Најпосле, није питање како је свршио и какав је степен „снискао“ г. Панта на кијевском универзитету, већ се пита, већ г. Панта пита „шта је г. архимандрит свршио и где?“ Но зашто то пита г. Панта, кад он позитивно зна, да ја нисам свршио историјско-филолошки факултет ни на кијевском, ни на другом ком руском

универзитету — и даље зна г. Панта, да се ја у опште нисам научно спремио за писање „Приказа“ Пантине Историје, онако научно спремио, као што се г. Панта за писање те историје, — која је Историја, узгред буди речено, по суду надлежног једног судца, дело у сваком погледу „ненаучно“ — научно спремао и баш спремио и наоружао; и јошт даље зна г. Панта, да ја нисам изучио оно и онако и да не знам оно и онако, што и како то он зна, да дакле нисам in historicis стручњак, као што је он, и да потоме, као „ungeschult“ и нестручњак, не могу ни писати озбиљне критике и рецензије на његову Историју, но само „добровољачке“ и дилетантске приказе. И кад све то зна г. Панта с једне, и кад јошт боље зна он, шта је све он сам, — он — г. Панта и с каквим сјајним успехом свршио, и шта он све зна, — с друге стране, онда је мало злобно од стране г. Панте, онако „изнебуха“ запитати: „А шта је г. архимандрит свршио и где?“ Из овог разлагања види се, да то и није управ питање, већ у самој ствари тврдња г. Панте, који је хтео управо рећи: ја — Панта — свршио сам то и то и свршио сам то ту и ту а Руварац, који се усудио критиковати моју Историју, није свршио ништа и ако је свршио што, није свршио у Русији а наиме није био и учио се у Кијеву и није у Кијеву свршио историјско-филолошки факултет — тај није дорастао да критикује дело „воспитаника“ кијевског. Та већ је апостол Андрија, — као што први руски летописац преподобни Нестор прича — благословио горе „идеже послѣжде бысть Кіевъ“, благословио и прорекао „ıако на сихъ горахъ въсіıаютъ благодать божіıа“! То је мислио и то је управо хтео и рећи г. Панта, но кад је сео да напише одговор на мој „Претходни приказ“, морао је хитити или правије пустио је перо да пише и у том прелазу мисли Пантиних на папир, доби *тврдња* Пантина форму питања, кратког оног питања: А шта је свршио г. архимандрит и где? Но па кад је већ толико заинтачио с питањем неделикатним, и кад је с питањем тим г. Панта архимандрита дотерао већ до дувара и архимандрит не зна шта да одговори г. Панти на то проклето питање, то ћу му ја на место г. архимандрита, који с Пантом и са целим „ћифтанским“ светом неће да има никаква посла — одговорити на то његово питање; и ако управо не би ја, који одговарам за архимандрита, дужан био одговарати на Пантино

питање, које није управљено directe на г. архимандрита, већ на публику, која чита лист онај, у ком је ставио то питање г. Панта. Питање, кобно то питање гласи: „А шта је свршио г. архимандрит и где“? Г. Панта који тако јетко пита, зна већ шта је свршио и шта није свршио г. архимандрит — и шта је могао свршити архимандрит с ове стране „баре“, који није ни „магистер“ ни „доктор“ и који с тога не може с Фаустом уздануги и рећи:

„Heisse Magister, heisse Doctor gar, —
— — — — — — — — — — — — — —
„Und sehe, dass wir nichts wissen können!
— — — — — — — — — — — — — —
Zwar bin ich gescheiter als alle die Laffen,
Doctoren, Magister, Schreiber und Pfaffen;
Mich plagen keine Skrupel noch Zweifel,
Fürchte mich weder vor Hölle noch Teufel —
Dafür ist mir auch alle Freud' entrissen,
Bilde mir nicht ein, was Rechts zu wissen,
Bilde mir nicht ein, ich könnte was lehren,
Die Menschen zu bessern und zu bekehren.
Auch hab' ich weder Gut noch Geld,
Noch Ehr' und Herrlichkeit der Welt;“ —
— — — — — — — — — — — — — —

Како би стихове те из Фаустовог монолога прекобарски бугарин превео, ја не знам, но наш бугарин [Савић Милан], који је превео Историју Бугара, овако их је понашио:

„Зовем се магистар, и доктор *чак*
— — — — — — — — — — — — — —
Те видим, да је мука узалуд!
А то ме боли, то ми мучи груд.
Паметнији сам нег ма који *бар*
Ил' доктор, ћата, поп ил' магистар;
Ни сумњу нигде ја не назирем,
Од пакла, ђавола не зазирем!
Ал' за то ништа и не марим сам,
Нит мислим *баш*, да што ваљано знам,
Да могу кога *бар* освестити
И људе боље обавестити.
Па немам новца, нит' иметка свог,
Ни светске славе, нит' угледа ког.“
— — — — — — — — — — — — — —

па зато је и управио питање своје на своје бугаре, те их пита: „А шта је свршио тај г. архимандрит и где“? Питање је јетко и злобно, ал' су још „и јеткији и злобнији“ бео-

*

градски бугари, читаоци Београдског Дневника, те се и они на то питање међу собом запиткују и тарући руке питају: „А шта је свршио тај архимандрит, који је тако грозно напао на „нашега“ Панту, и где?“ И нико од бугара не уме да одговори и да каже, шта је свршио архимандрит и где је свршио и 'оћел скоро *свршити* тај Пантом проклети архимандрит? *[бр. 70]*.

Е па кад се г. Панта чини да не зна, а бугари београдски при свем том, што су зубати, муком муче и само се кезе а не уму да одговоре на питање, које је на њих управио г. Панта, то ћу, као што већ једанпут рекох, на место архимандрита одговорити на стављено питање — ал' ћу одговорити само негативно то јест: казаћу им шта није свршио архимандрит и шта не зна архимандрит, — и кад бугарија сазна, шта све није свршио г. архимандрит, и шта све не зна г. архимандрит, онда ће и сами моћи рачуном израчунати и мером измерити према ширини и обиму незнања архимандритова плиткоћу знања, позитивнога знања његовога.

Ја дакле у место архимандрита признајем и исповедам, да архимандрит, који је у питању, није свршио историјско-филолошки факултет нити кијевског нити другог ког руског университета и уопште никаквог университета нити у старом нити у новом свету и да по томе нисам ни студент, вечити студент као Панта, ни магистер као Н., ни доктор као опет Н.; даље, да нисам „дѣйствителный членъ Импер. общества исторіи и древностей россійскихъ при московскомъ университетѣ“, као г. Панта Срећковић и г. Гаврил Витковић и Таде Смичиклас и г. Симе Љубић; да нисам ни иностранi члан Угарске академије наука као г. Витковић Габор, и најпосле да нисам ни овакав ни онакав члан, дакле да нисам никакав члан оне академије на словенском југу као год што ни г. Панта није ни овакав ни онакав члан те југославенске Академије знаности у Загребу. Шта, шта — па зар г. Панта није никакав члан те једине Академије на словенском југу? Пита упрепашћена бугарија у Београду и око Београда. Панта, наш г. Панта, наша дика и понос наш! — Панта, који је свршио историјско-филолошки факултет на кијевском университету! — Панта, који је, свршивши најбоље историјско-филолошки факултет университета у Кијеву, спремао се и одмах уочио све недостатке и мане наше југословенске историографије!

Панта који је пропутовао „по Турској“ са опасношћу живота, пропутовао двапут Далмацију, Црну Гору, Арбанију и трипут био у Хрватској и т. д.; Панта, који је трошио и здравље и новце за општу ствар, за ствар словенску на југу словенском — само да расветли нашу прошлост; Панта, који је досле написао „Општу и свеопшту историју“ и написао безброј историчких чланака и расправа и који је сврх тога написао и спремио за штампу историју свеколиког српског народа у четир тома, и који је од та четир готова тома већ и издао, наравно трошком Српског ученог друштва, први том, у ком је изложена историја свију словенско-српских племена жупанијског доба од најудаљенији Милинга до најближи нам белих Хрвата и у ком је тому историја тих белих Хрвата илити правије историја архонтије бело-Хрватске тако прецизно, тако истинито и тако објективно и по првим изворима изложена, да се према њојзи г. Таде Смичиклас, тај велики велико-хрватски шовиниста, са својом тобоже „по врелих“ написаном а трошком „Матице Хрватске“ у два дела изданом „Повиести хрватском“ чак у забити Жумберак скрити мора; Панта, који зна све диалекте свију српских племена и најтање разлике између тих српских племена и најтање разлике између тих српских диалеката боље и тачније, него ли оба Јована, и онај тамо у Биограду и овај овамо овамо, онде „где с' Фрушка гора у Дунав силази, *Сјевера бесног* исмејава јарост“; и који осим тога зна руски и њемачки, талијански и француски, грчки и латински, и само по мало арнаутски али који зато добро зна турски и арапски, јер је по *турским и арапским изворима* описао битку на Косову (г. 1389.) и то онако с ногу — стојећи и огледајући се по пољу Косову (в. Гласник, књ. 42.), пошто се без огледа и погледа тога није могла описати битка Косовопољска; Панта, који је прочитао све, што је до њега било о српској историји написано и печатано, и који је сврх тога не само прочитао цео „Corpus scriptorum byzantinorum“ и међу њима Ану Комненову, и „Пецова“ Monumenta Germaniae и Muratorii rerum Italicarum и самога Лупуса Протоспатара, већ који најпосле има и Codex Кукуљевићев; и на конац Панта, који је највећи уступ учинио великим Хрватима признавши и написавши, да житељи српског приморја од реке Цетине до изнад реке Бојане потичу од црвених *Хрвата* Попа Дук-

љанина; и тај и такав и толики муж, — тај Панта да није члан Југославенске академије знаности и умјетности у Загребу? На жалост тако је: г. Панта Срећковић није члан југословенске Академије у Загребу као год што и „вопросни“ архимандрит није члан те најближе Академије, — није, нити могу бити они чланови те Академије. Размисли само мало бугаријо, па ће ти бити појимљиво, зашто ни Панта родом из села једног крај Лепенице и архимандрит, који се родио на развалинама древног Сирмиума украј Саве или по Пантиној терминологији украј „баре“, која дели Срем од Србије — нису чланови нити икада могу постати чланови Југославенске академије у Загребу! — Та шта је нами стало до тог твог сремског или сремачког архимандрита, који и онако није ништа написао у целини, који није кадар био ни историју српске цркве написати — који мрвицама рани своје читаоце? Шта ти њега тураш у друштво Пантино, као да се он у ма ком погледу може барабарити са нашим Пантом? Остав' се архимандрита, — који је и онако већ давно мртав, морално мртав, и преко кога се већ и у самом Срему и у пупку од Срема већ давно и давно прешло на дневни ред! Не уплећи се и не мешај мртвог човека са живим и животодавцем нашим — са шириоцем мисли о српском уједињењу, нашим г. Пантом; — но кажи нам само, ах одговори нам само прекобарски брате: зашто г. Панта није члан Југославенске академије и зашт' да неможе никада изабран бити за члана те академије?

И зашто да су и Чедомиљ и Стојан чланови те академије и то јошт од г. 1870. односно 1873. године, а г. Панта да није? Ако је први од те двојице писао о цару Урошу и краљу Вукашину, и Панта је и прије тога и послије тога и не једанпут већ двапут и трипут писао о цару Урошу и краљу Вукашину, и не само просто писао и исписивао из Троношког летописа, као Чедомиљ, већ који је уједно непобитно доказао на радост и утеху и српске цркве и свију српских бугара, да је краљ Вукашин доиста убио младога цара Уроша, јер да га није убио, како би стари српски патријарх Пајсије могао написати житије, правило и службу са тропаром и кондаком мученику цару Урошу? Ако је даље исти Чедомиљ писао о финанцијама српског краљевства и о трговачкој политици српских краљева и царева, то је и Панта и о

финанцијама и о трговини у српским архонтијама и за време архоната писао; а то је мало теже и с тога му припада већа слава него г. Чедомиљу, који је само већ од прије познате ствари у неки ред довео а није први ашовом у ледину ударио као г. Панта. А што професор Флорински каже, да у трећем делу своје књиге „г. Сречковичъ сообщаетъ нѣчто — о производствѣ, купли и продажи, о мѣрахъ и монетахъ, — о податяхъ и доходахъ, — о богатствахъ, о торговлѣ“ и т. д. и да „сообщемыя здѣсь свѣдѣнія никакъ не могутъ быть названы обстоятелными и *научными*“ [Университетскія извѣстія, XXV, 1885, № 3, мартъ, отдѣлъ IV, стр. 152], то само Рус каже а г. Чедомиљ то не сме казати као што не сме казати, да г. Панта носи на души својој, што су и финанције и трговина друге краљевине српске у тако цватућем стању. — Што се пак толико хваљеног Чедомиљевог „Ђурђа Бранковића“ тиче, то се Пантин „Чеслав“ и Пантин „Синан Паша“ може у свако доба мерити, и сваки ће за се потући неверно колено, Ђурђа Бранковића од Чеде Мијатовића. Па кад се то зна, онда се пита: зашто је г. Чеда изабран за члана Академије загребачке, а Панта није, и зашт' не може бити изабран г. Панта? Зашт' Чеда и зашто је још прије Чеде г. Стојан Нов.? — Но овде прекинуше питање гласови и вика испрека из небугарског логора: г. Стојана не помињи! г. Стојана не упоређуј — њега изостави са свим! он не подлежи ни критици ни суду, нити је одговоран за оно, што је писао и написао од 1862. до 1882., и што је радио и урадио за то исто време: он је неприкосновен! — Та од куд и како да је он неприкос...?

Мучи и не питај несрећни прекобарче — већ одговарај: „Зашт' да Панта није већ члан и зашт' не може бити никада изабран за члана белохрватске академије? На то ти одговарај, ако си у стању одговорити а остави са свим на страну и г. Чедомиља и г. Стојана, који су били министри и који могу бити данас сутра и преко ноћ опет министри, — па кад се опет дочепају крме: „Закликтаће девет соколова, залајаће девет љути лава, завриштаће девет добри коња, заплакаће, закукаће“ и т. д. и т. д. Но па кад тако ствари стоје, просто да вам је и прости да су вам! А што се г. Панте тиче, то знајте, да г. Панта зато није члан Југославенске академије, што је Србин, и не само прост Србин, као ми остали што

смо, већ и Пан-Србин, и не само у теорији и на папиру пан-Срб, већ што *ради* на ширењу *мисли о српском уједињењу.* Г. Панта је дакле сам крив — што није члан Југославенске академије у Загребу — и њега ће прије Американци изабрати за члана американске академије, него што ће га потомци негдашњи Илира и Југославена а садашњи Хрвати у Загребу изабрати за члана „југославенске" академије; г. Панта је сам крив! Не био бити и родити се Србином, и бити тако претераним Србином и таквим Србљанином, који хоће да посрби сваколика племена, кољена и језике словенске на словенском југу — но и то је мало речено: који доказује или који је већ доказао, да су и бели и црвени Хрвати — и Језерите и Брзаци и Белогезите све чиста српска племена и да на словенском југу није никад ни било других словенских племена осим јединог племенитог племена српског; а пошто то, што г. Панта доказује и што је већ доказао он, садашњим такозваним и без боје Хрватима не иде у главу ни у њихов рачун, дапаче јако квари те рачуне тих нових и без боје Хрвата а нарочито оних у Загребу, а још нарочитије оног реда међу Хрватима, који је вазда и од искона владао и превласт имао у небогих Хрвата, који их је и одродио и препородио — који је и створио Академију, не да се српска, већ друга нека мисао шири међу племенима словенским на југу. Ето зашто г. Панта није члан и не може бити члан те такозване Југославенске академије у Загребу. *[бр. 71]*

Претерани патријоти или ти „шовинисте" међу Хрватима, — а ти пресуђују у Академији — не могу бирати и почаствовати највећег патријота, највећег шовинисту међу Србима и Бугарима! — и г. Панта зна, да у Загребу, у ком је он два пут био, неће му ружа процвасти и рекао би, да он баш јако и не жали, што није и што неће бити, као што гдекоји други међу бугаријом у Београду вену и гину, што већ нису изабрани, што већ нису постали чланови Југославенске академије. Г. Панта може те частољубце београдске само сажаљевати, а он се задовољава, он се поноси, што је „членъ" „дѣйствителный членъ Общества исторіи и древностей россійскихъ при московскомъ университетѣ". Па кад је он задовољан и безжељан, што се ви жестите, што ви бугари београдски подижете толику хуку буку и шкрипите и шкрипећи питате: Зашто Панта није, зашт' да г. Панта није

већ члан, и зашто да не може бити члан Југославенске академије? Чули сте већ, да није а уједно сам вам казао и разложио, зашто није и зашто никада не може бити — па ме немојте даље запиткивати и запиткивањем даљим приморати, да вам кажем и откријем и последњи разлог, зашто он — највећи међу највећим патриотима србским „отнюдь" не може бити члан толико пута већ поменуте Академије! Не — немој брате прекобарче крити — стадоше ме сломљени већ бугари молити и преклињати — не криј већ нам кажи и откриј и тај последњи разлог клете оне немогућности — кажи нам, па ће нам бити лакше — кад сазнамо и за тај последњи разлог! Бугари молише и умолише и приклонише ме, да им откријем и кажем: да Југославенска академија у Загребу већ и зато и баш и најпоглавитије зато неможе изабрати *г. Панту највећег Србина* међу Србима за свога члана, што би тада и још прије тога морала изабрати г. *Анту Старчевића, највећег Хрвата* међу такозваним Хрватима, за својега члана; а пошто Академија ово последње неће и опет неће при свем том, што је г. Анте за ширење хрватске мисли више урадио него ма који од академичара и него сви скупа и цела Академија, то како можеш жалосна бугаријо захтевати, да се твој г. Панта, који је већ толико урадио и који ће, ако Бог да, још више урадити за ширење српске мисли — изабере, и жалити, што већ није изабран, нити може бити изабран за члана Југославенске академије? Да чудне сличности и у имену, и у раду и у судбини међу српским Пантом и хрватским Антом!

Наш Панта је српски Анта, а њихов је Анта хрватски окрњени Панта, Панта је С......вић млађи брат хрватском Анти а Анта С......вић старији је брат нашем Панти, а чеда и еманације су истог духа, истог отца и обојица раде исти посао и траже „биља од омразе" и сеју исто семе: семе раздора међу сродном и најближом браћом, међу словенским племенима на југу — која су упућена једно на друго! И с тога, што то раде, неће и не може Југославенска академија, којој је задатак да сљубљује словенска племена на југу, ни једнога ни другога примити у своје коло за свога члана.

Но то су само пусте болесне рефлексије једнога мизантропа, који не симпатише ни са српским Пантом ни са хрватским Антом, једнога дакле Анти-Панте и Анти-Анте, а

факт је само то, да нити хрватски Анта С. нити српски Панта С. није члан Југославенске академије. Панта дакле није — а Чедомиљ и Стојан јесу чланови те Академије, — и Панта је сам крив што није; па кад је Панта крив, што није, онда морам и ја као његов антипод, као Анти-Панта с њиме делити исту судбу. Но све и кад не би били криви, што смо живи-Срби, како би могли Пантелеимони и Иларионi стати уз Фрање и Симе, уз Таде и Вјекославе? Наши Чедомиљи и Стојани пристану лепо уз Таде и Вјекославе, па за невољу и уз Фрање и Симе, али не могу, никад ни довека не могу стати раме уз раме; ни Пантелија уз Тадију, ни Иларион уз Шимуна, па презивао се тај Шимун сто пута Љубић: „Јакоже одстојат востоци од запад“ така је провалија, таква непремостима провалија зија између „византинаца“ Панте и Илариона с једне и „талијанаца“ Симе и Таде с друге стране.

А зар Стојани и Чедомиљи, који су чланови оне југославенске академије, нису *Срби*, нису *источњаци?*

Они су додуше Срби, чисти и коренити Срби и ако гдекоји између београдски бугара о српству и србинству њиховом чудно гатају, и то само за то, што они беседећи српски заносе то грчки, то арнаутски; и они су се даље родили и живе на истоку и по источном адету, али су пре свега „мудраци“, па као „восточни“ мудраци и волсви радо шествују с востока на запад; они на истоку и с истока грле се са западом; они су копча између јадног, пропалог, застајалог и укоченог истока и напредног запада: они су напредњаци! И они су чланови, а г. Панта није и покрај Панте није ни архимандрит члан оне академије. Да, да, ни Панта није па нисам ни сам — ту смо стали и скренули на страну и отишли чак у Загреб и сетили се наших милих у Београду — и свађали се са Загребчанима због Панте. *[бр. 72]*.

А што смо тако далеко заишли, томе су у првој линији криви бугари београдски којима је свеједнако криво, што Југославенска академија у Загребу неће да изабере за свога члана највећега Србина на југу словенском — а у последњој линији крив је и највећи је кривац исти тај највећи Србин на словенском југу, г. Панта, коме не би доста, што је он свршио историјско-филолошки факултет кијевског универ-ситета, већ захтева од сваког, који би хтео озбиљно крити-

ковати његову Историју, да му пре свега покаже сведочбу о свршеном историско-филолошком факултету јал' кијевског, јал' другог кога, ал' свакако руског университета, — а који таке сведочбе не може показати, као што то неможе архимандрит, а ипак се усудио приказати његову Историју, тога он путем новина пита: А шта је свршио архимандрит и где? А да тога питања г. Панта ставио није и да га бар ставио није путем новина, не би ни ја морао на то питање одговарати путем новина и одговарањем тим мучити и себе и читаоце овог подлистка, и то узалуд, кад и ја сам знам а и многи од читаоца мојих знају, да архимандрит није свршио оно, што је г. Панта свршио, и да по томе не може знати оно што г. Панта зна; а кад није свршио оно, што је Панта свршио, и кад не зна оно, што Панта зна, онда не може надлежно ни судити о делу Пантином и просуђивати вредност његову, а ако би се ипак избезумио те ил' само овлаш приказао или озбиљно критиковао дело г. Панте, који је оно свршио, што каже да је свршио, и који толико зна, да од знања његовога већ и гора — Бабија гора плаче, наравно од радости плаче, — онда се у напред зна, да такав приказ, таква критика не вреди и не може баш ништа вредити. Такве закључке правио је г. Панта у уму своме и с таквим „умозаључиенијама" тешио је себе Панта кад је изишао онај Приказ; а кад се човек мало поутеши, хоће да заборави на јад и бол и на опасност — па богме и да се раскакота — и напући и рекне: „Па ја сам свршио историјско-филолошки факултет а шта је г. архимандрит свршио и где?" Ја сам почео одговарати на то тако ђаволски намештено питање, но сам се одмах у почетку збунио и место да сам просто и простосрдачно исповедио, да сам свршио [српску] школу у Ст. Бановци, а њемачку у Митровици, а латинску у Карловци, а г. 1848—1849. да нисам био ни у каквој школи, а г. Панта знао би већ зашто нисам поменутих година био ни у каквој школи — и то казавши и исповедивши, да сам се мало ђаволски насменуо и окренув питање „возвратио": а где је српску, њемачку и латинску школу свршио или свршавао г. Панта Срећковић и како? Па да сам ставив то ђаволско питање мало причекао, да видим и чујем, еда ли ће г. Панта на то „возвратно" питање скрстити руке и одпочети читати онај ванбројни псалам, који почиње овако: „Мален бејах

међу браћом својом, — *пасох овце* оца својега“ — — место дакле да сам тако просто и простосрдачно казао, шта сам учио и где сам се учио од своје 6-те до 18-те године као што би и г. Панта на питање, шта је учио и где се учио од своје 6-те—18-те године, простосрдачно одговорио, да је он у тим годинама својим пасао овце и правио карабе и свирао у карабе, а ја убезекнув се и збунивши се услед изненадног питања стао причати и казивати, шта све нисам свршио и шта све не знам и у казивању том тако сам се заплео, да не знам како сам се исплео и на чистину се вратио — вратио се на чистину и на Пантино оно питање, али како и у каквом расположењу, не питајте састрадалци моји а трпељиви читаоци овог подлистка! Доста је да знате и знам, да ћете се обрадовати кад чујете, да ме је и сам покушај, да на питање Пантино што-то одговорим, тако уморио, да ме је прошла воља одговарати или правије, да сам се због тог питања Пантиног тако расрдио и разљутио на г. Панту, да му сада на досадно и неуљудно његово питање нећу ни да одговарам а њему просто од моје стране било, па може и по кафанама и меанама београдским шапутати и по чаршијама београдским телалити или прогелалити дати, да ја нисам свршио ништа или да сам свршио философију у Ходмезевашархељу за по а права у Шарошпатаку за читаву једну годину наравно читаву *школску* годину од 10 месеци: да сам дакле свршио мађарску философију и мађарска права — за годину и по — а он да је свршио, — но то се већ зна, то већ и врабци знају шта је г. Панта свршио; та то нам је он сам казао — јер је ваљда судио, да је нужно да се поново и уз добош обнародује, да се зна, шта је г. Панта пре 27 година у Кијеву слушао и шта је тамо свршио. Г. Панта је судио, да је нужно, да се тачно зна, шта је он — који је већ Обшту и свеобшту историју написао и издао, и који ће, ако му Бог здравље даде, јошт једну, јошт бољу свеопшту историју издати; који је четир тома Историје српског народа већ написао и један том од та четири тома већ издао, и тима и другима својима делима на глас изишао и који се својим радом око ширења мисли о српском уједињењу на целом Балканском полуострову на толико прославио, да му равнога ни у Приморју ни у Загорју неима — свршио и где, мислећи ваљда, да од те окол-

ности зависи вредност његовог рада и на једном и на другом пољу.....

Но мислио то г. Панта или не мислио — мишљење је лична ствар, — али се љуто вара, ако и то мисли, да се данас пита: Шта је ко свршио и где? Данас се то не пита, већ се пита, шта тко зна и шта и како пише тко? И кад тко данас напише и тврди, да „noviter" значи *обновио*, и да се Мутимир прогласио хрватским независним кнезом „par Dei gratia" (милошћу божијом), за тога се каже да не зна латински и даље се за тога, који се издаје и силом хоће да и други признаду да он зна латински, каже, да је *шарлатан* па имао он сведочбу да је свршио историјско-филолошки факултет у Кијеву или гимназију у Берлину или не имао такве сведочбе; и кад тко данас напише, „да је Дукљанин најпоузданији извор за повесницу оних јужнословенских племена, која говоре српским језиком", за тога се каже, да не зна ни шта је повесница ни шта је повестнички извор и да таквом писцу нешто фали, па свршио он историјско-филолошки факултет у Кијеву или слушао он три године и по каквога професора из школе Ранкеове у каквом немачком университету или историјском семинару „Über die Quellenkunde und Kritik der Geschichtsquellen", или не слушао ни тог немачког професора ил' не свршио онај руски факултет; и кад тко данас напише: „Хрват је бесвесно слушао миссу, а живио по предању својих отаца" [I, стр. 156] и који даље напише „да виши сталеж хрватски постане маса хрватска и остала маса словенска vulgus т. ј. светина — бугари т. ј. работници"; и кад тај исти даље и неколико пути напише „да реч *Блгарин* означава засебну народност, а реч *Бугарин* долази од vulgus — светина, подјармљени, измећари, раја" — онда се за таквог умника данас каже, да је прави бугарин, и сваки има [права] рећи таком писцу, да је прави Панта, прави бугарин, рећи му и довикнути: „Ид' одатле црни Бугарине"! И кад напослетку тко данас напише онаки предговор, какав је предговор г. Панта на Крстов-дан љета господња 1884. написао и потписао, онда сваки истинити родољуб мора уздануги и рећи: Жали Боже оних пара, које је потрошио тај г. Панта, док је свршивао и свршио историјско-филолошки факултет у Кијеву! Јар таквог смешног, да не кажемо лудог предго-

вора, не написа од кад се пише и штампа до данас јошт нико ни у ком народу ни на ком језику. Тим предговором спевао је себи г. Панта најлепши тропар. *[бр. 74]*.

Кад се дакле данас не пита, шта је тко свршио и где, онда нећу ни ја на питање Пантино; а шта је свршио г. архимандрит и где, у име тога архимандрита да одговорим, и не ћу да му кажем, шта је управ и где је свршио тај архимандрит! А нећу сада да му то кажем већ и зато, што знам, да би г. Панта најволио сада, кад би му казати и јавити могао: „да је свршио тај архимандрит, да је свршио и „временная" отложио он", — а то знам од туд, што знам, како се обрадовао и од радости поигравао г. Панта, кад је чуо само, како је у Руми у „зли понедељник" *одзвонило* том архимандриту и како ће тек у Карловцима да одзвони а у Будим-пешти да одјекне тај одзвон том архимандриту — па нашто онда одговарати на питање, за које се сувремена бугарија баш ни најмање не интересира нити јој је стало до тога; да ли је тко свршио дванаест школа и то школу по школу без скока и без пландовања, већ се само пита: да ли је тко био на врзином колу и да ли се врзе данас на врзином колу? А како је ко доспео у то врзино коло: да ли путем школа и школским колником или другом стазом и хајдучком путањом? То је индиферентно, то се данас не пита. Па кад се то *данас* не пита, зашто да црни Бугарин у Београду пита: А шта је г. архимандрит свршио и где? На то неуљудно и управо безобразно и право бугарско питање нека му овострани „бугари" одговоре и то „по достојанију"; а ако неће они да му одговоре и неће за то да одговарају, што је то питање детињасто и управо „дечурлијско" као што би г. Панта рекао, онда нек' на питање то сам онај, који га је ставио, одговори и одговором својим нек' уталожи бугарију, коју је питањем оним узбунио и на коју је управо и управио своје питање. Нека дакле г. Панта одговара, кад мисли, да он има право питати, шта је свршио онај, који је први међу Србима мало подробније обзнанио његову српску историју. Архимандрит је чекао и чекао, хоће л' се ко год у Београду и међу стручњацима, београдским, наћи, да прочита то епохално дело Пантино, и кад га прочита, кад тај најтежи посао сврши, да и нама, који нисмо стручњаци, каже, шта је нашао у том епохалном делу и да л' се чудио и крстио, смејао и плакао

читајући то епохално дело, ту Историју Пантину, једном речи: хоће л' какав стручњак у Београду, н. пр. г. Љубомир Ковачевић или старији један господин, устати и обзнанити читалачкој публици Историју српског народа, коју је професор Панта Срећковић написао а Српско учено друштво издало? И кад је видео, кад се уверио архимандрит, да у Београду нема нико воље и да нико — из неке србијанске политике — неће да загризе у ту киселу јабуку и да се мало позабави с том интерном србијанском ствари, написао је неколико приметаба на то чудо Пантино. А кад г. Панта мисли, да он има *право* питати, шта је свршио архимандрит, који је први српски Приказ његове Историје о свом трошку издао и тиме правио рекламу за то мало познато дело његово, а да није он — Панта, који то пита, *дужан* био делом показати и посведочити, да је он у Русији, где се учио, што *научио*, и да историјско-филолошки факултет кијевског университета не мора црвенити, што је он исти свршио; онда нек' пита и даље и нека показује делом и на делу, како он у Русији није управо ништа научио и како оно, што он пише, баш ништа, ама баш ништа не вреди!

Ја сам у Приказу примера ради навео, како је г. Панта у једној књижици својој направио од г. 1692. годину 1592. — и г. Панта признаје, да је то учинио и само му је то једно жао, што сам на ту ситницу потрошио страницу и по (стр. 12. и 13.). После тога пише г. Панта на крају I. илити на крају увода у свој прави одговор на поменути Приказ: „Доста је и ових навода, па да се види, како архимандриту није било стало до „озбиљне критике“ т. ј. до истине, него је хтео у неколико одељења покушати, а тим може бити постићи то, да ће гдекоји (а зашто не сви?) од оних, који су ме због оне изреке корили, признати, да сам имао право, што сам онако казао“. *После ових његових речи врло брзо можемо бити готови с одговором.*

Не не — нећете тако брзо бити готови с одговором, г. Панто! Могли би врло брзо бити готови, кад би хтели признати, да су све приказане примедбе на вашу Историју, од прве до последње без сваког изузетка темељите, и да је слово моје истинито! Но пошто Ви то нећете да признате, то с одговором на те примедбе не можете никад бити готови. Никад! Па ма „бару“ мастила на то одговарање потрошили;

ма пишући те одговоре сва пера на свету раскречили а себе од пете до главе искрзали! Не можете бити тако брзо готови, јер ја не дам, да доготовите одговор Ваш на мој Приказ, и нећу дати, да у тим преговорима нашим Ваша буде и остане старија. Не, неће твоја г. Панто бити старија — и да не буде твоја старија, морам се мало спремити и наредити, да се оплету нови бичеви, по козачки по татарски; да се у Брезовцу усече ново пруће и раскисели у најљућем оцту и сирћету; и морам поручити брат Милошу у Лесковац, да ми пошље неколико лесковаца усечених на гори, што је изнад Лесковца, изнад средњо-вековне Дубочице (о којој је у последње време г. Панта нешто писао, нешто доказивао, нешто с руским Јастребовим расправљао, те ће му зацело мило бити, кад га лесковачки лесковци подсете опет на стару Дубочицу).

И кад се бичеви оплету, шибе раскиселе а лесковци из Лесковца стигну, онда ћу почети одговарати на одговор Пантин под II. и III. и т. д. у Београдском Дневнику. И бичеви ће нагрдити лице Пантино; и од шиба ће лопити крв с леђа Пантиних; и од лесковачких лесковаца неће моћи ни седети ни стајати г. Панта — и пресешће г. Панти! — —

„Милост! Милост"! — дрече и циче испрека оно триста ђеце лудо — смилуј се и помилуј нашег г. Панту!

„Пардон"! вичу испрека великошколци, које је г. Панта доста намучио историјом српских „архонтија" и причама латинског попа у Бару — попа Дукљанина, те им с тога с почетка не бејаша баш јако жао, кад је неуки самоук подигао мало у вис г. Панту и стао пооштро чешљати и чибукати и прашити г. Панту; али кад опазише великошколци, да је г. Панту већ стала издавати снага, а чибукање и прашење и деветање, активно са стране самоукове и пасивно са стране Пантине, не престаје, но се све једнако *продужује*, и кад чуше, да ће се истом тек да продужи и изнова одпочне, а великошколци мекана срца, умилише се, разжалише се, те се и великошколци склонише и сташе молити, да се пардонира њихов учитељ, њихов г. Панта!

Та докле ћеш? Та доста је већ! Сташе довикивати и они, којима не би неповољно, што је Пантина Историја срп. народа приказана у другом царству; та докле ћеш шибати, цепати и парати, докле тако восак цедити „нашем" Панти?

Та зар не видиш, не видео славе српске! да је Пaнта одавно већ спао с коња, а с њега да је спала бугар-кабаница и да он сав умусан у прашини лежи — па на што млатити и мрцварити јадника? Докле ћеш му чупати перје, перо по перо и калопер — перо, којим се он гиздао и поносио? Та то је бездушно и варварски! То није хришћански! Quousque tandem? Тако довикују и Посавци и Подунавци и љуте се, што не престајем, и јошт се више љуте што измахујем и хоћу поново да бијем г. Панту.

Не бијем ја, посавска и подунавска господо, г. Панту но само сузбијам! Од бичева, шиба, батина и зарезина мојих неће г. Панти бити ништа! Та рез бритве моје не иде дубоко, не допире до меса — до здравице и до суштине Пантине — и што вам се чини да је крв, то није права крв већ сукрвица, или ако и крви има, то је нездрава и покварена крв и нечистота! Та ја не задирем у личност Пантину! И перје оно, које му чупам, није израсло из меса Пантиног, већ је туђе перје и Панта се само накитио тим туђим перјем. А сврх свега: Панта не ће и не тражи ни пардона ни милости, и љути се само и не може да се искаје само, што се дао навести од бугарије, да се упусти у бој са човеком, који није човек ни витез, који му није „ebenbürtig"! И ту вид'те горопад треба укротити, те да се може рећи: „укроћена горопад"! То високоумије треба му истерати на нос, да се не поноси! Ту ћуркову кресту треба му одрезати, да се не пући и не пућпурући! Тај дим у глави треба му издувати, да се не надима, и да не мисли, да је он што, да он зна што и да „отњуд" и не помисли: да је он стручњак! Пустите ви само, да се ја наголицам и нагњечим, натучем и накомешам, да још мало обрнем и преврнем тога Панту, па ћете видети, да ће опет, кад га пустим, скочити и одскочити и опет стати на биљегу г. Панта! И оно триста ђеце лудо опет ће да удесе и продуже стару песму; и бугарија ће опет да оживи и да поново виче: „живео г. Панта"! И Панта ће остати стари Панта! Не не — Панта још није укроћен!

Шта није укроћен — та зар не видиш, да је сав изломљен, и да то није више онај поносити Панта, који је до скора још шећући се по Београду гласно попевао: „Сабљу паше стар Новаче (по Мисиру бијеломе), Ниско сабљу припасује, сусрете га турско момче" и т. д. и т. д., а сад, а сад, сирома

иде од меане до кафане и тужно припева коњу своме, коњу од мегдана, кога води за уздицу: „Ој коњицу добро моје, шта је теби додијало?, Ил' је теби додијало“ и т. д. и т. д. Остави га на миру: доста му је било!

Зашт' да га се оставим, кад он не мирује, већ одговара и изазива? Зашт' да ја морам у сред боја са сабљом у корице? Не ћу да га се оставим, већ баш хоћу да му одговарам а одговарајући му хоћу да га се намлатим!

Та шта имаш ти одговарати и на што да одговараш? Зар се ниси још уверио, да г. Панта није управо ништа одговорио на твоје примедбе и да није ништа одговорио зато, што с једне стране није могао ништа одговорити а с друге стране што није хтео да одговара, а то опет значи и излази на ово прво, то јест да зато неће да одговара, што не може ништа одговорити, и да је по томе он одговором својим ћутећи примио и усвојио твоје примедбе на његову Историју. Па кад је тако, а тако је зацело, онда на што да одговараш? И какав би то био бој, кад би хтео још одговарати на онакав Пантин одговор? То би био бој с ветрењачом! А ти ниси никакав витез, па ни витез жалосног стаса, да се бијеш с ветрењачама! Зато ти опет довикујемо и кажемо, да се оканеш већ једанпут Панте, да престанеш писати против Панте или, ако није другчије, већ баш мораш писати о Пантиној Историји, а ти пиши озбиљно, достојанствено и објективно, и што напишеш, подај у Летопис или Гласник или Годишњицу а остави се пискарања по ефемерним листовима и никако не пиши више за „Наше Доба“ и у подлиску тога, буди Бог с нама — доба!

А тко сте ви, ако смем питати, који тако мени довикујете и препоручујете и светујете и прописујете, како да пишем и где да пишем о Панти и Пантиној Историји? *[бр. 80]*

Но па нас има свакојаких и од сваке врсте, али се свиколици одликујемо од прочих озбиљношћу и објективношћу и по томе смо ми озбиљни и објективни државници и политичари, озбиљни и објективни естетичари, озбиљни и објективни граматичари, синтактичари и историчари и најозбиљнији појетичари и појете, — па нас вређа, па нам је мрзак и досадан начин и тон твога нашедобног писања и пискарања. Веле! „Па кад вам се „не свиди тон мог данашњег писања“, а ви не читајте „Наше Доба“; или ако морате, или

ако радо читате „Наше Доба“, а ви не морате читати оно, што је испод линије у том „Добу“; и најпосле ако сте тако доколни и одморни, па хоћете да прочитате и оно, што је гурнуто у подлистак „Нашег Доба“, а ви читајте и сазидавајте се читањем „Дневника једног сеоског школског директора“ а вредно и вредоносно, „саблазително и претикателно“ и небонтоно пискарање и моје јутарње разговоре с г. Пантом ви не морате читати, па их и не читајте; та за вас и ради вас нису ти разговори моји с г. Пантом ни писани, већ су писани и пишу се прво и прво in usum Delphini и за ону млађу браћу, која не стоје тако високо као ви, која нису тако озбиљна и објективна као ви: „Оставьте насъ: вы не читали сіи кровавыя скрижали“.[10]

Објективна господа окренуше леђа и одоше, а јавише се пријатељи, стари и мили негда пријатељи! „Ти си се са Пантом упустио у жестоку неку полемику; а он, чујем, спрема, да што пре у печатњу да наставак своје Историје, у ком ће бити период немањићки. Да ли ће опет „Учено Друштво“ узети у своје окриље његово дело, то не знам; али на сву прилику мислим, да хоће. Па нашто да се трудиш и трошиш перући Црнца? Пусти свет, нека иде како иде“!

Тако пише и тако светује ме најстарији између стари зналаца на крају јула из Београда.[11] — „Ипак сам прочитао све твоје чланке, који су залутали у „Наше Доба“. Срећковића, чини ми се, утукао си — — То се признаје у опште, али са додатком: да би било много достојанственије, да си се умерио у начину полемисања, а онај тон да си оставио „Стармалом“, (но и он је само гвозденом нуждом приморан, да се кашто таким тоном служи)“.

Тако пише и кори брат из Беча.[12]

Дакле: „Пусти свет, нека иде како иде“! Имаш право, брате и патниче овога света, брате Георгије! Wasch mir den Pelz, aber mach' ihn nicht nass“! Имаш и ти право, брате из Беча — — Јово Јовице!

---

[10] [Из Пушкинове песме „Клеветникамъ Россіи“. Упор. Францевъ В. А., Пушкинъ и польское возстаніе 1830—1831. Из „Пушкинскога зборника“ (1929)].

[11] [Ђорђе Поповић-Даничар].

[12] [Ово је одломак из писма Јована Јовановића-Змаја од 26. јунија 1885. Упор. Гласник Историског друштва, V, 1932, 267—268].

*

Е па кад ви имате право — или, ако баш и немате право, но кад ви такав свет и такав наук мени размиреном умировљенику дајете, хоћу да вас послушам и нећу више прати Црнца или ако га јошт једанпут усперем, праћу га „сос мера"!

Вас ћу да послушам, јер и моја ми мала памет каже, да слушам с једне стране мудре Београђане а с друге стране политичне „Бечлије", „који су — као што то већ и беспопитични Панта зна — за Руварца меродавни". Вас обојицу и на веки раздвојену двојицу хоћу да послушам; а на писку триста ђеце лудо, и на молбу великошколски полетараца и на „представленија" подунавских и посавских матораца, оних озбиљних и објективних политичара и естетичара, не бих се обзирао, не бих се разжалио и не бих помиловао.

Но одкуд да се у исто доба и стојни Биоград и престолни Беч сете, и да се после толико и толико година сете Јована због Пантелеимона? „Од куд тако два врана гаврана"? Да нисте ви од стране Пантине послани овамо на крваву крајину? Да нисте ви једномишљеници Пантини и шириге ону исту мисао коју и Панта шири, но сваки „својим начином?" Да нисте ви парламентери Пантини?

Ја сам вас познао и упамтио вас у свету као безазлене! Али се свет мења, па сте се и ви у свету и са светом могли променити и променити не само кожу већ и „внутрењег чeловјека"; могли сте се са злим временом и сами прозлити — и дати ум за безумље? Но на ту могућност нећу ни да мислим и доста ми је што знам и видим: да сте ви данас мудрији, паметнији, озбиљнији и умеренији од мене и да познајете свет и знате приличија светска, и распознајете тонове и знате, шта је „бон тон" и да сте се одучили од смеја и — вас ћу послушати, вас морам слушати, и слушаћу вас и у животу, ако ми се даде живити, те ћу се држати одјако ваших начела и ваших максима и пустићу, да свет иде како иде, и пазићу, да непоквасим свој кожух; а у писању и полемисању — ако ми даду писати и полемисати — бићу тако питом, уљудан, човечан и умерен и сврх свега тако озбиљан и објективан, да ће се и сам г. Панта ратосиљати и џабајисати те моје мрке озбиљности и хладне објективности у писању и полемисању. *[бр. 81].*

Шта се ти имаш обзирати на Панту? Панта је Црнац или црни Бугарин — и ти га не убели! Слушај ти, што ми

теби кажемо и обазри се на свет и послушај нас, који смо од света и живимо са светом и знамо шта теби приличи и не приличи, шта се слаже са твојим чином и достојанством и шта се не слаже. Пази на себе! Јер право да ти кажемо: тај твој начин писања и полемисања и тај тон, којим се служиш против Панте, не допада нам се ни најмање — и свако те мора због тога осудити: јер баш не ваља!

И ви то мени кажете? И ви смете то мени казати? Ти, ти — — Даничару и ти Кишу! И вама се не допада мој начин писања? И ви можете и ви смете коме рећи: Не пиши тако већ овако!?

А тко је г. 1857. уређивао Седмицу у Новом Саду? И тко је у тој Седмици од поменуте године а у броју 19-ом и на страни 148. написао и питао:

„— — зар сам кад мог'о
Наручит' звездам другчији сјај!
Зар сам кад ружи могао рећи:
Де, ружо, ваки мирис ми дај!
Ко зна шта ј' срце у певца груди,
— — — — — — — — — — — — — —
Не сме му казат': де навиј срце,
Нек свирне жица та или та!"

Ко је то писао и тако сам себе питао?

Но па онај, који се под ту песму — шта ли је; — потписао! Погледај и отвори добро очи па ћеш' се уверити да тако пита Јота, сугубо Јота. Но питао то тко му драго, то се питање тиче песника и односи се на песника — и песник може пустити срцу на вољу те може, ако хоће, у висину и на небо горе и у дубину и у пакао доле, и може гором ходити, водом бродити, — на поду пузити, на трави чловити, по бари се праћакати, у каљузи каљужати, амвросију цвркутати а рампаша с' нагутати, громом бити, муњама палити, с орлом шестарити, у зеца се претворити[13]), с ајдуцима друговати а с кнежеви путовати — и коло повести — и завести — и навести — и уздануту и заплакати се! — Све то и много друго што и уопште све што хоће и како хоће може и сме по свом ћефу појета и већ је Хорацију у својој појетици рекао: — „Pictoribus atque poëtis quidlibet audendi semper fuit

[13] Успомена на српско-турски рат. У.

aequa potestas"[14]). Но ти ниси ни пиктор ни појета, већ само приказчик и силом критичар и као такав немаш и не можеш имати оне слободе, која је за песнике резервирана, и ти не треба да пишеш као што пишеш; остави се тога начина и тона; остави то — но казао сам ти већ, коме тај тон да оставиш!

Дакле пријатељи моји и друзи — први пријатељи а потоњи недрузи и ви велите, да овај мој начин писања и полемисања неваља, и остајете при том?

Јест, ми кажемо, да начин тога твога садашњег писања и полемисања не ваља и при тој изреци стојимо а да те још боље уверимо и сасвим и тако убедимо, да мораш и сам увидети и признати, да је тако, позивамо се на дра Стевана Павловића, нашег негдашњег университетског савојника, и новосадског суграђанина а садашњег уредника тога листа, те нека он „по души и по савести" и по правилима своје појетике и естетике каже и коначно изрече: Да ли је тако као што ми рекосмо; да ли ваља или не ваља начин твога нашедобног писања и полемисања?

Не — не позивајте се ни на ког — и молим вас, да се не позивате и не апелирате ни на дра Павловића ни на дра Радивојевића у Новом Саду — само на њих не — волијем с вама свршити: а с тим новосадским докторима не желим имати посла у парници R. contra P.

Ви кажете, да не ваља! Е па кад не ваља оно што сам ја досле о Панти и о Пантиној Историји писао, онда хоћу да уништим све то што сам досада о томе у овом листу, односно подлистку, писао и у тој цели пишем и дајем од себе ову изјаву:

„Потписани се свечано одриче свега што је до данас о Пантиној Историји и против г. Панте писао и даље признаје потписани, да су свеколике приметбе и приговори његови на поједина места у поменутој Историји Пантиној посве неосновани и неуместни тако, да све, што је потписани против неких изрека, тврдња, извода и довода и доказа Пантиних рекао, не стоји, да то није истина већ је истина оно, што је г. Панта рекао и написао, тврдио и извео, довео и доказивао, једном

[14] И Хорације био је добар песник, али је у боју, бацивши штит, очистио чуства кад је дошло до густа. Нису сви песници Петефије, да погину у боју и потврде оно што певају. У.

речи, да у свему и свачему г. Панта има право, а потписани да ни у чем нема право. „Noviter“ дакле остаје „поновно“; Белогезите остају Белогезите, Халиси остају Кезуни, Сервлије остају у Цариграду и слушају философа Итала; Срби Савиног времена остају сметени и т. д. и т. д. Све остаје онако, као што је истекло из пера Пантиног; даље се потписани најтржаственије ограђује против сваке употребе тих недонесених приметаба и приговора од стране трећих лица. Приказа дакле нема! и Прелаза с' приказа на критику нема! и Продужења овог све до изјаве ове нема! И по томе Историју српског народа од П. Срећковића није до данас српско перо ни приказало, ни обзнанило, ни критиковало, те је Историја та јошт неоскврњена, цела и чиста као да је јуче из тискарнице изашла“. *[бр. 82]*.

Ако је прота онај скопљански, ког је г. Панта познавао и с којим је и нас упознао, још у животу, и ако чита „Наше Доба“ па ако буде при ћефу те прочита ову изјаву, зацело ће и о оном који је ту изјаву дао, оно исто рећи, што је рекао о Панти, кад је с њиме код мутесарифа скопљанског био. Прота ће, прочитавши ову изјаву од чуда скочити и рећи: но и тај Фрушкогорац је човек „без политике и без памети!“ О човече, човече, шта уради? У место да замахне још једном и тресне о земљу с оним београдским кочопером, а он — сам себе — и да би зашто?! Нашао се неки посластичар да га укоре, што пише онако, како пише — а он на крај срца па пљуну на оно, што написа о шумадинској историји; — па с водом пљус и дете! — па с начином одбаци и одрече се чина, и остави и даље бугарију у вери: да Панта није Панта — и да Панта има у свему право! Та како да Панта има у свему право, кад је и сам Панта признао, да у његовој Историји има и погрешака па како сада према том Пантином признању може да свечано изјављује тај Фрушкогорац: да Панта има у свему право!

Не жести се, прото, не чуди се прото што се признало и прогласило: да погрешке, противусловља, ћабласте тврдње, зановетања и остале чудноватости у I-ом тому Историје Пантине нису погрешке — нису чудноватости и што се узело да Панта зна латински; да Панта није фалсификовао никакве потписе и године поправљао ни границе размицао. Панта се не назива бадава Срећковић: он се у срећни час родио и био је

од колевке па све до данас срећан и честит; срећан и код куће и ван куће; срећан и у школи и ван школе и у Србији и ван Србије а најсрећнији на путу. И од множине примера ванредне среће Пантине само да ти, прото, неколико наведем.

Кнез подгорски Мирослав, идући г. 996. у госте најстаријем брату Петриславу, који је живео између мора и Скадарског језера, седне на лађу, али се изненадно дигне бура и *он се удави у блату* (в. Историју срп. нар., I. том, стр. 246), а брат наш Панта путујући у краљевство „оть прьва“ и то баш онда, кад је пукла прва невесињска пушка — пловио је такође блатом скадарским и он не утону у том блату, као кнез Мирослав, већ здрав дође у Скадар. (в. предговор Пантин стр. IV.)

Народ нам прича и казује, да Марко Краљевић није умро и нико не зна за гроб Марков; а Панта чим је стигао у Сушицу, код Скопља, нашао је гроб Марков! — но то није још ништа: он је при свем том, што је гроб Марков нашао, — на највеће чудо наше а особито уредника овог листа, још и видео Краљевића Марка и вели, да је жив Марко. О Срећко Срећковићу!

Да је г. Јован Ђорђевић у своје време постављен за професора историје на Великој школи, била би то срећа за Велику школу, али се г. Ђорђевић не би наседио на тој катедри и променио би од то доба три четири катедре, мањи од Велике школе школа. Но на несрећу Велике школе не би у своје време Јован Ђорђевић већ срећни Панта Срећковић намештен на катедру историје у Великој школи, и од то доба протекло је много годиница и на министарској столици изменило се много министара и каквих министара, каквих љутих министара, а Панта седи, седи и седећи укочио се на катедри, — и чита, чита лекције своје и телесним својим очима обазре се који пут и погледи на министра и на запад, од куд долази светлост и спасеније, али умно око његово окренуто је истоку и на лево од истока — и сретни Панта одржа се на катедри тој до данашњег дана и с тога морам поправити твоју изреку, коју си морао у љутини изрећи и која гласи: „Шумадинац Панта човек је без политике и без памети“. Није он човек без икакве политике и без памети; има он неке политике па и памети, и ако та

памет није „обична памет“ као што је била она краља српског Градиње.

Но ни та нека политика и та необична памет не би помогла Панти нити би се покрај њих и с њима он кроз толико година и преко толиких министарских промена одржао био на катедри у Великој школи, да није још и среће било и да Панта нема више среће него памети. Та срећан је тај Шумадинац био у сваку руку! Срећан и у оном што је и у оном, што није! Он је већ и с тога срећан, што га нити Угарска академија нити Југославенска академија знаности није за свога члана изабрала! Јер да га је срећом којом Угарска академија изабрала, као што је несрећног Витковића Габора изабрала за свога члана, или да га је она академија у Загребу изабрала за члана, као што је срећнога Чедомиља изабрала, Панта би изгубио сав популаритет, а без популаритета како би могао срећан бити и срећним се нарицати?! Али Панта је срећан и не би изабран и он оста популаран и оста срећан. И да сам и ја у „зли понедељник“ ове године био само среће Пантине, ја би био изабран па ма грк Јестратије из Ирига због Ђурђа Бранковића негодовао још већма и ма ковач Сима, такође из Ирига, ватрогаснодруштвену своју шепицу бацао у вис још више, па ма грк или бакалин Јоца из Руме, „изъ щастливе въ сынѣ“ Руме узмувао се још здравије; а други грк, други дилбер, други унук Панајота из Катранице промукнуо још јаче, и напослетку, да је глава румска пала на главу и завршила говор свој пред гласањем, као што би др. Стева — покојна му душа! — рекао, још громопуцателније, него што је: ја би био изабран — и Рума би остала Рума и не би пропала у земљу као што је негда суседни јој Sirmium у земљу пропао; Рума не би пропала већ би остала нова Рума — nova Roma!

Но не пита се, како би ја и да ли би ја тако срећан био на биралишту у Руми, да сам био среће Пантине, већ је говор између скопљанског проте и мене само о том, како је Панта до данас вазда и на суву и на води срећан био. — Јест! Панта је увек и у свачему срећан био, па је морао и са својом Историјом српскога народа срећан бити и срећно до овога часа с њом пролазити. А и како да не буде срећан и да се не провуче тако срећно тај шумадински Срећковић, кад они, с којима је он досле имао посла и од којих је

понегда и у најкритичнијим часовима висила срећа његова, нису били ни најмање „политични и паметни“. Тако, да је мутесариф скопљански био мало политичнији и паметнији, не би г. Панта, никада не би видио ни Сушице ни цркве св. Димитрија, нити би икада наишао и открио гроб Краљевића Марка, или да су министри били мало политичнији, не би г. Панта никада усео на катедру Велике школе или ако би се како год докотурао до те катедре, не би се скрасио на њој, па не би имао блага, да два пут пропутује по свима земљама српским, и да изнађе оно, што је изнашао и да скупи онолику грађу за српску историју и да напише онаку историју, какву је историју српског народа он написао; — или да је г. Љубомир Ковачевић боље познавао г. Панту или правије да је само био мало паметнији па да није онако објективно писао и онако „снисходљив“ био према Панти, већ да је он њега „шумадијски“ à la Зечевић испрескакао, не би г. Панта ништа одговарао и за одговор тај не би примио 600 динара — и књижевници би г. Љубомиру честитали победу; или да је Српско учено друштво било мало озбиљније и политичније па да је рукопис Пантин са скраћеним текстом по пропису и правилу дало на оцену, ма и пријатељима, личним и начелним пријатељима Пантиним: г. г. Милићевићу и Дучићу, Драгашевићу и Љ. Ковачевићу, Крстићу и Ђорђевићу, или да је оно само засело у седницу, па да је два дана читало предговор а двапут два дана остали садржај поменутог рукописа илити првог тома, и да је онда тек — пошто се при шестодневном читању предговора и осталог садржаја довољно и наплакало и насмејало и накрстило, а ноћ од суботе на недељу у тишини и у дубоком сну провело и окрепило се дубоким сном — рано у недељу закључак донело о том, шта да се ради с тим рукописом Пантиним? не би први том српске историје угледао света, и свет би ишао као што иде, и стари мој пријатељ не би имао повода да ми довикује: Пусти свет нека иде како иде! Но то је ништа: Свет ће и онако покрај мене и са мном и без мене ићи како иде, нити је требало чак испод Авале и с оне стране баре мени довикивати, да пуштам свет да иде, како иде, али је друго нешто, чега се ја бојим, и чега се, као што се и мом старом пријатељу чини, нећу убојати. „Панта се спрема — тако гласи пријатељско саопштење — да што пре

у печатњу да *наставак* своје историје у ком ће бити период немањићки — и на сву прилику Учено друштво узеће у своје окриље и тај наставак Пантине историје". Дакле, да је Српско учено друштво поступило с првим томом онако, као што је мало час напоменуто, и као што је и без напомене требало и дужно било поступити — почетак илити први том Пантине Историје не би угледао света — и онда не би се могао ни наставак илити II-том Пантине Историје, који без првог тома нема смисла — узети под окриље и излећи и пустити у свет без главе и почетка; — а да је Српско учено друштво имало на уму оно: Principiis obsta! — (које не значи као што то и сам г. Панта зна: одупри се и опонирај принципима илити кнежевима и онима који су у власти — но које нешто друго значи) и да је имајући то на уму а с тим и оно друго горепоменуто у памети просто и отворено рекло Панти: „Панто! Господине, пријатељу, друже или враже и садруже Панто! Ево ти рукописа твога натраг, па ради с њим, шта знаш!" Да је то Српско учено друштво рекло г. Панти и да је то рекавши остало при том и да се није дало ни молбама умолити, ни сузама умекшати, ни претњом застрашити — ни маћедонском политиком обманути — друштво би учинило нешто, што је мудро и политично! Но друштво не поступи тако, не уради тако и не рече Панти онако већ друкчије и са свим противно ономе, што је требало урадити, и покрај таког поступка од стране друштва, лако је било Панти и са Историјом својом бити срећан и проћи тако срећно. *[бр. 83].*

Но што је било било! и тко ће, молим вас, да свеколике мутесарифе скопљанске и свеколике министре просвете и свеколике Љубомире Ковачевиће и сваколика учена друштва да умудри, настави и утврди у мудрости тако, да се никад не спотакну, не поклизну, не забораве и не даду обманути. Нека, нек' мутесариф скопљански пушта „безполитичног, безпаметног и неопасног" Панту у Сушицу код Скопља: нека нек' разни министри одржавају Панту на катедри историје у Великој школи! нека, нек' је г. Љ. Ковачевић онако „снисходљив" према Панти и нека се не каје, што је био онако „снисходљив" према господину Панти, јер он зна, зашто је био и зашто је морао бити онако „снисходљив" према том Шумадинцу; нека нек' Српско учено

друштво и без прегледа и стручњачке оцене удара печат свој на Пантину Историју! Све то није ништа, све то: и доброћудност мутесарифова и „долготрпѣніе“ разних министара, и објективност Љ. Ковачевића и печат Српског ученог друштва не би помагао г. Панти, не би сачувало Панту од пропасти: само да сам ја био политичнији и да сам био мало паметнији! па да нисам писао неке Претходне приказе и Прелазе с приказа и Продужење тих прелаза и то по ефемерним листовима, који данас јесу а сутра их нема и то — а то сам најмање требао чинити у „Нашем Добу“ — и што је најлуђе у подлистку тога листа, тога врашког „Нашег Доба“!, већ да сам којом срећом потегао одмах и ударио одмах маљицом озбиљне и објективне критике и да сам ту озбиљну и објективну критику Пантине Историје послао у Летопис или Гласник или бар у Годишњицу — па би видио попе протопопе скопљански, шта би било од Шумадинца Панте; па би доживио а очима се уверио, како би се угасила звезда Пантина на небу српске историо-географије, како би дојакошња срећа Пантина изневерила свога љубимца, свога Панту; како би долијао Панте*лија;* како би отишао у непело велим и у земљу, ух, какву земљу! но перо моје не уме описати грозоту те земље, у коју би Панта одлетио, већ послушајмо самога Панту, како он, како грозно перо његово описује ту ужасну земљу у предговору своје српске историје на страни III. врста 4., 3., 2. и 1. од доле и на страни IV. врста 1., 2., 3. и 4. од горе „Нéма, гробна тишина царује по Србији Немањиној. Све ћути — и људи и земља. Песма се не ори, звона не звоне! Куд год ти допре око, на све стране — гробље и развалине. И ти гробови и те развалине беседе дивније од свију светских беседника. И тај њихов говор слуша и небо и земља, и људи и ђаволи, и анђели и Свевишњи на небесима“! (Свевишњи опрости му и сачувај га од непријазни!). Да, мој мудри протопопе скопљански, у ту земљу и у непело то одлетио би београдски Панта; нестало би Панте и само би се причало по Београду, као што се некад причало о Тројанцима и о Обрима: Били Тројанци, били негда Обри — па их нема! Био негда некакав Панта, био и битисао, но га сад нема!

Но на моју несрећу ја не почех као што је требало почети, и као што би паметан човек одпочео, не искочих и

не замлатах са маљицом озбиљне критике, већ стадо обигравати и издалека пиљцима се бацати и пискарати којекакве шаљиве приказе — и сад је лако г. Панти спремати наставак своје Историје. И док ја теби прото испричам, како је Панта до данас увек био срећан — а они, који су досле посла имали с Пантом, вазда били непаметни па због тога и несрећни, донде ће Панта бити готов са скраћивањем текста другог тома своје Историје; а Српско учено друштво увек је готово и чека само да удари печат свој и на други том Српске историје; — и други тај том, у ком је период немањићки, угледаће света — а ја ћу, а ја ћу — но и то се не зна, хоћу ли, јер се не зна прво хоћу ли имати воље, ил' ако ја и узимам воље и останем при овој доброј вољи, не зна се, хоће л' бити вољан уредник „Нашег Доба", и још се више не зна, хоће л' донде трајати то „Наше Доба" — тек да почнем писати озбиљну критику првог тома, и док ја напишем ту и такву критику I-ог тома, Панта ће да изда, наравно с' помоћу своје дружине, III-ћи том своје Историје — и што ја озбиљније и спорије будем писао критике, Панта ће све брже и брже да издаје томове, најпре српске а после опште и најпосле свеопште историје — и онда стигни га ти скопљански прото ако можеш — и Панта ће да ми под нос пуца са томовима својих разних и разноврсних историја, и кад се испуца, онда ће одлетити, но не у непело, у ону грозовиту земљу, већ ће узлетити небу под облаке и сијаће на небу српском као звезда прве величине. И право је, што ће с'јати и обасјавати та звезда Пантина, кад сам ја почео наопако, и у зао час са Претходним приказима и после све једнако прелазио, прелазио, а нисам се обазирао ни на творце српске историје тамо преко ни на кратковременост „Нашег Доба" овде. Зло сам почео, па је право што ћу горе дочекати, што ћу доживити, да Панта врља томове и с томови, дебели томови, да ми под нос пуца — и што ћу преживити „Наше Доба", та с нашим добом и сам се преживити!

Баш ти сам несрећан и од најнесрећнијег трипут несрећнији човек на овоме свету. Други несрећни људи, кад се јадају на своју злу срећу, кажу, да су тако несрећни, да ће се и зелено дрво, ако се они за њ' увате, осушити. А шта ја тужан и жалостан да кажем? Ето ја сам се уватио био за дрво, руком Пантином засађено, и нико не може казати,

да је то једро, чврсто и зелено дрво. Шта више мора се признати, да је то само црвоточина и покрај свега тога оно се несасушује, већ живи и тера изданке.

Па нек се зелени — испречи се мој скопљански прота — нек се зелени и нек тера изданке то дрво Пантино! Опет оно неће никаквог плода донети — и за то ће опет оно на ватру и у ватру. Ниси добро почео, то и сам сад увиђаш! Ниси имао начина — то ти ето и твоји пријатељи кажу па и сам си признао, да тај твој начин не ваља и не води к цели. Промени дакле начин, па ћеш видити, какав ће бити учин! Одпочни изнова танац с Пантом, танац пун хладне озбиљности и приличног достојанства с рукавицама на рукама и с маљицом у десној руци! Па да видиш, шта ће бити од Панте. Само не оклевај и не скањуј се толико, већ што но кажу: с неба па у ребра, у слабину Пантину — а о „Нашем Добу“ и хоће л’ потрајати још које време то „Наше Доба“, не води ни најмање бриге: **„Нѣсть ваше разꙋмѣти времена и лѣта, ꙗже отецъ положи во своеи власти“!**

Тако прота — и тко сад да у том скопљанском проти позна оног Пантиног проту, који је онако пред мутесарифом скопљанским теменао и онако се понизно молио и понижавао због Панте, за шумадинског тог Панту? *[бр. 84]*.

Прота рече протопопску реч и ја на те речи живну и плану и погледа на маљицу а с маљице на проту: Здраво прото! А Панти било како било! И прота пун уздања неког и задовољства, што ће ипак на последку Панта да страда — чита даље у подлистку „Нашег Доба“ — „Дневник једног сеоског школског директора“. Оставимо проту, нека чита и нека ужива у читању тога дневника — а ми, то јест ја и моји љубазни и верни читаоци да изађемо мало на „Таблу“ с које се види Београд и да с дурбином од биљура привучемо себи мало ближе Београд, и кад га привучемо да чулом којим се чује, сазнамо, „шта с’ оно чује на оној страни“ у Јаноку — у Београду. У Београду је највеће весеље. Звона звоне — но ја не умем описати никакво весеље, а најмање сам кадар описати и живописно представити свенародно — пантелијско весеље, то славље београдско. У описивању Панта је мајстор, па као што је умео у предговору своје Историје онако мајсторски и управо Данте-овим пером описати ону грозовиту земљу, „где с’ песма не ори и звона не звоне“, тако је исти

Панта истим пером и у истом предговору знао описати свенародно весеље у Јаноку — старом Београду, старој српској престолници; прочитајмо тај Пантин опис у поменутом предговору на страни IV. и V., па кад га прочитамо, добићемо бар неки магловити појам о весељу у данашњој престолници српској, у Београду. „Да се пре седам стотина осамдесет и седам година (т. ј. 1097.), кренуо путник да путује у велику Рашку жупанију, из византијскога Велеграда, преко Лонгомерије (Шумадије), он би прешао р. Моравицу код Јасике, и с **пасошем** би ушао у државу великога жупана Вукана, па би наишао у Јаноку на највеће весеље и лупњаву звона, и видео би пуне цркве људи, који благодаре Богу за сјајну победу, одржану Вуканом на Ситници, близу Липенца, над византијском војском севастократора Јована". Да сам ја какав београдски објективни политичар и граматичар и синтактичар и историчар, па да морам коментирати и критички претрести тај опис највећег весеља оног у Јаноку љета господња 1097., ја би, може бити, прво и прво запео за г. 1097. и метнуо би уз њу „вопросителну"(?) па би после испитивао, да ли је путник онај путујући у велику Рашку жупанију поменуте у „вопросу" стојеће године из Београда, баш морао ударити преко Лонгомерије, и да л' је морао прећи р. Моравицу баш код Јасике и да л' није другчије, но само с пасошем у џепу, могао ући у државу великог жупана Вукана, и да је зацело у Јаноку а не у Раси наишао на рашког великог жупана и на оно највеће весеље и да ли је при том највећем весељу одиста чуо и могао чути лупњаву звона и видети баш пуне цркве људи? и т. д. и т. д.; па да би, уверивши и себе и своје читаоце, да путник онај није можда ни оним путем путовао, ни на онако весеље наишао, ни видео оно, што Панта каже да је видео, ни чуо оно, што Панта каже да је чуо — дао места хипотеси и могућности, да се Панта, описујући онако пут поменутог путника и тобоже оно највеће весеље, само шалио, а права намера да му је при том била, да збиља ошине своју владу, своју рођену сувремену владу због пасоша, која сувремена влада, као што је опште познато од путника, путујући у Шумадију-Лонгомерију, јошт и данас пасош тражи и без пасоша никога ни у Београд — византијски Велеград, а камо л' у Лонгомерију, данашњу Шумадију, не пушта а то Панта својој влади не одобрава нити јој то као

либерал одобрити може; и ту хипотесу своју, могао би може бити и тиме потврдити, што је у целом поменутом коментирању подвргнутом опису само реч *„пасошем“* подвучена илити друкчије т. ј. мало на еро — положенима писменима печатана, чим је аукртор т. ј. Панта натукнути хтео и смелости имао то натукнути, да је vis ironiae баш у пасошу — а да му никако није намера била, да тиме, што се већ г. 1097. за владе великог жупана Вука а у држави српској од путника из Београда, пасош захтевао, — те би потоме то стара прастара установа старосрпска била, — садашњу владу своју правда и оправда; па онда би се, то јест — кад би тако поткрепио и утврдио постављену своју хипотесу и скоро доказао, да се г. Панта, онако описујући оно јуначко весеље, само шалио и мало иронизирао и да је такима шалама, таким грозним шалама и иронијама цео предговор у Историју српског народа напуњен, окренуо ка онима озбиљним политичарима, хисторичарима, естетичарима — и осталим *чаро*-дѣима и на последку оном најобјективнијем појети над појетама и овако их апострофирао: Дакле Панта може да се шали и Панти је слободно да се шали и онако грозно шали и на најозбиљнијем месту, у самом предговору да се шали! А Руварцу није слободно нашалити се, Руварац не треба да се ни онда, кад приказује само, кад прелази само преко најсмешнијег предговора и најчудноватије Историје, мало нашали не само просто но уз озбиљни ударац мало и нашали! О ви објективни политичари и ви озбиљне појете: ви, ви, који изсмејавате цео свет, и пуцате под нос целом свету и који ни најмање не марите, шта ће рећи свет! И ви који ласкате свету и светини и ласкањем кварите свет и одвраћате од озбиљна рада свет и научисте свет, да вам се диви и пљеска, кад се ви премећете и промећете кроз губер пред светом и светином, пред бугаријом Пантином! Ви — који хладном крви давите и угушујете — и леденом руком а с осмејком на уснама забадате нож у срце брату, пријатељу и другу смртоносну шалу ту песмом пратите — ви велеуми, бездушници и без срца људи! Видиш њих! Како су се сада и под старост своју уљудили, тако озбиљни и тако објективни постали — и како су тако праведни! Пантине Историје нису прочитали а може бити ни видили — но прочитали су Приказ и Прелаз — и згадили се на Приказ и Прелаз због начина, због „тона“! Тако би

може бити г. Љ. К. у Београду приведено место из предговора Пантиног коментирао и после тога тако оне објективне политичаре и појете апострофирао! Но пошто ја нисам Љ. К. и није ми задатак да коментирам и да надовезујем апострофе — и пошто сам даље оно место из предговора Пантиног само зато привео да сам добијем, а са мном, да и моји читаоци добију бар неког појма о пантелијском весељу у Београду — то се морам опет вратити на „Таблу“ и с табле прислушкивати: како тутњи земља под Београдом и како се тресу хумићи над Београдом, хумићи и планине све до Авале планине — а све тутњи и све се тресе од весеља и због весеља и усљед највећег весеља и славља у Београду. Но за тутњаву и „лупњаву“ и за весеље, од кога се земља тресе, ја не марим и нисам за така бујна и бурна весеља никада марио, већ сам прислонио уво и створио се сав у уво, да чујем урнебесне усклике и да сазнам, ком се кличе и виче, и ко кличе и виче? „Дакле Панта има право! — по собственом признању прекобарчевом Панта има право! Vicisti Galilaee! Победио си Бугарине! Живио наш Панта! Vivat et viviscat! Ли, ли, ли, — Пантели? Бугарија је, дакле, што кличе и виче, и Бугарија та Панти кличе и виче и тако виче и кличе само зато, што је нешто начула како је негде преко баре прекобарцу одзвонило — и како се усљед тога прекобарац разљутио и у љутини на своје тобожње пријатеље — признао, да Панта има право — а није чула или је пречула та Бугарија, да је прекобарац само за то признао, да Панта има право, што му се од „меродавне“ стране пребацило, да танац онај, који је он с Пантом одпочео, није био грацијозан танац ни по такту — те се он усљед тога побуђеним нашао, да публикује и свечано прогласи, да тај први танац с Пантом не „гилта“; али је уједно у уму свом ресервирао себи право, да може танац с Пантом изнова — noviter — одпочети и то танац пун тактичности, озбиљности и гравитета са рукавицом на руци и с маљицом у десници. — Но Бугарија се помамила, те помамно кличе и виче, и не само што кличе и виче, већ се од радости и вељег одушевљења, од помаме премеће на слави — и изгубила је са свим главу! Да луде ти Бугарије, да луде светине! Не пази она на Панту, не мотри она на лице Пантино и не опажа она на лицу Пантином онај облачак све гушћи и гушћи, све црњи и црњи облак, не види она, да је

мука Панти и не пита она Панту шта му је, већ се помамила и разгоропадила та црна Бугарија, а све од радости, од оне „презјелне“ радости, која никад на добро не слути, и која је предвестница жалости и да ће се радост претворити у жалост! *[бр. 85].*

Панта, дакле, главито лице оног весеља и стожер, око кога и ради кога она бујна река од весеља тече, теком тече — и ком се онако помамно виком виче — није весео ни расположен већ дубоко замишљен и све мисли у замишљености, и кад помисли а он се стреса и кад даље помисли а њему при самој тој помисли коса се у вис диже и кад само помисли на маљицу Панта, а он би, да искочи из коже и да му је близу блато, оно Скадарско блато, он искочив из коже, скочио би у то блато и утонуо би у том блату, као што је у њему утонуо Мирослав, кнез Подгорски, прије осам стотина осамдесет и девет година. Но пошто блато Скадарско није баш на близу и при руци Панти а Панта замишљен све једнако мисли и неможʼ да растера те самоубијствене мисли — и кад помисли на ону клету маљицу у рукавици а он уздане и уздане тако јако, да му се уздах чак преко баре и испод Фрушке у подкрилију Фрушке горе чује, уздане и пожели оне творне силе, којом је стварао своје српске историје, и да му је сада те силе, те самотворне силе, он би се створио у лисицу, у лију и остао би само лија и Пантелија не би био више Панта — и онда не би више ни мислио ни помишљао на маљицу, која је издељана само за Панту и намењена једино Панти. Но будући је и та сила, која ствара, од неког времена оставила Панту и Пантелија при најбољој вољи не може да збаци са себе Панту и да се опрости Панте већ мора да остане и Панта и Пантелија и као *Пантелија* мора све да зна и да зна значење свију твари, те с тога зна Пантелија, да маљица није маљица и да рукавица није рукавица и да у „сновидјенију“ нерукотворна маљица и рукавица нешто друго значи и означава, а наиме, да маљица у рукавици значи *озбиљну критику:* и зато, што то зна Панта, зато је невесео и замишљен, зато се мења у лицу, стреса и уздише Панта, зато је охладнило срце у Панти и у сред бујног оног и помамног Пантелијског весеља у Београду — следио се жив Панта, од страха и ужаса. Зна Панта, врло добро зна он, како је скрпљен први том његове српске исто-

рије и он се због те своје Историје ничега на свету тако не боји, као озбиљне и објективне критике; као што се ђаво боји крста, и као што демони беже испред крста, тако се г. Панта боји озбиљне критике и гди се појави озбиљна критика, ту Панте и Пантелије ишчезавају; и као што таје восак пред лицем огња, тако пред лицем озбиљне критике нестају онако скрпљене Историје. И ако г. Панта у свом веку није никад слагао, али онда је зацело слагао, кад је написао „како он не би имао ништа против озбиљне критике.“ Та Панта тако зазире и преза, тако се ужасава и премире при самој помисли на озбиљну критику, да су му већ и моји Прикази и Прелази постали и мили и драги; и само да га није стид, он би ме и окумио и побратио и молио, да само прелазим и све једнако и док год траје „Нашег Доба“ да прелазим и да никад не пређем на озбиљну критику. Зна он, није он тако неувиђаван да не зна, да покрај Приказа и Прелаза може и он животарити и како тако пролазити и да се с Продужењем прелаза продужује и њему живот — и на последку зна и то Панта, да кад буде Прелазу крај и кад окренем дебљи крај — да ће и Историји његовој и њему бити крај. То Панта зна и знајући то у потаји срца свога али од свег срца жели, да се та толико жуђена озбиљна критика у нас и међу нама никада и не појави!

То Панта сада зна, а знао је то и одпре, па кад је то знао, зашто је био онако неувиђаван и кратковид онако „без политике и обичне памети“ те није хтео ни једну моју примедбу на његову Историју примити; и кад већ није хтео ни једне примедбе примити и усвојити, зашт' је писао два писма, једно неотворено а друго отворено писмо, и зашто је одговорио у „Београдском Дневнику“ на моје примедбе, кад је у отвореном писму отворено казао, да он на примедбе моје неће одговарати и да се у начину писања неће са мном надметати; једном речи, кад се већ боји и кад се бојао г. Панта озбиљне критике, зашт' није седио с миром и чинио се невешт приказивању његове Историје у другој краљевини, у иноземству, па примедбе не би се скупиле у „Предходни приказ“, из Приказа не би се родио Прелаз и Прелаз се не би развио у Продужење прелаза и то бескрајно Продужење не би се досадило свима и ја не бих морао због тога примати укоре с разних а најпаче с „меро-

давне“ стране и не би напречац морао прекидати и пресећи ово продужење — пресећи и пљунути на све Приказе и Прелазе на свеколико Продужење прелаза с приказа на критику: на њих пљунути и окренути се к истоку и поменути Приснопоминајемог и опет пљунути на длан и протрети дланове и навући рукавице на руке, нове новцате рукавице и узети у десну или ако је повољније г. Панти — у „дијесну“ руку једном речи у десницу маљицу, узети маљицу и рећи Панти: Ево ме опет на те Панто! С рукавицом на руци и с маљицом у деснојзи руци! Ево ме с критиком, ево ме с истином!

Јест — ја раскрштавам са шаљивим Приказима ијошт шаљивијим Прелазима и хоћу да пишем озбиљну и најозбиљнију критику Пантине Историје. И протопоп скопљански, да га назовем — кад му већ не знам имена, кад нам Панта није хтео казати ни како је име оном скопљанском проти, који је за Панту молио мутесарифа скопљанскога и који је издао ону сведочбу г. Панти, којом се истина сведочи, да је Панта човек „без политике и без памети“, но то у истини значи, да је Панта или правије да је Шумадинац јунак, који се никога не боји — никог до Бога — да га назовем протопоп Недељко таре руке и осмејкује се! И други прота, други протопресвитер, који седи за столом и пише писма, бацио је фес с главе па и он таре руке, а с њим и близу њега и други један *човек*, који се од дима не распознаје — таре такође руке, руке таре ал’ уједно прегледа и огледа своје сабље, своје пушке, своје буздоване, да се побри у невољи нађе. И господа у Београду, што се купе око Годишњице, и она тару руке и безброј друге господе, којима не знам крстнога имена — и она тару руке, па најпосле и саме Нишлије, и не оне маторе Нишлије, већ баш младе Нишлије, и оне највише тару руке и тарући руке сви поменути: и брадаши и сабљаши, и годишњаци и напредњаци, и сви Дучићи и Милићевићи, и све младе и чиле и миле Нишлије радују се озбиљној и објективној критици! И ако баш сви ти и свиколици, који се радују у души озбиљној и објективној критици, не кажу јасно и гласно, како се радују и како једва чекају, да се појави на зренику та озбиљна и објективна критика; али мигом намигују знаком знак дају, и опомињу и напомињу да је време, да је доба: да се пише и напише здрава и озбиљна критика Историје Пантине.

Разумем господо! видим, видим, браћо! Чујем, ох чујем и како да пречујем „воздиханія“ ваша — ваша! ви младе Нишлије! Знам ја, да сте ви жедни, јављено је мени, да сте и жедни и гладни, и знам да вас не мори жеђ за освету као београдског Панту и као оног мудрог у предговору Пантином „поминајемог“ песника Пантиног; вас друга и другчија жеђ мори. Панта неће, Панта не може утолити ту жеђ вашу. И Београд неће, а могао би, кад би само хтео да утоли ту пријављену жеђ вашу. Београду није стало до младих Нишлија и ако га је сам Ниш доста крви стао — доста и муке и крви стао, док га је достао и видио, како се „српски стег посред Ниша вије“ — он сад има других брига и мисли на Солун и шта би се успут све дало урадити, кад и ако се кад пође на Солун. Београд нема времена да мисли на младе Нишлије: Београд и стручњаци београдски немају времена — а сестра ваша Сирмија — учиниће своје, како уме и колико може, јер већ не може да слуша „ваша воздиханія“ — ваша! ваша! *[бр. 86]*.

У Срему дакле, а точније у подкрилију Фрушке горе, која је у Срему, у Сирмији, и баш на оној точци у том сремско-фрушкогорском подкрилију, са које се точке кадкад може догледати Београд, преславни град Белиград, у ком Београду Панта из Лепенице пише Историју српског народа од искона до данас, у ком је већ изишао први том те Историје и у ком ће и други том те исте Историје скоро угледати свет, писаће се, ако Бог да, озбиљна критика оног првог, па ако Бог да, и тог другог тома Пантине српске историје.

Па тко ће писати ту озбиљну критику Пантине Историје? — запитаће ћелава једна утвора, која не знам како и одкуд се створи код мене.

Но, па писаћу је ја и моја ев' ова „бренна“ рука! Зашт' питаш то, ћело?

За то те питам то, што сам мислио, да си се већ једанпут опаметио, и да нећеш више ићи ни на лед ни на лепак а управ' и без фигуре да ти кажем, да нећеш никада више писати никакве, ни шаљиве ни озбиљне критике. Писао си нешто о Милошу Милојевићу, па знаш како си накаљао! — Писао си после опет нешто о Сими Љубићу, па како ти је то писање пресело! — Казао си нешто о деспоту Ђурђу

Бранковићу, па како ти се брат Јестратије на биралишту у Руми због повређене деспотске и народне части грозно осветио, а стари брудер, додуше дискретно и фино, ал' ипак осетљиво усекнуо, и како те је индигнирани Панта изобличио, и како ће ти тек да преседне, кад те француска лака и београдска тешка кавалерија заокупи, и кад те, јао — кад само млади онај Душанов потомак до коња дорасте, па те сустигне! — Писао си ето напоследку нешто и о Историји Пантиној, па зар се и с тим твојим тричавим Приказима и Прелазима смеш похвалити? Нису ли ти због њих твоји најбољи пријатељи и писмено и усмено и посредно и непосредно своје негодовање изјавили и принудили те, те си морао онај срамни корак учинити и пљунуту пљувачку сам полизати.

И сад сад! Кад би требао да си мудар као змија, питом као голуб, гладак и окретан као јегуља и чиков, еластичан као гумаластика, прав као свећа, мекан као восак, добар као добар дан, и погодан са сваким и љубазан према сваком, и да имаш лепу реч за сваког; и да си увек опасан и увек расположен и пун финоће и финесе и пун такта и обзира и да имаш начина и да ниси крут ни тврдоуст, те да се можеш и савијати и превијати и да се даш навити, то на ову, то на ону страну — и што је најглавније: да не само никада, никако и никоме не протусловиш а најмање да противуречиш Душановом потомку, већ ако тко каже, да је тако, а ти да кажеш, да је — — но ја би морао најпре прочитати све зборнике и збирке народних и „бабиних" пословица, и све „савете здравога разума", и све „благе обичаје" и све тестаменте „чедољубивих отаца" и све Книгге-је и „Велтмане" и све „Тартифе", кад би хтео подпуно и до дна исцрпсти ту материју и редом ти казати, какав треба да си данас и у данашњим данима — и сад и данас и у данашњим данима и у овим приликама и у твојим годинама, кад би требао бити онакав, како сам ти малочас и од прилике само напоменуо и натукнуо — сад је тебе спопао свраб, да пишеш и пискараш, и да пишеш по новинама. Па кад си већ почео писати, кад си већ у пола изгубио главу тим, што си одпочео писати по новинама, да си бар писао људски и као што треба да се пишу отворена писма и апокалипсиси, књижевне обзнане и рецензије, и не онако, као што нико не пише, те се већ

и твоји давнашњи или негдашњи пријатељи стидити или црвенити морају због таког начина писања! Напао си на наше најбоље родољубе и најнадепуније младенце, па ни кости у гробу ниси на миру оставио! И „wie höhnend, wie verachtend, wie wegwerfend“ писао си противу Панте и младога Душана и о последњем деспоту српском? Грдио си их, исмејавао си их, назвао си их шмокљанима и сметењацима, шарлатанима и швиндлерима и другима већ не знам каквим и како погрдним именима!

Ал' за то и јеси увредио све, све што се зове и што се назвало свестно српско, родољубно и народно; и замерио си се свима и мрзак си свима, и презрен си од свију од првога посматрача и разбирача до последњег орача и копача и по кући пословача; — па си и задужио све! И пошто си задужио све, то ће ти се и платити, та већ ти се ето à conto плаћа, и мал' да се неће заветна жеља Милоша Милојевића испунити! А ваљда ниси заборавио, већ знаш и паметујеш, шта ти жели, шта ти је већ г. 1881. пожелио по духу брат Панте Срећковића! „Нека му је — жели теби побратим Пантин — нека му је счастљив свршетак, као мухамедовом другу Ресулу! Нека му се достојно општенародски плати и врати“!

И још нећеш да мирујеш? И мислиш да си мало натоварио на своју душу и грбачу? И опет те дланови сврбе?

Но па ја нећу више писати онако већ озбиљно и објективно!

Ти ћеш писати озбиљно и објективно?! И ти умеш писати озбиљно и објективно?! И ти можеш сада писати озбиљно и објективно? Но и умео и могао — ја се нећу с тобом сада о том препирати — већ ти и опет кажем: не пиши ти ни овако ни онако; не пиши никако! А немој мислити, да би ти озбиљном и објективном критиком поправио, што си страсним Приказом покварио, и да ћеш њоме постићи оно, што би желио постићи, а наиме да ћеш ублажити једне и убедити друге. Не, не! Нећеш ти озбиљном критиком никог ни убедити ни ублажити, већ ћеш их још већма разјарити против себе, и што ти будеш хладнији и објективнији, то ће они постајати све љући и врући, све жешћи и субјективнији! И они ће те смождити. Није Панта сам и инокосан као ти! С Пантом и уз Панту и иза Панте

стоји читава чета, читав облак пантелијских натура и ексистенција и на овој и на оној страни! И те све Панте и Пантелије кад се разјаре, па се разјарени сложе на тебе, кукавче? Та разнеће те! — Та нестаће те — и постаћеш „прича во јазицјех“.

А тко си ти управ ћело? Кажи се, тко си ти, који мени толико попујеш и предикујеш? Ја сам твој добри Геније: Послушај ме и нећеш се кајати. Окани се Панте! Остави се критиковања! Буди паметан и не плећи се у светске послове и историје. Прими к срцу савет нашег Ђоке и „остави свет нека иде како иде“..., та тебе се не тиче свет; ти си се одрекао света! Безмолвствуј, не пиши и не пискарај! Та зар не увиђаш, море, да је то најпаметније, најпробитачније, најдостојанственије и да је то тако прикладно теби и твојој ризи. Нико се није кајао, што није писао, ал' многи се покајао, што је писао и пискарао, и многоме је преседо писање и пискарање. Дакле, kurz und gut: Не пиши!

Ал' како да не пишем, кад сам дао реч, кад сам се зарекао и затекао, да ћу писати озбиљну критику. И шта ћу с небојшом из Београда? Чуј само, ћело, шта и како небојша из Београда пише: „— Ergo, према Панти **мора** се писати шумадијски, ако не сасвим а оно бар у пола. С тога ви наставите не водећи рачуна, хоће ли се с Пантом љутити још Драгашевић, Туроман, Јошка et Comp“. Quid ad hoc, ћело?

Нећу више ни једне речи губити. Право је рекао Др. Месаровић, да си ти сам себи највећи непријатељ! Теби се, брајко, не може помоћи. С Богом!

Путуј Игумане! *[бр. 87]*.

Он се окрену, ману главом и рече тијим гласом: „Јоване! Јоване!“ и нестаде га. А ја по гласу, којим је те последње речи изговорио, познам, да је то био Стева, покојни др. Стева — мој незаборављени Стева. И сазнавши, ко је био и како ме је световао он, и како сам га одправио ја, разтужим се и тужном ми паде на памет она тужна песма о војводи Рајку, а особито оно место у тој тужној песми, где Рајко војвода поменувши „све војводе и градове редом“ напослетку вели:

„Све то бјеху наше војеводе,
„Све су били, па су преминули,
„Који, селе, они починуше,
„А који ли они изгинуше;

„Данас тога нема ни једнога,
„Сам остаде у Сријему Рајко,
„Као суво дрво у планини;
„Шта ће себе, шта ли ће Сријему?
„А шта ли ће у Ср'јему Турцима?"

и мислећи на Рајка и на Стеву — расплакао сам се и плакао сам горко!

Јецајући заспим, сан усним и у сну видим. —

Уморни и суморни читаоци моји! А може бити, да ви нисте ни уморни ни суморни као што сам одиста у овом часу и уморан и суморан и зловољан ја, који морам да причам о оном, што сам у сну видио и чуо. И као што се ја у овоме часу осећам и уморан и суморан једно због онога, што сам у сну видио и чуо а друго и још више због тога, што не знам, како да испричам то своје „сновидјеније", тако мислим, по себи судећи, да је цео свет и уморан и суморан а нарочито да ви трпељиви читаоци овога подлистка морате из „сострađанија" бити и уморни и суморни. И премда се обично каже, да најбоље суди, тко по себи и од себе суди, то се ипак зна, да увек то не стоји и да није тако, и даље се зна, да се многи и многи преварио у мисли и предпоставци својој, сличној мисли и предпоставци мојој, о свету и о драгим читаоцима мојим. Ја причати морам о ономе што сам у сну видио и чуо, и морам причати за то, што се то тиче Панте и Пантине Историје, који ми ни у сну не да или због које ни у сну немам мира, и стога сам суморан и зловољан; а драгим читаоцима стоји на вољи, оће л' или неће л' читати о моме „сновидјенију", те пошто су они у том погледу са свим вољни и слободни, не морају бити ни уморни ни суморни или, ако се осећају таквим, могу најлашке једним прстом отрести са себе и суморност и умореност и постати опет добровољни читаоци.

Пошто сам, дакле, с читаоцима мојим на чисто — одпочећу с оним, што је на реду, а на реду је сан, који сам уплакан уснуо, и шта сам у сну видио и где сам се нашао? У сну сам се нашао у некој дворани и кад сам се по дворани обазрео и погледао оне што сеђаху за столом зеленим, уставише ми се очи на једном, који је доле у дну стола седио. На њему је дивна диван-кабаница и пред њим на столу читава 'рпа исписане зелене артије. У први мах нисам га познао, но кад сам се боље загледао у њ и спазио — „чело

како му је, и под челом очи обадвије, и његова оба мрка брка“, упознадо у њему г. Панту — а да се јошт боље уверим запитам момче једно, које је стајало до мене, ко је тај у дивној диван-кабаници, што је сео у дну стола и како се по имену виче? И из одговора момчетовог уверио сам се, да се нисам преварио — да је то збиља главом гласити г. Панта Славков Срећковић! Даље ми рече исто момче — момчето, да њему, г. Панти, у седници Српског ученог друштва — а, дакле ја сам се у сну нашао у дворани у којој Српско учено друштво у Београду држи своје седнице, и они што сеђаху за зеленим столом, то су дакле чланови Српског ученог друштва, то су безсмртници београдски — пристоји старије, почасније место, али да је он из великог смиренија или из смиреномудрија сео доле, докле се неко питање не реши. Ја се с момчетом упустио у разговор о питању, које ће Српско учено друштво данас решавати — те нисам смотрио, како је г. Панта устао нити сам чуо, што је проговорио, само сам видио, како се господину у прочељу и свој осталој дружини ниско поклонио и опет сео и узео оне исписане табаке преда се и наместио се да из њих чита. А мудар ти је, а мајстор ти је и префриган ти је тај г. Панта! Тако ти је он мудар, такав ти је он мајстор, да сам се ја и у сну морао дивити мудрости и мајсторији његовој! Знате л' с чим је одпочео и како је започео читање своје г. Панта? Знам, да знате већ, да се свака расправа његова почиње с мотом, да свакој књизи, сваком тому књиге његове, стоји на челу мото; но знате л' шта је он изабрао за мото и приковао мото другом тому — из оне 'рпе исписаних табака постаће II. том — своје Историје? Г. Панта узео је за мото 38-му песму из II. књиге српских народних песама и одпочео је читање тог другог тома том песмом. „А красну је песму започео, Од сви наши бољи и старији, Како ј' који држ'о краљевину, По честитој по Маћедонији“. *[бр. 88].*

Г. Панта почео је с песмом, а после је наставио читање у прози о тим истим нашим бољим и старијим, и како је који држао краљевину, по честитој по Маћедонији, па реци сад, протопопе скопљански, да је Панта човек, „без политике“! Но г. Панта чита, а кад г. Панта чита или пева, „о свим нашим бољим и старијим“ и т. д. онда нека умукне свака тварпа и прота скопљански нека умукне, са својим гласом. Г Панта

чита — и док сам ја запиткивао и заћуткивао проту, био сам изгубио из вида дружину Пантину, којој он чита други том своје Историје, — и кад сам бацио поглед на њу — а дружина спава! Или ју је песма успавала, или је монотоно читање Пантино обчинило — не знам, тек је дружина заспала и само г. Владимир у прочељу и г. Љубомир не спавају, но и од те двојице само први слуша, а г. Љубомир не слуша, што г. Панта чита, већ из неког стародревног рукописа, који му је г. Панта пре седнице дао, преписује непознато до данас житије неког бугарског свеца. Панта дакле чита, а г. Владимир слуша, а г. Љубомир исписује житије свечево, а остала дружина спава, и кад већ спава то ваљда и сања, и о чем би другом у оном часу могла сањати, већ опет „о сви наши бољи и старији“ и т. д. И кад се г. Панта начитао, г. Владимир наслушао, г. Љубомир науживао преписујући непознато житије бугарског свеца, а остала дружина наспавала и насањала „о свим нашим бољим и старијим“ итд. зачу се звонце председничко и — дружина се про — и разбуди, и г. Панта престао је читати а г. Љубомир исписивати и сгледају и погледају се и чекају — само се г. Владимир не сгледа нити чека већ стаде беседити и беседити онако, као што само он уме беседити, но шта је и о чему је и за чију је љубав беседио г. Владимир ја не знам, јер сам ја сам у сну снова заспао, чим је почео развијати и одавијати беседу своју г. Владимир, те с тога и не знам ни како је свршио беседу г. Владимир, ни како је након те беседе Владимирове текла дебата, ако је у опште било дебате, но морам мислити да дебата, све ако је и било какве дебате, није могла бити бурна и жестока, а то мислим и то закључујем из тога, што се у сановном сну нисам ни трзао ни презао већ тихо почивао — и кад сам се из тога другог сна пробудио ствар је била свршена; и оно момче, што је стајало до мене, на питање моје, шта се ради, одговори ми: погледај у г. Владимира, па ћеш одмах знати шта се урадило. Ја с очима тражим г. Владимира а он стоји до Панте и удара печат на последњи табак, на ком је крај другог тома Историје Пантине. Кад сам то видио а мени се смрче пред очима и у том тренутку нестаде и Владимира и целе дружине његове.

После тога нађем се на Калимегдану и кога ћу да сретнем, већ опет г. Панту. А Панта се жури у град — а ја потрч' за

њим назорце — код једне градске капије ја се мало задржа посматрајући неку истесану птицу над капијом, а кад ја уђох у град а Панти се изгуби траг. Ја не знам шта ћу — па стадо разгледати топове, зграде и куле по граду и бацивши поглед на највишу кулу, уочим Панту на вр'у куле, лицем се окренуо Панта према кули Гргетешкој и стао с куле виком викати: „Ој Руварче прекобарче! Дела, дед' сад пиши озбиљну критику. Тешик!" Тако једанпут, тако други пут, а кад трећи пут хтеде узвикнути, а он стрмоглавце доле с куле и трес о калдрму — са шта и одашта: да л' га је на висини вртоглавица попала, или од велике радости капља ударила или га је злобница вила фрушкогорка устрелила? Нисам сазнати могао, јер сам се на онај тресак пробудио, и колико ми је с једне стране жао, што не знам прави узрок те катастрофе, толико се с друге стране радујем, што се тако сбило, јер без те катастрофе морао бих јошт дуже сањати и јошт се даље мучити с причањем онога, што сам у сну видио и чуо.

Пробудивши се, дакле, и уставши и умивши се на студенцу, почео сам мислити о оном, што сам у сну, у Београду, видио и чуо, мислити и размишљати и премишљати и таквим размишљањем опет сам себе мучити и на двоје цепати и недоумјевати: да л' да се одазовем зову и изазиву Пантином или да ћутим? И кад ми се већ досадило мислити о виђеном и чувеном у сну, паде ми на памет изрека једна у једној песми народној, која народна изрека гласи: „Сан је лажа, а Бог је истина"! Сан је дакле лажа, и све оно што се у сну види и чује није истина, нити ће се обистинити — и по томе нити ће Српско учено друштво у Београду издати други том Пантине Историје о свом трошку — нити се г. Панта пењао на највишу кулу, нити ће се пењати на кулу, да с куле зове мене, да пишем критику његове Историје, нити ће он бити тако непаметан, да себе изложи онакој опасности. *[бр. 89].*

Сан је дакле лажа — о томе нема и не може бити никакве сумње, као год што нема ни о том сумње, да је и овај „свет лажљив" и да је само Бог истина. Истина је цела, да је Бог истина, сушта истина, но зар на свету и међу људма нема баш ни мало истине? Има, има и у свету и међу људма истине, и ако не оне савршене истине, абсолутне истине, али тек има неке истине, и г. Панта зна, да има и зна вам казати, шта је у свету истина. Пилат и с Пилатом многи му-

драци нису знали и данас вам не уму казати шта је истина, а г. Панта то зна и знајући то, био је тако добар те је путем „Београдског Дневника“ целом свету казао, шта је истина. У једном броју тога Дневника и чини ми се одмах у почетку другог наставка свога „Претходног приказа“, правије свога одговора на мој „Претходни приказ“, пише г. Панта ово: „Доста је и ових навода, па да се види, како архимандриту није било стало до „озбиљне критике“ т. ј. „до истине“. Истина је дакле „озбиљна критика“ и обратно озбиљна је критика истина.

Е па кад г. Панта вели, да је истина озбиљна критика и кад г. Панта тврди, да мени није стало до „озбиљне критике“ т. ј. „до истине“ — онда баш хоћу, да пишем озбиљну критику и хоћу тим да утерам у лаж Панту и да покажем, да је мени стало до истине — па ма све и не била истинита она изрека Пантина, да је „озбиљна критика“ истина, но да је она само пут и прилика, којом се може доћи до неке понеке истине, наравно на пољу, на ком се ја с г. Пантом мотам, до историјске истине.

И сад обраћам се опет вама, љубазни читаоци моји, и смерно вас питам: еда ли није нужно било, да после оних жестоких прекора од стране једнога упокојеног пријатеља мога заспим, сан усним и у сну оно видим, и после, кад сам се пробудио — увидим, да је сан лажа а истина да је озбиљна критика и да ми ваља писати озбиљну критику, ако ћу да дођем до истине и да узгред и Панти и Пантелијском друштву покажем, да је мени збиља стало, и да ми ни до чег другог није стало но само до истине — и да ме од те озбиљне намере нико више, ни истинити ни лажни пријатељи ни непријатељи, одвратити не могу.

Дакле озбиљна критика! А подноси л' Пантина Историја озбиљне критике? И може ли г. Панта издржати операцију, која се мора предузети, кад се озбиљно ускритикује његова Историја? Озбиљна критика није шибљика већ маљица, или озбиљна критика није ланцета већ нож с обе стране оштар, који пролази „тја до растављања и душе и духа и зглавака и мозга“. Та ви бечки и београдски доктори и научари знате добро, шта је озбиљна критика, па вас питам, па вас молим, да ми кажете по души може ли г. Панта издржати озбиљну критичку по правилима изведену операцију?

Но па шта је нама брига, а издржао а не могао издржати а он већ издануо под ножем! То је нама свеједно!

А тако ли је, озбиљна и објективна господо, вама је свеједно, а издржао Панта критичку операцију, а не издржао? Вама је дакле са свим свеједно, а остала жива душа у животу а умрла та жива душа? И само вам је стало до тога, да се предузме, да се вештачки изведе операција, те да се сазна узрок, легло и развитак деформације, и да се таквим сазнањем наука користи! Ви бездушници и без срца људи! Вама је свеједно: а могао издржати и преживити г. Панта ту озбиљну операцију или не могао издржати, већ морао изданути он под том операцијом?

Вама је то свеједно! А мени није свеједно и мени је баш стало до тога, да г. Панта живи, још дуго поживи, и да доживи, а с њим и да доживим и ја, да Пантин сан постане јава!

Чуј дакле, Панто и Пантелијо! Њима, то јест онима, који наваљују и ургирају, да пишем озбиљну критику твоје Историје, — тима је свеједно а било, а не било тебе! Њима није стало до живота твога! И ако теби од оне маљице и онога ножа с обе стране оштрог буде што, они неће ни сузе пустити за тобом! Чуј дакле и познај, ко ти је већи и бољи пријатељ? Да ли они, који пожурују, да се Историја твоја што пре подвргне озбиљној критици, или ја, који се устежем и вајкам и који се нерадо лаћам тога крвавог посла и заната — те озбиљне критичке операције?

Но ја се могу жив одерати вичући: Чуј, Панто, чуј! кад Панта неће да чује, и неће ни за што да зна, но сав се дао и заборавио на себе — и не може да дочека, да други том његове Историје уђе у штампу.

Но па кад он Панта, чије се коже тиче, неће да зна и са свим је равнодушан, шта да се ја снебивам, шта онда да мене којекакве скрупуле муче и море?

И тако после дугог и уморног кривудања, после прелазења, залазења и завојитог обилазења ево нас, драги и до посљетка верни читаоци моји, на обали, — ево нас на прагу „озбиљне критике“. Но за озбиљну критику, за озбиљан бој између Панте и мене, треба да се и читаоци моји мало спреме, — а за то је најзгоднија прича једна о Арлаћу, коју нека изволе у Србско-Далматинском магазину за лето 1850. на страни 113. под бројем 5. претходно потражити и прочитати,

имајући при читању приче те на уму, да је „Химам“ Панта, а „Арлаћ“ прекобарац, а Арлаћева маљица озбиљна критика; и да се на ту озбиљну критику односи оно, што је Химам рекао Мујезину, а Мујезин осталим Турцима. „Химам пруживши маљицу Мујезину, рекне му: Дедер Мујезине зло те смело: опипај је и ти. Узме је Мујезин, па је омјери и рекне им: шта на зло ви се свануло! Кога год једном с њоме лупне, не веле му више никад хлеба окусити!“[15] *[бр. 5]*.

У 89-ом броју пр. г. овог листа дотерао сам био у Продужењу прелаза тога до брега и обале односно до на праг „озбиљне критике“ и радујући се у души, што сам испливао на обалу и што сам се исплео из трица и кучина, у које сам се као пиле заплео био, завршио сам састав свој једном причом.

Ја сам се тада радовао из два узрока: једно, што сам свршио, а друго што сам свршио причом, коју сам у млађим својим годинама из живи уста једног „божјег човека“ чуо; а знам, да су се са мном, ако и не из истих узрока, обрадовали и читаоци нашедобног подлистка, којима је, као што сам после чуо, Прелаз тај већ додијао био и који су због Прелаза тога на писца му мрзити стали; а особито обрадовао се том крају будимпештански пријатељ мој, С. В. П.,[16] који је све док је Прелаз излазио жалио и управ „сажаља-

[15] [Испод ових речи стојало је у „Нашем добу“ „Наставиће се“ али „Продужење“ Прелаза с приказа на критику није 1885. настављено, него је свршетак овога састава изашао у 5. бр. „Нашега доба“ 1886. с натписом „Крај Прелазу с приказа на критику“. Ради разумевања целога краја Руварчева „Прелаза“ најбоље је прочитати целу одличну народну приповетку „Један арлаћ“. За оне којима није при руци, ево кратке садржине: Султан нареди да се сваки Турчин који не дође да клања у петак погуби, пошто му се у три петка да што год зажели. То је било објављено, али један арлаћ („они што пуца памук за јоргане“) заради се у петак, и не дође да клања. Позову га да каже шта жели, и он у први петак пожели хиљаду дуката а у други везирову кћер. Све добије. Уочи трећег петка забрине се, али га жена научи да у своју арлаћку маљицу (алат су му тетива и маљица) налије олова и пожели да имама пре смрти лупне маљицом трипут у главу, мујезина двапут а осталу браћу Турке по једанпут. Кад виде Турци маљицу, у којој је било најмање шест ока, поплаше се; прво су је опипали имам и мујезин. Престрављен, први рекне имам како му се чини да је арлаћ био онога петка у џамији на клањању, мујезин дода да га је он сам видео, а то потврде и остали Турци, све у страху од маљице. Тако напишу молбеницу султану, и он му опрости.]

[16] [То је Стеван В. Поповић].

вао“ писца тога прелаза. Сви смо се дакле радовали: и ја, и читаоци, и г. С. В. П. у Будимпешти или у Новом Саду, али нам радост одма у зачетку поквари — шта мислите ко? и знам да ћете се упрепастити од чуда, кад вам кажем, да нико други но главом г. уредник овог листа, иначе мој стари „пријатељ“ и јошт иначе човек, који ако је и дао места том Прелазу у свом листу, и ако се трудио и очи своје бо коригујући састав тај, никад није одобравао неотесан начин, којим је тај састав написан — додавши на крају тога састава мога у броју 89-ом „(Наставиће се)“.

Кад је изишао тај 89-ти број, ја нисам био на свом месту, већ далеко, далеко у туђини, где сам — но то се ни најмање не тиче читаоца овог листа, где сам ја тада био и шта нисам радио, и да л' сам уживао или се снебивао, да л' сам се нашао у свом елементу или у чуду, као „Скит и варвар“ у просвећеном и углађеном свету? — и знам да ми тамо није било ни до Панте и његове Историје, ни до „Нашег Доба“ и његовог подлистка, а најмање до мојих пријатеља у Руми и Инђији, у Новом Саду и у Земуну.

Но било мени или не било до дотичних у поменутим местима лица и до напоменутих ствари — несрећно оно „наставиће се“ остало је и лебдило је свеудиљ као Дамоклов мач над мојој главом; и онај пријатељ или враг, који је самовластно додао то „наставиће се“ саставу мом, непрестано ми досађује писмима и коресподенц-картама, позивајући, опомињући и захтевајући, да тобоже недовршени састав довршим, да му, пошљем неки „епилог“, који сам му, као што он тврди, обећао послати, кад сам се, полазећи на пут, с њим састао. И сад суди, љубезни читаоче: ни је ли тај „уредник Нашег Доба“ права беда и напаст? Ја сам му јошт из Загреба отписао и казао, да ми није ни до чега, и да после искуства стеченога и поцрпенога у саборници и академијској читаоници, у српском и у клубу „народне“ странке, на Зрињском тргу и код Брукнера и дуж Дуге улице: на пијаци Горњо-Карловачкој и на гробу Мушицковом и владике Евђенија; под кулом гомирском, пролазећи мимо подрума и на гробу владике Јакшића — нећу више ни за што да знам: но г. уредник тога Доба неће то да разуме па да ме се окани, већ не хајући ни најмање за ту моју писмену изјаву свеједнако ме је гонио писменим позивима и картанским пожуривањ'ма; и свеједнако

иште и тражи, да му пошљем „епилог“ и то да му епилог тај прије измака ове у сваком погледу несрећне 1885. године послати морам.

А шта г. уредник разумева под ургираним „епилогом“? И зар састав мој, који има свој увод и на крају ону причу о Арлаћу — не може бити и остати без „епилога“? И ако се г. Панта Скрећковић, капутлија, на крају предговора свога у своју Историју по примеру и речима старих наших калуђера обраћа к својим читаоцима овако: „Ѧще боудеть что погрѣшено — исправлѧите, а не кльнете, понеже не писа доухь светы, ни аггель, нь роука бренна... — Да молю ви ѡци и братїѧ исправлѧйте... Писавшаго благословите а не кльнете, да и вы оулоучите и наслѣдите царьствїе!“

Зар да и ја црноризац морам писати „епилог“ и у епилогу молити г. уредника и остале капутлије међу читаоцима, да ми опросте, што сам их може бити пишући онако хотимице или нехотице увредио, раздражио и саблазнио и повода им дао, да слежу раменима и да се изјављују због оног и онаког писања. Ако г. уредник на такав „епилог“ изгледа, то га никад дочекати неће. „Еже писахъ, писахъ“. Ја сам нашао за добро, да онако о Панти и Пантиној Историји пишем, и неће ми ни најмање жао бити, ако мимо г. Панте јошт когод узима зуб на мене због онаког писања о Панти и Пантиној Историји.

Но ако би на крају због мог начина писања морао испричавати себе и молити, да ми се опрости, то не би молио г. уредника овога листа, већ оног „божијег човека“, из чији сам уста ону причу о арлаћу први пут чуо, — па да знам, да он зна за „Наше доба“ и да му је данас до нашег доба, ја би савио колена и с колена гласом, ох каквим гласом? Та оним и онаким гласом, каквим је некада неко на месту, које свет значи изрекао оно: „und scheint die Sonne noch so schön“ и т. д. и т. д. — рекао му: Господине, оче, светитељу опрости! И уверен сам, живим у вери, да би стари господин опростио и рекао „Но, па нека ти је и то просто, Иларијоне!“

И тај опрост мене би утешио, с другима нећу ни да се опраштам нити од њих опроста иштем; већ им просто кажем: С Богом! Њима с Богом! А себе на измаку и крају ове не-

срећне 1885. године, која нам је баш загорчала и у којој смо се онако расчарали — тешим и тешићу се како знам, и молим се Богу, да нас сачува од свакога зла.[17]

[17] На оно *несрећно* „наставиће се“ мислимо да се ни штовани читаоци неће срдити, јер иначе не би имали овога епилога, који нам многу ствар психолошки расветљује. Али тај епилог није *искамчен*, него га је сам господин писац на наше доказивање, да је потребан, послао. Уверени смо, да су скоро минуле а неочекиване жалосне прилике сневеселиле и озловољиле г. писца као и сваког честитог Србина, али неприлике не смеју никога, који се брине за јавну ствар, одбити од општекорисног рада, него га морају на тај још очеличити. На муци се познају јунаци. Без жртава нигда није било великих ствари. Оволико сада, а доцније још ћемо коју проговорити г. писцу на неке приговоре о књизи „Срби у Угарској“. У.

[Када је изашла друга књига Историје П. Срећковића, написао је И. Руварац о њој само ово: „Огромна књига! Није шала — мање тридесет и неколико страна има хиљаду страна књига та, па ипак како је ниска цена одређена огромној књизи тој. Сад баш излази XXVII. књига Чупићеве Задужбине: „Поменик знаменитих људи у српскога народа новијега доба“, и до јако су изашле четири свеске и цена је свакој свесци 2 динара, а у све четири свеске има само 624 стране, и артија није финија и формат није већи од артије и формата огромне књиге ове, којој је цена само 3 динара. Писац Поменика држи се на цени, а издавачи књиге, о којој је овде реч, као да су слутили, да ће многоме између читалаца -- ако многи прочитају, јер многи ће покушавати али ће мало њих прочитати књигу ту од корице до корице — жао бити и за она три динара те да ће многи рећи: жали Бог толике артије! Душа ваља и признати се мора, да није све лоше, што се пише и каже у огромној књизи тој: и у њој тамо амо и што је добро. Но жалост је то, да је тога мало, а што не ваља и што је лоше, тога има опет сувише; и још је жалост то, да је оно мало добра, што га има у књизи тој, туђе па усвојено или управо украдено, јер није казано, откуд је узето, а оно што није то, што је своје и самосвојно, то не ваља, тако и у тој мери не ваља, да се не може ни критиковати, и сваки би онај луд био, који би у претрес и на оцену узео такву вашарску работу, каква је књига та.

Па ипак ће и та књига наћи хвалилаца у нас, који ће књигу ту препоручивати и хвалити, а још више похваљивати и храбрити писца илити творца књиге те огромне. Ја не ћу, јер не могу, ни једно ни друго, и да је на моју књига би та дошла у „Index librorum prohibitorum“.

У поткриљу Фрушке горе, 10 јуна 1888.“

Стражилово, IV, 1888, 399.]

X

Г. ПАНТА СРЕЋКОВИЋ
И
ШАРЕНИК У СКОПСКОЈ НАХИЈИ

ОД

И. РУВАРЦА

НА ПО СЕ ШТАМПАНО ИЗ XVII КЊ. „ОТАЏБИНЕ“

У БЕОГРАДУ
ПРВА УДЕОНИЧКА ШТАМПАРИЈА (ОБИЛИЋЕВ ВЕНАЦ БР. 1.)
1887.

У LXV-ој књизи Гласника покојнога Српскога Ученога Друштва, *[3]* у Београду печатано је кратко једно али садржаја пуно писмо г. Јастребова, у ком он г. Панти Срећковићу из Призрена, под 21. Септ. 1885. г., пун радости јавља и саопштава: да је „заиста планина (гора) *Шареник* удаљена од манастира св. Димитрија три сата“; и да је „тако са свим истинито казао Дифрен, да је гора Шареник у Скопљанској нахији, да је у њој Вукашин убио Уроша“. Велеважно писмо то завршује се с у скликом: „Победа је на твојој (то је Пантиној) страни“! Писмо то или ти правије ту депешу примио је г. Панта у Београду, 5. Окт. 1885. г. [стр. 128]. Овде се у Срему, у поткрилију Фрушке горе, држи — тако би објективан дописник и известилац почео допис или ти извешће своје о тој важној депеши Руса Јастребова — но пошто се ја до те објективности дописника наших од заната не могох никада узвисити, и оно што само и једини дописник или дружиница његова мисли и измишља, жели и прижељкује изнети као мисли и жељу целога општинства у Срему или бар у поткриљу Фрушке горе; то морам побрисати онај почетак: „Овде се — држи“, те просто и без сваког увијања и подметања казати: Ја грешни у Бога Иларион држим, да поменутога напред писма није писао г. Јастребов у Призрену, већ да је то писмо сам адресат, г. Панта Срећковић, себи писао и само подметнуо г. Јастребову, и да заметне траг додао оно: Добио у Београду 5. Окт. 1885., једном речи, ја држим да је писмо то, као што Црногорци веле, „лажовна књига“. А што писмо то за лажовну књигу држим, за то ми је главни разлог, што се не може или што не могу да помислим, да ће такво писмо написати г. Јастребов г. 1885. онај Јастребов, који је г. 1884. истом том београдском научнику, на писмо и усрдну молбу његову, да ма како год изнађе у Скопљанској нахији место, реку, гору или планину, *[4]* која би се звала „Шареник“, — овако одговорио: „Али на сва моја питања, има

ли у овој околини село, планина или буди какво место под именом Шареник, одговарали су ми: *да имена Шареник нигде у скопском округу нема. Ни село Говорљиво није ми на питање одговорло, а село Малчиште (т. ј. Мучиште) је сасвим мучало*". (в. Гласник књ. LVII, 54).

Од г. 1884. до г. 1885. нема више од једне године, па се пита како да за то кратко време и село Мучиште проговори, а село Говорљиво да са свим пробрбља, и да сад не само зна, да заиста има планина (гора) Шареник већ да и то зна, колико је тај Шареник удаљен од манастира св. Димитрија и колико од села Сушице и да Шареник има у пречнику „око три сахата хода", и да од села Сушице у *Шареник* „пут води преко села Млчишта", и да је „гора Шареник између р. Треске и Салкове (Шалкове) планине", и да је „удаљена од Хтетова на 8 сати путовања", и да је „у округу Скопском као што говори Дифрен"? Не, не — није никако могуће, ил' се бар не може узети да је писмо оно од 21. Септ. 1885. могао написати озбиљан и поштен човек, као што је г. Јастребов, који зна, да Француз Дифрен, писац XVII века, није ни могао знати, а није баш ни разабирао, да л' је *гора* Шареник у скопљанској нахији и да ли је Вукашин убио Уроша баш у тој гори Шареничкој у скопљанској нахији. За таква се питања интересује данас једини г. Панта Срећковић, он једини жели, и он једини упео се из петиних жила да докаже да је Вукашин убио Уроша, и да га је баш убио у Шаренику, па био тај Шареник гора (планина), река, поток, село, град, то је споредна ствар, а главно је да се зове Шареник, и да је у „скопљанској нахији" или у „скопском округу" и не сме бити на пр. близу Неродимља или између Неродимља и Качаника и качаничке клисуре, кроз коју се иде у Скопље. Он то жели, тако силно жели, да већ и верује и са свим је убеђен о истини тога што жели, то јест да је Вукашин убио Уроша и да га је убио у Шаренику и да је Урош сахрањен био у шумици, која је удаљена три сата од Шареника, а испод његових ногу да је био сахрањен „убица" његов краљ Вукашин. То Панта верује, то он казује и учи, за то се он бори, то је његова фикса идеја, и ја не знам шта би било од г. Панте, да изгуби ту веру, да се разувери и да мора признати, „да Вукашин није убио Уроша", и да према томе не треба ни једне речи трошити и распитивати за гробове

„Уроша цара и Вукашина краља“, а најмање да треба разбирати и главу си лупати са гором „Шареником“. Но до тога увиђења јошт је далеко — и Панта се јошт једнако налази у штадијуму најжешће и најтврђе вере у постављени *[5]* исторички догмат. А кад га запиташ: На чему осниваш ти господине, брате и учитељу Панто тај твој догмат? Он ће ти одговорити: Па ето тако вели Дифрен. А на даље питање: А откуд то зна Дифрен, који је живео у XVII веку, а цар Урош родио се, мучио се и преставио се с краљем Вукашином у XIV веку? Одговориће ти г. Панта: Па ето читај Дифрена па ће ти он казати, од куда то зна. Немамо куда, већ дај да видимо шта и како тај чудни Дифрен пише и шта он каже, од куд је црпао оно, што он о том зна. Дифрен дакле пише ово: „Quem (Urosium) cum Vucascinus percepisset fugam meditari, Ragusiumque se conferre velle, hunc, clavâ ferreâ in illius caput impactâ, interfecit, anno 1368. Corpus ejus reconditum in vico Scaireniko, vel Sciareniko, in Scopiensi districtu. (f), Cant. l. IV. c. 44. 50).“ [Fam. Byz. 293]. „Победа је на твојој страни“ г. Панто! Дакле Панта има право, јер ето Дифрен каже да је Вукашин буздованом ударио и убио Уроша г. *1368.* и да је Урош сахрањен у *селу* Шаренику, у скопском округу. И то не каже он — Дифрен сам из своје главе, већ се за то позива на *Кантакузина*, књигу IV главу 44 и 50, који је живео у XIV веку и познавао и цара Уроша и краља Вукашина, који је обојицу и преживио; који је и у Србију долазио, и био у Скопљу, и познавао околину скопског града или ти „скопску хору“, који је, дакле, пишући у старости у манастиру као монах своје мемоаре, знао шта је писао и о стању ствари у Србији добро обавештен био; једном речи Дифрен се позива на таковог сведока, против кога не може се ништа приговорити, те према чијој сведоџби мора „престати всякъ глаголъ“. И престао би, давно би престао „всякъ глаголъ“ о убиству цара Уроша и о сахрани његовој у Шаренику „кон Скопља“, да то, што Дифрен каже, да је нашао у Кантакузина — доиста и стоји у IV књизи, глави 44 и 50, његове историје византијске или ти мемоара о свом добу. Али пошто о томе нити у поменутој књизи и поменутим главама, нити игде у сва три тома Кантакузинове историје, речи и помена нема, то и не може да престане „всякъ глаголъ“ о убиству Урошеву и о селу или гори Шаренику у

Скопској хори или ти нахији. Сведок, дакле, онај на кога се Дифрен позвао отпада и мора отпасти, кад не зна ништа о том убиству и о селу Шаренику. Шта ћеш на то рећи, г. Панто, и евентуално шта ће на то рећи г. И. С. Јастребов? — Но да не мучим толико ни Јастребова ни г. Панту с Дифреном и Кантакузином, казаћу им, јер видим да се не умеју помоћи, да се Дифрен у свом оригиналу за потврду казанога у тексту, доле испод текста није позвао нити се могао позвати на Кантакузина, већ се позвао на онога или оне, у којима је тада, кад је састављао дело своје о фамилијама византијским или ти родослове *[6]* византијске и јужнословинске господе, могао наћи оно, што се у тексту о убиству Урошеву и о сахрани његовој у Шаренику код Скопља каже, а то су: Орбини или ти Мавро Орбини и Лукаревић или ти Luccari — и нико више. И што год Дифрен о нашој господи више од Византинаца, с којима се он поглавито бавио, зна, то је скоро све он узео или из Орбина или из Лукаревића. Дифрен се дакле у оригиналу свом и за убиство поменуто позвао на Орбина, али при штампању дотичног места испреметани су цитати испод текста, и отуд је штампарском погрешком дошло, да се под lit. (f.) цитира: „Cant. l. IV. c. 44. 50". место Orbinus [p. 271]; Luccarius p. 63. — Дифрен се дакле у истини позвао на Орбина и Лукаревића као извор из кога је он црпао вест да је Вукашин убио Уроша и да је Урош сахрањен у селу Шаренику у скопском округу. Ми дакле имамо управ посла са нашинцима, Орбином и Лукаревићем, а не са странцима, с Дифреном и Кантакузином. Па још и боље што смо скинули с врата „високоумног" Грка и лаковерног Гала или Франкогала а ухватили се за патриотичког Орбина и Јакшу Лукаревића, који је много путовао по балканском полуострву, видео многа села и градове, и који је, као што г. Панта негде лепо вели, знао „шта је писао и о стању ствари добро обавештен био". Но био Орбини патриота или не био, и нека је Јаков Лукаревић наше земље од Дубровника до Стамбола и од Драве, Тисе и Мориша до Солуна и Трикале унакрст пропутовао — (путовао је много и г. Панта Срећковић, па опет за то за његове „путничке слике" у Гласницима и Летописима Матице Српске неће трезвен човек дати ни пребијене паре) — није то главно и не пита се: Да ли је сведок, цитиран да сведочи о факту, који се имао збити у XIV веку,

био у своје доба велики патриота или да ли је много путовао, већ се пита и главно је да се зна, кад је, у ком је веку живео сведок, који има да посведочи оно, што се збило у XIV веку; па кад сазнамо, да је Орбини своју „Историју царства словинскога“ или ти свој „Словински цароставник“ а управ „Родослов словинске поглавито пак српске господе“ издао на свет г. 1601. а Јаков Лукаревић своје дубровачке Анале или Летописе, у којима свашта има, пустио у свет год. 1605. — онда с убиством цара Уроша и сахраном његовом у Шаренику не стоји ствар најбоље, односно, онда истинитост поменутог факта, то јест убиство цара Уроша и сахрана његова у Шаренику, и покрај сведоџбе оба речена Дубровчанина из почетка XVII века, још је у питању; те се даље мора питати: Откуд Орбини и Лукаревић, који су живили у другој половини XVI и у почетку XVII века, знаду, да је Уроша баш убио Вукашин и да је тело Урошево сахрањено баш у Шаренику, селу у *[7]* скопској области или ти нахији? На то питање је г. Панта готов с одговором, и он ће вам истина казати: Но, па то су они дознали из записника и листина старе дубровачке архиве; откуд би иначе могли поцрпсти то, ван из дубровачке архиве, која је њима приступачна и која је тада, када су они писали још у целости била; а што се специјално Шареника и гроба Урошевог у Шаренику, односно оног свода, тиче, та већ смо напред поменули да је Лукаревић много путовао, да је био у Скопљу и да је тамо у околини скопској на самом лицу места дознао, да је Урош у Шаренику сахрањен и да је својим очима видео онај свод или ону засвођену земљу, где је мртво тело Урошево положено било. То је Лукаревић могао дознати, па и доиста је дознао на самом лицу места онако исто, као што сам ја, Панта Срећковић, г. 1873. у Сушици нашао и својим очима видео не само плочу под којом је тело Урошево лежало, већ и гроб краља Вукашина, па чак и гроб краља и Краљевића Марка. Па што је Лукаревић на лицу места дознао, то је и Орбину саопштио, који се у својој историји често на Лукаревића Јакова позива; те отуд и Орбини зна, да је Вукашином убијени цар Урош сахрањен у селу Шаренику код Скопља. Тако ће ти на горе стављено питање г. Панта одговорити, и таквим одговором и разјашњењем сваку па и најмању сумњу о истинитости казивања Орбиновог и Лукаревићевог

о убиству цара Уроша и сахрани његовој у селу Шаренику распршити. Допустите ми, драги читаоци, да за час прекинем говор о убиству цара Уроша и да запитам нешто г. Панту у погледу тога све једнако помињатог места Шареника. И Лукаревић каже на стр. 63. да је убијени Урош сахрањен ноћу „in una uolta di terra in Sciarenik **villaggio** di Skopie“ а по Лукаревићу тако исто вели и Дифрен: „in **vico**... Sciareniko, in Scopiensi districtu“. Лукаревић дакле зна за *село* Шареник код Скопља и да је у том селу сахрањен био Урош, али данас тога села „кон“ Скопља нема, нити га је г. Јастребов тамо где могао наћи. Све што је Јастребов, хоћу рећи што си ти сам г. Панто 1885. могао у скопској нахији изнаћи, своди се само на планину (гору) *Шареник* коју је, као што се у подметнутом г. Јастребову писму од 21. Септ. 1885. каже: „Бог створио за лов, јер има свакојаке дивљачи“. Ако је дакле Вукашин, као што се обично говори, цара Уроша у лову убио, онда га је морао ту у **„гори** Шареник“ убити; но Лукаревић не зна ништа нити о гори „Шареник“, нити о лову Урошеву с краљем Вукашином у тој гори „Шареник“ званој и у опште не зна, где и на ком је месту убијен Урош, но само зна, где је убијени сахрањен и каже изрично, да је сахрањен у селу Шаренику, за које село г. Јастребов при свеколиком распитивању и *[8]* истраживању није ништа дознати могао. До чега ти је г. Панто више стало или до села или до горе „Шареник“, јер једно од двога напустити мораш? Не морам и нећу ни једно да напустим: *села* не могу напустити јер Лукаревић, који је знао шта је писао, који је много путовао и био у Скопљу и у тадашњем селу Шаренику, и који је видео онај свод или ти засвођену земљу у том селу и сврх свега Лукаревић, који је црпао из архиве дубровачке, тај Лукаревић каже, да је Урош сахрањен у селу Шаренику „villagio di Skopie“; њему се дакле „безусловно“ веровати може — но не могу ни „горе Шареник“ жртвовати, јер за ту гору или планину везана је одвисна моја победа. Писмо, које је г. И. С. Јастребов у Призрену 1885. г. Септ. 21. писао и које сам ја у Београди 5. Окт. 1885. примио и одмах отрчао као без душе г. Јовану Бошковићу и замолио га, да га утисне још у 65., дакле претпоследњу књигу Гласника, то писмо почиње се овако: „Заиста планина (гора) *Шареник,* удаљена (је) од манастира св. Димитрија три сата“ а завршује се

овако: „Победа је на твојој страни“. Због тог почетка и због оваког свршетка, ја не могу дакле ни *„горе“* Шареник напустити, већ кажем, и морам одјако тако казивати, да је краљ Вукашин убио цара Уроша у лову и то у *гори Шареник,* која је гора Шареник три сата удаљена од манастира св. Димитрија а толико исто од села *Сушице;* и из горе Шареник која има „у пречнику око три сата хода“ донесено је тело убијеног цара ноћу у село, које се у време, кад је Лукаревић путовао по балканским полуострву, такође звало *Шареник,* а данас се то село зове *Сушица* и удаљено је од горе Шареник **три** сата хода, и у том селу Сушици је црква св. Димитрија, задужбина и фамилијарна гробница Мрњавчевића; ту су они сви сарањени. Ту је сарањен краљ Вукашин, краљица Јелена, краљ Марко и т. д. Ту је под сводом сарањен био и цар Урош. И тако не дам ти ни горе ни села Шареника у нахији скопској. Добро, Панто, и не дај, кад не мораш дати нити једно од двога жртвовати, но стани, г. Панто, да те још нешто запитам пре него што са „Шареника“ на убиство Урошево пређемо. Знам да имаш „Památky dřevního písemnictví Jihoslovanův“ које је сабрао и издао П. Ј. Шафарик у Прагу 1851. г. и знам да си ту књигу бар хиљаду пута до данас претурао и тражио у њој сад ово сад оно, што се српске повести тиче; па ћеш знати да у том зборнику старих наших писмених паметника има међу другим летописима и „Историа въ кратцѣ о срьбскыихъ цареи“, стр. 55—64, дакле најстарија наша цароставна књига под именом „Историје“; па кад све то знаш, онда ћеш се ваљда сетити да место једно у тој најстаријој „Историји“ нашој из XVI века на стр. 61. а *[9]* у последњим двема врстама гласи: „сь же кралъ (т. ј. Вукашина) роди 3. сынове: Марка, Дмитра, Андреаша. сьтворише и црьковь светомоу Димитрію оу Соушицѣ кшнь Скопіа“. Сушица, дакле, она код Скопља, где је била црква св. Димитрија, задужбина Краљевића, синова Вукашинових, звала се и у XVI веку, као год што се и данас зове, *Сушица* а не *Шареник.* То је једно, а друго је то, да и сам Лукаревић зна за *Сушицу,* само што он назива ту Сушицу *градићем* а не селом и то на истој страни 63. на којој је забележио, да је Вукашин убио Уроша и да је овај сахрањен у Шаренику селу код Скопља. Вукашин бежећи (т. ј. из боја на Марици), то су речи Лукаревићеве, убијен је издајнички од Николе Арсојевог,

свог слуге, „e fu portato à sepelire nella *rocca di Susciza, poco in giù dalla sepoltura d' Vross Imperadore*".

Напусти дакле, г. Панто, село Шареник „in Scopiensi districtu" и гроб Урошев у том селу Шаренику, у нахији скопљанској, а нека ти је проста гора или планина Шареник, која је удаљена три сата или сахата од манастира св. Димитрија и од села Сушице а 8 сати путовања од Хтетова, и која има у пречнику око три сахата хода, и нека се та гора Шареник одликује шумама и провалијама, и нека има у њој „свакојаке дивљачи". И та „гора Шареник" са свеколиком дивљачи у њој, на част ти Панто! И да ти је проста, г. Панто, само не тражи више ту код Скопља ни села Шареника, ни првога гроба цара Уроша, већ се врни назад, па ајд, ајд кроз клисуру тврда Качаника — и више Качаника, близу старога Неродимља, а и Петрича града, тражи, тражи село и реку шареничку, па ту тражи и гроб цара Уроша. И то мораш чинити, то ти заповеда благочастиви и христољубиви столетни, а учени *српски* патријарх, патријарх свим Србљем и Бугаром и западним странама и белога Подунавља и обоје пол Дунава и т. д. и т. д.; патријарх, који је за све време свога патријаровања и управљања црквом — а управљао је црквом око тридесет и три године — непрестано по свим крајевима српским путовао и свуда старине српске а нарочито старе рукописе истраживао и најрадије књиге цароставне или, као што ти волиш, „староставне" читао и за се преписивао или дао преписивати; патријарх који је за веру своју и љубав к роду своме српскоме и у тамници турској чамио и ланцима окован био, тај велики патриота и исповедник, први историк српски после Архијепископа Данила, тај захтева од тебе, Панто, да му верујеш, да њему верујеш више него ли његовом сувременику, ономе лацманину по имену „Giacommo di Pietro Luccari gentilhuomo Rauseo" и да потоњом том вером поправиш оно непромишљено пискарање твоје у оној књизи твојој, којом си се о *[10]* часну и славну памет великог међу патријарсима српским, поборника и заточника за православије и великога рачитеља стародревности српских као и „ревнитеља ка светим", блаженејшаго патријарха нашег Пајсија огрешио. Та то бар знаш, колико је њега труда и муке стало, док је скупио грађу и на основу те скупљене грађе написао „Повест благочастивога и превисо-

кога и приснопоминајемога и храброга цара Стефана и сина његова, Уроша младога цара“; и не само повест већ и „тропар с кондаком“ најпре, а после и целу „вдєннв“ службу св. цару Урошу; та ти знаш, брате Панто, да је Пајсије био родом из Јањева са Косова и да је сваки угао тога широког поља познавао; та ти знаш, господине Панто, да је Пајсије, пре него што је у Грачаници свенародно за српског патријарха избран, био Новобрдски митрополит и да је у његовом подручју лежао онај манастир с црквом, Успенију пресвете Богородице посвећеном, у којој је цркви и тада и после, када је Пајсије писао службу св. цару Урошу, лежало св. тело цара Уроша и творило исцеленија с вером приходећима; па кад тај патријарх Пајсије у повести младога цара Уроша каже, да се „он преставио године од створења света 6880. или ти 1371. од Христова рођења“ и да је сахрањен у напред поменутом светоуспенском манастиру у поткриљу града Петрича више Неродимље; и да је при том манастиру и *горска река* и *село* „зовомо *Шареник*“, а близу манастира село *Шајковце,* и да је лежало ту тело Урошево у гробу под каменом плочом 211 година, и да се тек г. 7092. = 1583.—1584. свети чудним начином, као што то савременик Пајсије лепо у поменутој повести приповеда, објавио кад је и манастир већ запустио и град Петрич разорен био и одавно нико из околине за гроб Урошев знао није, и да су поменуте 1583.—1584. г., кад је Новобрдски митрополит Василије био, мошти његове из земље извађене и на реци „Шареничкој“ омивене и у ћивот од орахова дрвета смештене и у порушену цркву унесене; да су се после нашли ктитори који цркву ту обновише, манастир оправише и прилоге на крму обилате учинише и цркву иконама, књигама и одеждама украсише; кад то савремени и објављењу светога (г. 1583.) и ономе, што је за објављењем свечевим рађено, патријарх Пајсије каже, за што да му не верујеш неверниче, брате Панто? Зашт' да претпоставиш сметеног Латинина своме патријарху, који је добро знао и Скопље и околину скопљанску, и бивао у цркви св. Димитрија у Сушици „кωнь Скопіа“; и видео не један пут и развалине града Петрича и царскога двора у Неродимљу; који је знао где је светоуспенски манастир, у ком су изложене биле св. мошти цара Уроша, и како се звала она река, *[11]* која је долазила с горе а текла мимо тај манастир, и како

се звало село одмах до манастира и оно друго село близу манастира? Па како си могао, душе ти, рећи да је патријарх Пајсије учинио збрку и пренео село Шареник из округа скопљанског у поткриље града Петрича више Неродимља, а не рече, што је много ближе памети, да је сметени Лукаревић нешто начуо о Шаренику и о манастиру код тог Шареника, у који је сахрањен био у своје време Урош цар, па као што је иначе сметен био, смео се и сметено написао, да је исти цар сахрањен у Шаренику, „villagio di Skopie?“ Напусти, дакле, брате Панто, то „скопљанско село Шареник“, напусти га!

— Не могу, ни за живу главу не могу!

Та зашт' да не можеш, и како да не можеш данас напустити не само Шареник већ и целу скопљанску нахију, кад си могао још 1870. године, као што читамо у Гласнику XXVII, стр. 251.-252., онако лепо казати и написати: „Вукашин позове — то су, Панто, те твоје лѣпе речи — Вукашин позове Уроша у лов *у поље Косово.* Уморен ловљењем и жедан цар сјаше с коња да се напије воде, па га Вукашин у ту минуту удари топузом и цар падне мртав 2 Дек. 1367 године, имајући од рођења 31 годину. У вече, по помрчини, Вукашин са својим слугама пренесе мртво царево тијело у *цркву Усиjенија близу града Пешрича.* Калуђерима је речено, да је то тијело једнога умрлог ловца. Та је црква и до сада здрава и читава, само што не поје“. Шта ћеш на то рећи Панто?

— Шта ћу рећи и шта могу друго рећи ван то, да сам тада, кад сам тако причао и писао и држао се народних прича и народног предања, које нам је сачувао и прибележио патријарх Пајсије, троношки летописац, патријарх Арсеније IV и други калуђери — био млад и зелен. Али данас, данас сам сазрео и, као зрео и трезвен историчар, данас више верујем странцима о којима сам на страни 22. моје књиге, издане још 1881. год. под насловом: „Краљ Вукашин убио цара Уроша“, рекао: „Нека за нас (то јест за Панту у Београду) говоре страни писци, *који су и знали шта су писали и који су добро познавали стање ствари у Србији, па и доцније у Турској*“ — данас, дакле, верујем ја страним писцима Орбину и Лукаревићу, и само њима верујем, а народној причи и традицији, народним песмама и скаскама, и народним старим писцима и староставним књигама, као патријарху Пајсију, пећском и

троношком летопису и Арсенију IV, ја не верујем и нећу да њихове погрешке заступам. —

Збиља нећеш? Па какав си ми ти онда академијски представник „старије историјске школе, која верује народним традицијама *[12]* и песмама и ради више по срцу“ и која се бори на смрт и живот са „новијом историјском школом, која је рационална и објективна и која се не поводи за традицијама, причама и песмама, већ ради на основу аутентичних извора и по разуму?“ Та ти си, море Панто, том данашњом изјавом издао и изневерио ту „старију школу“, ти си преварио и преваром се ушуњао у „академију наука друштвених“! И како ти подноси образ, Панто, да јавно кажеш, да си г. 1870. био још млад и зелен и неук, а данас да си зрео и учен, кад сви у Београду знају, да си ти тада — кад си оно о лову краља Вукашина с царем Урошем по пољу Косову и о сахрани тела Урошева у цркви Успенија близу града Петрича написао и у „Гласнику“ печатао, и кад си, мало доцније, по Старој Србији путовао и, попевши се на врх горе, с развалина старога Звечана гледао и огледао се по пољу Косову и, сетивши се онога „грознога духу српском позоришта“, уздахнуо и с уздахом и ово рекао а доцније и штампао: „У *Неродимљу* је старатељ и кум Вукашин убио своју попилу, цара и кума „нејаког“, Уроша“ — био матор ципор! Остани, дакле, при пређашњем казивању молим те и преклињем те, Панто, а напусти село Шареник у „скопљанској“ нахији у свом властитом интересу, јер ако и даље останеш јогунаст и баш нећеш да напустиш ни тога тричавог сеоца, онда немој после да кажеш да те није нико „упозорио“ на опасност и напаст, која те може снаћи, ако не попустиш, јер ако „Одјек“ и „Уставност“ опазе да си изневерио „старију школу“, могу лако раструбити, да си ти, брате и субрате Пантелија, постао академлија не као најугледнији представник и поборник „старије историјске школе“, већ, као потајни — напредлија! И та ће потвора *одјекнути* на све четири стране и неће се *уставити* од Авале до Кавале, и од Адакале до Трикале, и ти си за навек — пропао, и преко тебе ће се прећи — на дневни ред! Буди, дакле, мудар и паметан и предвари, а можеш лако предварити и опростити се беде и затупити невидовне стреле „яже на тебе движимыя“. Напусти само проклети Шареник „in Scopiensi districtu“ и прилуби се Пајсијевом селу Шаре-

нику, и ти ћеш стећи у патријарху Пајсију најјачег, јер од свог рода и народа, поборника у **главном** питању, у питању убиства цара Уроша; јер то ћеш бар допустити, да је питање: **где** је сахрањен цар Урош од споредне важности, или бар да нема оне и онолике важности данас то питање, какве и колике важности има питање о **убиству** цара Уроша. Напусти, дакле, одбаци, опрости се један пут скопљанског Шареника, који и онако, покрај свеколиких јастребова, не можеш даље бранити и одбранити; напусти ту далеку, изложену позицију, па се повуци *[13]* натраг и прикупи снагу за одсудан бој, који ће се бити на старом разбојишту на пољу Косову, у ком ћеш боју бити ти на челу „Архимашило“ а уз тебе или иза тебе Бан Матија, казнац Чедомиљ, војвода Драгашевић, логотет Бошковић и оно младо архиђаче „убаво“ на једној страни, али ће с вама бити и вама невидовно помагати стари столетни старац, патријарх Пајсије, стари Орбини с Лукаревићем и Дифреном, стари наш Деспот с брадом до колена, с Јулинцем и Рајићем, с Гебхардијем и Енглом, с Давидовићем и Видаковићем, и Константин Николајевић, „највећи зналац наше историје“, и Др. Никола Крстић, и безброј других, имених и безимених, званих и незваних — и сви гуслари и казивачи, и сви певци и песници, и сав народ наш вєсь сонмъ, сонмъ великъ ѕѣло, ѕѣло!, а против свију вас бићемо ми или нас три отрока: Љубомир и Константин [Стојан] и Иларион, на другој на *десној* страни, али не скупа и договорно, већ сваки за се и по својој глави, по својој памети. И ви ћете се борити и знојити за „убиство“ а ми за „неубиство“: И ако у том боју ти, архимашило Панто, натрчиш, надиграш, надскочиш, надбациш, надстрелиш нас три „отрока“, ако ти надмудриш и надјуначиш нас — неће ти бити велика већ баш мала хвала, с обзиром на множину вашу и на оне ваздушне ликове и моћи од помоћи, према малини, мајушности, ништавости и смирености нашој! Ал' ако испадне наопако, тешко, горе теби, Панто, јер „тꙋ бꙋдетъ плачь и скрежетъ зꙋбωмъ“! И сам живот, Панто, биће ти мука до века.

XI

Историјско-географско иверје.[1]

1. Бобовац = Травник.

У „Пештанском Лојду" од 9. јан. ове године [1887] и то *[153]* у II. прилогу к броју 8. има чланак под насловом: „Ein königliches Geschenk", у којем се описује драгоцена *фојничка* казула, која је негда била плашт, па се у том опису и ово каже: „Der Verkehr zwischen Mathias und Stefan von Bosnien war ein langer und reger; Gesandschaften gingen fortwährend zwischen Ofen und Travnik hin und her, und nach dem Gebrauche jener Zeiten erschien sicherlich keine *[154]* mit leeren Händen." Нит'ме се тиче овде краљ Матија ни босански краљ Стефан, а још мање ме се тичу они посланици, који су из Босне у Будим и из Будима у Босну с „не празним рукама" долазили, већ ме се само тиче *Травник;* — и шта мислиш, драги читаоче, откуд је то, да се још 1887. г. помиње Травник као престоница босанскога краља, кад се данас сигурно зна, да Травник није никад био столно место босанском краљу, да се Травник уопште за босанских краљева и не помиње?

На ову моју последњу тврдњу могао би ми когод, н. пр. какво ђаче из „грађанске учионе", мучећи и ништа не говорећи показати прстићем на страну 135. књижице „Poviest Hrvatah", коју је г. Иван Ткалчић, пребендар и књижничар југославенске академије у Загребу а мој врли пријатељ, саставио, и у којој књижици на поменутој страни доиста пише: „Dušan... provali preko Travnika u Zahumje, osvoji Novigrad i Imotu" и т. д. И ја нећу опет на тај мучки одговор ништа одговарати, већ ћу замолити свога Загребачког пријатеља,

[1] [*Стражилово,* III, 1887, 153—155, 171—173, 378—381, 460—463, 475—478 и 557—558].

да ми пријатељски открије и каже, како је могао он то написати? И уверен сам, да ће ми он смешећи се одвратити: Ид'те, Бога вам, какво „написати"?; та ја сам то из II. књиге Рада наше Југославенске академије исписао. Окан'те се мене дакле, па повуците на одговор писца „Покрета на славенском југу концем XIV. и почетком XV. стољећа". И излази пред нас г. др. Фрања Рачки и сасвим мирно вели: Јест истина, ја сам написао и казао, да је Стјепан Душан г. 1350. војском продрьо у Босну и прешао уз босанску властелу, која му се придружи, славодобитно преко *Травника* у Хум, освојио и т. д. ал' по коме сам ја то рекао, откуд сам ја то поцрпао? Из ваших извора: из ваших историја, ваших родослова и Бранковића и Раића, које сам и назначио у „Radu, II, 81. Nota 4." Ја за „Травник" нећу сад да знам. С Богом!

Г. Рачки оде, а други, рецимо Славко К., дође са Шафариковом: Geschichte der serbischen Literatur, I. Abschnitt, у руци и показа прстом на стр. 29., где се каже: „Stephan Duschan (unterwarf sich) den grössten Theil von Bosnien, bis auf die Hauptstadt Travnik (1349.)"; Шафарика мету на сто, а испод кабанице, с којом је као млад човек ушао у ћелију, извуче ти подебелу књижурину (Die Geschichte des Ungern und ihrer Landsassen, von J. A. Fessler, Leipzig 1816. III. Theil) и опет показа прстом — а све ћути — на стр. 443. „Lazar und Twarko; jener verlegte seinen Wohnsitz aus Niederservien nach Prizren, dieser den seinigen von Travnik nach dem Bergschlosse Sutischka". Па и ту књижурину баци Славко К. на сто а извуче испод кабанице исту Историју Угарске, само нешто тању и много новију а зове се Феслер-Клајнова (Fessler-Klein, III. Band) Историја Угарске — те ми рече да отворим страну 36. Ја то учиним и видим, да се и ту каже: „Aber Mohammed setzte (1463.) über den Drinofluss — überschritt auch die Bosna und unternahm schon am 12. Juni die Belagernug der festen Stadt Bobowacz (Travnik)." Не рекавши ни речи, већ само ме онако, као што то млад — а пун-натучен науке — човек уме, погледавши покупи са стола своје књиге и оде — а мене остави, да ногом копам а главу лупам и у глави размишљам, откуд је то у књигама изданим г. 1865. и 1874.? Откуд зна Шафарик и Феслер, да је Травник био престолно место бану Стефану Котроманићу (г. 1350.), и откуд Клајн зна, да је Мухамет Султан прешавши Дрину и

Босну реку обсео 12. јунија град, који се звао — и *Травник?* Откуд је млади Феслер-Клајн то узео, то се зна, узео је из старог Феслера; но откуд су стари Феслер и стари Шафарик дознали, из каквих су историја и географија сазнали они, да се престолни град Босне за Бана Стефана (1322.—1353.), а и после тога бана, називао *Травником?*

Феслер је то дознао од Енгла а и Шафарик изриком каже, да се он у политичкој повести Србије и Босне истим Енглом служио. Ми ћемо дакле Енгла, тог хитрог на перу Немца, за врат! Шта дакле Енгел вели?

Енгел (Geschichte von Serwien und Bossnien, Halle, 1801.) пише на страни 282. „Zu Anf. des J. 1350. marschirte er (Duschan) gegen Trawnick; der Ban Stephan hatte sich in die Wälder und Berge versteckt, und wollte durch Verhaue dem Duschan das weitere Vordringen in Bossnien verwehren. Allein mehrere Bossnische Bojaren fielen von Stephan ab, und so konnte Duschan ungescheut vorrücken. Auf den Rath seiner Frau Helene belagerte er nun Bobowatz oder Trawnick — aber vergeblich, denn dieses Residenzschloss war allzusehr befestigt und mit allem versehen. Von Trawnick wendete sich demnach Duschan nach Duwno, etc“. А на стр. 423. у истој књизи пише Енгел: „Darauf belagerte er (Sultan) sogleich 14. Jun. die Stadt Dorobike, (d. h. Bobowatz, Trawnik)“. Очевидно је, да је Немац Енгел претпостављао „Травник“ Бобовцу, да му је милији био град у равници „*Трав*ник“ него горски и тврди град *Боб*овац; па што је њему као Немцу милији био Травник, али зашто да се Угрин Феслер и Феслер-Клајн, Словак Шафарик и Хрват Рачки радије шећу по Травнику него да с града Бобовца на вису поглед баце на силну Душанову војску, кад је обсела била Бобовац и у Бобовцу јединицу банову, госпођу Јелисавету, потоњу краљицу угарску и љубу краља Лауша? — Но то су густови, а о *[155]* густових се немој дишпутати, драги читаоче мој! — и није то главно и у питању; јер се овде пита, или правије, понавља се оно старо питање: Откуд Енгел зна за Травник? Врати се, читаоче, још једанпут на поменуту већ страну 282. Енглове Историје па ћеш на тој страни а доле испод текста под е) наћи: „Raitsch II. S. 260.“ а то значи, да је оно, што се горе у тексту каже, узето из Раићеве Историје, и то књиге друге стране 260. Па ако ти се прохте, да потражиш у Раићу

место, на које се Енгел позвао, и да се увериш, да исто то, што Енгел пише, и Раић каже, а ти немој, љубазни мој, тражити тога места на цитираној од Енгла стр. 260., јер ћеш га ту заман тражити и са свим ћеш друго нешто наћи, већ пођи мало у напредак па листај, листај, док не дођеш до стране 631. друге књиге Раићеве Историје и ту стани, јер ту ћеш наћи, што тражиш. Ту ћеш наћи, али се нећеш обрадовати, кад прочиташ ове кобне речи: „И таквое строгое устремленіе сотвори — Стефанъ Царь — наважденіемъ жены своея, тоя понужденіемъ посла воинство свое, и градъ Бобовацъ *(Травникъ)*, въ которомъ единородна дщи Стефанова (бана) Елисаветь пребывала, расхитити повелѣ: но понеже весма укрѣпленъ бѣ, невозмогше воспріяти его, оставиша, Л. Г. 1346.“ Ја знам, драги мој, брате рођени, и Србине сине, да се ти нећеш снуждити толико због тога, што је наш Раић ставио уз Бобовац у загради „Травник“, колико због тога, што се ту каже за цара Стефана и његову силну војску од 50.000 коњаника и 30.000 пешака: „*невозмогше* воспріяти его“ (града). То тебе пече и данас још после 533 године; а звао се град тај Бобовац или Травник, то је теби сасвим свеједно, и још би ти већма било свеједно, да место „невозмогше воспріяти его“ стоји: и „освоиша градъ бановъ.“ Теби је до ствари стало, а мени овде само до имена. Дакле је и Енгел свалио са себе због Травника кривицу на Рајића, као год што је то и др. Рачки учинио; и тако је опет наш Раић крив. Сирома Раић!

Има ли помоћи и може ли се како год и с њега свалити кривица на друга, туђа, плећа? Да покушамо! *[171]*

Раић је црпео, као што се зна, из кронике такозваног Деспота Ђорђа Бранковића. Из автографа или оригиналног рукописа тога Ђорђа ја сам у Летопису Матице Српске за год. 1866. (књ. 111.) приопштио све, што он о српском цару Стефану-Душану на страни 294.—384. пише и прича. У том мом испису стоји на стр. 23. (Стефан царь Србски) „воинстaвно мѹжaство (може бити да би требало: мѹжестaвно воинство) ѿслaвь рaтию вaсприети и грaдь именѹеми Бобовaц',... вa некое во врѣме биющим грaдь Бобовaць, и крепко ѹтвьржденѹ бывшемѹ, невaзмогѹщимь вaсприети грaдь ѡстaвлѣють его“.

Ту дакле помоћи нема, јер нема онога уметка: Бобовац (Травник).

Па ипак не очајавај, драги читаоче. „Тражи и наћи ћеш".

Ако те кад пут нанесе овамо у Срем, а ти, кад се успнеш уз Банстол и удариш путем, који од Банстола води у Ириг, и кад приспеш у Крушев до̂ (стари немачки Groschenthal), не свраћај десно у крчму манастирску, већ се на лево сврни у манастир Крушедол, назови братији манастирској Бога и замоли, смерно замоли, као што се и по најновијим правилима о пристојности пристоји, старога д'овника о. Арсенија, да ти покаже рукописну историју Бранковићеву, од које историје у ризници манастирској има два тома, један тањи а други дебљи том на читавом листу; ти заишти онај тањи, и да дуго не тражиш, потражи лист ·ме· а то је, путниче, 45-ти лист и на листу том, да ли на првој страни или „на оборотѣ" сад не знам, али тек ћеш на 45-ом листу наћи ове речи минејски слови писане „отслак же (т. ј. цар Душан) и воинства своего немало воспріяти градъ именуемыи бобовацъ, нынѣ же травникъ позиваетсѧ". Реци д'овнику фала а свима с Богом, па путуј даље, јер „далеко је Митровица". — И ето, Богу хвала, нађосмо у старијег од Рајића Бранковића, да град, што су га Бобовцем звали „нинѣ" (то јест у XVIII. веку), зове се *Травник*. Ако има чије кривице, то дакле није кривица Рајићева већ Бранковићева.

Но станидер малко, пријатељу мој, и немој се тако нагло предавати радости и мислити, да си нашао извор погрешци; не вичи εὕρηκα, јер има нека мала закачка. Шта је опет, за Бога, и што нас плашиш?

Не плашим ја тебе, драги читаоче, већ ти само кажем, да поменути Крушедолски рукопис Бранковићеве кронике не садржи у себи праву кронику његову, већ је то само неки извод из те кронике.

Но па ако ће бити и извод, шта нам је до тога, кад само у њему стоји „градъ... бобовац, нынѣ же травникъ позиваетсѧ". Теби није до тога, али мени богме јесте, јер треба даље да знаш, да је извод тај извео Јеромонах Мојсије у Крушедолу а преписао Монах Вартоломије л. 1774. [Упор. Записи и натписи. 3413, II, стр. 249].

Но па каква у томе закачка лежи? И још питаш, *[172]* каква, а нећеш да се сетиш, да је Рајић Историју своју, као што је сам записао „окончао л. 1768." у Новом Саду, и да од те године па све до г. 1794., кад је у штампу ушла, није

нити додао Историји тој нити мењао што у њој, те с тога није ни могао имати пред собом поменути Крушедолски рукопис, којег тада, кад се Рајић мучио пишући Историју.... Сербов и т. д. (од г. 1760.—1768.), није ни било на свету. Опет је дакле Рајић крив, јер је он први написао, да је Бобовац то исто што Травник. Рајић је целога века свога био бедан човек — па ето како и толико година после смрти његове не да ти се, да га одбраниш од беде и осваде.

А ја опет кажем, да због „Бобовац = Травник" није прави и први кривац „пречестни и трудољубиви" Рајић, но други неко, а имено јеромонах и јефимер Пештански, а потоњи Игуман и Архимандрит Студенички *Константин*, који је г. 1742. у Пешти на заповест Патријарха Арсеније IV. и Павла Ненадовића, Горњокарловачког, и Јована Ђорђевића, Вршачког јепископа, почео а г. 1748. у ман. Студеници довршио неки и *некакав* препис оријиналне кронике Ђорђа Бранковића, који се препис заједно с првописмом у Карловачкој митрополитској библијотеци чува. И тај не само с тога преписа већ и иначе познати Игуман Константин додао је у препису свом код Бобовца као глосу на страни „Травник", мислећи, да је тадашња столица везира над Босном морала бити и у старо време престоница босанских банова и краљева. Из Константиновог тога преписа прешла је та глоса у извод Јеромонаха Крушедолског Мојсија и у Рајићеву Историју; из Рајићеве Историје у Енглову Историју; из Енглове Историје у Феслерову Историју и у Шафарикову повест српске писмености; из Феслера старога у Феслера-Клајна и т. д. и т. д.; то је било на једној страни; а на другој је опет из Рајића непосредно прешла у Рачкога „Pokret", из Покрета у хрватску повест г. Ивана Ткалчића, и не знам, да ли је даље отишла; а не би требало да даље оде, већ нека у тој повести и с том повешћу и изумре.

Знам, да ти је већ доста, драги читаоче; но веруј ми, да сам се и ја доста намучио пишући — но не толико пишући колико истражујући и хватајући трагове најпре, па онда пишући о резултату истраживања свога у погледу Бобовца = Травника. И нисам морао овако писати о тој ствари. Ја сам могао почети одмах с Рајићем и просто приметити, да Рајић није знао, где је лежао и да ли има и данас трага славном босанском граду Бобовцу, који се и у нашим Летописима

помиње, те је у невиности, у том незнању своме ставио у заграду „Травник", мислећи од прилике онако, као што је и стари Студенички Игуман Константин у том погледу мислио. Немац Енгел налазећи се у подобном стању незнања у погледу положаја града Бобовца, а уопште не размишљајући дуго о ствари, усвојио је Рајићеву погрешку и предао је другима, и тако се та погрешка раширила и расплодила те је дошла и до онога стручњака, који је оно у Лојду од 9. јануара 1887. г. написао. То сам могао каквом удобном приликом у каквој примедби укратко рећи и себи посао олакшати. И може бити да би то бар по мене боље било, јер ја и онако нисам сигуран, да ће ми мој врли пријан, г. Иван Ткалчић у Загребу, казати: Хвала! што сам у овом првом историјско-географском иверу поменуо и његову „Poviest Hrvatah" и тим лаким поменом допринео, да се и овде у доњем Срему и по свој Фрушкој гори рашчује за ту његову хрватску повест, у којој се каже и прича, како је Душан освојио Нови-град и *Имошу* (сјело старе жупаније хрватске).

Но кад не можеш на то просто и лако „хвала" од стране Дон-Ивана сигурно рачунати, зашто си се онда мучио толико око Бобовца, који и онако данас у развалинама лежи тамо на планини „Ред" [Хрид], где се две речице састају, Буковица и Боровица (в. Фр. Јукића (Славољуба Бошњака) Земљопис и повиестницу Босне, на страни 34.)?

Тебе ради, драги читаоче, латио сам се тога посла и рад сам био, да ти на конкретном једном примеру покажем, како прелазе погрешке из књиге у књигу, с листа на лист, из једне литературе у другу литературу, једном речи како се шире и распростиру погрешке, а све с недовољне пажње и лаковерног примања.[2]

Да Енгел или Рачки нису поверовали Раићу, већ да су најпре испитали, од куд Рајић зна за поход Душанов на босанског Бана Стефана Котроманића године 1350., за цело би и то без по муке нашли да је и Рајићевом казивању и изворима његовим (родослов и Бранковићева кроника) извор Историја Мавра Орбина, а то увидивши и сазнавши, држали би се тога *првог* извора, а Рајића би оставили на страну; и

[2] [Упор. Ћоровић В., Рад И. Руварца на историји Босне, Гласник Историског друштва, V, 1932, 222].

онда не би ни знали за Травник, јер Орбини помиње само „Castello di Bobouaz“ [стр. 265].

Г. Векослав Клаић написао је и издао „Poviest Bosne“ г. 1882. и каже на првом насловном листу, да ју је написао „po prvih izvorih“. И он не зна за Травник. Клаић не зна за Травник и помиње на стр. 139. само тврди Бобовац, али исти Клаић на страни, што је пред том страном 139., пише: „Dok se.. car Stjepan bavio uredjivanjem svoje velike države ter izdavao svoj glasoviti zakonik, udari ban Stjepan Kotromanić, pomagan kraljem Ljudevitom, sa 50.000 *[173]* konjanika i 30.000 pješaka iz humske zemlje na vladanje Dušanovo“. и т. д. а то није мања погрешка од оне Енглове и Рачкове. А зашто је пао у ту погрешку г. Клајић? Само зато, што је поверавао сметеном Енглу, који тако на стр. 282. пише, а да је завирио у Историју Орбинову — који је главни и с Лукарићем једини извор (наравно осим листина) за размирицу између Бана Стефана и Цара Душана — он не би пао у такву погрешку. Дакле: ad priora: „къ прѣжднимъ възвратимъ сѧ“! и „на изворе“: на висину на чистину! нек вам буде лозинка, драги моји Славковићи и Миобратићи! *[378]*.

2. а) „Наветник и наветништво“; б) „pobornik“; в) „тимени“.

Но па то не спада у рубрику за историјско-географско иверје! То су пусте речи, а шта значе те речи и да ли се могу и у српском језику употребити те речи, то ће казати и пресудити људи од тога заната, а наиме наши речословци, наши филолози и браничи, што „језикомудро лова ловећи и на стражи стражећи стоје на бранику језика нам народног“, и ако се већ мора и из тих речи истесати ивер, то ивер тај иде у „филологичко иверје“ и по томе у „Vienac“ хрватски а не у српско „Стражи- *[379]* лово“. — Што се залеће тај новајлија и јабанлија у туђу њиву, у туђе ловиште, у туђу ордију и на туђе разбојиште!?

Тако може рећи, и то ће од прилике зацело рећи и довикнути ко тамо, а наиме онај, који је киван на мене због првог ивера и у опште с тога, што тим иверјем и ситним расправама запремам у овом листу место те други са својим готовим посластицама и брашненицама морају да чекају и

чекајући све пуцају и да пукну од несрпљења и од једа те су и за то кивни и на мене, а још више на самога уредника, што даје места у свом листу тим трицама и мекињама, том историјско-географском иверју. Та и онако су господа та сита и пресита већ оних колача, што им „браничи српског језика" непрестано у уста турају. Па шта ће им још и иверје, ма се како то иверје звало и називало. Иверје је иверје а мекиње су мекиње и не могу никад заменити симите, медене гурабије и шећерлеме Новосадских посластичара!

„Наветник"; „pobornik" и „ћимени"!

Шта хоће само тиме тај иверописац, кад он није филолог и не спада у оно коло, које је наш г. А. Сандић повео, и не припада оној дружиници, што је од неког времена почела дизати бра̂не и уставе, „затварати скеле око мора и друмове около приморја, у приморју кулу начинила, око куле гвоздене ченгеле, вјеша цару хоџе и хаџије". Та он није од тога заната нити се разабира у том, па што се онда плеће у туђе послове? Или ваљда тај немирни дух тражи силом прилике и хоће да заметне кавгу и с том новом дружиницом филолошком, с браничима српског језика? Нека га, нека: ту ће тек награјисати и платити за све!

Боже ме сахрани и од саме помисли такве, и да се ја завађам с том филолошком господом у опште а са браничима српскога језика на по се! Знам ја и познајем врло добро и одавна тај род, ту секту, ту „љуту треклету јерес", та те Љутице Богдане, те Јолдаше и Дели-Тайомире, тога Јовицу Ресавца, те модерне Дахије и Јаничаре, који су љући од самих оних старих Јаничара; познавао сам ја и онога Старину-Новака, који се први одвргао у ајдуке, и оних седам бра̂та̂, седам Даничића, и међ њима Даничића Ђуру; познајем и знам, какве су под каменом гује присојкиње ова данашња четири ускока и међ њима „од Хорвата Мато"; познајем ја добро и Јована Бошковића, и Александра Сандића и Јована Живановића и г. дра Тому Маретића, и знам, какво је одело на њима и како су наоружани они.

„Сваки води по два добра коња,
„Све једнаке коње доратасте,
„Доратасте и путоногасте
„Све једино у ноге лијеве;
„Сваки носи по тридесет стријела,

„Сваки носи по двадест пушака,
„*Све на један арзлак изгоњене*,
»*Све на један чакмак догоњене*.
„*Све на једну бурму завијене;*
„Сваки носи зелене гадаре
„Под колане с обадвије стране;
„О појасу сабље *Аламанке*,
„А на њима од челика балче,
„На главе им капе од три *вука*,
„На леђима кожа од *међеда*,
„На рамена бијели штитови;“ [Вук, III, 322—323].

Од Хорвата Мато има још за појасом „двије Даницкиње“

Нисам ја тако млад и забораван, да не знам и не памтим, како су сви они прошли и пролазили, који су с „ратоборним нашим словенистама и новим браничима“ посла имали. Сиромах Јован Светић-Хаџић, и сиромах пензионирани капетан Петар Матић из Бингуле! Они су покојни; но ко их је прије рока отерао у хладни гроб? И ето данас на наше очи како је страдао и како страдава сиромах проф. Лекић, а ни крив ни дужан.

Не, не — далеко тим филолошким ускоцима и дахијама кућа, ако ускоци имају своје куће, и ко би смео и помислити, а камо ићи ли на то, да се њима замери, да их ражљути и изазове! Ја их не волим, дапаче мрзим на њих, што су тако љути, жестоки, немилосрдни и прави арнаути; ал их се уједно и бојим и прибојавам, и стрепим и зебем у срцу, јер знам добро, какви су стручни филолози свуда по целом свету од првога онога филолога у Берлину до последњега у Букрешу; а особито какви су и међу љутима филолозима оне специјалисте: граматичари и који читанке и речнике граде. Али од наших граматичара и градитеља српских читанака нема ни љућих ни свирепијих у целом свету.

Слава и вечита хвала Вуку *самоуку!* Али ових *изучених* филолога и ученика Миклошићевих од покојног Ђуре Даничића до младога доктора Томе Маретића — да те Бог сачува! Ето, шта чини „наука“ и та „знанствена“ обука: од људи прави саме љутице, од пчела̂ зољеве! А како су само један према другом љубазни и како се знају умиљавати и „приказивати“ и уздизати један другог! Оно Живановићево према „Хорвату“ Маретићу, то је „изјатије“ од правила, по ком се они међу собом љубе и гладе и само нас нефилологе нена-

виде и ненавидећи чекају само згодне прилике, па да нас разапну и метну на муке.

С том господом заваћати се не би никако било ни мудро ни паметно; и ја не ћу да им се замерам, већ шта више рад сам, да им се умилим и удворим тим, што ћу им казати, где има ћара за ајдуке; *[380]* ја ћу им бити само калауз и показати прстом на ту и ту књигу или књижицу и на ту и ту страну од те књиге и књижице; и оставићу њима, ꙗзикомꙿж-дрьци-ма суђајама — као што сами себе назваше — да они суде и пресуде и да изврше пресуду своју по пропису свога великога песника, који им „заповедајућим“ тоном кличе:

„— — — — — — пеци,
„Боди, гуши, натичи и сеци,
„Туци, гули, пали, дери, кољи,
„Царуј, сине, по својојзи вољи!

Истакнуте у почетку речи извадио сам из *историјских* дела и расправа, и ставио сам их под ову рубрику за то, што се у њима огледа неразумевање или рђаво разумевање наших историчара. И почећу с најмлађим међу њима, с Миланом С. Убавкићем, који је недавно пустио у свет дело под насловом: „Историја Срба, по домаћим и страним изворима и писцима, израдио М. С. У. Књига I. *Друго са свим прерађено и попуњено издање.* У Београду 1886.“ У тој књизи наићи ће читалац на стр. 158. на: *„Вукашин, кога је Душан „на смрти, кад је починуо“ оставио за »наветника“ царства“;* и на страни 160: *„за тим још (Вукашин) постављен за »наветника« и, управо сувладаоца, младоме Урошу“;* на стр. 161: *„цар, царски „наветник“* и т. д. и на истој страни: *„да се питање о трајању намесништва Вукашинова реши на сабору“.* — И кад то прочита благоразумни читалац, знам, да ће се зачудити и као чудећи се повторити неколико пути: оставити за „наветника“; поставити за „наветника“ — „царски наветник“! Нек се чуди читалац, само не треба да се томе и због тога јако чуди г. Милану С. Убавкићу, јер треба да се штеди и остави то јако чуђење за веће и јаче лице!

У „Јавору“ за год. 1884. наћи ће читалац расправу г. проф. Ђорђа Магарашевића под насловом: *Народне песме: „Смрт Душанова“* и *„Урош и Мрњавчевићи“* и у тој расправи а у броју 3. на стр. 84. наћи ће: „да је он (Вукашин) не привремени него вечити *наветник* нејаком Урошу“: на страни

75.: „да му Вукашин буде вечити *навешник*“, и: „је ли Вукашин примио од Душана *навешнишшво* вечито“. — Па кад и то прочита благоразумни читалац, имаће право, да се још већма и баш јако зачуди, и да се у великом чуду нађе, кад то прочита и помисли, ко пише то и тако, и како је могао тврдити Вукашин, да је он вечити *навешник* и *царски* наветник. Нарочито ће се чудити, кад даље распита и дозна, да је писац тај у „Јавору“ био ученик сениора међу професорима и слушао покојног Гајтлера, усред Загреба. Убавкић је само учитељ у *основној* школи, а г. писац у „Јавору“ за год. 1884. професор је у ђимназији, у *средњој* школи. И ко зна, може бити, да би онај учитељ основне школе могао како тако и оправдати себе и бацити или свалити кривицу са себе на другог, на много јачег и ученијега од себе и казати, да се он онако пишући повео по другом и спотакао. „Та јест и тако је, господо!“, отпоздравља вас Милан С. Убавкић. „Нисам ја у томе крив. Та узмите само моју Историју Срба, коју сам ја год. 1883. издао; па у том првом издању моје Историје нема ни *навешника* ни *навешнишшва* већ место тога стоји лепо и на стр. 187. и на 191. страни *савешник* и на овом другом месту у загради *намешник*. Ја молим да се то узме у обзир“.

Добро, добро, Милане, једини у мајке! Године 1883., кад си издавао прво издање твоје Историје Срба, знао си, да цар Душан није поставио сину свом Урошу Вукашина за „наветника“ већ само за „саветника“, па како си онда у другом, са свим прерађеном и „поправљеном“ издању могао дати умље за безумље, и бенетати у том другом и „поправљеном“ издању о „наветнику“ и о „наветништву“ Вукашинову? И како си даље могао у том прерађеном издању на стр. 163. написати: „У част његовог (Урошевог) доласка, приреди се „лов“, у ком Вукашинови џелати убију Уроша 2. Дек. 1367. год.“, кад си у првом издању од год. 1883. на стр. 196. и 197. тврдио, „да и Урош није дуго живио после Вукашина, и он је природном смрћу умьро 2. дек. 1371. године, 67 дана после погибије Вукашинове у 35 години свога живота, пошто је царовао 16 година (од 20. дек. 1355. до 2. дек. 1371.)“ Милане, Милане, зар си и ти сада тако жедан крви и да не можеш мирно спавати, ако се не призна, да је Урош цар одиста убијен и то баш год. 1367.? Милане, зашто даде умље за безумље?

„Нисам ја толико крив! Ђаво, од искона противник истини и искуситељ од памтивека, натентао ме је, да послушам Панту Срећковића, који ми је обећао, да ће препоручити моју књигу, то „прерађено и попуњено", но у истини исквареио издање Историје Срба — и да ће у својој реферади за то искварено и према Пантиним откровењима удешено издање друго рећи: „да је књига та боља од свију досадањих књига ове врсте по духу и правцу, којим је нанаписана" (види „Јавор" за год. 1886., стр. 1344.) Ја сам дакле наведен врагом послушао г. Панту и није чудо, што сам једном заведен и обманут пао у вигове и замке старога навет-ника рода људскога те сам сасвим ослепио тако, да издајући ово друго искварено издање нисам могао да разликујем бело и црно, *навешника* од *савешника.* Но ја нисам крив за то, већ је управо за то у првој линији крив онај грозни Панта, ишчадије сотонино, а у другој линији, и што се *навешника* Вукашина тиче, крив је г. Чеда." *[381]*

Какав Чеда и којега Чеду мислиш, несретни човече?

Но па на којег другог Чеду могао бих мислити, до ли на г. Чеду Мијатовића и ја управо њега кривим, што сам и ја грешио мислећи, да велика господа знају што пишу и да знаду, шта управо значи »*навешник*« шта ли „*навешншшво*!"

Ено XXXV. књиге Гласника и у тој књизи штудије г. Чеде Мијатовића о Вукашину и Урошу и у тој штудији она места на стр. 152., 184., 190., 191. и 223.; па нека се читалац благоразумни увери, да ли бедим ја или говорим истину. Милан, г. Милан дакле није управо крив, или ако је што крив, то је само у толико крив, у колико је поводљив и што слуша савете вражије, а ја с њим немам више никаква посла већ са г. Чедом Мијатовићем.

Господин је Мијатовић човек женијалан, то се мора признати, но да ли су женијални људи власни, да дају речима »*навешник*« и „*навешнишшво*" значење друго и са свим противно оном значењу, које те речи имају у изворима, по којима је написана поменута штудија, и да ли је г. Чеда што крив, што је својим ауторитетом навео ону „безазлену" господу, да рашире ту гадну реч „навeтник" и „навeтништво" и у шире и у ниже кругове тако, да је та гадна реч већ неко право грађанства у српском језику задобила, то је друго питање и управо такво питање, за решење којега

нисам ја компетентан већ наши „језикомудраци и суђаје“. С тога уступам и главнога кривца и оне сукривце скупа са „corpus-ом delicti“ надлежним судијама на даље надлежно поступање и уступајући њих не могу да се не згрозим при помисли, шта их сиромаке чека, док дођу у филолошке руке, и кад му — ту мислим само онога средњега, јер први и последњи не спадају овамо, већ тамо, где г. Јован Бошковић, мој стари пријатељ, пашује, и кад му — кад помислим само — стане Јовица Ресавац, такођер мој давнашњи пријатељ, чатати буквицу илити филолошког левиту па очитавши му ту буквицу потегне с Миклошићевим Lexicon-ом Palaeoslovenico-Graeco-Latinum и то не оне прве танке, већ друге дебеле едиције и т. д. и т. д. — јао његовој мајци! Но ја му не помогох, и што није пазио, кад је преписивао или исписивао из Чедине штудије, а знао је и сам, какав му је учитељ његов, како је грозан и „неумолим“ и не зна за пардон нити даје пардона он, нарочито онда и у случају, ако има посла са ђимнасијским професором.

Нека, нек’ се професори-филолози између себе тару и даве, бар ће им се пре ископати царство, а ми, грешници свагдашњи, дануђемо душом и нећемо се трзати.

б) „pobornik“. Г. В. Клајић у књизи својој: Poviest Bosne do propasti kraljevstva. U Zagrebu 1882. пише на стр. 228.: „краљ Сигисмундо сматраше га (Хрвоја) најглавнијим *поборником* својим и круне своје“; на стр. 245.: „још недавно најљућега *поборника* његове власти“; на стр. 251. „Сложише се зато главни *поборници* његови (Хрвоја) Павао Чупор,.. Иван Горјански“ и т. д.“ на стр. 307: „(обћина млетачка) удари на војводу Иваниша Влатковића (Јурјевића), најмоћнијега властелина међу Цетином и Неретвом, а најљућега *поборника* његова“.

Наш садашњи „Мато од Хорвата“, г. др. Томо Маретић, сурадник г. В. Клајићу, уреднику „Vienca“, учиниће своје — те ја не морам ни речи утрошити већ весело приступам к

в) „*тимени*“, коју је реч наш г. Панта нашао у животу цара Уроша од патријарха Пајсија па наводећи дотично место у својој расправи: Краљ Вукашин убио цара Уроша, Београд 1881. на страни 20. „неѡстави.. господь (Уроша) вь тимѣни земльнѣмь остати“ примећује под 4.): „Ова реч, ако није искварена од речи тьмина, онда није српска, него мора да је искварена

рена латинска реч Tumulus = гомила, могила", и на стр. 21: „Реч „volta", латински Tumulus, наши љетовничари пишу „Тимени".

Да је г. Панта Срећковић прочитао „Животе краљева и архијепископа српски", нашао би и на стр. 99. и на стр. 159. и 317. а могао је и у другим легендама наћи **„вь тимѣнии земльнѣмь"** и **„оть тимѣния земльнаго."** Па кад већ није знао, шта значи и откуд долази та реч **„тимѣние"**, да је ма у који рускословенски или руски речник завирио, не би се морао мучити и тражити корен тој речи у латинском језику. Г. Панта је историчар и то „стручни" или од заната, па кад је он тај, а зна се већ и у самом Београду, какав је историчар он, што се плеће у науку, у којој се он ни мало не разбира? Г. Јован Бошковић мало се постарао па и одобровољио мало, али не треба г. Панта да на тај рачун греши, јер Јован је Бошковић ипак филолог, па кад се ражљути, кад му набрекне она филолошка жила а жуч се разлије, онда нек се чува, нек у Турску бежи г. Панта. Још он не зна, шта је филолог и какав је ударац у филолога и у самог старца-филолога. Без старца нема ударца, каже се у опште, а какав је тек ударац филолошког старца! Ја их се бојим, и сви ми, који погрешно пишемо српски, треба да их се бојимо све донде, док се не опаметимо, па се и ми удружимо, те наша велика дружина савлада и протера ту њихову дружиницу, та четири ускока, те четири дахије, те Мусе Кесеџије, од којих сада при сваком повлаку и кораку морамо да презамо и, што је најстидније, морамо да им се умиљавамо и да их ублажујемо, и проказујемо им кривце-грешнике. *[460]*

3. Елгос = Емос.

„Глас допаде србском цар Стефану:
„Зло си сѣо, србски цар Стефане,
„Зло си сѣо мудар збор зборити,
„Ето на те цара силенога,
„Упаде ти у земљу Србију,
„У Елгоску страну горовиту,
„Руши, пали села и градове,
„Старо сѣче, а младо окива,
„Шиље робље у земљу Бугарску.

(Пѣсма I. сх. 548—556. наградом увенчаног епоса [Јована Суботића] *„Краљ Дечански«.)*

Сад да су песници и разни стихотворци онаки, онако преки и на крај срца, какви су на пример наши паметарци и језикомударци, зганули би се на овај цитат под оном рубриком и згранувши се гракнули би сви у један глас: „Иш, туђа!“ — Но како песници и разни стихотворци нису „таци“, већ људи питоме ћуди и срца голубија и болећива, то се нити згрануше нити гракнуше на мене, већ ми само довикнуше: „Жље си и ти сео и у з'о час почео писати иверје! Жље си море сео и горе отпочео! Устај и бежи, бежи од лица, од гњева и јара гњевљивога и кидљивога оног паметарца и разјареног ревњивога чувара илити „излиха ревнитеља отачаских својих преданија“ — та тога легендарца!

Устао сам, да бежим, и запитао сам са старим Словенином:

„Куде идемо? камо бежимо?“
Не питај већ бежи само, беж' у гору!
„И у гори су вуци.“ Бежи у планину!
„И тамо су ајдуци.“

И зашто да бежим ја? Нећу бегати, већ ћу се за неко време склонити и уклонити испред оних прзница и „злица, који немају „песама“ и оних „бледивих Ирода, неведуштих пјети: Алилуја“. Послушаћу песника, који каже: „wo man singt, lass' dich ruhig nieder!“ и са безлобним песником одох ја „за брда она“ и ето, шта може песма и шта учини песник! У тили час створих се ја тамо у граду, у двору и на слави!

На каквој слави, у ком ли граду и у чијем двору нађох се ја, нека ти песник каже, драги читаоче! *[461]*

„Славу слави србски цар Стефане
„У бијелу у Призрђну граду,
„Слави краљу светог Арханђела,
„Крстно име дома Немањина.

[Краљ Дечански, стр. 1].

И на тој краљевој слави старац Драгослав започео је већ ..... ону „пѣсну славну“

„Од онога рата бугарскога
„И онога боја гласовита
„Под Земљаном под крвавим градом.

[Краљ Дечански, стр. 13].

и већ казује стари слуга Драгослав, како је цар бугарски упао у земљу Србију, и то

„*У Елгоску страну горовиту.*“

Ја овде морам стати и остати, а ти, драги читаоче мој, ако ти је песма та старца Драгослава омилила, ако волијеш старога гуслара слушати и сит се наслушати и науживати, него ли мене и гладан и жедан пратити у „Елгоску страну горовиту", а ти остани те слушај песму о оном гласовитом боју до краја па ћеш бар знати, ако ниси већ заборавио, што си негда у Рајићевој Историји о том боју читао: у колико је кнез Владислав право имао, кад је казавши старцу Драгославу хвала на песми тој, додао:

„Јеси, момче, све добро казао,
„И спѣвао, баш к'о што је било!
[Краљ Дечански, стр. 65].

А за мене немај ни најмање бриге, и не мисли, да мене на путу „у Елгоску страну горовиту" неће баш нико пратити; пратиће, назорце пратиће мене нечујним корацима и невидовно они — та како само зовете оне неодступне пратиоце, „неусипне" мотриоце, „неутомиме" известиоце, та оне служиоце силе оне мрачне и безрачне? Ти неће мене оставити, већ ће ме допратити у ту „Елгоску страну горовиту", и ни зашто друго, но само да их жеља мине и да сазнаду, рашта сам пошао у ту страну, и шта ћу радити, с ким ћу друговати и шуровати, и шта ћу ковати и сновати у тој страни, и шта значи овај ивер, зарад којег тобоже полазим у ту „Елгоску страну горовиту?"

Но слуге чине што морају, и ја немам каде да размишљам о том ђаволском послу; ја сам за путом, те ми ваља већ једанпут поћи у ту „Елгоску страну горовиту". Но где је та Елгоска страна горовита, и који пут води у ту Елгоску страну горовиту?

Да прекинем и да запитам старца Драгослава или да се окренем оним спремним пратиоцима и да њих запитам: Где је та страна и којим се путем може доћи у ту Елгоску страну горовиту?

Но старац је у стању покојну, у свету, где се нити пита нити одговара, већ само поје, ликује и ужива, а оне видовите пратиоце, како да запитам, кад се не могу видити, кад су невидовни!

Па кога онда да питам и од кога да дознам за ту Елгоску страну горовиту?

Знам, шта ћеш да ми одговориш, читаоче драги, на то питање моје, те с тога нећу ни чекати на твој одговор и на твоје упутство, већ ти кажем, да сам питао и распитивао, да одавно већ питам и распитујем, тражим и истражујем; та кога већ нисам питао и како сам распитивао и куд нисам тражио и како истраживао ту Елгоску страну горовиту! Питао сам и Данилова ученика, родом Србина, и Григорија Цамбљака, родом Бугарина, која обојица пишу о том рату и боју између бугарског цара Михајила и српскога краља Стефана Уроша III.; питао сам Грке савременике старцу Драгославу: Нићифора Григораса и Јована Кантакузина, који знају за тај бој између Бугара и Срба код Велбужда; питао сам и средовечне и нововремене путнике: Угре и Немце, Талијане и Французе, Чехе и Србе, који су путовали кроз српске и бугарске земље; тражио сам на старим и новим картама и крајобразима, питао сам Турке и кауре, па и оне младе кириџије; запитао сам напослетку, свладао сам самог себе те сам напослетку запитао и замолио г. Панту, који је много путовао и многе српске земље пропутовао те познаје и зна све крајине српске земље, који је био чак и у самом оном манастиру, у ком се краљ Дечански пре боја онога гласитога помолио, да ми каже, ако знаде, где је та „Елгоска страна горовита?"

И на сва та моја питања и распитивања не би ни гласа ни путоказа, не добих одговора нити икакве обавести. И свеколико моје тражење и истраживање оде и оста — без трага! Нико, ама нико, па ни сам Панта, који толико зна, не зна нити се сећа, да ја кад чуо или начуо за „Елгоску страну горовиту". Као да је пропала у земљу или утонула у језеро та „Елгоска страна горовита"!

Па кад нико не зна за ту страну, шта је теби стало до ње? И кад се каже: „ignoti nulla cupido", откуд да тебе јединог спопадне толика питљивост и радозналост и чежња за незнаном том Елгоском страном? То није чист посао!

Ове се године навршило четрдесет година од времена, кад сам добио у руке и од корице до корице прочитао „Краља Дечанскога" покојнога Јована Суботића.[3] И доцније бих кат-

[3] [Суботићев епос „Краль Дечанскій" изишао је први пут у Будиму 1846, а други пут у Срем. Карловцима 1860; цитати су по овом другом издању].

кад, и сваких десет година бар једанпут, узео и превртао и гдешто читао и гдегде прибележио, приметио и неке знаке, неке „удивителне и вопросителне“ стављао, и сад, да сам учитељ српског језика и српске књижевности у каквој средњој школи, могао бих ти написати читав коментар на тај Суботићев епос, и данас бих ти знао казати, како је и откуд је увенчани песник дознао за „Даленску богату равницу“ и за „Будимље на води Морачи“ и за „Облачић, Горску и Грах поље“, и за „Мачковац на води Морави“ и за „Сану, *[462]* Пливу и Замаљник“ у Србији, „земљи од јунака“, и за „кнеза Припца“ с' села Витанице и за „Бошњанина Рељу од Тухеља“ и т. д., и т. д. И мислиш ли ти, читаоче драги, да би то био онако лаком руком и површно написан коментар, као што се у нас обично пишу коментари на српска песничка дела? О, немој мислити тако, већ знај, да би то био и темељито и исцрпљиво написан и тешким научним апаратом и прибором, с родословним и ђеографским таблицама и нацртима оснажен коментар; и ту би било цитата из Равенатског ђеографа и Константина Порфирогенита и других византијских писаца.

И ту би се приводила места из дела архијепископа Данила и његовога ученика и из споменика српских, које је неко други преписивао и скупио а поп Павле Каранотвртковић издао; и позвао бих се, чешће бих се позвао, у том коментару на старога Шафарика и његове Слованске Старожитности, на Фр. Рачкога и његова Documenta, Acta et Scholia; на Стојана Новаковића и његове историјско-географске студије и најпосле на дра Константина Јиречека и његова: Heerstrasse и Handelsstrassen и Archaeologische Mittheilungen; а на нашега г. Панту не бих се — и молим те, да ни најмање не сумњаш у то — на Панту нашег велим и његове досадашње историјско-географске студије не бих се у том коментару ни једанпут позвао; и само из те једне околности можеш закључити и себи представити, какав би, какве озбиљне, тешке и дубоке учености би пун био коментар тај. Године 1857. не бих, па не бих ни 1867. год. а данас бих могао написати такав и тога калибра коментар на поменути Суботићев епос, али нећу, а нећу 1., зато, што нисам професор поменутог горе предмета у поменутој школи; а да сам само професор и макар што сам овако већ матор, ја бих

*

зацело написао такав коментар и волио бих у опште писати коментаре на класичне наше песнике, него ли писати „гаданија“ и „жалостивна чатанија и маштанија“ и јефтине коледаре.

Друго пак нећу да се мучим писањем таквога коментара. Ја да се мучим а Панта да ужива! Јер ако би се мало и на жао дало Панти, што није и он макар и узгред само поменут у коментару том, то би он и то лако прежалио (и то тим лакше, у колико би доцније увидио и сам, да он уз ону поменуту господу није пристао), кад би само наишао на она места у том коментару, где се „изанђале хипотезе“ старога Шафарика потиру и побијају новим хипотезама и где се наводи, како због тих нових хипотеза Србин Хрвата а Чех и Србина и Хрвата туче и побија. Знајући, дакле, да би приказивање те међусобне туче новијих оних работника на историјско-географском пољу, на које је работнике г. Панта од неког доба узео зуб, велико уживање за Панту било, то нећу да му својом муком прилике за уживање дам. И напослетку, нећу да пишем коментар на *цело* наградом увенчано дело потоњег „Јове“ Суботића, да ми с Јудом из Кариота не приговори: „чесо ради гибель сія бысть“? И зар ниси место коментара на тај „Јовин“ епос, који свако разуме, могао написати коментар на моје легенде, које осим мене не разуме нико?

Из тих разлога нећу да пишем коментарак на цео епос, већ сам рад да истешем један само иверак.

„У лијепу долу *Озројеву*,
„Над веселим над селом *Зерзевом*
„Крај *Планика* широка потока. [Краљ Дечански, стр. 75].

Тако почиње III-ћа песма Суботићева епоса. И сме ли ко рећи, да тај „Озројев“ до није леп, и да то село „Зерзево“ није и весело и лепо и да поток „Планик“, који се по долу разлио и бистро језеро начинио, тихо не жубори и лепо не ромори, и да стотина других имена од села и покрајина, од места и градова, што се у епосу том помињу, нису лепа и да гдекоја нису и лепша и милија српском уху и слуху од *Елгоске* стране горовите?

„Видио сам — каже се у старинској једној песми — видио сам лепших доста, ал’ на једној срце оста“. Жалосно! Па и мени бедном и жалосном оста у памети та „*Елгоска*

страна горовита“ и то ми је име од вајкада најлепше звонило и на класички ударало. И казао сам ти већ, пријатељу драги, шта сам све радио, и како сам се мучио и кога нисам питао, кумио и братимио, да ми каже и покаже ту Елгоску страну горовиту, и да ли се кад тако називала та горовита страна у српској земљи?

И напослетку кад сам већ клонуо и изгубио сву наδежду, да ћу икад изнаћи или да ћу ући у траг тој Елгоској страни горовитој, наиђем случајно у Раићевој Историји, у II. тому на страни 554. првога издања на ове речи: „И (Михаилъ краль Болгарскій) въ Л. Г. 1330. Іунія Месеца въ Сербскую землю вшедъ въ Гористную страну зовомую Елгосъ, и достыже до рѣки зовомыя Струмица“. Уочити речи: „гористную страну зовомую Елгосъ“, ударити се левом руком по челу а десном по десном колену било је дело једнога минута илити тренута. Тако ми и треба! Нећу ја да знам за нашег Рајића и нећу да прво и прво потражим обавести о Елгоској страни горовитој у најближега и најрођенијег, већ тражи прве изворе и питај и распитуј за Елгоску страну те прваке и сувременике, који нису никад ни чули за ту Елгоску страну горовиту! И ето зашто сам се ударио левом руком по челу. А што сам се и у исти мах ударио десном руком по десном колену, то је било од радости, што *[463]* сам Суботићевој „Елгоској страни“ нашао порекло у Рајићевом Елгосу. А да ли је од Елгоса она горовита страна добро названа Елгоском страном, или је по не знам каквом закону требало казати Елго*шка* страна, то ја не знам, нити хоћу и за те „језикословне ситнице“ да знам: о том нека се пру и препиру наши граматичари који и онако немају другог посла.

Та још је стари Хорације рекао: Grammatici certant (et) adhuc! — т. ј. граматичари се пру, све једнако и до данашњег се дана препиру и тешко да ће икад престати међу њима распра о том, шта је боље Елгоска или Елго*шка* страна. Зато Хорације, тек што је изрекао ону вечиту истину: „Grammatici certant“ одмах је за тим додао: „et adhuc sub judice lis est“, а то ће рећи: Граматичари се пру и препиру и препирци њиховој не будет конца. А ваљда је и покојни Суботић знао, зашто је написао Елго*ску* а не Елго*шку* страну, јер он није само спевао епос већ је и списао *целу* целцату

граматику српскога језика па је и за ту граматику добио награду и то већу, него што је за епос добио, јер за овај добио је 40 а за граматику 100 дуката.

И право је, што је те обе награде добио он — и то сам написао salva pace с онима, који су писали и све једнако издају кратке граматике и *изводе* из граматике — јер вреднијега, свестрано образованијег и родољубивијег књижевника српскога од Јована Суботића, покојна му душа! није било у оно доба (од г. 1840.—1855.) а тешко да би се могао и у наше доба наћи књижевник, који би раван био њему. И мени још и данас само то није право, што се и у оно препотопско доба више ценили свадљиви граматичари него ли безлобни песници. Но то већ не спада овамо, где се међутим породила сумња а из сумње поникло питање: па шта ти вреди то, што си из Суботићеве Елгоске стране горовите допрео до Рајићевог Елгоса, и где је опет та „гористная страна зовома Елгосъ?"

Зар опет да тражим и поново да питам и распитујем за Елгос? То богме нећу!

Па шта ћеш и куд ћеш сад? Кући не смеш, а и кад би смео, би ли се од срамоте могао с празном руком вратити натраг. Не треба да ти кажем, шта те чека, ако се без ивера вратиш, и како ће се и сами они, који ти се пријатељи кажу, они Шапчани и Ваљевчани снебивати јавно а потајно се смијати и у срцу се радовати, што си насео и ударио рудом о брег. Теби не остаје друго, већ или да даље тражиш или — другог излаза нема.

Тражи дакле, читај, листај, преврћи, узми поново том Рајићеве Историје па тражи, јер ја не могу мислити, да Рајић, који је написао, „да је Михајло бугарски с војском ушао у српску земљу и то у страну гористну зовому Елгос", није знао, где је та „гористна страна зовома Елгос" и како се данас зове страна та. *[475]*

Не помињи ми, молим те, Рајића и не упућуј ме Рајићу, Само њему немој ме слати, који ни то није знао, где је Велбужд лежао. Ево читај на страни 556.: „И шествовавъ Краль приспѣ въ мѣсто рекомо Велбуждъ Сардискій староименитый градъ, нынѣ зовомъ Софія, таборъ свой сербскій тамо постави." Њему је Велбужд или Велбушка бања или просто

Бања а најпростије Ђустендил то исто, што Софија или стари Срѣдьць, Средац! Рајића ми не помињи!

Лако је рећи: Не помињи ми Рајића, али ти не можеш даље и не смеш се удаљити од Рајића!

Не могу? Да видимо, хоћу ли моћи даље? Ја одох, мене нешто вуче у планину, у Стару планину — идем у ајдуке!

А шта ћеш у Старој планини и шта ћеш међу ајдуци? Ајде иди, иди

„Врат ломити, по гори ходити
„По ајдуцих, по лошу занату,
„А под старост, кад ти није време.

Помисли само на Панту и како ће од радости цикнути Панта а уз Панту како ће још јаче поцикнути она слика и прилика Пантина на овој, еј ђиди! на овој страни!

Не дај врагу области — а себи уштеди пут у далеку ту Стару планину!

Силом не можеш даље од Елгоса!

Добро! Али кад се не може што силом а оно се куша милом и мајсторијом; па покушајдер и ти, не би ли се опростио Елгоса и докопао се какогод ивера. Загледај се, добро се загледај, па онда пипни, кљуцни и окрени; па се опет замисли и домишљај се, и кад ти севне мисао или домисао а ти не пуштај те мисли и домисли, већ реци, најпре само у себи реци: да не лежи у том „Елгосу" какво ђаволско „ухиштреније", да није то штампарска погрешка? Како стоји у ориђиналу у автографу Рајићевом! Да ли и тамо стоји „Елгосъ" или друга која реч?

Не знам, како у ориђиналу стоји и нећу више да знам за Рајића и његову Историју. Ето ти ова два листића, на којима је он назначио „погрѣшки, вползшія въ Исторію мою словенскихъ народовъ нерадѣніемъ Тупографа Новаковича" па види сам, да ли је ту назначио он, да на страни 554. место напечатаног „Елгосъ" треба читати друкчије.

У том назначењу не стоји, да на страни 554. има какве штампарске погрешке; али ту није ни то назначено, да на страни 637. место напечатаног „*М*арку" треба читати „*Ж*арку". Рајић је морао јако љутит бити, кад је назначавао штампарске погрешке у својој напечатаној Историји, па као што је љутит превидио ону штампарску погрешку на страни 637., тако је исто превидио и на страни 554. погрешку, ако има

штампарске погрешке на тој. Но то је само могућност, а како је управо, не може се знати, док се не завири у огроман онај фолијант, који се заједно с осталим рукописима Рајићевим у Карловачкој патријаршијској библиотеци чува.

Кога се Рајић поглавито држао, кад је „сочињавао" своју Историју — Сербов?

Шта питаш то, кад знаш, та колико сам ти пута већ казао, да се он понајвише држао грофа Бранковића и његове кронике.

Па шта пише и како описује гроф Бранковић бој тај на Велбужду или под Земљаном градом и да ли Бранковић зна што за Елгос и Елгоску страну горовиту?

Не сећам се, како у автографу Бранковићеву гласи почетак описа тога крвавога боја, али се добро сећам, да у скраћеном оном препису кронике те Бранковићеве, која се налази у ман. Крушедолу, у првој свесци на листу 33-ћем пише: „Михаилъ болгарскій краль въ лѣто господне 1330. въ сербскую землю возшедъ в' планинскую страну, именуемую Емосъ въ тракійской державѣ —."

Доста је доста! Сад, сад смо на чисто. Емосъ (Haemus — Балкан — Коџа Балкан илити Стара Планина) је дакле право име оној планинској — гористној — горовитој страни, и од *Емоса* је ђаволским ухиштренијем постао Елгосъ и та „Елгоска страна горовита" у Суботићевом епосу, због које си се толико мучио и намучио.

Не жалим, што сам се мучио, кад само нећу морати без ивера кући, јер само једна примедба још и једно питање, и ивер је, трећи историјско-географски ивер, је готов! Гледом на приведено место из Бранковићеве кронике приметити ми је, да је извор месту том Нићифор Григора (IX. књ., 12.) и место то гласи по преводу Рајићеву (II., 564. прим.): „Михаилъ.. собравъ великій Полкъ 12000 изъ Кралевства своего и 3000 отъ Скѵѳовъ наемныхъ съ которыми чрезъ сѣверную страну Има горы во владѣніе Трибалское нападеніе учинилъ при Источницѣ рѣки Струмы. Четыри убо дни цѣлыя непріятелская поля огнемъ и мечемъ невозбранно опустошаетъ и т. д." Пита се, т. ј. ја питам, а г. Панта нека изволи одговорити, да ли је трудољубивом Рајићу кад је пре- *[476]* водио место то из Нићифора Григоре на ум пало, да је „Имъ гора" и „Емосъ гора" једна и иста гора, древни

Haemus и Стара Планина а данас обично Балкан или Коџа-Балкан звана?

На одговор Пантин нећу чекати, већ ћу придодати т. ј. дајем прида још две ситне и јефтине примедбе.

Како ти се допада читаоче драги, онај „кнез Жигловић или од Жиглова или Жигловски кнез — љути змај загорски" (стр. 28, 82.)? А знаш ли, откуд је узео или откуд је дознао покојни Суботић за тога тако званог змаја загорскога? Прочитај у Летопису Матице Српске за г. 1843., Ч. II, стр. 150. и 156. па ћеш знати откуд, и сам ћеш се досетити да Жиглово = Жеглигово, и да је по томе место то из једне Црне Горе (из Црне Горе у скопској страни) пренесено у другу Црну Гору (у зетској страни).

И шта мислиш, читаоче драги, о оном „народном preданију", које је покојни Гиљфердинг у свом путовању по Турској забележио, и које гласи: „(Краљевић Душан) случајно упозна кћер старога војводе *Гребостреκа*, који је у селу Зерзеву близу Прилипа живео и заљуби се у њу. Они се венчаше у Зерзевској цркви, која је, као што говоре, и сада у целости. Душанова маћија, дознавши то, рекне у себи: „Ако се мој син (пасторак) ожени, то ћу ја нико и ништа бити поред његове младе жене", па зато пошље некаквог Француза Балдуина, да убије Душана. Младенци седеше у трему, кад је Балдуин на њих пустио стрелу; али стрела не погоди Душана, него младу му љубу. Душан се на то тако разљути, да одмах удари на оца, који о том ништа није знао," „с престола га баци и убије". [Летопис Матице Српске, 99, 1859, 150—151].

И мислиш ли збиља, драги читаоче, с покојним Константином Николајевићем, „да цео епос Суботићев очевидно почива од III. до VIII. песме на том истом („народном", од Гиљфердинга забележеном) преданију", да је оно Суботићу „напред морало бити познато" те да га је он „с малом изменом у основу само развио и обрадио". (в. Гласник, XII, 437.—438.)?

Жао би ми било и сажаљевао бих те, читаоче мој, ако и ти тако мислиш, јер треба да знаш, синовче, да покојни Суботић није чуо или ма којим путем дознао за оно „народно преданије", већ је целу ону басну или романтичну Душанову љубав сам смислио и измислио. А епос његов, то

наградом увенчано дело његово, та књига његова ишла је од руке до руке па је дошла књига та може бити без корица и насловног листа у нечије руке, који је усмено казивао, што је у књизи без корица и насловног листа читао, и то усмено казивање, та повест ишла је од уста до уста и протопоп Новопазарски Рако, одмарајући се с Гиљфердингом и другима на развалинама Рељине куле, испричао је и ту повест Русу, а Рус, итар на перу, забележио је ту повест и тако је постала Суботићева басна „народно предание". Па кад то знаш, знај и ово, што је слично на то.[4]

Покојни Вићентије Макушев приопштио је у Руском Филологичком Веснику за г. 1881. бр. 4. свој извештај о неким рукописима народне библиотеке у Београду и у том извештају споменуо је он и нашег Панту, и како се он доста насмејао разговарајући се с Пантом. „Когда я" — прича на стр. 19. Рус — „замѣтилъ г. Сречковичу, что напечатаные имъ памятники подложны (а то је оно писмо Патријарха Калиста и онај одговор протопопа Грачаничког Ефимија на то, и оно писмо кнеза Лазара Богомилу у Скопљу) онъ улыбался какъ мальчикъ пойманный въ шалости и ничего не возражалъ. Очевидно, онъ самъ былъ убѣжденъ въ подлогѣ." На стр. 20. приповеда Макушев, како му је Панта не једанпут казивао, и уверавао га, да Бугара нема на свету и да су оно, што се називају Бугарима, Срби или „какая-то мѣшанина народностей."[5] И на те колико шаљиве толико истините „причалице" ражљути се Панта, те напише своје „примедбе" на извештај тај В. Макушева, који се може читати у Гласнику, књ. LII, 268—279.

У једној од тих драгоцених или правије јако скупих — 72 динара примио је скромни господин Панта за њих — примедаба гласи: „У књизи Животи краљев. арх. српских, коју је издао Даничић, на стр. 180. вели се: „въ мѣстѣ рекомѣмь Топлици." *То место* и сада стоји на десној обали Бинче-Мораве, vis-a-vis Врање и дандањи назива се *Топлац*. Туна на једном избрешку виде се развалине замка, у коме је Дечански преноћио. Ту је и поље *Добриче* и т. д." [стр. 268—269].

[4] [На овај предмет вратио се И. Руварац у чланку „О неком „народном предању", Летопис, 210, 1901, 1—11].

[5] [И. Руварац наводи засебни отисак. У споменутом листу налази се овај састав Макушева у тому VI, 1881, стр. 321—322].

Наљутио се г. Панта на Макушева и написао у љутини примедбе и осим других скупих приметаба и ту примедбу, и чим је за примедбе те примио динаре — 72 динара! — а бес га спопане и Панта одјури чак у Врањски округ; знојаван и уморан седне под једно дрво, да се мало разлади и поодмори. Под дрветом нађе Панта сељака једног из села Топлаца, и као што је разговоран и радо се упушта у разговор са сељацима, поведе Панта говор о старом времену од Кулина бана и случајно помене и то, да се „у старо време Добрич звала сва десна страна Моравска од села Топлаца до Бање (Врањске).“ Не прође ни пет месеци од то доба а враг натента М. Милићевића, да допуни своју „Кнежевину Србију“ „Краљевином Србијом“ и није имао другог посла тај Милићевић, већ стане распитивати за Добрич-поље и за Топлац = Топлица — *[477]* и шта је дознао? Познато је, да је тај Милићевић иначе велики враг, сладак у говору и да уме слатко приповедати, па нек вам он својим слатким начином каже, шта је нашао и распитујући шта је дознао за Добрич-поље и за Топлац = Топлица.

„Неки наши писци“ — примећује г. Милићевић на стр. 307.—308. своје „Краљевине Србије“, а ја опет одмах приметити морам, како је пун такта и финоће одмах у почетку г. Милићевић, напомињући, да „неки наши писци“ хоће нешто, при свем том, што врло добро зна он, да то само једини Панта хоће — „неки наши писци од имена... села Топлаца (у Врањском округу) хоће да начине ону *Топлицу* и оно поље *Добрич* где је Дечански, по Данилу, искупио своју војску 1330., кад се оно спремао да одбије зета свога краља Михаила. Желећи сазнати штогод више о тој претпоставци, много сам распитивао и у Врањи и у околини, и од свуда сам добијао једнаке одговоре: *да тамо нема никаквога великога поља, и да нико не зна места које би се звало Топлица, или Добрич.* Пре неколико дана јави ми начелник среза пољаничког, г. М. Богићевић, да је нашао једног сељака, који му је казао: да се у *старо време* звала Добрич сва десна страна моравска, од села Топлаца до Бање (Врањске) и *да је он то чуо од г. Панте Срећковића професора.* Али та десна страна није сва поље ни равница. Од мештана ту нико не зна места, које би се звало *Добрич* или *Топлица.* Прави, Данилов Добрич гледај међу знатним местима у округу *топличком*“.

И сад ми кажи, драги читаоче, да тај г. Милићевић није ђаво, да није велики враг, и да г. Срећковић није такођер ђаво, само што је овај други неталичан, несрећан ђаво, јер чим што учини и хоће да начини што (на пр. од Топлаца стару Топлицу) а други га ђаво одмах ухвати; и што га ухвати *у ђаволском послу,* ни по јада, али зашто одмах да то и великим звоном и звечком и „во вся тяшкая“ огласи и растелали?

Но оставимо ухваћеног на злочину ђавола, нек виче и јелече: „Et tu, mi Rufe!“ — и кад бих ја вољан био испитивати природу ђаволску и у колико се класа деле ђаволи и по чему се познају они, то бих ја најпре морао дисерирати о епоском „ромом Даби“ и сатанином слузи, часни га убио! и тек на послетку споменути Дур-Делију Пантелију, и најновијега писца о старијем Дур-Делији Пантелији у првој књизи „Браства“.

И ради допуне и округлине приметићу још само ово.

Слагао бих, кад бих ти казао, драги читаоче, да сам прочитао онај историјски роман под насловом „Стефан Душан“, који је негда у „Отаџбини“ излазио и на ком се др. Владан Ђорђевић упражњавао онда, кад још није био кмет у Београду. Роман тај историјски, при свеколикој историчности његовој, нисам прочитао. Почињао сам, усиљавао сам се, да га прочитам, но нисам могао, као што и данас ето ту најновију драму „Немању“ не могу да прочитам. Да је Панта написао ту најновију драму или да нешто он напише још новију драму под истим насловом, ја бих ју прочитао, зацело бих ју у сласт прочитао, па прочитао бих и роман о Стефану Душану. И сад, како и чим да изјасним себи ту очиту симпатију према Панти и производима његове творне силе и ону антипатију према дру Владану односно његовом историјском роману и према скривеном творцу Стефана Немање — ја не знам, и само то једно знам, да између Пантиног историјског романа „Стефана Душана“ и историје Пантине о цару Степану, а тако исто између драме Пантине „Стефана Немање“ и историје Пантине о великом жупану Стефану Немањи, ујединиоцу свију српских и српских приморских земаља, не би било велике разлике. Но ја држим, да се Панта сада под старост и пошто је академик постао, неће избезумити и да неће ни историјске романе а

још много мање историјске драме сачињавати, те да нећемо имати ни прилике, да ситне и танке оне разлике између белетристике Пантине и историја Пантиних истражујемо и откривамо. Но Панта не заслужује, да толико о њему и о његовим могућним тек производима говорим а на дра Владана и његов „суштаствујући“ историјски роман заборавим. У роману том запео сам за име једно једног младог властелина српског, који се властелин у књизи II. на стр. 211. помиње.

„За Вукашином сва остала млада властела српска: Брајко *Разојав,* кнез Раштисалић, Милош и *Раозјав* Леденић, Стефан Лобојевић“ и т. д.

Рајић пише у II. тому на стр. 618.:

„Министри.. и тайни совѣтники его (Душана) были по представленію Мавроурбинову слѣдующи (стр. 233.): Григорій Цесарь, и Воихна Цесарь, Брайко *Раозав,* и Бранко Рашисаличъ, Ѳома и Воиславъ Воинови, Милошъ и *Раозавъ* Леденичь“ и т. д.

У VIII. песми Краља Дечанскога помиње Суботић „пред господом од воде Извора — из Омоља и кршнога Звижда — и са других страна у Србији

„Три су брата три Раштисалића
„Кнез Братомир, Бранко и *Раозјав,*

и мало ниже:

„И два кнеза, два брата рођена,
„Леденићи Милош и *Раозјав.*

[Краљ Дечански, стр. 216].

И сад ми дозволи, многопоштовани докторе, да теби (јер на покојне не могу) ставим питање. Шта би радио, сваке части достојни докторе, да нешто *[478] Радослав Растиславић* с имењаком својим *Радославом* Леденићем устану из гроба, те да оба та *Радослава* уставши из гроба и казавши ти, ко су и како се по имену вичу, сва четири ока упру у тебе? Кажу, да си човек висока узраста и кракат, но мени се чини, да би јако уситнио, јер би ти ноге окрачале, па и кад би сретно утекао, да би се у себи и од себе стидио и покајао, што ниси најпре прочитао Шафарикове: Serbische Lesekörner, Pesth, 1833. а наиме место оно на страни 62., где је говор о елизији тврдих дентала *д* и *т* у српским именима па тек онда *сео и отпочео* писати историјски роман „Стефан Душан“.

И с том умесном опаском, да је доктор *рано сео и прерано отпочео* писати историјски роман, завршујем овај трећи историјско-географски ивер, који објективно са „Зло си сео, српски цар Стефане, зло си сео мудар збор зборити", а субјективно са „Жље сам сео и у з'о час отпочео писати историјско-географско иверје" почиње — и тек таквим завршетком постигнута је она округлина, без које ивер овај не би имао никакве вредности. *[557]*

4. а) Bronch = Броћно б) Krucho = Крушевац.

У историјско-географској студији: „Српске области X. и XII. века" [Гласник, XLVIII, 1880] пише г. Стојан Новаковић на стр. 42.: „У повељи, којом краљ босански Остоја даје војводи Ђурђу и кнезу Вучићу неке земље, помиње међу осталим град Крушевац и Блатну жупу. Село Крушевац налази се на јужној страни... Мостарског блата и данас. Исти тај град Крушевац спомиње се и године 1434. (Mon. serb. 378. Рјечник Даничића.). *Држим да њему припада и Gregorius Banus de Bronch (Броћно) et Krucho, којега из године 1273. по некаквом угарском писму помиње Јукић у Земљопису стр. 55. у примедби*".

Др. О. Блау поменувши у „Reisen in Bosnien und der Hertzegovina" на стр. 39. „die wellige Hochebene Brotjno", приметио је: „So zu schreiben, abgeleitet von Brotj d. i Krapp, *in latein. Urkunden von 1273. Bronch. S. Kovatschewitj, Opis. Bosn. S. 87.*

За Броћно = Bronch позвао се Блау на Ковачевића а Новаковић на Јукића, но како је Ковачевић само преписао Јукића, то ћу истаћи овде само поменуту Јукићеву примедбу на „Броћно". Примедба та гласи: „У повељи угарског краља Ладислава Куна, дарованој Ловри, жупану Шопронскому, године 1273., потписује се: Gregorius Banus de Bronch (т. ј. Броћно) et Krucho. Види код Самуела Тимона Imago novae Hungariae Cap. VI." Тимон није знао, где је била област бана, који се у поменутој листини Ладислава IV. од год. 1273. између Стефана, босанскога, и Павла, северинскога бана, као Gregorius banus de Bronch et Krucho помиње; ни познији угарски критички историк Катона није то знао, а тешко да би се и данас ко међу угарским писцима нашао, који би знао, где је била бановина поменутога г. 1273. бана Гргура.

Покојни Славољуб Бошњак (фра Јукић) мислио је, да ће *Броћно* у Херцеговини бити оно „Bronch“ и то мишљење прихватио је не само Немац Блау већ и наш Новаковић, који је још даље отишао, држећи, да је оно друго име „Krucho“ *Крушевац*, негда град а данас село на јужној страни равнице Мостарског блата. И по томе би поменути у листини угарскога краља Ладислава IV. од год. 1273. Gregorius banus de Bronch et de Krucho био бан од Броћна и Крушевца илити бан Броћански и Крушевачки.

Године 1832. изашла је у Пожуну књига: „Dissertationes historicocriticae super quibusdam vetustiorum rerum Ungaricarum capitibus.“ Писац тих историјско-критичких расправа — а написао их је, као што Фејер „De nexu Croatiae“ p. 16. каже: „Illustrissimus Franciscus Madarassy“ — помиње такођер на стр. 64. речену или другу коју листину краља Ладислава IV. од г. 1273. — и он је мислио, да је бановина „de Boronch et de Krucho“ била у данашњој Србији, и да се „Boronch“ спомиње у повељи угарског краља Жигмунда од г. 1389., којом је Стефан, син Филипа од Корођа, постављен заповедником „arcis *Boronch* in regno Rasciae“, а „Krucho“ илити Krusócz, Kruchoch, Krucholitz“ такођер „arx Serviae“, да је град Крушевац на Морави. По томе би Gregorius banus de Bronch или Boronch et de Krucho *ббио ан Борачки* (Борач у Гружи) и *Крушевачки у Србији.*

Познати аустријски историк др. Франц Кронес помиње у „Handbuch der Geschichte Oesterreichs, Berlin, 1876. I. Band, S. 543. и 544. уз Мачванску и Ковинску бановину „(das) *Bronchier und Krucsóer Banat,* das Mitte des 13. Jahrhundertes auftaucht und schon in den Tagen Ladislaus' IV. für immer verschwindet. Die heutige Gegend der aufgelösten Deutschbanater Militaergrenze, um Pancsova und Kubin, sind Reste jener alten Grenzbanate“.

С обзиром на преднаведена мњења у погледу бановине „de Bronch et de Krucho“ могу само поновити речи Тимонове: „de Satrapia vero Brontschensi rursus undique tenebrae“; и да није други један Немац још пре педесет и осам година исказао своје мишљење о бановини de Bronch et de Krucho ми би и данас тумарали по тами и не би знали где је била бановина Гргура бана од г. 1273. „Ich bin der Meinung, — изрекао је тај Немац г. 1829. — dass diess unbekannte unga-

rische Banat in Serbien lag, und *Branitschewo* und *Kutschewo* begriff.“ [251].

Ја држим, да је Немац онај погодио и да оно „Gregorius banus de Bronch (Boronch) et de Krucho“ не значи „бан Броћански и Крушевачки“, или „бан Борачки и Крушевачки“ већ бан Браничеву и Кучеву, илити бан Браничевски и Кучевски.

Тимон је знао само за једну листину угарскога краља Ладислава Куна од г. 1273., у којој се тај бан спомиње: но у Фејеровом дипломатском зборнику (tom. V, vol. 2.) има десетак листина краља тога од г. 1272. и 1273., у којима се исти бан помиње, само што се свуда не пише једнако, већ на стр. 57.: „de Kuche et de Boronch“; стр. 70.: „de Boronch et Kuchu“; стр. 75.: „de Boronch et de Kuthu“; стр. 78.: „de Boronch et de Kwchw“; стр. 82.: „de Baranch et *Kuchew*“; стр. 85.: „de Boronch et de Kukhoff“; стр. 86.: „et de Kuhov“, а на стр. 120.: „de Boronch et de Kuchou“, а најбоље би *[558]* било, да се према мађарском изговарању речи: „Браничево“ и „Кучево“ написало: „de Boroncs et de Kucsev“.

Овде би могао ударити тачку и казати, да је четврти историјско-географски ивер готов. „А Немац? Та како се зове онај Немац, који је први и још г. 1829. изрекао, да је бановину Гргура бана од г. 1272.—1273. састављало наше Браничево и Кучево; и где, у којој књизи и на којој страни те књиге рекао је он оно, што ти кажеш да је рекао?“

Књига та, у којој се то каже и доказује, није у рукопису већ је још 1829. угледала света, и она није никаква библијографска реткост, а ти треба да знаш за ту књигу, Србине брате и српски сине!

„Шта и шта треба знати и паметовати, па се ипак не зна! Не мучи нас дакле, већ казуј и писца и књигу му. Мислиш ли ти, да ми немамо друга посла и других брига, већ да тражимо и преврћемо књиге, године 1829. печатане. Ако си ти тако доколан и имаш оног швапског стрпљења, да претуриш преко руке седамдесет и седам књига, док један тричави ивер напишеш, ми нисмо. Најпосле, ако баш нећеш да кажеш, ко је рекао и доказао, да је „Bronch et Krucho“ =Браничево и Кучево, а ти сам докажи и утврди то, јер без тога доказа ивер није цео ивер, већ само одломак од ивера илити крњи ивер.

Кад је тако, а ти знај, брате Србине и српски сине, да је оно рекао Леополд Ранке у књизи: Die serbische Revolution von L. Ranke, Hamburg 1829., у којој је као III-ћи прилог „Geographische Anmerkung" од стр. 241.—253. У другом издању Ранкеове те књиге нема тога географског прилога, али има у III-ћем издању, које је под насловом: „Serbien und die Türkei im XIX. Jh." у Лајпцигу год. 1879. изашло и то на стр. 534.—536. А ко не зна немачки може географски тај додатак читати у српском преводу у Летопису за г. 1842. Ч. IV. стр. 42.—43. Но читао или не читао ти оно, што је покојни Леополд Ранке пре 58 година о угарској бановини de Bronch et de Krucho рекао, свакако то стоји, да није Bronch=Броћно и Krucho=Крушевац.

XII

Прилошци[1]

а) О иноку, с којим је Растко одбегао у Св. Гору.

А „дијете Грујица“, а „Синиша“? Зар се не ћеш *[509]* мало обазрети и на „дијете Грујицу“ и на „Синишу“ и захвалити им се лепо и одужити се и једном и другом за пажњу, коју поклонише твоме Кнезу Лазару?

Не, драги Грчићу, нећу! Истина, да је оно лажи-дете уједно и јако брбљаво дете, и да тога Синишу јако сврбе леђа, те да су обојица заслужили, да се узгред и уз пут обазрем на њих, али не ћу, јер Бог зна, ко су и шта су те незнане и псевдонимне делије; кога ли су рода и племена, и ком реду и сталежу припадају они? Срби за цело нису, јер прави Србин и српски син не стиди се свога рођенога имена и Србин се не ће издавати за оно, што није, као што се на пр. „дијете Грујица“ издаје за сина најстаријега српскога ајдука, а Синиша за жестокога ревнитеља српскога рода, српства и србинства. У Руми се поговора, да је оно „дијете Грујица“ новосадски „Миша,“ и то онај зелени Миша, а Синиша ко је и од куда је, то ни Румљани не знају, но ја бих рекао, да ће и тај Синиша, као год и „Миша“, бити рода цинцарскога, или ако не цинцарскога а оно бугарскога. А ја сам се зарекао, да се не ћу никад више огледати с цинцаријом и с бугаријом због српства и србинства. Доста сам невоље имао с Пантом — и зар баш ја морам требити буве испод коже Мишине и растеривати свраб с леђа Синишиних?

А што се Змајована тиче, то се ни најмање немој чудити, Грчићу драги, Змајовановом оном радосном довику: „Бре аферим дијете Грујица“! Знао је Змајован, или ако

[1] *[Стражилово,* IV, 1888, 509—510, 537—539, 568—571, 603—604, 620—622, 654—656, 674—677, 690—691, 731—732 и 744—745.

није знао, то је слутио он, да ће то „дијете Грујица“ бити кост од кости и пут од пути његове, и слутећи тако што, није се могао уздржати, а да у радости сину маћедонског Влаха онако не довикне. Нећу дакле — нећу да знам за ту цинцарчад и за ту бугарчад — и не помињи ми више, Грчићу мој, те Мише и Синише, — те врућопише и шишмише, и те Кише! Пусти их, нека, нек' — зановетају, нека бенећу и нек клепећу ти апокрифни Срби, а у истини подметнути цинцари и бугари, — а мене остави на миру и пуштај ме, да преврћем књиге цароставне и да преврћући књиге те разбирам за онога чрнца или инока, с којим је Растко (Раско, Рашко, Радко и Рацко), најмлађи син Стефана Немање, великога жупана српског, одбегао у Св. Гору.

Доментијан, који је *први* списао житије св. Саве, помиње неког чрнца, „знающа“ Св. Гору, и како га је Растко распитивао за Светогорце и како иноци живе у Св. Гори, но Доментијан не зна и не каже, ко је био тај чрнац и не каже, да је Растко с њим одбегао у Св. Гору, већ само каже, да премилостиви Бог „вьведе и (Растька) вь гороу светоую свою, и всели его вь домь св. Паньтелеимона, вь роушьскыи монастырь,“ у ком су га манастиру и нашли послани, да га траже (в. издања Даничићева стр. 124.).

Но *Теодосије*, који је после Доментијана и по њему писао живот св. Саве, зна, да је инок онај био „роусинь родомь“ и да је тај Русин чрнац одвео Растка и довео га у руски манастир св. Пантелејимона (в. издања Даничићева стр. 6., 10., 12. и 13.).

У руском хронографу пак и у преписаном с њега српском цароставнику пише, да је Светогорац, с којим је Растко одбегао у Свету Гору, био *Србин* (Сроблин) (в. Изборник А. Попова, стр. 30.; Starine, X., 52.; Гласник, X, 257.; Гласник, XXXII, 248.).

Све, што се у том хронографу (цароставнику) прича и повједа о св. Сави, све је то изведено из Теодосијева житија, само је по Теодосију инок онај био родом *Русин*, а по хронографском изводу *Србин*. Пита се, ко је правио извод тај из Теодосијева житија за хронограф, Србин или Русин?

Редактор Карловачког родослова српске господе за цело је био Србин, и он је знао за Теодосијево житије, и служио се њим, па и он вели: „мнихоу нѣкоемоу роусиноу водѣщоу его

*

(Рашка), и вь роушкы монастирь бывь... власы.... ωтложи,..." (в. Шафарик, Лет., стр. 59.).

Последњи пак родословац, а то је онај, који је *[510]* око половине прошлога века саставио „Родослов светих цареј србских или илирических" (в. Гласник, V, 31.; Гласник, XXXV, 18.) тешко да је био Србин родом, јер он тврди, да инок онај није био ни Русин ни Србин, већ „Славянъ" а то ће рећи *Бугарин*, из бугарског манастира у Св. Гори Зографа, и он каже, да је стратилат нашао „Радка" у том бугарском манастиру, а не у рушком, као што Доментијан и Теодосије пишу.

Но лако ћемо с Бугарином, — али шта ћемо с Русином и са Србином, и како и чим да изјаснимо замену старијег Русина са млађим Србином? Помиње ли св. Сава тога тобожњега путевођу свога, и шта он каже, како је доспео у Св. Гору?

Св. Сава поменуо је најмлађег сина свога оца и каже за њ: „немогоу єго нарещи сына, нь робь.... си створи, ꙗко и блоудныи сынь, ωставивь благаго ωтьца и господина, и — матерь и — братїє, — и ωбнажи все безоумїємь своимь. и ωтидохь вь страноу тоуждоу далече" (в. Живот св. Симеуна од св. Саве у Шафарика, стр. 7.); а брат св. Саве, велики жупан Стефан, потоњи први венчани крањ српски, помињући у животу свога оца одлазак млађега брата из „мира", каже само „и вьзьмь крьсть свои и абиѥ изиде невидимо" — и вели даље, да су га они, које је отац његов послао био да га траже, нашли у манастиру пресвете Богородице „рекомыѥ вадофедь (Ватопед), вьзьмьшаа апостольскаго и ангельскаго ωбраза". (Шафарик, стр. 11.).

Сам св. Сава дакле не помиње а и брат његов Стефан не зна за инока; Доментијан мних (писао г. 1251.) помиње неког инока, али он не каже, да је с њим Растко одбегао у Св. Гору; Теодосије мних (писао на крају XIII. или почетком XIV. века) не само зна, да је Растко с тим иноком одбегао, већ зна и то, да је инок тај био Русин родом. Познији компилатор претворио је Русина у Србина, а најпознији истерао је или истесао је из „Русина или Србина" Бугарина.

Тако пише у изворима.

А шта ћемо ми — ми позни потомци наших старих родитеља и обновитеља — рећи?

Како који! Један, н. пр. Панта из Београда, држаће се најмлађег и последњег родословца, Троношца, и он ће вам, будући Бугарин, казати, да је онај Богом послани инок био родом Бугарин, и да се Радко закалуђерио у бугарском манастиру Зографу; други, на пр. ја, ако успишем кад што о св. Сави, држаћу се првога извора (Стефана, брата Савиног), те не ћу ни поменути каквога инока, већ ћу просто рећи, да је Растко одбегао из двора очина у Св. Гору и тамо се покалуђерио у грчком манастиру Ватопеду; а трећи, Русовласи, држаће се Теодосија и Карловачкога родословца и написаће, да је Растко с иноком Русином одбегао и покалуђерио се у руском манастиру у Св. Гори; на послетку устаће четврти, Србенда, и држећи у левој руци књигу цароставну отворену, и показујући прстом од десне руке на место једно у отвореној тој књизи гневно ће повикати: Какав Русин, какав ли Бугарин? Та Србин је био онај калуђер, који је одвео Растка — Саву Србина — у Св. Гору! *[537]*.

б) О имену и називу првога српскога цара.

Стефан краљ Урош III., отац првога цара српског Стефана, помињући у хрисовуљама својима (за епископију Призренску, у Гласнику, књ. 49., стр. 361., и за задужбину своју, Високе Дечане, у Миклошићевом Зборнику, стр. 90.) страдање своје а на име, како га је отац његов, послушавши зле саветнике своје, лишио света очију, додаје: „И ѥщє къ семоу и въ заточєниѥ въдасть мє, и съ чєды моими прѣдати мє държати въ Константинѣ Градѣ цароу Андроникоу, рєкшє, ꙗко по семь нє ꙗвити сє имєни моѥмоу ни чєдомь моимь ни видѣти землѥ ѡтьчьствиꙗ моѥго“.

Чеда та помињу се по имену у најстаријој повести о том краљу Стефану Урошу III. (види у Зборнику Житија српске господе, тако званом Даниловом Родослову, изд. Даничић, стр. 163.), где се каже, да је краљ Урош II. (Милутин), ослепивши сина свога Стефана, оправио га к тасту своме цару Андронику у Цариград са два сина његова, *Душаном* и *Душицом*.[2]

[2] „Milutinus misit eum (naturalem filium Stephanum) Constantinopolim ad socerum suum Andronicum, cum duobus filiolis, (quorum unus brevi mortuus et alter Dussan appellatus), in custodia tenendum“, вели Павао Ритер (Витезовић) у „Origo, progressus et finis — domus Nemanjiae“ „ex Mauro

Покојни Даничић приметио је, да у Лавовском рукопису поменутих житија стоји *Душманом* место Душаном. У Рајићевом изводу из Даниловог родослова, прављеном у Хиландару год. 1758., стоји такође „Душманом“, па тако и у његовој Историји, књ. II, 525. (прво издање). Прочитај и примјечаније 1., на стр. 602.

У житију пак истога краља Стефана Дечанскога, које је Григорије Цамблак, дошавши после године 1393. из бугарске у српску земљу и бивши неко време игуманом у Дечанима, списао, каже се само, да је Стефан ослепљен и послан у Цариград и заточен тамо он „и сь двоими его дѣтми. *[538]* Вторіи по младньствоу носещіихь вьзрасть“. (Гласник, XI, 50.); али Цамблак не помиње ни ту ни на страни 59., где каже, да је млађи од она два сина Стефанова умрьо у Цариграду, ни на стр. 63., где прича о повратку Стефановом из Цариграда, и где каже, да је Стефан сина, који се с њим из Цариграда вратио, предао деду његовом, краљу Милутину.

У руском хронографу а српском цароставнику има извод из поменутога житија, списанога Григоријем Цамблаком, но у том хронографском изводу помињу се по имену оно „двоје ђеце лудо“, која су с оцем оправљена у Цариград. У Изборнику А. Попова пише на стр. 47.: „со двѣма дѣтми, единъ ѹбо Дꙋшмана нарицаемъ а дрѹгын Дꙋшана Стефанъ“; у Житомишљићком цароставнику (Гласник, XXXII, 258.); „и сь двоими его дѣтьми: единь оѹбо Дꙋшьмана нарицаеть се, а дрѹги Дꙋшань Стефань“; тако и у Гласнику X, 265., и у Реметском цароставнику. Но на другом месту стоји у руском хронографу (Избор., 51.): „Стефанъ же сынъ его глаголемый Дꙋшанъ“, и опет на стр. 53.: „Стефанъ Дꙋшана“, а Житомишљићки староставник и извод онај у Гласнику X, стр. 267. има: — — „глаголеми Доѹшана“. Но од куд у хронографу (цароставнику) тих имена „Душмана и Душана“, кад у извору његовом тих имена никако нема?

Ја мислим, да је имена та у извод за хронограф уметнуо састављач хронографа, а узео их из Константиновог житија деспота Стефана Лазаревића, које му је било добро познато. Ко је дакле правио извод тај из Цамблаковог жи-

---

Orbino“, но то место није узето из Орбина, у којем га нема, већ из српског повесног извора.

тија за хронограф и правећи извод тај утрпао у њ „Душмана и Душану?“ Г. Стојан Новаковић мисли (Starine, X, 51.), да је извод тај правио Србин у српској земљи, а други узимају, па и ја с њима, да је поменуто житије изводио за хронограф Рус у руској земљи.

Но о том на другом месту, а овде дужност ми је само констатовати, да Константин философ, родом Бугарин, око године 1431. доиста пише: „Дечанскыи.. роди два сына: Доушьмана и Доушаноу. Сь Доушана прѣстоупи прѣдѣлы отьць своихь и поставлıаеть се самовластьно царь“ (Гласник, XLII, 257.) и на другом месту (тамо 258.) „ıако оть дьни царıа Стефана, Доушаноу рекомаго“. И г. Панта се јако љути на тога бугарскога философа, и може бити већма него ја, који сам такође љут на тога Бугарина, али не из онога узрока, због којег се Панта ражљутио на њ. Г. Панти је неправо, што је Константин рекао, да је Душан преступио границе постављене оцима његовим, краљевима, а на име првим венчаним краљем и св. Савом, који је венчао на краљевство тога првога краља, брата свога, и који је управ установио краљевство, те, не задовољавајући се с називом краља, самовласно се поставио царем. А мени није само то право, што је тај Бугарин а грчки васпитаник мислио, да ће нас Србе задужити Бог зна како, ако у животу деспота Стефана Лазаревића докаже и покаже, да је деспот тај изданак од лозе, која иде и допире чак до Ликинија Мучитеља и Консте Зеленога, односно до Константије, кћери тога Консте а сестре цара Константина великога и жене Ликинија Мучитеља, родом Србина; или украће да кажем, што је он — Бугарин — градио родослов српске господе и што је он у том родослову први написао, да је Дечански родио два сина: *Душмана* и *Душану,* мислећи ваљда, да он боље зна, како се први српски цар, док још није био ни цар ни краљ, и како ли млађи његов братац звао и називао, него што је то непознати нам састављач оне најстарије повести о Стефану Дечанском, који је Србин био, знао. И колико се само због тога љутим на тога Константина философа, што је место краснога „Душан и Душица“ написао „Душман и Душана“, толико се двапут више морам љутити на српске родословце, који се повели за Бугарином, те и они бугарски или бугарећи пишу: „и роди два сина, Доушьмана и Доушану. Сьи же Доушана бисть краль,

изъ кралевьства венчанъ бысть на царство" и т. д. (Starine, IX, 77.) Тако је у Загребачком, и у најкраћем родослову (тамо стр. 90.). Но у Пајсијевом опширнијем родослову стоји: — два сина: „Доушмана и Дȣшана; и Дȣшанъ оумираетъ въ царствȣющоумоу градȣ; Доушманъ же оцȣ непокоривъ" и т. д. (Летопис Матице Српске, књ. 150, стр. 79.). — „Primus filius Dusman (Дȣшман), secundus... Duschan (Дȣшан). — Duschman factus est czar Serviorum" etc. (Arkiv, III, 13.)

Нешто је из тих побугарених родослова и цароставника прешло и у летопис српске господе, не у онај први већ у познији летопис, у коме се каже: „(Краљ Дечански) роди два сына: први сынъ его Стефанъ, иже бысть први царь Срблюемь, наричеть се Доушана; втори.. Симеонъ"; и опет мало даље: „Тоже лѣто вьцари се сынъ его Стефанъ Доушана". (в. Гласник, XI, 147; Гласник, I, 165; Гласник, LXIII, 47.; Летопис Матице Српске, књ. XII, 48.); и због тога, што је тај други или познији летописац написао, да Стефан цар наричет се и Душ*ана*, морало се и у Даничићевом речнику из књижевних старина српских и у речнику, што га издаје хрватска академија у Загребу, уз „Душан" поменути и „Душана", као год што се у истим речницима уз Душан и Душица помиње и „Душман и Душмана".

Архимандрит Дучић помиње (в. Старине Хиландарске стр. 103.) запис у једном јеванђељу, писаном г. 6864. инд. 9., где се каже „Вь то врѣме прѣстави се — први царь срьбсккыи, сынъ светаго крала Оуроша III. Стѣфанъ Доушана, юмоужe бȣди вѣчна паметь". И Виктор Григоровић (Пут., II. изд., 31.) *[539]* прочитао је „Стѣфанъ Доушана", но руски архимандрит Леонид каже (Гласник, књ. 44., стр. 236.), да у том запису стоји Стефан Душан а не С. Душана. [Упор. Записи и натписи, 111, I, стр. 40.].

Но било тако или онако, свакако запис тај није писао савременик, већ га је дописао познији побугареник и тим се записом не може доказати, да су место „Душан" још савременици његови говорили и „Душана".

Још ми остаје, да поменем, шта славни Троношац, илити шта најстароставнија између цароставних наших књига каже о личном имену цара Стјепана.

„Сей — реч је о цару Стјепану — во истинȣ (бысть) великодȣшенъ, ѿ Болгаръ нарицаемъ Дȣшанъ, ѿ Тȣрковъ

Дꙋшманъ, ѿ нашихже Сиднїи; сей человѣкъ неспокоенъ (непокоянъ), ратолюбецъ, властолюбецъ и сластолюбецъ, мало въ чемъ находился сходенъ быти нравомъ породи своея" и т. д. и т. д. (Гласник, V, 66; Гласник, XXXV, 39.). Ето, шта ти старославна књига каже, ко је цара Степана Душаном, ко ли Душманом назвао. Па сад, знајући то и какав је по нарави био први цар твој, — ћути и мируј, Србине!

„Stefano Duscian" пише Мавро Орбини (p. 260), а Лукаревић вели на страни 48-мој: „Vuksan, ouero Dussan (questa parola vol dire elemosinario,[3] figliuolo maggiore di Vrosc; che poi sbattezandosi secondo il costume de' suoi maggiori, si fece domandare Stefano; e acquistò nome d' Imperatore di Seruia, Grecia e Bulgaria".

Но „Душан се није никад сам потписивао Дꙋшанъ", вели Стојан Новаковић (Годишњица, VI, 43).

И родитељ његов не зове га друкчије, но само „Стефан" (Гласник, 49, стр. 361. и 365; Miklosich, Mon. serbica, p. 90.; ср. Данилов родослов, стр. 207.);

И у одломку најстарије повести српске о краљу, потоњем цару, Стефану, у том родослову зове се он само *Стефан* (стр, 215. и даље); и први летописац српски, који је састављао летопис господе српске пре Константина философа, родом Бугарина, зна само за цара *Стефана.*

И *јуначке* песме наше знају само за цара Стефана. Натписи у Вуковој збирци гласе: *„Душан* хоће сестру да узме" и „Удаја сестре *Душанове*" и „Женидба *Душанова*" али песма ова почиње са

„Кад се жени *српски цар Стјепане*",

а она друга:

„Пије вино српски цар *Стеване*",

а прва:

„Боже мили, чуда великога!
„Ев' остаде двоје сирочади:
Једно јесте српски цар *Стефане*" и т. д.

У зборнику Гиљфердинговом: Боснія и т. д. почетак песме (стр. 155.) гласи:

---

[3] Фра Андрија Качић пише (Razgovor ugodni i t. d., издање Млетачко од 1801.) на стр. 40: „Stipan — činjaše lemozinu toliko veliku da se izreći nemogaše, i zaradi toga imade ovo lipo ime: Stipan lemozinar". [Упор. Орбини, стр. 261].

„Вино пие Србски царъ Стефане,
у Призрену, своме Цариграду,
а са синомъ своимъ, *царъ Шћепаномъ*".

И у причама српског народа помиње се „силни цар Стефан" (в. у Вукову речнику под „Котор" и „Обил".) Орбини вели на једном месту [стр. 299], да су Которани још у његово доба помињали „Stefano Imperadore", називајући га у свом језику „Zar Stiepan".

Па кад је то тако, што онда кличе тај Бранко:

„Све од мора Јадранскога
„И од града тог Белога,
„Све од оног Дренопоља,
„Што с' отеже Мору Црну,
„Све то *Душан* себи згрну,
„(То учини Божа воља),
„*Душан, Душан, бујна река,*
„Србин јунак па до века! [Ђачки растанак, ст. 548—55].

Но то је поскочица, а у поскочици не пази се, шта ће се и може се свашта рећи!

Као краљ писао се цар Стефан: Стефан *четврти* (Miklosich, Mon., 111.; Гласник, XI, [137]; Аѳонскіе акты од Т. Флоринског, стр. 66.; Григоровића Пут. II. изд. стр. 43. бр. 17. и стр. 44. бр. 22.); и у натпису (в. Јастребова Податци и т. д. стр. 61. и Милојевић од Величка Трпића, стр. 96.) и запису (Старине Хиландарске од арх. Дучића, стр. 99.) назива се он краљем Стефаном *четвртим*. А за што Стефан *четврти?*

До њега је било седам краљева од племена Немањина:

1. *Стефан* први венчани краљ,
2. Радослав краљ,
3. Владислав краљ,
4. Урош I. (храпави краљ),
5. *Стефан* (Драгутин).
6. Урош II. (Милутин),
7. Урош III.

Но сви ти краљеви додавали су имену свом име „Стефан" или замењивали своје име тим именом, о чем види примере у Даничићеву речнику из књижевних старина под „Стѣфанъ".

Осим три „Уроша" било је два особна Стефана и према томе место Стефан четврти требао се Душан писати Стефан *трећи;* или, ако су у рачун узети: *Стефан* Радослав и *Сте-*

фан Владислав, — Стефан *пети.* Или да није изостављен из реда и рачуна Стефан (Драгутин), брат старији *деда* Душанова, Стефана Уроша II. (Милутина)? Или на послетку, да није Душан почео и у рачун узео Стефана Немању, св. Симеуна, којега он у својим хрисовуљама назива *првим господином* (владиком) земље српске? (Miklosich, Mon., 133. и 136.; Гласник, XXIV, 233.), те ако је почео од њега рачунати, био би Стефан првовенчани Стефан *други*, а Драгутин Стефан трећи и по том он (Душан) Стефан четврти. *[568]*

в) Feyezkeo = Сланкамен?

Бонфиније пише у угарске историје а IV. декаде књизи другој на крају, да се у рату краља Матије с Чесима особито добро понели Стефан Запољанин, гроф сепешки, и Вук Деспот (Lupus Despotes), и да је за то краљ Матија обасуо првога многим почастима, а потребитом деспоту даровао је кастио *Feyezkeo* („Despotam egenum castello Feyezkeo donavit").

По Бонфинију пишу исто тако или мало друкчије и Левенклав (у Пандектима, стр. 213., и у Историји мусулмана, стр. 17. — „das kastell *Feiezko*") и Орбини (стр. 342.): „Vuk — da Rè Mattia hebbe in dono un nobil Castello, chiamato Feiezco", а Дифрен (Illyricum vetus et novum p. 71.) — „Vukus, Bonfinio Lupus adpellatus — à rege (Mattia) *F(r)iescam* castellum obtinuit".

Рајић (III, 269.) пише, да: „Бранковичъ... дари... учиненныя отъ Краля Вуку тако описуетъ: „Второму же Вуку Деспоту отечества своего лишенну дарова градъ зовомый *Феiешкю, еже есть, Главатый камень*"... (ср. Гласник, XXXV, 92.), па пошто је упутио читаоца још Бонфинију, — продужио је Рајић: „Сего *[569]* Деспота престолный градъ былъ *Сланкаменъ,* идѣже и до нынѣ церковь отъ него созданная, и градскiя стѣни уже развалени зрятся. Негли сей Сланкаменъ въ тое время Унгарскимъ дiалектомъ назывался Главатый камень; неизвѣстно обаче есть, толко догадъ быти можетъ". [269—270].

Енгел (III, 444.): „Seine ihm (Despot Vuk) vom König angewiesene Residenz war zu Slankemen", а на стр. 446.: „Der König Matthias verlieh ihm zu seinem Sitz das *Schloss Fejeskö, wozu Slankemen gehörte*", а Феслер стари (V, 557.): „an Wuk

vergab der König *Szalankamen und Fejeskö*", и Катанчић (в. Гласник, V, 192.) „и зато је од краља градић Сланкамен (Fejeskö) на поклон добио".

Бонфиније је дакле први био, који је по имену поменуо град неки, који је краљ Матија Вуку деспоту поклонио и тај град пише се „Feyezkeo". Но Бонфиније, угарски историк, био је родом Талијан, и Бог зна, да ли је он добро записао име том граду, или да ли је штампар исправно наштампао добро написано име тога града? Може бити да Feye*z*keo погрешно стоји место Feye*r*keo (Fejérkő).

Nuncii Regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae издали су на свет г. 1790. „Fundamenta, quibus ostenditur tres inferiores Slavoniae comitatus semper ad jurisdictionem Regni et Bani Slavoniae pertinuisse", и ту промеморију прештампали су родољуби у Загребу г. 1832. У брошурици тој наћи ће читалац на стр. 10. поменут уговор бискупа Загребачког са Вуком деспотом (cum Lupo, Rasciae Despota) „quo castrum suum *Fejérkö*, nativo idiomate *Belaztena* in Slavonia situm Decimae submittit. Castrum hoc actu etiam in comitatu Posegano reperiri palam constat" (Ср. Arkiv, II, 426, ноту**). Вук деспот дакле држао је у Словињу (Slavonia) град, који се угарским језиком Fejérkö а нашим „Бела стена" називао, и тај град, који је тада лежао у Крижевачкој жупанији, поклонио је краљ Матија Вуку деспоту, а не Сланкамен или Главати камен. У Срему држао је Вук Купиник и Беркасово са селима, што су градовима тима припадала. (Читај о том у VIII. књизи Рада југославенске академије расправу М. Месића „Племе Бериславића" стр. 53.—62.; и у „Starine", књ. V, листине под бр. XV, XVII, XVIII, и XXII. стр. 120. и д.).

Лукаревић не помиње ни Fejerkő ни Feyezkeo ни Fejezco ни Friesca, — али зна за *Белу Стену* и он пише на стр. 102.: да Гргур, најстарији син деспоту Ђурђу Вуковићу, није имао деце, а најмлађи Лазар да је имао само три кћери, но за Стефана, средњега сина Ђурђевог, вели, да је осим Ђурђа, потоњег архијепископа Максима, и Јована, које му је родила жена његова а кћи Аријанитова, и коју он погрешно „Теодора" место „Анђелина" назива, имао још „et Vuk *naturale*, che fù Generale d' Vngaria, Celebrato da Bonfinio, il quale non procreò figliuoli" — и даље вели, да се тај Вук родио у Белој Стјени у Хрватској а умр'о у Купјенику и да је сарањен у

цркви св. Николе, („nacque in Biela stiena nella Croatia, et mori in Kupienik, et fu sepelito in San Nicolò, bench' egli desiderasse fosse sotterato à Rausa".)

Вук је био натурални син али не Стефана већ Гргура, старијега брата, који се родио год. 1415. или 1416. и који се г. 1439. са Смедеревом предао турском цару Мурату, од кога је ослепљен год. 1441. и враћен оцу 1444. год. Вук се морао родити пре 1439. год., јер је већ год. 1458. тражио, да помоћу турском постане деспот у српској земљи а г. 1465. био је већ „non parvae apud regem (Matthiam) auctoritatis", као што Бонфиније (Dec. IV. l. I. [ed. 1606], p. 542.) сведочи, а тада му је могло бити 27 и још која година.

Ко је Гргуру родио и где се родио Змај деспот Вук и где је одрастао он, ја не знам, јер не могу да верујем Лукаревићу, да се он у хрватској *Белој стени* родио. Или је Лукаревић нешто начуо али није добро разабрао за неку Белу Стену, коју је Вук деспот држао и поседовао; или је помешао због тога држања и поседовања Лукаревић ту Белу Стену са другом Белом Стеном, градом у Мачви, у којој се може бити Вук родио; — а где је и код кога је одрастао Змај огњени Вук, то ти каже песма:

„А краль (у Леђену граду) рани то діете лудо,
„Кад' діете бѣше одъ крштеня,
„Доведоше и попа и кума,
„Те крстише оно дѣте лудо,
„Дивно су му име изабрали,
„Дивно име Змай-Огнѣный Вуче,
„Кад' онъ бѣше одъ године двіе,
„Кано друго е одъ петъ годинахъ,
„Кад' имаше петъ годинахъ данахъ,
„Како друго одъ десетъ годинахъ,
„Кад' напуни до десетъ годинахъ,
„Поче носит' свіетло оруже,
„Па иђаше на мейдане често,
„А своесе стигнуо памети.

(Пѣванія Церногорска и Херцеговачка сабрана Чубромъ Чойковићемъ, Церногорцемъ, II, 1837., стр. 280. и 281.)

Дивна је то песма, но да ли је *Вук Гргуровић* одрастао у двору краља Леђанскога или пољскога и угарскога краља Владислава, то није ван сваке сумње стављено, шта више, могло би се рећи, да није; но то се овде не пита, већ се

пита, која је то црква св. Николе, у којој је по Лукаревићу сарањен деспот Вук?

Ћирил Живковић, протосинђел и управитељ манастира Гргетега у Фрушкој гори (потоњи владика Пакрачки), записао је 1. јуна 1778. г., да је слушао *[570]* од Вићентија Поповића, епископа Вршачког, старца од 80 година, да му је у младости казивао Ђорђе, духовник Шишатовачки, ком је тада било осамдесет година, а исто тако да му је причао и Петар Чупић из Нерадина, старац од 100 година, да је слушао у детињству свом митрополита Исаију Ђаковића († 1708.), којега је он послуживао, где казује, да је Гргетег основао и саградио *Змај и Огњан Вук Бранковић*, деспот српски, и да га је тако назвао по имену свога оца Гргура. Храм је те цркве св. отац Никола и у припрати њеној на десној страни написан је „**Вꙋкъ деспотъ основатель сеѥ св. обители Гергетега лѣта 1471.**“ На та причања и казивања ја не полажем много а образ Вуков написан је тек усљед тога записанога Ћирилом причања. У Гргетегу има рукописни минеј и из записа на крају од г. 7134. = 1626. дознаје се, да је био „**Монастиръ близь Кꙋпинова светога Николи, глаголеми Грабовацъ**“. [Упор. Записи и натписи, 1174, I, стр. 313]. Може бити да је у том манастиру сарањен Вук деспот, који се по свој прилици преставио у Купинову 16. априла 1485. године.

Но то је само нагађање, а истина је само то, да Бонфинијев кастел Feyezkeo а управо Fejérkő није град Сланкамен у Срему на Дунаву, већ град Бела Стена у Славонији, у негдашњој Крижевачкој жупанији.

г) Проклета Јерина.

У Милићевића делу: „Кнежевина Србија“ помиње се на много места „проклета Јерина“. Не мораш тражити та многа места у том огромном делу, већ погледај у регистру његовом под „проклета Јерина“ па ћеш знати за тињи час, шта је све градила и саградила та „проклета Јерина“ у српској земљи, а на име да је она осим Смедерева градила Авалу, град на Сутесци, град на Девојачкој стени, град на Драгошевцу, на Островици, на Тресци, град Брвеник, град у Прилипцу, град Бован; да је зидала Словац, Кошљанске стене, Обође; да је пробила Просеку, и да је њен друм од Пожа-

ревца до Смедерева. Тако прича народ — вели г. Милићевић — и још прича тај народ, да је и град „Градину у Полимљу градила Ђурђева Јерина и да је с великом муком довела воду из планине Бјеласице с оне стране Лима, проведавши је чунковима испод Лима (в. Годишњицу, књ. IV, стр. 347.);" да је „стариную крѣпость Хиссарджигъ... строила, по преданію, Єрина, жена деспота Юрія Бранковича" (Гильфердингъ, Боснія и т. д. стр. 688.); да је она разорила град Ерцега Степана у селу Ерчегама (Гласник, X, 335.).

Г. Матковић, тумачећи у Раду југосл. академије (књ. 56. стр. 174.) путопис Курипешићев од г. 1530., вели, да је његов градић Звечај (Zwetzay) често у српској историји спомињани Звечан град, и да га је зидала „пуница србскога краља Милутина, царица Ирене". Но то је узео Матковић из Јукићеве Босне, стр. 45., који је чуо, где народ помиње Јерину, а он помислио, да ће то бити царица грчка Јерина, пуница Милутина краља. У Дневнику дубровачких посланика од године 1792., који је Енгел приопштио у „Geschichte des Freistaates Ragusa, Wien 1807:" каже се за град Звечан, да га је, као што се казује, градила Јерина, жена Ђурђа деспота. У том истом дневнику помиње се на стр. 323. Скопље, „citta Uschiup, nella vicinanza della quale videro un *antiquo acquedotto* mezzo rovinato, volgarmente detto Gerina Ciupria cive Ponte di Jerina, moglie di Giorgio Despot". Исти тај акведукт Скопљански спомињу и старији путници из XVI. и XVII. века (Starine, X, 253.; Срб. Новине за г. 1857. бр. 10.), но ти старији путници не спомињу Јерине.

У књизи „Пут лицејских питомаца", коју је саставио покојни Коста Поповић а на свет издала Уједињена омладина српска г. 1867., помиње се одмах на стр. 3. „Јерина, жена слабога Ђурђа Смедеревца, коју народ зове „проклетом". А зашто проклетом? Народ је за цело имао право, што ју је тако назвао. — — Упитај у Србији за сваку стару зидину, ко ју је зидао, свагда ће ти свако одговорити: „проклета Јерина". Има градова у Србији, који су далеко били пре Јерине, ал' је ово прешло тако рећи у крв од њених зала; ко хоће да зна њен карактер и њеног мужа, тај може најбоље дознати из српских народних песама". Тако млади лицејски питомци јестаственичког одељења, који су путовали по Србији г. 1863.

Но шта вели о том чувени М. С. Милојевић? У Путопису дела праве-старе Србије пише он у књизи I. на стр. 189.: „Што се тиче самог Краљевића Марка, њега треба двојити у Марка сина краља Вукашина, дакле правог и историјског, управо краља Марка, сина проклетог Вукашина краља, и Краљевића Марка српског или народног у песмама народним, који је у свом имену оличио тадашњи српски народ и његово стање. Тако је исто и тако звана проклета Јерина сама измишљотина, у којој је оличено тадање стање народа српског. *Од ове ваља разликовати другу историјску и праву Јерину, жену деспота Ђурђа Бранковића, поштену, честиту, благу и добру душу, која за целог свога века о свом трошку једва подиже једно једито наше Смедерево*". Милојевић каже дакле, да ваља разликовати ту праву Јерину од оне проклете Јерине, те измишљотине пучке, но г. Панта не ће да двоји и одваја једну од друге и да прави те разлике, и Панта пише: „Ђурађ, син Вуков, „Смедеревац" и његово благочастиво и христољубиво подружије — *проклета Јерина" [571]* и т. д. (Гласник, LXIV, 336.). Да ли је знао — но како могу питати, да ли је знао г. Панта, како је ниско пао написавши то? Јер знати то па опет написати тако, могао би само човек пуст, што Панта није никако. Г. Панта није дакле знао и тешко да ће икада сазнати и признати он, како се г. Милојевић оним разликовањем високо узнео над г. Пантом — а што се мене тиче, то не могу не радовати се, што сам се бар у једном питању могао позвати на самога Милојевића, изобретника разлике између „Блгара" и „Бугара", против г. Панте, који је усвојио ту разлику те постојано и доследно и дан данас разликује Бугаре од Блгара, не марећи ни најмање, што се многи љуте на њега због тога разликовања. А како се тек ја овога часа морам љутити на њ, што између Блгара и Бугара прави разлику а између Јерине, жене Ђурђа Смедеревца, „те честите, поштене и благе душе", и оне „проклете Јерине" не ће да прави и не ће да призна, да има икакве разлике.

Ко је градио градове и пробијао стене и градио друмове у земљи, која се доцније по народима, који ју заузеше, назвала српска земља и земља хрватска и бугарска земља? Градили су их Римљани и дограђивали су их и обнављали Грци илити Ромејци. Бугари, Срби и Хрвати, кад су год могли, рушили су те грчке градове и још за Стефана Немању каже

син његов истога имена: „И градъ Перьникъ... скроушивъ силою своею и въ шпоустѣнiе сътвори и, и градъ Стобъ, и градъ Земльнь, и градъ Бельбоуждь, и градъ Житомитьскъ, и град Скъпль, и градъ Лѣшьскъ..., и градъ Градьць, и градъ Призрѣнь, и градъ сльвны Нишь, и градъ Свръличь, и градъ Равьныи, и градъ Козьль: тѣхъ градовъ съкроушь и до конца шснованиꙗ ихъ искорѣни и, не шста бо ками на камени, иже несъкроушише се, иже и невоздвигоше се и до сего дьне“. [Šafařík, Památky, Живот Стефана Немање од Стефана Првовенчаног, стр. 8]. То исто вели син писац житија свога оца, да је учинио он и са грчким градовима у Зети и Далмацији „испровръже и раздроуши (Дань градъ, Сарьдонiкиин градъ, Дривость, Росафь градъ, рекомыи Скьдрь, градъ Свачь, градъ Лъцинь, градъ славьны Барь) и измѣни славоу ихъ въ шбразь шпоустѣниꙗ, грьческою име истрѣбивь, да неименоуеть се име ихъ штнюдь въ шбласти той.“ [Ibidem, Живот Стефана Немање од Св. Саве, стр. 8—9].

Прича се — пише Милићевић на стр. 1101. — да су градић Качан или Качер градили *Јелини.* За град „Лјешак“ говоре — вели Гедеон Јуришић у Дечанском Првенцу на стр. 107. — да је *јелински.* „Die Volkssage verstehet in Bosnien — приметио је Blau, Reisen in Bos. u. Herzegov. на стр. 30. под † † †) — unter dem Namen Grk im Allgemeinen die vor der slavischen Einwanderung dort sesshaften Nationalitaeten. So wird z. B. die Gründung der Burg Stari Grad bei Sarajewo den Grk-Königen zugeschrieben“.

Па како је и од куда је то, да се у Подунављу и у Шумадији скоро за сваку стару градину каже, да ју је градила Ђурђева Јерина? Житељство у тим земљама није староседилачко — па и казивање то, мислим, да није давнашње и да се оно тек у прошлом веку распрострло и раширило. А што је за име Ђурђеве Јерине прирастао епитет „проклета“, може бити да је узрок то име „Јерина“. У грчкој царевини било је неколико царица, које се тако звале. Осим царице Јерине, таште Милутинове, жене по опису грчких историка таке, од које да те Бог сачува, подсетићу те само још на царицу Јерину, која је јединца свога, цара Константина, у оној истој дворани, у којој га је родила, грозно *ослепити дала.* (в. Fr. Chr. Schlosser's Geschichte der bilderstürmenden Kaiser, S. 327.).

А у песмама и причама народнима ништа лакше и обичније, но помешати једно лице с другим и због неке сличности пренети на позније лице, што се односило и тицало старијег каквог лица. *[603]*

д) Трилогија.

I. Сиромах Дмитар из Купиника.

У Паризу у „Народним архивама“ храни се писмо, писано у српској земљи г. 1535., којим Хосрев-бег (**Хȣсрємъ бєгъ**, Usrefbeg, санџак Смедеревски и господар Београдски и подунавски — или српски) моли угарскога краља Фердинанда I., да пусти на слободу трговца Дмитра из Купиника, који је на вери ухваћен.

Писмо то нашао је у поменутим „Народним архивама“, преписао га и приопштио Иван Павловић у 51. књ. Гласника на стр. 115., и оно, као што га је г. Иван прочитао, гласи: „**Милостию божиѡмъ многѡ поклонениє всєчасномȣ, почтєномȣ, всакоє части достоиномȣ, високородномȣ кралъ Фєрандȣшȣ пишємъ азъ Хȣсрємъ бєгъ, господаръ смєдєрєвски и бєограцки, пишємо вашои милостє: си сиромахъ Дмитръ Кȣпиниħъ, тръгѡвцъ, на вєрє ӯхиħєнъ, а за то зна каша милостъ. Кадъ є вєра трєба да є вєра, и кашє милости зємлє тръгѡвци кои доходє ѡвамо: како чъсно и мирно доħȣ, ми чъсно и мирно съчȣвамо и ѡдъправимо; и ми сє надамо ѡдъ вашє милости за сиєга сиромаха Дмитра, да би вашє господство сиротє старє маикє мȣ сȣзє ȣставили**“.

Ко је краљ „Ферандуш“ — ти ћеш и сам знати, драги читаоче, а за Хусрем-бега (Хозреф-бега, Усрев-бега) казаћу ти, да је од г. 1523. после Ферхата био паша у Босни, до г. 1534., за тим (од 1534. до 1536.) паша и господар у Српској земљи, у Подунављу, а г. 1536. опет се вратио у Босну за господара. Но овде није главно нити се пита, ко је и шта је био Хозрев-бег, који је писао то писмо, нити се пита, чији је краљ био краљ Ферандуш, коме је писано то писмо, већ се пита, ко је и какав је тај трговац Дмитар, зарад којега пише Хозрев-бег краљу Фердинанду, и да ли је он био Србин или Бугарин или Хрват и од куд је био родом он, и колико му је од прилике могло бити година, кад је ухваћен од људи краља Фердинанда, и каквог је био лика и облика, и каквог стаса и узраста тај Дмитар, и колико је језика знао, и зашто

је управо ухваћен он од људи архидуке аустријскога а краља чешкога и угарскога? То се пита, и на то ти мени одговори, ако знаш, а ако не знаш, то нека на то, на та сваколика питања, одговори г. Панта у Београду.

Не знам, да ли је тебе копкало, или да ли је г. Панту у Београду копкало, да што потање дозна о том сиромаху Дмитру и да ли је збиља што дознао о њему? — али ја од г. 1882., кад је писмо то изашло на свет, нисам мировао, већ сам тражио и тражио, и тражио сам годинама, да што више дознам о том Дмитру трговцу, за ког се господар српски г. 1535. толико заузимао, и милом богу хвала, могу ти сад рећи, да знам, ко је и шта је и од куд је био и зашто је управо ухваћен тај Дмитар. Наиме знам, да му је отац био Србин и да је био родом из Купиника (негда града а сад села Купинова у Срему) и да му је било око 25 год. од рођења, и да је био округла лица и омањег узраста, и да је осим свога језика знао врло добро турски, и да је био *ухода турска* и да је уходећи допирао до Беча и т. д. и т. д.

Ти се мргодиш, и г. Панта у Београду врпољи се, а обојица мислите и размишљате: „Од куд тај то зна и ко да верује томе, што тај ту говори? Од куд њему пасош Дмитра трговца од год. 1535.? Та тај прави „хец“, тај само дражи нас и будући сам раздражен, хоће баш да са свим раздражи г. Панту у Београду!“

Ти дакле мени не верујеш, и видим да би желио, да се увериш о оном, што ти ја рекох о Дмитру трговцу. Па кад желиш то, а ти се потруди до Брисла, престонице белгијске краљевине, и тамо ћеш у државној архиви наћи писмо или извод из писма једног од 20. новембра 1531. и прочитавши писмо то од почетка до краја уверићеш се, да је све оно истина, што ти рекох за Дмитра трговца.

Шкрипиш! Разгневио си се те шкрипиш и баш си се ражљутио на мене, што те шаљем чак у Брисел (Bruxelles), да се увериш увидом у писмо Бучињолино од 20. новембра 1531. о истинитости мојих горњих речи о Дмитру из Купиника. Но уталожи се и утоли гнев твој, читаоче драги! Та нисам ја г. Панта у Београду: нисам онако злобан и осветљив, онако уско- и немилосрдан и грозан, као г. Панта у Београду. Он, да је сада на мом месту, не би те жалио нити би те штедио, већ би те зацело отправио чак у Брисел. Но ја, као

што рекох, нисам Панта ни Пантине ћуди, нит' су у мене уске Пантине груди, и ја ћу ти уштедити тај далеки пут у Брисел.

У поменутом изводу из писма Бучињолиног од 20. новембра 1531. стоји између осталог и ово: „Auditumque est Belgradi ab eo, qui Viennam exploratum iverat Majestatem Vestram (то је краљ Фердинанд I.)... *creasse quendam Servianum Despotum Serviae*, ad hoc muros Viennae refecisse, fossas circum muros ampliores fecisse, ex Danubio aquam derivasse. *Explorator ille nunc missus est Viennam ad explorandum et forsitan ulterius procedet, hunc ut cognosci possit, describit. Demetrius, et ut lingua Serviana dicunt Dimitar, patre Serviano natus, ex Covino vico seu Castello Sirmiensi, preter suam linguam etiam turcicam optime novit, [604] adolescens est, Duos et viginti annos natus, facie rotunda, colore ad album tendente, Barba nigra sed non promissa, statura parva potius quam mediocri, corpore macillento, sed rotundis membris*". А да се даље увериш, да нисам ја измислио или фалзификовао и интерполовао то писмо и подвучене речи тога писма, а ти потражи „Monumenta Hungariae historica", што их издаје угарска научна академија у Будимпешти и то Okmánytárak, első kötet, Pest 1857., где ћеш на страни 114. наћи, што желиш. Ако ти је ближе Нови Сад, наћи ћеш књигу ту у Матичиној библиотеци, која се, чини ми се, баш сад уређује и пописује; а ком је ближи Београд, може је наћи у књижници негдашњег Српског ученога друштва. А ко жали труда или не мари цуњати по библиотекама, тај нека мени верује, да је онај Дмитар трговац, за којег моли санџак Смедеревски, Хозрев-бег, краља Фердинанда, био турска ухода те је као такав ухваћен од људи истога краља.

Србин — ухода!

А ако г. Панта у Београду мисли, да сиромах Дмитар трговац, за којег моли Хозрев-бег краља Фердинанда, није био онај Дмитар, турска ухода, којег је Бучињола у писму свом од 20. новембра 1531. описао, већ други неки момак, а он нека каже и докаже то! *[620]*

II. Кнез Криштофор Франкапан и »зал чловик«.

Иван Кукуљевић Сакцински почео је год. 1863. у Загребу издавати „Повестне споменике јужних Славена" и у I. књизи тих споменика, у којој су листине хрватске (acta croatica),

има под бројем CCXXII. (стр. 230.—232.) писмо, које је писао кнез Криштофор Франкапан у табору код Иванића у Словињу последњег јула 1527. год. сењском бискупу Фрањи Јожефићу. Главан је садржај писма тога: „шта би ваљало чинити, да се Хрватска (које су господа и господичићи признали у почетку поменуте године *[621]* аустријског Фердинанда за свога краља) придобије за Запољу"; но то се мене ни најмање не тиче: мене се овде у овој трилогији тиче само почетак тога Криштовљевог писма.

Писмо то писао је Хрват Хрвату, Криштофор, крчки, сењски, модрушки кнез и прочаја, а *бан* и ђенерални капитан угарскога краља Јаноша Запољца у Хрватској и Словињу поменутом сењском бискупу, који је такођер пристао био уз истога краља Јаноша, хрватским (глаголским) писмом; и било би са свим у реду, да почетак тога писма, који ме се тиче, приопштим овде стародревнима хрватскима словима.

Но да то учиним, да се нешто разбирам, да умем писати писмо то, и кад би нешто уредник овога листа момак био и свладао све тешкоће, скопчане са штампањем глаголским писмом у Новом Саду, шта мислиш, драги читаоче, шта би рекло на то оно „дијете Грујица", и шта би рекао тек Грк-Миша? Зар не би рекао он, да ја опет дражим и хецујем своју српску браћу, приопштавајући место из хрватскога листа, које се и ње тиче, хрватски слови, у којима се она добро не разбира. А ја нећу, да тако и још друго што рекне Грк-Миша а тим г. Панти у Београду повода даде, да се слатко насмеје. Нећу дакле да себе излажем подсмеху од стране оностранаца и овостранаца, већ ћу истаћи дотично место српским писмом и начином.

Дотично место гласи дакле овако:

„Ва исукрсту високо почтовани господине бишкупе! споћка пријесмо ваша два листа — — и дви цедули, и веле лијубвено и високо захваламо на гласих, ке нам пишете а навластито, да је *конац шамо злу чловику;* ча је круто добар глас, и то је очита милост божја кралу и тому неволному орсагу; да триби је да ти лјуди, ки су били под ним, да се гану одонле и да нестоје близу деспоту, за учувати се да небуде послидна гора прве и пр."

Ето тако гласи то јероглифско место по транскрипцији мајстора, г. Јована Живановића, коме највише имаш благо-

дарити, читаоче драги, што сад знаш, како гласи почетак писма кнеза Криштофора Франкапана, писанога у табору код Иванића дне 31. јула 1527. год.[4] А знајући то можеш сад бити и благодушан и задовољан и не мораш се мучити разбијајући себи главу као што сам се мучио и разбијао себи главу ја, тражећи одговора на питање: „А чијем се концу толико радује тај Запољин бан у табору код Иванића, тај Криштофор Франгепан? Та, ко је био онај „зал чловик", да се гласу о његовој смрти тако јако обрадовао честити *Крсша* — као што покојни Месић и србољубиви г. Иван Кукуљевић крсте Криштофора Франкапана?

Ако не знаш, Србине и српски сине, ко је био тај „зал чловик": ако не знаш и не можеш да се осјетиш и досетиш, рашта се „круто добром гласу о концу тога злога чловика" обрадовао „најодличнији Хрват" (Rad, XXII, 240.) и „највећи војвода оне добе у Угарској и Хрватској" (Vienac, за год. 1885., стр. 238.) а ти по данас знај, да је тај „зал чловик" био твој Јован цар, онај *црни човек* (fekete ember, le noir homme, l' huomo negro, vir Niger, homo niger), који се у писмима краља Фердинанда I. и сестре његове Марије, удове краљице угарске (Gévay, Urkunden etc. I стр. 73., 80. и 81.), у Записнику М. Сануда у Млеткама (Arkiv, XII, 282. и 287.; Starine, XV, 187 и 188.) често спомиње, за кога се и на турској порти знало (Belii adparatus ad hist. hung., Posonii, p. 174.), о ком су сувременици, поп Ђурађ Сремац у „Epistola de perdicione regni Hungarorum" (Mon. Hung. historica, Scriptores, I, 125—172.) и Зермег у Швандтнеровом Зборнику, II, [686 и д.]; Ursinus Velius, De bello pannonico, изд. Коларово, I, 6.) и познији кроничари угарски (Иштванфи, књ. 9.) и новији историци (Fessler-Klein, III, 418.—421.; Franz Salomon, „Ungarn im Zeitalter der Türkenherrschaft", Leipzig, 1887, 312 и 313.; Smolka Stanislav „Der schwarze Iván", превод с пољског у „Ungarische Revue", 1883, S. 260.—273.) а и наши (Стојачковић у Србском Народном Листу за год. 1843., у „Черте живота народа србског" стр. 14 и 15. и у „Über die staatsrechtl. Verhältnisse der Serben in der Wojwodina", S. 8 и 9. Г. Витковић у Гласницима), нешто записали и писали свакојако, како је који знао и хтео. Црни Јован појавио се г. 1527. као метеор у дољним крајима

[4] [Тај препис је сачуван у оставини И. Руварца с врло занимљивим његовим белешкама из историјске географије].

угарским а те исте године и ишчезао је као метеор, и глас, да се скончао црни Јован, који се са војском борио за краља Фердинанда I. против војвода Јаноша краља, „побратима турског цара Сулејмана“, стигао је у табор ђенералног капитана тога Јаноша краља 30. јула 1527. и на тај глас обрадовао се онако Хрват Криштофор Франгепан, *Хрват, најодличнији Хрват својег доба, радује се, што је погинуо црни човек, „зли чловик“, Србин Јован цар.*

И од тог дана, кад је Крста Франкапан, који је неко време такођер сањао о круни на својој глави, почео онако писмо своје бискупу сењском Фрањи Јожефићу, тек што је минуо шездесет и који дан, а краљ Фердинанд I., пишући из Будима дне 4. октобра 1527. тетки својој Маргити у Белгију, додао је на крају писма, како му је онај час стигао глас, да („Conte Christoffle) — termine, — quest grant desaccroissement des mes ennemis de pardeca, Car attendu la puissance que lauoit Il nestoit de moindres *et en soit a dieu attribuee la gloire*“. [Mon. Hung. hist., Okmánytárak, I, 70]. *[622]*

Креста Франкапан пао је 27. септембра 1527. под градом Вараждином — и снаха његова, *Мара*, кћи последњег деспота српског Јована, а синовица Максима владике, зацело је оплакала девера свог, „највећег војводу онога доба у Угарској и Хрватској“, као што га назва г. Иван Кукуљевић Сакцински. *[654]*

III. Јанош, краљ угарски, честита Мехмед-бегу Јахијапашићу, господару српске земље.

У Зборнику српских споменика, што их је издао Фр. Миклошић год. 1858. у Бечу, штампана су на страни 553.—556. под бројем 479.—481. три писма, која сва три писма написа у граду Великом Вараду месеца Октобра, 30. дне г. 7046=1537. Јанош краљ, који се у тексту пише: „м. б. Јанош, краљ угарски, хрватски, далматијски, поморавски и лужацки морколаб и обојим Шлижијами херцег“, а потписује: „Joannes Rex manu propria“.

Прво и друго писмо управљено је славном и узможном господару српске земље, санџаку смедеревском, београдском, подунавском, сремском и посавском и „инѣмь выше краишнимь градовѡмь“ господару *Мехмедбегу Јахијапашићу;* а треће писмо намењено је мудром, у свему почтеном и почтене части до-

стојном и у витештву изабраном „въ храбростѣ“ нарочитом витезу *Ферхату*, ћехаји славнога Мехмед-бега.

Сва та три писма, писана од краља *угарскога турском* санџакбегу и његовом ћехаји илити наместнику у Београду, Смедереву и т. д. нису писана *угарским* или *турским* језиком, већ српским језиком и српским писмом, и година, које су писана та писма, назначена је по српском начину од створења света, и ти, драги читаоче, можеш писма та, ако си жељан, да знаш, шта се пише у њима, по вољи читати и прочитати и два и три пута, као год што сам и са̂м писма та читао и прочитао не три четир пута, већ три пут три и још више пута, док се на послетку нисам одважио и наканио, да овај приложак напишем, а тиме читању и прочитавању тих писама с моје стране крај учиним.

Од та три писма мене се управо овде само прво *[655]* и треће писмо тиче, а оно друго писмо, које није ништа друго но *кредитивно* писмо Јаноша краља за свога вернога слугу Фекете Јаноша, којег он до поменутога господара српскога Мехмед-бега у Београд шаље, скоро ме се ништа не тиче, но и у погледу тога *Фекете Јаноша* напоменућу, да је Јанош краљ истога Фекете Јаноша често слао у Цариград и другој турској господи, а и после Јаношове смрти слан је он у Цариград (Pray, Epist. procer., I, 352.; Mon. Hung. histor., *Scriptores*, II, 229.; Gévay, Urkunden u. Actenstücke etc. ad. a. 1540.—1541. S. 3.), и да тај Фекете Јанош није био никакав род твом Јовану цару, кога су Угри такође „Фекете“ назвали.

Из првога писма дознајемо, да је господар српски Мехмед-бег Јахијапашић послао био до Јаноша краља у Велики Варад свога поглавитога слугу „на имє Єсє калїа чаѹшъ баша“ с књигом и поруком, и краљ Јанош прочитавши послану му књигу и разумевши од слуге све лепо и хубаво по реду, што је Мехмед-бег учинио и њему јавио, обрадовао се јако Јанош краљ и развеселио се, те радостан и весео честита Мехмедбегу, што му Бог даде у руке (под руку) непријатеље честитога цара и његове (Јаноша краља), те је божјом помоћи и нароком честитога цара господару свом велику службу учинио и нами (т. ј. краљу Јаношу) велику радост и велико пријатељство и друштво, и с тога му захваљује и жели му, да му је светао образ (пред) честитим царем и да му Бог да срећу и нарок у честитога цара живота „на многаа лѣта лѣтωмъ“.

И у писму Ферхату, ћехаји Мехмед-беговом, помиње крал Јанош, како се радује, што им је Бог дао велику радост и веселост и многу добит у честитога цара животу, но уз то помиње краљ Јанош и то „да... и ми (ѡдь ѥдно врѣме) великь товарь носимь на своѥмь раменоу, ıако врьло врѣме" и да тога ради шаље свога верногa слугу до господара Мехмед-бега те моли Ферхата, да буде „добрѡмь речѡмь оу господаара Мехмед бега пологь нашега вѣрнога слѹге... Фекете Ѩноша. и коѥрѣ ти нашь поѹздани слѹга има ти говорити... да мѹ в. м. вѣрѹѥте, ѥрѫ сѹ то наше рѣчи истиннѣ. и ѡдь бога захтевамо твоѥи милости живота и здравїꙗ, аминь".

Пита, се, или бар ја сам дуго и дуго питао: Шта је то јавио био Мехмед-бег Јахијапашић, санџак београдски, Јаношу краљу и рашта се толико обрадовао тај угарски краљ у дољним крајевима ономе, што му је дојавио био Мехмед-бег писмом и о чем га је још боље известио науснице Јесе балија, чауш баша Мехмедов? Шта је то урадио, кога ли је победио или чију ли је војску расуо био у месецу Октобру 1537. г. Мехмед-бег београдски, да му тако срдачно честита угарски краљ Јован Запољац победу над турским и својим непријатељима?

Није тешко досетити се те брзо одговорити на то питање, да је Мехмед-бег, санџак смедеревски, београдски и сремски итд. г. 1537. одбио од Осека и код Иванке сатрьо и расуо војску, коју је други угарски краљ Фердинанд I. те године отправио био под војсковођом Јованом Кацијанером (Коцијаном) у Словиње, да одбрани словинску земљу, да поврати отете од Мехмед-бега београдског и Хозрев-бега врхбосанског санџака градове, и, ако узможе, да пребаци турску војску преко Саве.

Лако је рећи, да је за тај пораз и за то расуло Фердинандове војске, недалеко од Осека, јавио био Мехмед-бег Јахијапашић Јаношу краљу и да краљ Јанош за то и честита том турском санџакбегу у Београду; али кад прочиташ, читаоче драги, шта о том Кацијанеровом походу у Славонију г. 1537. угарски историк Иштванфија пише, и кад даље проучиш све, што о тој експедицији Енгел и стари Феслер а особито шта Хамер и Цинкајзен и други, као н. пр. Ваничек у „Историји војничке крајине" у српском преводу Јустина Шимића (I, 12.—16.), пишу, а ти ћеш одмах застати — и покајаћеш се,

што си онако брзоплет био и на тај пораз, на тај расап Фердинандове војске у Славонији помислио. Но ипак се нећеш кајати, драги читаоче, ако збиља прочиташ Иштванфијеву повест о том Кацијанеровом ратном походу, који се свршио с коначним расулом и уништењем војске Фердинандове, којом су се повести (у почетку књ. XIII. Историје његове угарске) не само Енгел и стари Феслер и безброј других, већ и Хамер и Цинкајзен, повесници турске царевине, служили. Но најпосле, читао а не читао ти те Иштванфијеве повести, мени је свеједно и тим више свеједно, што се овде не пита, како је лепо испричао тај Иштванфија повест о несретном походу Кацијанеровом год. 1537., већ се пита, кад, у које доба од године и којега се месеца и дана збио тај пораз и расап Фердинандове војске у словинској земљи?

Крчелић у Историји цркве Загребачке пише на једном месту: „Exitialis haec Clades (a. 1537. ad Essek) in diem alterum Mensis Decembris incidit“. [218.]

Хамер (III, 188.—192.) пише на страни: „Katzianer's Niederlage 1. Nov. 1537.“, но у тексту на стр. 190. вели: „Sonnabend nach Andreas (1. Dec. 1537.) schlugen sich die Reiter beyder Theile, und *Paul Baquitsch*, der Vater der Reiter,... fiel mit seinen tapfersten Hauptleuten unter dem Regen der Kugeln“ а сљедећег дана, то јест 2. Децембра, да је довршен пораз расулом и уништењем хришћанске војске.

Цинкајзен (II, 828.—829.) вели, да је хришћанска *[656]* војска принуђена била на узмак од Осека *крајем м. Новембра*. Ако је пак то тако, то јест, ако је Мехмед-бег Јахијапашић, санџак смедеревски и београдски, и врховни заповедник турски на тој Крајини, стао гонити измучену глађу и штрапацима хришћанску војску од Осека *крајем Новембра* и за тим *2. Децембра* 1537. са свим расуо и уништио ту војску, како је онда краљ угарски Јанош још *30. Октобра* те године могао честитати том турском санџакбегу победу ту и одољеније?

Или је дакле тај пораз хришћанске војске морао пре бити, него што се обично узима, или се честитање краља Јаноша од 30. Октобра 1537. не може однети на тај пораз, на ту победу Мехмед-бега Јахијапашића. Aut-aut, tertium non datur. — Како, дакле, драги читаоче, да се извучеш из те дилеме? *[674]*

Потражи, драги читаоче, „Угарску повест“ од Феслера-Клајна и у свесци III. те повести потражи страну 486. и прочитај примедбу или боље ноту — јер због „примедбе“ видим да се опет хоће да обнови рат између наших филолога и љубитеља филолошких зађевица, у који се ја нећу да плећем — коју ћеш наћи на тој страни, и кад прочиташ ту ноту Ернста Клајна, који је прерадио Феслерову повест Угарске, одмах ћеш се разведрити. У тој ноти или опасци каже Клајн од прилике ово: Иштванфи подробно описује (XIII, 210.—216.) несретни исход Кацијанеровог похода од г. 1537.; но опис тај очевидно је нетачан и неисправан, и у опште се мора рећи, да цео тај ратни поход још ни данас (г. 1874.) није као што треба повеснички осветљен и јасно представљен, нити је време тога похода и завршне катастрофе тачно одређено. Расуло и уништење краљеве војске није се могло збити *првога децембра*, као што се обично узима, пошто је краљ Фердинанд већ 19. октобра, — као што се види из писма његовога од тога дана Бернхарду Клесу, кнезу-бискупу тријентском — знао, да му је војска у Славонији *[675]* пропала, „пошто се војводе и капитани као неверни пастири, оставив овце своје, разбегли“.

То је приметио год. 1874. поменути прерађивач Феслерове Историје, а Франц Кронес (Handbuch der Geschichte Oesterreichs, III, S. 189.) већ сасвим одлучно и у кратко вели: „Niederlage Katzianer's bei Esseg am *10. Sept.*“; но ја бих рекао, да се ту тај градачки професор мало затрчао, јер из другог писма истога краља Фердинанда истоме бискупу Клесу, писанога из Беча, дне 11. Октобра 1537. (Gévay, Urkunden ect. ad a. 1536.—1537. S. 41.) види се, да тада краљ Фердинанд још није знао, а право рећи није ни могао знати за пораз своје војске „in windischen Landen“.

Краљ Фердинанд дакле 11. Октобра није знао, а 19. Октобра, а зацело и дан два пре тога, већ је знао, како му је прошла војска, коју је Кацијанеру, војсковођи свом, био поверио. *Катастрофа је дакле морала наступити у првој половини месеца октобра.* У старој једној књизи (Miles, Siebenburgische Chronik) нашао сам забележено на страни 28. ово: „Die grewliche Niederlag (in Slavonien) geschah den 12. October 1537“.

Од тога дана (12. Окт.) имао је времена победоносни Мехмед-бег Јахијапашић да јави побратиму свом, краљу Ја-

ношу, у Велики Варад за тај пораз војске краља Фердинанда I. а своју велику срећу, и краљ Јанош могао му је дне 30. Октобра 1537. г. у граду Великом Вараду одговорити и честитати му ту победу, одржану над непријатељима честитога цара и својим непријатељима.

И да ти у кратко кажем: Ја мислим, да је писмо оно, које је Јанош м. б. краљ угарски, хрватски, далматијски и т. д. писао г. 7046. месеца Октобра 30. дне у граду Великом Вараду Мехмед-бегу Јахијапашићу, господару српске земље, санџаку смедеревском итд. у Београд, и које је писмо штампано у Миклошићевом зборнику српских споменика под бројем 479., — ја мислим, да је писмо то Јаношево *одговор* на писмо Мехмед-бегово о поразу хришћанске војске, коју је краљ Фердинанд послао, а војвода његов Јован Кацијанер повео био г. 1537. против Мехмед-бега, санџака *смедеревског и београдског* и сремског, Хозрев-бега, санџака *врхбосанског*, Џавер-бега, санџака *зворничког*, Мурат-бега, војводе Хозрев-беговог и од скора санџака клишког и т. д., или другим речима, да писмом тим *честита* краљ Јанош побратиму своме Мехмед-бегу Јахијапашићу због тог пораза, односно због те победе турског оружја.

Но најпосле, било писмо то којим му драго поводом писано, од куд оно у зборнику Миклошићеву и где нађе г. Миклошић то писмо краља Јаноша Мехмед-бегу Јахијапашићу Турчину; од куд га преписа г. Миклошић?

На та питања наша не даје нам г. Миклошић никаква одговора те нас је против свога обичаја у погледу тога и она друга два, у почетку овога прилошка поменута, писма оставио у неизвесности, не казавши, од куд је преписао он та три писма и оно четврто, што је пред тима штампано. Ако је он сва та три писма преписао с оригинала у царској архиви, онда можемо мислити, да она нису ни дошла у руке онима, на које су била управљена, и онда слободно нам је још и даље ићи те мислити и представљати себи, како је морало бити жао краљу Јаношу у Великом Вараду, кад је дознао, да писмо његово од 30. Октобра 1537. без нумере, које је он онако накитио био, није дошло у руке јунаку Мехмед-бегу Јахијапашићу, ком је оно било намењено, већ да је *на путу ухваћено* и доспело у руке највећем душманину његовом краљу Фердинанду; и како је тек краљу Фердинанду у Бечу

морало бити, кад су му тумачи — а зна се, да је на двору његову било нарочитих српских тумача — протумачили и казали, шта пише у ухваћеном писму краља Јаноша, којег Фердинанд све до год. 1538. није називао и признавао за краља, но га је увек називао сепушким грофом (Zipser Graf) или ердељским војводом или просто *вајдом*, и како се Јанош вајда срдачно радује и искрено честита Мехмед-бегу београдском победу над турским и својим непријатељима?

Но пошто то даље мишљење зависи од неке препоставе, то ћу се оставити тих пустих даљих мишљења и домишљања и то тим пре, што је ипак већ у почетку год. 1538. и баш у граду Великом Вараду дошло до мира између краља Фердинанда I. и краља Јаноша. Нужда закон мења, и нуждом нагоњени погодише се оба угарска краља, односно мудри људи и с једне и с друге стране изнађоше начин, како да оба један покрај другог живити и краљевати могу. Начин се нашао, но то већ засеца у политику, која се мене не тиче; а друго, краљ Јанош, који је 30. Октобра 1537. године честитао Мехмед-бегу Јахијапашићу, раскрстио је на скоро са свима за навек († 22. Јула 1540.).

Краљ Јанош даје Мехмед-бегу Јахијапашићу велику титулу називајући га „славним и узможним господаром српске земље, санџаком смедеревским, београдским, подунавским, посавским (по)сремским и многих других крајишних градова господарем“.

На латинском писму истога краља Јаноша од 15. Јула 1534., којим препоручује Антонија Вранчића, препозита Будимског и свога секретара (којег шиље „ad christianissimum Franciae Regem in certis et arduis *[676]* rebus et negotiis nostris“) познатом нам већ *Хозрев-бегу*, гласи адреса: „Spectabili ac Magnifico Domino Huzreffbeg, *Sanchacho Samandrie et Belgradi* Amico nostro charissimo“. (Mon. Hung. hist., Scriptores, vol. II., 342.).

Но исти Хозрев-бег, санџак смедеревски, у писму краљу Фердинанду из Београда у Фебруару 1535. (Literae Bassae Nandoralbensis) пише се: „Hussrembegh Dominus Smiderene, Albe regalis (sic !), Danubij et totius terrae *Siriae* Dominus“ (Gévay: Urkunden etc. ad a. 1535. [II, 3.] p. 16.). То је дабогме превод а писмо је за цело писано српским језиком, као што се и из самог почетка писма тога види, где се каже: „Dei gratia et fortuna superum fortunati Cesaris Cesarum Rumaniae,

Natoliae, Arabiae, *Agemschoga*, *Miserschoga [ацемскога* (персијскога), мисирскога (египатскога)]" etc. те је и она титула Хозревова гласила у оригиналу: „Хусрем-бег, санџак смедеревски, београдски, подунавски и господар српски" („dominus totius terae *Serbiae*"), ако оно „Siriae" не стоји место „Sirmiae" (господар сремски). Но овде ми немамо посла с Хозрев-бегом већ с *Мехмед бегом Јахијапашићем* и у овом коментару на писмо краља Јаноша треба да се изближе упознамо с тим господаром *српске земље*, с тим Газијом, Мехмедом *Јахијапашићем*. Као што му презиме каже, био је тај Мехмед од рода Јахијапаше *(Jahjapašazade* Muhamed paša, *Jahiogli* Mehemet Baša). Но *Јахијапашић* био је и српским љетописцима познати Санџакбег смедеревски, а од кад је Београд предан Турчину и београдски господар, *Балибег*, за којег Иштванфи у кратко каже: „Praeerat Samandriae *Balibegus è familia Iahia apud Turcas celebri* oriundus — vir acerrimus" [ed. 1685, 54.]. И тај Балибег (Балиль бегь, Балибаша наших летописа) Јахијапашић разбио је године 1515. 6. Маја у недељу *Јаноша*, ердељскога војводу, под градом Жрновом (Хавалом), којом је приликом и Бакши (Pakši) Михаило погинуо (Шафарик, Летописи, 83.; Гласник, X, 277). А шта је млади ердељски војвода, потоњи краљ Јанош, тражио у српској земљи; и с колико је хиљада војске дошао он, да отима поменути град од Турака, и какво је лукавство употребио речени санџакбег смедеревски, да заплаши војводу угарског те да побегне главом без обзира а војску да му Турци потуку и задобију све топове и бојне справе — о свему том казаће ти потанко толико пута поменути Иштванфи (књ. VI. 53. и 54. стр.) који ће ти и то казати, како су том приликом послужили твоји стари (Thraces, Graeci ritûs Christiani) и помогли Балибегу, да разбију угарску војску. Само што се *времена* тиче, рекао бих, да је Иштванфи опет погрешио, јер док он вели, да војвода Јанош „Contractis.. copiis ad *decem millium* equitum et peditum numerum, *Nonis Julii Danubium trajecit*, ac tertiis castris ad *Cavallam seu Sarnonem* pervenit" [54], бележе наши летописи, да је Јанош војвода разбијен а витез Пакши Михаљ — „virtutis et fortitudinis eximiae juvenis" — погинуо дне 6. Маја у недељу. А г. 1515. био је доиста шести Мај дан недељни па и познати поп Ђурађ Cремац на страни 72. вели: „solummodo (Hungari) in una camisia in *Maij mense* sedebant in castoribus suis".

Балибег је с Мустафом санџаком врхобосанским — као што прича Иштванфи на страни 68. — год. 1520.[5] заузео Сребрник, Тешањ и Сокол у Босни те тим уништио угарско *сребрничко* банство у Босни, а то је исто учинио он и са банством *Северинским* на Дунаву г. 1524. — и да знаш, како се често год. 1524. и 1525. и 1526. помиње тај Балибег, санџакбег београдски и смедеревски, у писмима папских посланика у Угарској, погледај само у индексу под „Balibeg Bassa Belgradensis“ од зборника „Relationes oratorum Pontificium (Magzarországi pápai követek jelentései 1524.—1526.), које релације пуне први том другога реда илити серије од „Monumenta Vaticana Historiam Regni Hungariae illustrantia, Budapestini 1884“.

Да је Балибег Јахијапашић и на *Мухачу* био (29. Авг. 1526.), није нужно ни помињати, као ни то, да је он и при освајању сремских градова јако суделовао и господство над сремском покрајином добио; но како је већ године 1526. побољевао, није дуго после боја на Мухачком пољу живио, и он се у Априлу 1527. год. већ као мртав спомиње (Gévay, Urkunden ect. I, 37., 43., 44., 65. и 70.) а за санџакбега смедеревског, београдског и господара српске земље дође — брат ли, син ли, синовац ли или братучед Бали-бегу Јахијапашићу, ја ти не умем казати — *Мехмед бег Јахијапашић*, онај исти Мехмед бег, ком је краљ Јанош 30. Окт. 1537. оно писмо писао.

Антоније Геваj, онај исти Gévay, на чији сам се зборник: „Urkunden und Actenstücke zur Geschichte der Verhältnisse zwischen Oesterreich, Ungern und der Pforte im XVI. und XVII. Jahrhunderte, Wien, 1840. и д.“ већ толико пута позвао, издао је у Бечу 1841. делце на мађарском језику *о будимским пашама* (A' Budai pasák), а О. Антун Кнежевић, Бошњак из Варцара, реда С. О. Фрање Асишкога, издао је лањске године у Сењу књижицу: Carsko-turski namjestnici u Bosni-Ercegovini (godine 1463.—1878.). И да је ко од твог рода, о Србине и српски сине, сличну Геваjевој књижици — јер ова друга О. Антунова не *[677]* вреди баш толико, да би ти могла за углед служити — написао и издао о санџакбезима и па-

[5] Савремени извори стављају освојење Сребрника и т. д. у годину 1512. (види о том Književnik, II, 200.). У инштрументу о миру између Турске и Угарске, год. 1519. склопљеном, већ се Сребрник не спомиње.

шама смедеревским и београдским од године 1459. до почетка овога века, не бих се морао ја сад толико мучити с Мехмед-бегом Јахијапашићем, већ бих те просто упутио на ту књижицу о господарима српске земље после поменуте 1459. године. Мађари имају, или имали су свога *Антала* Геваја, Бошњаци, специфични Бошњаци, имају свога О. *Антуна*, а ми Срби сиротани — и ми Срби имамо свога *Антонија*, и тај српски Антоније доста је писао, и да је хтео, могао је написати још више, но мени није познато, да је он написао што о Али-бегу и брату му Скендер-бегу, о Бали-бегу или о Мехмед-бегу и о Хозрев-бегу, а камо ли да је написао о турским пашама у Смедереву у XV. и о смедеревским и београдским пашама или санџакбезима у XVI. веку, по реду и од прилике макар само онако у кратко, као што је Антал Гевај о турским пашама у Будиму написао. И на таком малом дару били би му благодарни и не би захтевали, уверавамо га, да баш не би захтевали и приморавали га, да продужи, да напише тако што и о санџакбезима београдским у XVII. веку све до бега Карађорђија и до Коџа-Милоша. *[690].*

Лепо је, што знаш, Србине и српски сине, ко је био и какав је јунак био твој Змај-Деспот Вук и Деспот Јован од Купиника и браћа Јакшићи од Нађлака и Милош Биомужевић у равном Банату и Дели-Радич Божић и Павао Бакић од Лака, који, служећи краљу угарском и круни угарској, прославише се понајвише у бојевима с Турци и по Босни и у српској земљи, на Сави и на Дунаву, по Срему, Бачкој и по Банату, у Ердељу и у прекодравским земљама. И како само да се не поносиш, Србине, кад се сетиш само, шта се о јунаку првопоменутом рекло у већу млетачком дне 25. Августа 1478. год. „Magnum est nomen — рекло се — et reputatio apud Turchos, et item magna est virtus in re militari despoti Vuchi Servie,“ [Гласник, XIV, 1862, 178] и шта је о поменутом на крају Павлу Бакићу пропалатин и историк угарски Никола Иштванфи, испричавши, како је он у боју код Иванке танетом у главу згођен пао, изрекао. „Baquitij caede divulgata — написао је он — cui nemo inter omnes nostrarum copiarum duces, militari solertia ac ingentis animi fortitudine erat conferendus, magnus timor totis castris incussus est, quando nemo jam superesset, quo ductante, dimicanteque, Victoria de Turcis speranda esset“; [141].

Да се смрћу Павла Бакића са свим расуо остатак хришћанске војске, то и Таде Смичиклас у II. делу Повиести хрватске на страни 35. каже, само је то мука, што г. Тадија још нешто каже, што до данас не каза нико. Г. Таде Смичиклас каже танко-гласовито, да је Павао Бакић Хрват био — но о том ћемо се разговарати с тим похрваћеним „Влахом“ из Жумберка после, јер још није дошао на ред Павао Бакић, већ је на реду Мехмед бег Јахијапашић, који је главу Бакићеву с Лодроновом и Магеровом главом, са заробљеним јунацима и драгоценијим пленом послао на дар цару Сулејману. — Шта сам оно хтео рећи? Да, хтедох ти напоменути, драги читаоче, да је лепо знати и паметовати јунаке своје и њихова јуначка дела и крваве бојеве и мејдане с Турци, али уз то да се треба упознати и с крајишким санџакбезима и пашама и војводама турским, који су опремали и предводили турске чете и ордије и који су понајвише раширили турско господство на овој страни, *служећи се у том ширењу турског господства и мишицама и умом људи твога рода и твога потлаченога народа*. Па зар то није трагично? И зар нисам имао право, што сам ова три прилошка трилогијом назвао? Србин Дмитар из „Ковина“ и његова остарела мајка; — Србин Јован цар, који, молећи угарску господу, да престану војевати на њ, зове их и позива, да заједнички терају Турке из Срема; Србин Павао Бакић на једној, и Јанош краљ, старином Бошњак, и Хозрев бег и Мехмед бег Јахијапашић, санџакбези Београдски, и Крста Франкапан — но немој захтевати, јер не могу даље, не могу „infandos renovare dolores!“ — не даље, већ натраг, јер мени приложнику не приличи *увијати се у патос и патетичним узвицима повода дати озбиљним и трезним читаоцима*, да могу помислити, да их зато толико заводим и онолико питам и 'нако узвикујем, што не знам ништа да кажем о Мехмед-бегу Јахијапашићу, а хтео бих да што то и о њему, ком је Јанош краљ оно писмо наменио, напишем. Истина је цела, да ја о Мехмед-бегу Јахијапашићу врло мало знам, но срећа наша, што поменути горе Антал Гевај зна о њему више, и он, помињући у поменутој већ књижици на стр. 6. као *трећег* пашу у Будиму тог нашег Мехмеда Јахијапашића (Jahjapasazade Muhammed pasa), пише о њему од речи до речи овако:

„Bodoni bég (Pecsevi, 11b.) 1527-ben vég-szendrei (Radosics Balás Rauber Kristóf lájbaki püspökhöz; Buda, aprilis' 16-d. 1527.), 1534-ben aprilis' elején moreai (Pecsevi, 58-b.) bégnek neveztetik; 1542-ben september' 2-dikán anatoliai pasává tétetik (Lutfi 93-b.); egynéhány nap múlva nyugodalomra bocsáttatik; 1543-ben május' 16-dikban budai pasának neveztetik (Szinán csaus, 55-a); 1548-ban hihetőképen jaruárius' vége felé meghal".

С дипломатском тачношћу исписао сам ти, драги читаоче, место то из књижице, коју сам пре десетак година, и сам не знам зашто, у некој антикварској књижари купио; „aber frage nur nicht wie"! Не питај, колико ме је муке стало, док сам само то место исписао и не чекај, да ти ја протумачим и коментаришем то место, тај сумарни исказ о прелазењу Мехмед-бега Јахијапашића из једног санџака те у други, из једног пашалука у други пашалук, док није дошао за пашу у Будим, где се смирио и умрьо у почетку године 1548. Ето ти твога Антонија, па кад није хтео да потпуно одговори имену свом и да напише кратке бијографије турских санџакбегова у српској земљи, а он нек бар сада протумачи и нек нама, који не разумемо мађарски, каже, шта је пре четрдесет и толико година нацртао Антал Геваj о Мехмеду Јахијапашићу, да и ми знамо и не тумарамо. Но међутим, док љубав *[691]* не покрене Антонија на дело то духовне милости, нек мени буде слободно натуцати. Знао сам и поменуо сам већ, да је г. 1527. на место Бали-бега Јахијапашића, који се с пролећа те године преставио, постављен за санџак-бега смедеревског и београдског Мехмед Јахијапашић, али нисам знао, да је он пред тим био *видински* санџак бег (bodoni bég), као што турски повесничар Печеви и по њему Антал Геваj пишу. С позивом на истог Печевију вели исти Антал, да је Мехмед Јахијапашић г. 1534. у Априлу месецу постављен мурићским санџак-бегом (moreai bégnek), али Геваj не помиње, да се он отуд опет вратио у Београд год. 1536., а свакако морао се он отуд вратити и опет бити господар српске земље и санџак смедеревски и београдски и сремски и т. д., јер како би иначе могао у Септембру дочекати хришћанску војску у утврђеном логору код Осека и после заокупити, расути и уништити ту војску код Иванке дне 12. Окт. **1537.** и тако „sine sanguine suorum tantâ potitus victoriâ — као што Иштванфи пише — effuse laetus in eadem

planicie, sub praetoriano tabernaculo eam noctem transegit; divisitque suis munera, prout cujusvis merita ferebant" [142] — и после јавити за ту своју победу побратиму своме, краљу Јаношу у Великом Вараду?

Но осим тога ево шта је познати Аловиз (Aloysius) Грити писао под 5. Мартом 1534. (Gévay, Urkunden etc. ad a. 1534. p. 118.) Веспазијану Задранину. „Novum Bassam bosne, qui *Mechmet beg Michalogli*[6] vocatur — писао је Грити — suo auxilio et favore in eum Sanzachatum positum esse, —. Facta est enim mutacio trium Sanzachorum. Prima est, quod Hussref beg, primus Bassa bosne in locum *Mechmetibegi Sanzachi Albaegraecae successit*, et iste mechmet beg in greciam in sanzachatum istius Mechmet beg Michalogli qui nunc Bassa bosnensis est, successit", а то ће рећи: почетком г. 1534. премештен је Мехмед-бег Јахијапашић у Грчку (Мурeју) а на његово место дошао је у Београд Хозрев или Хузрев бег из Босне, а босанским пашом постављен је Мехмед бег Михаљогли, који је пре тога био санџак муријски или грчки. Но кад овај Мехмед бег Михаљогли год. 1536. у Босни умре, повраћен је Хозрев бег опет у Босну а Мехмед бег Јахијапашић, врати се из Грчке опет у Београд, о чем пише из Беча дне 12. Априла 1536. поменути Веспазијан Задранин, како је у Пешти од Турака чуо, да је *Мехмедбег*, „qual prima era Sanzacho de Belgrado, e *stato remesso dal Imperator suo nel Sanzachato de Belgrado, et oltra de questo creato Capitanio generale de tutta la Ongaria con commissione di pigliarla*" (Gévay Urkunden etc. ad a. 1536, [II, 3], p. 105.).

Мехмед бег Јахијапашић враћен је не само г. 1536. из грчке у српску земљу, већ је именован и ђенералним капитаном или заповедником турске војске на крајини угарској и наложено му је, да пљени и пустоши угарску а нарочито хрватску и словинску земљу, што је он с поменутим босанским Хозрев-бегом одмах и још исте те 1536. г. отпочео. *[731]*.

Турски цар Сулејман — као што краљ Јанош из великога Варада под 13. Јулом 1536. јавља Урбану Бањану — поручио је Фердинанду по његовом посланику, „да Пожегу и Словиње" врати краљу Јаношу, „јер ће иначе сву ту земљу

[6] Краљ Фердинанд I. у писму цару Сулејману пише тога Мехмедбега „Mechmetbeg Mihalbekowith" (Михал-беговић).

*

огњем и мачем опустити“ (Gévay ad a. 1536., [II, 3], p. 116.), а из писама краља Фердинанда, писаних из Градца дне 17. Окт. те исте 1536. године Алексију Турзону (Thurzó), Мехмедбегу Јахијапашићу и султану Сулејману (l. c. p. 140.—143.) види се, да претња та није била гола претња, јер се краљ у њима жали, да Турци непрестано налећу, пустоше и плене по Пожези и Словињу — „homines vestros continuas incursiones in *Posgam et Regnum nostrum Sclavoniae...* facere“ [141] — и да је Мехмед бег Јахијапашић јавио Словинцима, да ће их оставити на миру, ако се с драге воље подложе Јаношу краљу; а у писму од 20. Нов. 1536., жалећи се великом везиру Ајаз-паши, напомиње Фердинанд краљ, како је паша београдски са силном војском навалио на његову словинску краљевину и да је тринаест градова отео, заузео и освојио.

Шимун, загребачки бискуп, одметнувши се међу тим од краља Јаноша и прешавши на страну краља Фердинанда, испричава се писмом, писаним дне 3. Децембра 1536. у Дубрави, и наводи узроке, због којих не може оставити своје отаџбине и следовати позиву краљеву. Прочитај, драги читаоче, писмо то бискупа Шимуна, које ћеш наћи у Pray, Epistolae procerum, II, 68.—70., и писмо Јована арцибискупа Лундског, поклисара и повереника цара Карла V., које је он истом цару писао дне 22. Августа 1536. из Великога Варада, (в. Mon. Hungariae hist., Diplomataria, I, 363.), где је преговарао о миру између оба такмаца за угарску круну, — и прочитавши оба писма та сазнаћеш, какво је од прилике било јадно и очајно стање пука те године у словинској земљи, и како су словинска господа, они јунаци и *оци*, које толико помиње г. Таде Смичиклас у својој повести хрватској, бранили земљу словинску од Турака. По њима, по тој свадљивој, бесној и немилостивој према пуку господи словинској, по тима Смичикласовим *оцима* била би већ год. 1537. потпала под Турке та земља словинска (крижевачка, вараждинска и загребачка жупанија).

Краљ Фердинанд слао је од г. 1527. сваке скоро године нове и нове посланике и поклисаре у Цариград, да испросе мир од Турчина, и кад му је већ досадило то узалудно шиљање посланика и дарова, и кад је на послетку и сам увидио, да „non oratores ad irrisionem, sed exercitus ad ultionem in Turciam esse mittendos“, одлучи се год. 1537., за ово друго, и

војска његова, којој је за главног војводу одредио Крањца Ивана Кацијанера, стала се искупљати у Копривници, у словинској земљи. Чехе је довео гроф Алберт Шлик, Аустријанце гроф Хардек, Тиролце гроф Лодрон, Штајерце земаљски капетан Иван Унгнад, и Корушце Ерасм Магер, а Словинци и „Хрвати — вели Таде Смичиклас — сабирали су се око Људевита Пекриа и *Павла Бакића*“ [II, 34]. Но Иштванфи који је то боље знао, пише о Павлу Бакићу овако: „Paulus Baquitius ex *Ungaria* peculiarem validamque alam *Thracibus* veteranis intermixtam, et multis praeliis *[732]* exercitatam secum habebat: is, quamquam paulo ante à Ferdinando vacationem militiae impetraverat, *nec in Illyricum proficisci obligatus erat* tamen quia commune periculum urgebat, et cum Cociano jam inde ab urbis usque Viennensis obsidione, quam unà sustinuerant, conjunctissimi animis erant, *extraordinaria quadam conditione* ultro militandum sibi constituerat. Et ab omnibus quarumvis nationum militibus, ob singularem fortitudinem et rei militaris peritiam, magno in pretio et honore habebatur“. [138].

Краљ Фердинанд пуно се уздао у ту своју војску од 24 хиљаде момака, међу којима је било осам хаљада које лаких које тешких коњаника — но ти, драги читаоче, већ знаш, шта је учинила и како је прошла та војска краља Фердинанда. Добро би било, кад бих умео, и јако ми је жао, што не умем, што се ни најмање не разумевам у војничким и ратним стварима, те ти не могу описати потанко експедицију те војске од Копривнице до Осека и натраг од Осека до Иванке, где је заглавила, — и јуначку невољу и муке, које су с неразборитог вођства снашле и пратиле ту војску. *[744].*

Стручњак, који по првим изворима упише о тој Коцијановој експедицији, казаће, ко је крив и зашто је онако кукавички пропала та војска краља Фердинанда, која се дигла да истера Турке из поседнутих градова у Словињу и Пожези.

Краљ Фердинанд у отпису свом од 27. Окт. 1537., којим наређује, да се држи сабор (congregatio) у Дубрави и уједно обзнањује, да је на место Ивана Кацијанера поставио за врховног капетана Николу Јуришића, „baronem de Güns (Кисег)“ — помиње, како су његови капетани и војсковође, које је он оправио био у Словиње, „mandatorum nostrorum immemores inconsulte, imo praeposteго ordine, relictis post se commeatibus, ultra hostes exercitum duxerint, seque ex potiori loco in apertum

quasi periculum recijcientes, ab hostibus circumcludi passi fuerint" (в. Monumenta comitialia Regni Hungariae, II tom., p. 212. Horvát- és Tótországi gyűlések.). Фердинанд не криви само врховног војводу, већ у опште капетане и војсковође, а савремени писац Зермег (у Швандтнера II. — lib. II. §. IX.) сваљује свуколику кривицу на јединог Кацијанера: „Imprudens enim dux — вели *[745]* он — dum festinaret, relictis post sese multis arcibus Turcarum praesidio refertis ad obsidendum Eszecum *confisus in promissis Rascianorum qui se ei auxilio futuros promiserant*, longe diversam, quam sperabat, fortunam est expertus". [410] Но уз то треба прочитати и оно, што Кацијанер у својој писменој одбрани помиње и што Бидерман у „Die Serben-Ansiedlungen in Steiermark und im Warasdiner Grenz-Generalate, [Mittheilungen des historischen Vereines für Steiemark, XXXI], Graz 1883. на стр. 5. и 6. наводи. „Namentlich drangen die »*ungrischen Herrn*« — каже се ту — auf das Vorrücken in diese Gegend (Осечко поље), indem sie behaupteten: „es sey ein voll Land, die Rätzen werden uns genug zuefüren, auch noch zu uns fallen." Daraufhin lagerte sich das Heer vor Essegg. *Diese Erwartung ging allerdings nicht in Erfüllung*, obschon der serbische Reiteroberst Paul Bakić den Feldzug mitmachte und durch Kundschafter mit den Serben zu Ermany im Voraus sich in's Einvernehmen gesetzt hatte." [6] Срби (Thraces, Rasciani, Ratzen или Rätzen) дакле, који су становали око Осека или на Осечком пољу, обећавали су, да ће, чим стигне хришћанска војска, и сами устати против Турака и да ће бити доста хране за војску. У та обећања поуздаше се војсковође и похиташе к Осеку, оставивши за собом многе градове, у којима су биле турске посаде. Но Срби нити усташе нити помагаху храном хришћанску војску, те су не само тим, већ и дојављивањем о невољама, које је трпила хришћанска војска, и претицањем и заседама помогли Турцима, да распу и униште ту хришћанску војску — и с тога назива Иштванфи Србе „Rascianos ancipitis inconstantiae, ac certioris perfidiae homines." [142]

Но да ли су ти Срби, који су под Турцима живили, тако перфидни били, то нека стручњак, нек наш Синиша расправи, а ја имам, да у овом коментару на писмо Јаноша краља од 30. Октобра 1537. истакнем, да је у окршају код Иванке Србин *Павао Бакић* погинуо и уз њега многи српски

јунаци, које Иштванфи поименце помиње. Павао Бакић пребегао је је крајем 1525. или почетком 1526. из српске земље у Угарску и те исте године био је у боју на Мухачком пољу на страни хришћанске војске. За тим је пристао уз краља Јаноша, но после боја код Токаја (27. Септембра 1527.) пређе на страну краља Фердинанда и остао му је веран до смрти. Не треба да ти ја кажем, већ сам можеш знати, како се краљ Јанош морао обрадовати, чувши од Јесе балија чауш баше, да је у окршају код Иванке Павао Бакић пао, да су му јаничари главу одсекли и да је главу ту Мехмед бег Јахијапашић послао цару у Цариград.

А ко је био и зашто је из српске земље овамо на ову страну прешао и како се од године 1526.—1537. понео тај Павао Бакић?

Један Хрват или похрваћеник пише, да је Павао Бакић Хрват био, а други похрваћеник а старином Морлак, вели у књизи „Pasmina Slavoserbska po Hervatskoj," на стр. 41., да је он родом „Tribal, koj od kerstjanina postade muhamedovac, opet kerstjanin, opet muhamedovac, opet kerstjanin" и да је издајом његовом Бебек — хтео рећи: Бодо — ухваћен.

А шта рече оно Ибрахим паша велики везир на дивану дне 12. Јуна 1531. посланицима краља Фердинанда: Леонхарду, грофу von Nogarola, и Јосифу von Lamberg: „Wer hat aber — рекао је Ибрахим паша у брк тим посланицима краља Фердинанда — eurn hern Crönt? wer wil In haben? wer dient Im? etbo ein turk fallent (Török Balint) und ein *Wakitsch Paul, der ein diep in unsern land ward und ist von uns entrunen, damit man In nit derhangen hab;* solich leut unterhalt eur her!" (Gévay Urkunden etc. ad a. 1531. p. 29.).

У „Ungarische Revue für das J. 1885." помиње се на стр. 298. „der *Paul Bakits* betitelte Antrittsvortrag Ludwig Thallóczy's," и да се у том фортрагу Лауша Талоција овако карактерише Павао Бакић: „Er war ein tapferer Husar, ein habgieriger, ränkesüchtiger Oligarch mit türkischen Charakterzügen, den schliesslich 1537. eine türkische Kugel niederstreckte." Као што видиш, читаоче драги, имао бих повода и прилика ми се даје, да ти причам овде мало опширније о твом Павлу Бакићу, и ја сам с почетка мислио, да се збиља упустим у расправљање питања, која се тичу Павла Бакића, но сад сам се предомислио и нећу да пишем о Павлу Бакићу, док год

не прочитам у српском преводу тај први академијски фортраг тога Лауша Талоција, који је приликом једном обећао, да ће ми послати на српски преведену ту историјску расправу о Павлу Бакићу, што он до данас није учинио. На страну Ибрајим паша и његова изрека о Павлу Бакићу! Враг нека носи морозног оног и уврнутог Моровлаха! С Тадијом ћу се већ како тако споразумети, али радо бих се огледао с оним мађарским академиком због Павла Бакића. Ако је јунак, нека омогући са своје стране то јуначко огледање.[7]

[7] [И. Руварац био је са својим слутњама о данима битке код Горјана на сасвим добром путу. Погрешио је само за дан два. Битка се била између 9 и 10 октобра, а он говори, опрезно, о 12 октобру 1537. Тачан датум утврдио је, мало касније, А. Хубер (Geschichte Österreichs, IV, 1892, 60—61) на основу извора који су И. Руварцу били збиља неприступачни.]

XIII

ДРАГА, ДАНИЦА, РЕСА.

УСПОМЕНИ

СВОЈИХ ДАВНО ПРЕМИНУЛИХ,

УВИЈЕК ДРАГИХ СЕСТАРА:

† ЈЕЛЕНЕ, † ХРИСТИНЕ и † НАТАЛИЈЕ

приказује

три листка, три сува но врелом братском сузом орошена листића ова

братац ЈОВАН, у иночтву наречени ИЛАРИОН.

[Сепаратни отисак из Гласника Зем. музеја у Босни и Херцеговини, III, 1891, стр. 225.—238.]

[Изашло и немачки у Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina, II, 1894, стр. 163.—172.].

САРАЈЕВО.
ШТАМПА ЗЕМАЉСКЕ ШТАМПАРИЈЕ.
1891.

а) „Драга“ *(Draga — soror).*

„Коју Драгу мислиш, и о којој Драги наумио си говорити *[3]* у овом листу? Да ли о оној *Драги опатици* св. Николе, која се под г. 1312. — или о оној *Драги*, а опет *опатици*, но не св. Николе већ св. Дујма, која се под г. 1263. у записнику трогирске опћине помиње (в. *Starine*, XIII, 212. и 225.)? — Или може бити, да си науман причати о *Драги, сестри поносних Санковића* у Невесињу, кћери старога казнаца Санка а сестри жупана Бељака и војводе Радича, и синовици жупана Градоја и братучеди кнеза Буделе и Санчина, — та оних Санковића, који су славили и који су се клели светим Ђурђем и аранђелом Михаилом, „својими крстними имени“, и који су дне 15. априла 1391. г. записали опћини и властелом богољубимаго града Дубровника *жупу конаваоску* (Конавље) с градом Соколом који је у њој и даље дали и потврдили истој опћини села и земље *Виталине*, до својих међа и граница и до мора, до пристаништа Молунта и с отоком, који пристоји Виталини; пак о овој пошљедњој Драги хоћеш ваљада да говориш с тога, што ју је покојни Даничић у Рјечнику из књижевних старина српских презрео, те је и не помиње, премда поменута браћа Санковићи у поменутом запису од 15. априла 1391. г. помињу и „Драгу, сестру“ своју и њено саизвољење на уступ поменутих жупа и земаља с градом Соколом опћини дубровачкој за навијек. (в. Miklosich, Mon. serb., 219.). О којој ће дакле Драги да буде ријеч?“ *[4]*

Ни о једној од „Драгих“, које помињеш, и шта бих умио ја о тим Драгама да причам — и би ли било мјесто говору о оним Трогиркама-опатицама у овом листу?

О другој или сасвим петој и деветој Драги, а на име о *Драги Босанки* хоћу овдје — и не ћу да говорим или причам или приповиједам што, кад ја уопће не умијем ни причати ни приповиједати или смислити какву причу и припо-

вијест, — већ ћу о тој Драги Босанки по свом адету — кад не умијем друго и друкчије, и боље што — да *расправљам*, да се због ње свађам са свима и са сваким, који досле устајаху и ломљаху копља за ту Драгу Босанку.

„Па која би то Босанка била, која се звала Драга, а о којој хоћеш да расправљаш, а расправљајући да на муке мећеш и њу и нас?“

Ја ћу да расправљам о Драги, кћери бана Стјепана Котроманића, који се већ г. 1322. помиње као бан и који је бановао до г. 1353., и који је те исте године удао своју кћер Јелисавету за Лудовика (Лауша, Ловуша, Лоиша) великога, краља угарскога и заштитника бана Стјепана; о Драги, сестри краљице угарске Јелисавете, братучеди бана и нашљедника Стјепанова, првог босанског краља Твртка, овдје ће се расправљати и питаће се: Ко јој је била мати и кад се родила она, и какве је среће била, и да ли се удала, кад, и за кога? Али ће се прво и прво питати, на чему се оснива битисање те Драге Босанке? Те ако се подлога тога битисања трулом и трошном покаже, растргнућу, раздуваћу, разнијећу, уништићу — или правије, пошто се оно, што не постоји, што никад није било ни битисало, већ се само као авет и вјештица провлачило, не може ни уништити, — то ћу прогласити и изрећи само: да Драге те нема, да је није никад ни било, те да данас о Драги Босанки, сестри краљице Јелисавете, а кћери бана Стјепана, не може бити говора. Но до тога је још подалеко — а сад приступајући к расправљању дужност ми је казати, да ћу претресати питање о оној Драги, коју је први *Задранин Павао Павловић* у свом дневнику (Memoriale Pauli de Paulo, patritii Iadrensis) под даном 24. октобра 1383. г. поменуо ријечма: „Eodem anno (MCCCLXXXIII.) die XXIV. Octobris applicuit Iadram Domina *Elisabetha* Regina Ungariae senior, et Domina *Maria* Regina junior, et Domina soror *Draga*, soror sua, cum certis Praelatis, et Baronibus eorum etc,“[1]

Меморијал тај Павловића Задранина први је издао на свијет славни Трогиранин, *Јован Луцић* уз дјело своје: „De regno Dalmatiae et Croatiae“ и он у том дјелу свом, у првој

[1] [Упор. Шишићево издање Павла Павловића, засебно оштампано из Vjestnika arkiva, VI, 1904, 6; издавач у примедбама не наводи ову Руварчеву студију.]

критичкој повиjести Далмациjе и Хрватске, у књизи петој, глави II., Швандтнеровога издања, стр. 407., цитира горње мjесто из дневника Павловићева, у којој се помиње сестра *[5]* Драга без сваког исправка и без сваке примjедбе, осим те jедине, што je прво „soror" изостављено, и што je мjесто certis ставио caeteris. Луцић je оставио Драгу нетакнуту. И кад се триjезном и критичком Трогиранину Луцићу тако свидjела Драга, да jу je оставио нетакнуту, шта ћеш онда да кажеш за Француза, за оца данашњих византолога, за вриjеднога Дифрена-Диканжа, али тек Француза, лаке крви научењака? Покрај Луцића и уздржљивости његове, не би дуго живовала „Драга сестра"; и да се те сестре Драге ниje докопао Француз Дифрен,[2] и да ниje jасно и разговиjетно казао, да та Драга, коjу je поменуо Задранин Павловић ниje била сестра Мариjе, кћери и нашљеднице великога краља угарскога Лауша, већ да je она сестра Jелисавете стариjе, краљице и удовице тога краља и матере младе краљице Мариjе, којој би младој краљици Мариjи поменута Драга тетка била а не сестра, као што би се могло мислити — то одавно би већ било одзвонило тој Драги. Дифрен je дакле управ отац и он je створио, из ништа створио *Драгу Босанку, као кћер бана Стjепана, а сестру кћери банове и краљице угарске Jелисавете.*

Дифрен je знао за Орбина, и те како добро знао за њ, као што се то на свакој страни дjела његова „О далматинским фамилиjама" видjети може, те je морао знати и то, да Орбини на стр. 265. пише: *„Elisabeta figliuola unica di Stefano Bano"*. — али ако je Дифрен знао, да Орбини каже, да je Jелисавета jединица у оца, да бан Стефан оне године, кад ће удати своjу кћер и умриjети, — ниje имао осим Jелисавете друге дjеце; ако je он — Француз, иначе у многом повjеровао Орбину и примио за готов новац причање Орбиново, али у том, да бан Стефан ниje мимо Jелисавете имао још jедну кћер, у том му ниje хтио да вjеруjе: њега je саблазнила *Драга сестра*, односно мjесто оно из дневника Павловића Задранина, коjе je мjесто и у Луцића нашао, где се спомиње „Draga, soror sua" коjе „sua" мjесто да однесе ближој и млађој краљици Мариjи, однио je он на стариjу и удаљениjу

[2] Illyricum vetus et novum, p. 119.

краљицу Јелисавету, и за то је морао имати бан Стефан осим Јелисавете још једну кћер, и та се друга кћи морала звати Драга и морала је г. 1383. живовати и боравити — (не каже Дифрен, да ли у коси или као удовица) код сестре своје на двору у Вишеграду, и морала је те исте г. 1383. а наиме 24. октобра заједно са сестром Јелисаветом, старом, и с Маријом сестричном, младом, краљицом, с бискупима и баронима дојездити или дојездити у Задар.

„Драга, сестра краљице Јелисавете а кћи бана Стефана" то је створ Француза Дифрена, и као што се и данас још, све *[6]* што Француз створи, допада и прима, тако се и тај створ Дифренов, та Драга скоро свима, који су писали што о Босни и бановима босанским, допала, те се она провлачи као авет од Дифрена до Вј. Клајића — искључујући самога Клајића — те *Драгу*, сестру краљице Јелисавете, помиње и Пејачевић (Historia Serviae) — стр. 391.; и Енгел (Gesch. von Serwien u. Bossnien) стр. 258. и 312.; но тај исти Енгел, који у ноти на стр. 257. пише: „Stephan Cotromanovich hatte zwei Töchter, Elisabeth u. *Draga*," и на стр. 312. вели: „Der Ban Stephan war 1357. mit Hinterlassung nur von *zweyen* Töchtern gestorben;" — тај исти мало сметени и заборавни Енгел пише на стр. 282. „Duschan... belagerte.. Bobovatz oder Travnick, worin die *einzige* Tochter Stephans, namens Elisabeth, eingeschlossen war" — а у свесци II. на стр. 539.: „Am 24. October traf *Elisabeth* mit ihren zwei Töchtern in Zara — an", и још прије Енгела Шимек, стр. 80., и Слављуб Бошњак (фра Јукић) у Земљопису и Повиестници Босне (у Загребу 1851.) на стр. 102. — и напошљетку помиње уз Јелисаву и Марију сестру *Драгу — и сам Рачки.* (Rad, II, стр. 108.: „Dne dakle 24. listopada 1383. dodjoše kraljice Jelisava i Marija sa sestrom *Dragom* i velikom pratnjom u Zadar") — и та је само разлика између г. Рачкога и осталих, што Рачки не каже изриком, чија је сестра Драга: да ли краљице Марије или краљице Јелисавете, али тек и г. Рачки зна и познаје Драгу.

„Та не спомињи нам — та престани већ један пут помињати те *Драге* и Драгињине поштоваче и свршуј с њом — с том Драгом, која нам се већ у нос увукла; тресни — или претвори је у пару и дим, да ишчезне, тек свршуј само, учини крај и не мучи нас даље с том наказом, с том ниш-

тицом, с том Павловићевом, а послије Дифреновом и најпослије Рачковом Драгом!"

Кад је тако, — и кад ти је толико догрдило то помињање Босанке Драге — љупки Бошњаче и лаки Херцеговче — а оно нек буде крај.

У „Codex diplomaticus Regni Hungariae" од Фејера у X. тому а трећем волумну тога дипломатичког зборника помиње се на стр. 9. оно мјесто из Павловићева меморијала ad a. 1383. овако: „Eodem anno die 24. Oct. applicuit Jadram D. Regina Ungariae Senior Elisabeth et D. Maria, regina Junior, et Domina soror Draga (Hedwigis) cum ceteris Praelatis etc." Но још прије Фејера Катона, писац волуминозне и критичке поповијести Угарске, ставио је у тому XI. на стр. 55. уз „soror Draga" у загради „Hedvigis". И из те Хедвиге (Једвиге) из „Aduige" сестре Маријине а млађе кћери краља Лауша и краљице Јелисавете, јединице бана босанског Стефана, из погрјешно записане или преписивачем испорчене „Aduige" изглегла се она Драга, која *[7]* је скоро двjеста година лепршала и тумарала по повијести о Босни.

Као што рекох, г. Вјекослав Клајић, који је написао повијест Босне „po prvih izvorih" у наше дане, и који је доживио да се Повиест његова преведе и на њемачки језик; тај Клајић, тај ускрситељ или ускрсник и жестоки, најжешћи данас поборник (али не поборник у смислу, у ком он употребљује ту ријеч, већ поборник и љути заточник у правом смислу те ријечи) *црвене Хрватске* у обиму најширем а на име оном, који даје црвеној Хрватској стари поп Дукљанин и по ком се црвена Хрватска ширила и простирала дуж сињег мора од Дувна и Макарске до Драча и града Авлона, а није се стезала и ограничавала на оно парче земље, које се парче земље по свједоџби аналисте дубровачкога „Giacomo di Pietro Luccari, gentilhuomo Rauseo" (в. његове „Annali di Rausa", састављене г. 1601. а издане на свијет г. 1605. на стр. 83.) звало »*Croatia Rossa*« (црвена Хрватска), и у којој је црвеној Хрватској Франко бан, брат Матије бана Таловца и Петра бана и Јована вранског приора, бановао;[3] тај Вјекослав Клајић у Загребу, велим, није знао, није хтио да знаде

[3] [И. Руварац мисли на ово место: „Nè contentò de godere lui solo questi honori (sc. Matteo Luccari), fece venire alla corte di Buda i suoi fratelli, et impetrò à Pietro il Banato di Croatia, e la Contea di Zetigna, à

за Драгу Дифренову и он ту утвору тога Француза и не спомиње, као да је нигда није ни било. И ја мислим, да је он имао потпуно право, што није на њу обрнуо главу, али узгредице и „ан пасан“ мислим и то, да ће и ускрснута по њему „црвена Хрватска“ проћи онако исто, као што је прошла „Драга Босанка“ и као што пролазе утворе и сваковрсне измишљотине: да ће и опет нестати с лица земље те црвене Хрватске!

б) „Даница“.

Као што прича Орбини на стр. 351. Јелисавета, жена Стефана бана Котроманића (а била је кћи српског краља Драгутина и — Кателине, кћери угарског краља Стефана V.), по смрти свога мужа би изгоњена од бијесне босанске властеле из бановине с дјецом својом, и она се с најстаријим сином Стефаном, потоњим баном босанским и оцем поменуте под а) Јелисавете, склони и прибјегне у Дубровник, а млађи синови њени, Инослав (Нинослав) и Владислав оду у Хрватску, а сестра њихова односно кћи Јелисаветина — „Chiamata *Daniza*, se ne andò à Roma per divotione: dove assalita da febre passò à miglior vita. Fù sepelita alla Minerva, e sopra il suo sepolcro fù scritto (com'ancor si vede): Hic jacet *Diana Illirica*,“ — а то значи, као што је препричао фра Андрија Качић (в. Угодни Разговор, млетачког издања од год. 1801. стр. 49.): „Такођер и њихова сестра (т. ј. Стефанова, Нинослављева и Владислављева) имаде срићу утећи у Рим, где чинећи многа *[8]* добра дила, пође с овога свита на бољи и бише јој уписано на гребу у латински језик: „Hic jacet Diana illirica“, словински: овде прибива Даница Словинска олити Босанка.“ — или као што фра Андрија пјева:

„А Даница к' Риму бијеломе,
„Тер походи цркве и отаре.
„Ал' је мало време постојало,
„Разболи се Даница дивојка
„Од грознице бола великога —
„Латини је липо укопаше
„И на гребу писмо учинише:

Francò la Croatia Rossa, et Gioanni Caualiere di Rodi, fù fatto Colonello di Belgradi;...“ Упор. Радојчић Н., Иларион Руварац и Црвена Хрватска, Записи, XII, 1933, 31—34.]

„„Овде лежи Даница Босанка,
„Од славнога народа дивојка.““

И ту Даницу и натпис тај на гробу њеном, наравно по Орбину, помињу и *Дифрен* (l. c. стр. 119.), и *Пејачевић* стр. 389. и *Енгел* стр. 258. нота q., и фра *Јукић* на стр. 101. и — *С. Љубић* у „Огледалу књижевне повиести југославјанске“, књ. I. стр. 223. али само у двије три ријечи — и он не спомиње онога гробнога натписа. А најновији и најбољи повјесник Босне, онај тако одушевљени за Црвену Хрватску научењак и књижевник хрватски, јогунаст је, па као што није хтио за ваздушну Драгу Босанку да зна, тако не зна ништа ни за Даницу Босанку. И као што је он по мом мишљењу имао право, што није ни једном ријечи поменуо Драгу Босанку, тако ће исто имати право он и у том, што није ни једном ријечи поменуо Даницу, као кћер Стефана бана и Јелисавете кћери краља Драгутина, која је тобож умрла у Риму, и којој да су Римљани или Латини поставили камен на гроб и на гробу урезали натпис: „Hic jacet Diana Illirica“.

Може бити, да је Мавро Орбини, ако је кад био у Риму, у поменутој цркви видио нечији гроб и на гробу онај натпис, али да је у том гробу и под тим каменом сахрањена била кћи бана Стефана Котроманића а сестра опет бана Стефана и браће Нинослава и Владислива Котроманића, и да се та у Риму у првој половини XIV. вијека умрла и сахрањена Босанка звала Даница — то неће бити истина — и нико мањи већ сам главом др. Иван Чрнчић, каноник у Риму, који је написао расправу у 79. књизи Рада југославенске академије „Imena Slovjenin i Ilir u našem gostinjcu u Rimu poslije 1453. godine“ и у XVIII. књизи „Starina“ приопћио прилоге к тој својој расправи, не да нам, да у том вјерујемо Орбину.

Прочитај, добри Бошњаче и љупки Херцеговче, и ту расправу уваженога академика у Риму и оне прилоге — и ја мислим да ћеш се и ти утврдити у мисли, да бан Стефан није имао кћери, по имену Данице, а ако је каква Даница Босанка била кад год у Риму, и ако је тамо преминула, и ако је ко од њених *[9]* урезао онај натпис на гробу њеном, да то није било у XIV. већ или у XVI. или у XVII. вијеку.

Бан Стефан Котроманић имао је са својом женом Јелисаветом, као што сам више пута поменуо, три сина: Сте-

фана, Инослава и Владислава, као што се каже и у српском родослову; имао је и кћер, али се та кћи није звала и називала Даница већ *Катарина* (Каталина), и ту Каталину удао је брат њезин, Стефан бан, за Николу Хумљанина, од кога су произишли Николићи, нећаци бана Стефана Котроманића и та Каталина, за коју и толико пута поменути Орбини зна, (в. стр. 343. гдје се помиње кћи Стефана Котроманића „Cataliena moglie del Conte *Andrea*“ — што је погрјешно, јер је она била жена Николе, стрица Петра Тољеновића, као што и сам Орбини на стр. 393. пише), мати Богише и Владислава Николића у једном дијелу хумске земље, жива је била још г. 1349., и те године дне 26. маја у Дубровнику закључено би у већем вијећу постарати се за дом, у ком ће пребивати „*nobilis et potens domina domina Cathalena*, soror magnifici domini domini bani Bossine, que ventura est Ragusium“. (Mon. ragusina, Libri reformationum, Tom. II, 71.). Но о тој Каталини и о њеним синовима (Богиши и Владиславу) Николићима, не може бити овдје већ на другом мјесту говора.

в) „Реса?“

„Гдје нађе, да од Бога нађеш, то име? У ком именослову, ономастику или именику, — у ком ли поменику, општем листу, диптику и синодику и анатематнику; — та у ком споменику и паметнику; — у ком ли рјечнику, словнику или „ричословнику“; — у ком ли напокон записнику и зборнику; или у ком запису и натпису, на чијем ли гробном камену и плочи нађе урезано име то, име „Реса“; и гдје је никла, гдје је расла и узрасла, и с ким је друговала и скакутала, и чим се поносила та поносна Реса; и кажи нам, тако ти имена, ко јој је кумовао, ко јој дао или надјенуо име, дично име „Реса?“

Тражи, потражи Ресу у Даничићеву Рјечнику из наших књижевних старина, потражи је и у Рјечнику личних женских имена, приданом расправи Стојана Новаковића о Поменицима у 42. књизи Гласника, и у таковом рјечнику Љ. Стојановића у Споменику, III., стр. 179. и даље, у који су узета само необичнија имена, прелистај књигу „Славянскій Именословъ или Собраніе славянскихъ личныхъ именъ въ алфавитномъ порядкѣ, составленъ Священникомъ М. Морошкинимъ, Петербургъ 1867. г.,“

преврни све рјечнике и ричословнике и засебне и придодане монументима и споменицима или паметницима, па нигдје не ћеш, — увјерићеш *[10]* се да си се залуд трудио тражећи, — не ћеш наћи Ресе. И ако мислиш, да ћеш сретнији бити, ако поново проучиш „Основе српскога или хрватскога језика“ од покојног Даничића, или расправу О народним именима и презименима у Хрвата и Срба од дра Т. Маретића у Раду, књ. 82. стр. 77. и 85., и ту ће ти бити заман мука, јер и ту не ћеш наћи, што тражиш, не ћеш наћи Ресу. У II. регистру а на стр. 442. поменутих Даничићевих Основа наћи ћеш додуше „реса“, али ће те радост одмах минути, чим уочиш и видиш, да је то „реса“ написано с малим а не с великим Рци, и кад, спазивши то, нагло прочиташ, што пише на стр. 39., на коју те страну упућује Даничић на стр. 442., а на којој 39. страни пише само то: „реса (кор. може бити rik цијепати); види под а, урес, узрѐсе“, а у Маретића наћи ћеш на стр. 77. голуба *Ресоја* и голубана *Ресана,* али голубице Ресе, не ћеш наћи ни у тог тачног, савјестног истраживача и озбиљног расправљача. И ако те не мрзи, ако си доколан, а ти разгледај поменик негда манастира Раче украј воде Дрине или недалеко од ријеке Дрине, који је описао П. Ј. Шафарик (Gesch. der serb. Literatur, I. Abth., S. 233.) а који Стојан Новаковић, пишући о српским манастирским помени-цима, није пред собом имао, и у ком ћеш наћи „Tausende und Tausende von serbischen Eigennamen“ — па и у том негда рачанском а сада беочинском поменику, не ћеш наћи Ресе, бар ја је не могох ни у том најбогатијем у именима поменику наћи.

„Па откуд ти онда та Реса? Да ли је створи, кад је нијеси нашао? Како је створи, од чега ли?“

Нијесам је створио, ни смислио, ни из прстију исисао, као што је створена и изведена она Драга под а), већ сам ја Ресу нашао — и да те даље не мучим, одмах ћу ти казати гдје сам је нашао. Нашао сам Ресу у „Starinama,“ што их издаје југославенска (загребачка) Академија знаности, у XVIII. књизи тих „Starina,“ на пошљедњој, баш на пошљедњој, страни те 18. књиге гдје се чита овај запис: „Сєи справи книгє тєпачић Батало кои бишє много славанъ, кои дръжашє Торичан и Лашвꙋ, а за ним бишє госпоћ Рєса, Бꙋкца воєводє кћи. А бишє он єднъ братьи воєвода босаньскы, дрꙋги кнєзъ босанъ-

*

ски а трєти банъ хрьватьски." [Упор. Записи и натписи, 179, I, стр. 57].

И сад кажи, али кажи по души и признај да сам имао право, што сам горе Ресу госпоју, поносном назвао. И како да се не понесе и да се не поноси Реса, кад је помислила само, чија је била кћи, чија ли љуба, и ко су јој била браћа њена, и да је била кћи војводе босанскога Вукца а љуба тепачије Батала, господара Торичана и Лашве, и да је имала три брата рођена, од којих је први био војвода, а други кнез босански, а трећи бан, и не бан словински, или мачвански, или северински, већ баш бан *хрватски*. Бошњак — Србин, бан хрватски! *[11]* Српкиња је браћом поносна, а Србину је мила сестра, сестра од заклетве, Реса ресаста!

Но у поменутом запису каже се само, да је госпоја Реса љуба тепачије Батала, и да је била кћи Вукца војеводе и сестра војводе босанскога, и кнеза босанскога, и бана хрватскога; али се у запису не каже, којег је управо Вукца од многих Вукаца кћи била та наша Реса, и како се по имену викао први брат Ресин, и како се звао други брат њезин, и како се писао онај трећи брат Ресин, онај силни (potens) бан хрватски?

Не ћу те мучити и ређати, чија није била кћи госпоја Реса, а наиме да није била кћи Вукца Чрнуговића или Вукца Хранића, или Вукца Владислалића, или Вукца Вукотића, већ да је она била рођена кћи Вукца Хрватинића, војводе босанскога, а браћа да су јој *Хрвоје*, војвода босански (потоњи херцег-дука сплитски) и *Драгиша*, кнез босански, и *Вук*, бан хрватски.

И сад знаш, љупки читатељу, не само, којег је рода и племена и из чије је куће била, и у чију је кућу дошла госпођа Реса, и да је била она од племена и куће Хрватинића, господара Дољих крајева русага босанскога, и да су Хрвоје и Драгиша и Вук била браћа Ресина, већ уједно знаш или бар можеш знати, зашто сам ја из Сријема склопио руке и пишем ово о Реси Босанки, и да ово није ништа друго већ допуна онога, што сам прије десетак година писао о Хрватинићима у београдском Гласнику, књ. 49. [стр. 45—52].

Ја сам прије десет или једанаест година написао нешто о *Хрватинићима*, и гласом свједоџбе, издане од г. Вјекослава Клајића, старином Шлавонца а од не дугог времена Загреп-

чанина и жестоког поборника Црвене Хрватске и васкрситеља Хрватства у тој Црвеној Хрватској — у „Повиести Босне“ на стр. 212. — није лоше испало то моје нешто о Хрватинићима.[4]

„Писао ти или не писао и писао кад му драго и писао подобро или полоше, за то ми нећемо ништа да знамо и ми за сада знамо само то, да си рекао, насумце изрекао и избацио само, да је Реса од рода Хрватинића, а наиме да је кћи Вукца *Хрватинића*, а сестра Хрвоја, Драгише и Вука, бана хрватскога, али изреку и реченицу ту нијеси ничим потврдио и посвједочио. А без добре свједоџбе и јаке утврде, како да ти вјерујемо? Скочи дакле, скочи и опет и посвједочи!“

Да посвједочим, морам се још једном вратити к записима, приопћеним у XVIII. књизи „Starina“.

На трећем листу од она четири пергаменска листа у осмини, чувана сада у Императорској библиотеци у Петрограду, има на другој страни тога трећега листа овај запис црвенијем: „Вь имѥ оца и сина и светаго дꙋхь. Сеи книгѥ (а у књизи је тој било јеванђеље по Јовану) направи тепачиѣ Батало своимь диѣкомь *[12]* Станькомь Кромириѣнином и оковавь ѥ сребромь и златомь, и одивь кросницомь и приказа ѥ старцꙋ Радинꙋ. А написашѥ се сиѥ книгѥ ꙋ дни крала Дабишѥ ѿ ровниѣ сина божиѣ 1393. лито, по ꙋмрьти крала (Стефана) Тврьтка дрꙋго лито“. [Упор. Записи и натписи, 179, I, стр. 57.]

Дакле г. 1393. кад је у Босни краљевао краљ *Дабиша*, писано је поменуто јеванђеље и записало се име онога, који је оправио, сребром и златом оковао и корице кожом оптočио то јеванђеље; — и да је ђак Станко Кромирњанин писао то јеванђеље и приказао старцу Радину. А даље се продужује, но не црвенијем већ црнијем — и каже се, какав је то муж био онај многославан тепачија Батало, и што је све држао тај Батало, и откуд му се довозило вино у град његов Торичан, и како се звала госпођа његова, и чија је кћи била она, и ко су и шта су јој браћа њена.

Да докажем дакле, што се има доказати, могао бих се, без сваког труда позвати, просто позвати, на г. В. Клајића, писца „Повиести Босне“ по првих врелих у Загребу 1882.,

[4] [Тамо стоји: „O rodu vojvode Hrvoja pisao je dosele najbolje Ilar. Ruvarac..“].

који на стр. 212. те Повиести вели: „Vojvoda Hrvoje Vukčić od stare vlasteoske porodice Hrvatinića bijaše sin vojvode Vukca Hrvatinića iz dolnjih krajeva bosanske države. Imao je više braće: Vuka Vukčića, poznatoga nam već *bana hrvatskoga,* zatim Dragišu, Vojslava i sestru Vučicu" — те гледом на Ресу и оно што се у црвеном и у црном запису о Реси и њеним родбинским одношајима и времену њенога господства каже, ово извести и закључити:

У запису од г. 1393. каже се за Ресу, да је кћи Вукца војводе босанскога, и да је од браће њене један војвода босански, други кнез босански а трећи бан хрватски; но пошто најновији и најбољи повјесник Босне до пропасти краљевине пише, тврди и свједочи: да су Хрвоје, војвода Драгиша, кнез босански и Вук, бан хрватски, били синови Вукца *Хрватинића*, војводе босанскога, то и Реса, госпоја Баталова, а кћи Вукца војводе и сестра Х. *војводе* и Х. кнеза и Х. бана хрватскога не може бити кћи другог којег Вукца војевода, нити сестра других каквих Вукчића, већ баш кћи Вукца *Хрватинића* и сестра рођена Хрвоју, Драгиши и Вуку Вукчићу, бану хрватском. Quod erat demonstrandum.

Тако бих могао умовати, тако изводити и закључивати и тако доказивати да пишем ово на пр. за новосадски „Јавор" или за „Vienac" у Загребу. Но ово се пише за Гласник, и не за Гласник србијански, већ за Гласник босански; а ја родом из Сријема и житељ сријемски на знам

„Какав је адет у Босни
„Какви су момци Босанци? [13]

и да ли ти момци Босанци и дични Херцеговци држе што до оних хрватских или похрваћених aукторитета, а наиме да ли признају големи ауторитет у стварима босанске повијести г. В. Клајића, родом Славонца а сада Загрепчанина, те драговољно примају, поштују и слијепо прихваћају изреке тих загребачких аукторитетлија?

А не знајући то, не смијем се позивати на г. Клајића већ с обзиром на ником се „не клањајуће", ништа на вјеру без испита и довољнога разлога „не примајуће", о свачем се „сумњајуће" завојите читатеље овога Гласника, оне момке Бошњаке и оне лаке Херцеговце — морам дакле поново потражити у сувременим листинама, писмима и дневницима потврде за изреку г. В. Клајића.

„Док не нађеш два слична имена,
„Док не нађеш Стоју и Стојана —
„А обоје брата и сестрицу —
„Не мо'ш, краље, темељ подигнути,
„А камо ли саградити града."

Док не нађеш *у листинама* од г. 1393. или бар од године, што је пред том или године, што иде за том 1393. годином поменута три брата рођена и да је један од те браће војвода босански, а други кнез босански, а трећи бан хрватски, не можеш и не ћеш увјерити „не вјерујуће" Бошњаке, да је Реса, госпоја тепачије Батала, кћи Вукца Хрватинића а сестра Хрвоја, Драгише и Вука Вукчића.

Но, па кад су тако невјерни ти момци Бошњаци, а они нека знају и паметују, да се

1. у повељи Стефана Дабише, краља Србљем, Босни итд. писаној 29. септ. г. 1393. помињу као свједоци: бан Иваниш (мачвански негда бан), *војевода Хрвоје*, тепачија Батало итд. [Пуцић М., Споменици српски, II, 38—40].

2. у привилеђији млетачкој од 13. јула 1393. инд. I. зове се Хрвоје „Magnificus vir, dominus *Chervoye voyvoda, filius condam voyvode Bossinensis*" — а у сличној тој привилеђији под истим даном и истом годином изданој привилеђији за Вука каже се; „magnifico viro, domino *Volcho bano*, filio condam voyvode Bossinensis, *fratri* supra scripti domini *Chervoye*". (Гласник, XII, 135.; Listine, ed. Ljubić, IV, 309—310.).

3. Павао Павловић Задранин у Меморијалу свом помиње под 7. фебр. 1392. бана Вука Вукчића („Banus Vasich (sic) cum exercitu suo applicuit personaliter in Carinum"); и како је дне 12. истог мјесеца и године дошао у Задар са женом и пратњом кнез Драгиша, брат поменутог бана („Comes Draghiscia frater praedicti... Bani"); и да су дне 27. јануара 1394. Задрани склопили савез са велеможним баном Хрватске и Далмације („cum Magnifico Domino Bano Chroatiae et Dalmatiae scilicet domino Vutcho") —[5] *[14]* и да је у суботу дне 11. јануара 1395. исти велеможни господин *Вук војвода негда бан* са својом супругом (Аном) и са (Јеленом) женом Хрвоја, брата свога, дошао у Задар итд. итд. [ed. Schwandtner, III, 733].

---

[5] [Упор. споменуто Шишићево издање Меморијала Павла Павловића с важиим варијантама у датумима и у писању имена; најважнија је на последњем месту где место „Vutcho" стоји „Butcho."]

И још бих ти, драги читаоче, могао привести из листина латинских и писама бар шест седам мјеста и извадака и њима ти утврдити оно, што је г. Клајић изрекао, но мислим да је и приведено доста да се увјериш, — да не будеш и даље невјеран већ вјеран те да повјерујеш — или бар да признаш, јер вјера нема посла са историјским истинама, да је збиља Реса — односно да је Станко Ђак Кромирњанин имао на уму Вукца *Хрватинића* као оца, а Хрвоја, Драгишу и Вука Вукчића као браћу Ресину, кад је довршио г. 1393. оно јеванђеље и писао онај запис, у ком је поменуо и госпоју Ресу и само је у том погријешио, што уз војводство кнештво и банство браће Ресине није додао и лична имена те браће Ресине, већ оставио да након пет стотина година мање двије истражујем имена браће Ресине ја, и да о том увјеравам данашње „не вјерујуће“ Бошњаке и Херцеговце.

„Но доста — и сити смо већ и Ресе и браће њезине — тих Вукчића-Хрватинића; но реци дер коју о војну, мужу Ресином, тепачији Баталу“.

Док није Љ. Стојановић објелоданио у XVIII. књизи „Starina“ толико пута помињани запис Ђака Станка Кромирњанина знало се о *Баталу* само то, да је 1392.—1400. био властелин босански, а г. 1392.—1393. и тепачија краља Дабише (Даничић у Рјечнику под „Батало“), а сада — хвала нека је г. Љ. Стојановићу — знамо, да он бјеше не само славан већ „многославан господин, и бише много добар добрим људем и добрим кршћаном“, — и да је држао *Торичан* и *Лашву* и *Сану*, и да му гредише вино на возницих из Кремена у Торичан — и напокон, да за то, што је Батало био добар добрим кршћаном, за то га Бог множаше у вјеки вјеком.[6]

Торичан, град који је Батало тепачија држао. У уговору о примирју, склопљеном између Угарске и Порте и под 20. авг. 1503. г. потписаном краљем Владиславом, помиње се међу босанским градовима и град Торичан („Thorychan,“ в. Hammer, Gesch. des osman. Reiches, прво издање, II., стр. 618).

Лашва. О. Мартин Недић пише у Аркиву, IV, 161. „Лашва његда варош био је на лиевој страни Лашве риеке,

[6] [О тепчији Баталу упор. Truhelka Ć., Grobnica bosanskog tepčije Batala, obretena kod Gornjeg Turbeta (kotar: Travnik), Гласник Зем. Музеја, XXVII, 1915, 365—374.]

од садашњег Травника, и тврђаве травањске к истоку идућ један четврт сахата далеко. — Међуто до скоро Фратри који су били родом из Травника, латински пишући уписивали би на пр. Petar Petrus a Lašva, дакле Травник сад, а приа Лашва зваше се.“ — К. Јиречек, имајући на уму поменути уговор од г. 1503. вели (Handelsstrassen und Bergwerke, стр. 84 да се *[15]* Травник први пут помиње г. 1503. Но ја бих рекао, — да поменуто у писму Вука деспота и бана Ладислава de Hederwar и Петра Дојчина (Dolci) јајачког бана од г. 1480. мјесто „*Dravnik*“, гдје је поновљен бој с пашом босанским, не ће бити друго што, већ Травник (в. Гласник, књ. XXXII, 205.). Но може бити, да Станко ђак под Лашвом није разумијевао град, већ жупу код истог имена ријеке, као год што ће и *Сана*, коју је тепачија Батало такође држао, бити жупа на ријеци Сани.

А о Кремену, из кога је доважано вино тепачији Баталу у град му Торичан, и о ђаку Станку *Кромирњанину* нека се промуче мало сами Бошњаци: та њих се и Кремен и вино што се довозило из Кремена, па и мјесто, из којег је био Станко, ђак Баталов, у првој врсти тиче, бар више их се тиче и гора, засађена лозом виновом — шта ли је био онај *Кремен*, откуд се довозило вино у Торичан, и више их се тиче то само вино и онај ђак, који је писао оно јеванђеље, него што се све то тиче мене, ни Бошњака, нити Херцеговца, већ рођеног Сријемца.

Браћу Ресину сад и по имену знаш, и знаш да је Реса имала и сестрицу Вучицу — да ли старију или млађу од ње, то ја не знам — и да је та Вучица, сестра Ресина била удата за стрица Вукашина и Вукмира Златоносовића (в. Пуцић, Српски Споменици, I, прим. IX. и стр. 77.).

Но тко су биле и како се звале по Богу сестрице — миле јетрвице госпође Ресе? Не бих морао, али и то ћу ти узгред казати. Колико знам, војводиница, потоња херцежица, љуба *Хрвојева* која је Хрвоју јединца сина Баошу родила — и која се одмах послије смрти Хрвојеве преудала за краља Остоју и постала краљица босанска, звала се Јелена и била је кћи Ивана Нелипића, кнеза цетинскога; *Вука* бана жена звала се Анка и она је преживјела мужа свога, кога г. 1401. већ није било међу живима — и премда Вук већ г. 1395. није више био бан хрватски, то се ипак удовица његова још

и г. 1412. писала и називала Анком баницом: „госпогю банице Анкe, wставьшe почтeнога поменȣтia господина бана Влька Вльчикia“ [Пуцић, II, 49] („magnificae dominae.. Annae.. relictae domini Volzi Banni“)“ [Гласник, XII, 315] и писала се и називала тако и у „*српским* листовима и у латинским писменима.“ Но чија је кћи била Анка баница, то ти не умијем казати.[7]

И кнез Драгиша био је ожењен — но кнегињи тој а јетрвици Ресиној не знам ни имена, нити знам, од кога је рода била она.

И сад све знаш, богољубни читаоче и штиоче, што се о Реси може данас знати и што се зна, само још не знаш и нијеси добио одговора на главно питање: у којој је цркви крштена и у којој је вјери васпитана, и ко је кум био гђи Реси? *[16]* У запису то се изриком не каже, па откуд и како да ти одговорим на то главно питање? Међутим, кад се не зна што управо и изравно, може се и слободно је домишљати се. Милош Војновић, мили нећак цара Стјепана, није никад видио Роксанде ђевојке, кћери Михајила краља леђанскога, па се ипак усудио рећи цару, да ће познати госпођу Роксанду, своју будућу ујну.

„Како ћеш ти познати ђевојку
„Кад је нигда ни вијеђео ниси?“

И шта је на то одговорио Милош Војновић, може бити прапрадјед Конте Војновића у Загребу?

Милош је одговорио:

„Роксанду ћу по брaћи познати.“

Истина, да је Павао Павловић, Задранин, у свом дневнику забиљежио дан, мјесец и годину, које је брат Ресин, кнез Драгиша са својом госпођом, — и које је године други брат Ресин, по имену бан Вук са својом госпођом и са женом брата свога Хрвоја, с госпођом Јеленом, долазио и ради шта је долазио у Задар, а наиме да је кнез Драгиша са својом госпођом долазио у Задар да се поклони, да цјелива моћи св. Симеуна, — но кад помислиш само на Хрвоја војводу великога и херцега сплитскога, и шта савременици пишу и кажу за њ, ко је и какве је вјере био Хрвоје, први брат

[7] [О Анци упор. Thallóczy L., Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter, 1914, 136 и д. и 352].

Ресин; и кад даље помислиш, ко је и шта је био у том погледу господар Ресин, тепачија Батало, и за што је он оправио онако оно јеванђеље по Јовану, писано и приказано ђаком Станком *старцу Радину* — и кад даље помислиш, да је тепачија Батало био добар само *добрим кршћаном* и добрим људем и да га с тога Бог множаше — онда не знам, би ли смјела, све кад би и хтјела, бити Реса друге вјере, него што је био војвода Хрвоје и тепачија Батало?

И шта ту да те још мучим подсјећивањем на то и на то!

Реса је била патаринка или богумилка.

А ако не знаш, добри човјече, шта је то богумилка, шта ли патаринка и каква је то вјера богумилска, патаринска или „крстьанска" — то је још боље и не треба да сазнаш и познаш ту вјеру; и не слушај оне, који ти говоре и увјеравају те, да вјера босанска није била зла већ добра вјера, јер ти, који тако говоре, не знаду шта говоре и шта пискарају.[8]

[8] [Упор. приказе ове студије: Српски Сион, I, 1891, 670 и Босанска вила, VII, 1892, 26–27].

XIV

КАТАРИНА,

КЋИ ТВРТКА I.

БАНА (ОД 1353.—1377.) И ОД 1377.—1391. КРАЉА БОСАНСКОГА.

ПРИОПЋИО

ИЛАРИОН РУВАРАЦ,

архимандрит.

Сепаратни отисак из »Гласника земаљског музеја у Босни и Херцеговини«, година 1892., књига III, стр. 205.—211.

[Изашло и немачки у Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina, II, 1894, 173.—178.]

САРАЈЕВО.

ЗЕМАЉСКА ШТАМПАРИЈА.

1892.

Кажу и пишу, да је Твртко I. имао кћер *Катарину* и да [1] је ту кћер удао за *Хермана I.*, грофа цељског, која је родила сина *Хермана II.*, потоњег таста угарског краља Жигмунда, и да је томе Херману II., грофу цељском, жупану загорском и бану славонском, Твртко II. Твртковић, босански краљ, и Твртко I., као своме сестрићу, листом, изданим дне 2. септ. 1427., у Бобовцу, записао босанску краљевину. (Види: *L. A. Gebhardi*, Allg. Weltgeschichte, XV. Band, III. Abth., XXXV. Buch, Gesch. des Reichs Bosnien und Rama, Leipzig, 1781., стр. 742. и 759.; *Engel*, III, 313. и 374.; *Fessler*, IV, 1033.; *Aschbach*, Gesch. Kaiser Sigmunds, III, 273.; *Jukić* у Poviestnici Bosne, стр. 107. и 118.; *Мајков*, у Даничићевом преводу, изд. I., 170.; *Рачки*, Rad, III, 112. и IV, 23.; *Клаић*, Повиест Босне, стр. 268. и 284.; *Klaić-Bojničić*, Gesch. Bosniens, Leipzig 1885., S. 204. u. 345.; *Huber*, Gesch. Oesterreichs, II, 530.; *Љуб. Ковачевић*, Отаџбина, II. год., књ. IV, 444. и Историја српског народа за средње школе, књ. II., дио 1., стр. 35.).

Орбини и Лукаревић, дубровачки писци из почетка XVII. вијека, не знају за ту Катарину, кћер Тврткову и за њезину срећу, и кад они не знаду за њу, то не зна ни Дифрен, француски писац и родословац јужнославенских династија из истог вијека.

Први је дознао за њу поменути горе на првом мјесту Гебхардије, који на стр. 742. пише, да је угарски краљ Лудовик приликом једном задржао босанскога бана Тртка и није га пустио, док није пристао на уступ *земље хумске* краљу, као баштине супруге своје Јелисавете, кћери предходника и стрица Твртковог, бана Стефана, и на то, да даде кћер своју Катарину за жену (г. 1362.) краљевом љубимцу Херману грофу цељском; — и који на стр. 759. примјећује под *г)* „Dipl. Stephani Tvertkonis R. d. in castro Bobowetz d. 2. Sept. 1427. in... Pray [2] Ann. T. III. 393. Hermann heisst hier in der Urkunde des Königs Frater et Consanguineus, weil

seine Mutter Katharina des Stephan Tvertko (II.) Schwester war. Da diese Katharina ehelich, Tvertko aber unehelich war., so hielt man sie schon bey ihrer Vermählung 1362 für die Erbin des bosnischen Reichs (S. Zilleyische Chronik in Hahns Collect. monument. veterum, T. II. p. 677".)

Гебхарди је дакле из Цељске кронике извео, да је жена цељског грофа Хермана I. а мати Хермана II. била кћи банакраља Твртка I. и да се удала за Хермана I. г. 1362., а да је она била законито а поменути Твртко Твртковић незаконито дијете Твртка I., то он није сазнао из цељске кронике, већ је у погледу Катарине претпоставио само, а у погледу Твртка Твртковића примио и усвојио је казивање Лукаријево.

Бошњак Јукић мислио је, да се Твртко I. двапут женио; да му је прва жена била *Доротеја*, кћи Страцимира цара бугарскога у Видину, а друга Јелица, племенита Босанкиња, но да ни од једне није имао порода, а Твртка, потоњега краља и Катарину, удату за Улриха (?) цељског жупана г. 1362., да му је родила Вукосава, жена незаконита. Но Хрват В. Клаић, писац Повиести Босне, пише на стр. 157., да се Твртко I. послије крунисања за краља (дакле послије г. 1377.) оженио споменутом Доротејом, бугаркињом, и да му је ова до мало родила сина, каснијег краља Твртка Твртковића, позивајући се за то на повељу Тврткову од г. 1382., у којој се спомиње „сынь кралєвьства ми“ [Miklosich, Monumenta serbica, 202]; а о Катарини и њезиној удаји нема у глави VIII. о Твртку I. ни помена, већ се у глави XI. на стр. 268. каже просто, да је Херман II., бан славонски и т. д. био син сестре Твртка Твртковића, Катарине, а за потврду те тврдње не позива се Клаић ни на кога.

Рачки пак, поменувши на стр. 112. у III. књизи Рада, да је Твртко I. оставио иза себе сина Твртка Твртковића и кћер Катарину, удату за Хермана, цељскога грофа, вели на стр. 23. у IV. књизи Рада, да је Фридриков син Херман постао зетом краљу Твртку I. године 1377.

Но ако је Херман I. постао зетом Твртковим већ г. 1377., како је могао Херманов син истога имена (дакле Херман II.) служити краљу Људевиту до његове смрти (1382. г.), као што на истој страни 23. помиње сам г. Рачки. На истој страни примјетио је Рачки, да за повијест цељских грофова уз остале изворе може служити и Ороженова „Celska kronika, V Celi,

1854.“ Па и у тој кроници пише на стр. 37.: „1385. 21. marca.. vmerl celski grof Herman I.... Njegova žena Katarina, hči bosniškega kralja Štefana I. Tvartka, mu je rodila dva sina, naime: Joaneza (vmerl 1372.) ino *Hermana* (J. C. Aquil. An. III. 172).“ И тим хронолошким податком већ је побијена тврдња Рачкога, да је Херман постао зетом Твртковим г. 1377.; та како да се тек те године *[3]* ожени Херман I. Бошњакињом Катарином, кад се зна, да је те исте године млађи син његов, главом Херман II., ишао с војском краља Лудовика против Пруса?

Херман се дакле свакако морао раније оженити Катарином па била Катарина жена његова законита или незаконита кћи Твртка I.

Кронес у књизи: „Die Freien von Saneck und ihre Chronik als Grafen von Cilli, Graz, 1883., II, Theil,“ каже на стр. 205., 209. и 219. (у регистру) и на придоданој родословној таблици, да је Катарина, жена *Хермана грофа цељског* од г. 1360. или 1361., била кћи босанскога краља Твртка I., а Твртко II. Твртковић да је био *„natürlicher Bruder Katharina's*, der Mutter Hermann's II. von Cilli“.

Но кад се каже, и кад то што се каже стоји, да је Катарина, кћи бана Твртка, дана за жену Херману, грофу цељском године 1360. или 1361. (који се гроф родио г. 1333.—1334. а умр'о 21. марта 1385.), онда тек настаје заплет или управ расплет, јер уз тај хронолошки податак не може постојати тврдња, да је та Катарина била ма каква кћи Твртка I., јер Твртко није никако могао имати г. 1360.—1361. кћер за удају. И како само да има Твртко, који се могао најраније г. 1339. родити, године 1361. кћер за удају? То апсолутно не може бити; и тако свиколици горе изређани писци, који пишу, да је Катарина жена Хермана I. а мати Хермана II. грофа цељског, била кћи Твртка I., пишу и тврде нешто, што бити не може.

Као што је већ поменуто, први је био Гебхардије, који је то извео, искомбиновао и написао — а остали који су послије њега писали, писали су по њему слијепо без свакога разбора. Или ако баш нијесу писали по Гебхардију, ако може бити нијесу ни завирили у Гебхардијеву повијест босанске државе, а оно су завирили у Енгела или Феслера, — а то излази на једно, јер и Феслер и Енгел исписали су из

Гебхардијеве повијести оно што су о Катарини, босанској принцези, написали. И тако свакако стоји што рекох, да су поменути писци писали с вјером и исписивали вјерно — без испита и разбора.

Но најпослије да узмем и допустим, да нијесу ни по ком писали, већ да је сваки писао по „првим изворима" и изводе из тих првих извора изводио својим умом — опет остаје истина, да није истина оно, што они тврде — да није истина, да је Катарина, жена Хермана, грофа цељског, била кћи бана или краља Твртка I.; ни законита ни незаконита кћи његова. А кад Катарина није била кћи Твртка I., онда није била ни сестра Твртку Твртковићу, и онда ни Херман II. син Катарине није био сестрић том Твртку II. Твртковићу, краљу босанском. Из самога записа овога краља од 2. септ. 1427., а наиме само из тога, што у том запису краљ тај Хермана II. грофа цељскога *[4]* и бана славонскога, назива братом и сродником по крви (frater et consanguineus), не мора се извести, да је Херман тај био краљу Твртку II. сестрић илити нећак; јер могао је Херман II. бити њему и даљи род, па опет могао је краљ назвати га фратром и консангвинеусом. Шта више, да је Херман II. збиља био Твртку II. сестрић, тешко да би га краљ назвао у запису фратром, но би га назвао непотом.

Кронес је у поменутом дјелу издао критички текст Кронике цељске и у том тексту гласи мјесто, које се нас тиче, овако:

„Do das alles, was oben bemelt ist, beschach (а кроничар поменуо је пред тим у глави VI. да је *Фридрих*, господар цељски, умро г. 1359., да је оставио за собом два сина, Улриха и Хермана, да је исте римски ћесар и краљ чешки Карло IV. начинио грофовима), „do gab könig Ludwig von Hungarn sein *mumen, frauen Catharinen,* die ein rechter erb was zu dem königkreich Wossen (Босна), dem obgeschriebenen graff Hermann zu einer eelichen gemahl durch seiner grossen frumkeit willen, darnach sy an ehren und an guth grosslich aufnahmen." [72.].

У Кроници тој каже се дакле само то, да је угарски краљ Лудовик своју свастику, госпођу Катарину, која је била права баштиница босанске краљевине, дао за жену грофу Херману, сину Фридрика цељског, због његове велике побожности и оданости — а о Твртку I. нема у њој ни помена.

Кроника каже, да је госпођа Катарина била угарском краљу Лудовику „мумен“, то јест или рођена сестра, или даља сродница супруге Лудовикове, Јелисавете, кћери бана Стефана, стрица Твртков.

Катона, писац критичке повијести угарских краљева, приопћио је у XII. свеску, који је г. 1790. издан на свијет, више пута помињату листину босанскога краља Твртка II. Твртковића од 2. септ. 1427., у којој исти ипак назива Хермана грофа цељског братом и крвним родом својим, па на питање „Cur autem Hermannum Tvartcus suum consanguineum vocet?“ мјесто одговора додао је ову родословну таблицу:

Stephanus, Bosnae banus

Vladislaus	Catharina-Hermannus I.	
Tvartcus I.	Hermannus II.	
Tvartcus II.	Fridericus	Barbara-Sigismundus.

По тој родословној таблици била би Катарина, о којој је овдје ријеч, кћи Стефана бана босанскога а сестра Владислава [5] (оца Твртка I.) и Стефана II. (бана од г. 1319.—1353.) и Инослава; била би дакле кћи Јелисавете, кћери српског краља Драгутина, супруге претпоменутога бана Стефана (I.). Твртко I. и Херман II. били би по тој таблици један другом братучеди, а Твртку II. Твртковићу падао би Херман II. као стриц.

Но и то не може бити. Да је поменута Катарина била кћи Стефана I. бана босанскога и Јелисавете, кћери краља Драгутина, а сестра Стефану II. бану, Владиславу и Инославу, то би она г. 1361., кад је руку дала Херману грофу цељском, морала имати преко 46 година. А шта ће младом и поносном грофу Херману усиђелица илити удовица, којој је преко 46 година од рођења, која би му могла бити мати?

Па чија је онда кћи била та Бошњакиња Катарина кад није била, нити је могла бити кћи Твртка I. бана-краља, ни кћи дједа Твртков, Стефана I. бана босанскога?

Ја мислим — јер мислим, да није доста побијати казивања и тврђења других, већ ваља нешто казати и од своје стране и тиме дати прилике и побијенима и онима, који се

тако лако не даду побити, да и они могу претресати и побијати твоје мишљење и твоје тврђење, а побијајући и мрвећи твоју тврдњу радовати се у себи мишљу и помишљу, да су те сасвим побили и утукли.

Ја дакле *мислим*, да је Катарина збиља била кћи Стефана бана босанског, али не кћи Стефана I., већ сина његовога истога имена, дакле *Стефана II. Котроманића*, бана од 1319.—1353.

И према тој мисли изгледала би родословна слика овако:

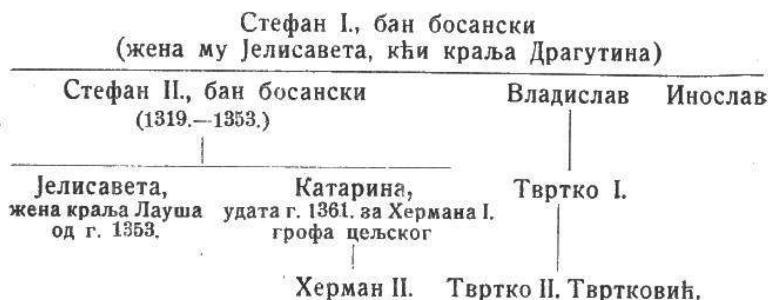

По тој слици била би *Катарина* сестра од стрица Твртку I., а син њезин Херман II. и Твртко II. били би један другом *другобратучеди*.

И ето зашто Твртко II. назива Хермана II. *братом* и крвним родом својим у запису од 2. септ. 1427.

Рачки и Клаић пишу, да је бан Стефан Котроманић умр'о 28. септ. 1353., да за собом није оставио мушкога порода, но *[6]* да је бановина босанска запала синовца му Твртка, сина кнеза Владислава; даље пишу они, да је године 1356. угарски краљ Лауш присилио бана Твртка, те му се морао сасвим подложити и уступити му сву *хумску земљу* са градовима у њој, као баштину супруге Лаушеве а своје братучеде Јелисавете. Да ли је то било баш г. 1356. или друге које године, о том ћемо се разговарати други пут — али то стоји, да краљ Лауш послије поменутога уступа хумске земље није оставио на миру млађанога босанскога бана Твртка а свога клеветника, већ да је и даље, а наиме од г. 1359.—1365., радио Лауш краљ угарски, да сасвим скучи а може бити и истисне бана Твртка из земље. Таке су прилике и такви су одношаји били између бана босанскога

Твртка и врховнога му господара, краља угарскога Лауша, кад је овај за своју свастику Катарину, сироту сестру краљице своје Јелисавете и праву, — као што се на двору Лаушевом држало, — баштиницу босанскога русага, прилику тражио и нашао г. 1361. у лицу љубимца свога, и као што се у цељској Кроници каже, јако побожнога грофа цељског Хермана.

Не могу сада покретати питање о том, колико се пута женио тај Стефан-бан, отац Јелисавете, угарске краљице и узети отац Катарине, грофице цељске. Сад и овдје ћу само нешто напоменути о том, а напоменом том можда подстаћи млађу и јачу снагу, да расправи и то питање.

Помиње се, да је млади Стефан Котроманић већ г. 1319. намеран био оженити се кћерју Мајнхарда I., грофа Ортенбуршкога у Корушкој, с којом је био у роду („in quarto gradu consanguinitatis") и да је папа Иван XXII. разријешио женидбену запријеку, те писмом, управљеним истом Стефану под 28. јула 1319., дозволио му, да се може рођаком оженити. Но Клаић, који то помиње на страни 92. и 93. мисли (в. стр. 109.), да се та г. 1319. снована женидба разврглa, и да се Стефан-бан оженио г. 1323. неком пољском принцезом, а наиме, да је те године угарски краљ Карло Анжујац дао Стјепану-бану за жену неку даљу рођакињу супруге своје, по имену Јелисавету, кћер кујавскога војводе Казимира.

Да је бан Стефан имао за жену једну пољску принцезу и сродницу супруге поменутога краља угарскога Карла, која је Карлу родила сина и нашљедника му Лауша, то стоји и о том нема никакве сумње; но да се снована г. 1319. женидба са Мајнхардовом кћерју збиља разврглa, и да се Стефан-бан оженио Пољкињом већ г. 1313., то се само каже али се ничим не доказује. Ја само знам, и то дознајем из поузданога извора, *да се босански бан Стефан у мјесецу јуну 1329. г. женио* и да се тај исти босански бан г. 1335. у *истом* мјесецу јуну и опет *женио*, и да су му Дубровчани и једну и другу женидбу честитали и посланством и презентом га почаствовали (в. Monumenta Ragusina, II, 323. и 360.). Може бити, — јер управ тврдити не смијем — можда *[7]* се Стефан-бан оженио оном Пољкињом г. 1329. и да је она родила кћер Јелисавету, потоњу краљицу угарску, а Катарину — могла је родити и она друга, којом се оженио Стефан-бан г. 1335.

Год. 1333. дне 7. јануара помињу се жива три сина и нашљедника бану Стефану (Mon. Ragusina, II, 348.) и на истом мјесту и истој страни помиње се под 6. фебр. 1333. дојављена од стране босанскога бана вијест, да му се син (то би био четврти) родио („quod filius letitie natus sibi erat"). Синове помињу Дубровчани у својим градским записницима — а о кћерима бановим нема у њима ни хабера.

У расправици о „Драги", сестри угарске краљице Јелисавете, а кћери бана Стефана (в. овога Гласника за г. 1891., стр. 225.—229.) доказивао сам, да краљица Јелисавета није имала сестре, по имену Драге — и да те Драге, коју су многи помињали као сестру краљице Јелисавете, није никад ни било на овоме свијету.

У овој пак расправи казао сам — а то што сам казао мислим да сам и доказао — да Катарина из рода и од куће Котроманића, која се удала г. 1361. за Хермана, грофа цељског, није била кћи бана Твртка I., као што се обично мислило и мисли, — и к томе сам још додао као своју мисао и своју комбинацију, — јер се нешто позитивно рећи морало или бар хтјело, — да је та Катарина, која ми толике муке зададе, била кћи, млађа кћи Стефана бана, стрица Тврткова.

Нека нико не помисли, да нијесам знао за ону кратку изреку у Орбиновој историји на стр. 265.: — „Elisabeta figliuola *unica* di Stefano Bano" Знао сам и имао сам ја на уму изреку ту Орбинову, кад сам исказао и избацио, да је Катарина кћи Стефана-бана, сестра млађа краљице угарске Јелисавете, коју је Лауш, угарски краљ, њезин зет удао г. 1361. за Хермана, грофа цељског — и ја ипак написах, што написах.[1]

[1] [Упор. приказе ове расправе: Босанска вила, VII, 1892, 435 и Стражилово, V, 1892, 718].

XV

Старинарски прилошци.[1]

I

Српски крст из XIV-ог века у ватопедском манастиру у Светој Гори.

Димитрије Аврамовић помиње (в. „Света Гора“, Бео- [117] град, 1848., стр. 63. и „Описаніє древностій србски у Светой (Атонской) Гори“, Београд, 1847., стр. 70.) „прекрасанъ крстъ одъ сребра и злата и драгогъ каменя; на нѣму самъ съ горнѣ стране између прочегъ на краю смотріо, гди пише: „одъ Стефана и Лазара“, а съ друге стране крста по сребру млого є исписано, но нектедоше ми на мою молбу дати ни да прочитамъ, а камо л' да препишемъ! Како самъ одъ неки слушао, на овомъ крсту пише, да є монастыру Хилендару дарованъ, но некій продрзльивый братъ потайно га овамо донесе!!“ [стр. 63].

То ће бити онај исти крст, који помиње К. П. Димитријев Петкович, који је год. 1852. био на Атону и којег је „Обзоръ Аѳонскихъ древностей“ изишао као „Приложеніе къ VI т. Записокъ Имп. Академіи Наукъ“ г. 1865., и који је Бугарин сретнији био од нашег Аврамовића, те је могао на стр. 64. тога свога Обзора саопштити натпис на том крсту, који натпис гласи:

„Сїи крьстъ приложенъ бысть по прѣставленїю монахїє Ѳеодосїє домꙋ прѣсветыє владычицє нашє богородицє праздникꙋ въ [118] веденїю светаꙗ въ светыхъ, Стефаномъ и Лазаромъ и всеосвештеннѣишимъ митрополитомъ топличкимъ Їѡанномъ“. [Упор. Записи и натписи, 175, I, стр. 56].

Но ко су и кога су рода и племена били ти прилошници Стефан и Лазар, и кад и у ком су веку они живили?

[1] [*Старинар*, IX, 1892, 117—122].

И шта је њима била монахија Теодосија? И зашто су они по смрти те монахије Теодосије приложили тај крст световеденском дому, и чија је задужбина била тај дом Матере божје, и где је био тај свети дом?

Да се не мучиш и да те дуго не мучим, казаћу ти одмах без сваког околишења да су *прво*, приложници они *Стефан* и *Лазар* били синови српског властелина *Мусе* челника и супруге му *Драгиње*, кћери Припца Хребељановића, негдашњег логотета цара Стефана, а сестре нашег кнеза Лазара; *друго*, да се *Драгиња* та, мати Стефана Мусића и Лазара Мусића, после год. 1381. и по смрти Мусе господара, покалуђерила и назвала Теодосија а уједно са синовима својима из темеља саградила манастир женски и подигла у манастиру прекрасну цркву на име Пресвете Богородице входа у света светих; *треће*, да је манастир тај с црквом том био саграђен близу града *Брвеника*, а град је Брвеник на утоку Брвенице у Лаб на Косову;[2] и да је ту у том дому или манастиру као у својој задужбини сахрањена монахија Теодосија, која се преставила пре године 1389.; *четврто*, Мусићи Стефан и Лазар погинули су на Косову г. 1389. и сахрањени су покрај матере своје Драгиње, наречене Теодосије монахије, у истом дому, ком су они за живота свога приложили онај крст, који се сада храни у ман. Ватопеду на олтару главнога храма, и на ком је крсту исписан натпис о ком је овде реч; а приложили су га по свој прилици оном приликом, кад су мајку своју сахранили.

А зашто се у натпису помиње и топлички митрополит Јован, те се каже да је мимо оба брата Мусића Стевана и Лазара и он, митрополит Јован, приложио тај крст поменутом св. дому, *[119]* то ја не знам. Може бити да је и он био род Мусићима, по оцу Муси или по матери Драгињи, монахији Теодосији; или се спомиње за то, што је лапска жупа, у којој је био поменути манастир, била тада у области митрополита топличкога?

[2] [И. Руварац је погрешно локализирао Брвеник, па с њиме и манастир крај њега. Челник Муса држао је Брвеник на Ибру, близу кога је задужбина његових синова, манастир Ваведења, названи Павлица. Соловјев А., Једна српска жупа за време царства, Гласник Скопског научног друштва, III, 1928, 26—29. Сада је, можда, јасније и помињање митрополита Јована топличког у натпису].

Али то стоји да је крст, о ком је овде реч, приложен а ваљда и створен између 1381. и 1389. године (в. Приложак II у Гласнику књ. 47., стр. 178.; о Мусићима и граду Брвенику читај што је г. Константин Јиречек у: Die Handelsstrassen und Bergwerke etc. Prag 1879., стр. 54. написао и како је обећао још те године 1879., да ће о односима Дубровчана к Мусићима и другој властели српској још писати. Може бити ца је г. Јиречек и где год написао што о тим односима, но ја не знам да је писао и написао што о том, те за то и помињем то обећање његово, учињено још г. 1879., па ако није нека се пожури те испуни што је обећао.[3]

II

[О натпису на иконици Угљеше Деспотовића].

Г. Архимандрит Н. Дучић приопштио је (в. Starine, књ. 21., стр. 130.—131. или Књижевни радови његови, књ. II, стр. 261.) запис, који се налази на полеђини једне старе иконице, која се чува у олтару хиландарске саборне цркве. Нема године, али се по језику и правопису може рећи, — вели г. архимандрит — да је с краја XIV века. Запис тај гласи:

„† Малию икони нь великь дарь имоущи прѣсветыи ѡбразь владични и пречистиѥ богоматере, ихже великь и свеҭь моужь дарова младомоу младенцоу Оуглеши Деспотовикю, ѥгоже и неѡскврьньша се младьхча прѣставише вь вѣчниѥ ѡбители, тѣло же гробоу преда се, ѥгоже изделаше прѣѡтьци престоуплѥнна ради.

† Сподоби же, владыко Христе, и ти, ѡ пречистаа богомати, и мене ѡкаıанноую всегда ѡ исходѣ доуше моѥе скрьбѣти егоже оузрѣхь на рождших ме и на рожденномь ѿ мене младенцꙋ, ѥгоже жалость непрѣстанно горить вь срьдци моѥмь ѡбичаѥмь матернимь побѣждаѥма.“ [Упор. Записи и натписи, 138, I, стр. 45-46].

Ја мислим да је запис тај писала мати поменутог младенца Угљеше Деспотовића, т. ј. Угљеше, сина деспота Угље-

[3] [К. Јиречек није доспео да заокружи у једној расправи своје белешке о Мусићима. Оставио их је недовољно срeђене: Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien, IV, Denkschriften Wien. Akademie, Phil.-hist. Klasse, LXIV, 2, 1919, 40. Упор. Петковић В. Р., Ликови Стефана и Лазара Мусића у Павлици, Прилози, VI, 1926, 221—227 и белешку Ђ. С. Радојичића: Богословље, II, 1927, 324].

ше, а мати та младенца Угљеше била је кћи ћесара Воихне, жена тога деспота Угљеше — потоња монахија Ефимија, која је везла ону похвалу на покрову светом кнезу Лазару (в. Шафарик, Památky, Избор хрисовуља, стр. 27.-28.; Miklosich, Monumenta serbica, стр. 243.—244.; Кукуљевић, Nadpisi, стр. 316.; Гласник, V, стр. 297. и д.; Гласник, IX, стр. 249.—252.)[4], и која је приложила г. 1399. храму пресвете Богородице хиландарске извезену завесу с натписом приопштеним у V-ој књизи Гласника на поменутом месту и у Миклошичевим Monumenta Serbica, стр. 245.[5] јер је код тога храма сахрањен био отац њен поменути ћесар Воихна, који је за цара Стефана и првих година цара Уроша господовао из града Драме у једној чести Маћедоније, а по свој прилици да је ту у Хиландару уз деда свога по матери сахрањен и поменути младенац Угљеша Деспотовић (в. Старине Хиландарске од Н. Дучића, Гласник, 56., 1884., стр. 19.).

Кад је деспотовица писала на полеђини поменуте старе иконице предизложени запис, није још била монахија нити се звала Ефимија, те жалити морамо што, пишући запис тај, не каза и не написа тадашњега свога имена, те сад не знамо, како се жена деспота Угљеше звала, док се није била покалуђерила.

Из записа тога дознајемо, даље, да тада, кад је писан запис тај, родитељи матере поменутога младенца Угљеше већ нису били у животу, јер она помиње ту „исходь доуше.. рождшиx ме“, те из тога можемо извести, да је запис тај писан после год. 1366., око које се преставио ћесар Воихна, отац доспотовице, а прије друге половине г. 1371., у којој је погинуо деспот Угљеша, отац младенца Угљеше Деспотовића и да се по том и тај младенац Угљеша Деспотовић преставио у времену између 1366. и 1371. године, за којим младенцем и гори жалост у срцу деспотовице, која га је родила, „ѡбичаемь матерним побѣждаеме“.

А за саму стару иконицу ту, која је представљала образ Христов и пречисте Богоматере, каже деспотовица у запису свом *[121]* да је велики и свети муж даровао иконицу ту

---

[4] [Упор. Записи и натписи, 197 и 198, I, стр. 60—62, хиландарски и раванички натпис. Слике натписа: Мирковић Л., Монахиња Јефимија Отштампано из „Хришћанског Живота“, 1922, стр. 23 и 27].

[5] [Слика: Ibidem, стр. 27].

младенцу Угљеши Деспотовићу. Ко је био тај велики и свети муж? Може бити да је тај „великь и светь моужь“ био митрополит богоспаснога града Сера, ћир Теодосије, и да је даровао иконицу ту поменутом младенцу при крштењу његовом у саборној цркви својој у граду Серу, столном месту деспота Угљеше. Серскога митрополита Теодосија помиње с хвалом и похвалом Исаија старац и преводник светога Дионисија Ареопагита па словенски језик у оном истом запису, у ком је поменуо и убијеније „мѹжа... храброга деспота Оуглеша“ [Записи и натписи, 4844, III, стр. 43] и погибију српску на Марици г. 1371.[6]

У запису том моли деспотица Христа, владику и господа и пречисту Богоматер, да сподобе њу окајану „всегда ѡ исходѣ доуше моее скрьбѣти“, па тако и натпис онај на завеси хиландарској од г. 1399. почиње „Ефимија монахија, кћи господина ми ћесара Воихне, који је сахрањен ту (у Хиландару), а која је била негда деспотица“ с молењем управљеним Христу и владики, да ју не обличи јарошћу својом „вь часъ исхода моего“.

У натпису на покрову тела св. кнеза Лазара помиње с признателношћу Ефимија, да је кнез Лазар за живота свога њу „телесно бо странноую... вь странныхь ѡкромлыаль еси изобилно.“ Кад се г. 1398. одважила кнегиња Милица, тада већ монахија Евђенија, да пође к љутом и срдитом цару Бајазиту, који се тада око Видина налазио, да свом сину кнезу Стефану српском господину, на кога се Бајазит био расрдио, те који се бојао предстати цару, свом господару, пут утре до цара, повела је она са собом, као што прича Константин филозоф у животу тога тада кнеза а од г. 1402. деспота Стефана (в. Гласник, књ. 42., стр. 266.—7.), „и сродницу своју, супружницу бившу деспота Угљеше, а кћер некојега ћесара,“ мудру, искушену и речиту жену, која јој је могла бити у тако важном послу од помоћи. И кад је кнегињу Милицу, излазећу пред цара, обузео био неки страх и ужас, тада јој рече Ефимија: „отврьѕи страхь вьсякь... егда оузрѣти насъ того сьподобише.“ И кнегиња-мати оправи разумно посао, ради којег *[122]* је дошла била и изашла пред цара, помоћу Богоматере, на коју је сву надежду била положила.

[6] [Слику ове иконице издао је Л. Мирковић у Годишњици, XLII, 1933., 45—49].

Долазак тај кнегиње Милице или калуђерице Јевђеније са сродницом својом Ефимијом, удовицом деспота Угљеше, к цару Бајазиту у Видин, помиње се и у Сказанију о преносу преподобне Параскеве (Петке) у славну српску земљу, које је Сказаније списао Григорије Цамблак (в. Летопис Матице Српске за 1873., књ. 115., стр. 175.).

И то је све што знамо и из добрих повестничких извора и сазнајемо о оној матери младенца Угљеше Деспотовића, кћери ћесара Војихне, супрузи деспота Угљеше, сродници кнегиње Милице, о нежној матери, побожној, благодарној, мудрој и окретној жени, вештој везиљи, једном речи о умној калуђерици Ефимији, која је себи у похвали извезеној на покрову св. кнеза Лазара, у натпису оном на завеси хиландарској, а још прије, и док се још није назвала калуђерицом, у запису написаном на полеђини старе иконице у Хиландару, леп, врло леп спомен оставила.

О тој Ефимији последњи је писао и расправљао наш историк, г. П. Срећковић, у 70-ој књизи Гласника у расправи „Витосава и Ефимија", стр. 213.—238.

Јест, и г. Панта је расправљао и о Јефимији, само немој мене, љупки читаоче, питати, како је г. Панта расправљао и да ли смо што добили с том расправом г. Панте? Кад би морао одговорити на то питање, г. Панта не би био задовољан и може бити да би се опет стао љутити на мене; а то не желим, те зато нећу ништа да кажем о вредности те Пантине расправе.

XVI

СТАРИ СЛАНКАМЕН

НАПИСАО

ИЛАРИОН РУВАРАЦ,
Архимандрит Гргетешки.

ЗЕМУН 1892.
ШТАМПАРИЈА СИМЕ ПАЈИЋА.

[У Српској краљевској академији сачуван је Руварчев рукопис овога рада. Пошто је штампање вршено у брзини, то су се увукле многе штампарске погрешке. Те су све овде, према рукопису, исправљене.]

„Пошетала Маргита ђевојка *[3]*
„У Сријему по *Сланом Камену* (т. ј. по Сланкамену).
„Рано шета боса по камену,
„Рано шета, танко попијева,
„А у пјесми кунијаше Рајка:
„Бог т' убио! Рајко војевода!
„Чим ти наста на Сријем војвода,
„Тако нама Турци додијаше;
„А док бјеше војевода Мирко,
„Ми Турчина нигђе не чујасмо
„А камо ли очима виђасмо; — (Вук, III, 51.)

а у Рјечнику (од г. 1852.) пише Вук: „Сланкамен у Сријему село и у њему слан извор,[1] а више њега зидине од старога градића:... Код Сланкамена има мала црквица, за коју се приповиједа да ју је зидао Змај-огњени Вук, који је ондје сједио."

Антоније *Вранчић*, бискуп угарски и посланик краља Фердинанда I (од г. 1569. Арцибискуп-примас Острогонски) помињући у свом дневнику о путу у Цариград године 1567. Сланкамен, приметио је: „Szalonkemen, indigenis *Szlani Kamen*, hoc est *salsus lapis*; est autem arx magna, cui ex opposito Tybiscus (Тиса) fluvius incidit in Danubium". (Mon. Hung. hist., Scriptores, XXXII, 56.; „Zalonkemen, arx et oppidum, indigenae rasciani vocant Zlanikamen, hoc est: salsus lapis." Ibidem, VI, 79.)

И Иштванфије, пропалатин и славни историк угарски из XVI века, помињући војни поход Мехмета Соколовића, беглербега румилијског (потоњег великог везира), од г. 1551. каже зањ: „copias.... ad *Salsum lapidem*, quod Sirmiensis provinciae oppidum, in ulteriore sinistra (sic!) Danubii ripa situm, ab Ungaris *Saloncamenum* vocatur, convenire jubet:" [Ed. 1685., p. 194.] *[4]*

Дакле и српска песма, и наш Вук, и угарски бискуп (најобразованији свога времена) и угарски славни историк

[1] У „Јавору" за г. 1877. има чланак: „Слана вода" у Сланкамену од Др. О., стр. 25 и даље.

кажу сугласно, да је место „Сланкамен“ добило име од сланога камена (salsus lapis).

Но славни и критички угарски историк из прошлога века, Стефан *Катона*, друкчије мисли о значењу месногa тога имена, и он пише у „Historia critica primorum Hungariae Ducum, Pestini 1778., на страни 151.: „His ita constitutis, *Arpadus*, Titulium profectus, omnes inter Tibiscum et Danubium *Bulgaros* usque *Szalankemenum* (Zoloncaman) *quod Salanum istic fuisse dominatum indicat*, sibi subjecit.“ Катона дакле мисли, и није он један, који је тако мислио, већ тако су мислили, па мисле и данас многи међу Угрима и угарским писцима, да је по *Салану*, кнезу бугарском или кнезу тителском, а унуку великога бугарскога кнеза Кеана, место, које ми зовемо „Сланкамен“, прозвано „Szalankemen“ (Zoloncaman).

Но за тога Салана, бугарскога кнеза и господара у Потисју и у великом делу данашње земље угарске на левој страни Дунава, зна само онај незнани по имену бележник угарскога краља Беле и писац повести о доласку Угра и заузећу земље, која се већ од хиљаду година зове земља угарска, и у којој он прича о Арпаду и славним његовим војводама и јунацима и о народима и градовима које војводе Арпадове покорише и освојише те утврдише своје господство у земљи тој тако, да ето већ траје хиљаду година. За *Салана* Бугарина зна само анонимни нотар краља Беле у књизи De gestis Hungarorum (в. Monumenta Arpadiana, ed. Stephanus Endlicher, Sangalli, 1849., стр. 13., 20., 34.) и оно место, на које се позвао Катона, гласи у тој књизи на страни 36. овако: „Postea vero dux Arpad et sui nobiles hinc egress venerunt usque ad Titulum, subiugando sibi populum. deinde gressi venerunt usque ad *portum Zoloncaman*, et totum populum infra Thisciam et Danubium habitantem, sub iugum suum constituerunt“.

Но већ је стари П. Ј. Шафарик у књизи: Über die Abkunft der Slawen, Ofen, 1828., S. 158.—9. Анонимов *[5]* Zolonkaman и Арнолда лубечкога Sclankemund протумачио и рекао, да Zolonkaman und Sclankemund = „Slankemen st. Slankamen, Salzstein (von Salzquellen, nicht dem Hirngebilde Salan)“ долази.

А оштроумни Немац Роберт Реслер, који је издао у Лајпцигу 1871. г. знамениту књигу: „Romaenische Studien“

пише у одељку: „Die Anfänge der Ungarn und der Anonyme Notar" на стр. 201.. „— und der Herzog *Salanus* möchte auch keinen andern Ursprung haben als den Orstnamen Slankamen (Zoloncaman) wie der Herzog *Zubur* den Berg Zubur bei Neitra. Wir müssen also alle diese Staaten des *Salanus*, Menumorout Glad Gelou *für Schöpfungen* des anonymen Notars halten, der sie zu dem Zwecke erfand, um sie durch die Ungarn besiegen zu lassen"; и на стр. 225. пише исти Реслер: „Viele von des Notars Helden sind die persönlich gewordenen Orts- und Comitatsnamen der spätern Zeit, so Sunad (j. Csanád), Dobuca, Borsu, Zobolsu u. s. w. *Auch sein Herzog Salanus verdankt seine Menschwerdung nur dem Ortsnamen Salankamen*, Zoloncaman bei dem An. Not., Zolonkemen in Urkunden. Man hat in dem Ortsnamen ein Andenken erblickt an den durch die Ungarn vertriebenen Fürsten (Vörrösmarty hat ihm ein Epos Zalán futása (die Flucht Zalans) 1825. gewidmet), *aber hier war, wie so oft, erst der Ortsname, dann die Deutung der Sage*".

И што је Немац Реслер изјаснио, то чувени маџарски писац Павао Хунфалвије није побио ни опровргао, већ у главном потврдио, написавши (в. његово дело: Die Rumaenen und ihre Ansprüche, Wien u. Teschen, 1883., стр. 258.): „Der bulgarische Zalan selbst, der zwischen der Theiss und der Donau geherrscht haben soll, verdankt seinen Ursprung nur dem Ortsnamen Zalankamen (Zalan-Stein[2]) einer Burg am rechten Ufer der Donau, unfern vom Titel."

Не зна се, кад је живио и кад писао Аноним ону повест своју о почецима Угрâ у Дакији и Панонији, јер се не зна, којег је угарскога краља Беле, од четири краља истога имена, нотар био он, а наиме, да ли *[6]* је био он нотар Беле IV, као што критички писци узимају, или Беле III, као што родољубиви писци мисле, илити Беле II, као што још већи родољуби тврде и проглашују. Но био он нотар којег му драго краља Беле, — за нас је доста, што знамо, да већ безимени нотар краља Беле помиње *Сланкамен* и брод код Сланкамена, и да се и тим Анонимовим поменом може потврдити, да је Сланкамен стари град и један од најстаријих градова у Срему и у целој угарској земљи.

---

[2] Zalan-kamen не значи Zalan-Stein, већ Salzstein, слани камен, као што су то већ Врнчић и Иштванфије казали.

Сланкамен је дакле постојао већ у XIII, XII и у XI веку, а кнеза или херцега бугарскога Салана, којега није никад ни било на свету, измислио је и створио безимени нотар краља Беле. Маџар не може изговорити словенски „Сланкамен" друкчије, већ Саланкемен као Срем *Szerem*. Али ако је маџарско Szerem (Zerem) старије од српског „Срем"-а, (Syrmium, Sirimium), ако наш *Срем* претпоставља Szerem, могло би се узети, да је и данашњи „Сланкамен" постао од маџарскога Szalankemen-a. Но Сланкамен не значи у маџарском језику ништа, а Сланкамен значи нешто у српском и значи баш „слани камен," из којега још и данас извире слана вода и данас се још зове извор тај, вода та у Сланкамену, „слањача". Само дакле Сланкамен nomen et omen habet.

Но доста о имену.

Старо је дакле место и стари је град био Сланкамен, којега се остаци још и данас виде.

Па ко је градио град тај, ко му је кумовао и наденуо му име то?

Да Маџари нису, то стоји и о том нема и не може бити ни говора, јер да су град тај градили они, звао би се он „Sókő" или „Sóvár" а не Сланкамен и Szalankemen.

Дакле Срби?

Не брзај и не буди брзоплет, Србине и српски сине! Сланкамен се помиње већ око г. 1069. — а ко ти зна што за и тко ти помиње Србе господаре у Срему већ прије поменуте године?

А да нису саградили тај град и дали име том *[7]* граду браћа наша Хрвати, који су, као што по гдекоји међу славним хрватским писцима још и данас мисли, господовали у Срему „старој бановини хрватској" прије доласка Маџара у Панонију? Далеко од Срема била кућа и међа хрватској власти и области у X и XI веку.

Па кад нису Угри, — нису Срби и Хрвати саградили и назвали тако тај град — ваљда га нису саградили и Сланкаменом назвали — Бугари?

Не жести се, не љути се — та кад се не жести и не љути брат твој Хрватин, за што да се жестиш и да одмах планеш, чим се помене име другога брата твога, Бугарина, брата с десне стране, и чим ко помисли само, да су може

бити Бугари градили и именовали град, који се данас зове Сланкамен — о Србине и српски сине!

Србин сам — та да шта сам и шта би друго могао бити већ Србин — и ја данас с тобом жалим и на брата Хрвата и на брата Бугарина, али — али ја не ћу и не могу ни данас рећи брату Хрвату:

„Хорјатине и хорјатски сине!"

ни брату Бугарину:

„Ид' одатле, црни Бугарине!
„Да с' донијо бугарску копању,
„Ако бих ти и усуо вина;
„За те нису чаше позлаћене. (Вук, II, 149.)

Но нећу ни да тебе, Србине, или да „чуство" твоје врeђам, и ја ћу само рећи, да је Сланкамен саградио и Сланкаменом назвао онај исти народ, који је Singidunum „бѣлим градом, Белиградом, Бѣоградом", Taurunum „Земльн-ом", Гору ову нашу што се од изнад Илока до Сланкамена пружа дуж Дунава — Фрушком гором, Будим-Пешту „Пешть" (Pesth)[3] крстио и назвао.

Питај твоје језичнике или-ти мудраце у тој струци, па ако ти они кажу, да твоји стари нису изговарали Пећ већ Пешт, да твоји стари оне „Франке" који су *[8]* после Обра (Авара) господарили у Панонији, па и у Срему, нису могли по својству и закону свога језика друкчије изговорити већ „Фруге" и гору у Срему „Фрушка гора", — и да је маџарски „Zimony" и твој „Земун" старији од Земльнь-а (в. у животу деспота Стефана Лазаревића „и Землнь градь разви" (Гласник, књ. 42., стр. 271.); ср. Живот св. Симеуна од Стефана у Шаф. Памат., стр. 8. „и градь землнь", у Фејеру, Codex Dipl., V, 3. vol., p. 39. de a. 1278. „Zemlen" — и „Semlinum") а ти веруј, да су твоји стари градили и наденули име и Београду и Земуну и Сланкамену и да су они Франкску гору назвали Фрушком гором; а ја ћу да држим: да су како Биоград и Земун, тако и Сланкамен, подигли на рушевинама старих римских градова: Singidun-a Taurun-a и Acimine-a они *Словени*, који су господарили у Мезији и који су прије Угра̂ заповедали у области Сирмиума, у Срему.

[3] Што се Бугара и Пеште тиче, в. Kopitar, Glagolita Clozianus, 1836., p. IX, XII, LXXVI.

*

А ти Словени стали су господарити и градити градове тек тада, кад су се прозвали *Бугари*.

Данашњи српски Биоград називају стари страни писци: Alba *bulgarica*, па после Alba graeca (Griechisch Wizzenburg), па после Nandor Alba, Nandor feyrvar — па тек доцније постао је Београд „славни српски град Белиград". Но шта се овде тиче мене Биоград, и чији је све био и чији бити не ће славни тај град! Мене се овде тиче само Сланкамен, и треба већ да једном одпочнем повест о старом Сланкамену, о Сланкамену у давнини, у старо доба.

Не бој се, не ћу почети повест Сланкамена града ab ovo или прије „столпотворенија у Вавилону," али ипак поменути морам, и то само узгредице, како се у *римско* доба звао град, који је стајао на месту данашњега Сланкамена.

Поменути горе бискуп Антоније Вранчић мислио је (г. 1553.), да је Acumincum лежао на месту данашње *Каменице*, а Rittium да је био код Сланкамена; и Шафарик у поменутој горе књизи и на поменутој страни пише: „*Acumincum*... Ptol. *Acimincum* It. Anton. Not. Dign. Imp., Amm. Marc., *Acunum* Tab. Peut.; Rav. verschrieben st. Acumincum; hzt. *die Felsen-Festung Peter- [9] wardein*, ehedem wol каменьць, wie noch jetzt der anliegende Flecken Kamenica, von камень, slowak. kämen, kemen, daher das magy. kemény, kemencze; — nach Abscheidung des *a*, als des regelrechten Vorsetzlautes barbarischer, besonders slowenischer Eigennamen bei Griechen und Lateinern — bleibt die Wurzel c—m—n, d. i. к—м—н, камень, wovon каменьць, каменица, Namen von Chiliaden slow. Ortschaften." Не тиче ме се те не ћу да питам да ли стоји та Шафарикова етимологија, но у погледу мишљења Шафарикова, па и у најновије време Константина Грота [Изъ исторіи Угріи и Славянства въ XII вѣкѣ, 1889, 301], да је Acumincum (Acimincum) стајао на месту данашњег Петроварадина, приметити имам, да је по суду мал' не свих данашњих историјских географа Acimincum био тамо, где је данас *Сланкамен* (в. Viestnik hrvat. arkeologičkoga družtva, god. I, 1879., 99; П. Матковић у Radu, књ. 100. стр. 95.; Иван Кукуљевић у Radu, књ. XXIII, 115. и 153.).

Код данашњег села, старог Сланкамена на Дунаву, био је дакле у *римско доба* град, Acimincum (Acumincum). Докле се држао, и кад је и од којег је варварскога народа порушен

и разваљен римски тај град, ја не знам и не ћу да питам оне, који може бити и то знају јер шта мени треба да знам, кад је и од кога је порушен стари Acumincum, кад се данас не пита за варварске разбиградлије, већ за оне, који на рушевинама старога градишта подигоше и саградише нов град и назваше нови град *Сланкамен.* Одговарајући на ово друго питање, рекосмо и поменусмо, да су нови град тај саградили и дали томе новом граду и име ново, *Словени* „иже и Бльгари“ (Бугари) и да осим самога имена „Сланкамена“, из тога *бугарскога доба* у Срему, не оста другога помена о Сланкамену.

Први пут спомиње се Сланкамен у повести „De pugna hungarorum cum grecis, bulgaris et bessis (Печенези) за краља угарскога Соломона (в. у М. Флоријана „Historiae Hungaricae fontes domestici, Vol. III, Lipsiae, 1884., Chronicon Dubnicense, pag. 78., где пише: „Factum est autem, tertio anno post adventum Cunorum, ut Besseni (Bisseni, Печенези), per *Albam Bulgaricam* (Бео- *[10]* град) venientes, transnataverunt flumen Zava, in Bazias (in campum Buzias — Пешти Фриђеш тражи поље то код данашњег села Буђановаца у Срему); et non modicam gentem captivorum et praedarum diripientes, in suam terram adduxerunt. Rex (Соломон) autem et Dux (Гејза) imposuerunt crimen tradicionis *Albe Bulgarice,* eo, quod pace defraudata, voluntarie permiserunt (permisissent) latrunculos Bessorum depredare Hungariam. Collectis itaque exercitibus, convenerunt in *Zalonkemen* (Zalankemen, Zalunkemen); ubi consilio deliberantes, decreverunt, Albam traditricem obsideri oportere, et expugnari. Inde castra moventes, descenderunt circa flumen Zavam (Сава р.), in directo Nandorfeyrwar (Nandurfeyrwar). Exiit autem edictum, a rege et duce, ut universus exercitus hungaricus (Hungarorum), quanto cicius (ocyus) posset, transiret flumen Zavam in *Bulgariam*“. То исто наћи ћеш и у Туроцијевој кроници, дел. II, гл. 50. (у бечком издању Швандтнерове колекције од г. 1746. стр. 117.). О рату том читај Макса Бидингера: Ein Buch ungarischer Geschichte 1058—1100, Leipzig, 1866., стр. 29. и даље; Алфонза Хубера: Geschichte Oesterreichs, I Band, 201. ff.: Рачкога: Docum. hist. chroat., p. 453. ad a. 1073. и у Radu, књизи 56., стр. 119. и даље.

За време ратова између силнога цариградскога цара, Грк-Манојла и угарских краљева (г. 1141.—1173.) за којих је

ратиште понајвише био Срем (Франкохорион) спомиње се често Земун и Сирмиум (Митровица), спомиње се и Варадин (Петрикон), па и Тител и град Бач у Бачкој, а Сланкамен се по имену не спомиње. Но ако Кинам на оном месту, где помиње Тител (у бонском издању на стр. 217.), Сланкамен изречно и не спомиње, али је ипак Кинам, помињући Тител, мислио на сремски град Сланкамен према Тителу, и ја мислим да је Кинам на поменутом месту хтео рећи, да је цар Манојло с једним делом војске своје пошао према Дунаву, и прешавши с војском *Саву*, утаборио се код *Сланкамена*, места према Тителу — и да се од *Сланкамена* кренуо уз Дунав и пао и уставио се код Петроварадина (Πετρίκον-а) — и тек после да је прешао с војском Дунав и дошао до града Бача. — О ратовима тим и о том времену, добро *[11]* је расправљао у најновије време млади Рус К. Грот у књизи: Изъ исторіи Угріи и Славянства въ XII. вѣкѣ (1141.—1173.), Варшава, 1889.

Ансберт, поп и учесник у походу немачкога цара Фридриха I (трећи крсташки поход од г. *1189.*), помиње у историји својој тога крсташкога похода, да је крсташка војска продуживши од престолног угарског града Острогона десном страном Дунава пут свој пребацила *Драву* близу ушћа и ударила старом цестом из Осека у Митровицу (Syrmium) преко места св. Ђурђа (данашња Чалма) и да је реку *Саву* пребродила близу њенога ушћа у Дунав и, ступивши на земљу грчкога господства, утаборила се код Биограда („finibus regni Graeciae in *Bulgaria* constituti." Anonym. Canisii, p. 506.). [Упор. т. з. Ансберта, Fontes rerum austriacarum, I, SS, 5, 19—20].

Но Арнолд, опат лубечки, у својој кроници пише: „Inde (т. ј. кад се војска кренула од Острогона) ventum est ad *urbem Sclankemunt*, ubi per quandam aquam quae Eiza (по свој прилици погрешно место „Tiza" (Тиса) dicitur tribus diebus et tribus noctibus transeuntes, tres... milites (три витеза) submersos amiserunt.... Post hec venerunt ad fluvium qui *Sowa* (Сава) dicitur,..." [Monumenta Germaniae historica, SS, XXI, 171].

И тим поменом града или вароши Сланкамена у години 1189. ја се задовољавам а незадовољнике упућујем на коментаторе тога места у Арнолдовој кроници (П. Ј. Шафарика у Wiener Jahrbücher der Literatur, 42. Bd. 1828., S. 27.; Дра

Карла Фишера (Geschichre des Kreuzzugs Kaiser Friedrich I.. Leipzig, 1870., S. 130. Note 39.; Петра Матковића (Rad, књ. 42., стр. 121. и даље.)

Од г. 1189. не нађох помена о Сланкамену кроз стотину година мање две, а године 1287. спомињу се у некој привилеђији краља угарскога Ласлова (Кун-Ласлов) *трговци из Сланкамена и Земуна:* „quatenus mercatores de Szalánkemen et de Zemlen sororibus veteris Budae tributum solvant.“ (Fejér, Cod. Dipl., V, 3. vol., p. 39.).[4]

Месеца Маја 1359. кренуо је угарски краљ Лауш I своју војску на Србе, за цара Уроша. Дне 7. Маја исте године био је краљ још у *Будиму*, а 21. Маја у *Сечују* (Zeckchov) северно од Мохача, 31. Маја у *Слан- [12] камену* (Zalankemen) на ушћу Тисе у Дунав. Дне 7. Јула још је он с војском у *српској земљи*, а 1-вог Августа већ у Вишеграду код Острогона. (В. Алфонза Хубера расправу: Ludwig I. von Ungarn und die ungarischen Vasallenländer, [Archiv für österreichische Geschichte, LXVI], Wien 1884., стр. 28. нота 2.) где се позива на Cod. dipl. patr. 2., 104.—108.; Fejér, IX, 3., 95.—97.; Mon. Slav. merid., 4., 12.

Кад је исти краљ Лауш I пошао с војском год. 1365. на Бугаре, потврдио је он дне 26. Априла једну листину у *Сланкамену*, а другу листину издао је он дне 30. Маја исте године пред *Видином* у Бугарској („ante civitatem nostram Bodoniensem in Bulgaria“ (Fejér, IX, 3. vol., 489., 490.).

У XIV веку има још ситнијих помена о Сланкамену и о Сланкаменцима у црквеним списима и листинама, но те црквене помене поменућу ниже у свези с поменима таким из XV века. А у светским кроникама и списима нисам нашао помена о Сланкамену од г. 1365. па све до године 1427.

„Magister Joannes de Thurocz“ пише у IV делу а XX-ој глави угарске кронике (у поменутом већ Швандтнеровом издању од г. 1746., Pars I, p. 234.): „Sigismundo regi, illustris princeps Georgius, Rasciae Despotus, summa obedientia fuit; castrumque Nándoralbense (Београд), inter concursus potentium amnium, Danubii et Zavi, situatum, quod abolito aevo *Taurinum;* nostros autem per seniores, *Alba Bulgarica* (бугарски Београд) vocatum exstitisse perhibetur, suos per praedecesso-

[4] [1280, 11 новембра, издао је краљ Ладислав једну повељу „in Zolunkemen.“ Smičiklas T., Codex diplomaticus, VI, 1908, 367].

res et ipsum, illa usque ad tempora inhabitatum, Domini 1425 circa annum, merae fidelitatis pro obside, eidem cessit. — Rex vero Sigismundus, illi propter hoc, non minoris munificentiam largitatis exhibuit. Nam in Regno suo Hungariae, castra Zalankemen, Kewlpen (Купиник, Купиново) Bechey (Бечеј), Wylágoswár, Thokay, Munkách, Thálya, Regez, ac oppida Zathmar Bezermen, Debreczen, Thur, Warsan, et alia nonnulla... eidem donavit".

По Туроцијевој кроници писао је Бонфиније своје Декаде, те с тога сувишно је приводити овде и његове речи о том уступу града Београда краљу угарском Жигмунду од стране српског деспота Ђурђа и [13] о дарованим за то од издашнога краља Жигмунда Ђурђу деспоту градовима и местима у земљи Угарској.

У поменутом казивању и причању Туроцијевом је пак, осим ситнијих неких нетачности и погрешака (као на пр. да је Београд уступљен краљу Жигмунду око г. 1425., да се Биоград у старо (римско) време звао *Taurinum* и т. д.) главна неистина и погрешка то, *да је краљ Жигмунд Деспоту Ђурђу поменуте градове и места за то даровао, што му је Деспот Биоград уступио;* па и у најновијој историји српскога народа за средње школе, од Љ. Ковачевића и Љ. Јовановића састављеној, једна је од главних погрешака, што се и у њој, у II-ге књиге првом делу на страни 32. пише: „И доиста те исте јесени (г. 1427.) уђе угарска војска у Мачву и Београд, *за које је после Ђурађ добио од Жигмунда више богатих градова у Угарској с великим властелинствима.*"

Не стоји и није истина, рекох, да је све поменуте градове даровао краљ Жигмунд деспоту Ђурђу. Тако на пр. град *Вилагош* није њему дао краљ *Жигмунд*, већ последник и зет Жигмундов краљ *Алберт* и то г. 1439. Али је главна неистина, да је краљ Жигмунд даровао или дао поменуте градове у Угарској деспоту Ђурђу за Београд или у промену за Београд, јер многе градове, које је држао деспот Ђурађ у Угарској, држао је већ од год. 1412. претходник и ујак Ђурђев, *деспот Стефан Лазаревић.* Треба само имати на уму, осим других несумњивих података, оне речи Константантина Философа у животу деспота Стефана: „ѥгда и многаꙗ отъ ѹгрьскыихъ странь вьзеть дарованнаꙗ ѥмꙋ, грады ѹбо тврьдыѥ и вьси и прочаꙗ, ꙗже вѣдеть вьса окрьстьнаꙗ

царьствиы," (В. Гласник, књ. 42., стр. 311.), па да се са свим друкчије мисли и друкчије суди о ствари, него што мишљаху и суђаху наше Панте и наши Дучићи и неразумно грђаху и осуђиваху „славнога деспота Ђурђа" и за то, што је он тобоже дао и издао „славни град српски Белиград" за приватна добра и властелинства илити „спахилуке" у земљи угарској. *[14]*

Но о градовима и властелинствима деспота Стефана и наследника му деспота Ђурђа и овога потомака у Угарској не могу ја овде, где је говор о Сланкамену, и тек узгредице расправљати.

Сланкамен је дакле држао деспот Ђурађ: то каже Туроц; но ја мислим, да је већ деспот Стефан са градом *Купиником*, *Земуном* и другим неким градовима, држао и Сланкамен. Изравне потврде за то немам већ само мислим, да је тако — а други може слободно друкчије о том мислити и баш тврдити, да није Стефан добио или може бити и купио од угарскога краља Жигмунда, који је увек требао новаца, јер је просипао новац, град Сланкамен, већ да је краљ Жигмунд баш деспоту Ђурђу и баш за Београд дао и даровао и Сланкамен. И ако тај други веселник докаже то и приутврди — ја ћу се искрено да радујем с њим, и не ћу му ни најмање завидити и бледом, зеленом зависти, помраченим умом јогунасто бранити своју пусту мисао, као што чине у сличним приликама Бугари и бугарски синови.

Каптол (Capitulum) цркве Будимске листом својим (а ти каптолски листови замењивали су тада данашње бијежничке списе), изданим 7. Септ. 1442., даје на знање свима, којих се тиче, да је Ђурађ деспот српски и господин Албаније (Illustris Princeps, Georgius Despotus regni Rasciae atque Dominus Albaniae) признао и изјавио пред каптолом, да је он законитом сроднику свом (consanguineo) Павлу Биринију de Verona с тога, што му по праву припада један део од свију добара и земаља, што их он — деспот — држи и поседује, дао и уступио у то име пет својих градова („quod... consanguineum suum legitimum, egregium Paulum Brini de Verona, filium quondan Michaëlis Ducis de eadem, Marchionem Boznensem de cognatione Stephani, Regnorum videlicet Rasciae, Bulgariae, Bosnae atque Albaniae quondam Imperatoris, juris ordine mediante de quibusvis rebus et bonis ac tenutis, et per-

tinentiis suis universis portio tangit, et concernit, tamquam unum haeredem, ac filium suum —") и између тих пет градова „Castrum etiam *Zalankemen* vocatum, ac oppidum simi- *[15]*
liter *Zalankemen* et vadum in eodem habitum, nec non possessiones Olczár, Garafalva in *Sirmiensi* (comitatu)..."

Лист тај каптола будимскога о даровању деспота Ђурђа, учињеном Павлу Биринију, поменуо је први и приопштио је садржај тога листа језуjита Самуило Тимон у књизи: Imago novae Hungariae, pars II, Viennae, 1754., стр. 29.—31., но с погрешном годином 1412. или 1422. место г. 1442. По Тимону су лист тај многи други помињали и мучили се с годином 1412. односно 1422. и с поменутим у њему Павлом Биринијем, за којега Павла, тобожњег „сина Мијаила, кнеза илити херцега веронскога и маркгрофа босанскога и сродника Стефану негда цару Србљем, Бугаром, Грком, Босни и Албанији", нема нигде више, ни у чијој историји и ни у каквој листини помена.[5] Ја држим да је тај лист подложан или патворен по другом листу — и расправљаћу о истоме на другом згоднијем месту; а овде треба да поменем, да је град *Сланкамен* држао деспот Ђурађ и године *1451.* У поравнању и измирењу између Ђурђа деспота и његове куће, с једне, и Јанка Хуњадскога, губернатора краљевства угарскога и његове куће, с друге стране, посредовањем Јована Витеза бискупа великоварадскога, Ладислава Горјанског, палатина угарскога, Николе Илочкога, војводе Ердељскога, и Ладислава Палоција, дворског судца (Judex Curiae), у Смедереву дне 7. Августа 1451. склопљеном, помињу се, осим других деспотових градова у Угарској, Купиник (Kwlpwn), Митровица на Сави (Zawazenthdemeter), Сланкамен (Zalankemen) и Земун (Zemplen) у сремској жупанији; и у погледу истих и још других неких градова деспотових углављено је за случај, да до уговорене удаје Јелисавете, унуке деспотове по кћери Катарини, супрузи Улриха, грофа цељскога, за Јанкова сина Матију у одређено за то време ма из кога узрока не дође, — да тада поменути градови припадну Губернатору Јанку и

[5] [О овоме Павлу, сину Михаиловом, упоредити, можда, збирку фалзификата повеља и генеалогија, састављену с намером да веже поједине албанске и талијанске породице за стародревне владарске родове: Grimaldi G., Origine e storia degli Angelo-Comneno, 1906, 7 и 203—204].

његовим синовима Ладиславу и Матији (в. Грофа Телекија: Hunyadiak kora Magyarországon, Tom X, p. 308.) *[16]*

Др. Вилхелм Фракној доказује у књизи: Mathias Corvinus, König von Ungarn 1458—1490., Freiburg im Breisgau, 1891., стр. 23. и 24. да се поменута Јелисавета венчала с Матијом г. 1455. и да је доведена у кућу Јанкову, но да ју је на скоро по венчању, у јесен те исте године, куга уморила. А шта је било са Сланкаменом и са Земуном — ја не знам и само знам, да гдекоји писци, помињући смрт Јанкову, веле, да је умр'о дне *11. Августа 1456. г. у своме граду у Земуну.*

Нисам споменуо, заборавио сам на своме месту споменути, те ћу поменути овде, да краљ угарски Алберт датира неку листину на немачком језику, у Сланкамену дне 7. Септ. 1439. г. овако: „Geben bey Slankemünd in unserem Felde, Anno" etc. (в. о. с. р. 69.) А што је радио или за што се бавио поменути угарски краљ поменуте године и поменутог месеца у Сланкамену и око Сланкамена, — то нека ти каже беспристрасни Немац Алфонс Хубер, који у „Geschichte Oesterreich's", III, стр. 12. пише: „Als aber Albrecht Ende Juli (1439.) gegen die Türken aufbrach, scharten sich aus Eigennutz, Kurzsichtigkeit oder Gleichgiltigkeit gegen das Wohl des Vaterlandes so wenige Ungarn um seine Fahnen, dass er nicht wagen konnte, im Angesichte des starken feindlichen Heeres die Donau zu übersetzen und die Türken anzugreifen. Ohne etwas unternehmen zu können, *verweilte der König mehrere Wochen in der Gegend von Slankamen und Titel* und musste ruhig zusehen wie Semendria (Смедерево) nach tapferer Vertheidigung durch den ältesten Sohn des serbischen Fürsten in die Hände des Sultans fiel,[6] und dann fast ganz Serbien von den Türken eingenommen wird". А коме је приручнији Мијатовићев „Деспот Ђурађ Бранковић" нека прочита у првој књизи главу XII или бар стр. 271. и 272. у тој књизи.

Долази година 1456. Те је године опсео био Турчин-цар Мехмед-бег, који је г. 1453. освојио Цари- *[17]* град — са силном војском *Биоград*, но — „Јанкул (Сибињанин Јанко) — као што пише у нашем Летопису — разби цара Мехмед-бега

[6] Бонфиније (стр. 414.) по казивању пише да је Смедерово пало „Augusto mense," а од наших летописаца један је забиљежио 18. а један 27. Август као дан, у који је цар Мурат примио Смедерево. [Упор. Стојановић Љ., Стари српски родослови и летописи, 1927, 660, стр. 222].

под Биоградом с крстуши (које је соколио Иван Капистрански) Јула 22. и сам умре исте године (у Земуну) Августа 11.“ [Упор. Стојановић Љ., Стари српски родослови и летописи, 1927, 705, стр. 239.]. Јанко је искупио био код *Сланкамена* до 200 шајки (насада), које ударе 14. Јула на турске шајке, те се пробише кроз ланац и донесоше опседнутима у Београду моћи и помоћи. (в. Гласник, XIX, 42; Мијатовић, Деспот Ђурађ, II, 274.—283; Huber, o. c. III, 105.)

Кад се Јанко Хуњадски дне 11. Авг. у Земуну преставио, премести се Јован Карвајал, кардинал и легат папин, главни покретач крсташке војне на Турке у Угарској с Иваном Капистранским, који је много допринео к победи хришћанског оружја под Београдом, из пустога и окуженога Земуна у *Сланкамен.* Ту кардинал уступи болном Ивану Капистранском парохијски дом, а сам се намести у цркви. (В. Ungarische Revue, 1890, стр. 135.).

Сланкамен није било незнатно и забитно место ни у црквеном погледу. Оно је спадало с целим сремским Подунављем, од Варадина до Земуна, под област Арцибискупа калочко-бачкога, а наиме под сремски Арци-ђаконат исте области.

Сад ћу да приопштим из црквених списа и листина, од почетка XIV до краја XV-ог века, места, у којима се помиње Сланкамен или Сланкаменци.

У „Monumenta Vaticana Hungariae“, Series I, Tom. II, Acta legationis Cardinalis Gentilis 1307.—1311., помињу се на стр. 335. под годином 1309. свештена лица у области калочкобачке дијецезе „docti in jure canonico et civili“ и међу њима „Павао плебанош сланкаменачки“ („— item Paulus plebanus de Zalonkemen, juris peritus“).

Из писма Папе Јована XXII, Арцибискупу Калочком писанога, дознајемо, да је неки световњак Јован Ман из Сланкамена саградио у Сланкамену капелу св. Духу и уз капелу гостинац (hospitale) за сиромаке и немоћне, саградио и дотирао (в. Theiner, Mon. Hung., I, 499.). У испису мом нисам прибележио годину, које је писмо *[18]* то писано, али како је Папа Јован XXII управљао црквом од г. 1316.—1334., то се и по овом испису може од прилике знати време, кад је грађена поменута капела и поменути хоспитаљ у Сланка-

мену.[7] У писму том папином каже се за *Сланкамен*, да је место „in *fine* Regni Ungarie *circa paganos*.“ Шта мислиш, Србине, на кога мисли и кога разумева папа под „поганицима“ и неверницима у близини Сланкамена?

Mon. Vaticana Hungariae, Series I, Tom. I, садржи „Rationes Collectorum Pontificiorum in Hungaria, 1281.—1375.“ и ту се на страни 175. помиње у калочкој дијецези (1332.—1337.) плебанош *Сланкаменски* („item plebanus de Zalankamun“) — „item plebanus de Zemelinio.“ (Земунски плебанош.) [Упор. Smičiklas T., Codex diplomaticus, X, 1912, 58].

Папа Бонифац IX булом од 12. Окт. 1390. примио је за папског капелана Николу Томића из *Сланкамена* („Nicolaum Thomae de Salankemen, ordinis fratrum Minorum Professorem“ в. Mon. Vat. Hung., Series I, Tom III, p. 68.)

Исти папа, Бонифац IX, печатницом од 9. Дец. 1400. налаже Арцибискупу калочком, да житеље места Сланкамена (oppidum de Zalakament) не нагоњава на плаћање десетка *интердиктом* већ екскомуникацијом или суспензијом (изопштењем или одлучењем појединих а не забраном службе божије и свршивања тајни и црквенога погребавања у целом месту). Заповед та отпуштена је на жалбу дотичнога плебаноша сланкаменског *при цркви блажене Марије девице* („plebani ecclesie beate Marie virginis in opido de Zalacament (Szalankemén) in comitatu Szerém“.)

Исти је папа поделио булом од 12. Нов. 1400. част каноника Тителскога Мартину из Сланкамена („Martino Joannis, dicti Butrus de Zalenkemer (sic) canonico ecclesie sancte Sapientie Titulensis, Bachiensis dioecesis.“ l. c. p. 255.)

У књизи братовштине св. Духа у Риму 1446.—1533. (в. Mon. Vat. Hung., Series I, Tom. V) има на стр. 24. запис: „Ego *Nicolaus Magnus de Zalonkemen cum* Katharina uxore mea et Nemeth Michaele et Agnete uxore *[19]* ejus et Paulo Horvath, Baciensis dioecesis intravi .... die supradicta“ (30. Martii *1493*).

На послетку да поменем још писмо Петра Варадскога, Арцибискупа калочкога, управљено из Бача града у Бачкој под 30. Марта 1496. „Prudentibus ac Circumspectis Judici ac Juratis, totique Communitati de *Szalankemény*“ (а то је писмо,

[7] [Писмо је од 1 марта 1325].

као што издавач писама истог Арцибискупа мисли, управо окружница илити „mandatum Petri de Warda Archiepiscopi Colocensis ad omnes Parochos Dioecesis suae, quid eis observandum sit, circa confessiones exaudiendas Anno 1496."), у ком им поуку даје о усменој исповести свију грехова пред својим свештеником, по црквеним прописима, и колико се пута преко године и како има исповедати сваки хришћанин (в. Petri de Warda, Epistolae, ed. Carolus Wagner, Posonii et Cassoviae, 1776., pag. 102.).

Прођосмо већ доба *бугарскога* и доба *угарскога* господства над Сремом и у *Сланкамену* а не нађосмо писменога помена о *Србима* у Сланкамену. Поменусмо, истина, да је деспот српски Ђурађ држао у Срему и Сланкамен град, али је он држао и тај град и друге неке градове у Срему само као властелин и барон краљевства угарскога а не као Господин сремски или Господар Срему — јер је тај био само краљ угарски.

Зна се и истина је цела, или, као што браћа наша Хрвати милују рећи, „непобитна" је истина, да је Србаља изодавна било у Срему. Та Арсеније, други архијепископ српски, којега је сам св. Сава посветио и поставио за прејамника свога на столу архијепископском у српској земљи и који је управљао српском црквом од год. 1233.—1263., био је *родом из Срема*, „рождениѥмь оть срѣмьскыѥ землѥ, нѣкыихь благовѣрьныихь и благочьстивыхь родитель сынь" (в. Животи краљева и архиепископа српских, изд. Ђ. Даничић у Загребу, 1866., стр. 236.); а Драгутина илити Стефана, „кралꙗ срѣмьскаго", који је имао и држао свој „славни двор у Срему", не ћу овде ни да помињем, већ ћу поменути само, да по сведоџби Ладислава (filii Joannis Vajvodae de Thamási) жупана пожешкога, доброга ка- *[20]* толика и велепоседника у Срему, изданој у Ђакову 23. Септ. 1437. „*majorem partem* praedictarum partium *Sirmiae* (inter fluvios Zawam et Danubium constitutarum *Rascianos inhabitare*; licet tamen quaedam civitates et villae Christiano nomine fungantur; tamen in *quam pluribus Rasciani* et etiam Bosnenses (босански патарени) cum Christianis mixtim commorantur. Quaedam civitates et villae, sectis haereticorum *Bosnensium* ac *Hussitarum* infectae, per plurimos annos extiterunt; quos scilicet haereticos, antefatus Jacobus (de Marchia) — exstirpavit et ad fidem Romanae ec-

clesiae aggregavit; immo ex altera parte Danubii (у Бачкој), quasi per spatium unius milliaris vel citra, *mixtim Rasciani et Bosnenses haeretici* cum Christianis moram faciunt personalem." (в. Katona, XII, 777.; прочитај и Рачкога расправу „Одношај србских деспота и доселица напрама круни и краљевини хрватској и угарској г. 1426.—1453." у „Književnik," књ. II, 486. и 487.).

Било је дакле Србаља у XII, XIII, XIV и у почетку XV-ог века, а и било их је особито много за краља Жигмунда (1387.—1437.) па може се мислити, да их је било и у Сланкамену: и у граду и у подграђу сланкаменском и нарочито од тада, од када је Ђурађ деспот држао Сланкамен — но каква ми је корист и радост мислити и домишљати се, да је било Срба прије Змај-деспота Вука у Сланкамену, кад ја, грешан у Бога, не могу мисао ту никаквом писменом сведоџбом поткрепити, и не могу овде никаквог помена ни поменка о Србима у Сланкамену изнети и приопштити.

Па још веће невоље моје! Не знам ти ја брате Србине ни то, шта да ти кажем о Змај-деспоту Вуку и о столици илити двору његовом у граду Сланкамену и о цркви, коју је он саградио у месту Сланкамену. Да ти кажем опет оно, што је покојни Вук Караџић по „народном казивању" записао и приопштио у Рјечнику изданом г. 1852. и што сам већ у почетку ове књижице извео из тога речника; или да ти поновим оно, што ти је Јован Раић у Историји, довршеној г. 1768. (III., 272., 284., 324. будимскога *[21]* издања) написао; или на последку да препишем из „Повјестничких цртица Сриема гледе његовиех знаменитостих и у њему се находећих старинах од Илије Округића Сриемца", приопштених у Arkiv-у књ. IV цртицу XIII „Slankamen" на стр. 225. и 226. — то не могу и право да ти кажем — нећу. Та и ја сам био у Сланкамену и видио подртине и остатке негдашњега града Сланкаменског, и био сам у старој цркви сланкаменачкој, посвећеној св. оцу Николају, и видио сам онај „ekser gvozdeni u zidu (на стубу десном) visoko zabijen, — који и брат Илија помиње — o kom se pripovjeda, da je o njemu Zmaj despot, dolazeći u crkvu na molitvu, svoj klobuk vješao." Но осим тога ексера удареног у десни стуб тако високо, да данас нема човека, који би руком до тога ексера досегнути могао — не нађох „нѣкоторїи знаки єгѡ (Вука

деспота) — као што Раић у краткој с немачког преведеној историји српској на стр. 154. примећује — въ церкви оставшіи показуютса." У олтару исте цркве видио сам орман за похрану ствари и црквених утвари и на том орману напис, по ком је „Деспот Волк Бранкович саградио ту цркву г. 1468." По својој прилици, да је према томе и у Решовом Шематизму за г. 1846.—7. на стр. 7. код Сланкамена речено: „Par. e. A. 1468. opera et studio Despotae condam Serbiae et comiti's I. Regni Hungariae Volfgangi Branković de Podgoricza."

Може бити да је црква храма св. оца Николе, која је око г. 1501. зацело — као што ће се ниже видети — већ постојала, саграђена г. 1468. и да је саграђена ктиторством *Змај-десиота Вука*, — али орман, на ком је поменути натпис, прављен је у прошлом веку — и самим тим натписом не може се доказати нити старина те цркве нити то, да је цркву ту саградио Змај-деспот Вук.

Други знаду, а ја не знам, кад и које је управ године Вук деспот прешао од Турчина на страну и под крило угарског краља Матије и само знам, да је поменуте године 1468. већ војевао за славу и част краља свога, Матије Корвина; а у потврду реченице, да је Змај деспот Вук држао град Сланкамен и седио *[22]* у том граду, могао бих навести само то, да се у Поменику Прибиноглавском, писаном око половине прошлога века, Вук деспот назива „Сланкаменац" — и ништа више. Знам, да је краљ Матија даровао деспоту Вуку град „Fejérkö", али да то није Сланкамен или главати камен, већ град „Бела стена" у тадашњој крижевачкој жупанији у Славонији; то сам, мислим, показао у „Стражилову" за г. 1888., стр. 568. и даље.

Знам, на послетку, и то знам из српских Летописа, да се Вук Гргуровић преставио 16. Априла 1485. г., али не знам како: да ли је у боју пао или на меку душеку издахнуо, и где се преставио, да ли у *Сланкамену*, као што Рајић пише [III, стр. 307—308], илити пак у свом граду у Купинику („Купјеновцу" Богишићевих бугарштица*)* илити шеру и селу Купинову народних песама (Вук, II, 586. и 588.).

Вук се, као што поменух, преставио 16. Априла 1485. а г. 1486. дођоше синови (из српске земље г. 1459. изгнанога, а прије тога, наиме г. 1441., ослепљенога, деспота Стефана, средњег сина старога Ђурђа деспота) деспота Стефана: Ђурађ

и Јован с мајком својом Анђелином на двор краља Матије а из двора у Срем, где им је краљ повратио или с нова поклонио град *Купиник* и записао град *Беркасово* са свим што граду том припада, исте 1486. године.

У карловачком родослову названом „Историја кратка о српским царевима", писаном као што је мислио П. Ј. Шафарик око г. 1503. и као што се даље, али без свакога основе домишљао Шафарик, састављеном од Максима владике, каже се у издању Шафариковом на стр. 64: „гюргіа, іwана, сыномь слѣпаго стефана, оставлıаеть имь краль ѵгрьскы срѣмь, вь нıемь жити и господьствовати," те можеш помислити, да је с деспотом Ђурђем и братом му Јованом (од 1486.—1502.) наступило *доба српскога господства* у Срему или за Срем, па и за *Сланкамен* у Срему. Можеш слободно тако мислити, али знајући да је тада, кад су се Ђорђе и Јован писали и називали српски деспоти, краљ Матија био „земље господар" до г. 1490. а од г. 1490.—1516. краљ Владислав; и да су деспоти ти *[23]* српски живећи у Срему и војујући за краља угарскога и против Турака и других непријатеља краљевских, уједно се молили непрестано Господу Богу и Пречистој Богоматери „и сътворитъ съ нами милостъ свою сътворити ме господина сърблıемь" (в. Miklosich, Mon. serb., p. 543.) а то ће рећи, да су се они молили Богу, да се смилује на њих, лишене господства, те кад угарски краљеви не могу, да Он учини чудо повратив их на њихово господство и учини их Господом српској земљи: да се не титулишу само већ и да буду „Despoti Regni Rasciae." С титуларним нашим деспотима у Срему није наступило *доба српско* већ само дани, те су писци наши на крају књига писали и записали да су писали и дописали ту и ту књигу „*у дане* благочастивога и христољубивога господина Деспота Вука" (г. 1481. в. Гласник, књ. 44., стр. 239.) или „*у дане* благочестив. и христољуб. господина деспота Јоана и брата му јеромонаха ћир Максима" (г. 1501. в. Јавор за г. 1885., стр. 1331.) [Упор. Записи и натписи, 351, I, стр. 111 и 388, I, стр. 121].

Књига та писана г. 1501. и описана у Јавору на поменутом месту, то је еванђеље сребром оковано, које је Филип Радичевић, протођакон и секретар цетињске Митрополије, нашао у манастиру Пиви у Херцеговини, те описао како је умео. Еванђеље то писао је Поп Ђорђе у *Сланкамену*. У

запису каже даље писац, Поп Ђорђе, за себе, да је родом од српске стране из села „зовом *Вишезово,*“ да је син презвитера Радоње и матере Радосаве, да су му отац и мати умрли у Сланкамену, и то, отац 23. Августа, и да је погребен при храму св. о. Николе код црквених врата с поља, а мати Радосава да се преставила 17. Авг. и брат Никола 20. Јуна и да с тога он оставља и прилаже то еванђеље — тетроеванђељ — за своју душу и душе својих родитеља и браће своје храму св. о. Николе „вь дни благочьстиваго и христолюбиваго господина деспота Іоанна и брата моу јеромонаха кїр Максима“, синова светога Стефана и матере Ангелине — и на последку каже: „Сьвршши се сїи тетрјевангель оть битиіа лѣто 7 тисѹщно и 9 (= 7009) месеца гјенварина 4. дьнь вь час 10. дне, а от рождьства Христова тисѹшта *[24]* ф лѣт и 9 (дакле 1509. г.) кроуг Сл. 7. а Лоуни 13. инд. 12. темеліон 8. (а не 50.) епакта 7.“ — [Упор. Записи и натписи, 388, I, стр. 121—2]. Морао бих се љутити или на самог ђакона Филипа, што није запис тај верно, тачно и онако преписао како је он писан, или на уредника Јаворовог, што није настојао, да се запис тај штампа онако, како је ђакон Филип тачно и верно преписао, ако је, то јест, он тај запис тако преписао.

Но сад и овом приликом не ћу да се срдим ни на кога — и само ћу да приметим то, да не може бити да у запису стоји, да се еванђеље то довршило г. 1509. од рођења Христова, јер те године није Јована деспота било међу живима (умр'о је 10. Дец. 1502.) а Максим није те 1509. г. био јеромонах већ владика; а даље ћу приметити, да је године 1501. био круг Сунца 9. круг Луне 17. а индикат 4. и тем. 11. и епакта 10; а год. 1509. био је к. С. 17. к. Л. 6. инд. 12. основ. 9. епакта 12.

Шта је урадио о. протођакон Филип преписујући у пивском манастиру поменути интересантни запис, ја не знам, но само знам да га није добро преписао. Но ја сам му и за такав препис у срцу благодаран.

Већ од г. 1857. мучи ме други запис из другог еванђеља, но писанога такође у *Сланкамену.* — У Седмици за г. 1857. помиње се на стр. 119. у извештају о седници Друштва С. С. у Београду од 28. Февр. 1857. неки „препис поговора на еванђелију, које је писао у Сланкамену године 1410. (? ваљда 1500.) „Єлисей Діакь“ из „Подолскаго Каменца“

„вь дьни благочьстивыхь (и) Христалюбивых деспоть сербьскихь Юрья и Ивана (Ђурђа и Јована) и матере ихь Ангелины и wца ихь... Стефана.“ [Упор. Записи и натписи, 360, I, стр. 113]. Ја не знам да ли се покојни ужички владика Јанићије који је послао био онај препис поговора у том еванђељу Друштву С. С. одазвао на молбу истога друштва и послао му само то у Сланкамену писано еванђеље, али би свакако требало потражити еванђеље то с тим записом и видити шта се управ каже у њему, јер поменути препис записа погрешан је. Рус ђак и писац тога еванђеља није могао на крају *[25]* казати и записати да га је писао 1510. у дане деспота Ђурђа и Јована, јер те године није деспот Јован био жив а Ђурђе, није био деспот већ владика — а најмање је могао ђак Јелисије још и то додати, да пише „у дане — и отца их Стефана“, јер се Стефан, отац Ђурђа и Јована деспота, преставио још г. 1476. Може бити, да у запису том пише, да је еванђеље писано у дане деспота српских Ђурђа и Јована, синова деспота (покојног) Стефана и матере Ангелине, године, може бити 1492. или 1495. или друге које године, само никако не г. 1510. или чак 1410.[8] И рад бих знати само, што се многи и многи пачају — те преписују и издају на свет преписе од писмених споменика, кад не уму и нису у стању ни да прочитају људски те старе споменике!

У Хиландару има „Апостол с тумачењем“, који писа у Сланкамену Андрија Русин из града Сјанока (у Галицији) повељењем „попа Гюрга протопопа сланькаменскаго“, в љето 7021. (1513.) при благочастивом и христољубивом митрополиту Бјелградском ћир Максиму „бывшаго деспота“. Још каже у запису том поп Ђурађ (Гюрагь), протопопа Сланкаменски, да је он, видећи из писма игумна хиландарскога и браства, да немају а желили би имати књигу „протлькь апостольскыи“ дао исписати својим откупом ту књигу, и да је прилаже манастиру Хиландару за душу монахије Марте. [Записи и натписи, 416, I, стр. 128].

Да није тај поп Ђурађ, који се г. 1513. пише „протопоп сланкаменски“, онај поп Ђорђе, који је г. 1501. писао у Сланкамену оно еванђеље, које је после у Пиву, манастир у Херцеговини, доспело, где га је о. Филип прије неколико година нашао и описао?

[8] [Запис је из год. 1490].

И још једно питање. У књизи, у коју је дворски ризничар краља Лауша II заводио свеколика издавања записао је он под 2. Јула *1525.* г. ово: „Eodem die *Georgio rasciano, alias presbitero de Zalonkemen*, qui venerat ad Regiam Maiestatem pro petendo subsidio, iussu sue Maiestatis, ut expectaret relationem, pro expensis dedi fl. II.“ (в. Magyar Történelmi Tár, XXII, (1877.) p. 228.) *[26].*

Ђурађ Србин, поп Сланкаменски, дошао у Будим на краљев двор по плату илити новчану припомоћ (чију плату? — да није плату, коју је требало исплатити шајкашима, који су боравили код Сланкамена?), но на двору му не могаше одмах дати, по што је он дошао, већ му дадоше на трошак два форинта, да може чекати у Будиму, док не стигне релација. Но то, шта је управ поп Ђурађ из Сланкамена тражио у Будиму у месецу Јулу 1525. — за то не ћу даље да разбирам, већ само питам: да није и тај поп Ђурађ из Сланкамена, онај исти поп који је као млад поп писао г. 1501. еванђеље и то еванђеље за душу своју и својих родитеља и браће своје душу приложио цркви Сланкаменској, а г. 1513., као протопоп Сланкаменски, преписану неку књигу приложио манастиру Хиландару за душу монахиње Марте, може бити сестре своје?

И док ја теби помињем и напомињем, какав је диван поп био тај поп-протопоп Ђурађ у Сланкамену, у Срему, да л' ти пада на памет, Србине мој драги, поп Ђурађ, а савременик нашем попу Ђурђу, и опет Сремац родом из Каменице, та онај поп Ђурађ „Georgius Sirmiensis, capellanus Ludovici Regis“ (Лауша II) „et Joannis“ (Јована Запољца), који је написао повест о пропасти краљевства угарскога на латинском језику (од које латинштине сахрани Боже!). Да је нешто наш поп Ђурађ Сланкаменац био лак и итар на перу, као што је био имењак му и земљак из Каменице, па да је нешто и наш Ђурађ записивао згоде и незгоде свога времена својим језиком, и да је у записцима својима испричао и казао, како је тада српски народ живовао у Срему, и поменуо јуначка дела Змај-деспота Вука и брадучеда његових, деспота Ђурђа и деспота Јована и Јакшића из Нађлака и Биомужевића у Банату и Радича Божића, капетана шајкашкога; и где је Змај-деспот Вук седио и где се преставио, и за што се деспот Ђурађ покалуђерио; за што и које је

године јеромонах Максим оставио Срем и отишао у Влашку и које се године вратио из Влашке и кад су и од кога су и како су подигнути *[27]* српски манастири у Срему и у потկриљу Фрушке горе и у равноме Срему, па може бити и у самом Сланкамену и т. д. и т. д. — еј, да је само тај поп Ђурађ, протопоп сланкаменски, или други који „мирски" поп записао што о свему томе, и да су се нешто записи и мемоари ти поповски сачували до наших дана, куд би се од радости дели ми! — и ја се данас и већ од толиког времена не бих морао мучити пабирчећи и тражећи камичке за ову „Споменицу" и уз то се још замерати и о. Филипу, протођакону цетињском, и славном уредништву нашега Јавора, већ бих из тих поповских мемоара просто исписао дотична места и додао у загради: види записке попа Ђурђа из Сланкамена у Летопису М. С., књ.... стр....

Но Ђурађ поп и протопоп сланкаменски не би итар и окретан и вешт на перу и не записа оно, што ми данас желимо, да је записао ради знања и паметовања нашег; или ако је и записао што о том, зуб времена не даде, да записи његови дођу до нас — и тако у недостатку сувремених и нарочитих историјских бележака морам се и даље мучити и даље тражити помене о Сланкамену у кратким записима по црквеним књигама.

У Сентандрејској *пожаревачкој* цркви има рукописни Апостол, који је писао раб „грешни ђакон Божа" у месту *Сланкамену* (в. Даницу за г. 1862., број 20., стр. 326.). У запису каже Божа, да Апостол тај списа се и сврши године 7022 = 1514. „И въ то лѣто бисть гонѥніѥ на христіанѥхь оть проклетихь крьстоуша вь земли угрьски, и паки их победи воевода Ердѥлски Донца, ꙗкоже и проклете псе." [Записи и натписи, 418, I, стр. 129]. Проклете крстуше (куруце) те у земљи угарској, које г. 1514. помиње ђакон Божа, победио је ердељски војвода Јован Запољац (потоњи краљ Јанош), али шта значи „Донца" у том запису? Замолио сам оца Саву Теодоровића, катихету на средњој школи у Земуну, кад се године 1889. бавио у Сентандрији, да погледи и проучи запис ђакона Боже у поменутом Апостолу, и он је имао доброту одговорити ми и приопштити поменути запис, као што га је он са ориђинала верно и тачно преписао. Отац *[28]* Сава прочитао је „доица" место „Донца" но ја не знам ни шта је

то „доица", те у невољи својој мишљах и мислим, да не стоји у запису том скраћено „до конца". Знам да се главни вођа побуњених против племића и властеле сељака звао Ђурађ Секула с надимком илити презименом Дожа („Georgius Siculus Dosa cognomine,") пише Иштванфије — а „Georgius Zekel (Siculus)" поп Ђурађ Сремац, али тешко да ће „Донца" или „доица" односити се на „Дожу". И сад воља ти остати при „Донца" или „доица" за које о. Сава јемчи или пак прихватити нагађање моје и читати: да је ердељски војвода победио проклете крстуше *до конца* (са свим), као проклете псе. Но није овде место говору о крстушкој побуни, о куруцком рату, и ко је победио побуњене сељаке и зашто се ти побуњени сељаци зову куруци или крстуши и како се звао вођа њихов и како је скончао он, већ је овде главно, да се зна, да *је Божа ђакон писао и свршио Апостол у месту Сланкамену године 1514.*, оне исте године, које се у средини месеца маја крсташка војска покренута против Турака изргла у рат сељачки или куруцки против властеле и племића, који су мучили и кињили сељаке у земљи угарској. А ко хоће да сазна што више и боље о тој сељачкој буни или куруцком рату том, нека чита и прочита V књигу угарске повести од благоглаголивога Иштванфија, и од стр. 56. до 70. у повести о пропасти угарскога краљевства од сметенога поп Ђурђа Сремца; или: „Dósa György és forradalma" од Márki-ја, (1883.), или ко не зна и не разуме маџарски, нек прочита само у толико пута већ поменутој Историји Хуберовој, свеске III стр. 438.—442. и *ноту* на страни 441. и 442.

На измаку XV и у почетку XVI века до 1521. и односно 1526. године биле су главне станице Шајкаша на Дунаву: Београд, Земун, *Сланкамен*, Варадин и Шабац на Сави. Шајкаша је било и Срба и Угра („Traciani et Ungari").

Године 1504. било је 500 шајкаша (насадиста) у *Сланкамену.* У Ковачића „Supplem. ad vest. comit. II, 314.—315. пише: „Quingentis Nazadistis de Zalonkemen *[29]* per 2 fl. in paratis faciunt 1000 fl.; Eisdem Nazadistis pro vestitura in panno simplici petiae 125, faciunt 500 fl.; Eisdem in salibus 1000 fl. Duobus Wayvodis eorundem pro subsidio in paratis 40 fl. Eisdem in salibus 50 fl. Quinquaginta decurionibus eorundem in salibus 100 fl. Praeterea relaxantur in contributionalibus."

Но како су ти шајкаши примали и добијали одређену им месечну плату, о том вам зна причати поменути поп Ђурађ Сремац у поменутој повести где на страни 95.-6. вели: „И пре тога на три године, кад се начуло, да ће турски цар опсести Биоград, Биограђани, Земунци и Сланкаменци, који су сви из реда шајкаши („cives Nandor-Albenses, et Zemlienses et Zalonkemenienses, qui peculialiter omnes nazadones“) дођоше да моле за своју месечну плату од краља. Краљ их упути на благајника Павла препозита — но овај их срамно одбије; није знао, лопов, на границама како стоји краљевство мацарско — —. Онда Раци и Мацари, који су искали од њега месечну плату, рекоше мени (који сам био познат с њима и писао им њихове молбенице и био им тумач на рацком језику, и сви су ме познавали, јер сам био њихов земљак): „Ђурђу попе, што то нами срамоту чини, но ако Угрима не требује Београд, треба цару“ (турском). И опет одоше краљу, али их пред краља не пустише. — После месец дана опет дођоше краљу Лаушу. Он, сирома, радо би дао био, то сам видио, али није ни сам имао. — И опет их упутише на благајника, Павла препозита. Но тај нитков благајник — опет их одби. „Ми не можемо више служити краљу. — Бог с тобом мацарска краљевино! — рекоше и брзо стрчаше шајкаши на лађе, на Дунав, и одвезоше се доле сиромаси. И више се не појавише; а доцније радо би плаћали били изобилно, али не имађаху коме.“ (в. Летопис М. С. књигу 98., стр. 27.—29.)

О Шајкашима тим наћи ћеш више у Сентклараијевој књизи: A dunai hajóhadak története, Budapest, 1886., али што је исти у тој књизи написао на стр. 77. и што је по њему препричао наш Витковић Габор у Гласнику. књ. 67., стр. XXXI „о Стевану *Шиљановићу* (тако пише Евђен Сентклараји па тако и Вит- *[30]* ковић), и да је истом Стефану Шиљановићу уступила Јелена удовица деспота Јована († 1502.) деспство; и да је тај Стефан био вођ Срба у Мађарској до 1515. г. и да је њега краљ Владислав наградио за војне заслуге градом Шиклушом на Дунаву (sic) у Барањи; и да је исти тај деспот у Сланкамену, Варадину и Земуну многе Србе населио, и да међу тима беху шест браће Бакића и Петар Манастирлија; и да је, напослетку, кад је г. 1514. букнуо онај сељачки рат у Угарској на челу Срба побуњеника

стајао Шиљановић, и да је он напао код Варадина на Србе краљу верне и потукао их и отео им пљачку; и да је њега, тога деспота српскога Стевана Шиљановића, због тога насиља позвао београдски бан, Имре Терек, — погубио га „и у четири дела расчережио“ — све то није истина већ проста лаж од почетка до краја. Но неистину тих Сентклараијевих и од чести „критичког нашег Витковића“ тврдњи не могу и не ћу овде да доказујем, и само ћу г. Е. Сентклараију, који разуме српски, да напоменем, да се није требао ослањати на г. А. Стојачковића и његове „Черте“ а сам да није требао *помешати „Иштвана Вајду“* краљевско шајкашког војводу у Сланкамену („István vajda ki királynaszádos vajda vala Szalonkeméntt) који се помиње у мађарској повести о сељачкој буни у Mon. H. h., Scriptores, III, стр. 5.—12. (Вранчићева дела) са *Стефаном Штиљановићем*, тобож деспотом српским, којег Стојачковић у „Чертама“ спомиње, и тим направио ужасну збрку.

Кад је г. 1521. Шабац а за њим Београд пао, тада су и посавски и подунавски градови у Срему, па међу њима и град *Сланкамен*, пали и пострадали од Турака. (Hammer, III, 14. и 621.). Тада — то јест г. 1521. кад Турци „ѡп'стоупише ѿ вьсоудѹ“ славни и дивни град „Бельградь“ — пише у српском Летопису — летјаху Турци *по Срему* као крилате змије, палећи села *и градове, — и у том сремској земљи дивна, лепа и украшена места и села запустеше, цркве и градове разорише*, а славни град Белград „неволею“ Угрин предаде „Измаилтеном“, — и клети Турци уљегоше у град месеца Августа, дне 28. [Упор. Стојановић Љ., Стари српски родослови и летописи, 1927, 875, стр. 262—263]. *[31]*

У примирју између Лауша II, краља угарскога, и Селима цара турскога године 1519., на три године склопљеном, помиње се с Београдом, Земуном, Тителом и *Сланкамен*, као краљевски град на Дунаву (Theiner, Mon. Hung. hist., II, 628.).

Франц Хедервари, бивши бан београдски, осуђен је као невера краљу с тога, што су кривицом његовом изгубљени краљевски градови (г. 1521.) Београд, Земун и *Сланкамен;* (в. Густава Венцла, A Hedervári Ferenc jószági fölötti per és itélet 1532-ban, [Tört. tár], Pest, 1859, стр. 12.) а А. Вранчић (Mon. Hung. hist., SS, II, 15.) пише, да су године 1521. Стефан и Блаж *Шуљоци* и ујаци младога Валентина Терека,

другога београдског бана, у име тога свога нећака управљали („gubernabant“) у Шапцу, Земуну и *Сланкамену*, те да су и они заједно са својим нећаком, због слабе и никакве опскрбе тих градова, осуђени као неверници и издајници.

Сланкамен је дакле г. 1521. попаљен и разрушен био од Турака, као што је и сам „велики господин и цар храбри, велики Амир Султан Сулиман хан“ писмом својим, писаним код Београда 10. Септ. 1521. и посланим по робу свом Алији, кнезу и већу Дубровачком обзнанио и позвао их, да се и они порадују и развеселе, што је он освојио *Шабац* и што му се град Београд предао. И даље у писму том управљеном на Дубровчане, вели цар „Наес (Београд) igitur et aliae ditioni meae civitates subjugata est *preterquam alia quoque oppida capta* nomine *Prochaz Dimitionaz Chapionachi Darisi Seniom Slauchamen Cirlevaz Netaaradi funditus deleta sunt provinciaeque Siecci Viccus villae castra oppida combusta sunt quibus late vastatis depopulatisque exercitus meus victoria et lucris laetatur.*“ Је л' да су имена места и градова, које помиње цар и за које каже, да их је славна његова војска из темеља збрисала, попалила и опустила, турски изврнута и унакажена; и би ли се могао досетити, да ту цар поименце помиње ове сремске градове: *Беркасово*, *Дмитровицу*, *Купиник*, *Барич или Барић*, *Земун*, *Слан- [32] камен*, *Карловце*, — а провинција „Siecci“ да је твој *Срем?* (Arkiv, VIII, 136.).

Цар се турски радује и весели и пише у радости Дубровчанима, да се и они радују и ликују с њим, што је Шабац и Београд славни освојио а Срем попалио и опљачкао — а шта су међу тим господа угарска радила? И не ћу ја да кажем, шта су господа угарска радила и куд су гледала, већ нека ти то каже Алфонс Хубер, који (III, 522.-523.) пише: „Die Ungarn selbst liessen sich mehr von Eifersucht, Eigennutz und Bequemlichkeit als von der Liebe zum Vaterlande leiten — wollte man nichts gegen die Türken unternehmen. So fiel Sabacz —. *So sah man ruhig zu wie Semlin, Szalankamen und andere Ortschaften Syrmiens eingenommen und grösstentheils eingeäschert wurden.* So unternahm man auch nicht den geringsten Versuch, Belgrad Rettung zu bringen“ etc. etc.

Но и ако се каже, да је Сланкамен г. 1521. разваљен и опустошен, ипак се он и даље а нарочито од г. 1523.—1526. у писмима и списима савременим често спомиње. Но

ја помене те, ситне, не знам за што да овде припомињем — а љубопитљивце и све знати желеће, упућујем на изворе, из којих лако могу загасити жеђ своју, а наиме на Monumenta Vaticana Hungariae, Series II, Tom I, „Relationes Oratorum Pontificiorum 1524—1526.“ p. 194., 269., 390., 420. и на Живот Томорија Пала од Вилмоша Фракноја.

Година 1526. година је пораза угарске господе на Мухачком пољу.

У дневнику о ратном походу цара Сулејмана те године (в. Hammer, III, 639. и даље) пише под 8. Јула: „*Slankamen* an der Mündung der Theiss in die Donau. Kunde, dass der verfluchte Pfaffe (Томорија Пал, Арцибискуп калочки и бачки и заповедник војсци у том крају) mit zweytausend Mann in der Nähe von Peterwardein gelagert“, [640] — а папин нунције „ Baro di Burgio“ пише из Будима дне 22. Јула 1526. у Рим и ово: „Repeto, quod totum id, quod est inter Savum, et Dravum, in rebus perditis censeri debeat.“ — и даље: „Turcorum Caesar dicitur esse in *Szalankemen* — quem locum *[33]* aedificavit, et quotidie munit magis, sicut Dominatio vestra ex litteris Domini Colocensis (Томорија Павла) videbit.“ (Pray: Epistolae procerum I, 266.—267. исто у Mon. Vat., Series II, Tom. I, p. 428.).

Са годином 1526. ступамо дакле *у доба турског господства* у Срему и за *Сланкамен*, које ће трајати до г. 1688., 1691. и 1699., кад је усљед мира уговореног у Карловци између турске царевине и седам влашких краљевина повучена крај Сланкамена погранична линија, дуго звана „Марцелинова (Марзиљијева) линија.“

Но овде поменути морам нешто што ме буни и што не разумем. Франц Форгач, великоварадски бискуп од Запољчеве стране, пише у Историји маџарској, 1540.—1572. (изд. Толди Ференц у Mon. Hung. hist., Scriptores, XVI свеска, Pest, 1866.) на стр. 378.: „Gabriel Perenius (Перињије), Petri filius, ejus, qui Viennae in captivitate Ferdinandi (I) mortuus est, fratrem habuerat unum, Franciscum nomine, quem puerum Gritto pater in obsidem dederat, tantisper, donec ab eo conditionibus satisfactum esset. *Sed pater retinere arces Petri Varadinum et Zaloncamen maluit, quam servare filium.*«

И на странн 379. пише исти Форгач, да је цар Сулејман позвао Петра Перињија преда се и световао га, да преда

Јаношу краљу, побратиму Сулејманову, круну са градом Вишеградом „atque oppida regia Petrivaradinum ac *Zalonquemen*"; и опет на стр. 380.—381.: „Perenus autem cum liber factus esset, nihil omnino praestitit, maluitque, ut filius Byzantium auferretur, et arces, munitissima regni ab amisso Belgrado propugnacula, ad ripas Danubii ab Solymano expugnarentur, quam aliquid de immani cupiditate remitteret. Praeter enim amplissimma patrimonia et uberrimi soli ditionem, quam Johannes (Запољац) in Inferiori Ungaria..., donaverat, *latissimmas et fructuosissimas ditiones ab clade mohacina occupaverat, Zalonquemenum et Petri Varadinum regia oppida.* Praefecti enim diffisi suis viribus, Petri Perenii copias praesidii sausa receperant." etc.

Ја као што рекох не разумем, како је Петар Перињије после г. 1526. и боја на Мохачу могао држати *[34]* и Петроварадин и Сланкамен, као што то поменути бискуп и писац из XVI века каже, и не каже један пут и на једном месту већ трипут и на три места.

Да додам, још овде, помене о Сланкамену из три стара географска описа Срема.

Петар Ранзан (Ransan, Ranzan), Сицилијанац и бискуп луцерински, који је као посланик г. 1488. дошао на двор краља Матије и написао кратку историју Угарску (Epitome rerum Ungaricarum), коју је истом краљу посветио, описује у II-гом Индексу реку Дунав помињући знатнија места, вароши и градове на Дунаву од извора до излива у море, те помиње уз Илок, Черевић, Беочин, Каменицу, Петроварадин, Карловце и *Сланкамен* (Sallankhemem) и Земун у Срему. (Historiae Hungaricae fontes domestici, Vol. IV, ed. M. Florianus, Budapestini 1885., p. 164. [Schwandtner, SS rerum Hungaricarum, I, 1746, 340].

Други бискуп, а наиме *сремски,* Стефан Бродарић, који је описао пораз Угра на Мохачу и опис тај већ 1527. г. издао, помиње у претпосланом опису боја кратком опису Срема, испод Варадина „Zalankemen" (у Бонфинијевом издању од Sambucus-a [1606] стр. 758.)

Никола Влах, потоњи бискуп и Арцибискуп Остроговски, помиње у састављеном г. 1536. опису Угарске тамо, где описује Срем, после Илока, Сусека, Баноштра, Каменице, Петроварадина, Карловаца, *Сланкамен* (Zalonkemen) „in ripa Danibii sitae arces" (в. у издању Адама Колара од г. 1763. стр. 41.)

Никола Влах није писао ту књигу у Угарској већ у Брислу и писао је, како је било док је он још живио у земљи угарској, а иначе је знао он врло добро, да су сви поменути градови у Срему били у власти и области турској.

Не сећам се, да сам нашао помена о Сланкамену од 1526.—1551., или правије од 1528.—1551. г., јер Јанош краљ помиње у инштрукцији од 5. Марта 1527., послаником својим одправљеним на збор немачких кнезова у Нирнбергу даној, градове на Дунаву и Сави недавно заузете од Турчина („castra noviter *accupata*, Waradinum Petri, Wylack" (Илок), „Athÿa", Бањоштар, Черевић, Митровицу, Барић, Рачу, Редник и Тител; „*deserta* vero sunt *[35]* Zemplyn, *Zolonkemen*" — Ршава и Северин. (в. Történelmi Tár, 1883., p. 299.)

А кад је г. 1528. на дивану запитао велики везир Ибраим посланика Фердинанда I краља такође угарскога: „па који су то градови, које господин твој иште, да му се врате, одговори Обрданац: Београд, Шабац, *Сланкамен* (Salonkemen), Петроварадин, Илок etc. etc. (в. Gévay A., [Urkunden und Actenstüke zur Geschichte der Verhältnisse zwischen Österreich, Ungern und der Pforte], Gesandschaft König Ferdinands I. an Sultan Suleiman I, 1528., [Wien 1840, S. 16.]

Поменуо сам већ у почетку ове Споменице, да је г. 1551. Мехмед Соколовић, беглербег румилијски, код *Сланкамена* подуго боравио купећи војску, с којом је имао освојити и подложити цару град Темишвар и остале банатске градове, који тада бијаху под краљем Фердинандом I.

Године 1551. није могао поменути беглербег освојити града Темишвара, али је исти следеће године 1552. освојио *Ахмет паша*, други везир; а год. 1553. именова краљ Фердинанд Антонија Вранчића, бискупа печујскога, и Франца Заја (Zay), заповедника дунавских шајкаша, два искусна дипломата, вешта језику, и одасла их као своје пуномоћнике с богатим даровима к султану у Цариград, да уз што повољније услове израде мир. Посланици ти кренули су се дне 17. Јула на бродови од Коморана а приспели су 25. Авг. 1553. у Цариград. Шта су тамо радили и да ли су што израдили, то се мене овде не тиче, већ ме се овде тиче само опис пута њихова, који се путопис сачувао, а написао га је сам Антоније Вранчић, родом Шибеничанин, а

старином Бошњак (рођ. 1504. † 1573. као Арцибискуп и примас угарски).

У том путопису, кога је прво издао опат Фортис, у прошлом веку, и који је по други пут штампан у Mon. Hung. hist., Scriptores. II, 288.—334., и који је путопис наш врли Др. Петар Матковић оценио у 71-ој књизи „Rada" (отуд и засебно отштампано је то „Путовање Антуна Вранчића г. 1553".) помиње се на стр. 294. и 295. *Сланкамен.* Сланкамен је, вели Вранчић, и град и варош („arx et oppidum"); град је на висини обале, а варош се по низини стере, ограђена је *[36]* танким зидом, где палим где подртим, које од старине а које од дунавских таласа. Град је такође слаб и старим порушеним зидинама ограђен и спушта се стрмо према Дунаву — „nulloque insigni aedificio memoranda (arx)."

Вранчић је и год. 1567. путовао као посланик краља Максимилијана у Цариград, но на том путу водио је само кратак дневник (Ratio itineris in Turciam facti per Danubium a. 1567. у Mon. Hung. hist., Scriptores, VI, 78.—84.) у ком је прибележио: „Zalonkemen, arx et oppidum, *indigenae rasciani vocant Zlanikamen, hoc est: salsus lapis.*"

Из другога дневника Вранчевићевог, о истом путу, приведено је место, које се тиче Сланкамена одмах у почетку ове Споменице.

У пратњи Вранчића, тада бискупа јегарскога, на путу у Цариград године 1567. био је и Талијанац Марко Антоније Пигафета, који је описао то путовање у „Itinerario di Marc Antonio Pigafetta gentil huomo vicentino". (Путопис је тај штампан у XXII књизи „Starina", а оцењен је у књизи 100 „Rada" од Петра Матковића).

На стр. 91. у поменутој књизи Старина, поменут је Сланкамен (Salumchieme) „città posta sopra una collina, la quale ha un castello da occidente."

Нешто више записао је о Сланкамену Стефан Герлах, који је као учени предикатор с ћесарским посланством путовао у Цариград године 1573., у дневнику свом, изданом на свет у Франкфурту на Мајни г. 1674.: „Stephan Gerlachs (Hofprediger) dess Aeltern Tage-Buch (der Gesandschaft) David Ungnad." У том дневнику на страни 15. пише, да је посланство дне 29. Јуна у подне стигло под Сланкамен („Schlamikanik) einem Stättlein, da auf der lincken Seiten ein schön

Schloss auf einem Berg, Tital (Тител) genannt, lieget, darunter die Theiss in die Donau fällt, denselben Tag liegen blieben, das Stättlein besehen, welches zertheilt ist, gleich ob es zwey Stättlein wären, das eine liegt sampt dem Schloss auf einem Berg, und ist mit einer Mauer umbgeben, und hat nichts lustiges dann die Gärten; *Im [37] andern unter dem Berg wohnen lauter Raitzen, deren Kirchen wir gesehen, Nonnen und Pfaffen in schwartzer Kleidung, welche über etliche Brod gebetet, und es hernach unserm Gn. Herrn vor der Kirchen verehret haben, darinnen gefunden. Die Kirche ist gemahlt und mit Bildern N. Testaments, auch mit Götzen wie der Papisten, gezieret, oben rund als der Türken.«* [Упор. Rad, 116, 1893, стр. 14—20].

Посланство је, као што је речено, стигло под Сланкамен у подне дне 29. Јуна дакле на Петров-дан и били су после подне у српској цркви у месту испод града на вечерњу у очи Павлова-дне при *благословенију хлебова* и видили су у цркви калуђерице и попове, све у црним ризама, и кад су изашли из цркве почастили су господина посланика, Крањца Давида Унгнада, с једним хљебом илити просфором; — Герлах, Лутеран, помиње у српској цркви иконе с изображенијама из Новог завета, но што су му *кипови*, којима је, каже, украшена српска црква, исто као и у Паписта, ја не знам. А труло на српској цркви опомињало га је на турске џамије.

Герлах помиње калуђерице српске у Сланкамену а поменути талијанац Пигафета вели на стр. 90. свога путописа. да су житељи лепога села *Карловаца* (Charon) Срби (Rasciani), да имају „un prete, et otto monache, et in tutto osservano gl' ordini greci."

Саломон Швајгер путовао је г. 1577. у Цариград и у опису тога свога пута (Ein newe Reiss-Beschreibung auss Teutschland nach Constantinopel... Nürnberg, 1609. и чешће), пише он: „Den 27. Nov. begegnet uns ein schöner Fleck auf dem hohen Gestadt *Slanicamin*, darin eine grosse zerstörte Kirche liegt." [Упор. Rad, 116, 1893, стр. 81].

Мелхијор *Бесолт* описао је пут ћесарскога посланика Хајнриха Лихтенштајнског у Цариград године 1584. (у Левенклављевој „Neuwe Musulmanische Historie" изданој у Франкфурту г. 1595. стр. 523.) и ту он каже „Den 16. Septemb. zu Nachts blieben wir zu *Salankemen*. Ist ein Schloss und ein Stättlin, nicht von schönen Häusern oder Gassen, sondern

allein um der Ringmauerwillen also zu nennen." [Упор. Rad, 129, 1896, стр. 55] *[38]*.

Des Freyherrn von Wratislaw merkwürdige Gesandschaftsreise von Wien nach Konstantinopel. So gut als aus dem Englischen übersetzt, Leipzig, 1787.

Вратислав je путовао год 1591. са Креквицом, послаником цара Рудолфа II, и помиње на стр. 50. „den 21. Weinmonath setzten wir bey Karlowitz unsere Reise fort. Darauf schifften wir bey Selemktsch (Сланкамен) vorbey. Es lieget an einem hohen Felsen, und zeigt nur Ruinen. Nächst diesem verwüsten Schloss steht ein mit Mauern umbegebenes Städtchen, wo aber nichts merkwürdiges, anzutreffen ist, ausser einige Alterthümer von zerfallenen Thürmen, denn die Türken liessen nicht zu, dass man sie im guten Stande hätte erhalten können." [Упор. Rad, 130, 1897, стр. 125—126 и руски превод Вратислава, 1904, 24.].

У дневнику чешкога грофа Хермана Чернина „O druhé cestě poselské do Constantinopole l. 1644.—1645. (в. Slav. Bibliothek von Fr. Miklosich und J. Fiedler, II Band) наишао сам на стр. 251. под 6. Августа само ове речи: „Ráno wyjel sem až k jakýms třem maličkým budám pod zemí ležícím za *Zlonkomen*, a nejsauce jinší dále příležitosti tu wostal." [Упор. Rad, 130, 1897, стр. 119].

Нема сумње, да je у XVI и XVII веку још много посланика и путника путовало Дунавом до Београда и поменуло Сланкамен на Дувaву, но ja за те друге путнике и њихове помене о Сланкамену не знам, па што сам не знам, не могу ни теби приопштити овде, о Србине и српски сине!

У манастирским поменицима, као на пр. у крушедолском, помиње се у записима из XVII века, и „Сланкамен" односно Сланкаменци и Сланкаменке, који су писали и записали што том манастиру.

Не могу још не поменути и то, да je по белешци једној у једном записнику Ман. Шишатовца Исаија Ђаковић, владика и први изабрани Митрополит српски у овој земљи, био родом из села Грабовца „близ Сланкамена" (данас се тако зове једно поље (Flur) села Сланкамена), да je тамо био поп, и оставши удов да се покалуђерио у Ман. Крушедолу, постао владика јенопољски и после патријарха Црнојевића извикан

је на сабору у Крушедолу, 7. (18.) Јануара 1708., за врховнога Митрополита. *[39]*

У једном поменику Раковачком нашао сам овај запис: „**Помени господи раба си Исака капетана исаие владике брать**“ а на страни „село Грабовци“.

На поменутом сабору крушедолском били су од „подунавске крајине“: — „от Баноштра капетан Исакь“ (можебити онај исти Исак капетан, брат Исаије владике), а „ѿ **сланкамена, Капетань милорад.**“ [Беседа, 1869, II, стр. 159].

Ти капетани већ наговешћују ново доба, *доба немачко* у историји Срема и Сланкамена у Срему.

Кад се године 1688. немачка војска, којој је на челу био курфиршт бајерски, Максимилијан Емануело — српски летописац назива га „парфишь херцегь“ (Churfürst) — кретала од Осека према Београду — којега ће и узети на јуриш дне 27. Августа (6. Септембра) 1688. г. писао је Карл Густав, маркгроф баденски, извештај о стању те немачке војске из „Kays. Veldlager bey *Schlancament* den 24. Juli — 3. Aug. 1688. (в. у „Történelmi Tár“ за г. 1890. у прилогу: „Az 1688-iki hadjarat és Belgrád ostroma“ на стр. 736. тај извештај с придатком: „Die Kayserliche Armee ist im Lager bey Schlancament den 3. Aug. gestanden“.)

Не треба да те потсећам, паметни читаоче, на табор угарскога краља Саломона и брата му херцега Гејзе код Сланкамена у XI-ом и на табор грчке војске цара Грк-*Манојла* код *Сланкамена* према Тителу, а табор III-ће крсташке војске код *Сланкамена* у XII-ом; и табор угарске војске краља Алберта код Сланкамена и Тител, и табор исте војске, са Сибињанин Јанком на челу, у XV-ом; и табор Мехмеда Соколовића беглербега румилијскога код Сланкамена у XVI-ом веку, јер ти за све те таборе већ знаш и паметујеш, — и ето ти на послетку и *немачке војске* у табору код Сланкамена године 1688. Јест, драги мој! Сланкамен је било *место зборно и таборно* у свима вековима и у свако *доба*, — а г. 1691. поље то код *Сланкамена* било је и дуго се помињало као *крваво поље* и разбојиште, на ком се сукобише: турска војска Ћуприлић-везира и ћесарска војска, којом је командовао принц Луј, маркгроф баденски. *[40]*

О крвавом сукобу том и о жестокој битци тој дне 9. (19.) Августа 1691. г., на Михаљевцу код Сланкамена, не ћу

ти причати, јер ја о бојевима и биткама не умем причати — и ја о тој битци, код Сланкамена, могу ти само *нешто поменути и напоменути*, да знаш и да паметујеш, те да не мислиш и не говориш о тој битци, као што је мислио и говорио професор негда новосадски, Ђ. Магарашевић, не онај стари већ овај млади Ђ. Магарашевић.

Српски летописац помиње битку код Сланкамена овако: „У лето 1691. дође Ћуприлић везир у Срем, и разби га принц Луј херцег на Михаљевцу, и ту погибе везир.“ (Шафарик, Лет., стр. 87.).

Други, познији, летописац пише о том: „Тога лета (1690.) дође Ћуприлић везир турски с многом силом и освоји *Смедерево*, по том дође под Белиград и освоји од Немца и пође уз Дунав са силом многом, и водом и сувим, и дође Сланкамену (1691.) и ту га Немац дочека; — тада разби Немац Турке на Мијаљевцу брду, више Сланкамена, и Немци освојише од Турака „орꙋжїѧ воинственнаѧ“; ту погибе везир велики Ћуприлић. (Гласник, књ. 20., стр. 8. и 9.).

А Стефан даскал, стари Раваничанин, поменуо је у запису свом још нешто: „г. 1691. — пише он — Генералисим принц Лудвиг Баденски разбио Турке близу Сланкамена на Михаљевцу; на том боју везир Ћуприлић и с њим 16.000 Турака погибе. „На сей баталїи вице вождь Іωаннь Монастерли са 10.000 сербскаго воинства великꙋю храбрость и вѣрность цесарю показаша.“ [Упор. Записи и натписи, 5287, III, стр. 95].

Тако су наши стари, да богме стари наши *калуђери*, тако кратко, тако објективно — ледено поменули битку на Сланкамену.

Још је краће поменуо ту битку код Сланкамена поменути тада новосадски а сада карловачки професор, г. Ђ. Магарашевић, у говору, изговореном о св. Сави г. 1884. а штампаном у листку „Заставе“, броју 12. од те исте године. Господин професор рече и изрече тада: „*Када Срби у жестоким бојевима код Сланкамена* и Сенте *очистише земљу своју од Турака*, почеше себи *[41]* градити куће, цркве и манастире“ и т. д. и т. д. Жив је и здрав је исти господин, — но ја не могу казати, да је и довољно објективан био, кад је то изрекао он! И не могу пропустити прилику ову, а да младу господу нашу не потсетим на речи покојнога

Јована Суботића, написане прије 44 године, но које и данас и увек млада наша господа треба да имају на уму, кад хоће да пишу и говоре о делима наших старих. Речи те Суботићеве гласе: „Непознаванѣ праве вредности шкоди човеку и народу много; али и претерано самога себе и свои дѣла цѣнѣнѣ несамо да му ништа непомаже, него га у толико понижуе, у колико га као хваставца смѣху и подсмѣху излаже. Гди є осимъ наши н. пр. 10.000 воиника, други 90.000 у воини дѣиствовало, ту побѣду и срећу воине нама самима приписивати, была бы манитость; а колика пакъ частица побѣде и среће военне управо нама у дѣо пада, то неможемо знати, ако заєдно не видимо, шта су други томъ приликомъ учинили.“ (в. Летопис Матице Српске за г. 1847. књ. 77. стр. 12.).

Предамном је књига: „Mittheilungen des k. k. Kriegs-Archivs (Abtheilung für Kriegsgeschichte), Herausgegeben von der Direction des k. k. Kriegs-Archivs, Neue Folge, III Band, Wien, 1889.“ и у тој књизи у одјелу: „Kriegs-Chronik Oesterreich-Ungarns. Militärischer Führer auf den Kriegsschauplätzen der Monarchie, III Theil,“ описан је „Feldzug 1691.“ стр. 134.—139.). Но што да се ја мучим с изводом из тога полузваничнога описа битке код Сланкамена, кад се тиме недавно мучио „наше горе лист“, г. Таде Смичиклас, пишући књигу: Dvijestogodišnjica oslobodjenja Slavonije, U Zagrebu, 1891. Господин Тадија пише на стр. 159. и описује битку код Сланкамена овако: „Турци се сабираху код Београда под великим везиром Мустафом „Köpriliem“. — Код Биограда учинише му мостове францезки инжинири, те је без запријеке могао превести својих сто и тридесет хиљада преко Саве. На челу царске војске стајао Људевит Баденски, кога су дуго требали наговарати, док се је примио војводства. Обадвије су војске закасниле на бојно поље. Истом у аугусту *[42]* сабере се царска војска при Петроварадину, наслањајући се на ову јаку тврђаву. Војске је било до *шестдесет хиљада*, дакле је једва за половицу од турске војске. Крене затим према Земуну, да по могућности навали на Биоград. Одмах се освједочи, да он са својом малом војском тога не смије покушати. Крене натраг (14. до 16. аугуста) а велики везир за њим. Обишавши царевце у ноћи (од 17. до 18. ауг.) престрави их показујући се код Сланкамена на једној висини, заштићен с лијеве стране Дунавом, а с десне доста јаком

понорном стрмином. Царски војвода мораде навалити на Турке, да не буде сасвим опасан. Тако дође одмах слиједећи дан до знамените битке. У три сата по подне започме, а јоште се није ноћ хватала, када је била довршена. Сам велики везир, осамнаест паша, што већих што мањих заповједника и двадесет хиљада турске војске остане на бојном пољу. И царска војска имала је рањених и мртвих преко седам хиљада. Осим сто педесет и четир топа пао је царевцима у руке сав богати логор са десет хиљада шатора. Останци турске војске побјегну према Биограду. — Сам Баденски писао цару, да је ова битка најкрвавија била не само цијелога овога рата, већ и цијелога онога вијека". (Röder, II, 386.—390. Mittheil. d. Kriegsarchivs, 1889., III Bd., стр. 136.—138.).

И Таде Смичиклас, пореклом Србин, свршио опис битке код Сланкамена год. 1691. а не помену нити 10.000 момака српске милиције нити српскога подвојводу и вице-ђенерала Јована Монастерлију, који се бише и крвавише с ћесарском војском у тој битци код Сланкамена на михаљевачком пољу, — исто тако, као што их не помену ни онај Немац, који је у поменутим Митајлузима по поменутим тамо изворима описао битку ту. И Немац тај био је јако објективан кад је описивао ту битку, и он трудећи се, да у опису том буде што краћи и објективнији, помиње да маркгроф у часу „als der rechte Flügel der Kaiserlichen fast geschlagen und das Centrum zum mindesten bereits erschüttert war — sprengte selbst nach dem säumigen *[43]* linken Flügel, um dessen Commando zu übernehmen und nochmals die Entscheidung zu versuchen. Er warf sich — вели даље објективни тај Немац — mit demselben in die rechte Flanke der türkischen Reiterei während GFWM. *Hraf Corbelli zur vollständigen Umfassung der Spahis aus der Reitermasse herausbrach und die türkische Cavallerie im Rücken fasste.* Gleichzeitig mit der Reiterei gingen auch das Centrum und der kaiserliche rechte Flügel wiederum zum Angriffe vor. Die Schanzen wurden in der Front an mehreren Stellen abermals erstiegen, *während die Reiterei von rückwärts in die in Verwirrung gebrachten Türken einhieb.* Jetzt ergriffen die Spahis nach kurzem Widerstande die Flucht" etc etc. — и још даље помиње прецизни Немац и 10.000 бивола, 5000 коња, 2000 камила и мазги и 54 сандука пуних новаца

*

(бакрених) које падоше ћесаревцима шака — и помиње пале и рањене ђенерале — али да је међу оним рајтарима који заиђоше и одостраг напаше и клаше спахије и јаничаре турске било и српских рајтара (око 3.600 коњаника) то Немац не помену, па тако ни наш Тадија, угледавши се на објективне Немце, не помену ни циглом речи, да је у ћесаровој војсци, која се била с Турци, на михаљевачком пољу, било 10.000 Срба и не каза нам, како се понеше Срби коњаници и пешаци са својим храбрим подвојводом у тој крвавој битци код Сланкамена.

Но нису баш ни сви Немци једнаки и подједнако објективни као што је објективан онај незнани писац у Митајлунзима и наш Таде Смичиклас. Тако на пр. Феслер-Клајн у „Geschichte von Ungarn“, IV Bd. (а тога истога Феслера-Клајна поменуо је и Немац међу својим изворима на првом месту) помиње на стр. 488. покрај Баћанијевих и Зичијевих хусара и *Монастерлине Раце* и помиње како хусари и Раци на Турке с леђа нападоше, збунише и косити сташе. — Но тај Феслер-Клајн може бити да за то помиње Маџаре и Раце, што он и ако пореклом Немац није царевац. Но и прави и стари Немац Христофор Boethius у Кригс-хелму у V књизи тога сјајног и славодобит- *[44]* нога Кригс-хелма, која је г. 1692. изишла на свет у Нирнбергу, помињући на стр. 796. и 797. битку на Сланкамену у Августу г. 1691. помиње и то, како је маркгроф баденски похитао с ђенералима Штирумом, Диневалдом, Кастелом и Хофкирхеном к левом крилу „und nachdem er damit biss an das Türckische Läger gelanget, liess er die Ungarn und *Raitzen auf die 5000 starck, einfallen, welche alles über den Hauffen warffen, und eine schreckliche Blutstürtzung anrichteten.* Denen Ungarn und Raitzen folgten sogleich die Regimenter von Hofkirchen etc.“ [Слика битке код Сланкамена на прилогу између стр. 794 и 795].

Да ли принц Луј Баденски маркгроф у извештају свом о битци код Сланкамена цару поднесеном помиње Србе и српскога подвојводу — ја не знам, јер нисам читао тога и ако штампанога званичнога извештаја,[9] али знам, да је исти

[9] [Извештај Лудовика Баденског цару Леополду I штампан је као прилог уз његово писмо цару од 25 авг. 1691 (Röder von Diersburg Ph., Des Markgrafen Ludwig... von Baden Feldzüge wider die Türken, II,

Луј Баденски сведоџбом, изданом у Бечу дне 9. Марта 1701., обзнанио и посведочио „quod Spectabilis Dominus Joannes Monaszterly totius gentis Rascianae Vice-Ductor fidelia non minus ac utilia eaque Militaria in cunctis occasionibus, et certaminibus, tam Generalibus, quam Particularibus cum Hostibus Christiani Nominis Turcis, et Tartaris habitis, praestiterit servitia, *signanter autem in memorando conflictu illo Szalankameniensi cum decem millibus Equestris, et Pedestris Ordinis Militibus sub se habitis interfuerit, et Primus ante suos Turcica Castra militari irruendo pectore generose veluti militem decet heroicum in Barbaros saeviverit, et post copiosum effusum hostilem sanguinem triginta quatuor Vexilla Undecim Caudas equinas obtinuerit*«; и знам, да је сличну сведоџбу истом Јовану Монастерлији и Carolus Thomas a Lotharingia Princeps in *Vaudemont* у Бечу дне 15. Авг. 1699. дао и у њој похвалио витештво и јунаштво Јање Монастерлије, које је он показао у свима биткама и бојевима а нарочито, и што треба да се особито памти, „signanter autem *(quod summe memorandum est)* in conflictu Salankemiensi cum *sex millibus, et quadringentis peditum* (са 6400 пешака), et ter millibus sexcentis Equitum (и са 3600 коњаника) primus ante omnes suos Turcica *[45]* ingressus est Castra, et triginta quatuor (34) majora et minora Vexilla: Undecim vero Caudas equinas; seu a Turcis Tugh nuncupatas laudabiliter lucratus fuerit etc. etc." (в. Прибавленије к Раиħевој Историји славенских народа, 1795., стр. 413.—416.). Латинске те сведоџбе немачких ђенерала, штампане су и познате су свету; но свет не зна, па и самом г. Гаврилу Витковићу, који је издао на свет толике листине из архиве Јање Монастерлије, остала је непозната листина на немачком језику самога ћесара и краља Леополда I, издана у Бечу 18. Августа 1701., у којој помиње ћесар, да он „in Ansehung deren von dem Raitzischen Vice-Ductorem Johann Monasterly Uns von Jugend auf in allen sich eraigneten Begebenheiten und Kriegsoperationen, insonderheit aber bei der denkwürdigen Schlacht zu *Salankament,* mit denen unter seinem Commando gehabten Raitzen, riemblich, und erspriesslich geleisteten Kriegs-

---

1842, 386 и д. Монастерлијина сарадња се у овом извештају изрично не истиче. Књизи је додан веома лепо и прегледно израђен план битке код Сланкамена.]

diensten, dann in ferners gnädigster Beherzigung, dass er vor diese, Uns bisher allerunterthänigst prästirte Dienst einige Gage oder andere Emolumente aus Unserm Aerario niemahlen genossen, sondern jederzeit auf seine eigene Unkosten militirt hat" — даје и записује истом Монастерлији предија нека и пустаре у Толнанској жупанији у процењеној вредности од 10.800 фор.[10]

Витешки, јуначки и славно, понео се дакле подвојвода српске милиције, Јован Монастерлија, са том српском милицијом у битци на Михаљевачком пољу, дне 9. (19.) Августа 1691. године, и били су се они у тој битци под барјацима и заставама, које им је сам ћесар и краљ Леополд I послао био, и на којима је с једне стране написан био *часни крст* а с друге стране орао царски.[11]

Данас је понедељник и сада у четвртак, на празник Преображенија господња и на дан цара и краља нашег, откриће се споменик, подигнут на вису више негдашњега града Сланкамена, на погледу и на догледу поља на коме се пре двије стотине и једне године дана, побише и бише Ришћани и Турци, у ком боју вољом и судом божијим Турци подлегоше и изгубише а хришћанско оружје доби победу. Али *[46]* и та победа није била лака победа већ скупа, и многи момци и јунаци од хришћанске војске, која се састојала из Немаца и Угра и српске милиције, падоше, попадаше и пролише крв, и оставише кости своје на разбојишту том.

Споменик тај од камена постављен је као белег чело гробнице у коју су спретане кости палих и погинулих хришћанских јунака:

„На славу и хвалу
Јунацима врлим
Падом — уздигнутим
Смрћу — неумрлим!"

као што гласи натпис, изрезан на камену, сахрањеном у том споменику од камена.

Године 1697. разби принц Јевђеније Турке на Сенти — а у почетку г. 1699. учинише мир с Турци у Карловци и

---

[10] [Овде је измењен правопис писма. Цело је штампао тачно Ј. Радонић, Прилози, 1909, стр. 104—105.]

[11] [Упор. Хлапец Ђорђевић Ј., Подвојвода Јован Монастерлија, Летопис 247, 1908, 1—24 и 248, 1908, 25—48].

поставише белеге Сремом од *Сланкамена* право на село Марадик и отуд на Руму село и отуд на Лаћарак село и отуд до Раче и до Брода украј Саве реке; и те белеге беху назване Марцелинове анте илити Марцелинова линија. Горњи Срем, илити крај на десно од те линије, држао је Немац, а доњни Срем, илити крај на лево од те линије према Сави и Земуну, држао је Турчин све до рата варадинског (год. 1716.).

Поменути г. Таде Смичиклас приобштио је у другом делу своје Двестогодишњице на стр. 288. и даље „Попис села крај Петроварадина и Сланкамена" од г. 1702. и у том званичном попису (Conscriptio) описано је место Сланкамен на стр. 291. овако: Варош Сланкамен („civitas Salankamen"), која је била опасана зидом, од којег се још неки делови и три капије виде, одстоји од Петроварадина 4 миље. Насељена је *некатолицима* („est gente fidei accatholiccae... inhabitata") и има међу њима само 4 католика (Misko Barbir, Rivardi Istvan, Conssa Balasch, Mezar Istok).[12] Земљиште вароши Сланкамена не износи више од 460 ланаца. Погранична су места и међаши од истока село *Сурдук* под турском облашћу а међа одмах тик вароши камен у време мира (кар- *[47]* ловачког) постављен; к југу, на турском земљишту, селиште Сасе („desertum Sasem") а међа Марцелинова линија; према западу селиште *Грабовци,* а анта Релица и селиште Јанда, „meta Raszi Popov szurduk"; од севера Дунав река. У том месту остале су три цркве, једна српска („una rascianorum") још с добри зидови, само што треба да се покрије; у дужини има 13 а у ширини два хвата и по. Католичке двије цркве са свим су порушене: већа од њих има 26 хвати дужине а 12 хвати ширине. Још има мошеја турска пуста и извор из кога кључа слана вода („et unus fons, ex quo aqua salsa ebulit"). А град у том месту јако је порушен, и има у дужину 131 а у ширину 67 хвати. У граду има лепа црква, само што крова нема; а дугачка је 13 и по а широка четир и по хвата. Нити сада има тамо, нити је под Турцима било млина, превоза или баре с рибом („lacus piscosa"). Али у Дунаву има место, где се хватају моруне и друге рибе. Ста-

---

[12] По Шематизму дијецеве ђаковачко-сремске за г. 1884. било их је тада у Ст. Сланкамену 360 душа (Шокаца).

новници немају никаквих привилеђија од старине или ново придобите. Житељи су тамо тек од три године настањени. А остало у том попису од г. 1702. може сваки читати у поменутој Смичикласовој књизи, јер ја морам прекинути и само ћу још да испишем из књиге *Topographia Magni Regni Hungariae* (мислим од Бомбардија), штампане у Бечу г. 1718. у оделу „Ducatus sive Comitatus Sirmiensis" место, где се помиње Сланкамен. „Salankemen oppidum ad Danubium, вели Бомбардије на 254. —, quod Lazius... ex Acuminci ruderibus enatum arbitratur, de se haud illustre, posterorum memoriae commendavit virtus Ludvici, Marchionis Badensis summique Caesareorum Ductoris, qui An. 1691. Turcarum exercitu acriter primum repulso tum vero acrius impugnato, post supremi Vizirii et praecipuorum Bassarum mortem, fractaque militum arma, et vires insignem prorsus victoriam reportavit". Сланкамен место је, вели Бомбарди, не баш тако славно и знатно, али је чувено и помиње се због славне победе, коју је код Сланкамена одржао г. 1691. Лудвик, маркгроф баденски и војвода ћесарске војске над турском војском, коју је предводио велики везир Ћуприлић. *[48]*

Није био Сланкамен ни прије г. 1691. незнатно место, али је свакако истина, да се од г. 1691. и од славно окончане битке на пољу сланкаменачком, више помиње и само место то, Сланкаменом звано од старине.[13]

Но ја морам прекинути и завршити, ако хоћу да листови ови до Преображења излете у свет.

„И нињ" и сада требало би да кажем у „Послесловију" овом оно, што сам мислио и што сам имао рећи у „Предисловију", требало би, да се по примеру старих писаца и летописаца на крају књижице ове умилим срцем и душом и да искажем на крају све, што ми је на срцу и на души, а наиме, за што сам се трудио и мучио и шта ме је покренуло и подболо, да напишем и да својим „иждивенијем" на свет издам ову књижицу, у којој су сабрани помени о старом Сланкамену? Но тада бих морао поменути доба, кад сам био јоште „дете лудо" и као дете од три године и по

[13] [О писмености у Сланкамену: Остојић Т., Књижевност у Срему за последњих деспота Бранковића (1465—1516), Белићев Зборник, 1921, 141—145).

један пут брчкао се с братом својим старијим, Лазом, у крај Дунава код Сланкамена и купио пиљке крајем Дунава код Сланкамена; и морао бих саопштити, кад се и које се године и којег месеца и дана у години родио брат мој старији, поменути Лаза, и коју ће годину од рођења на дан празника Преображенија господња навршити он и коју годину од рођења навршујем ја, и коју годину навршује млађи брат мој Дмитар; и даље бих ти у овом послесловију морао поменути, чија је ово задужбина, у којој дишем и пишем ово, и ко је саградио овај манастир и у каквој је свези стајао ктитор први и основатељ овога манастира са градом *Сланкаменом*, и где се родио други ктитор и обновитељ овога манастира. А да поменем све то, што ме је покренуло, побудило, да саставим и издам ову књижицу — за то нема времена, — јер ова књижица треба да се до Преображења, до 6. (18.) Августа, сложи и печата, те да буде мали прилог за славу и прославу Сланкаменачких јунака и при свечаности при открићу споменика јунацима тим на тај дан.

Ја сам дакле у овој књижици поменуо дане древне *[49]* и покупио помене о старом Сланкамену — и то нека буде мој приложак.

Вршњак мој и стари знанац, др. Михајло Полит, написаће у очи свечаности и славе те преображенске на „горѣ" на вису Сланкаменачком новинарски чланак и помену̂ће у том чланку све, што либерал у такој прилици помиње, и на што рефлектује и пуца.

И други вршњак мој и стари знанац и стари имењак мој, Змај Јован Јовановић, написаће — или не — не ће написати, већ је дунуо и за трен ока створио је он стих, који је урезан у камен и који ће живити док је камена и пирамиде на вису Сланкаменачком.

Три вршњака, три старца од шестдесет лета прилажу: један *стих*, други *чланак*, а трећи ову *књижицу*. Чланак и књижицу збрисаће дан (delet dies) а стих трајаће док је споменика на вису Сланкаменачком, па и кад зуб времена сруши и поруши тај споменик, знаће се за стих Змајев, који је урезан био у камен тога Споменика.

То није право — али је тако! Змају је дано с више, да у часу створи стих; и он је створио поменути стих за час,

без зноја и муке. А ја сам се и знојио и мучио, док сам скрпио овај приложак поводом поменуте свечаности у Сланкамену, на дан 6. (18.) Августа 1892.[14]

Писа се а доврши се ова књижица у Манастиру Гргетегу, дне 3. [15.] Августа г. 1892. И написао је ту књижицу грешни мних, таха мних Иларион.

[14] [Прикази ове студије: Стражилово, V (1892), 544 (Ст. Станојевић) и Српски Сион, II (1892) 643].

XVII

Још једанпут о Леђену граду.[1]

У руском месечнику „Славянское Обозрѣніе“[2] *[263]* има у свесци за фебруар чланак од М. Халанског: „Городъ Ледянъ-Леденецъ въ славянской поэзіи.[3]

Халански мисли и доказује, да град Леђан, Леђен, Леден не значи ништа друго већ баш Islant (Eisland), ону земљу илити острво ледено, које Данац, Саксо граматик, назива „insula glacialis“; преласком немачких епских предмета к нама, а пошто преведоше Island на српски, добише Срби Леђан град, Леђанац, Леђен.[4] И још даље мисли тај млади Рус, да се, како је у руском „былевомъ“ епосу град „Леденец“ unicum, може лако узети, да је та реч позајмљена од јужних Словена, у којих она чешће долази, и то путем Козака, преко којих су „проникли въ нашъ — руски — эпосъ съ юга и нѣкоторые другіе былевые сюжеты“.

И ја сам некада у младим својим годинама мислио и мучио се с „Леђаном градом“ и не могући измислити што згодније и прикладније остао сам при мисли, коју изрече

---

[1] *[Стражилово,* V, 1892, 263—265].

[2] Види бр. 9. стр. 143. „Стражилова“.

[3] Цео чланак преведен у овогодишњем „Јавору“ бр. 15. и 16.

[4] „Исландія, страна, игравшая такою видную роль въ жизни и поэзіи средневѣковой Европы, этотъ чудесвый заморскій (übnr sê), Ледяной островъ, insula, quae Glacialis dicitur, по словамъ Саксона Грамматика, „magno circumfusa reperitur oceano, obsoletae admodum habitationis tellus, rerumque veri fidem excendentium et insolitorum eventuum miraculis praedicanda“ (Histor. Dan. Praefatio), путемъ перехода въ сербскій эпосъ нѣмецкихъ эпическихъ сюжетовъ и перевода собственнаго имени отразился въ славянской народной поэзіи въ образѣ таинственнаго *Ледяного* города, *Леденца, Ледяна — Ледена-Легена,* находящагося гдѣ то за *синимъ моремъ.*“ (стр. 207., Јавор, стр. 253а.)

језуита Пејачевић још у прошлом веку, *да су Леђани = Литванци.*[5]

Осврнући се овде на оно што су други међутим исказали и рекли о положају и значењу баснословнога града Леђана, јер поменути млади Рус није казао и поменуо све што треба знати и паметовати оном, који хоће да реши загонетно питање о Леђану граду; уткаћу у тај осврт по где коју напомену, прибележену за себе после 1857. године.

1. Рус Халански каже н. пр. да је Стојан Новаковић (у Arch. f. sl. Philologie, III, 1879., 129.) исказао мишљење, које се данас прима и држи као највероватније, да је реч Леђан узајмљена од Мађара, код којих lengyel означава Пољака и т. д., али Рус не каже, да је покојни П. Ј. Шафарик још год. 1854. рекао у писму, писаном у Прагу 28. септ. М. П. Погодину: „Endlich sind mir zwei, selbst Kopitar unerklärliche Ausdrücke in den serbischen Annalen klar geworden! Es sind Ledjan, Ledjanski kralj, Ledjanskij grad, und киріопасха киропасха. Jenes ist = Lengyel (ungarisch), d. i. лѧхъ, Pole, Ledjanski grad = Krakau; dieses das Doppelfest: Ostern und Verkündigung Mariae (Festum annunciacionis Blagověštenije von κηρύσσω, annuncio) an *einem* Tage, nämlich am 25. *März*. Das Räthsel ist gelöst! Theilen sie es Freunden, die es interessirt, mit,...“[6]

Писмо је Шафариково изнесено на светлост г. 1879. а те исте године издана је на свет и поменута III-ћа свеска Архива за слов. филолог. (Berlin 1879.), у којој је изишао

[5] В. у Седмици за г. 1857. Прилог мој к испитивању српских јуначких песама, који је прештампан г. 1884. у Нов. Саду у књижици под натписом: Две студентске расправе И. Руварца, стр. 39—42.

[6] То писмо Шафариково издао је сад већ покојни Нил Попов с другима писмима Шафариковима, писачима М. П. Погодину: „Письма къ М. П. Погодину изъ славянскихъ земель (1835—1861.), выпускъ II, письма П. Ј. Шафарика, изд. Нилъ Поповъ, Москва 1879.“ [Издање овога писма од В. А. Францева у „Korespodence Pavla Josefa Šafaríka, I. Vzajemné dopisy P. J. Šafaríka s ruskými učenci (1825—1861), II, 1927, 760. Слутња И. Руварца, како је Шафарик дошао до овога знања, сасвим је тачна. То је он сам писао Вуку у писму, од 24 септембра 1854, Вукова преписка, IV, 1909, 704. Раније је мислио да је Леђен-град у Италији. На Италију, као на земљу у којој је Леђен-град, вратио се опет Синиша (Симеон Богдановић) у чланку „Леђен-град“ (Годишњица XIX, 1899, 100—115). Он је мислио на неколике градове у њој а највише на Lecce (Лѐће), јер му је то име звечило највише на Леђан.]

поменути Новаковићев чланак: „Ueber Legjan-grad (Ledjan Stadt) der serbischen Volkspoesie“, стр. 124. и даље; те исте године 1879. штампан је тај чланак српски с неким променама и додатцима у Летопису М. С., књ. 120., стр. 159. и даље.

Како и којим је путем г. Стојан дошао до тога, да је Леђанин = Lengyel то се већ зна, али се не зна, како је П. Ј. Шафарик, 25 година пре Стојана доспео до истог резултата, јер у поменутом писму Погодину не каже се, како и откуд му је дошла светлост и откровење. Ну ако и не знамо позитивно, откуд је Шафарик сазнао г. 1854. оно, што године 1831. није знао, то се ипак можемо домислити и погодити онај извор, из кога му је севнула мисао, да ће наше Леђанин бити угарско Lengyel. *[264]*

Год. 1854. изишао је у Загребу „Arkiv za povjestnicu jugoslavensku knjiga III-ća“ и на првом месту у тој књизи: Србски Лјетопис Деспота Ђорђе Бранковића у преводу латинском, у ком под год. 1440. пише: „Constitutus est in Ungaria rex *Vladislav Ledianin.«* А да се збиља тим местом утврдио Шафарик у мисли тој, да је Леђанин = Lengyel, на то указује друго место у том летопису, из кога је Шафарик дознао шта је то кириопасха, а наиме оно место: „Anno 6888 = 1380 Fuit annuntiationis Festum in Paschate“ и које у оригиналу, српском летопису, гласи: „вь лѣто 6888 = 1380 *бысть Киріопасха.*“

2. Нећу помињати, да је не само г. В. Јагић (в. у поменутом Архиву на стр. 124. напомену 1.) одмах прихватио хипотезу Новаковићеву, већ да су и W. Nehring у тој истој свесци Архива а у чланку „Ueber die Namen für Polen und Lechen“, (стр. 479.), и Иван Радетић у књизи: Pregled hrvatske tradicionalne književnosti (u Senju, 1879.) примили и признали мњење Стојаново као темељито, али не могу не напоменути, да млади Рус није поменуо и није побио мњење сад већ покојнога професора варшавскога Ј. Перволфа, (у Arch. IV), да су Мађари своје lengyel морали узајмити од дунавских Словена те према том, да старо-српско Леђанин није од Мађара, него је можда од старине српска својина, јер је реч *ледина* и Србима и Хрватима и Словенцима позната.[7] Перволф по-

[7] „Die Magyaren haben ihr Lengyel (Лѧдь?, vgl Goral’, Moskal’, Srbal’) jedenfalls von den Donau-Slovenen (im IX—X. Jahr.) entlehnt, bei denen bekanntlich der Rhinesmus vorherrschte und die auch das Wort лѧдина (terra

миње и оно место у VII гл. повести Томе арциђакона спљетскога, где се каже: „Venerant de partibus *Poloniae, qui Lingones appellantur*, cum Totila septem vel octo tribus nobilium (претци данашњих Хрвата.“) [Ed. Ф. Рачки, стр. 25.]

3. Рус Халански не зна или не ће да зна за оно, што је нашинац Натко Нодило у Раду југосл. акад., књ. LXXIX, (Загреб, 1886.) на страни 201. напоменуо о Леђану граду и о леђанском краљу.

4. У „Musulmanische Historie XVIII. Bücher von Hansen Lewenklau, (Frankfurt am Main 1595.), има извод из турске повести по Вранчићевој књизи о цару Мурату II. И ту се каже, да су у војсци, с којом је краљ Владислав године 1444. пошао на Турке, били: „Hungern, Sachsen, Teutschen, Laginer, Botzner (Бошњаци), Hertzegover, Walachen, Italiener“ (стр. 206.) и у војсци Јанка Сибињанина од г. 1448. спомињу се уз Угре и Чехе, „Laginer oder Polen oder Polachen, also nach ihrem Fürsten Lecho genannt.“ Не знам, како се у латинском издању Левенклављеве историје и како у турском оригиналу зову Пољаци. Но то је ситница, али ће, ако не важније и пресудније, а оно доста чудновато бити ово, што ћу поменути под

5. У дипломи краља Жигмунда од г. 1408. (Fejér, Cod. dipl., Tom. X, vol. IV, 660.), у којој је записано и назначено поименце васколико имање палатина Николе Горјанског и брата му Јована са свима градовима, жупама, варошима, округима, местима, селима и засеоцима, помиње се у бачкој међи: „Zent Lörincz, Lengyel cum porto et tributo Danubii“ etc. Зацело се то место Ленђел спомиње и у старијим листинама од поменуте дипломе. У попису села бачке међе од год. 1522. још се помиње „Lengel (Ленђел)... Zenth-Lörincz“ и т. д. (в. Razpravu Ivana Antunovicha o.. Bunjevcih i Šokcih,

---

inculta, ледина) kannten.** Das altserbische Ledjanin.. und das in der serbischen Volkspoesie vorkommende Ledjan, braucht gerade nicht dem magyar. Lengyel entlehnt zu sein (wie Novaković im Archiv III, 129. meint), sondern kann auch ein uraltes Erbe der Serben sein. Wir glauben, dass die Serben, anknüpfend an die Form Srbal' aus Lengyel vielleicht eher ein Lendjal Ledjal' gebildet haben würden. Das Wort ledina, lědina ist ja sowohl den Serben, als auch den Kroaten und Winden bekannt. Das ebenfalls altserb. Lech wird wohl auch nicht entlehnt sein. Beides konnten die Serben aus Gross-Serbien mitgebracht haben.“ (Arhiv f. sl. Phil., IV, 1880. стр. 71.)

U Beču 1882., стр. 61.) Но за време турског господства, а наиме у тефтерима од г. 1590. назива се место то у сомборској нахији Legyen (Леђен) као што се и дан данас назива. (в. A Bács-Bodrogh megyei történelmi társulat Évkönyve I évfolyam, III. és IV. füzet. Zombor, 1885., стр. 20.). Фридрих Стелцер из Кисача пише у „Geschichte der Bacska" (Neusatz, 1883.) стр. 34: „Das an Régh (данас Риђица) gränzende Praedium Legyen findet man 1323. Lengel (Lengyel?) geschrieben".[8]

6. Хрват I—f, који је у загребачком Viencu [XXIV] од ове год. бр. 14. стр. 223а) поменуо, како је наш Стојан Новаковић г. 1879. протумачио речи Леђан, Леђанин и Леђанград каже напослетку ово: „Ако и морамо признати, да је тумачење Халанскога вјеројатније од Новаковићева, опет су двие ствари, које нам не даду да безувјетно уз Халанскога пристанемо. Понајприје нам је тежко вјеровати, да се у јуначкој пјесми осјећа утјецај њемачке пјесме, а друго како би облик „Леђан" постао од „леден", кад је риеч „леден" народу сасвим разумљива и лака"? *[265]*

Хрват је рекао своју, па кад је Хрват, кога се Леђанин српског летописца и Леђан-град и Леђански краљ српских јуначких песама и српских народних приповедака баш толико и не тичу, пошто стари Хрвати нису знали ни за Леђан-град већ само за *Ленђе* или за Пољаке, онда нека слободно буде и мени казати напослетку шта мислим о Леђану, Леђену или Леген-граду народних прича.

У српској народној приповетци: „Цар хтио кћер да узме"[9] каже се: „Царев син распише за *Леген град*, где је, и од свуда отпишу, *да тога града нема.*" То исто, само другим речима, каже и Н. Нодило за Леђан-град: „Досад тражио се Леђан, којекуда, на људској земљи, *но, рек' би, у залуд.*" [Rad, 89, 1886, 201].

Н. Нодило мисли, да се *пакао* у Срба и Хрвата звао *Леђан.* Нека г. Нодило заступа и даље и нека брани ту своју мисао, а ја ћу само рећи, да град Леђан свакако иде у ред оних градова, за које се у песми каже:

---

[8] [Упор. Ivány J., Bacs-Bodrog vármegye földrajzi es történelmi helynévtára, IV, 1906, 66].

[9] В. Вука Ст. Караџића: Српске народне приповијетке, друго умножено издање, у Бечу, 1870., стр. 225.

Град градила бела вила,
Ни на небу ни на земљи,
Већ на грани од облака!

Главно место, у ком се помиње *Леђан*, долази баш у песми о женидби Душановој (Вук, II, бр. 29.), у којој је сачувана нека стара прича, која се у више варијаната и на разна имена пева међу *Србима* и *Бугарима*, — вели Стојан Новаковић на поменутом месту у Летопису, књ. 120. (стр. 160.)

У другој мало час споменутој причи или приповетци: „Цар хтио кћер да узме“, помиње се такође *Леген-град*, који није и не може бити други град и различит од града Леђана или Леђена јуначких песама. Садржај песме 27. у II књизи Вукова зборника „Душан хоће сестру да узме“ иста је та прича као што је иста прича подлога песми: „Цар Константин и сестра му Јелена“, (в. Летопис М. С. за г. 1847., књ. 79., стр. 106.). А г. Панта мислио је, да у песми: „Душан хоће сестру да узме,“ у којој место *цара* Душана може стајати ма који други цар, одјекује историјска жица, и мислећи тако у својој безазлености хтео је и том песмом да реши неко историјско питање (в. Гласник, књ. 57., страна 112.).

Скоро све старије јуначке песме наше не садрже друго до опће индоевропске приче, које путују од места до места, прелазе с лица на лице. И кад су таке и све песме и све приче, у којима се помиње Леђен, Леген или Леђен-град и краљ од Леђана, то само млад човек може данас устати и рећи, да зна, шта значи Леђен-град и да зна, како и којим су путем песме и приче, у којима се помиње Леђен-град, дошле и до нас.[10]

22. априла 1892.

[10] [О овом чланку написао је М. Решетар овакав суд: „ein neuer Beitrag aus Ruvarac's unerschöpflicher Fundgrube; der Schluss befriedigt nicht“. Archiv für slav. Phil., XV, 1893, 627].

XVIII

Прилози за повест српскога народа у земљи угарској.[1]

I.

О најстаријој привилеђији даној српским насељеником у Јенопољу године 1440.

И наши и страни писци, који су после Ра- *[329]* јића и Енгела писали што о насељима српским у Угарској, помињу неку привилеђију или повластицу, коју би дао био угарски краљ Владислав Пољак I г. 1440. оним Србима, који тада кад се Смедерево, столно место Ђурђа деспота, предало Турчину (27. Авг. 1439 г.) и деспотовина српска први пут потпала под Турчина, оставише своју несретну отаџбину и населише се у земљи угарској, у *Јенопољу*, то јест у пољу или округу града Boros Jenö-а — у државу јанопољску, као што гроф Бранковић и по грофу Рајић називају ту покрајину између Криша и Мориша.

Од таквих наших писаца поменућу само Павла Стаматовића (*Пчела* за г. 1833., стр. 92.), Александра Стојачковића (Ueber die staatsrechtlichen Verhältnisse der Serben etc., II Auflage, S. 5.), Фрању Рачкога (Književnik, II, 486.); а од страних старог Феслера (Geschichte der Ungern, V, S. 556.), Цернига (Ethnographie, II, S. 154.), Швикера (Geschichte des Temescher Banats, II Auflage, 1872., S. 97.) и Hunfalvy-Schwicker, (Ethnographie von Ungarn, S. 310.), и Пикота (Срби у Угарској у Павловићеву преводу стр. 36.); а свима је њима извор за то знање и казивање њихово наш Рајић, непосредно или посредно преко Енгела, који је последњи опазио у својој „Ge-

[1] *[Стражилово,* V, 1892, 329—330, 380—382, 396—398, 412—413, 425—427, 443—445 и 475—478.].

schichte von Serwien und Bossnien" на стр. 334. под 1.) „Damals (то јест 1439.) floh eine Menge Serwier dem Georg (деспот Ђурађ) nach und bevölkerte die Herrschaft Janopol (vermuthlich zu Ehren Hunyad's so genannt). Vladislav I gab diesen hernach Privilegien, auf die sich die Serwier 1699 beriefen. Raitsch III. 254."

У другом (будимском) издању Рајићеве Историје наћи ћеш место, на које се позвао Енгел, у III делу на страни 268. и 269. (књ. X, гл. I, §. 2.)

Па где је сад та прва привилеђија или где су, као што Рајић, а по Рајићу Енгел, каже, те привилеђије краља Владислава од г. 1440., и какве су то повластице дане Србима, који се населише у Јенопољу?

И што странци само просто помињу ту привилеђију од г. 1440., не разбирајући даље за садржај њен, томе се не ћемо и не можемо толико чудити, колико се чудити морамо нашим и нашинцем, који толико цене и уважавају привилеђије, од краљева угарских Србима дароване! Да ли један од њих, који прочиташе Рајићеву Историју и који се позваше на поменуто место у тој Историји, запита за повластице, дане јенопољским Србима том привилеђијом, да ли потражи и потруди се, да сазна шта пише у тој привилеђији краља Владислава од г. 1440? Та у привилеђији, на коју — као што додаје Рајић *[330]* — „позывается Клиръ и Народъ Сербскій въ просителномъ писаніи... великому Леополду імператору Римскому въ Л. Г. 1699. Августа 23. по свидѣтелству Бранковича въ Кн. V. стр. 2038."

И наши писци просто помињу само неку привилеђију, јенопољским Србима од краља Владислава г. 1440. дану, али даље нико нити пита и распитује, нити разбира, нити тражи и истражује, као да се та привилеђија њих тиче онолико, колико се тицала и тиче Енгела, Швикера и осталих Немаца и Француза.

А да је било мало више пажње и добре воље, да се само тражило, лако би се нашло и сазнало, шта је дано и повлађено јенопољским Србима поменутом привилеђијом краља Владислава I од г. 1440., и ми бисмо давно већ били на чисто с том привилеђијом. Рајић, помињући „милостиве привилегије" угарског краља Владислава I, јенопољским Србима дане, помиње и то, да су се Срби г. 1699. у својој мол-

беници позвали и на те привилеђије Владислављеве, а поменувши то, додао је још: *„као што сведочи Гроф Бранковић у својој кроници, књ. V. стр. 2038.“*

Да је ко од поменутих наших писаца, који поменуше привилеђију краља Владислава од г. 1440., на пр. наш г. Александар Стојачковић, потражио у митрополитској библиотеци Бранковићеву кронику, нашао би на страни 2038. те кронике изложену *осму* тачку молбенице српског народа цару Леополду, г. 1699. поднесене, или најпосле, није се требао мучити и тражити рукопис Бранковићев у митрополитској библиотеци, већ је могао завирити само у IV део Рајићеве Историје будимског издања, где би нашао штампану поменуту молбеницу српскога народа од г. 1699. и на стр. 351. *осму* тачку те молбенице, која овако гласи: „Отъ лѣта 1440. Первый Владиславъ, Краль Унгаріи и Полши,... 1464. Первый Маѳтей Корвинъ такожде Краль, и отъ лѣта 1501. Вторый Владиславъ Краль, якоже изъ прилоговъ под Б. явствуеть, яко отъ сихъ Велич. Вашего Предковъ средствомъ привилегійскихъ Грамматъ за острово Чепель иначе Рац-Ковинъ исподъ Града Будима лежащее намъ Срблемъ отъ древныхъ временъ вѣчитымъ правомъ всемилостивѣйше даровано єсть и т. д.“[2]

Из те тачке јасно се види да Срби г. 1699. помињу и позивају се на привилеђије, Србима на острву Чепељском у горњем *Ковину* од угарских краљева, а на име од краља Владислава I г. 1440., од краља Матије 1464. и т. д. дане, а о привилеђији, Србима у *Јенопољу* г. 1440. даној, нема у њој ни помена. Како се наш Рајић помео или шта га помело, ја не знам, само знам то, да се он помео и да само услед пометње говори о привилеђији или о привилеђијама краља Владислава I, које су дане Србима у Јенопољу место Србима у Ковину г. 1440.

Краљ је Владислав I збиља издао г. 1440. неко заштитно писмо Србима, који су г. 1439. из дољњег Ковина у угарској земљи — а не из српске земље — расејали се и на послетку се склонили чак на острво чепељско и на неко време на-

[2] [Прерађену и скраћену ову претставку, с потписом патријарха Арсенија III, штампао је Г. Витковић у Гласнику, 67, 155—163. Упор. Радонић Ј., Гроф Ђорђе Бранковић, 1911, 527. Г. Витковић је издао споменуту претставку и у Споменицима, IV, 46—55].

*

станили се у месту, које се доцније прозвало малим или рацким Ковином. Али краљ Владислав I није ни поменуте 1440. ни доцније издао какве привилеђије Србима, који би се били доселили из српске земље и населили у Јенопољу, у земљи угарској, јер насеље српско у Јенопољу из доцнијег је времена, а не из времена краља Владислава I.

Године 1439., кад је турска војска дошла да опседне Смедерево, прешао је деспот Ђурађ са госпођом Јерином и сином Лазарем, с неколико владика и свештеника и с двором својим у Угарску, да покрене угарског краља Алберта, коме је био клетвеник, с војском на Турке. Али за Ђурђем господарем није потегао и српски народ листом или у већој маси да се насели у Јенопољу, земљи између Криша и Мориша. О таквом исељењу нема у повесним изворима ни помена, јер да има у њима о томе каква таква помена, зацело би то и Чедомиљ Мијатовић у књизи „Деспот Ђурађ Бранковић“ поменуо.

Што се дакле до сад помињало неко „насељење српско у Јенопољу“ и некаква „привилеђија, насељењу том од угарскога краља Владислава I г. 1440. дана,“ има се једино и цигло приписати и уписати у грех нашем Јовану Рајићу, који је расејан и непомњив био, кад је поменуту осму тачку оне молбенице народа српскога од г. 1699. читао и на основу те зло разумљене тачке оно у књ. X, гл. I, § 2. своје Историје написао.

У поменутој осмој тачци говор је о ковинским привилеђијама и о тим *ковинским привилеђијама* расправљаћу у другом прилогу за повест Срба у Угарској.

У Гргетегу, 11. (23.) Маја 1892.

II.

О ковинским привилеђијама.[1]

Рајић није знао за ковинске привилеђије, *[380]* бар нигде у својој Историји не спомиње Рајић те привилеђије; но место ковинских помиње он, као што смо видели у

[1] [У оставини И. Руварца сачуван је један лист с натписом „О ковинским привилегијама“, на коме је забележена само литература о њима.]

првом чланку, друге неке привилеђије новонасељеним Србљем у Јенопољу дане.

Но ако Рајић не спомиње, то спомињу ковинске привилеђије многи други писци, и ранији и познији, и нашинци и странци.

За те привилеђије знао је већ Павле Ритер (Витезовић), који је први почео на крају XVII и у почетку XVIII века будити и разбуђивати браћу нашу Хрвате, као што помиње опат Крчелић у De regnis Dalmatiae Chroatiae Sclavoniae Notitiae praeliminares, на стр. 433.: „Doctissimus Ritterus reliqua inter, habet etiam extractum Privilegiorum Rascianorum veterum“..., где ређа те привилеђије и у кратко помиње садржај тих привилеђија, а имено: краља Жигмунда од 1412. и 1428. године; краља Ладислава од 1450. (? биће од 1453. г.) и 1455.; краља Матије од 1464., 1473., 1474. и 1489; краљице Беатриче од 1477. — и да су ковинске привилеђије потврдили краљ Владислав II и Ана краљица (1503.) и Јован Запољац г. 1536.

Познати стари угарски историчар *Матија Бел*, описујући у великом свом делу: Notitia Hungariae novae, у трећем тому, Viennae 1737., стр. 521. и след. чепељско острво, помиње ковинске привилеђије.

И аустријски министар Бартенштајн у познатом Кратком извештају о Србима (Илирима), који је А. Сандић превео на српски и издао у Бечу г. 1866., расправља у V-ој глави о привилеђијама српскога народа и помиње на првом месту на стр. 53. и 54. ковинске привилеђије.

По Матији Белу и по Крчелићу поменуо је ковинске привилеђије *Катона* (Historia critica regum Hungariae, XII т. стр. 510., а по Катони *Енгел* (III, 373) а по Енгелу *Феслер*, (V, 557.) и многи други, које нећу ни да помињем.

Од наших пак први поменуше ковинске привилеђије Срби у молбеници од г. 1699; а од писаца наших *Павле Стаматовић* у Српској Пчели за г. 1833. стр. 90. и даље. О српском Ковину и ковинским привилеђијама писао је покојни *Јаша Игњатовић* у Српском Народном Листу за г. 1843. у броју 49., и *Максим Лудајић* у истом листу за г. 1847. бр. 3. и 4. „Осмотреніе Србскогъ Ковина“, [стр. 17 и д. и 26 и д.]. Овај исти господин писао је г. 1861. у званичном листу „Sürgöny“ (бр. 49., 50. и 51.), — као што ми је он сам у писму

од 12. Нов. 1882. саопштити доброту имао — о Дољно- и о Горњо-Ковинским Србима, а највише о старој нашој цркви у Горњем Ковину, а тај његов опис рецензирали су старинари угарски Хензлман и Ромер у угарским часописима.[a]

Исти је М. Лудајић приопштио у Српском *[381]* Летопису за г. 1862. у књизи 105-ој четир листине краљева угарских, које се тичу горњих Ковинчана [стр. 54—61]; а Гаврило Витковић поменуо је у Гласнику за 1870., књ. XXVIII, 26., да је Макса Лудајић написао *Монографију* вароши Ковина и судбу ковинских Срба — и да ће у истом делу „саопштити све привилеђије, што су подарене ковинским Србима". Витковић рече г. 1870., да ће М. Л. издати, али изреци тој није придодао „ако Бог да!" — и ја не знам, да је монографија та — и у тој монографији свеколике привилеђије ковинске вароши — међу тим угледала света.

Међу тим је сам Гаврило Витковић изложио био на београдској изложби историјских, књижевних и уметних споменика српских, које је он прикупио, и ковинске привилеђије, само не знам, да ли ориђинале или преписе од тих привилеђија (в. у Списку тих изложених Споменика печатаном у Београду 1883., стр. 13.—16.)

После је исти Витковић са скупљеним тим споменицима натоварио читаву 67. књигу Гласника (г. 1887.) и у тој књизи приопштио:

1.) кратак списак свију повеља, које су мађарски краљеви подарили становницима слободне краљевске вароши Кеве — Доњег Ковина — за заслуге, које су ти становници стекли као храбри војници и вешти бродари (?) стр. CXXXIX —CXLVIII;

2.) исти тај списак на латинском језику под натписом: Synoptica deductio Libertatum et Praerogativarum, ex privilegiis, per... Hungariae Reges Oppido Rácz-Keve... elargitis depromptarum — pag. CXLVIII—CLVI; и

3.) једва једном и „post tot ambages, avia et devia, et tot discrimina rerum" саме привилеђије [стр. 1—44], но опет не све, већ од којекиквих 33 комада 14 комада и пет привиле-

[a] [Максим Лудајић објавио је веома много српских старина, највише по листовима и новинама. Међу њима је велики број из прошлости Ковина; овде се не могу сви споменути; један од последњих његових састава о Ковину изишао је у Српском Сиону, II, 1892, 31—32.]

ђија по два пута — а зашто по два пут исту привилеђију, Бог би га знао.

Ето тако су се за последњих ових четрдесет и четир године, односно двадесет и неколико година, подвизавали и трудили око ковинских привилеђија поменути дијоскури, од којих је један угледао свет не далеко од Ковина а други још и данас живи и борави у своме двору, који се двор назива „Ludaics ház“ у Ковину на Ади чепељској. И опет, и покрај свеколиког њиховога подвизавања и помињања и напомињања и рекламовања, Diplomatarium Ráczkeviense (Ráczkevei Okmánytár или Зборник ковинских привилеђија или листина) није издао ни Лудајић ни Витковић већ Magdics István, székesfehérvári püspöki szertartó, könyvtárnok, szentszéki ülnök és jegyző, у Стоном Београду г. 1888., у ком је дипломатару приопштено тридесет и шест комада листина краљева угарских, изданих у времену од г. 1405.—1536., а које се тичу Дољњег и Горњег Ковина. У предговору издаваоца тога Зборника поменут је и Лудајић Микша, кр. јараш-биров, сигурно за то, што је издаваоцу с другом тамо поменутом господом био на руци у издавању ковинских тих привилеђија.

И Иштван Магдић бар је поменуо нашег Максу Лудајића, а познати угарски повесничар Пешти Фриђеш? Но о том ниже, а овде морам ја споменути, с благодарним срцем споменути г. Максима Лудајића, што је пре десетак година имао доброту послати ми горе поменути спис: Synoptica deductio Libertatum etc. са доданим од своје стране *хронолошким редом* и Дољно-ковинских и Горњо-ковинских привилеђија, придодавши свакој привилеђији тачан датум, то јест место у ком је, дан, месец и годину, које је издана свака привилеђија.[3] У том хронолошком реду поменуо је Лудајић осим назначених у синоптичком изводу привилеђија још једну, и то на првом месту као данас најстарију ковинску привилеђију вароши Ковинској на дољњем Дунаву од краља Жигмунда у Столном Београду дне 10. Јан. *1396. г.* издану овако: „Sigismundus rex etc. Datum in Alba Regali, feria quinta proxima post festum Epiphaniae Domini A. D. 1396.“ „Овде Жигмунд, цар (?) римски и краљ угарски, позивајући се на своје

[3] [Сачуван је у оставини И. Руварца. У њему је четрдесет бројева. Испод њега стоји: „Слава Богу. Прибјележио у Српском Ковину 31. окт. Јулијевог 1882. Максим Лудајић, краљ. срезки судац.“]

мало пре тога издато писмо, налаже свима ђумруџијама, да од ковинских становника ђумрук узимати не усуде се, будући да су они од такове дације по целој угарској држави за сва времена ослобођени." За ту најстарију Ковинску привилеђију није знао ни један од напред поменутих писаца, ни угарских ни српских.

У мало, што не заборавих споменути, да је и Фејер у свом дипломатском кодексу краљевства угарског etc. у тому X, vol. 6., pag. 928. приопштио понајважнију привилеђију, коју је Жигмунд краљ 29. нов. 1428. Ковинчанима издао („Sigismundus rex civibus de Kewe favores mercimoniales impertitur. Datum in Karansebes in vigilia festi beati Andreae Apostoli A. 1428."

Ако си све досле поменуто и изложено о ковинским привилеђијама у опште и сам знао, *[382]* добри читаоче, — добро; и ја не жалим труда, који сам годинама и од много, много година улагао у то, да саберем нешто, и да се разаберем у неколико у тим Ковинским привилеђијама. Но ако случајно не знаш, ако, као што се каже, немаш ни појма о тим Ковинским привилеђијама: о тима, као што г. А. Стојачковић скромно рече „не неважним" или, као што је Лудајић мислио и као што Витковић још и данас мисли, *врло*, или *пуно* или *јако* важним ковинским привилеђијама, а ти ћеш бар од сада знати, шта све мораш прочитати и где ћеш наћи све што треба проучити, да се можеш обавестити и свакоме рачуна дати о знању твом односно тих ковинских привилеђија. Без упуте са стране и без малога труда са своје стране тешко ћеш сазнати и бити на чисто с питањем о насеобини српској у Горњем Ковину и какве су привилеђије дали угарски краљеви тој насеобини српској у Горњем Ковину.

У том погледу најбоље ће бити да оставиш на страну све дојакошње напомене и угарских и српских научењака о Рац-Ковину и о Ковинским привилеђијама, почињући од Матије Бела па до онога писца, који је написао на француском језику књигу: Срби у Угарској, коју је књигу превео на српски наш др. Стеван Павловић, а издао неко други г. 1886. — а узмеш преда се поменути, од Иштвана Магдића г. 1888. на свет издани Рац-Ковински Дипломатар.

Но ако си тврдоглав ти и не ћеш, баш упркос мени не ћеш да поступиш, како ти ја светујем, већ хоћеш да се

поучиш о тој ствари у Катоне (Historia critica regum Hungariae XII tom., p. 510.) или у Енгела (III, 373.) или у доктора Михаља Хорвата (II, 280.), у Феслера-Клајна (II, 376.) и о Салајијевој књизи о српским насељима у Угарској (г. 1861., 4.—5.); или у Српској пчели за г. 1833. (стр. 91. и даље), или у Стојачковића (Черте, стр. 6.), у Витковића (Гласник, књ. 28., стр. 36.), или у Рачкога (Književnik, II, 485.) — зло ћеш проћи и залуд ће ти бити мукасваколика. Наћи ћеш, да се свиколици писци ти лепо међу собом слажу и казују једно исто, и како да се међу собом не слажу, кад један другог, млађи старијега, исписује и преписује!

Поведе се реч у друштву, на збору или састанку и у ученом разговору о Србима у Горњем Ковину на чепељском острву испод Будим-Пеште, па ће те неко запитати и замолити да му кажеш, од куд Србаља у Rácz-Kewe-jy, у срцу Мађарске, од куда се они доселише онамо и ради чега они оставише своју земљу и дођоше чак под Будим-Пешту, и кад, у које време и које године дођоше они и настанише се на чепељском острву?

Ако знаш и паметујеш, шта су написали и рекли о том српском насељу на чепељском острву поменути историци и писци, ти ћеш сместа питачу одговорити: да су се Горњо-Ковински Срби доселили из *српске земље*, из страха од Турака *још за краља Жигмунда, а око године 1404.*, и дошавши и населивши се на неком пустом месту на чепељском острву, да су добили новонасељени Срби привилеђију од истога краља Жигмунда већ идуће *1405.* године, па онда другу од *1412.* па трећу од *1428.* г. и т. д.

Питач, ако није пре, него што те је запитао и ставио ти оно питање, прочитао и проучио Жигмундове привилеђије од г. 1405., 1412., 1428. и лист краља Владислава Пољака од 1440. г. или лист краља Ласлова од 1455. г., задовољиће се твојим одговором; али ако је он знао, шта пише и шта се каже у тим старим листинама, стаће и устаће, и побиће те и доказаће ти, да

1.) није истина, да су се Горњо-Ковински Срби доселили из *српске земље*, и да

2.) није истина, да су се они доселили и населили оно пусто место на острву чепељском *за краља Жигмунда г.*

1404. и само ће ти дати за право у погледу побуде којом су покренути Срби, да се преместе чак под Будим-Пешту.

Многи писци — огромна већина од поме- *[396]* нутих писаца, који поменуше ковинске привилеђије, нису, као што рекох, ни то знали, од куд су дошли Срби, који се населише на чепељском острву, на пустом месту, које се доцније прозвало Рац-Ковин. Још ни — сад већ покојни — Бидерман у Грацу, који је помњиво разбирао за српска насеља по словенској и угарској и немачкој земљи, није то знао, већ је мислио, да су се Горњи Ковинчани доселили из *Ковиља* у потоњем шајкашком баталијону („von Altkeve, Kovilj im nachmaligen Tchajkisten Districte." Види у „Statistische Monatschrift, X Jahrg., Wien 1884., стр. 409.)

Град Ковин („Keve") и варош ковинска код тога града („castrum Kewe") лежала је на доњем Дунаву, сниже Панчева, према Смедереву. Та то је оно место, које се и у прекрасној народној песми „Смрт војводе Каице" помиње:

„Подиже се господине краљу
„Од прекрасне од Маћедоније
„Из питома места Смедерева...
„Подиже се итар лов ловити.
„На Ковину Дунав пребродио,
„Па се маши Влашке земље равне,
„Док с' доити Вршачке планине, и т. д. [II, 495]

Стари је то град, један од најстаријих градова у земљи угарској, био ковински град („castrum Keve"). Безимени бележник или писар краља Беле, писац повести о славним делима Арпадових Угра и како су Угри на сабљи задобили земљу, по њима прозвану земљом угарском, већ помиње Ковин град („castrum Kevee"), причајући, како се херцег Глад, господар земље између Мориша и града Рама на Дунаву, испред Угра уклонио у ковински град и како је, видећи да се не ће моћи одбранити, својевољно предао тај град јуначким Угрима (в. Endlicher, Monumenta Arpadiana, p. 39.). Но ако ти је зазоран писац, ком не знаш крснога имена и не знаш, којега је угарскога краља од четири краља, који су се Бела звали, писар био и у којем је веку повест ону списао он, ако ти цела повест та безименога писара заудара на басну, а ти можеш наћи помена о Ковину у Ансбертову опису крсташкога похода цара Фридриха Барбаросе од г.

1189., који на три места (у издању Добровскога од г. 1827. на стр. 23., 28. и 29.) спомиње „Govin“ „in fine Ungariae.“[4] Папа Инођентије III у писму од г. 1204. помиње такође ковински град („castrum... Keve, ubi solo Danubio *[397]* mediante regnum Ungarie a Bulgarorum provincia separatur“), где Дунав дели Угарску од области бугарске. (в. Theiner, Mon. vetera Slav. merid., I, 34.)

Но овде се нас не тиче толико град ковински и жупанија или градска међа ковинска, којој је град био глава, колико нас се тиче подграђе или варош (oppidum, civitas) ковинска. А ко жели, да сазна више што о граду Ковину, о ковинској жупанији и о жупанима ковинским, нека прочита дело покојног Пешти Фриђеша „Az eltünt régi vármegyék“, Budapest, 1880., I., 369.—410; и нико се не ће кајати ако прочита све, што је поменути угарски писац написао о старој ковинској жупанији и о местима, која су потпадала и спадала у ту жупанију од почетка XIII до краја XV века. Само нешто не могу прећутати. Наш г. Максим Лудајић поменуо је у поменутом писму од 12. нов. 1882., да је Пешти Фриђеш његов лични пријатељ и да му је он тада, кад је писао поменуто дело о пропалим угарским жупанијама, „о Ковину или боље рећи о Доњем Ковину лепа дата дао на два табака, која је нашао употребљена у том његову делу, али о том, од кога је добио он те податке, о том — вели — нема ни помена, премда многима другима захваљује на даним му историјским податцима“. „Није лепо!“ додао је добри г. Макса, — па и ја велим да није лепо не поменути и не захвалити се, али по што је међу тим Пешти Фриђеш отишао Богу на истину, то нека се утеши г. Максим, знајући, да Бог све види и све зна и да ће свакоме платити и свакога наградити по заслузи.

И подграђе ковинскога града као трговачко место поменуо је већ Арављанин Едриси (Idrîs) године 1153. (в. Wilhelm Tomaschek, Zur Kunde der Haemus-Halbinsel, II, Die Handelswege im 12. Jahrh. nach den Erkundigungen des Arabers Idrîsî. [Sitzungsberichte Wien. Akad., Phil. hist. Classe 113. S. 294], Wien, 1887., S. 12.) Поменувши на левој страни Дунава Бач, Тител, Панчево, помиње напослетку Едриси „Qêwen.-

---

[4] [У издању Fontes rerum austriacarum, I, SS, 5, 16 и 20].

d. i. Kowin, bei Ansbertus Gowin, magy. Kõve, in der spätrömischen Kaiserzeit φρούριον Κωνσταντίας oder Κωνσταντίολα genannt).“ Едриси поглавито се обзире на трговачка места, те зато ваљда Земун и Рам и не спомиње он.

У писменим споменицима XIII и XIV века нема помена о ковинској вароши, по свој прилици с тога, што нису сачуване листине, којима су подељиване Ковинчанима слободе и повластице. Краљ Жигмунд помиње у својим листовима „antiquas libertates civium keviensium.“ Најстарије привилеђије, које су до нас дошле, потичу од краља Жигмунда (1387.—1437.) и међу њима она од г. 1396., која још није штампана, а коју помиње Максим Лудаић, и у којој се краљ Жигмунд позива на још старију своју повластицу Ковинчаном на доњем Дунаву дану.

У привилеђији од 25. Априла 1405. помиње краљ Жигмунд верност и верне службе и стечене заслуге варошана и гостију своје вароши ковинске: „*civium et hospitum* civitatis nostrae Kevi vocatae.“

У налогу свом на каптол цркве Тителске од г. 1412. помиње Жигмунд краљ верне своје варошане, становнике и пук (populi) вароши ковинске („civibus et inhabitatoribus ac populis universis civitatis nostrae Kevi“), а тако исто и у главној његовој привилеђији од 29. нов. 1428. „cives, hospites incolae et inhabitatores Nostrae civitatis Keve vocatae“, и у потоњим његовим листовима и писмима од г. 1429., 1435. и 1436. па тако исто назива их и наследник и зет Жигмундов, краљ Алберт, у потврдници од 24. фебруара 1438.

Нигде се у тим листинама не спомињу Срби као варошани, гости и становници вароши ковинске, и да нема доцнијих листова и привилеђија а наиме краља Владислава од г. 1440. и краља Ласлова од 1455. и других, ми данас не бисмо знали, да је међу варошанима, гостима, становницима вароши ковинске било и Србаља-Расцијана, то јест становника, који су дошли из српске земље и као гости и трговци настанили се у ковинској вароши као згодном месту за трговину.

У привилеђији, коју је краљ Жигмунд издао Ковинчанима у Карансебешу, дне 29. септ. 1428., преноси краљ своје право патронатско потпунце и савршено на бирова, варошане, госте и становнике вароши своје ковинске и даје им

власт, да могу у будуће, кад се год упразни место свештеника при парохијалној цркви њиховој, избрати способно, образовано, и доброга владања свештено лице за свога плебануша и предложити га своме дијецезалноме епископу поради потврде.

С обзиром на то место, не може се мислити, да су Срби православне вере сачињавали главни и већи део становништва вароши ковинске на доњем Дунаву, ван ако узмемо, да су тадашњи Срби у Ковину већим делом били римокатоличке вере. *[398]*

У повластици Жигмундовој од 4. јула 1435. (в. у поменутом Рац-Ковинском дипломатару стр. 13. и даље) помињу се додуше српски трговци, Rasciani mercatores, али не као становници ковински већ као трговци из српске земље („advenae et forenses“), који с тргом својим долазе на пазар у Ковин и преко Ковина даље у земљу угарску.

У ковинској вароши и у селима, која тој вароши припадају, наиме у Балвањошу и Скроновцу (Bálványos et Skronovetz) — која је места као пустаре краљ Жигмунд год. 1412. уступио Ковинчанима на уживање и које су Ковинчани населили били, те је краљ Жигмунд села та поново и потпуно даровао, дао и поклонио верним својим Ковинчаном — дипломом од 22. нов. г. 1428. — било је дакле, и ако се изречно не спомињу у привилеђијама, осим других и Србаља варошана трговаца и становника; и кад су Турци г. 1440. опустили и опленили дољње крајеве угарске, расуло се свеколико становништво вароши ковинске те лутаху тамо амо по земљи угарској.

То дознајемо из листа краља угарскога Вла-*[412]* дислава Пољака од *29. авг. 1440.* штампанога у поменутом Рац-Ковинском дипломатару, број 10. стр. 22., где се каже: „Quia fideles Nostri, Petrus judex ac *universi Cives et Hospites Oppidi Nostri Keviensis,* nunc propter metum et formidinem saevissimorum Turcarum, qui cum valida ipsorum potentia partes nostras inferiores et ipsum Oppidum Nostrum Keviense subintrarunt vastaturi, *desertis propriis ipsorum habitaculis, cum liberis atque bonis eorum per diversas Regni Nostri partes procedendo et sub tectis alienis divagando victum...*“

Но из оба друга листа истога краља Владислава од исте године дне *10. окт. 1440.* писана (в. на п. м. бр. 11. и

12. стр. 23.—25.) види се, да су се Срби-Ковинчани од осталих Ковинчана одвојили и потегли горе уз Дунав чак на чепељско острво под Будимпешту („fideles Nostri *Rasciani*, alias in oppido Nostro Kevi ac villis Bálványos et Skronovecz vocatis ad idem spectantibus commorantes, a saevis Turcis ab illinc fugati, cum uxoribus et prolibus in Insula nostra Czepel descenderunt") и тамо с милостивом дозволом краљевом на пусту месту око опустеле цркве св. Авраама саграде себи куће и станове и ту — где су г. 1440. пали, ту су и остали ти ковински Срби до данашњега дана.

А остали варошани и становници ковински, од којих се одвојише Срби, — шта с њима би, и шта су они радили?

Остали Ковинчани, који не потегоше онако далеко горе уз Дунав као Срби-Ковинчани, по што је минула опасност од Турака, врате се на своја кућишта, у своју варош ковинску, као што се то види из листова и писама краља Ласлова од 2. и 4. јуна 1453. (в. на п. м. бр. 13., 14., 15. и 16. стр. 25.—32.), у којима се опет помиње варош ковинска и биров ковински (Јован, син Бенедиктов) и привилеђије ковинске и трговачке слободе ковинске.

А да се то не односи на ново насеље српско на чепељском острву, већ на стару варош ковинску, види се из листа истога краља Ласлова од 1. јула 1455. г. (l. c. бр. 17. стр. 32.) изданога у корист „fidelium Nostrorum *universorum civium Rascianorum in villa nostra Zenth-Abraham teleke alio nomine Kiss-Kevi vocata, in insula nostra Csepel habita commorantium*," којим листом краљ дозвољава истим Србима, који се задржавају и пребивају у селу „Насеље св. Авраама", друкчије „Мали-Ковин" званога, које је на чепељском острву, да ти Срби варошани, донде, док се не хтедну повратити у варош ковинску, која се налази у доњим крајима или на крајини, могу у поменутом селу остати и тамо у миру пребивати, и све оне слободе и повласти уживати, које су у поменутој вароши ковинској уживали.

Варош ковинска на доњем Дунаву није дакле тиме, што се један део варошана српскога рода преместио и настанио на другом удаљеном месту, остала пуста, већ је и даље, до иза год. 1455., постојала као трговачко место. *[413]*

То се види и из једног чланка у листини српскога деспота Ђурђа од 24. маја 1449. г., написаној о преговорима

поради примирја између угарских пуномоћника, палатина Ладислава Горјанскога и Николе Илочкога, војводе ердељскога с једне, и деспота Ђурђа, именом и од стране турскога цара, с друге стране вођеним, углављенога, који чланак гласи: „Item vt merctores turcorum cum eorum mercibus in Nandoralbam (Београд) *in Kevij* (Ковин), in Haram (Рам у Угарској), in Zewerinum (Северин), et in Karansébes tantummodo libere venire et in eisdem negotiari valeant“. (J. Teleki, Hunyadiak kora Magyarországon, X tom., 244.).

Истога дана и исте године, које је писан преднапоменути лист краља Ласлова у корист Срба малоковинских, издан је други лист истога краља на молбу варошана, гостију, пука и становника вароши ковинске и села Балвањоша и Скроновца, која припадају вароши (на п. м. бр. 18 стр. 34.), у ком помиње краљ, како дођоше предањ биров Мартин, Ђорђе и Варнава, варошани поменуте ковинске вароши, и пожалише се, да их је за време турског рата, кад је Турчин упао у доње краје, осим претрпљених других великих штета и губитака, снашла и та несрећа, да им пропадоше листови и привилеђије, које добише од краља Жигмунда, којима су опроштени били од плаћања сваке ванредне таксе и порезе — па су молили краља, да им по ново даде те опросте и слободе. И пошто Матија, бискуп веспримски, као бивши натканцелар краља Жигмунда, и Ђурађ, деспот српски, и други верни посведочише, да су збиља Ковинчани опроштени били од плаћања поменутих такса и пореза („ab omni taxa seu Collecta extraordinaria“), то их и краљ Ласлов по ново ослобођава од тога плаћања.

На оно место у том листу краља Ласлова, где се помиње жалба Ковинчана, да су им дотична привилегијска писма за турскога рата пропала, опазио је поменути Пешти Фриђеш, да та писма нису била пропала, но да су их Срби са собом у бежанију понели и да се она и данас у Рац-Ковину хране.

Но има друго нешто, што човека може да збуни и у недоумље доведе.

У слободним листовима краља Матије од *[425]* г. 1458 (на п. м. бр. 20. и 21. стр. 36. до 39.) помињу се *Мартин* биров и *Варнава* и Мартин *варошанин и Срби* („cives et Rasciani“) *у селу „Св. Авраама насеље“, другим именом*

„Мали Ковин“ званом, а Мартин биров и Варнава варошанин помињу се и у поменутом листу краља Ласлова од г. 1455., изданом у корист дољњих Ковинчана.

Или се случајно десило, да се и биров и један од заклетих варошана, у селу Малом Ковину на чепељском острву, који су изишли пред краља Матију г. 1458. једнако и онако звали, како су се звали биров и варошанин, који су г. 1455. из Доњег Ковина дошли, да моле краља Ласлова за милост, или се може бити у времену између 1455. и 1458. неки од доњих Ковинчана, а наиме биров Мартин и варошанин Варнава, из *[426]* Доњег Ковина преселише у Мали Ковин к својим негдашњим суварошанима, који их са раширеним рукама дочекаше и старога Мартина бирова примише и тамо за бирова.

Не знам, шта да на то одговорим, но мислим само, да се не може узети, да је међу тим, то јест између г. 1455. и 1458., нестало вароши ковинске на доњем Дунаву, јер краљ Матија наредио је листом од г. *1458.*, да свиколици варошани, гости Срби, који се на острву чепељском у селу Малом Ковину задржавају, а који су за метежа и ратова из страха од Турака дошли из вароши ковинске на чепељско острво „commorandi causa“, имају уживати оне исте слободе и слобоштине, које *ужива* поменута варош ковинска („quibus — *utitur.*“)

Ако је поменута истоветност имена бирова и варошанина случајна, — то од куд тих имена (Мартин и Варнава) у Срба православних у Малом Ковину? Или је може бити међу малоковинским Србима било Срба римске вере или Шокаца, који су се такођер Србима, Rasciani, звали, као што се и дан-данас у Будиму људи, који нашки говоре, а римске су вере, Рацима зову и називају?

Не знам и не умем разрешити и разјаснити недоумљења, у која нас доводи биров Мартин и варошанин Варнава од г. 1458. у Горњем Ковину, само то знам, да вароши ковинске већ г. 1464. није било на доњем Дунаву, јер краљ Матија у заштитном свом листу, који је као крунисани краљ угарски издао верним својим малоковинским Србима дне 8. маја 1464. (в. на п. м. бр., 21., стр. 40.) помиње неколико пута и *„oppidum Kevi vocatum“* на *доњем Дунаву*, но колико га год пути помене, не зове га друкчије већ „oppidum *abolitum* Kevi vocatum.“

Места (oppidum) или подграђа и некадашње вароши „Ковин“ зване нестало је, дакле, и оно је збрисано с лица земље првих година владе краља Матије, а град (castrum или castellum) Ковин постојао је још неко време, док и њега нису Турци на крају XV века освојили, развалили и са земљом сравнили.

Никола Влах (Nicolaus Olahus), потоњи арцибискуп Острогонски и првостолник у угарској краљевини, саставио је г. 1536. у Брислу, где је као тајник и саветник удовице последњег краља угарскога Лауша II, краљице Марије, боравио, опис краљевине Угарске и у том опису поменувши на стр. 76. (Коларова бечког издања од г. 1763.) побрешке градове на доњем Дунаву: Ковин, Дубовац (Dombó), Рам (Haram), Buthotzin (Пожежена), придодао је, *„jam a multis annis per Turcas occupatae* (arces).“

Морам још поменути, да се и у српским летописима помиње град Ковин. „Г. 1457. прими Лазар *Ковин* и друге градове побрешке априла 24.“ (Шаф., Лет., 79.). Даничић је у Рјечнику из књижевних старина с обзиром на то место рекао, да је Ковин град у Мацарској на Дунаву; а Рачки, који је писао после Даничића (в. Književnik, II, 485.), мислио је, да је то Ковин, Мали Ковин, од Мађара прозват Ráczkevi на отоку Чепељу код Будима, и да је то место добио год. 1456. (recte 1457.) деспот Лазар, син Ђурђа деспота (дакле не силом и с војском, већ даровањем краља угарскога). Помињем само, како је мислио г. Рачки г. 1865., али Ковин, који се помиње у Летопису, није чепељски Ковин, већ Ковин на доњем Дунаву, према Смедереву, и деспот Лазар није примио тај Ковин и друге побрешке градове на дар већ га је заузео војском. За тај летописни податак дознао је преко Пејачевића Енгел и он помиње то на страни 413. српске историје овако: „Er (Despot Lazar) *soll*, während Matthias I (?) mit andern Reichssorgen zu kämpfen hatte, den Ungern *Kowin* oder Kewe weggenommen haben.“ У угарским кроникама нема помена о том Лазаревом заузећу Ковина г. 1457. те за то се Енгел, сумњајући у истинитост тога податка, и изразио онако о том.

Но данас се тај податак српског летописа може потврдити документом, који се налази у Будимској камералној архиви.

Године 1456. дне 9. новембра загибе у Београду Улрих, гроф цељски, зет деспота Ђурђа и род угарском краљу Ласлову, *од Ласлова Јанкуловића* (сина Јаноша или Јанкула Хуњадског) и Михаља Свилојевића (М. Силађија).

Год. 1457. у марту би у Будиму погубљен поменути Улрихов убица Ласло Јанкуловић а млађи брат његов Матијаш свезан.

Да ослободи Матију и да се освети краљу и краљевим саветницима, устане удовица Јанкулова, а мати Ласловљева и Матијашева, с братом својим, поменутим Михаљем Силађијем, на оружје и отпоче се рат између хуњадијеваца и краљевих присталица. Ту прилику употреби деспот Лазар, који је гневан био на Хуњадијев род, те заузме Ковин и друге побрешке градове. У поменутом угарском документу каже се да су *[427]* са Србима споразумни били непријатељи Хуњадијеваца Јован и Петар Жидо и да су они град Ковин издајнички предали у српске руке. Због тог издајства је доцније краљ Матија одузео од поменутих Жидова свеколико имање њихово у ковинској жупанији и поклонио гувернатору и ујаку свом Михаљу Силађију, који је још у мају 1457. потукао на Тамишу српску војску и повратио отете градове побрешке.

„Судећи по белешци летописној о времену, кад је Лазар примио град Ковин, изгледа као да је било градова, који нису хтели Лазара одмах за самодржавног господара признати“ пише Ч. Мијатовић у II књизи о Деспоту Ђурђу Бранковићу на стр. 321. Из те напомене Мијатовићеве види се, да ни Мијатовић није разумео, као што треба разумети, кратку летописну белешку о примању Ковина и других побрешких градова у месецу марту 1457. г.

Но да се вратимо к Србима у Малом Ковину на чепељском острву.

У листу краља Матије од 29. авг. 1465. (бр. 23. стр. 43.) помињу се „Nicolaus Bavair et Martinus Zelesfy dicti Rasciani in possessione Nostra Szent-Abraham Teleke, alio nomine Kiss Kevi vocata, commorantes“, који се у своје и у име свију осталих Срба, који живе у том месту, потужише краљу, али се у истом листу мало даље осим Срба већ и други становници помињу: „nominatis Rascianis, *cunctis etiam aliis populis et Jobbagyionibus nostris pro tempore in praefata possessione nostra exsistentibus et commorantibus dedissemus*“.

У листинама краља Матије од г. 1473. (бр. 24. и 25., стр. 45.—48. у пом. Зборнику) место, у ком су Срби живили, не назива се *малим* Ковином нити селом (villa vel possessio) већ *„oppidum Keve* in insula Czepel habitum"; пак се и становници његови не називају „Rasciani", као у пређашњим листинама, већ „fideles nostri, universi cives, hospites et inhabitatores oppidi nostri Keve in insula nostra Csepel habiti"; но у листу краљице Беатриче, супруге Матијине, од г. 1481., опет се и место и мештани називају по старом („ad supplicationem fidelium nostrorum *universorum civium Rascianorum* in possessione Nostra Szent-Abraham Teleke, alio nomine Kiss-Kevi vocata") те им и краљица дозвољава, да могу тамо мирно пребивати и уживати „tamdiu, quousque ad oppidum nostrum abolitum Kevi redire poterunt"; а краљ Матија пише у листу од 2. јунија 1489.: „Cives et inhabitatores oppidi illustrissimae Dominae Beatricis Reginae, consortis nostrae, *Kevi* vocati in insula sua Csepel vocata commorantes."

Тако исто назива краљ Горње Ковинчане и у листу свом од 15. авг. 1489. г. и у том листу каже краљ, како дођоше преда њ биров и заклети варошани места краљице и супруге његове Беатриче и потужише се, да је недавно место њихово Ковин са свим изгорело, *а писма, листине и привилеђије њихове, које им краљ и његови претходници дадоше, да су ватром уништене* и т. д.

Но ако су збиља свеколике привилеђије, од краља Жигмунда и потоњих краљева Ковинчаном дане, том приликом изгореле и пропале, од куд онда они ориђинали од тих привилеђија, који се, као што се каже, још и данас у архиви Горњег Ковина чувају? И како су краљеви угарски иза Матије краља могли привилеђије, пре 1489. г. дане и издане, потврђивати и увршћивати у своје дипломе? Не ће бити, дакле, да су, као што изасланици ковински пред лицем краља Матије год. 1489. исказаше и затврдише, свеколике дотадање привилеђије ковинске уништене и спаљене.

Но о том питању нека други расправља; *[443]* нека г. М. Лудаић, становник ковински, којега се привилеђије те много више тичу, него што се оне мене дољњоземца дотичу, потруди старост своју па нека он расправи и то питање — а ја морам одговарати на друго, главно питање.

*

Ја већ толико говорим и расправљам о тим *[444]* ковинским привилеђијама, а још се нисам ни дотакнуо — тога главног питања, а то је: Па шта садрже те привилеђије? Каква права и повласти, какве слободе и опросте дане су и даровање тим силним краљевским листовима, повељама и привилеђијама, које су у течају више од сто година Србима Ковинчанима, и онима доле испод Панчева и тима горе испод Будима, даване и издаване?

О Србима у Доњем Ковину, и шта је њима нарочито дано, шта ли ујемчено тим привилеђијама, не могу ништа казати, јер, као што сам горе већ поменуо, Срби се у привилеђијама краља Жигмунда и краља Алберта (од 1396. до 1438.) изречно не помињу. Привилеђије те дане су васколиком становништву вароши ковинске и села Балвањоша (Балваниша, Балваништа, данас Баваништа) и Скроновца, која су припадала вароши ковинској, без разлике вере и народности.

Па кад је тако, шта се мене, или шта се нас, данас тичу слободе, повласти и благодети, опрости од плаћања царине, бродарине, разних пореза и приреза, дани и подељивани од угарског краља Жигмунда вароши ковинској као месту трговачком? Исти краљ Жигмунд давао је за свога краљевања сличне и још веће повласти, слободе и многима другима краљевским варошима у Угарској.

У погледу пак оних повеља и повластица, које су угарски краљеви, почињући од Владислава I краља до краља Јаноша Запољског (од 1440.—1537. г.) давали и понављали, најпре Србима, бившим варошанима и становницима у Доњем Ковину, који су се преместили и настанили г. 1440. на острву чепељском, опазити имам прво и прво оно исто, што је већ министар Бартенштајн опазио, а то је, *да ни у једној ковинској диплиоми нема ни речи о вери и цркви, којој су ти ковински Срби припадали;* а да ли се из тога може извести оно, што Бартенштајн изводи, да се наиме „такође потврђује, да донде, док није мах отела народна омраза на Рајце, није ни мржња на неунијате бар тако жестока била“ [стр. 53], или се узрок тој појави у чему другом тражити има — и то остављам г. М. Лудаићу да коначно реши и пресуди.

А за оне слободе и повластице, које су Срби, продужујући своју трговачку радњу, коју су терали у Доњем Ковину, уживали и у Горњем Ковину; и за оно ново право, које им

је поделио краљ Матија г. 1464., по ком су власни били купити сувад и дрва, која ветар обори, и то ни за какву другу потребу но само за огрев, и да сувадину ту и те обломке могу кућама носити на колих, на коњу или на магарету или ма којим другим начином — ко данас да потанко разабира, да се интересује и да се одушевљава за те трговачке слободе и та ћифтанска права горњоковинских Србаља и иних њихових становника? И ко ће од Нековинчана још да се жести и да жали, што Срби у Горњем Ковину већ одавно не уживају она права, оне слободе и опросте, које им дадоше блажене памети краљеви угарски као својим верним мештанима и маловарошанима?

Но џаба ти било и права и оних слобода! Друга жалост обузима и Ковинчанина Максу Лудаића и нас Нековинчане, а то је, *што је Срба у Рац-Ковину скоро већ нестало.*

Но је ли могло бити друкчије, и ко је крив због те жалосне појаве?

Ја мислим, да су Ковинчани, они стари Ковинчани, оне старе ћифте у Доњем Ковину према Смедереву, сами криви, што су се одмах, чим поникоше на месту, где нису били посејани, почели губити и нестајати.

Та ко је терао и отерао оне варошане и становнике ковинске с доњег Дунава чак горе под Будим, у средину Мађарске? Зар се нису могли доле где међу својим родом у Срему или у бачком Подунављу за време склонити или за свагда настанити, већ ајд' са женом и децом на чепељско острво? И ко је терао и натерао патријарха Арсенија III и Србе из старе Србије да оду на крају г. 1690. чак у Сент-Андрију и да тамо остану?

И сад жалимо, сад плачемо, што нестаје и што је већ нестало српскога народа у срцу угарске земље! „Но сїе статское разсужденїе историческому перу неприличествуетъ" рекао би Рајић [IV, стр. 44], кад се занесе па стане мудровати. Па тако велим и сам, прекидајући ово неумесно мудровање.

Нисам се најмио и не морам ја баш исцрпсти и казати све, што би се дало рећи о ковинским привилеђијама и о судбини Ковинчана, којима су те привилеђије дане од искона до данашњег дана.

Мене је покренуло, да пишем о ковинским привилеђијама, то, што сви, који писаху о насељима српским у Угар-

ској, почињу с насељењем оних Срба, о којима Ф. Рачки пише: „U vrieme kralja Sigis- *[445]* munda doselilo se Srbalja na otok Čepel kod Budima, gdje im bijaše podieljeno mjesto Sv. Abraham ili mali Kovinj odanle prozvat od Magjara „Rácz kevi“ t. j. srbski Kovinj.“ (Književnik, II, 485.). Они сви мисле да је краљ Сигисмунд дао тима Србима, који су из Србије прешли, привилегије год. 1405., 1412., 1428. и 1435. А тако писати није требало бар од онога доба, кад је изишла на свет 105-та књига српског Летописа и у Летопису том повеља краља Владислава од г. 1440. и повеља краља Матије од 1458. г. [1862, стр. 57—61]. А како сам се тек ражљутио, кад сам опазио, како је и у књизи по свој монархији нашој распрострањеној а званој: Die oesterreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild, Ungarn, Band II, Wien 1891., на страни 625. отпочет опис Србаља у јужној Угарској. Но с г. Антонијем Хаџићем, који је написао тај опис, још ћемо се разрачунавати, а ја, као што сам се брзо и јако наљутио, кад сам прочитао страну 625. и следећу за њом страну тога описа, тако сам се после брзо и лако одљутио те не љутећи се већ ни на ког написао сам ово о ковинским привилеђијама само за то, да се види и сазна:

1) да пре 1440. г. није било на чепељском острву српскога насеља;

2) да Срби, који страхом од Турака гоњени поменуте г. 1440. доспеше на чепељско острво и тамо се на пустом месту настанише, нису дошли из *српске земље* већ *из земље угарске,* из доњих крајева, из вароши ковинске и села Балвањоша и Скроновца; и

3) да се с почетка и дуго времена мислило, да ти с једног краја Угарске на поменуто острво дошли Срби не ће ту на веки остати, већ да ће се, кад опасност мине, вратити натраг, од куд су дошли. Но ти Срби, већим делом трговци, заштићени од краљева угарских, уживали су на чепељском острву старе трговачке слободе и слобоштине и нове повласти, а све тргујући и промишљајући о своме добитку.

И они осташе тамо и дочекаше тамо године 1543. Турке и потпадоше под Турке, од којих се били преплашили г. 1440. те доспели из Доњег Ковина на чепељско острво, где ће умирати и изумирати и најпосле са свим изумрети.

Додатак.

Казано је већ, да су се Срби год. 1440. *[475]* из Доњег Ковина и оба села ковинска, Балвањоша и Скроновца, уклонили и те исте године населили на чепељском острву на пустом месту код пусте цркве св. Аврама, које се место доцније прозвало „Мали Ковин“, „Рацки Ковин“ и „Горњи Ковин“.

Но друкчије је отпочео у почетку г. 1847. своје „Осмотреніє Србскога Ковина (Rácz Keve)“ г. Максим Лудаић и он пише овако: Када су Срби у аду Чепељ дошли и српски Ковин населили, управо се не зна, но да су онде Србљи још пре боја косовскога (г. 1389) већ обитавали, сведочи у древној ковинској српској, заиста нашем благочестију нигде староподобној цркви, на каменој плочи урезан један натпис, где стоји, да је ковинска српска црква године 1320. први пут молована, г. 1514. поновљена а 1765. на ново молована; и она је била манастирска црква, где су калуђери више од 456 година обитавали. — Кад је дакле иста црква г. 1320. први пут молована, питање је, када се она основала? То се обаче опредјелити не може; толико се извесно зна, да су Србљи из дољњега, у Банату лежећег, Ковина овамо у аду Чепељ прешли и српски Ковин населили. [Упор. Срб. нар. листъ, 1847, стр. 17 и д.].

Општина „закона грчкога неунијатскога“ у Ковину позива се у својој св. архијерејском Синоду поради одржања манастира Ковина (који је по налогу ћесарском уврштен у број манастира, који се имају укинути) поднесеној молбеници и представци, на поменути натпис, пишући: „Святѣйшему правителствующему... Синоду болше нежели мы показати можемъ, познато єсть, да монастирь сей Ковинъ всѣхъ прочихъ въ предѣлехъ кралевства мажарскаго сушти греческаго закона монастиреи древностію своею превосходитъ, ниже можетъ начело того извѣстно доказати се, точію аште на надписи того посмотримъ видѣти е, да е у лѣту еште 1320 перви кратъ изображеніемъ украшенъ“. (Гласник, II одељка књ. V, 440.).[1] И у службеном извештају коморскога префекта Карла Керешкенија, изасланога да опише и попише све што припада укинутом манастиру ковинском, каже се: „Ex proto-

[1] [Упор. Д. Р.(уварац), Ковинци за манастир Ковин, Српски Сион, XV, 1905, 362–364].

collis dicti conventus coram sede dominicali productis, et ex lapide marmoreo muro magnificae Ecclesiae imposito videre est, eandem ecclesiam adhuc in anno 1320 prima vice nobili pictura exornatam; in anno porro 1514 sub guardianatu patris Michaelis et Georgii ac Janya sic nuncupatis eccelesiae curatoribus picturam eandem renovatam, in anno demum 1765 sub archimandrita Isaia condam Stephanovics rursum refectam".

Гаврило Витковић приопштио је у поменутој збирци споменика из Будимске архиве на стр. 442.—444. спис будимскога танача, писан г. 1775., и у том се спису истина не каже, да је манастир Ковин „обновио, обогатио и калуђерима снабдео Стефан, краљ српски", као што је издавач разабрао, али се у том спису збиља тврди, да је манастир Ковин пре 486 година, дакле 1289. г. саграђен. (види и Србску Пчелу од П. Стаматовића за г. 1833. стр. 121. и Решов Шематизам за г. 1846./7., стр. 75.).

Из тих података и помена извео је, *чини ми* се, први М. Лудаић (јер ја чланак његов о Ковину и ковинској српској цркви у „Ширгењу" нисам читао) а за њим Гаврило Витковић (Гласник, књ. 28., стр. 25. и 36.; Гласник, књ. 67., стр. IX и XXIX), „да је за владе краља угарскога Беле II (слепог) жена његова Јелена краљица (кћи српскога великога жупана Уроша, а сестра кнеза Белуша, бана и палатина за краљевања Гејзе, сина Белина и Јеленина) на свом добру на чепељској ади а наиме у вароши Српском Ковину (Rácz Keve) населила била Србе и основала манастир ковински, најстарији српски манастир у земљи угарској".

Вољан је био Максим Лудаић тако мислити и тако се домишљати о древности српске цркве у Горњем Ковину и таквом домишљу изјаснити себи, од куд српске цркве у том Ковину пре 1440. године, које су доњоковински Срби добегли и населили се на чепељском острву; вољан је био и Гаврило Витковић прихватити и усвојити мишљење свога побратима!

Но као што је њима слободно било тако мислити и тако се домишљати, тако не може другом, па ни мени, бити забрањено, да друкчије о том не мислим и да не искажем своју домисао о тој ковинској цркви. Ја дакле мислим, да о насељу српском на острву чепељском пре г. 1440., *[476]* а наиме око г. 1289. или 1320. и о српском манастиру, саграђеном од угарске краљице Јелене на острву чепељском, не може бити

озбиљна говора и да се онака старина ковинске цркве поменутим на мермерној плочи *године 1765.* урезаним натписом доказати не може. [Упор. Записи и натписи, 3255 и 3258, II, стр. 218 и 219].

Ми не знамо, да ли је кнегињица српска Јелена, ако је крштена и одрасла у православној вери, остала православна, кад је пошла за Белу Слепога, синовца угарскога краља Стефана II и његова наследника на угарском краљевском столу, и за што би она насељавала људе из српске земље на чепељско острво усред земље угарске? Ближе је памети и заслужује више вере мислити, да је црква, о којој је реч, иста она пуста црква, коју су Срби дољноковински затекли на оном пустом месту на чепељском острву, где су се населили, другим речма, да су ти Срби стару и запустелу *латинску цркву*[2] оправили само и удесили за своју потребу те очишћену и поправљену посветили је Успењу пресвете Богородице; да су се око те цркве после скупили калуђери из српске земље и саставили манастир. Ако се може веровати извештају поменутог горе коморскога префекта Карла Керешкењија, то би *манастир* ковински био постојао већ г. 1514., које је писана та црква, јер се помиње игуман *Михаило.* Кад је кнез Фрањо Ракоција издао у месту Вишње 25. окт. 1704. заштитни лист за калуђере и остале српске становнике у Ковину, био је игуман ковинског манастира *Константин.* За друге игумане ковинске у XV, XVI и XVII веку ја не знам; а ако знаде за њих г. М. Лудаић, нека их каже и именује, да и ми знамо и знајући да се с њим радујемо.

Поменуо сам већ, да је исти господин написао г. 1861. у званичним новинама „Sürgöny" (бр. 49.—51.) историјски чланак о Ковину и о српској цркви у Ковину, и да су угарски археолози Хензелман и Др. Ромер писали о том саставу г. Максе у стручним листовима угарским — и мени је јако жао, што не знам шта су они рекли и шта су приметили у погледу тога Лудаићева састава; и то је мени тим жалије, што ми је г. Лудаић особито препоручио, да прочитам и поменути његов састав у „Ширгењу" и рецензије поменутих угарских стручњака и научника.

---

[2] Г. Витковић (Гласник, 28. књ., стр. 26.) пише, да је та Ковинска црква јединита *у готском стилу сазидана,* а под једним кровом у три одељења стоје две мање капеле уз главну цркву.

Жао ми је, велим, и ја жалим на самога г. Максу, који је знао, да ја не знам мађарски, па је ипак пропустио поставити ме у стање, да сазнам, шта је он рекао о српској ковинској цркви и шта су опет они рекли и казали за ту његову изреку и тврдњу у погледу те цркве, већ ме оставио у моме незнању и да грешим пишући насумце о невиђеној цркви.

Г. М. Лудаић није хтео ни то да ми открије и саопшти: да ли су поменути угарски писци сагласни с њим у погледу на ту српску цркву у Ковину или су противна мишљења? Да то бар знам, био бих спокојнији и не би ме мучило толико оно моје незнање, као што ме сада мучи. На послетку — саглашавали се они с њим или не саглашавали у питању о древности српске цркве у Ковину и за кога је грађена та црква и да ли није саградио ту цркву у Ковину онај богати Ковинчанин, кога „Skaricza Máté“ у писаном год. 1581. стихотворенију на мађарском језику у 64. строфи по именце помиње:

„Borbás nemzet jött vala utomban,
Az kérkedék egy lakodalomban,
Hogy mit nyerne egy esztendő tájban
Költséget ád templom fundalásban“;

појема та приложена је поменутом горе дипломатару Рацковинском од Стефана Магдића на стр. 83.—93.) — ја сам казао своју и не ћу даље да мислим и премишљам о тој ствари и да пустим мислима и размишљањима морим и себе и тебе, дични Србине!

Могао бих сада овде лепо ударити тачку, калем заденути за појас те престати, јер што сам „о ковинским привилеђијама“ имао и хтео рећи, рекао сам већ, и ја не бих био дужан износити овде помене о српском Ковину у XVI и XVII веку. Али ако сада и овде не изнесем и те „путничке белешке“ и помене — Бог зна, да ли ћу се икада свратити у Ковин и вратити ка Србима у том Горњем Ковину! Потрпи ме дакле још за часак, добри читаоче и пратиоче мој!

Ковин и Ковинчане Србе (Kewi, Rachkeuij, Rachkevy, Traciani in Kewi) спомиње поп *Ђурађ Сремац,* дворски капелан краља Лауша II и Јована Запољскога, у повести о пропасти краљевства угарскога (1484.—1543.) (види у Академијском издању те повести стр. 49., 259., 260., 275. и 293.) и он беди ковинске Србе, да су и они тргујући обавештавали Турке о

стању ствари у Угарској и издавали Угре Турцима. („Quarta *traditio* erat a Tracianis in Kewi“ etc. p. 49). *[477]*.

Марија, удова краљица, жали се брату свом, краљу Фердинанду I, да од својих краљичких добара: града старог Будима и острва: „*Razenmarckht* et Tcsepel“ (Ковина и Чепеља), од којих је некад примала по 1200 фор. уг. годишњег дохотка, већ од г. 1527. па до краја г. 1539. није примила ни крајцаре. (Mon. Hung. hist., Diplomataria, II, 33.).

Иштванфија помиње под г. 1541. (у издању од г. 1685. стр. 155.), да су турске шајке допловиле до острва блажене Маргите, које се Чепељ зове („ad insulam divae Margaretae, quae Cepelia vocatur“), на ком има више села и место Ковин, црква и зграда разне врсте, и да су тамо Турци саградили тврђаву („munitionem“).

Бискуп Антоније Вранчић, путујући г. 1553. као посланик краља Фердинанда I на порту цареву, записао је у свом дневнику, да су 25. јула приспели до места „Räczkevi“, које одстоји од Будима пет миља угарских, и ту су преноћили. (Mon. Hung. hist., Scriptores, II, 289.).

У путопису Марк-Антонија Пигафете, који је с посланством ћесарским путовао у Цариград г. 1567. (в. Starine, XXII, 70. и Rad, књ. 100., стр. 92.), каже се за Ковин (Chevi) да је прилична варошица на левој обали Дунава, који прави ту велико острво (Чепељ), на ком има осам села, насељених Хрватима („habitata da Crovati, huomini“), које Турци не оптерећују одвећ. [Starine, XXII, стр. 90].

Пуно интересантније вести о Ковину наћи ћеш у путопису Стефана Герлаха, који је као протестантски предикатор био у пратњи посланика римскога ћесара барона Давида Унгнада, отправљенога г. 1573. у Цариград. У том, год. 1674. у Франкфурту на Мајни изданом на свет путопису пише на стр. 12.—13: „Den 23. (Juni 1573.) sind wir... gen Raitzenmarck, einen grossen langen Flecken gekommen, (5 Meil von Ofen), *dem Türcken und Graff Salm... gehuldiget*, (die Ungarn, aussgenommen die grosse Herren, sind mehrertheil *Calvinisten*, die andern *Raitzen)*, diese haben eine schöne gemahlte Kirchen, darinnen rings herumb, und in der Mitte viel Kertzen hangen, auch die Apostel und Mariam mit dem Kindlein Jesu auf den Armen (welche, wie auch die Heiligen, sie anbeten) gemahlt, auch kleine Crucifix auf dem Altar liegen, haben zwar die Griechische

Religion, verrichten aber den Gottesdienst auf Päbstliche Weise. *In dem Flecken ist ein grosser Marck (Jarmarck), dahin die Kauffleute von Wien kommen, auch ihre Kinder ungarisch zu lernen, dahin schicken*".

На истој страни описује Герлах Раце (Raitzen), који у местима под Будимом међу Калвинима живе, овако: „Unter ihnen (Calvinisten) wohnet ein böss, diebisch, und verrätherisch Volck schier biss in die Bulgarey zerstreuet, welches man die Raitzen nennet,... reden *Crabatisch*, daher sie dann auch ihren Ursprung haben, erkennen die Episteln Pauli, haltens mit ihrem Aberglauben und Religion, fast wie die Griechen: verrathen viel Christen, helffen auch manchem, umb Geld darvon: sind dess Wegs in die Christenheit wohl erfahren, zeigen den Türcken offtmahls Gelegenheit Vieh und Leute hinweg zu nehmen".

Оставићу за сада на страну ту карактеристику Раца од Немца и лутеранскога предикатора Герлаха и зауставићу се за часак код изреке Герлахове: „Раци говоре *хрватским језиком*". Кад те уз то подсетим још и на оно, што је Талијанац Пигафета поменуо за народност становника на острву чепељском, и да су ти становници *Хрвати*, знам, да ћеш се снебити, Србине — снебити најпре а после се ражљутити на Талијанца Пигафету а још више на Немца Герлаха. И што се ти будеш већма снебивао и љутио, то ће се тим више радовати загребачки кајкавци и ученици великога онога Хрвата, професора Вјекослава Клаића, због тих сведочаба о хрватству становника у Угарској, који се иначе зову и називају Раци.

Немој се дакле, Србине, ни снебивати ни љутити, а и Клаићеви верници и ученици нека се не радују баш тако имајући на уму оно: „За један часак радости хиљаду дана жалости"!

Немац Герлах каже, да поменути Раци говоре хрватски. Но тај исти Немац каже у том истом путопису и то, да се свештеници у Бугарској изучавају у Софији (Средцу), „da sie eine *Crabatische Schulen* haben" (стр. 518.) и да исти свештеници „den Gottesdienst verrichten.. in *Crabatischer Sprache*" (на истој страни) и да је он у бугарској цркви видео иконе апостола, „deren Nahmen mit *Crabatischen* Buchstaben oben drüber stehen" (иста 518. страна). А што се Ковинчана тиче — јер остали становници на чепељском острву овде се мене

не тичу — то је Никола Влах, који је на чепељском острву с краљем Лаушем II и краљицом Маријом провео неколико веселих дана и г. 1536. саставио опис Угарске, бољи сведок од Талијанца Пига- *[478]* фете, и сведоџба његова више вреди од сведоџбе тога страног путника, а Никола Влах вели, да у Ковину станују Раци („Kevy, quod oppidum Rasciani incolunt". p. 16.). Раци ковински говорили су рацким а не хрватским језиком.

По гласу натписа, урезанога у камену плочу, што је узидана више црквених врата цркве манастира Хопова у Фрушкој гори, били су ктитори те цркве *Лацко и Марко Јовшић од Горњега Ковина,* а наручник и исправитељ Јован Божанић и госпођа Ана и Тома и Катарина и син им Ђорђе у лето 7084=1576. [Упор. Записи и натписи, 724, I, стр. 222].

У опису пута Хајнриха Лихтенштајнског, посланика ћесарскога у Цариград г. 1584. од Мелхијора Бесолта (у Левенклављевој Neuer Musulmanischen Historie, Frankfurth am Main 1595.) пише: „Ratzkovi oder Ratzenmarkt, *welcher Ort von den gehuldigten Unterthanen das ist, die zugleich dem türkischen Sultan und der Cron Ungarn Tribut reychen*". (в. о том у „Ungarn im Zeitalter der Türkenherrschaft von Franz Salamon, Leipzig, 1887., стр. 315. [Упор. Rad, 129, стр. 53].

У дневнику, писаном чешким језиком, о путу грофа Чернина, посланика ћесарева, у Цариград г. 1644. (в. „Slav. Bibliothek" од Миклошића и Фидлера, II свеска, стр. 249.) каже се само: „doplawil sem se až k jedny welky wesnici pět mil od Budina (slowe *Cubien*"), — и ништа више. Па кад тај чешки гроф не хтеде више што рећи о Ковину и о Србима у Ковину, не ћу ни ја. Пунктум!

Сад долази чланак III „О сеобама српског народа у XV веку".[3]

[3] [Није написан].

XIX

Двије босанске краљице.[1]

I

Претпошљедња босанска краљица Катарина.

Катарина краљица, удовица претпошљедњега краља босанског, *[467]* Томаша Остојића, преминула је у Риму дне 25. октобра 1478. год. и би сахрањена у цркви „Ara Coeli“ званој, и на гроб постављен јој је споменик с овим натписом:

Катарини кралици босаньскои,
Стипана херцега ѡ(ть) светога Саве,
ѡ(ть) порода Елине и кꙋће цара Стипана роени,
Томаша крала босаньскога жени,
коа живи година 50 и 4.
и приминꙋ ꙋ Римꙋ на лита господна 1478 лито
на 25 дни октобра. Споминакь не писмомь поставлень.

(*Miklosich:* Mon. serb., p. 519.)

Ни један натпис наш није толико пута штампан и прештампаван, као тај натпис; ни о једном се натпису нашем није толико писало и расправљало, колико о том натпису; та штампан вам је натпис тај не само ћирилским словима већ и глаголским и латинским и грчким писменима, и преведен је натпис тај на њемачки. Научници и стручњаци писали су читаве коментаре на тај натпис, као што се на прилику пишу коментари на какав стародревни грчки или латински или мисирски и асирски и вавилонски натпис. И кад би ко хтио зналачки тачно и савјесно по примјеру критичких и темељних Нијемаца да помене све књиге и листове, у којима

---

[1] *[Гласник Земаљског музеја у Босни и Херцеговини,* V, 1893, 467—477 и 565—574. Немачки изашло с натписом „Zwei bosnische Königinen“ у *Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina,* III, 1895, 372—387.]

је од године 1550. штампан и коментиран тај натпис с гробне плоче босанске краљице Катарине, морао би написати читаву књигу. *[468]*

Ја сам прије двадесет година и више мислио на то и исписао сам био из Ламбецијеве *Библиошеке*, из Асемановиха *Календарија*, из Мајерновог *Сиицилегијума* и из Катанчићевог *Сиецимена* дотична мјеста, и шта је Дифрен рекао, шта ли Шимек примијетио и како је Енгел превео на њемачки, и кога су П. Ј. Шафарик и Фрањо Миклошић помињући натпис тај поменули и т. д., и т. д.; но послије сасвим сам изгустирао ту колико учену, толико малокорисну своју работу, и данас не ћу да знам за сав тај апарат, спремљен прије 20 година и више.

Па и нашто да спомињем и Ламбеција бечкога и Асемана римскога библиотекара и Мајерна и Катанчића и остале старе писце, кад они покрај све своје учености и начитаности нијесу знали о Катарини и о њеном роду то, што ми данас знамо? Јер и ако су знали они, ко је био отац, дјед и прадјед по оцу Катарини, краљици босанској, али нијесу знали, јер ни Орбин, извор њихов, није знао то, од кога је рода и племена била мати њезина, а наиме, да је мати њена по имену *Јелена* била кћи Балше (III.), господина зетскога, а тај Балша да је био син Ђурђа Срацимировог Балшића и Јелене, кћери српскога кнеза Лазара, а кућа кнеза Лазара и кнегиње Милице с једне и кућа зетских Балшића с друге стране, да су биле у сродству с *кућом цара Сшефана.*

Но данас се не пита и није у питању то, како је и по чему је кућа Херцега Стјепана била род кући српскога цара Стефана, већ се данас мора питати и у питању је: да ли је у натпису на надгробној плочи краљице Катарине било написано то, да је Катарина била од порода Јелине и *куће цара Сшефана?* — јер данас, и не од јуче, већ од много, много година, нема тога *босанскога* натписа, односно оне плоче, на којој је урезан био тај натпис, нема у поменутој цркви у Риму; и данас вам нико од фратара не зна казати, куд се дјела и шта је било с том нагробном плочом, на којој је *ио казивању* урезан био тај натпис.

Да поменем најновије писце, који помињу гробни споменик, постављен босанској краљици Катарини у поменутој цркви у Риму.

Чрнчић (Rad Jugoslav. akademije, књ. 79., Загреб, 1886.) помињући на стр. 18. опоруку (тестаменат) „несрећне а добре краљице босанске Катарине“, писану 20. октобра 1478., напомиње под 1., да је иста краљица пет дана доцније преминула, — пак ју, како бијаше наредила, сахранише у цркви св. Марије на „Aracoeli“. Ту јој је споменик на првом десном од великога олтара ступу, т. ј. камен, у ком је она исклесана и „dvoj grb“ покрај главе јој, и под њом овако написано: *[469]*

D. O. M.
Catharinae Reginae Bosnensi
Stephani Ducis Santi *(sic)* Sabbae Sorori.
Et *(sic)* G(e)nere Helene. Et Domo Principis
Stephani Natae Tomae Regis Bosnae
Uxori. Quantum vixit Annornm LIII.
Et obdormivit Romae. Anno Domini
M.CCCC.LXXVIII. Die XXV. Oteobris *(sic)*
Monumentum ipsius Scriptis positum.

пак је очито, да је оно: „Катарини краљици босанској, Стипана херцега од (sic) светога Саве, од порода Јелине и куће цара Стипана роени“ и т. д. по *том преведено*, т. ј. г. Чрнчић каже, да је онај напред стављени натпис пријевод с латинскога натписа, који се латински натпис и данас налази, те се може читати на оном камену, узиданом у ступу, на ком је исклесана краљица Катарина.

Толико г. Чрнчић, а г. Рачки зна нешто више о плочама и тим натписима.

Помињући оба грба на надгробном споменику Катарине краљице, пише Рачки у „Radu“, књига 101., стр. 155.-6. ово:

„На поду, изпод којега је тиело Катарине почивало, бјеше постављена... плоча. На тој је плочи исклесана краљица у дугој хаљини, огрнута дугачким плаштем... Ова плоча бјеше год. 1590., када се је презбитериј поправљао, уједно с надгробном плочом кардинала Људевита Алиберта, оданле дигнута и узидана у ближњи ступ брода. Том приликом *неста и плоче с надписом цирилским и латиницом*, која је лежала тик надгробне плоче с надписом латинским, који се услиед тога једини сачувао.“

Но Јован Ашбот у дјелу свом: „Bosnien und die Hercegovina, Wien, 1888“ друкчије гуди о том, а Јован Ашбот био

је, као што сам прича у Риму и видио је својим очима тај споменик и прочитао је латински натпис испод исклесане слике краљичине, па кад исти господин каже, да до данашњег дана добро сачувани латински натпис тај гласи:

„Catharinae. Reginae. Bosnensi Stephani Ducis Sancti Sabbae *Sorori* Et Genere Helene Et Domo Principis Stephani natae — и Quantum vixit“ etc. etc., [457] онда шта да кажеш, шта да мислиш и помислиш, ти млади Бошњаче и лаки Херцеговче, који знаш, да Катарина краљица није била сестра (soror) већ кћи (nata) Херцега Стјепана? И зар не ћеш помислити и рећи, да тај до данас сачувани латински натпис, *[470]* већ због те једне ријечи „soror“ није и не може бити аутентичан натпис и оригинал, с кога би био преведен онај горе истакнути *словински* натпис. И зар не ћеш, гледом на тај латински натпис, изгубити вјеру, или зар се не ће поколебати у теби вјера у аутентичност у онај и онакав словинско-босански натпис, за који се вели, да је био негде на плочи над гробом краљице Катарине, који је Миклошић приопћио у „Српским споменицима“.

Откуд је Миклошић исписао босански тај натпис?

Он спомиње извор овако: „Inscriptio in „Ara Coeli“ Romae. Gio. Battista Palatino, Libro, nel qual s' insegna a scriver ogni sorte lettera. Roma. 1550. Compendio del gran volume dell' arte del bene et laggiadramente scrivere tutte le sorti di lettere e caratteri, Venetia. 1588. *Ex hoc fonte omnes habent*, qui hanc inscriptionem ediderunt: Bohorič, Mauro Orbini Čevapović, Pejacsević etc.“

Но пошто је казивањем г. Рачкога и напоменама г. Ашбота у поменутом дјелу на стр. 457. и 458. уздрмана вјера у аутентичност тога од Фр. Миклошића приопћеногa натписа, то ћу и натпис тај, и латински и словинско-босански тај натпис, оставити на страну — као год што сам прије тога казивања Рачкога и напомена Ашботових прегорио онај дуго спремани апарат за коментирање истога натписа — и из цијелога тога натписа на гробном споменику краљице Катарине задржаћу и узећу само то, да је краљици тој босанској било 54 године од рођења, кад је преминула у Риму године 1478., те да је по томе *рођена* год. 1424.

Балша III., пошљедњи зетски господар из куће Балшића, преставио се год. 1421. — 21. априла исте године по-

миње се у једном млетачком спису Балша као жив, а у писму од 3. јула 1421. помиње се он као мртав (Ljubić: Listine, VIII., 89. и 94.), те се може узети, да се преставио послије 21. априла а прије 3. јула 1421. године.[2] Иза Балше није остало мушко дијете, али је остало више кћери, и те кћери Балшине биле су у кући и под туторством великога босанскога војводе Сандаља, односно Сандаљеве друге или треће жене, Јелене, кћери кнеза Лазара а матере истога Балше III. („Cum sit [Sandal] cum dictis dominis [деспот Стефан Лазаревић и нећак његов Ђурађ Вуковић] affinitate stricte conjunctus [јер је сестра Стефанова и тетка Ђурђева, поменута Јелена, била за Сандаљем], et habeat in gubernum filias condam domini Balsae," каже се у листини од 3. септ. 1425. год. у Гласнику Срп. уч. др., XIII., 234). — Сандаљ и Јелена удадоше старију кћер Балше III., Јеленину унуку, по имену Јелену, за синовца Сандаљева Стјепана, потоњег Херцега *[471]* Стјепана око год. 1423. и та Јелена родила је Стјепану год. 1424. Катарину, потоњу краљицу босанску.

Сандаљ, велики војвода русага босанскога, преставио се 15. марта 1435. год. а „оставша" Јелена, кћи кнеза Лазара, преставила се на крају год. 1442., и у тестаменту свом, писаном 1442., 25. новембра у Горчанима у Зети руком духовнога свога оца, старца Никандра Јерузалимца, поменула је своју унуку, војводиницу Јелену (жену војводе Стјепана) и *„господичну Каталену"*, своју праунуку а кћер војводе Стјепана и Јелене војводинице, и *Тодору унучицу*. Даничић у Рјечнику из српских књижевних старина каже гледе имена *Тодора:* „жена војводе Радосава Павловића 1439.—1442. — Род Јелени Сандаљевици, која је назива унучицом 1442., као *да бјеше кћи Каталене,* која бјеше род истој Јелени. М. 415. П. б. 121"; а под „въноучица", „nepticula, али гдје долази може бити да је proneptis (праунука) cf. Тодора". Но ја мислим да „Тодора унучица", Јелени Сандаљевици, никако не може бити кћи Каталене, јер је Каталена године 1442. кад је Јелена Сандаљевића писала тестаменат, била још дјевојка и тек се удала 1445.—1446. год.[3]

[2] [О смрти Балшиној упор. Станојевић С., Борба за наследство Баошино, 1902, 10—11].

[3] [Упор. Ивић А., Историјски пабирци, Бранково коло, X, 1904, 1644—6].

Иста Јелена, кћи кнеза Лазара, тестаментално је наредила, шта од имања свога и блага оставља Стјепану војводи, сину јој „без греха“, и његовој госпођи а својој унуци Јелени и њихњој дјечици а наиме кнезу Владиславу, кнезу Влатку и господичној Каталини (њој „ωбοтци мали и лѫтца злата“) и сестри својој *Деспини*, и поставила је за извршитеља пошљедње воље своје и за ктитора и окрмитеља цркви својој новој у Горици (у Зети) унуку своју госпођу Јелену, војводиницу, и кнеза Владислава првенца унукиног. [Пуцић М., Споменици српски, II. 1862, стр. 121—128]. Стјепан, најмлађи син војводе Стјепана, не спомиње се у тестаменту Јелене Сандаљевице, јер га год. 1442. још и није ни било на свијету. И тога Стјепана није по свој прилици ни родила унука Јеленина, војводиница Јелена, већ друга жена Херцега Стјепана, херцежица *Варвара*.

Владиславу и Влатку, синовима војводе Стјепана а браћи Каталининој, није 18. септембра 1438. још било 14 година од рођења, те с тога нијесу могли ни примити свој дио од поклада, што је био оставио велики војвода Сандаљ, стриц оца њихова, војводе Стјепана (Miklosich: Mon. serb., 394.), а 7. маја 1440. признају и потврђују ти синови Стјепанови: кнез Владислав и кнез Влатко, да су примили из комуна дубровачког све поставе и од свију поклада остатак, што је био поставио славни велики војвода Сандаљ (Miklosich: Mon., 403.).

Владислав и Влатко навршили су дакле 14. годину живота између 18. септембра 1438. и 7. маја 1440., дакле *да кажемо* Владислав *[472]* 1. маја 1439. а Влатко 1. маја 1440. и по том би се кнез Владислав био родио око 1425., а кнез Влатко год. 1426., те се из тога може извести, да је Катарина рођена 1424. године, била прво дијете кнезу, послије војводи и најпослије Херцегу Стјепану и Јелени, кћери Балше III. Балшића.

На крају године 1443. скончао се босански краљ Твртко II. Твртковић, а краљем босанским постане Томаш Остојић, незаконити син негдашњег краља Остоје, који нови краљ претходника свога, краља Твртка II., својим стрицем називље. Томаш је прије тога живио као патарен скровито и у забити, и већ је био ожењен и од жене своје од проста рода, која се, као што кажу, звала Војача, имао је сина Стјепана, који ће наслиједити оца на пријестолу краљевства босанскога.

*

Да се утврди на пријестолу много је припомагао Томашу славни угарски војвода Јанко Хуњади у младога угарскога краља Владислава Лећанина, који је Томаша признао и потврдио за краља босанскога год. 1444. Томаш се приближио и римској столици, и пошто је Томаш изјавио и увјерио папу, да се је одрекао патаренске вјере, у којој се родио, а пригрлио наук и закон римски а уједно молио папу, да му помогне у невољи његовој, пошто је он ван брака рођен и пошто босанска господа не трпе, да уз краља сједи краљица од припроста рода — и папа Евђеније IV. помагао је Томашу краљу (B. Theiner: Mon. Slav. merid., I., стр. 388; ср. Klaića: Poviest Bosne, стр. 287. и даље). „Риешен папином дозволом — вели Клаић на стр. 289. — свезе са Војачом, огледаше се Стјепан Тома за супругом, достојном по роду свом да ју риеси краљевски виенац. Незна се, да ли га је љепота зачарала, или су га водили државни обзири: он затражи за жену млађахну Катарину, кћерку великога војводе Стјепана Вукчића, свога нехарнога поданика и поборника (sic). Стјепан му је даде радо, те *млада Катарина, одрекав се патаренске вјере и пригрлив римски закон, постаде краљица босанска.*“

Орбин каже просто на стр. 368: „Il quale (Rè Tomasc) si maritò con Catharina figliuola di Stefano Cassaccia (Косача) Duca di S. Sabba“, а не каже ни да је Катарина била особита љепота и таква љепотица, која је могла љепотом својом очарати, нити да је Стјепан, велики војвода русага босанскога, радо дао кћер своју Катарину краљу Томашу, нити каже Орбин, да се млада Катарина одрекла патаренства и пригрлила римски закон прије или тада, кад је постала краљица босанска. А и Орбин је знао и умио китити, само кад је хтио да накити причање своје, и може бити, да се у том и од самога г. Клаића *[473]* боље разумијевао. Па ипак Орбин каже само то, да се краљ Томаш оженио Катарином кћерком Стјепана Косаче, херцега св. Саве, без Клаићевих епитета и додатака, а осим Орбина и фра Андрије Качића нико други и непомиње женидбу и сватове „Стипана Криштића, краља босанскога“ — и ако овај пошљедњи каже и пјева:

„Од када је Лика и Крбава,
Славна Босна витешка држава;
И од кад је равна Унгарија,
Далмација и с њом Болгарија,
Нису липши свати сакупљени,

Ни племићи липши састављени,
Што су свати краља босанскога
По имену Криштића Стипана
И његове липе заручнице
Дијевојке Кате Херцеговке —.
Липа ћерца Херцега Стипана
Славна сада Катарина звана,
Које тило у Риму прибива,
А душица у миру почива."

Но овим, што рекох, не ћу да оспорујем ни љепоте Катаринине ни да је Стјепан, који ни прије ни послије удадбе своје кћери није баш јако марио за своги зета краља Томаша, као што ни овај није баш особито волио и штедио таста, радо дао кћер своју Катарину за жену краљу Томашу, али изреке Клаићеве: да је „Катарина, *одрекав се патаренске вјере и пригрлив римски закон*" постала „*краљица*", те изреке, велим, не бих могао напречац усвојити.

Балша III. био је хришћанин, па је и кћи његова Јелена васпитана у хришћанском закону — па и кад се удала за синовца Сандаљевог, кнеза Стјепана, за цијело није мијењала закона нити би баба њена, и Јелена Сандаљевица, кћи кнеза Лазара, допустила да промјени закон, и зар би иста Јелена Сандаљевица на самрти наредила била, да та унука њена, војводиница Јелена, буде ктитор и окрмитељ нове цркве њене у Горици, да је та Јелена тада (год. 1442.) била патаренка, и зар би она Јелена, кћи светопочившег кнеза Лазара, у тестаменту свом, писаном руком старца Никандра Јерузалимца, оставила праунуци својој „господичној Каталини", потоњој краљици босанској, „обоце мале и лутца злата", да је та Каталина била патаренске вјере?

Та и сам босански краљ Томаш, премда се већ од год. 1444. сматрао кршћанином, није био све до год. 1457. крштен, а у љето те године крстио га је легат папин, кардинал Иван Карвајал, као што пише *[474]* Енеј Силвије (потоњи папа Пије II.) у свом дјелу „Europa", довршеном 1458., на основу извјештаја истога легата кардинала Карвајала (в. овога Гласника за год. 1890., књ. I., стр. 10).

Стјепан Херцег објавио је листом својим отвореним од 19. јула 1453., да је простио и опростио сву сагреху и супротивштину кућам својим, а наиме почтеној госпођи *Јелени* и сину свом кнезу Владиславу и свим властелом и власте-

личићем и сваке врсте људем хумске земље, који су год одступили од њега — Херцега с госпођом Јеленом и кнезом Владиславом (Mikl.: Mon. serb., 457.—463.). О тој размирици читај у ваљаној расправи Љуб. Јовановића: Ратовање Херцега Стјепана с Дубровником 1451.—1454., оштампаној из X. књиге Годишњице.

Јелена, прва жена Херцега Стјепана, кћи Балше III. а мати босанске краљице Катарине, преставила се на крају год. 1453. а већ дне 22. јан. 1454. знало се у Млецима, да Херцег Стјепан, *„defuncta uxore sua,* nunc querit contrahere matrimonium cum uxore olim banni Petri pro habendo in manibus suis Clissam et alia bona filiorum dicti quondam banni Petri" (Ljubić: Listine, X., 25; cf. Ljubić: Commissiones et relationes Venetae, I, 5). За тим се у истој X. књизи Љубићевих Monumenta помињу под 15. и 21. нов. 1453. „nuptias et parentellam secutas inter dominum despotum Rassie et ducem Stefanum" — „nuptias *filii*... domini Stefani ducis sancti Save" и под 31. децембром 1453. „nuptias... ducis Stefani", и тако исто под 21. јануаром 1454. — Но о тој женидби Стјепановог сина, по свој прилици Владислава, и самога Стјепана, не могу и не ћу да расправљам овдје, гдје се има расправљати само оно што се тиче кћери Стјепанове, босанске краљице Катарине.

Краљ босански Томаш скончао се 10. јула 1461. године, а Катарина је у својој 37. години живота остала удовица и остала је у Босни са своја два дјетета: сином Жигмундом и кћерком Катарином. И за љубав те своје кћери, удове краљице босанске, измирио се и Херцег Стјепан с нашљедником Томашевим, а пасторком кћери своје Катарине, босанским краљем Стјепаном Томашевићем (Ljubić: Listine, X., 192. и Klaić: Poviest Bosne, стр. 325.).

Дошла је година 1463. Под том годином пишу *хрватски* љетописци „tada mahomet car turski vze (bosnu) — (i)vze stipana i *žigmunta* sini tomaša krala bosanskoga, miseca ijuna" (Arkiv, IV., 34. и 38.); а *српски* љетописац пише под том истом годином: воева (ходи) цар Мехмед през (преко) Дрине на Босну и ухвати краља Стефана, зета деспота Лазара, и главу му отсече, *а брата му и сестру зароби* (в. Стојановић: Српски љетописи, стр. 96; [Упор. Стојановић Љ., Стари српски родослови и летописи, 1927, 744, стр. 246]). *[475]*

Српски љетописац не помиње имена заробљенога брата и одведене сестрице пошљедњег краља босанскога Стјепана (који је њима био брат само по оцу Томашу краљу), а хрватски љетописци знаду само за брата Жигмунда, а сестре не помињу. Али из тестамента краљице Катарине дознајемо да јој се заробљени године 1463. син звао: Sigismund а кћи Катарина — и даље из писма једнога, писанога у Риму 23. јула 1470., дознајемо, да је том Жигмунду тада, то јест 1470. год., било 14 а кћери заробљеној Катарини 10 година — те се дакле први родио год. 1456. а Катарина год. 1460. Из тога и из других препоручних писама римских кардинала и из писма саме краљице Катарине, управљенога и одасланога с посланицима својим дуки миланском „Galeazo Maria Sfortia" дознајемо, да се краљица Катарина, разабравши, да јој се дјеца њена тада још нијесу била потурчила одважила, да пође турском цару, да искупи дјецу своју из турског ропства, те је и поменутог талијанскога херцега, подсјећајући га на пријатељски одношај оца свога Херцега Стјепана с његовим оцем, Францом Сфорцијом, молила, да јој новцем припомогне искупити дјецу своју из турскога ропства (в. Mon. Hungariae historica Mátyás Kiraly korából, II., 177.—184). Иста краљица Катарина писала је и 11. фебруара 1474. и отправила посланике своје из Рима: опата Петра Дифорте и сродника свога Радича истом миланском херцегу, али радшта не помиње се у писму (в. у истом зборнику, стр. 264.).

Краљица Катарина није искупила сина Жигмунда и кћер Катарину из турског ропства — и кад јој се год. 1478. приближио час, да промијене свијет, расположила је у тестаменту свом — но најприје да поменем тестаменат оца њеног, Херцега Стјепана, који је он један дан прије смрти своје († 22. маја 1466.) написао руком Давида, митрополита милешевскога, свога кућанина, а наиме, да видимо да ли се Херцег Стјепан на самртној постељи и у пошљедњем часу сјетио своје може бити једине кћери, удове босанске краљице Катарине? Херцег Стјепан Косача правећи тестаменат сјетио се најпрво своје душице и учинио је задужбину на славу и на службу божију, одредивши на то од свога блага десет тисућа златних дуката; за тим помиње сина, кнеза *Влатка*, и сина, кнеза *Стјепана*, и своју госпођу *Цицилију* и шта

сваком од њих напосе оставља, а сва остала комора да се раздијели подједнако између три сина његова: Владислава, Влатка и Стјепана, а кћери своје, удове и убоге краљице босанске Катарине — која је тада живила у Риму, уживајући милости римске свете столице — Херцег Стјепан није се сјетио и он њу и не помиње у свом тестаменту, као да је није ни било на свијету и у животу. И ко данас *[476]* да зна и да каже, за што се отац умирући не сјети своје јединице и за што и њу не помену у свом тестаменту? [Пуцић М., Споменици српски, II, 124 и д.].

Сирота Катарина! И како да не назовемо несретном, биједном и сиротом краљицу Катарину од рода Косачина, кад помислимо само, шта је она све доживјела и преживјела. И да јој мужа, краља Томаша, као што се прича и каже, убише 10. јула 1461. рођени му брат и рођени му син од прве жене патаренке; и да јој Турци узимајући и примајући год. 1463. босанске градове заробише сина и кћер; и да се отац њезин умирући г. 1466. није ње ни сјетио!

А она сирота, правећи свој тестаменат у Риму пет дана прије смрти своје год. 1478., сјетила се сина брата свога Владислава, те је наредила, да се сабља сребром окована, намијењена сину свом Жигмунду, кога су Турци године 1463. одвели у Цариград и тамо потурчили — ако се не врати у кршћанску вјеру — преда братићу њеном, *кнезу Балши* (в. Theiner, Mon. Slav. merid., I., стр. 510.).

„Оболивши тежко — пише В. Клајић на стр. 340. — састави краљица Катарина 20. листопада 1478. своју последњу вољу, *којом именује римску столицу насљедницом босанског краљевства*.... Умах затим, 25. листопада 1478. умре краљица Катарина. На њезиној надгробници у цркви „ara coeli“ *чита се још и данас:* „Катарини краљици босанској Стипана херцега од светога Саве, од порода Јелине и куће цара Стипанаројени, Томаша краља босанскога жени, која живи години 54 и примину у Риму на лити господња 1478., на 25. октобра, споменик ње писмом постављен“.[4]

[4] [О бављењу краљице Катарине у Риму упор. Thallóczy L., Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter, 1914, Biographische und genealogische Studien, II Königin Katharina von Bosnien in Rom, 110—120].

Г. Клајић није био у Риму па ипак вели, *да се још и данас чита* то на надгробници поменуте краљице. А г. Рачки и г. Јован Ашбот, која су обојица била у Риму и својим очима видјела ту надгробницу, сугласно кажу, да тога словинско-босанскога натписа данас тамо нема, и први од њих додаје још и то, да га већ поодавно и још од године 1590. нема, а други мисли *да га никад није ни било*, и да је цио тај натпис патворина. А зар се и за *латински натпис*, који се збиља још и данас чита, и у ком се каже, да је Катарина „soror“ Херцегу Стјепану и у ком долази оно: *et* и *et* и „quantum vixit“ и: *„monumentum ipsius scriptis* positum“, може друго што рећи, него нешто, што је слично томе?

То ја само питам — али ја, будући Сријемац родом, нијесам позван, но све да сам и позван, не ћу да одговарам и не ћу да рјешавам то питање.

На ноге дакле, ви млади Бошњаци и ви лаки Херцеговци, те докажите, да нијесу патворени већ баш аутентични ти натписи, јер *[477]* ваша је краљица била краљица Катарина и вашега негда великославнога господина Херцега Стјепана Косаче кћи била је краљица Катарина, која се родила у Благају или у Самобору год. 1424. а преминула у Риму год. 1478. у 54-тој години свога живота!

Она, Катарина краљица, умире у *Риму*, а братац њезин и мезимац оцу јој Херцегу Стјепану, кнез Стјепан, рођен од херцежице Барбаре — Ахмед паша Херцеговић — умире год. 1518. не далеко од Халеба (Aleppo) на истоку као добар Мусломан.

II

Мара, пошљедња босанска краљица.

У повијести Босне, коју је В. Клаић написао „по првих изворих“ *[565]* и издао у Загребу 1882., и која је послије на њемачки језик преведена и издана у Лајпцигу год. 1885., каже се, да је краљ босански Тома имао одрасла сина Стјепана још неожењена, а српски деспот Лазар да је од своје жене Јелене Палеологовке *имао јединицу кћер Јелену* (Јелачу), и да је још за жива Лазара († 20. јануара 1458.) уговорена женидба босанскога краљевића са деспотовом кћери *Јеленом*, те је краљевића Стјепана имала по смрти Лазаревој запасти

не само источна Босна, него и деспотска власт у Србији (стр. 314.). Даље каже се у истој повијести на стр. 315. да се год. 1459. дне 1. априла оженио краљевић босански и уједно деспот српски Стјепан Томашевић својом заручницом *Јеленом*, и напокон вели се на стр. 325.—6., да је исти Стјепан првих дана мјесеца новембра 1461. год. овјенчан (крунисан) за краља босанскога круном, коју му је папа Пије II. са својим посланицима био послао — и да у исто вријеме или нешто касније *прими краљица Јелена име Марија.*

С Клаићем у Загребу слаже се у главном и Стојан Новаковић у Београду (в. у Летопису Матице српске за год. 1886., књ. 146., расправу: „Последњи Бранковићи“, стр. 18.—42.), који и у најновијој расправи својој [Царица Мара], отштампаној из 174. књиге „Летописа Матице српске“, пише на стр. 18., да деспотица Јелена с Лазарем није имала мушке дјеце, него само *једну кћер* — и да је она удесила, да се њена *јединица* кћи уда за Стјепана Томашевића, сина краља босанског Стјепана Томаша.

Истина, да већ Бонфиније, који је писао повијест Угарске пошљедњих година краља Матије († 1490.) и првих година краља Владислава II., *[566]* пише, да: „Lazarus (најмлађи син Ђурђа деспота), qui Regno successit, *unam tantum filiam genuit*: quam Stephanus Bossoniensium rex uxorem duxit“ (Dec. III., lib. X., [Ed. 1606], p. 534.); али из других и бољих повјесничких извора зна се, да су иза Лазара деспота остале *три* кћери, које је удовица његова а мати њихова, деспотица Јелена, разудала, и то најстарију за поменутог босанског краљевића, а двије млађе за друге, о којима другим кћерима не може овдје бити говора.

Истина је и то, да у љетописима српским пише: Године 1459. удаде деспотица Јелена кћер своју *Јелену* за кнеза Стјепана, сина Томаша, краља босанскога [Упор. Стојановић Љ., Стари српски родослови и летописи, 1927, 733, стр. 244] и даље под год. 1463.: „војева цар Мехмед през (преко) Дрину на Босну и ухвати краља Стјепана, зета деспота Лазара“ — а госпођа његова „**и та зовима деспотица Єлача дьшти Лазарєва себѣ бєгствоу вьдасть на оугрѣ сь ризницєю своєю**“, [Упор. Стојановић Љ., е. с., 744, стр. 246] али је очевидно, да су ту љетописци српски погријешили, називајући кћер Лазареву, удату за краљевића и од године 1461. краља бо-

санскога Стјепана, *Јелена* (Јелача), помијешавши кћер с материм, која се звала Јелена и називала се године 1463. деспотица. Но из других и бољих извора зна се, да се најстарија кћи деспота Лазара, потоња и пошљедња краљица босанска од крштења свога звала *Мара* (Марија), и да није тек послије, пошто јој се муж Стјепан вјенчао на краљевство, примила име Марија.

Године 1891. издана је у Темишвару књига: „A kőzépkori délszláv uralkodók genealogiai tőrténete", коју је написао др. Вертнер Mór. И што је Угрин тај у тој родословној књизи написао о *Бранковићима* на стр. 107.—125. на мађарском, то је он годину дана прије тога приопћио на њемачком језику у „Ungarische Revue", 1890., стр. 426.—443., под насловом: „Die fürstlichen Brankovics". Па читао ти ту родословну расправу тога Угрина на мађарском или на њемачком језику, свакако ћеш дознати из ње, да је пошљедњи српски деспот Лазар имао не једну кћер илити *јединицу*, као што Клаић и Новаковић тврде, или *три* кћери, као што други мисле, већ баш *четири* кћери, и то:

а) *Јелену* (Јелачу), вјенчану 1. априла 1459. за краљевића босанског Стјепана, која је у новембру 1461. примила име Марија, а умрла послије 1466. у Угарској;

б) *Јерину* (Ирину), удату за Јована, сина Ђурђа Кастриота (Скендербега);

в) *Милицу*, удату за Леонарда III., деспота, сина грофа Карла II., господара зантског из куће Токо;

г) *Маргиту*, (Margaretha). „Diese hätten wir — примећује Móриц Вертнер — als erste in die Reihe ihrer Schwestern aufnehmen sollen. Sie wird in der uns schon bekannten Urkunde ddo. 7. August 1451. *[567]* Szendrő ausdrücklich als Margaretha, Tochter Lazars, Enkelin des Fürsten Georg genannt. Sie ist wahrscheinlich damals das älteste Kind Lazars gewesen und dürfte sie, da wir keine ferneren Nachrichten von ihr haben, frühzeitig und unvermählt gestorben sein." Но није тако, како мисли и као што се домишља Móриц Вертнер, већ мало друкчије. Поменуту листину, издану у Смедереву дне 7. августа 1451. можеш читати у грофа Текелија: „Hunyadiak kora Magyarországon", Tom. X., p. 305. Уговором тим, склопљеним између деспота Ђурђа и његове куће и између Јанка Хуњад-

ског, тада губернатора краљевства угарскога и његове куће, посредовањем угарске господе, обвезује се деспот Ђурађ „personaliter perse ac pro Inclitis et Generosis dominabus *Katherina* consorte Illustris principis domini Vlrici Cilie, Ortemburge et Zagorie Comitis ac *Margaretha* vocatis filiabus suis, necnon puellis *Elizabet* filia ejusdem Comitis Vlrici et *Margaretha* appellata filia Illustris Lazari filij sui Neptibus scilicet suis, onera eorundem ac aliorum quorumlibet, quos presens negotium et ea que subnotantur quomodolibet concerneret — recipiendo coram nobis constitus, presentibus eciam et audientibus Generosa domina Ferina (Jerina) vocata consorte nec non Illustribus dominis *Gregorio*, *Stephano* et prefato *Lazaro* filijs eiusdem domini Georgij Dezpoti." — Деспот српски Ђурађ уговара с угарском господом, дошавшом у Смедерово, да измире деспота с Јанком Хуњадским, губернатором угарског краљевства, у присутности и уз саизвољење супруге своје Јерине и својих синова Гргура, Стефана и Лазара, — а уједно деспот Ђурађ као глава породици заступа одсутне и оне чланове своје породице, који сами себе не могу заступати и то обе кћери своје: *Катарину*, жену Улриха, грофа цељског, и *Мару*, бившу султаницу, која се у листу том погрјешно назива Маргита (Margaretha), и унуке своје: Јелисавету, кћер поменуте Катарине, грофице цељске, и *Мару* (Марију), која је такође погрјешно записана „Маргита", кћер свога сина Лазара, која је тада кад је уговор тај склапан, једина била у животу, а остале кћери Лазареве тек се послије год. 1451. родиле. И та Мара, или као што се погрјешно у листини тој назива „Маргита" кћи Лазарева — та је и постала позније босанска краљица.

А да се име Мара замијењивало именом „Маргита", види се из VI. књиге „Starinâ", у којој је г. Рачки приопћио дубровачке споменике о одношају дубровачке опћине напрама Босни и Турској године распа босанске краљевине, гдје се на стр. 9. чита: дне 9. јула 1463. закључено је, „de dando libertatem d. rectori et suo minori consilio respondendi litteris regine *Mare*, scribendo sibi, quod possit venire ad aliquam *[568]* ex insulis nostris", и на стр. 15: „Marra, regina di Bosna, moglie di Stefano si ridusse a Ragusa", — дочим се на стр. 13. пише: „*Margarita*, regina di Bosna, perso il regno e il marito".

Мара се дакле звала и називала још од крштења свога пошљедња босанска краљица и она није прекрштавана и преименована, кад је постала краљица босанска.[5]

А које се године она родила?

И наши љетописци и савременик Францес сугласно пишу, да је Јелена, кћи деспота Томе Палеолога, доведена из Морије (Мореје) у српску земљу на крају год. 1446. и вјенчана с Лазарем, најмлађим сином деспота Ђурђа, дне 27. децембра.[6] Као прво дијете Лазарево, могла се Мара родити у мјесецу октобру 1447. год., и по томе је дне 1. априла 1459. год., кад је вјенчана у Смедереву за босанскога краљевића и по милости угарскога краља Матије деспота српскога Стјепана Томашевића, била у 12. години од рођења а год. 1463., кад је изгубила мужа и краљевину, није јој било ни пуних шестнаест година.

На стр. 339. босанске повијести пише г. Клаић: „Шестдесет и трогодишњи муфтија извади на то сам мач и одруби главу краљу босанскому.... Овако погибе последњи краљ босански. Његова жена Марија бјеше још у први час турске погибељи побјегла у Хрватску, гдје ју пороби бан Павао Сперанчић, познати противник њезина мужа. Из Хрватске склони се касније у млетачки тада Спљет и пребиваше овдје још просинца 1466. у самостану св. Стјепана близу градских зидина. — *Касније остави краљица Марија Спљет и оде у Угарску, гдје ју снађе смрт*". По Клаићу пише тако и поменути Угрин Вертнер Мóр. Но још прије Клаића многи и сви они, који су писали повијест босанску по Орбину (в. стр. 376. Орбинове Историје), тврдише то исто, т. ј. да се Марија, избавивши се ропства поменутог бана хрватскога, на пошљетку склонила у Угарску и тамо умрла; а Славољуб Бошњак, иначе фра Иван Јукић, који је издао у Загребу год. 1851. „Земљопис и повиестницу Босне" зна још и то, у ком мјесту и које године и којег дана у години и ода шта је преминула пошљедња босанска краљица, те пише на стр. 129: „Мариа утече из тамнице и оде к матери својој у Угарску, гдие у *Пожуну године 1466., 20. липња од туге и жалости умре*".

---

[5] [Слутње И. Руварца нису се овде потврдиле. Упор. Jireček C., Geschichte der Serben, II, 1918, 222].

[6] [М. Ласкарис је ва ранији датум: Византинске принцезе у средњевековној Србији, 1926, 105].

Но откуд зна то фра Јукић? Сам није казао, откуд он то зна, а ја не могу никако да се досјетим извору тога његова знања. Но дознао он то откуд му драго: не стоји и није истина, да се Мара краљица на пошљетку склонила и умрла у Угарској, већ је проживјела пошљедње дане и преставила се на другој страни. *[569]*

У љетопису, што га је г. Јагић издао у: „Ein Beitrag zur serb. Annalistik“, пише на стр. 98. под 6984 = 1476. „и кралица, Лазарева кћи, опаде госпогю Кантакоузинꙋ оу цара и одоузе ю цар и моучи ю“, [Упор. Стојановић Љ., Стари српски родослови и летописи, 1927, 774, стр. 251] што је неко овако превео: „— Et Regina, Despotae Lazari filia, accusavit dominam Cantacuzenam czaro, et czarus eam tonsit“ (Ark. III., 23.). Краљица, која је опала Кантакузину у цара, то је бивша босанска краљица *Мара*, а Кантакузина, коју је она опала, то је тетке њена (сестра оца јој Лазара), *Катарина*, бивша грофица цељска, а цар, у кога је опаднута она, то је турски цар Мехмед II. А како је опаднуту од краљице Маре Кантакузину казнио цар, и да ли је заповједио, да се постриже или је мучио њу — није у љетопису јасно казано. У „Tratto della casa d' Ottomano e come passò in Europa, e della ruina dell' imperio de Constantinopoli etc., per Theodoro Spandolitio, gentilhuomo Greco, e la donò a me Don Constantino Mosachi,.. nel 1535.“, који је трактат издао Карло Хопф у „Chroniques Gréco-Romanes“, Berlin 1873., каже се на стр. 333. „...il Re Stefano (de Bosna)... havea per moglie una figliola de Lazaro de Servia, nominata Maria,... ma sopravenendo Mahumet (Мехмед цар) li fece (краљу Стјепану) tagliar la testa, non servandoli quello che l' avea promesso il suo Belcherbei (беглербег Махмуд Анђеловић) *e fece pigliare la Regina e la donola al suo cortegiano, lo quale la tolse per moglie*“.

Енгел („Geschichte von Serwien u. Bossnien“, стр. 424.-5.) помиње из рукописа царске дворске библиотеке у Бечу под насловом: „Elisabethae Reginae Institutio pueri sui“ од Калимаха ову анекдоту о Марији босанској краљици: „*Maria Bossinae regina, quae nunc Constantinopoli apud Turcarum Regem degit,* interrogata: quid est, quod Rusticorum infantes etc. etc.“

У политичкој историји Цариграда од год. 1391.—1578., коју је с грчког на латински превео Мартин Крузије, тибингшки професор, и издао у Turcograeciae libri VIII. и која је

уврштена и у бонско издање писаца византијске повијести (Bonnae 1849.) помиње на стр. 33. овог пошљедњег издања: да се Тома Палеолог, деспот моријски, прогнан из своје деспотовине, склонио у Рим и тамо умро год. 1465., оставивши након себе осим два сина и двије кћери, од којих је једна била удата за српског господара (деспотица Јелена), а друга је послије његове смрти удата за великога кнеза московскога, па се даље каже: „habuit (Thomas) et neptem (унуку); quam sultanus Mechemeta, Bosnae regno et omni circumjacente regione potitus, accepit, occiso ipso etiam rege. *Hanc vero reginam* (τὴν δὲ κράλιτζαν) *Constantinopolim* deportavit, eique victum quotidianum praebendum ad omnes dies vitae ipsius curavit. Cum autem *[570]* eadem domina (κράλιτζα) amitam ibi haberet, Mariam nomine (у грчком тексту стоји, да је та госпођа Мара [кира Марија] била сестра оцу краљичином, то јест тетка), quae sultani Muratae uxor fuerat el sultani Mechmetae noverca erat, assignavit hic ei multa loca, juxta Serras, unde alimenta haberet, nempe Ezobam (то је Јежево [српских споменика] код Сереза) et finitimum agrum omnem. Ita vixit cum potestate haec regina usque ad finem vitae suae". [„εἶχε δὲ καὶ ἐγκονήν, ἣν ὁ σουλτὰν Μεχεμέτης ἔλαβε, κυριεύσας τῆς Μπόσναν καὶ πᾶσαν τὴν περίχωρον, καὶ ἀπέκτεινε καὶ τὸν κράλην. τὴν δὲ κράλιτζαν ταύτην ἔφερεν ἐν Κωνσταντινουπόλει λαβών, ἐποίησε δὲ αὐτῇ καὶ σιτηρέσιον ἕως τέλους ζωῆς αὐτῆς. ἔχουσα δὲ ἡ αὐτὴ κράλιτζα τὴν τοῦ πατρὸς αὐτῆς ἀδελφήν, τὴν κυρίαν Μάρω, τὴν γυναῖκα σουλτὰν Μουράτη, μητρυιὰ οὖσα τοῦ σουλτὰν Μεχεμέτη δέδωκεν αὐτῇ χωρία πολλὰ εἰς διατροφήν, ἐγγὺς τῶν Σερρῶν, τήν τε Ἐζωβὰν καὶ τὰ πλησίον χωρία πάντα. ἔζη δὲ ἐν ἐξουσίᾳ ἡ βασιλὶς αὕτη μέχρι τέλους ζωῆς αὐτῆς." 33—34].

За тим се помиње млађи син деспота Томе, по имену *Манојло*, како је побјегао из Рима и дошао цару на порту, гдје је и како је из цареве милости живовао и гдје се преставио и гдје је сахрањен, па се на крају додаје о краљици Мари ово: „pari modo etiam ipsius ex sorore neptis (т. ј. Манојлова сестричина или нећака) illa, quam diximus regina (ἡ κράλιτζα) haud multo post fato functa est" (види о том Хопфа у енциклопедији Грубера и Ерша, св. 86., стр. 132.). На казивање поменутог Тодора Спандунђина и писца политичке историје Цариграда примјетићу само то, да цар Мехмед није год. 1463. ухватио краљицу Мару и одвео са собом у Цари-

град, нити ју је преудао за свога дворанина, већ је она сама послије год. 1466. отишла са запада под окриље турског цара Мехмеда II. и живила у Јежеву код Сереза са својим теткама: с царицом Маром и Кантакузином до своје смрти, која се догодила послије год. 1476.

О живовању царице Маре у Јежеву баш је сада написао г. Стојан Новаковић расправу: „Царица Мара, историјске црте из XV. вијека", која ће изићи у 174. књизи „Летописа матице српске".[7] И у тој расправи помиње Новаковић и сестру Марину, Катарину (Кантакузину), негда грофицу цељску, а њихне братиђке, краљице босанске Маре, не помиње г. Стојан у тој расправи ваљда за то, што је она опала год. 1476. Кантакузину у цара.

Царица Мара преставила се 14. септембра 1487. год. у Јежеву и би сахрањена у манастиру Богородичину Косиници код Кавале; а Кантакузина сахрањена је у Кончи више Струмице. А које се године преставила босанска краљица Мара и гдје је она сахрањена — ја не знам.[8]

Но с исповјешћу свога незнања не ћу да завршим ову расправу о краљици босанској Мари, већ ћу да забашурим своје незнање у погледу године, које се преставила и мјеста, гдје је сахрањена та краљица, неким напоменама и исправцима.

Као што сам већ у почетку напоменуо, професор Клаић вели, да је још *за жива деспота Лазара († 20. јануара 1458.) уговорена женидба* босанскога краљевића Стјепана са деспотовом кћерју Јеленом. *[571]* Правога доказа за то нема, а ја бих из писма краља Томаша, писанога 1. маја 1459., а управљенога миланском херцегу Фрањи Сфорци (Mon. Hung. historica: Magyar diplomacziai emlékek Mátyás király korából, I., 49.), а наиме из оног мјеста, гдје краљ Томаш помиње херцегу „qualiter usque adventum ipsius nostri Oratoris ex Italia *quendam tractatum matrimonialem cum heredibus Illustris Principis quondam... Lazari Despoti Rascie inceperamus*" извео, да су преговори о удадби кћери деспота Лазара за босанског краљевића отпочети *тек по смрти истога деспота* са његовом удовицом и деспотом Стефаном, братом Лазаревим.

[7] [Изашла је год. 1893, 1—35].

[8] [Била је, ваљда, жива још 1498: Jireček C., Geschichte der Serben, II, 1918, 222].

У поменутој већ расправи, штампаној у Летопису, књизи 146., помиње г. С. Новаковић на стр. 16. љетописачке биљешке: „год. 1455. погибе Петар Ковачевић под Сребрницом у Босни од Дмитра Радојевића, маја 5. (или 6.) — год. 1456. *војева* Вукосав Говјединић јуна 21., — год. 1457. јануара 8. *војева* Дмитар Радојевић" па онда изводећи из тих љетописачких биљежака изводе вели: „Из ових последњих бележака види се како су при последњим недаћама, при зарoбљењу од Мих. Силађија (Свилојевића) и боловању деспота Ђурђа, учестали покушаји босански да поврате Сребрницу и остало што су српски деспоти у Босни држали. *У лето пред смрт деспота Ђурђа поновљене су те борбе. Оне су обележиле и прве дане владе деспота Лазара, јер војевање Дмитра Радојевића 8. јануара 1457. год. две недеље после смрти деспота Ђурђа, тиче се опет овога.* Не зна се како је свршен тај рат, али по једном писму од 22. фебруара 1458., које је сачувано у архиву миланском, види се, да су Бошњаци Сребрницу и остале градове тога предела узели тек 1458., после смрти деспота Лазара, дакле међу 20. јануаром и 22. фебруаром год... (1458). То значи, да их је тада у почетку 1457. Дмитар Радојевић одржао, и да су они све до смрти Лазара деспота, одржали се у рукама српским.

„Спрам те *светлости* — тако продужује г. Стојан — ваља схватити оно, што о тим догађајима пише најновији историк Босне г. В. Клајић," (ту помиње Новаковић оно мјесто на стр. 313., које сам и ја у почетку поменуо) па онда надовезује: „По томе, дакле, из војевања Дмитра Радојевића, којему је, по пређашњем, задатак био да брани Сребрницу, изашли су преговори о женидби и удадби. Ови преговори водили су за собом последицу, да се управо искључе из наследства Гргур и Стефан, и да деспотски престо Бранковићев, без сумње са великим делом имања Бранковићева, пређе из Бранковићеве у сасвим другу породицу само за то, што у тадашњег деспота *[572]* Лазара није било мушке деце.... *И пошто је ово преговарање морало настати одмах првих месеца 1457. године*, итд. итд." [17]

Шта на све то да кажем, да примјетим мом поштованом пријатељу С. Новаковићу, и како да му кажем оно, што мислим о свему, што он ту изводи и разлаже, а наиме да ли да кажем, да то и такво његово извођење и излагање,

не подаје баш никакве свјетлости, већ је само дим, јер се све то оснива на погрјешном читању љетописачких биљежака.

У сеченичком љетопису (у Шаф. Паматкима на ст. 79.) не пише: „вь лѣто 1456. воева Воукосав Говѣдиникь юниа 21." већ пише, да се скончао војевода Вукосав Говјединић јуна 21., и даље не пише: „по том (6965. = 1457.) гєнвара 8. воєва Дмитар Радоєвић", већ пише, да се год. 1456. децембра 24. скончао господин деспот Ђурађ — по том јануара 8. (сконча се) *војевода* Дмитар Радојевић, а о војевању или ратовању каквом Срба с Бошњацима године 1456.—1457. нема у љетописима нашим ни помена. [Упор. Стојановић Љ., Стари српски родослови и летописи, 1927, 704 и 713, стр. 239—40].

Ја знам, шта је навело г. Стојана, и ко је управо крив, што је г. Стојан на оба поменута мјеста читао *војева* мјесто *војевода*, али овдје не ћу да кажем правог кривца, но кажем само то, да сада и сам Љубомир Стојановић у свом издању сеченичког љетописа има на оба поменута мјеста војевода мјесто војева (в. Споменик III. српске краљевске академије стр. 134.). И онда: како би то војевање било, које се свршује за један дан? „Године 1456. 21. јуна *војева* Вукосав Говјединић!" И ко је био тај Вукосав Говјединић и против кога је војевао он? Из таких биљежака не може се извести ништа, а најмање може се извести оно, што је г. Стојан извео, као да је деспот Лазар већ год. 1457. мислио, сновао и преговарао, како да деспотства пријесто пријеђе на сасвим другу породицу само за то, што он — деспот Лазар — год. 1457. није имао мушкога дјетета. И зар се деспот Лазар године 1457. није могао надати, да ће му жена родити сина, кад његовој жени Јелени тада није било више од 24 године од рођења?

Ја сам дакле тога мишљења, да деспот Лазар није с босанским краљевским двором никаквих преговора о удадби своје кћери Маре за босанског краљевића водио, но да је те преговоре отпочела удовица његова, властољубива Гркиња Јелена Палеологина, мислећи удадбом том задржати у својим рукама власт у српској земљи, колико је још било неподјармљене. Луда женска глава!

И та деспотица Јелена збиља је удала своју Мару за краљевића Стјепана и младенци су били вјенчани на Томину недјељу дне *[573]* 1. априла 1459., а уједно је босански кра-

љевић — кога је угарски краљ Матија одредио и поставио био за српског деспота, и који је примио начелство српско дне 21. марта (на велику сриједу) — исте године *проглашен* за српског деспота у Смедереву.

Па колико је времена држао тај босански краљевић а српски деспот и зет деспотице Јелене град смедеревски, и оно, што је још заостало под Смедеревом? Ни пуна три мјесеца.

Сеченички љетописац пише: „Године 1463. војева цар Мехмед на Босну и ухвати краља Стјепана, зета деспота Лазара, „и дасть царꙋ Смѣдерево", а то ће рећи: цар Мехмед ухватио је босанскога краља Стјепана, који је имао за жену кћер деспота Лазара, и који је (иже и) *дао илити предао цару Смедерево;* а цар је по истом љетопису примио Смедерево јуна 20., год. 1459. [Упор. Стојановић Љ., Стари српски родослови и летописи, 1927, 744, стр. 246].

У кратком хрватском љетопису од фра Ивана Томашића, изданом у IX. књизи Аркива за повјесницу југославенску, пише на стр. 17: „Anno Domini 1459. rex Thomas Bosne obtinuit castrum Zmidereuo a Thurcis in pasce et ibidem dedit Turcis". Или је текст испорчен, или Томашић није разумио оно, што је у старијем рукопису нашао забиљежено, јер год. 1459. није краљ Томаш од Турака примио град Смедерево, већ син његов Стјепан, и не од Турака већ од Угара, односно од угарске посаде. А шта значи оно *„in pasce"?* Ако није хтио рећи in *pace*, може бити да је фра Иван мислио на пасху (ускрс), јер и краљ Томаш, јављајући миланском херцегу под 1. маја 1459., да му се син Стјепан оженио кћерју негда деспота Лазара и примио српско господство, вели: „Stephanus filius noster carissimus in octava Pasche Domini accepit in uxorem filiam prefati quondam Despoti Lazari et totum ejus dominium in Hungaria et Rascia, quod Turci nondum occupaverant, obtinuit, Despotusque factus est per Ser. Principem Dominum regem Hungariae, concordi voluntate omnium Rascianorum etc". Но главно је то, да и хрватски љетописац каже, да је босански краљ Смедерево „dedit Turcis".

У кратким турским љетописима, које је Ханс Левенклав у њемачком и латинском пријеводу са својим коментарима истих љетописа издао год. 1595., пише на стр. 26.: „Nach dem ist er (Sultan Muchemet) vor *Semendre* gezogen. Der König aus

*

Bossna hat ime Semendre willig auffgegeben (sponte sua Semendriae deditionem fecit) im Jar 863. (Ch. 1459.).“

Дакле и по српском и хрватском и по турском љетопису *предао је Смедерево* цару турском Мехмед-хану потоњи босански краљ, а тада деспот српски по милости краља Матије, год. 1459.

Али не само хришћански и турски љетописци већ и други сувременици кажу то исто и још нешто горе. Папа Пије, одговарајући *[574]* посланику свом кардиналу Sancti Angeli под 30. јуна 1459. године, вели: „de amissione Szenderő (Смедерево) et *perfidia* Regis Bosne, atque de progressu Turcorum summam moestitiam cepimus“. А како је тек краљ Матија морао успламтити гњевом на краљевића и краља босанскога, кад му је стигао глас, да је краљевић, ком је краљ Матија предао град Смедеревски, да га чува и брани од Турака, Турцима град издајнички предао?[9]

[9] [О паду Смедерева упор. Thallóczy L., Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter, 1914, 95—108].

XX

Бановање Твртка бана (1353.—1377.)[1]

Стјепан II. Котромановић, бан босански, спремајући се у сватове *[225]* кћери својој Јелисавети у Угарску — тако пише Мавро Орбини на стр. 355. и 356. — разболе се и умре *1357. године* и би сахрањен у цркви манастира мале браће „ch' è San Nicolo di *Milescevo in Bosna*, il quale egli in vita sua haveva fatto" — и како Стјепан не остави сина за собом, то постане бан синовац његов Твртко „giovane di venti due anni." А сувремени Мавру Орбину аналиста дубровачки Јаков Лукаревић пише о том на стр. 61. и 62: „Stefano Cotromanno Bano di Bosna.... ricuperò la patria, congiunse in matrimonio la figliuola con Lodovico Rè d' Ungaria, e morì nel.... Tvartko suo nepote per parte di Vuladislao suo fratello, huomo di grande esperienza, e più dependente dal proprio senso, che non era stato il suo zio". Лукаревић, који је знао за историју Мавра Орбина, сумњао се ваљда о Орбиновој години смрти бана Стјепана, те је оставио празно мјесто и није назначио годину смрти тога бана, и тако налазимо, да су сви, који су што писали о босанским бановима, почињући од Дифрена-Диканжа па све до Мајкова, прихватили и узели год. 1357. као годину смрти бана Стјепана и ступања на банску столицу бана Твртка; сви, осим старога Феслера, који не помињући извора просто написа [III, стр. 331.—2.], да се краљ угарски Лудовик I. оженио босанском Јелисаветом и да је босански бан Стјепан умр'о у половини 1353. године.

Године 1840. издани су у Биограду „Српски Споменици" и међу њима под бројем 57. (стр. 72.) повеља босанскога бана

[1] *[Гласник Земаљског музеја у Босни и Херцеговини,* VI, 1894, 225—240. Немачки изашло с натписом „Die Regierung des Banus Tvrtko (1353—1377)" у *Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina*, IV, 1896, 324—335].

Твртка, којом је он потврдио све повеље, законе и писанија, која је имао Дубровник с његовим стрицем баном Стјепаном. Повеља ја та писана у Дубровнику дне 1. јуна 1367. године, а то је, као што вели бан Твртко „нашемꙋ господьствꙋ ·ДІ· лѣто“ (у Миклошићеву Зборнику на стр. 176). За повељу ту знао је и Славољуб Бошњак (фра Јукић), кад је писао *[226]* „Zemljopis i poviestnica Bosne“ (у Загребу 1851. штампана), па ипак и он пише [стр. 102.], да је бан Стјепан умр'о а Твртко почео бановати год. 1357.

Први је био *Мајков* („Исторія сербскаго языка“, Москва 1857.), који је на основу поменуте листине бана Твртка од 1. јула 1367. тврдио, да је Стјепан умр'о а Твртко почео владати 1353. године [стр. 175.]. Послије Мајкова је покојни Рачки (Bogomili i Patareni, Rad, књига VIII. од године 1869., стр. 126.) то исто тврдио, позивајући се на ту повељу у којој се вели, да је година 1367. „нашему господству четрнаесто љето,“ дакле 1367 — 14 = 1353.

Но откуд је покојни Рачки сазнао, да се бан Стјепан, који се по том рачуну преставио године 1353., преставио баш *дне 28. септембра* те године? Рачки написавши на поменутом мјесту горе у тексту: Стјепан бан „престави се... дне 28. рујна 1353.“, примијетио је доље у примједби под 3.: „Што се у дубр. љетопису (код: Макушева, „Изслѣдованія объ историческихъ памятникахъ и бытописателяхъ Дубровника“, стр. 323.) пише „1355. „Mori il Rè (bano)di Bosnia a 18. settembre“ бит ће 1355. погрјешка мјесто 1353., т. ј. 5 мј. 3, тим више, што се у љетопису од године 1351. прелази одмах на ону годину“. Но ја мислим, да не ће бити тако, већ мало друкчије; ја наиме мислим, да се податак тај ни тога Штулићева ни других сличних дубровачких љетописа, у којима се помиње *Stefano re di Bosna* и не тиче босанскога бана Стјепана или Стипана, већ српскога цара Шћепана (в. у југославенским: „Spomenicima [Monumenta], одјел Scriptores I., Annales Ragusini Anonymi item Nicolai de Ragnina“, стр. 40: „1355. Fu morto Re Stiepan de Bosna adì 18. decembre“; и шта је на оно: „18. settembre“ Сторанових анала примјетио Н. Нодило).

Ја не знам дакле, на што се или на кога се наслонио покојни Рачки, кад је написао, да се Стјепан бан преставио *28. септембра* 1353. године, те не знајући то и не могући

питати покојника, молим госп. Вјекослава Клаића, свеучилишнога професора у Загребу, који је усвојио тврдњу Рачкову у својој Повиести Босне (стр. 140. и 141.) и још понешто од свога придодао, да нам он каже о чему виси 28. септембар као дан смрти бана Стјепана, па да нам узгредице љубежљиво и то каже, откуд он зна, да је сам Стјепан бан био у Будиму, када му је кћи постала краљица? Кад Мавро Орбини изрјеком каже, да се бан Стјепан тек спремао да пође у Угарску кћери у сватове, кад је наишао на њ страшни час смрти, и кад други, као н. пр. пољски Длугош (Longinus), који је записао, да се Лудовик краљ угарски, нећак (nepos) Казимиру, пољском краљу, оженио Јелисаветом, кћерју Стјепана, *[227]* краља (sic) босанскога дне 20. јуна (1353.) не спомиње, да је у тим сватовима био отац невјестин [Ed. 1711., стр. 1097.].

Ја дакле мислим, да за сада можемо са хрватским љетописцем Шимуном Климентовићем рећи само: „1353. tada umri stipan ban". [Arhiv, IV, стр. 33.]

Стјепан је умр'о год. 1353. и баном босанским постане Твртко, синовац његов, а син *Владислава*, млађег брата Стјепанова и *Јелене*, кћери клишкога кнеза Ђурђа III. Шубића.

Владислав се оженио Јеленом — пише Иван Кукуљевић у „Zringrad i njegovi gospodari", Загреб 1883., на стр. 26., *дне 17. коловоза 1338.* — и према томе се Твртко могао родити тек године 1339.

Но да ли стоји то, да се босански кнез Владислав с кнегињом Јеленом у граду Клису оженио баш *17. августа* 1338. године? Кажу на основу свједоџбе (Lucio Giovanni, Memorie di Traù, стр. 234.), да је Владислава с Јеленом вјенчао у Клису главом трогирски бискуп Лампредије, но на истом мјесту каже се и то, да је исти тај Лампредије, бискуп трогирски, наредбом својом од *15. коловоза 1338.* под казном изопћења забранио био Трогираном опћити с босанском војском, која је имала онијех дана онуда пролазити (види: Rad, књ. VII. стр. 179; Klaić, Poviest Bosne, стр. 92., примј. 36. и стр. 121). Ако ово стоји, онда не може стојати она тврдња Кукуљевићева у погледу дана, којега је обављено вјенчање Владислављево са Јеленом и онда је вјенчање то било или у *почетку* год. 1338. или у другој половини год. 1337. Но било ово или оно, свакако није истина то, да је

Твртку *било 22 године*, кад је иза стрица свога ступио на банску столицу, као што је први написао Мавро Орбини [стр. 356.], а по њему сви други. Твртку дакле тада, т. ј. год. 1353., није било, није могло бити више од петнаест година од рођења. И кад је исти Твртко, први босански краљ Твртко, дне 23. марта 1391. склопио очи за навијек, није му било више од 53 године од рођења, а не као што исти Мавро Орбини на стр. 361. пише: „...essendo Tvartco *già consumato da molti anni*, passò à miglior vita nel 1391“.

Но ми смо тек код године 1353. и из те године не имамо никаквог споменика или спомена о господству бана Твртка, а из године 1354. само један, а то је лист, који писа Дражеслав, дијак банов, од порођења божијег 1354. љето и који овако почиње: „**Вь име ѡтьца и сина и светога д8ха, аминь. Вь ѡно врѣме, кьда приде госпоѣ бана мати сь Ўгрь и своимь синомь с кнеземь с Вькомь, и кьда би станькь на Милѣхь вьсе земле Босне, и дольнихь краи и Загориѣ и Хльмске земле, присегла е госпоѣ бана мати и не синь господинь бань Тврьтко (с) д8манадесете добрѣхь Бошнань кнез8 Влатк8 Вькославић8.**“ Лист тај од године 1354. и други од год. 1357. приопћио је Густав Венцел у „Történelmi Tár“, за год. 1879. [Wenzel G., Szláv törteneti emlékek és a magyar történelem] *[228]* I. свеска, стр. 14. и 16.[2] По листу том би станак или збор господе од све Босне и Дôњих Крајева и Загорја и Хумске Земље на мјесту „Мили“ или „Миље“ званом и то тада, када се вратила с Угара мати бана Твртка са својим млађим сином, с кнезом Вуком (који се називао и Вукић), а не и с Твртком баном, јер бан Твртко није био ни пошао са својом мајком „на Угре“, па није могао ни „прити с Угара“,[3] као што пише госп. Клаић на стр. 142.

А што се тиче мјеста, на ком је био станак господе босанске и од Дôњих Крајева и Загорја и Хумске Земље, на ком су станку или збору господском банова мати и бан Твртко са дванаест властелина или добрих Бошњана присегли кнезу Влатку Вукославићу, то мислим, да оно „**на Милѣхь**“ није друго што, већ онај манастир Милешево с

[2] [Последњи пут их је издао Л. Талоци у: Thallóczy L., Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter, 1914, 23 и и.].

[3] То „**поити на Ўгре**“ и доћи „**с Ўгарь**“ в. у листу херцега Хрвоја од 2. травња 1412. (Пуцић, I., 176).

црквом св. Николе, који помиње Мавро Орбини, који је манастир — као што каже Орбини — сам бан Стјепан био за живота саградио и у ком је сахрањен био. Рачки пише [Rad VIII. стр. 126.] „Maleševo“, а Јукић [Милешево, Милошевац], (стр. 41., 102., 105.) помиње, да Орбиново Милешево бијаше на ријеци Босни (на *десној* обали Босне, вели фра Мијо Батинић у „Djelovanje Franjevaca “, I., 59.) уградачкој нахији (данашњем градачком котару), данас звани Милешевац. О. Филип из Очевље у „Epitome vetustatum Bosnensis Provinciae, Ancona 1776.“, вели на стр. 66: „Primus Conventus fuit *Mili*, seu in Millossevo, aedificatus a Bosnensi Bano Stephano, in quo et sepultus est“; па и Батинић помиње на стр. 151. кустода кустодије милешевске = S. Nicolai de Mili.

„Станак на Милѣхь“ био је дакле — као што ја мислим — станак у самостану или код самостана оног, који је бан Стјепан био саградио и у цркви којег је самостана тијело његово сахрањено, те може бити, да је био станак тај на том мјесту у задужбини његовој о годишњим задушницима или о годишњем помену истога бана“.[4]

О Загорју и о Хуму ниже, кад буде ријеч о Хуму; овдје ћу само напоменути, да је Хум већ год. 1354., дакле још за жива цара Шћепана, био у власти босанскога бана, јер да није био у власти босанскога бана, како би могао бан са својом мајком и са дванаест добрих Бошњана присизати на мoћима и на светом еванђељу Влатку Вукославићу, „да му нијесу вољни учинити ниједнога худога, докле га неогледала Босна, Дôњи Краји и Загорје и *Хумска Земља*“.

Године 1354. повео је Лудовик, угарски краљ, са својим братом Стефаном, војводом (dux) хрватским, војску на цара Шћепана и упао је с војском у српску земљу. То је могло бити у јулу-августу поменуте *[229]* године па може бити, да је тада и пошла госпоја Јелена, мати бана Твртка, са својим млађим сином Вукићем „на Угре“ до краља и вратила се отуд у августу или септембру и држала збор босанске господе „на Милѣхь“ у септембру мјесецу. Тако се морамо домишљати, кад дијак банов Дражеслав није у поменутом листу назначио мјесец и дан, којега је писан лист тај.

У фебруару 1355. нашао се бан Твртко у Ђакову, у садашњој Славонији, код столне цркве бискупа босанскога,

[4] [Упор. Ћоровић В., Краљ Твртко I Котроманић, 1925, 3].

и ту је дне 13. фебруара потврдио, да су Дубровчани Климе Држић и Бисте Бунић код стрица његова, покојнога бана Стјепана држали тргове у Неретви и у Остружници и да су све подмирили, те да му нијесу ничим дужни остали (в. Српске академије „Споменик", XI., 31.—2). О том је писао бан Твртко кнезу дубровачком Николају Барбаригу и т. д. писмо ћирилским словима (litera sclavonesca) и издао латинску исправу (instrumentum), написану руком Варнаве Томова, клирика босанског и јавног биљежника. Писмо бана Твртка издао је Пуцић у Срп. спом., II, 23., а исправу на латинском језику приопћио је др. К. Јиречек. У инштрументу том назива се Твртко: „dei gratia Banus Bossinae" и каже се, да је исправа та написана „in presentia reverendi in Christo patris domini fratris Peregrini, ecclesie Bosnensis episcopi, *spiritualis patris nostri* et religiosi viri fratris Francisci de Florentia vicarii Bosnensis", и часне господе: Николе, препозита, и чатца (lectoris) Петра поменуте цркве, као и племенитих људи: кнеза Вукослава Нахојевића и кнеза Мастана Бубанића, Стјеноја Хрватинића и Стјепоша сина Стјепана Дружића, наших (банових) властелина, и напокон у присуству маћистра Николе Михајловића, жупана de *Bresna* и Клечина, жупана ђаковачког (de Dyacov) „officialium et servitorum eiusdem domini episcopi". [Споменик, XI, стр. 32.].

Шта је бан Твртко године 1355. још радио наћи ћеш изложено у Клаићевој Повиести Босне на стр. 143.—145; но што на пошљедњој страни госп. Клаић даље вели: да је угарски краљ Лудовик год. *1356.* присилио бана Твртка, те му се морао сасвим покорити и склопити уговор уз веома тегotне услове" — то ја потписати не могу.

За уговор тај и те тешке услове дознајемо из писма Гала, бежинскога арцiђакона, писанога из Будима свом дијецезану, бискупу загребачком Стјепану, које је писмо без назначене године приопћио Иван Кукуљевић у „Arkivu za povest. jugosl.", књ. II., 35., и примјетио, да је писмо то писано око *године 1360.* То исто писмо помиње и Пешти Фриђеш у Az eltünt régi vármegyék, Будимпешта 1880., II., 441. и 445; он вели, да је писмо то писано *године 1370.* Но покојни Рачки ставио је [Rad, II, стр. 87.] то Галово писмо у годину 1356., „јер нас на њу *[230]* упућује сав садржај његов, именито *a)* вели се, да је загребачки бискуп Стјепан, на кога је писмо

управљено, одређен за посланика к папи; а Стјепан је био мало кашње сбиља пошô у Авињон, како то свједочи писмо Иноценциа VI. од 11. коловоза 1356. (Theiner, Monum. Hung., I., 24); затием *б)* говори се ондје об освојењу у Истри по сину бана Микца; што се судара с год. 1356., које је вођен рат проти Млечаном".

Ну на то имам примјетити ово: Писмо је управљено на Reverendo in Christo patri, domino Stephano dei et *apostolica gratia Episcopo* Zagrabyensi, — и писано је то писмо у „Bude, in festo sancti Alexii confessoris", дакле дне *17. јула;* но краљ Лудовик назива у писму свом од 4. јуна 1356. године посланика свога и пуномоћника, *Стјепана*, препозитом будимске цркве и својим капеланом (Fejér Codex, IX., св. 2., стр. 473.) и папа Иноцент VI. у писму свом од *11. аугуста* 1356., управљеном на краља Лудовика, назива истога Стјепана „Dilectum *filium* Stephanum, *Electum* Zagrabiensem nuntium tuum", дочим у истом писму бискупа пактског Петра [„Petrum episcopum Pactensem"] части са „Venerabilem *fratrem* nostrum" (Theiner, Mon. Hung., II., 24).

Стјепан дакле није цијеле године 1356. био потврђен — и он је тек у фебруару 1357. био потврђен од стране папе Иноцентија VI. за бискупа загребачког, те се тек од тога времена могао називати — et apostolica gratia episcopus zagrabiensis.[5]

Даље приопћује у писму том арцiђакон бежински свом бискупу Стјепану: „preterea idem dominus Rex sicut decreverat vos in curiam Avinionis destinare voluerit, tamen quia in litteris papalibus domino Regi directis expresse habebatur, quod dominus Paulus, episcopus *Kurchiensis* (Gurcensis) in legationibus apostolicis proxime foret venturus, ideo prestolatur adventus Episcopi prenotati". И то није могло бити писано године 1356. дне 17. јула, кад се зна из многих других писама, да се тај Стјепан „electus" у то доба налазио у Авињону; и кад се даље зна, да је бискуп кршки (Gurcensis) као папин легат долазио у Угарску год. 1357., а не 1356. год. (види у: Theiner, II, стр. 28., 29., 31., 41).

Но главно је и пресудно то, што се у писму, писаном 17. јула, помињу „илијинске врућине и да краљ Лудовик на-

[5] [Упор. Smičiklas T., Codex diplomaticus, XII, 1914, 375, 377 и 381].

мјерава са госпођом краљицом поћи према Зволену (Zolyum) и тамо се задржавати, док не прођу љетње врућине". То се није могло писати из Будима љети год. 1356., јер љето је те године провео краљ Лудовик на ратишту у Италији, а не у Угарској.

Могао би још што приговорити против године 1356. али не ћу, јер држим, да је и речено већ довољно да се сваки увјери, да писмо арциђакона Гала није писано 1356., а још мање 1360. или 1370., већ баш управо год. 1357. *[231]*

У том писму, писаном из Будима 17. јула 1357., јавља поменути арциђакон бежински свом бискупу, да су се господин краљ и Твртко бан сложили, поравнали и угодили тако, да бан уступи краљу сву земљу хумску („totam terram Holmi") са свим градовима у Хуму, као баштину од оца и прћију младе краљице Јелисавете, кћери бана Стјепана, а краљ да потврди Твртка и брата његовога у банству босанском и усорском („banatum Boznensem et Wzure"); да се даље обвезао бан Твртко, да ће не само вјерно вршити све клетвеничке дужности према господару своме, краљу угарском, већ да ће све патарене и јеретике изагнати из земље.

Главно је, што се у том писму каже то, да је *бан Твртко морао уступити краљу Лудовику Хум или сву Хумску Земљу.* О том уступу хумске земље од стране бана Твртка краљу угарском Лудовику пише и Мавро Орбини [стр. 356.], али мало друкчије, и ја ћу питање: да ли је бан Твртко године 1357. уступио угарском краљу *цијелу Хумску Земљу са свим градовима у њој*, или само један дио те Хумске Земље, расправити у засебном излету (екскурсу), који ће се овој расправи приложити, а овдје ћу само казати, *да бан Твртко поменутом приликом није уступио краљу Лудовику цијелога Хума, већ само онај дио од Хума, који се простире од ријеке Неретве према Цетини ријеци.*

Твртко, млађахни босански бан, покорио се дакле год. 1357. силном угарском краљу Лудовику и обвезао се као клетвеник његов на вјерност и клетвеничку службу. И био му је вјеран клетвеник год. 1358., те краљ Лудовик у заштитној својој повељи, изданој Дубровчанима — кад му се они поклонише и подложише и угодише с њим — под 27. маја 1358., тамо, гдје помиње *српскога* владаоца и бана *босанскога*, назива првога просто rex Rascie, а другога својим клетве-

ником „bano Boznensi *fideli nostro*" (види: Gelcich, Diplomat. ragusanum, стр. 5).

Год. 1359. ратовао је угарски краљ Лудовик с царем српским Урошем у српској земљи, и чим се угарски краљ повукао с војском својом из српске земље, напао је великаш цара српског, Војислав Војновић, на земље Дубровчана, нових подложника краља угарскога, и стао је плијенити и пустошити и свакојака им зла чинити, говорећи, да то чини по заповиjести свога господара — и он се стао називати „кнез хумски" и пријетити Дубровчанима, да ће им отети рт стонски (puntam Stagni), који је сијело кнезова хумских и по том њему припада.

У својој невољи и великој стисци тражише Дубровчани те и слиједеће год. 1360. заштите, одбране и освете и у краља Лудовика, свога новог заштитника, и у бана хрватског и далматинског, *и у бана босанскога, Твртка*, којега пошљедњега називљу у писму, управљеном *[232]* краљу: „*de vestro regali mandato* bano Bossine", а у писму на бана кажу, да се обраћају на њ „tamquam domino, *vicem domini nostri regis in partibus istis gerenti*" [Ibidem, стр. 12]. — дакле као намјеснику краљеву у земљи босанској.

У повељи својој од 11. августа 1366. год., изданој под Прозором у Рами [Fermendžin E., Acta Bosnae, Monumenta spect. hist. Slav. merid., XXIII, стр. 34. и Starine, XXI, стр. 82.], каже бан Твртко, да је: створио милост своју господску своме вијерноме слузи, војводи *Вукцу Хрватинићу*, за његову вијерну службу у оно вријеме, *када се подвиже на ме угарски краљ Лудовик* и приходи у Плеву под Сокол; и онда ми војвода Вукац вијерно послужи и за његову вијерну службу дах град у Плеви, именом Сокол, са свом Плевом од међе до међе за племенито њему и његову пошљедњему у веке Амин, без свакога господскога дохотка.

Из те повеље бана Твртка од 11. аугуста 1366. године дознајемо дакле, да се *прије* год. 1366. подигао био краљ угарски Лудовик на бана Твртка, и да је с војском опсјео Твртков град Сокол, у жупи Плеви, но да није могао освојити града, јер је град бранио и одбранио војвода Вукац Хрватинић, отац војводе и херцега спљетскога, славнога Хрвоја Вукчића-Хрватинића.

У повељи се тој каже само, да бан награђује војводу свога Вукца за вијерну службу његову у *оно вријеме,* када

се подвиже краљ угарски Лудовик на њ — али се из те повеље не дознаје година и у години вријеме, које је и кад је био тај напад од стране краља угарскога на бана Твртка, и које је године опсједао краљ угарски град Сокол у Плеви или Пливи. Но што се не може дознати из повеље Твртковe, то се може дознати из латинских угарских листина, а наиме:

а) из листине угарскога краља Лудовика, издане „In plyna in obsidione (castri Zokol terre Boznensi, sabbato proximo post) octauas festi beatorum Petri et Pauli apostolorum, anno domini M° CCC° LX^{mo} tercio“, дакле издане *дне 8. јула 1363.*, и из друге листине, издане на истом мјесту, исте године и мјесеца и дана истога (в.: Hazai Oklevéltár 1234.—1536., Будимпешта 1879., стр. 269. и 270). Оно „in plyna“ очевидна је погрјешка мјесто „in plyva“ (у Пливи);

б) из писма истога краља Лудовика, писанога дне 10. јула 1363. „in castris prope Zakol“ (в.: Ljubić, Listine, Mon. spect. hist. Slav. merid., IV. стр. 57);

в) исти краљ Лудовик поменуо је рат тај у Босни не један пут у познатој напомени од год. 1364. и познијих година (в.: Fejér Codex, IX, свез. 3., стр. 395., 397., 411.—415. и другдје), гдје се каже: „ubi in regno nostro Bozniae innumerabilis multitudo *[233]* Haereticorum et Patarenorum pullulasset in errorem fidei orthodoxae, ad exstirpandum quoque de ipso regno nostro eosdem ex una parte *nos personaliter instaurato valido exercitu, proficiscebamur* ex altera vero parte Venerabilem in Christo Patrem dominum Nicholaum Archiepiscopum Strigoniensem, nostrum Cancellarium . . . . et virum Magnificum dominum Nicolaum Palatinum cum ceteris Prelatis, Baronibus et regni Proceribus in *Uzuram* destinaremus . . . .“

Љети дакле *године 1363.* пошао је био краљ Лудовик главом с једном војском у Босну на бана Твртка и кушао је, да освоји град Сокол у Пливи, а у исто доба отправио је другу војску с Николом, арцибискупом острогонским, и Николом Контом, палатином, с многим прелатима, баронима и великашима угарским у *Усору*, — но нити је ова војска у Усори што оправила, нити је краљ Лудовик освојио поменути Сокол град у Пливи.

Краљ *Лудовик* каже, да је повео војску у Босну да тамо искорјени јеретике — патарене, који су се били јако умно-

жили у Босни, а бан *Тврђко* вели, да се краљ угарски био подигао *на њега* — и тако не знамо правога узрока овом нападу угарскога краља Лудовика.

О години војевања и рата тога у Босни види Прајеву: Historia regum Hungariae, дио II, 105., опаска *a*, и Алфонса Хубера: Ludwig I. von Ungarn und die ung. Vasallenländer, [Aus dem Archiv für österreichische Geschichte (LXVI. Bd., I. Hälfte) ...separat abgedruckt] Беч 1884., стр. 21.—23.

Нијесу дакле Угри војевали у Босни и у Усори *године 1360.*, као што је госп. Вјекослав Клаић мислио (Poviest Bosne, стр. 147.), већ *године 1363.*, и није краљ Лудовик пошао с војском, да успостави бана Твртка, као што је госп. Клаић даље мислио, већ је пао с војском под град Сокол у Пливи, да заузме град тај и с њим жупу Пливу отме од Твртка бана, као што је до те године већ био освојио и анектирао својој краљевини *Завршје* (хљеванску [ливањску] жупу и Гламочко поље и Дувањско поље), које је претходник Твртков, бан Стјепан II. Котроманић држао у својој власти.

Године 1364. дне 7. септембра примила је млетачка република бана Твртка, брата му Вука и матер њихову, кнегињу Јелену, за своје грађане, и дужд млетачки назива у свом листу од преднапоменутог дана босанскога бана свијетлим и велеможним господином „dei gratia banum totius Bosniae“, [Listine, IV, стр. 74.], но сам бан Твртко, одговарајући дне 29. марта 1366. дужду млетачком на друго неко луждево писмо, пише се: „Tvertco dei *et domini nostri Ludovici regis gratia*, bannus Bosne“, и јадајући се напомиње у писму свом, како је *властела његова*, која је већ од прије била невјерна Богу, па се напокон и њему изневјерила и збацила са банске столице и посве га с мајком његовом изагнала, но *[234]* сад је по милосрђу божјему и по милости славнога господина Лудовика, краља угарскога, „justitia nostra et *fidelitate* requirente“, опет у неколико повраћен у своје господство „licet non in toto“ [Listine, IV, стр. 84].

Ко је на челу био тој бунтовној властели босанској?

Рачки пише (Rad, књ. II., 87.), да је незадовољником на челу стала властела: *Санко, Клешић* и *Дабиша*, па да се њима придружио и млађи брат Твртков, кнез Вук или Вукић.

О бунама, које је властела дизала против младога бана Твртка и његове матере прича понешто подробније Мавро

Орбини на стр. 356. до 358. Он вели, да се први одметнуо и устао против Твртка бана и његове матере Павао *Кулишић* (то је госп. Рачкога *Клешић),* који је и сам био од племена Котроманова, но да је зло прошао. По Орбину било је то прије поменутог уступа Хума краљу Лудовику, дакле прије године 1357.

Није много времена послије тога и послије поменутог уступа Хума и потврде Твртка бана у босанској бановини прошло, побунише се — пише Орбини — против бана три брата: Владислав, Пурћа и Вук, синови неког Дабише, дакле *три Дабишића*, који су држали велики дио земље у Подрињу у Босни и у Усори, и *Санко Младеновић* из Загорја, који је држао крај у Хумској Земљи од Приморја до Невесиња и Коњица са свима Власима у том крају, и *Дабиша*, наравни син Нинослава, брата Стјепана бана и Владислава оца Твртка, који је господарио у Неретви. — Они прогласе *Вукића*, млађег брата Твртка, својим господарем, а матер банову, кнегињу Јелену, отправе из земље, да чами и самује у Неретви.

Кад се то збивало у Босни, налазио се бан Твртко у Угарској, и он чувши за ту побуну и преврат у земљи, потече и долети у Усору, гдје скупивши нешто војске, пође на брата Вукића, који, немајући довољно снаге за отпор, побјегне у Угарску. Твртко ухвати *Владислава* и *Вука* Дабишиће и првоме даде извадити очи, а другога и многе присталице њихове баци у тамницу; трећи пак брат, Пурћа, измакне у Угарску.

За тим пође Твртко против Дабише, свога братучеда, и истјера га из његове државине, па стане расипати и пустошити државу Санкову у Хуму, који, не могући му се одупријети и бојећи се, да му не падне у руке, побјегне у Дубровник.

Твртко се упути с војском на Дубровник, а Санко умакне из Дубровника и склони се код жупана Николе Алтоманића. Бана Твртка позову Дубровчани у свој град, гдје би с великим славњем примљен и чашћен десет дана. То је било год. 1368.

Кад се Твртко врати у *[235]* Босну, Санко се остави пријатељевања с Николом, жупаном, и измири се са својим господарем, баном Твртком.

Тако прича Мавро Орбини на стр. 357. и 358.

Но исти Орбини пише на стр. 194: „Et *del 1359.* fuggì à Rausa *Dabiscia* fratello di Tvartco Rè di Bosna con molti Baroni Bosnensi e li Rausei gl' impetrarono poi la gratia ap-

presso il fratello". Које је дакле године устао Дабиша, братучед Твртков, против бана Твртка: да ли године 1359., као што пише Орбини на стр. 194., или 1368., као што исти пише на стр. 358., или пак 1366., као што Рачки вели на поменутом мјесту?

У Дубровнику се знало, памтило и помињало, да се кнез Дабиша, братучед Твртка бана, и по смрти Твртковој († 1391.) краљ босански, негда пред својим старијим братом, баном Твртком, склонио био у Дубровник (у напутку даном посланицима, одређеним да пођу пред краља у Угарску од стране дубровачког кнеза и његова малога вијећа, каже се: „Et che zo sia vero e *Dabissa* che poi fo re di Bossina cum *Sencho* e molti altri scampo in Ragusa et re (?) Tvrtcho cum tutta Bossina li vene in driedo in la terra etc". (Gelcich, Diplom. ragusanum, стр. 152); али у тим познијим поменима, којима се може бити Орбини и служио, није била записана година, које се кнез Дабиша склонио био у Дубровник, те је Орбини онако од ока ставио на стр. 194. год. 1359. — Иначе се кнез Дабиша за бановања и краљевања у списима и листинама нигдје не спомиње, осим у двије три листине или привилеђије краља Твртка од године 1390., у којима међу свједоцима на првом мјесту споменут је „Comes Dabissa" (види Кукуљевића зборник: Jura Regni Croatiae итд., дио I., 495).

За *Санка* (Senco), каже Орбини на стр. 357., да је био син *Младена* из Загорја и Дифрен је из тога већ извео, да је Санко био син Младена II. Шубића, босанскога бана до год. 1322. (види: Dufresne, Illyr. vet. et. nov., стр. 82. и 120.). Али тај исти Орбини каже на стр. 282. за истога Санка, да је син *Милтјена*, и он је збиља био син жупана *Милтјена Драживојевића*, о ком види расправу госп. К. Јиречека у IV. годишту овога „Гласника" [стр. 283. и д.]. Како је Орбини био непажљив, могао је лако на стр. 358. мјесто *Милтјен* написати Младен; али је још непажљивији био у писању личних имена Јаков Лукаревић, који на стр. 62. пише, да је Санко био „figliulo di *Milutin*, conte di Nevesigne".

А што се самога Санка и његовог одметништва од бана Твртка тиче, то сад послије архивалних истраживања мало час поменутог К. Јиречека знамо, да се *казнац Санко одметнуо од бана Твртка и придружио жупану Николи Алтоманићу у новембру 1367.* (види расправу *[236]* његову о цару

Урошу и краљу Вукашину у Часопису чешкога музеја за год. 1886., стр. 255. и 256.). *Санко казнац* није дакле учествовао у оној побуни босанске властеле, која је сметнула у почетку год. 1366. Твртка с банске столице и прогласила млађег брата Твртковог, кнеза Вукића, баном, коју побуну Твртко помиње у свом писму, управљеном дужду млетачкоме под 29. марта 1366. У поменутој већ горе повељи Твртка бана од 11. аугуста 1366. године, помиње се *казнац Санко*[6] *с браћијом* међу властелом, вијерном и оданом Тврткy бану. Могло би се на пошљетку узети, да се Санко два пута одметао од бана Тврткa: прво у почетку год. 1366., приставши уз кнеза Вукића, па се наскоро измирио с Твртком, и послије опет у новембру године 1367., кад се придружио жупану Николи Алтоманићу, одметнику српскога цара Уроша и непријатељу босанскога бана Тврткa; али то би била гола претпоставa, без икаквога наслона у познатим до данас повијесничким изворима. А да је и Санко, одметнувши се од Тврткa и приставши уз жупана Николу, морао испред силе банове бјежати и тражити склоништа у Дубровнику, „мјесту слободном" за српске и босанксе бјегунце, то су стари Дубровчани добро знали и паметовали и напомињавали то славној и велеможној господи босанској, као н. пр. кнезу Павлу Радиновићу у писму од 22. октобра 1405. (Пуцић, I., стр. 69.), којим дају му вјеру и увјеравају га, да може доћи у Дубровник с главами, с људими и с имањем на онојзи вјери и слободштини, коју смо увијек уздржали господи — босанској — и *казнацу Санку с браћиом, дјецом и породицом и с људми.* — На наваљивање и свјетовање од стране дубровачких поклисара, Санко послије одустане од жупана Николе и измири се с баном Твртком. — Казнац Санко, пише К. Јиречек на п. мј., био је жив још у јулу 1370., мртав се спомиње први пут у новембру 1372. године. Санко је отац славних Санковића: жупана Бјељака и војводе Радића.

А она горе споменута три брата *Дабишића:* Владислава, Ђурђу и Вука помиње осим Мавре Орбина и Лукаревић на

[6] К. Јиречек примијетио је у расправи: „Властела хумска на натпису у Величанима" („Гласник музеја", IV. година), [стр. 284.], да се *Санко* још 13. маја год. *1367.* спомиње као *жупан,* али већ 6. јула исте године зове се *казнац,* што је било свакако више. Но већ у повељи Твртковој од 11. августа *1366.* назива се Санко *„казнац"*.

стр. 62. овако: „Vuladislau Prika, Vuk Dabisciuovich", мјесто Владислав, Пурћа и Вук Дабишићи. Но има некога помена о њима и у листинама, а наиме у већ спомињаном листу бана Твртка од год. 1354., којим је кнезу Влатку Вукославићу, братучеду Гргура Павловића из Гламоча, који се Гргур био стао одметати од млађанога бана Твртка, дана вјера и — *кнеза [237] Владислава Дабишића с братом*, и даље у напутку кнеза дубровачкога и његовог малог вијећа, даном Припцу Утолчићу под 4. фебруаром 1366. као одређеном у Босну поклисару, гдје се каже, да о послу, ради којега се шаље у Босну „ad dominum banum Tvertchum, Volchichum suum fratrem et comitissam ipsorum matrem", говори нарочито *са Санком и са Дабишићима*, у које се највише уздају („loqui debeas cum Sencho et cum Dabissich et omnibus aliis baronibus... dicendo specialiter Semcho et *illis* Dabissich, quia eis pre ceteris baronibus Bosne habemus spem et fiduciam specialem". Gelcich, Diplomat. ragus., стр. 43.—44).

Из тога списа од 4. фебруара 1366. види се, да се у почетку год. 1366. у Дубровнику још није знало за размирицу између бана Твртка и његовог млађег брата Вукића, и да су тада и Санко и браћа Дабишићи још били уз бана и угледни на банову двору, кад Дубровчани особито на њих упућују свога поклисара, посланога у Босну на двор бана Твртка поради ослобођења неких трговаца дубровачких, поробљених и задржаних у Босни. У дубровачкој кроници Жуња Растића из прошлог вијека, коју је недавно издала на свијет југославенска академија у Загребу (Monumenta, књ. XXV, Scriptores II, Chronica Ragusina Junii Resti, digesit Speratus Nodilo, Zagrabiae 1893.), каже се на страни 147. под год. 1366., да је поменути поклисар нашао Твртка у рату са неким бунтовницима: „tra i quali erano li più principali *Dabiscia*, suo cugino, ed il conte *Sanco*, che, avendo occupato alcuni paesi, no li prestavano ubbidienza. Ma non potendo questi resister alla potenza del re (sic) si ritirarono a Ragusa". Растић не спомиње *Дабишиће* и не спомиње брата Твртковa Вукића, а спомиње жупана *Санка*, премда се Санко, као што је већ речено, тек на крају год. 1367. био одметнуо од бана Твртка, а ја мислим, да је почетком године 1366. кнез *Вукић* устао на брата-бана Твртка и да су уз Вукића пристала она три брата *Дабишића*.

*

Бан Твртко издајући дне 11. августа 1366. под Прозором у Рами повељу за Вукца Хрватинића, не спомиње ни брата свога Вука, ни матере своје Јелене, а из те околности мислим да се може извести, да је међу браћом наступио раздор и размирица. Дубровчани су у одговору свом од 10. фебруара 1415. напомињали краљу Твртку Твртковићу: а добро може чути (знати) Ваша Великост, када родитељ Ваш, господин краљ Твртко *тјераше браша свога Вукића* и утече у наше мјесто, и за њим тјерајућ дође у наше мјесто Ваш родитељ, и би поштено примљен као господин и срдачни пријатељ, јер ово је мјесто слободно *и кућа од постања Котроманића* (Пуцић, I., стр. 126). А Твртко бан (а не краљ) каже сам у повељи својој, изданој Дубровчанима у самоме *[238]* Дубровнику дне 1. јуна 1367. (Mikl., Mon. serb., стр. 176): придосмо *у нашу кућу,* у град Дубровник, и потврдисмо вијере с нашом браћом и с пријатељи и с властелима дубровачкима. С. Љубић (Ogledalo, стр. 229.) и Клаић (Poviest Bosne, стр. 150.) мислили су, да је бан Твртко *„имао у Дубровнику своју кућу“*, или да се он, дошавши са пратњом својом у Дубровник, „настанио у својој кући“. Но оним у повељи: „придосмо у нашу кућу“ није хтио рећи бан, да је он имао, те се настанио у својој кући, већ да је дошао у Дубровник *као у своју кућу* „јер је Дубровник кућа од постања Котроманића“.

Бан Твртко свладавши устанак, млађим братом покренут, тјерао је и пошао је у потјеру с војском за њим, и кад брат утече у Дубровник и кад је дотјерао до града Дубровника, би од Дубровчана позван да дође с пратњом својом у град, — а то је било на крају мјесеца маја *1367.*, а не 1368. као што вели Мавро Орбини [стр. 358].

Брат Твртков, Вукић, потуцао се послије више година по свијету, али године 1374. већ се био измирио са старијим братом и живио је с њим у миру и љубави, као што ћемо ниже видјети.

А да ли су она три брата *Дабишића* онако прошла, како то Мавро Орбини прича, то — немајући о том боље свједоџбе — не могу ништа казати ван то једно, да Лукаревић на 62. страни својих анала, поменувши братучеда Твртковa *Дабишу, Павла Клушића* (Kluschic — то је Орбинов Кулишић, а Рачков Клешић) *Владислава, Пурћу* и *Вука Дабишића* и *Санка Милтјеновића,* каже за све: „si ritirarono in Rausa.

Ove subito fu ordinata loro la provigione del vivere, e procurando i Magistrati (властела дубровачка) alla Corte di Tvartko *furono fatti repatriare*". Поменућу још, да се на једној признаници, изданој у Дубровнику дне 18. новембра 1369., између свједокâ при исплати помињу: *Твртко и Стјепан, синови Владислава Дабишића,* који су тада ваљда живјели у Дубровнику (види: Српске академије Спом., XI., стр. 101).

Ипак се мора признати, да је тај босански бан Твртко, кога смо пратили, колико се могло и како се умјело, од год. 1353.—1377., морао бити момак и ваљан дјетић или „молодецъ", па и мајка његова, кнегиња Јелена, од племена брибирских Шубића, да је морала бити паметна женска глава, и да су око себе имали добре и мудре савјетнике, јер да није било тога, како би се млађани бан Твртко могао не само одржати на банској столици и свладати све своје противнике и домаће одметнике, већ и раширити своју бановину и створити краљевину. Сјео је он на бански стô, кад му не бијаше више од петнаест година од рођења. И од године 1354.—1369. ко се све није дизао, устајао на њ и бунио и узбуњивао властелу босанску против њега — па и *[239]* сам силни угарски краљ Лудовик пошао је једном с војском на њ — па ипак се бан Твртко одржао!

А суврамени бану Твртку српски цар Урош, који се родио год. 1337., и који је полазио деветнаесту годину кад је наслиједио пријестô оца свога, силнога цара Шћепана (почетком год. 1356.) — како је он прошао, и куд се послије год. 1366. морао потуцати? — А и он је имао живу мајку, па се и његова мајка звала Јелена — царица Јелена. Но даље сравњивање и овај жалостивни тон, далеко би нас одвео од предмета нашег.

О ратовању бана Твртка против жупана Николе Алтоманића и како је на пошљетку (год. 1374.) свладан и расут силовити тај жупан, не могу ништа боље и више што рећи од онога, што је већ о том речено и написано, те с тога ћу одмах прећи на повељу бана Твртка од 8. децембра 1374. Та повеља Твртковa, писана на латинском језику, уврштена је у потврдницу папе Гргура IX. од 31. октобра 1375. и прио̂пћена је од фра Евсевија Ферменцина у XXIII. свеску: Monum. spect. hist. Slav. merid., Acta Bosnae potissimum ecclesiastica, Zagrabiae 1892., стр. 40. и д.

Повељу ту издао је бан Твртко „in villa seu loco *Elye*", или као што у тексту пише Zenthilie, дакле у Илијинцима или у мјесту по цркви или капели св. пророку Илији посвећеној названом на празник зачећа блажене дјеве Марије, дакле 8. децемба 1374., а поменути папа римски потврдио је ту повељу и односно даровање баново бискупу Петру дне 31. октобра 1375., а не као што је издавач ставио год. 1374., дакле исте године и истога дана, којег је дана исти папа, а на молбу истога босанскога бискупа Петра, потврдио и ону велику даровницу угарскога краља Беле IV. од године 1244., издану у Тајнера: Monum. Slav. merid., I., 296.

Из повеље те дознајемо прво, да се бан Твртко, који се пише „dei gratia banus Bozпensis", међутим измирио с млађим својим братом Вуком или Вукићем (кога бан ту назива Стјепаном, како се и сам Вукић од године 1369. стао писати и називати), јер дарује неко земљиште поменутом бискупу Петру у договору и споразумно „cum Stephano fratre *juniore bano*" [стр. 40.] и са мајком, преведром госпођом Јеленом, и са властелима.

Из те повеље од год. 1374. дознајемо даље и то, да се око тога времена или те године бан Твртко оженио, и да га је вјенчао поменути бискуп Петар, те баш поводом своје женидбе и вјенчања тога и дарује он бискупу том неку своју земљу.

Знало се, да се Твртко оженио Доротејом, кћерју Срацимира, бугарскога кнеза у Видину, који се називао царем — imperator Strach- *[240]* merius, и који је тада био клетвеник краља угарскога Лудовика, али се није знало, које се управ године Твртко оженио њом, и да ли као бан или кад се већ био закраљио, а сада из те повеље, у којој се помињу „solempnitates nostrarum nuptiarum in possessione dicte ecclesie, quae vulgariter Zenthilie nuncupatur, ymo vero apud eandem sedem solempniter celebrate extiterunt", можемо знати, да се Твртко оженио као бан и то год. 1374.

О кнегињици бугарској Доротеји, невјести бана Твртка и потоњој првој краљици босанској, пише Мавро Орбини на стр. 358 и и.: „Prese per moglie (Tvartco), *innanzi che assunse il nome regio*, Dorotea, figliuola di Strascimir Imperadore di Vidino, *che stava con la Regina di Ungaria, et era sua damigella.* Il che egli fece à petitione del Rè Lodovico, il quale insieme con la madre haveva cura di lei, et l' amava molto, perche era

giovane molto virtuosa". То каже Орбини у повијести Босне, а у повијести бугарској, гдје прича, како је краљ Лудовик ухваћенога при освојењу Видина (год. 1365.) и са собом одведенога и у једном граду бискупа загребачкога као сужња држанога цара Срацимира пустио и повратио му господство у области видинској (око год. 1369.—1370.), пошто је Срацимир присегао вјерност и покорност краљу Лудовику, пише на стр. 471: „et per ogni buon rispetto ritenne (краљ Лудовик) appò di se quasi per statichi due sue figluole, delle quali una frà breve morì; et l'altra, chiamata Dorothea maritò a Tvartco all'hora Bano di Bosna, che (come dicemmo) poi prese titolo etiandio *del Rè di Rassia.*"

Твртко се крунисао и назвао се Стјепан краљ Србљем, Босни и Приморју год. 1377., но о том и о краљевању његову не ћу сада и не знам да ли ћу икада писати.[7]

[7] [Упор. Динић М. J., О крунисању Твртка I за краља, Глас, CXLVII, 1932, 133—145].

XXI

Три додатка к расправи „Бановање Твртка бана (1353.—1377".)[1]

А) О уступу хумске земље од стране босанскога бана Твртка угарском краљу Лудовику год. 1357.

У поменутој расправи поменуо сам писмо Гала, бежинског арци- *[611]* ђакона, писано из Будима дне 17. јула 1357., у ком јавља свом дијецезану, бискупу загребачком Стефану, за поравнање и нагоду, учињену између краља Лудовика и босанскога бана Твртка, по којој је исти бан имао уступити угарском краљу цио Хум, илити сву земљу хумску *(„totam terram Holmi")* са свим градовима у њој, као баштину и прћију младе краљице Јелисавете од оца јој бана Стјепана, стрица Твртковa. Поменуо сам надаље, да о уступу том пише и Мавро Орбини и обећао сам да ћу питање: „да ли је бан Твртко том приликом уступио угарском краљу цијелу хумску земљу са свијем градовима у њој, или само један дио те хумске земље" расправити у засебном излету, тврдећи унапријед, да бан Твртко год. 1357. није уступио краљу Лудовику васцијели Хум, већ само онај дио хумске земље, који се простире од ријеке Неретве прама ријеци Цетини. Покушаћу да ту тврдњу оправдам.

Како је стајала и под ким је била хумска земља у XIII. и у првој четврти XIV. вијека, не ћу питати и расправљати овдје, но ћу казати само то, да је хумска земља од године 1325. била под босанским баном Стјепаном II. Котроманићем,

---

[1] *[Гласник Земаљског музеја у Босни и Херцеговини,* VI, 1894, 611—620. Немачки изашло с натписом „Drei Excurse zur vorstehenden Abhandlung" у *Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina,* IV, 1896, 335—342].

који се од год. 1326. називао и био господин илити кнез *(comes)* у хумској земљи, премда се и српски краљ Стефан (Душан) још и год. 1345. писао и *rex — Chulmie.*

Исти краљ српски, назвавши се царем и хотјевши се осветити бану Стјепану због тога, што је заузео хумску земљу и што су *[612]* Босанци често испадали из Хума, те робили и плијенили по Требињу, Конавлима, Рудинама и Гацком, које су земље припадале српској држави, повео је год. 1350. силну војску на бана Стјепана, прегазио и поплијенио Босну и послао један дио војске да пљачка до Дувна и, ако је вјеровати Орбину, чак до ријеке Крке у Далмацији, те заузевши — као што пише исти писац на стр. 265. — у Хуму градове: Имоту и Нови *(„il Castello d' Imota, e Noui")* вратио се преко Дубровника у своју државу.

Обично се пише, да је цар Стефан год. 1350. повратио Хум и држао исти у својој власти све до своје смрти († 1355). Али како да се у том ослониш на Мавра Орбинија, кад исти на два друга мјеста (стр. 351. и 393.) пише, да је бан Стјепан држао Хум до своје смрти († 1353.) и за њим бан Твртко?

Но била допала или недопала хумска земља на кратко вријеме под господство цара Стефана, свакако је она год. 1354. опет била у заједници с Босном и под босанским баном, по свједочанству онога писменога споменика од те године, који је у расправи о бановању Твртковом поменут.

Господством над хумском земљом није се науживао бан Твртко, јер је по свједочанству бежинског арциђакона Гала морао уступити Хум угарском краљу Лудовику већ год. 1357.

Арциђакон Гал јавља у писму свом од те године, каково је *поравнање учињено између краља Лудовика и бана Тврткa*, и да је по том поравнању имао бан Твртко уступити краљу угарском *цијелу хумску земљу.* Но да ли је извршено све, што се приликом том уговорило, то је друго питање, које се на основу писма Галова од *17. јула* 1357. ријешити не може.

За писмо Галово зна се тек од године 1852., које је приопћено у Кукуљевићевом Аркиву. Но писци, који су писали у XVII. и XVIII. и у првој половини овога нашега вијека, као н. пр. Дифрен, Гебхарди, Шимек, Пејачевић, Енгел и Јукић, знали су такођер за изнуђени уступ Хума угарском краљу Лудовику. Свим тим писцима је извор историја Мавра Орби-

нија, који о том прича на стр. 356. те историје. Ту помиње Мавро Орбини, како је млади бан Твртко свладао и жива ухватио Павла Кулишића, који се био одметнуо од њега и и прогласио баном. Чувши то угарски краљ Лудовик — продужује Орбини — позове Твртка у Угарску, који кад дође, би од краља и краљице, своје братучеде, и од угарске господе лијепо примљен и угошћен. Али кад се хтио бан опростити с краљем и са својима кући поћи, би од краља Лудовика задржан: „Lodovico lo ritenne contro la sua espet- *[613]* tatione; facendo gli intendere, che non lo voleva lasciar' andare sin tanto; *che non gli restituiua il Contado di Chelmo,* che diceva essere patrimonio della sua moglie Elisabetta. Tvartco adunque per liberare sè, e quei Signori, ch' erano venuti in sua compagnia da Bosna, *conuenne co'l Rè di darli in Chelmo il mercato di Narente, e tutto quel tratto di paese, che è frà il fiume di Narente, et quell' altro di Zetina, con li Castelli d' Imota, e Noui.* Il che havendo essequito, il Rè lo lasciò andare in Bosna". Још морам напоменути, да према оном мјесту, гдје се помињу мјеста у Хуму, стоји на страни: *„Luoghi di chelmo, dati à gli Ungari da Tuartco"*.

И сад те питам: Како ти разумијеш то мјесто у историји Мавра Орбинија, и шта ту управо каже Орбини у погледу Хума? Или не — не казуј ништа, већ дозволи, да ја теби кажем, како ја разумијем то мјесто, и да ти по том кажем, како су разумјели то мјесто сви поменути писци од Дифрена до Јукића и шта они кажу о том, па ти послије суди и пресуди: Ко има право, они или ја?

Ја мислим, да на поменутом мјесту Орбини каже, да је краљ Лудовик најприје захтијевао од бана Твртка, да му уступи цијелу кнежевину хумску као баштину своје жене Јелисавете, а послије је попустио краљ Лудовик и задовољио се с тим, да му се у хумској земљи уступи трг дријевски — Дријева, *mercatum Narenti* — и онај дио хумске земље, који се стере између Неретве и Цетине с градовима: Имота и Нови. Ово су они исти градови, које је по Орбину заузео био год. 1350. цар Стефан и у њима оставио био појаке посаде, а старо Захумље, језгро хумске земље, а то је онај дио, што лежи на лијевој страни ријеке Неретве те допире до Дубровника, Требиња, Рудина и Гацког — да и даље остане под баном босанским.

Ја тако разумијем то мјесто у Орбиновој историји, а ево како је схватио и тумачио то мјесто Дифрен (и по њему сви остали поменути писци): „At cùm is (banus Tvartcus) abitionem pararet, Ludovicus Chelmensem comitatum, quem Elizabethae uxoris jure ad se pertinere contendebat ab eo repetiit, nec abire permisit, quin sibi redderetur, *quod ille tandem peregit, acceptâ permutationis vice Naronâ, cum agro qui inter ejusdem nominis fluvium et Zetinam interjacet, et castellis Imotâ et Novo*" [стр. 329].

По таковом схваћању и разумијевању уступио би бан Твртко краљу Лудовику хумску кнежевину, али је у замјену за то добио Нарону са земљом, која лежи између Неретве и Цетине и с градовима: Имота и Нови. Орбини је знао шта је то *„mercatum Narenti"*, шта је Хум и које су границе Хуму, а Дифрен све то није знао, те не знајућу то, могао је и написати онако сметено, што нема никаквог смисла. Дифрен је дакле наопако разумио оно мјесто у Орбиновој *[614]* историји, гдје се каже, да је бан Твртко уступио краљу Лудовику мјесто цијелога Хума само један дио и то онај дио хумске земље, који у старо вријеме није ни припадао Хуму већ је доцније, кад је нестало неретванске кнежевине (Паганије), придружен Хуму, а стере се од Неретве на десној страни до Цетине, у ком су дијелу била Дријева илити трг дријевски и градови: Имота и Нови.

У листинама и другим списима има помена и трагова о господству угарском у хумској земљи на десној страни ријеке Неретве, а нема нигдје трага ни каквог помена о угарском господству за жива краља Лудовика I. у хумској земљи на лијевој страни исте ријеке.

У поменутом дијелу хумске земље вршио је господство у име свога краља бан хрватски и далматински, који се у листу од год. 1358. (Ljubić: Listine, IV, 6.) назива и „господин хумској земљи" — *„dominusque terre Halme"*.

Бан Твртко морао је уступити краљу угарском, као што Орбини вели, понајприје *дријевски трг (forum* или *mercatum Narenti)* илити „Дријева", доцније „стара Дријева" звана, на мјесту данашње Габеле у Херцеговини, што је то по свој прилици захтјевала млада краљица Јелисавета, која је знала, да је отац њен, бан Стјепан, од трга тога Дубровчаном под закуп даванога, брао лијепу хасну. А да је збиља трг тај послије год. 1357. био у држању и у власти угарској, то се

види из списâ дубровачког архива, из којих дознајемо, да су Дубровчани не један пут кушали, да исти трг од хрватскога бана добију под закуп, нудећи му у име закупнине до 2500 дуката. (Види: Gelcich, Diplomat. ragusanum стр. 26. и 31; ср.: Rad, VII., стр. 197).

Дне 10. октобра 1364. упутило је дубровачко вијеће свога посланика, да се жали краљу Лудовику због штета, које им непрестано чине Омишани и људи *de Desna* (Gelcich, o. c., стр. 696), а Десна је, као што вели К. Јиречек [Die Handelsstrassen und Bergwerke], на стр. 79: „Desna (nördlich vom Fort Opus), 1361.—1385. Sitz eines Comes oder Castellans".

Из дубровачких списа види се и то, да је још и године 1378., кад се Твртко већ писао: Краљ Србљем, и Босни и Поморју и т. д., заповиједао у *Имоском* граду Угрин *Embrich* (Emerico) *Conte d' Imotta*, ком је господар био бан хрватски (Gelcich, o. c., стр. 76; ср.: Rad, VII, 204. и 205; Luccari, стр. 65).

А што исти Лукаревић на истој страни вели, да је Твртко саградио град Брштаник године 1373. „per guardia di Sliuno, Staradrieva et di Xaba (Žaba)", то је у години погријешио он, јер Твртко није саградио град тај године *1373.* већ године 1383., кад краља Лудовика већ није било међу живима (в. споменуте Јиречекове расправе, стр. 79). *[615].*

За други онај град у хумској земљи по имену „Нови", који је Твртко уступио краљу Лудовику, нијесам нашао потврде у листинама, али је сасвим вјеројатно, да је и у том граду, као год и у граду Имотском, стајао угарски гарнизон, који је чувао Дријева. Тај град Нови у хумској земљи, то је онај град истога имена, који се помиње у листини од 12. августа 1434. (Miklosich, Mon. Serb., стр. 378.) и у писму дубровачке опћине од 1453. (Gelcich, o. c., стр. 528.), гдје се разликује „castello de Novi in *Chelmo*" од „Novi in Dračevica", данашњи Херцег-Нови; и о ком хумском граду види помене у споменутом Јиречековом дјелу на поменутој 79-ој страни: „Cruseuaç et Noui in Lucha" то јест: Нови био је град у истој хумској жупи „Лука" званој, у којој су била и Дријева на десној страни Неретве.

Пошто је дакле бан Твртко године 1357. уступио краљу Лудовику само половину хумске земље, а другу и надаље задржао у својој власти, то се могао он и у повељи својој од 11. августа 1366. писати „и хльмьски (хумски) господинь"

[Starine, XXI, 1889, 82];[2] и као хумски господин могао је и године 1375. и још прије те године искати од Дубровчана свој „доходак стонски".

У поменутом дијелу Хума, који је бан Твртко морао уступити краљу Лудовику, помиње се под год. 1378. *Стефан Прибиловић војвода хумски* (в. Gelcich, о. с., стр. 699). Под истим господством угарским боравио је у том дијелу Хума и кнез Радивој Богавчић, брат Мрдеше а отац Ђурђа и Вукића *Радивојевића*, од којих су потекли *Ђурђевићи*, а од њих *Влатковићи хумски*, које помиње Клаић, Poviest Bosne, на стр. 115., и о којима је добру расправу написао госп. Љ. Ковачевић у X-ој књизи Годишњице стр. 199—214. [Упор Гласник Зем. музеја за 1906, стр. 426].

Б. Завршје, Загорје и Подриње.

У Атласу за хрватску повјестницу (Загреб 1888.) пише В. Клаић на страни 12: („Стјепан, бан босански год.) 1325. отме Србом *Хумску земљу* с Приморјем од Дубровника до Неретве, Хрватом пако одузме *Крајину* међу Цетином и Неретвом и три жупе: *Дувно, Ливно и Дламоч*. Крајину придружи Хуму, а од оних трију жупа створи засебну област, која се прозове Западне стране или Завршје... Тако раширену бановину босанску наслиеди године 1353 синовац његов Стјепан Твртко I."

„Завршје" као крај у држави бана босанскога помиње се само у спису, састављеном и написаном 23. октобра 1332., о уговору између бана босанскога и његове властеле с једне и посланика дубровачких *[616]* с друге стране. Даничић пишући „Рјечник из српских књижевних старина" није знао, гдје је тај крај у држави босанскога бана Стјепана Котроманића, но наскоро за тим тражили су тај крај скоро у исто доба три знаменита писца: Константин Јиречек, Стојан Новаковић и покојни Рачки,

Први је у дјелу „Die Handelsstrassen итд.", Праг 1879., на стр. 25. примијетио само у 76. опасци: „Ob Završje 1332. (Mon. Serb. 101) mit Zachlьmije (Захумље или Хум) identisch

[2] [Ст. Станојевић мисли да је ова повеља погрешно датирана од издавача. Он је ставља у год. 1363, како у повељи у датуму стоји; али поред датума се помиње и тринаеста година Твртковa владања. Упор. Глас, XCII, 1913, 124—125].

ist, ist nicht sicher"; а Новаковић (Српске области X. и XII. века, Београд 1879.) рече на страни 97: „Ја бих то Завршје тражио у *Хлевну и Гламочу* (као пределима).... Кад се из Босне гледа, Завршје предео иза врха и врховина — не може бити никоји други, него хлевански и гламочки". — Рачки (Rad, књига LVI., 72.) пише: „Гламоч и Дувно ... су половицом X. виека спадали под Хрватску, те се имаду по свој прилици разумиевати под заједничким географијским именом Заврьшие т. ј. за Врхом или Врховином".

Иза Новаковића и Рачкога остало је Клаићу, да сабере резултате испита Новаковићева и Рачкога, а он је то учинио у „Повиести Босне" (Загреб 1882.) и у поменутом Атласу од год. 1888.

Завршје помиње се само, као што је речено, у поменутом спису од године 1332., те се може питати, да ли је Твртко бан године 1353. наслиједио с босанском бановином и то Завршје. То се питање може ставити тим прије, што се Завршје не спомиње у листу бана Твртка од године 1354., у ком се помиње станак „на Милѣхь вьсе земле Босне и Дольнихь краи и Загориѣ и Хльмьске земле". [Thallóczy L., Studien..., 1914, 23].

Загорје помиње Мавро Орбини (стр. 357: „Senco figliuolo di Mladien (recte Milten), che fù di *Zagorie*, e teneua tutto il paese di Chelmo". итд. — и стр. 392: „Stefano bano di Bosna ..fatto l' essercito, lo diuise in due parti una diede al Voieuoda Reposnan Purchich, e lo mandò ad occupare *Sagorie, e Nevesigne*", за тим Лукаревић на страни 47: „Stefano Cotroman Bano di Bosna... mandò Krep posnan Purich Giupano *di Zagorie, e di Nevesigne*, Voeuoda di Blagai".

Ово се Загорје подудара с онијем, које спомиње К. Јиречек у поменутој расправи на страни 83., опасци 290. То се име у осталом до данас сачувало за ознаку предјела око Калиновика у правцу к Невесињу.

Пристајем дакле уз Клаића и кажем с њим, да је Твртко бан с Босном и Хумом од свога стрица, бана Стјепана, год. 1353. наслиједио и Завршје, то јест: Дувањско, Ливањско и Гламочко поље, али одмах морам придодати и то, да је Твртко изгубио та три поља или те три жупе с Дувном, Ливном и Гламочем у оно исто вријеме, кад *[617]* је половицу хумске земље краљу угарском Лудовику уступити морао (год. 1357.), и да је за жива краља Лудовика и у тим жупама господарио његов хрватски и далматински бан из Задра на мору.

А да се о том угарском господству како у хумској земљи, тако и у ливанској жупи и након педесет година у Угарској знало, паметовало и разбирало, види се из оне основе закона за бољу обрану земље угарске и земаља, које су припадале или које по праву имаду да припадају краљевству и круни угарској, коју је основу краљ Жигмунд год. 1422.—1423. саставио и земаљској господи на вијећање и расправу предложио. (Види: Kovacich, Supplem. ad vestigia comitior. I., 412.)

„Scit enim bene D. Nicolaus de Gara Palatinus, — напомиње краљ Жигмунд — et quam plures alii, quod Terae et Provinciae, ut sunt, *Jalomfeöld*, *Hlevnaa* (campus Clevnae), *Berzezchel et aliae*, quae nunc (anno 1433.) occupatae tenentur per regem Bosniae et Bosnenses, ipsi praedicto Domino regi Ludovico tenebantur, et possidebantur per Banum Regni Croatiae".

Оно Jalomfeöld је погрјешно написано мјесто Halomfeld (хумска земља), како су Мађари називали Хум. Зна се шта је и гдје је та хумска земља и Хљевно; а оно „Berzezchel" — ако није Бистрица или град бистрички у том пољу — не знам шта је и гдје је. Ту се дакле каже, да је краљ Лудовик држао у својој власти хумску земљу, хљеванско поље и друге сусједне области и да је у тим земљама именом његовим господарио хрватски бан — и да то добро зна и палатин Никола de Gara (син Лудовиковог палатина истога имена, који је и сам неколико година био бан у Далмацији и Хрватској на крају XIV. и почетком XV. вијека, док није постао палатин) и многи други.

„Scit etiam idem Palatinus, et quam plures alii, — наставља се даље — qualiter Castra Greben et alia Castra ibi circumquaque existentia cum suis pertinentiis *tempore dicti quondam D. regis Ludovici* tenta fuerint per Hungaros."

Краљ Лудовик управио је био под 14. марта 1357. писмо: „...fidelibus suis Gregorio et Ladislao, filiis Pauli filii Horvatim ac Gregorio filio Stephanch nobilibus *de Greben* et *de Dlamuch* (Гламоч)", (Mon. Hung. historica, Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis, VI, 1353—1357, 1891, 546.) А шта је писао и на што је позивао краљ Лудовик поменуту у писму босанску властелу дознаћеш, ако погледаш у Клаићевој Повиести Босне стр. 145. и 146. — „*Castra Greben, et alia Castra ibi circumquaque existentia*", које краљ Жигмунд помиње, биће

онај град Гребен (има два града истога имена), који се и у *[618]* другим познијим списима помињу уз градове: Јајце, Језеро, Глаж (Theiner, Mon. Hung., II., 410.), или уз Јајце, Језеро, Звечај и Левач (Engel, I., 156 и и.), или уз Левач, Звечај и Бочац (в.: Arkiv V., 129. у дијарију Марина Сануда), и за који Гребен (Gereben, Greben) Marius Niger, Geograph. Coment., књига IV., стр. 91. каже, да са Бочцем и Звечајем лежи на лијевој страни ријеке Врбаса.

Ако дакле castrum Greben није био други који Гребен недалеко од Гламоча, ком данас нема трага, онда се овдје он мене и не тиче, јер ме се не тиче онај крај босанске државе, који се звао „Дôњи крај" (Alföld), већ само хумска земља и Завршје.

Рекао сам, да је угарски краљ Лудовик од год. 1357. до своје смрти држао дио хумске земље и Завршје, а и Мавро Орбини јасно каже, да је Твртко тек послије смрти краља Лудовика, користећи се смутњама, које су настале у Угарској и Хрватској, заузео Хум: *„Occupò tutto il Condato di Chelmo insino al fiume Zetina; e prese i castelli, che v'era ruinando il mercato di Narenle* (Дријева), *ch' era presso à Norino, città antichissima di quel contorno, e edificò un castello al fiume, di Narente, in luogo molto opportuno, e lo chiamò Barsctanik"* (Брштаник) стр. 359. Клаић на поменутом мјесту вели, да је бан Твртко око г. *1375.* заузео велики дио старе рашке земље међу горњом Дрином и Увцем, и да је од тога створио засебну област, по имену *„Подриње."*

Но бан Твртко већ се у повељи својој од 11. августа 1366. године назива господин „и Подринию" (Starine XXI., 82.), кад није могао ни мислити да заузима српске (рашке) земље и да од њих ствара засебну област „Подриње" звану.

Под „Подрињем" у титули босанских краљева не мора се мислити, и није се мислило, на оно горње Подриње, већ се уопће мислио предио *„fluvio Drina adjacens"*, и то предио на Дрини у средњем и дôњем току — којег је предјела и бан Твртко године 1366. био господин, те се и могао писати „господин Подрињу".

А оно што је бан Твртко око год. 1375. заузео од српских или рашких земаља, био је темељ и повод, да се краљ Твртко назове „краљ Србљем" у ћирилским и „Rex Rassie" у латински писаним листинама. На једном печату краља Твртка пише само: *„S(igillum) Regis Rassie Stepano Tvertchonis"*,

Прама томе мислим ја, да бан Твртко око године 1375. није створио од заузетих рашких земаља засебну област, и да је назвао област ту „Подриње", као што пише Клаић и по Клаићу многи други, па и у најновије вријеме Karl Went von Rőmő у Oesterreichisch-Ungarische Revue, [Aus dem südöstlichen Theile des Occupationsgebietes] 16. књига, 4. и 5. свезак, стр. 247. и д. *[619]*

В. О дијаку бана Твртка од године 1354. до 1367. године и о вјери, коју је исповиједао бан Твртко.

Лист бана Твртка од год. 1354. и други лист његов од год. 1357., која је оба листа нашао и издао Густав Венцел у Történelmi tár, за год. 1879., I. свезак, за јануар-март, стр. 14.—23; за тим повељу Твртковy од 11. аугуста 1366. (приопћену у Starine, књ. 21. [стр. 81.—82.] и повељу његову од 1367. (Mikl., Mon. Serb., стр. 176.) писао је један исти дијак, по имену *Дражеслав*, родом — као што сам каже у пошљедњој повељи — *Бојић*.

Све те четири листине почињу једнако са „**Вь име wтьца и сина и светога дѹха аминь**", а тако почињу од Кулина бана скоро све листине босанских банова и хумских кнезова и жупана, и листине дубровачке опћине, писане нашим језиком.[3]

И као што су Бошњаци већ од Кулина бана бројали године по начину западне римске цркве, од *рождаства Христова*, а не од *створења свијета*, како су чинили српски краљеви, цареви, кнежеви, деспоти и уопће српска господа, држећи се у том начину источне грчке цркве, тако је и дијак Дражеслав рачунао године од порођења Христова и у двије пошљедње повеље назначио је и годину господства свога господара, као што се назначивало у листинама угарских краљева и других западних владалаца. Тако се каже у повељи од 11. августа 1366., да је то 13-то, а у оној од 1. јула 1367., да је 14-то љето господства бана Твртка.[4]

Покојни Рачки мислио је (Rad, VIII., 127.), да је бан Твртко „слиедио... вјеру свога отца (кнеза Владислава) т. ј.

[3] [Упор. Станојевић С., Студије о српској дипломатици, Глас, 90, 1912, 86–94 и Глас, 106, 1923, 67—68].

[4] [Упор. Гласник Земаљског музеја у Босни и Херцеговини, XVIII, 1906, 416 (Л. Талоци)].

источну цркву, те да је ова несамо у Босни подупирана била државном влашћу, него си тием нов углед и уплив стече".

Но већ прије Рачког мислили су тако и Фарлати и Гебхарди (Guthrie & Gray, Allg. Weltgeschichte XV. књига, III. дио, стр. 745.) и по Гебхардију Шимек (Geschichte des Königreichs Bosnien, стр. 86).

Но да је бан Твртко збиља био источне вјере, за што се дијак његов Дражеслав у датирању листина и повеља не држи начина грчко-источне већ онога римско-западне цркве? И да бан Твртко већ у почетку свога бановања није био католик, би ли он у исправи својој од 13. фебруара 1355. (Срп. краљ. академије Споменик XI., 32.) написао: „in presentia reuerendi in Christo patris domini fratris Peregrini, ecclesie Bosnensis episcopi, *spiritualis patris nostri* et religiosi viri fratris Francisci de Florentia vicarii Bosnensis" и т. д.; и би ли он у Трстивници двору своме саградио био цркву св. Гргура и рекао у повељи својој *[620]* од 11. августа 1366.: „Азь рабь божи и светога Гръгѹра а зовомь господинь бань Тврьтко", би ли брак његов са Доротејом, бугарском принцесом, године 1374. благословио „venerabilis in Christo pater et dominus, dominus Petrus, sancta Dei et apostolice sedis gratia episcopus eccesie Boznensis," као што сам Твртко каже у својој повељи од те године. [Fermendžin E., Acta Bosnae, стр. 41.].

А што гдјекоји из тога, што се Твртко по свједочанству Орбиновом[5] дао крунисати за краља Србљем и Босни и т. д. у српском манастиру Милешеву од тамошњег српског митрополита, изводе, да је Твртко припадао источној цркви, то је већ Славољуб Бошњак у књизи: Zemljopis i Poviestnica Bosne, Zagreb 1851., на стр. 108. добро примјетио, да се то само из тога чина извести не може.

Ја дакле држим, да је Твртко крштен и од своје мајке Јелене Шубићеве васпитан у вјери католичкој и да је и као бан и као краљ остао католик све до своје смрти. Но да ли је он био добар и ревњив католик? — то је друго и такво питање, које се мене не тиче.

[5] Стр. 358.: „(Tuartco) fù nel 1376. incoronato dal Metropolitano del Monasterio di Milesceuo, e dalli suoi monaci nella Chiesa di detto luogo: e si fece chiamar Stefano Mirce."

XXII

Оборкапетан Станиша[1]

Када се, где се и како се скончао оборкапетан Станиша Марковић — Млатишума?

Тек у почетку ове године дознао сам да је Миленко Вукићевић *[264]* прошле, 1900., године пустио у свет књижицу: „Из српске историје. Личности и догађаји" и да је међу тима личностима и поменути у натпису Станиша Марковић — Млатишума.

Како сам се и сам већ поодавно интересовао за тога „Турком страшнога на крајини" оборкапетана Станишу, те бележио помене о њему у штампаним књигама на једном листу, и све мислећи да ћу кад тад моћи саставити један приложак о њему — нисам мировао докле год нисам добротом једнога новога пријатеља из Београда добио поменуту Вукићевићеву књижицу, само да видим, шта се у тој најновијој историји каже — не за Кочу Капетана и не за Хаџи Рувима, већ само за оборкапетана Станишу Млатишуму.

Исти нови пријатељ мој у Београду известио ме је после неколико дана, на крају месеца фебруара о. г., да је о тој Вукићевићевој *[265]* књизи писао г. Панта Срећковић у неком вечерњем листићу прошле године, но не зна, да ли у августу или јулу месецу. „Све ми се чини, додао је пријатељ, да је и г. Панта ту нешто говорио о смрти *Станише Млатишуме*, но како нико не чува те листиће, тешко их је сада добавити". Но он — тај београдски пријатељ мој — ипак је у тражењу успео, и ако баш и није могао добавити број 172. „Вечерњих Новости" од 24. јуна 1900. г. у ком је изашла оцена Вукићевићеве књиге од г. Панте Срећковића — послао ми је верни препис те оцене.

---

[1] *[Коло* , I, 1901, 261–267].

*

Но већ прије тога и чим је добри тај пријатељ поменуо, да г. Панта у оцени својој говори и о смрти Станише Млатишуме, знао сам да ће у том „збитију" играти важну улогу нека игла — и нисам се преварио. Знам „густ" Пантин те сам у напред знао, да ће бити помена о некој игли.

Миленко Вукићевић написао је, дакле, поменуту горе књигу, а г. Панта Срећковић написао је критику на ту књигу или боље рећи оцену у поменутим новинама, но мене се не тиче нити та Вукићевићева књига у целини нити васцела оцена књиге те, већ ме се тиче цигло само то што у књизи Вукићевићевој нема, или друкчије, што Вукићевић није знао, а што г. Панта зна. А шта је то, то ће нам казати сам г. Панта, који у оцени вели: „О Млатишуми, који је сазидао манастир Драчу, Миленко не зна како је свршио свој живот". И напоменувши то, одмах наставља даље г. Панта овако: „Ја сам се учио — то говори г. Панта — ја сам се, вели, учио у Драчи, и имам додати ово: Манастир Драча није изнова зидан. Он је био пре тога времена сазидан у розојевачком потоку, па су Турци били порушили, а Млатишума је исто срезано камење пренео на ново место између Рујевице и Богосављевице, па је од старог камена подигао цркву ради народа, јер су онда Латини забрањивали зидати нове православне цркве. Онде, где је била пређашња Драча, и сада се познају темељи и има врло бистра вода и познаје се где је био олтар. За то је Млатишума као Оборкапетан тако брзо и озидао је. У женској цркви узидане су мошти неког свеца, који се зове: Св. Јов. Млатишума је имао лудог сина, а био врло богат, па кад је почео зидати Драчу, на питање шта ће бити с његовим сином, одговорио је: „Ни мудром теци (благо) нити лудом остави". *После измирења Турске и Аустрије, Млатишума је живео у Крагујевцу као неки кнез, али није хтео ићи у Немачку и зато, по народном причању, Немци су провукли отровну иглу кроз јабуку и дали му, те је појео јабуку па од тога отрова умро, јер су од њега зазирали. Он је сарањен или с леве стране манастира Драче или у Крагујевцу на старинском гробљу.*"

Тако оцењивач Вукићевићеве књиге, г. Панта!

Но није тако! *[266]*

Миленко Вукићевић пише на стр. 110. своје књиге: „Кад је (год. 1739.) предат Београд Турцима, онда и Патријарх

Арсеније IV пређе из Београда у Карловце а са њиме Станиша Марковић — Млатишума. (Vaniček Fr., Specialgeschichte der Militärgrenze, Wien, 1875., Band I, 475.—476)."

Г. Панта, оцењујући књигу Вукићевићеву, зацело није превидео место то, али он не обрће главе на то, мислећи: Шта зна млађани Миленко — односно, шта зна онај Шваба, на којега се позвао Миленко? — Ја то боље знам, и знам не од јуче већ још од г. 1865. кад сам састављао свога Синан-пашу, и пишући о Синан-паши уједно писао и о *„бегству Патријарха Арсенија III* и Арсенија IV", и том приликом и ово на стр. 97. и 98. написао: „Како је оставши на дједовском пепелишту народ српски гледао на то утамањавање српске земље *чергашким бјежањем у туђу земљу*, види се из народних прича и пјесама — види се из Гајина казивања (Гласник Друштва Ср. Сл., књ. II) о боју код Гроцке — види се најзад и из народног оцењивања дјела оних јунака, који се несу повели по манитом поступању сва три патријарха и осталих владика, већ су остали у народу и шњиме дијелили срећу и несрећу, о којима народ пјева у пјесмама и спомиње им име. Такав је био Пали-ђак и Млатишума Станиша, који је сазидао манастир Драчу више Крагујевца на окуци између двије планине Рујевице и Богосављевице".

Г. Панта зна, дакле, да Млатишума није прешао с патријархом Арсенијем IV из Београда у Срем, и да баш није хтео ићи у Немачку, већ је после измирења Турске и Аустрије живео мирно и спокојно у Крагујевцу као неки кнез под Турцима, и да само Немци нису зазирали од њега — оборкапетана Млатишуме — не би он тако нагло и на пречац свршио „теченије" живота свога.

Али Панта зна, да су Немци зазирали од Млатишуме — неког кнеза у Крагујевцу под Турцима — и да су услед тога зазора провукли отровну иглу кроз јабуку и дали му те је појео јабуку па од тога отрова умро.

Но није тако! И све то, што г. Панта зна и нама прича, све то није истина! И даље, није истина, да је Станиша Млатишума сахрањен у Крагујевцу на старинском гробљу или с леве стране манастира Драче.

У II-гој свесци Гласника Друштва Срп. Словесности има на стр. 229. приложак покојног професора Исидора Стојановића, у ком он вели, да му је Милош Воденичаревић, рођени

брат Гаје Пантелића или такође Воденичаревића (в. стр. 240.), житељ тополски, казивао у Тополи дне 11. септ. 1847. и ово: „Петаръ (у истории Станиша) Млатишума родіо се у Крагуевцу. Бю е 7 година Господаръ у овой земльи (Србіи): дигао люде и отео се одъ Турака, куповао одъ Немаца џебану и тако се држао; но наипосле га отруе Іованъ Бакићъ трговацъ изъ Банѣ (близу Тополе). Ерь кадъ е трговиномъ ишао у Турску сретне га Паша Нишкіи и склони да отруе *[267]* Господара Петра, па да онъ буде Господаръ: дао му е едну ябуку, крозъ кою е провукао отровну иглу, и рекао подай му кадъ се съ нимъ састанешъ. Іованъ кадъ дође у Крагуевацъ састане се съ Петромъ и на ракиіи расече ону ябуку и даде му мезе (закуску). Петаръ кадъ изе, отруе се; и текъ што се Іованъ измако изъ Крагуевца, а Петаръ умре, и нико незнаде одъ шта." Тако гласи прича Милоша Воденичаревића, и ко сме рећи да г. Панта није знао за ту народну причу и да није он причу ту године 1900. препричао својим начином и дотерао је према захтевима данашњег времена те *Нишког пашу* заменио *Немцима*, који су зазирали од Станише Млатишуме, и ако је он мирно боравио и кнезовао у Крагујевцу — али игла, игла је остављена недарнута.

Но прича је прича — а истина је да се „Станиша Марковичь Оборкапетан" (тако се потписао он у поднеску) преставио године 1741. прије 5. јула у Осеку граду и то у затвору — а било му је тада, као што он сам каже у поменутом поднеску, 77 година од рођења (родио се дакле око 1664. г.).

Страшан Турком на Крајини и славан јунак, оборкапетан Станиша Млатишума, скончао се неславно — и не зна му се гроб.

И то сам дознао из списа у архиви српске митрополије у Карловцима, а те списе преписао је на молбу моју и послао ми г. проф. Милутин Јакшић.

Ако ко и после Миленка Вукићевића успише о Станиши Млатишуми, те би желео да прочита и те списе из Карловачке архиве, ја бих му ове преписе у мене с драге воље уступио.

Него чујем, да је г. Драгољуб Павловић, ванредни професор Велике школе у Београду, написао за „Глас С. К. Академије" две расправе о оном времену кад је Аустрија у првој

половини XVIII века држала Србију, *и да је те расправе радио по списима ратне архиве у Бечу.*

И кад тај рад младог научника угледа света — онда ће одзвонити и мени и г. Панти Срећковићу, и ми се можемо упокојити и прибрати к оцем и праоцем нашим.[2] Једно ћу још само да напоменем г. М. Ђ. Милићевићу и г. Миленку Вукићевићу и будућим родовом, да онај јеромонах хоповски *Спиридон Вујановић* (в. Гласника књ. II, 227.) није живео и преписивао у првој половини XVIII-ог века, већ да се родио г. 1751. у „Сервији“ а преписивао 1807. године ону штампану „Пѣснь ѡ слꙋчайномъ возмꙋщеніи въ Сербіи“ г. 1804.[3]

[2] [Те су расправе изашле с овим натписима: Павловић Д. М., Административна и црквена политика аустриска у Србији (од 1718—1739), Глас, LXII, 1901, 113—197 и Исти, Финансије и привреда за време аустриске владавине у Србији (од 1718—1739), Глас, LXIV, 1901, 1—73.].

[3] [О оборкапетану Станиши упор. нарочито Костић М., Устанак Срба и Арбанаса у Старој Србији против Турака 1737—1739 и сеоба у Угарску, Гласник Скоп. научног друштва, VII—VIII, 1930, 212 и д. и Исти, Бератлијски кнез од Старога Влаха, Атанасије од Рашковић, Гласник Скоп. науч. друштва, XI, 1932, 141 и д. Писац ових расправа има још важне грађе, сабране из аката, о животу и раду оборкапетана Станише; у његовој другој расправи треба исправити на стр. 141 год. тестамента Станишина 1745 у 1741.].

XXIII

О „језику“[1]

Приложак тумачењу српских народних песама

О каквом ће то „језику“ бити говор? — Да ли у опште о језику, *[334]* или о шпањолском или јапанском, или о немуштом језику?

Ни о једном од поменутих језика, већ — о деветом, а наиме о оном „језику“, који се у двема народним песмама помиње, и то у оној Вуковој (III-ћа књига, бечкога издања стр. 557.) број 87.: „Бој Арађана с Комадинцима“, која почиње овако:

„Пије вино Србин Тукелија
У Араду ни крајини граду,
Шњиме пију четири аднађа, —
Тукелија чашу напијао:
„Здрава да сте, четири аднађа!
„Ни у моје, ни у ваше здравље —
„Ни у оног Јосифа ћесара;
„Већ у здравље онога јунака,
„Кој' донесе језик од Калвина
„Од Пишпека и од Комадије
„Од Сомоша шора Луторанског“.

По другој, нешто млађој песми, али опет из друге десетине XVIII века, о Чупи Капетану, о којој је било помена у XX-ој књизи „Годишњици Николе Чупића“ [стр. 246—247]:

„Књигу пише Принцип Евђеније:
„Чедо моје Чупо Капетане...
„Добави ми језик од Татара. —
Ако ћеш ми дати Пожаревац
Добавићу језик од Татара
Баш везана под шатор донети. —
Чедо моје Чупо Капетане,

[1] *[Коло,* I, 1901, 334—336].

На част теби сине Пожаревац
Пожаревац твоја очевина" и т. д.

Шта ту „језик" значи, о томе у сва три издања Вукова Речника нема ни помена, а нема помена о значењу те речи ни у Речнику српскога језика, што га издаје Југославенска академија, у Загребу.

Годинама сам тражио — и на послетку сам запео за једно место у IV-ој части Рајићеве Историје (књ. XI, глава XI, §. 9. стр. 158.—159. првога *[335]* издања) где се каже за српско војинство, како се оно: „Во всѣхъ до селѣ помянутыхъ войнахъ, походахъ и сраженіяхъ... за Кесареву честь и славу, и благостоянїе свое неусыпно трудилися, и недремлелима очима древняго своего Непріятеля смотрѣли, наблюдали и сокрушали. И всегда попреди предъ Кесарскимъ воинствомъ (Серби) ходили, провѣдивали пути и *людей хватали, которіи точную вѣдомость Фелдмаршалу о Туркахъ подати возмогли.* О всѣхъ засвидѣтелствовалъ часто поминаемый Принцъ Лоѳаринскій въ помянутой атестацїи, а именно тако: „Къ тому отъ 1691 года (тогда *Серби* первѣе на *Михалевцѣ* за Кесара начали воевати) до настоящаго примиренія (въ *Карловцѣ* учиненнаго) во всѣхъ сраженїяхъ благодушно присутствовалъ (Вицевождъ (Монастерлій) съ своими *Сербами) и языки непріятелей „безпрестанно хваталъ"* — „*Linguasque* Inimicorum continue ceperit" — (в. Прибавленіе, III, 414.)

Рајић је, дакле, знао, шта значи „језик" и језици, и да су то људи, „которіи точную вѣдомость... о Туркахъ подати возмогли."

После сам нашао и прибележио из XVII. књиге „Starina", што их на свет издаје Југославенска академија, из Прилога за повиест Хрватске XVI—XVII виека, приопћених од Радослава Лопашића, два места: једно на стр. 161. „qui tam *linguam* ex plurimis castellis interceperunt, et sciunt, quomodo ipsa castella se habent," а друго на стр. 166. „pro qua re miseramus seruitores nostros in montes Sopronсza, ut aliquam *linguam aprehenderent.*" Даље нисам тражио и на основу та два места и онога трећега у атестацији Принца Лотриншкога од 1699. написана је у поменутој XX-ој књизи „Годишњице Николе Чупића" на стр. 247. под линијом напомена. Написавши приложак о Чупи Капетану и пославши га у Београд

— запитао сам г. Ватрослава Јагића, у Бечу, да ли он зна шта значи „језик“ у Вуковој штампаној песми: Бој Арађана с Комадинцима, и у нештампаној, а нађеној у Вуковој заоставштини песми о Чупи Капетану; мислећи у своме сујемудрију, да неће знати — и окуд да један Хрват зна, кад три Србина: Вук, Даничић и Будмани, нису знали.

Но г. Јагић с места ми је одговорио: „Ја мислим да знам, шта значи „језик“, и да је ту исто значење које у руским текстовима често долази, где Востоковъ ријеч тумачи овако: „плѣнникъ отъ котораго вывѣдиваютъ о состояніи неприятелскаго войска“.[2] — После кратког времена а на име у допису од 10. (23.) фебр. о. г. придодао је г. Јагић још више.

„И у француском значи prendre la langue [des ennemis], то исто што aprehendere linguam, а тако и у талијанском. За чудо нашао сам у византијском грчком језику код Ане Комнене (цитат је у грчкога Диканжа) исту фразу у истом значењу (по цитату: liber 13. p. 394.), да је [Кантакузин] изашиљао уходе у разна места, да виде како стоје ствари код Боемунда и да му оданле добаве „језик“.[3] Још има други цитат из неког Anonymus Combefisianus[4] где се исто каже, да је неко некому наложио уходити и силом добавити *језик.*“ *[336]*

„Види се дакле, да је већ у старој Византији онај човек, кога су ухватили, да на силу исповеда неке ствари, носио назване „*γλῶσσα*“ т. ј. језик. Јесу ли из Византије пренијели то значење у средовјечну латинштину, не знам, али Руси, а ваљда и ми, могли су то добити преко Византије. — То сам до сад могао обазнати. Може бити има и у пољској средовјечној латинштини lingua или jezyk ово значење. За пољски

[2] [Код И. И. Срезњевскога (Матеріалы для словаря древне-рускаго языка по письменнымъ памятникамъ) стоји код речи језик и ово: „языкъ, плѣнникъ туземецъ, которой можетъ сообшить свѣдѣнія о непріятелѣ.“

[3] [„*σκοποὺς ἐν διαφόροις ἐξέπεμπε τόποις περιαθρεῖν τὰ περὶ τὸν Βαϊμοῦντον καὶ γλῶτταν αὐτῷ ἐκεῖθεν κομίσαι,*“... Anna Comnena, ed. Bonn., II, 207].

[4] [О збиркама и издањима Ф. Комбефисија (Franciscus Combefisius, † 1679) упор. I. A. Fabricii Bibliotheca Graeca, ed. G. Ch. Harles, VIII, 1802, 83—85; о Anonymus-у Combefisianus-у, 85].

језик доноси збиља неколико цитата Линде [под в)], из којих се види, да је и код њих jezyk то исто значио".[5]

Ја већ више о „језицима" нећу писати — а што сам „auf eigene Faust", без допуста г. Јагића, саопштио свету његово мишљење и његове наводе — ваља да се исти господин, „богатъ сый", неће на мене богца бог зна како срдити.

[5] [Код Турака има иста фраза. Из превода Г. Елезовића „Турски извори за историју Југословена" исписујем ова два места: „Што не приведеш један „језик", те да се према томе предузме што треба. Нећемо ваљда царску војску насумце да ломимо". „Доведоше „језике". Упиташе их где се налази краљ...". Братство, XXVI, 1932, 65 и 115].

XXIV

ПОРЕКЛО

СИБИЊАНИН ЈАНКА

ИСТОРИСКА РАСПРАВА

ИЛАРИОНА РУВАРЦА

ПРЕШТАМПАНО ИЗ »КОЛА«
[I, 1901, 463—467, 529—533 и 601—604]

БЕОГРАД
ШТАМПАРИЈА ПЕТРА ЋУРЧИЋА
1901.

Под горњим натписом приказао је неко у подлистку панчевачке *[3]* „Народности“, (број 16. од г. 1901.), студију: „Податци ка пореклу Јована Хуњадије (Сибињанин Јанка.)“ коју је написао Јован Карачоњи и која је недавно прочитана у мађарском генеалошком друштву.[1]

„Писац, истина, не каже — вели приказивач — да је Сибињанин Јанко био српскога порекла, али то излази само по себи из оних података које је он прикупио. Пошто не само наша историја, већ и наше народно песништво спомиње и слави Сибињанин Јанка, то ће Карачоњијево резоновање (мисли приказивач) интересовати и наше читаоце, а позванима требало би оно да даде повода (мисли даље неименовани приказивач), да га и критички расветле.“

Саопштивши за тим у кратко садржај Карачоњијеве студије, апострофира безимени приказивач наше историчаре и довикује им: „Ево благодарна задатка за наше ма и „модерне историчаре“, не би ли могли доказати српско порекло Сибињанин Јанка, чији су се претци — тим завршује приказивач свој приказ — звали Срб, Војк, Радослав и Селибар (Селимир) па су бегајући испред влашког војводе дошли у Угарску и ту добили донацију и племство, за те ће се претке моћи можда доказати, да су од турске најезде тражили склоништа прво у православној Влашкој, па не нашавши га ту, дошли у римокатоличку Угарску, и овде по нужди, која закон мења, и веру променили. Можда би српско порекло разјаснило и то, — и то је домисао приказивачева — зашто су се дошљаци Хуњадије тако сјајно узвисили над свима тадањим урођеничким великашима угарским у љутој борби противу Турака. Ови потоњи су у то доба — и то зна, а не

---

[1] [Ово се без сумње тиче чланка Карачоњијева који је те год. изашао у Турулу: Karácsonyi János, Adalék Hunyadi János származásához, Turul, XIX, 1901, свеска друга].

мисли само приказивач — имали само да бране своју отаџбину, а Хуњадије су сем тога имали можда још много, неизказано много и да освете!“

Тако неименовани и за цело још млађани приказивач. А држим да је приказивач још млађан или младоуман и знањем још не преоптерећен по томе, што он много што шта не зна, а што би, да је старији и да је боље верзиран у српској литератури, зацело знао и паметовао, и не би истом „модерне историчаре“ (Синишу и Протића)[2] позивао, да нешто ураде, што су старији наши — и ако не баш стручни историчари, каквих *[4]* данас има и у Београду, Новом Саду и Загребу, — а оно тек српски писци и трудбеници, на пољу српске књижевности, већ радили.

Да данас, кад ово пишем, не бројимо годину 1901. од рођења Христова, већ да сам нешто почео писати ову расправу о пореклу Сибињанин Јанка у прошлом веку — рецимо г. 1888. — почео бих ја расправу са питањем: Има ли Србина и српског сина, који не зна за славнога и после Вука Караџића најзаслужнијег српског списатеља у XIX веку, Јована Суботића, и не зна да је тај славни српски син у српском Летопису за год. 1847. написао расправу „Родъ Іоанна Хунядскогъ другчіе Сибинянина Янка“ (в. Летопис М. С., књ. 77., стр. 42.—61. и књ. 78. стр. 1.—35.)

Данас пак већ не бих смео тако отпочети и то питати, јер ето има на жалост српских синова, који знају и српском свету приказују шта Мађар Карачоњи о пореклу Сибињанин Јанка пише, а не знају шта је Јован Суботић о том истом предмету пре 53 године у српском „Летопису“ написао!

Покојни Јован Суботић, истина, не каже, да је Сибињанин Јанко био баш српскога порекла већ словенскога, а наиме бугарскога, али ћемо видети на чему је Суботић основао своје мишљење, да претци Сибињанин Јанка произлазе од Бугара, и мислим, да ћу моћи уверити и читаоце, да је темељ трошан и никакав.

Увек се питало — тим је речима отпочео покојни Суботић своју историску студију — па ни до данданас није се задоста одговорило на то питање: Ког је народа син подре-

[2] [То је у шали додано. Синиша (Симеон Богдановић) и Александар Протић нису „модерни историчари“, него је последњи сматрао И. Руварца и његове једномишљенике „модерним историчарима.“]

клом био славни Јован од Хуњада града, отац исто тако славног, но на више уздигнутог краља Матије Корвина?

О њега се отимају четири народа: а.) римски, доказујући, да је произлазио из староримске фамилије, *Корвина*, или, да је рођен *Влах;* б.) *мађарски,* говорећи, да је он био родом *Сикул* (Zekel), гране народа мађарског; в.) *славенски,* наводећи, да он вуче лозу од пољске фамилије Корвина, и г.) *немачки*, доводећи му порекло од *Жигмунда*, цара немачког и краља угарскога.

Највише претеге имали су досад на својој страни *Власи;* за њи стоји један за све *Георгије Фејер*; у најновије време нашли су *Сикули* поборника у Д-ру *Густаву Венцлу*; но по оном, што се у тој ствари данас навести даје, чини нам се, да ми *Срби* и *Бугари* у томе најбоље стојимо.

И пошто је изложио све сведоџбе и документе, и разна мишљења о роду и племену Сибињанин Јанка, пита Суботић на страни 17. поменуте књиге 78. Летописа: „Шта је дакле: (Сибињанин Јанко) Немац? Влах? Римљанин? Сикул? Србин? Бугарин? — и, одговарајући на то питање, вели: Не можемо не признати, да по изложеним овде документима *[5]* најпре и најпре рећи морамо, да је Бугарин, јер краљ Матија син Јанков, каже изриком у дипломи од г. 1459.: „a regibus Bulgariae, atauis nostris“, и даље развијајући, наводећи, и доказујући вели на стр. 22.: и тако по овоме *признати морамо,* да је Јован Хуњадски био народом Бугарин и то потомак бугарски краљева (царева)“; а на страни 31. опет вели: И тако мисао да је Хуњади славенског порекла не само тим да стоји, што највише и најбоље основе има, него и тим што противне мисли или врло слабе или никакве основе немају.

Покојни Суботић основао је, дакле, мишљење своје о бугарског пореклу, и то краљевском (царском) пореклу, Сибињанин Јанка на дипломи краља Матије од г. 1459. (види и прочитај ту „диплому Георгију Ивановићу (то је Ђорђе, син Иванов, арбанашки Скендербег) и Томку Марнавићу од краља Матије Корвина, издану у српском преводу у Летопису М. С., књ. 72. за г. 1846., на стр. 87.—94.). Покојни Суботић није сумњао и не сумњајући није претходно ни питао ни испитао: је ли истинита или аутентична та диплома краља Матије, или је фалзификована и лажна. Шта више, он на страни 96. те исте књиге Летописа вели, да је диплома та *права*

драгоценост у смотренију извјестија о фамилији Мрњавчића, о којој у нашој повестници досад потпуна тама влада.

Ну та диплома или листина краља Матије није истинита, већ лажна листина, и ту листину измислио је, сковао и саопштио свету босански бискуп, Фра Иван Томко Мрнавић, у књизи штампаној год. 1632. у Риму под натписом: „Indicia Vetustatis et Nobilitatis familiae Marciae Vulgo Marnavitiae, per Jo. Tomcum ejusdem gentis collecta" etc. (в. од Ивана Кукуљевића у „Arkivu za povjestnicu jugoslavensku" књ. IX, стр. 242.—265. и у Rad-у Југославенске Академије, књ. XXXIII, Армина Павића састав: „Ivan Tomko Mrnavić," а наиме стр. 119. и 120.).

Вјекослав Клајић помиње у „Poviesti Bosne" на стр. 199. и 268. nota 22. две листине од тих Томкових листина и каже за њих да су сумњиве или нешто *сумњиве,* но Алфонс Хубер у историској студији: Die Kriege zwischen Ungarn und der Türkei 1440.—1443., Wien 1886., на стр. 23. у ноти 1. вели: „Die Urkunde Hunyadis von 1448 für Georg Marnavich, Grafen von Nissa, Zvornik u. s. w. ap. Kerchelich, Notitiae praelim., pag. 272 (auch Katona XIII, 634)... halten wir, wie alle Urkunden für dieses Geschlecht, für unecht." [Archiv für österreichische Geschichte, LXVIII, 1886, 181].

И г. Чеда Мијатовић, писац дела: „Деспот Ђурађ Бранковић" у два дела (Београд 1880. и 1882.) да је мало скептик био те да се на те лажне Мрњавићеве листине није ни обазрео (као што је чинио у I делу на стр. 385.—387., а у II делу на стр. 13. и 142.—143.), не би ништа био изгубио, а веровање у њ и употреба тих фалзификата потавнела је сјајност и вредност Мијатовићевог дела.

Може бити, да осем Крчелића није нико ни од угарских историописаца ни од српских списатеља имао у рукама и прочитао поме- *[6]* нуто горе дело бискупа Ивана Томка Мрњавића: „Indicia Vetustatis... familiae Marciae vulgo Marnavitiae", штампано у Риму године 1632. Крчелић је прочитао то дело, и Бог би га знао зашто је он нађене у њему листине исписао и места им дао у свом делу: „Notitiae praeliminares" без сваке примедбе о њиховој веродостојности. Из Крчелићевих Нотиција прештампали су после те листине *Капринаји* (Hungaria diplomatica etc) *Катона* (Historia critica regum Hungariae) *Фејер* (Codex diplomaticus regni Hungariae) и остали. А

да су писци ти читали листине те у Мрњавићевом делу, а наиме да су прочитали Мрњавићев историски увод у том делу, није могуће, да на први поглед не би увидели, да су листине те скрпљене од самога Томка Мрњавића. Може бити да су где које од тих листина састављене помоћу других правих босанских листина, другим лицима изданим, до којих је босански бискуп могао доћи.

Приметити ми је на послетку, да је поменуто дело Мрњавићево врло ретка књига, до које није лако доћи. Ја сам пре неколико година сретан био и књигу ту прочитао, а за то сам захвалан доброти познатога Србима г. Ашбота, из Будим Пеште, који ми је књигу ту из неке библиотеке на прочитање послао.

Толико сам хтео о листинама Мрњавићевим у опште да кажем; а што се специјално тиче оне листине краља Матије од 1. нов. 1459. г., из које је Суботић извео, да је Сибињанин Јанко био рода бугарскога, и то краљевскога (царскога),[3] то понављам, да је листина та скроз и скроз лажна листина, те према томе и извод Суботићев не вреди и мора отпасти.

Покојни Суботић хтео је да докаже да је Сибињанин Јанко био рода бугарскога. У томе није успео и није доказао да је Сибињанин Јанко потекао од рода и племена бугарскога. Исти је Суботић на једном месту своје расправе и ово казао: По оном што се у тој ствари данас навести даје чини нам се, да ми Срби и Бугари у томе (у питању о роду Сибињанин Јанка) најбоље стојимо. О бугарском пореклу Сибињанин Јанка не може данас бити ни говора. Остају, дакле, сами Срби, те настаје питање: Је ли Сибињанин Јанко био српскога порекла? То баш и онај незнани приказивач Карачоњијеве студије и жели да се расветли и докаже.

Покојни Јован Суботић трудио се год. 1847. да докаже, и мислио је, да је доказао словенско порекло Сибињанин Јанка. Но да он оним,што је у својој расправи у корист постављене тезе навео, није успео, или боље, да није доказао *бугарско* порекло Сибињанин Јанка, то је показано у првом

[3] [„...a Regibus verò Bulgariae atauis nostris,...“ Kercselich B. A., Notitiae, 282].

*

одељку; а јако сумњам, да и они наводи у његовој расправи,
који говоре за *српско порекло* истога јунака имају јаче до-
казне снаге.

Али неименовани приказивач студије мађарскога родо-
словца, Јована Карачоњија, — „који, истина, не каже, да је
Сибињанин Јанко био *срп- [7] скога* порекла, али то излази
само по себи из оних података, које је он прикупио" — тај
безимени приказивач желео би, силно жели он, да се то „кри-
тички расветли," те с тога и позива наше „немодерне" —
и ако они не узмогну — то да бар „модерни" историчари
докажу српско порекло Сибињанин Јанка — и с том силном
жељом у грудима даје он успут тим историчарима и неке
напомене и упутства и мигове, како би се и којим путем и
начином то могло доказати. Праведно је, дакле, и правично,
да силна жеља та младога неименованога приказивача не
остане пуста и српски историчари треба да одмах приступе
ка критичкоме расветлењу и доказивању српскога порекла
Сибињанин Јанка. А то доказати неће бити здраво илити јако
тешко, или правије, то ће бити посве лако, пошто већ из
самих оних података, које је Мађар Јанош Карачоњи при-
купио, српско порекло Јанкула Хуњадскога *само по себи
излази*, као што мисли и нас о том уверава неименовани
приказивач.

На ноге дакле, и ви матадори-пензионирци и ви млади
„модерни историчари."

Ви устајте и идите и доказујте српско порекло Сиби-
њанин Јанка — али ја не идем и мени fällt gar nicht ein, да
то доказујем, и нашто да се ја и с тим питањем мучим, кад
то није данас ни у питању и кад је питање то већ поодавно
решила, не бечка или једна од прашких, или хрватска, или
краљевско-српска, већ баш „*мађарска* научна Академија" у
Будим-Пешти.

И то тај млади неименовани приказивач, који не зна за
рад и расправу српскога сина, Јована Суботића, о роду Си-
бињанин Јанка, а који је простудирао студију Мађара Јаноша
Карачоњија и српскоме свету студију ту приказао, — тај
приказивач велим не зна, да је мађарска научна Академија
доказала, „да је Јован Хуњадски, познати јунак у старијим и
новијим народним пјесмама нашим, пореклом *Србин* из сје-
верне Албаније (старе Зете)."

Да големога незнања у тога неименованога приказивача!

Но будимо искрени! — и ако ћу и ја бити искрен, то признати морам, да ни сâм нисам знао, да је Сибињанин Јанко био пореклом *Србин*, и то из северне Албаније (старе Зете), догод нисам прочитао „Османа Ивана Гундулића“ у уздању Јована Бошковића, у Земуну, од г. 1889. — и случајно наишао у том издању, стр. 241., међу белешкама историским, земљописним и митолошким и на ову белешку Јована Бошковића: „Сибињанин Јанко — пореклом Србин из сјеверне Албаније (старе Зете), *по новијим истраживањима мађарске научне Академије,..*“

И што неименовани приказивач није знао за Бошковићево издање „Османа“ Гундулићевог и за ову Бошковићеву историску белешку у том издању, то би се младом и у српској књижевности слабо верзираноме приказивачу могло како тако и опростити, — и ко може захтевати, да при- *[8]* казивач мађарске студије зна за сваку ситну белешку много плоднога писца Јована Бошковића? Но што тај приказивач, пишући приказ под натписом „Порекло Сибињанин Јанка“, није знао за новија истраживања мађарске научне Академије, из којих се могао уверити и знати, да је збиља Сибињанин Јанко био пореклом *Србин* и то из северне Албаније — то му нико, па ни сами Мађари не могу опростити.

Да оставимо, дакле, тога српскога приказивача, који тако мало зна, на страну, па да пређем на Јована Бошковића, односно на поменуту белешку његову о „србинству“ Сибињанин Јанка. У тој белешци каже покојни Бошковић, да је Сибињанин Јанко *по новијим истраживањима мађарске научне Академије* био пореклом Србин. — Е па сад тражи и нађи, ако можеш, ону свеску или свешчицу, ону историјску расправу, или студију, у којој се порекло Сибињанин Јанка истражује, и доказује, да је Сибињанин Јанко био пореклом *Србин!* И зар целокупна мађарска Академија корпоративно истражује и доказује и зар се тако може истраживати и доказати што? И зар и само историски разред те Академије истражује, а не поједини чланови и учени људи: Пиште и Мишке и Јаноши, Паулери, Фракноји, Венцлови или Марцали? Па кад је све то знао покојни Бошковић, што нам не каза по имену онога научника и јунака међу Мађарима и члановима мађарске научне Академије, који је доказао, да је

највећи мађарски јунак, Сибињанин Јанко, пореклом био Србин и где је и на којој је страни, или у којој глави он то доказао? „Мађарска научна Академија“ широк је и апстрактан појам, а ми бисмо желели, да сазнамо човека од меса и крви, који уме и може да пише, „да пером шара по папиру“, што „мађарска Академија“ не може — и који је човек могао само истраживати и мучити се истражујући и доказујући, да оно, што нам се чини само, да је бело, управо није бело већ црно, или да Сибињанин Јанко или Јанкул није био Угрин или Влах, већ баш Србин, Србин по пореклу, и то из северне Албаније (старе Зете).

Какву, дакле, имамо корист од онога што је покојни Бошковић у земунском издању Гундулићева Османа, стр. 241., забележио о Сибињанину Јанку, кад не знамо, ко је од Мађара или од помађарених Влаха или Срба у списима мађарске научне Академије доказао и на којој је страни тога списа то он не само казао већ и доказао оно, што Бошковић каже, да је мађарска Академија истражила?

И сад шта да се прво и прво ради? Ја мислим да би најпре требало позвати неименованога приказивача и то за казну, што је истрчао на среду са својим приказом, а није знао, да је питање о пореклу Сибињанин Јанка већ решено критички и научно, а ако би се он оглушио позиву, онда позвати доколне пензионирце и свезналице, да они истраже — питајући и распитујући на све стране — онај спис мађарске научне Академије, у коме је критички и свестрано решено питање о пореклу Сиби- *[9]* њанин Јанка и доказано, да је Јанко пореклом Србин, којега се отац само издавао за Влаха или Каравлаха. И кад једном будемо имали пред собом тај спис мађарске научне Академије у верном или достоверном преводу српском — јер бар што се мене тиче, признати морам, да мађарски не разумем — и онда нећемо одмах и слепо поверовати мађарском или помађареноме писцу и расправљачу, већ ћемо најпре подвргнути испиту и претресу оно што мађарски историчар каже и чим и како он доказује да је Сибињанин Јанко био пореклом Србин и тек пошто се уверимо, да нема и не може бити доказивању његову приговора ни с које стране, узвикнућемо: Иљен а Мађар! па ма не био он прави Мађар, већ пореклом друга која вера, као што је на пр. д-р Вилхелм Фракноји, или Марцали.

Но докле се спис тај мађарски изнађе и верно на српски преведе и приопшти српскоме свету — а Бог зна, да ли ће се поменути пензионирци — на приказивача сад већ и не мислим, јер знам да неће ни крочити и дати се на тражњу и истраживање — својски потрудити, да уђу у траг и изнађу тај спис, и Бог зна, да ли ће — све ако се и потруде и озноје тражећи — сретни бити да га нађу и верно превести даду на српски језик — јер чини ми се, да и они мађарски знаду и разуму онолико колико и ја, шта дотле да радим и како да окончам овај приложак? Знам да ризикујем много, али ћу ипак казати:

Прво, да *неверујем* да је Сибињанин Јанко, или као што се у народним песмама из старијих, највише приморских записа, које је Богишић у Гласнику II-о одел., књизи X-ој стр. 28., 31., 36., 52. и 57. и у најновијем издању Вукова зборника I., 189. и V., 208. зове и називље он „Угрин Јанко", пореклом био Србин.

Друго, да ја мислим, да се то, *да је Сибињанин Јанко по пореклу био Србин и не може, нити ће се икад моћи доказати*, па покушавале то доказивати све на свету научне Академије и мимо тих Академија сви остали писци и научници.

Сви савременици Јовану Хуњадском и сину његову, Матији краљу, блиски писци и сведоци кажу, да је он пореклом Влах — па и данашњи најбољи и мађарски и немачки историци не кажу, да је био друго што већ Влах пореклом. Да поменем од тих најбољих мађарских историка само Јулија *Паулера* (в. Ungarische Revue, 1883., стр. 109... „Johannes Hunyadi's Ahnen waren unzweifelhaft — *Walachen*, er selbst aber war es nicht mehr weder mit dem Leib noch mit der Seele."); д-ра Вилхелма *Фракној-а* (Mathias Corvinus, König von Ungarn 1458.—1490., Freiburg im Breisgau 1891., стр. 3); а од Немаца Алфонса *Хубера* (Geschichte Oesterreichs, III., 33.—34.) и ако хоћеш Вилхелма Шмидта (Die Stammburg der Hunyade in Siebenbürgen, Hermannstadt, 1865., — Excurs II. Über das Stammgeschlecht der Hunyade, од стр. 64. даље) и Чеха Пича, који у писаном на немачкоме језику делу свом „Der nationale Kampf gegen das ungarische Staatsrecht, *[10]* Leipzig, 1882., (страна 146. и 159., на страни 146.—147. вели: „Der mächtigste Widersacher jedoch und der erbittertste Gegner der slavischen und deutschen Partei war der Voivode von Transsil-

vanien Johannes Hunyady, *von den Serben seiner rumaenischen Abstammung wegen* auch • kurzweg Jankul Wajda genannt...."

А ако, поред неименованог онога приказивача, још когод данас мисли, да се из имена оних, којима се у латински писаним листинама називљу претци и сродници Сибињанин Јанка, може извести и доказати српско порекло његово, то ми је жао, што им морам да кварим добру вољу за таково доказивање напоменом, да се из оних словенских имена, ако су оно збиља словенска имена, не мора извести и тиме се не може доказати, да је Сибињанин Јанко пореклом био Србин.

У хрисовуљама српских краљева и царева: жичкој, светостефанској, дечанској и свето-аранђелској помињу се *Власи* и влашки *кашуни* и у тим влашким катунима и међу Власима људи с влашким именима: Бун, Бунило, Букор, Барбат, Балда, Балдовин, Буцкат, Алтоман, Дајул, Владул, Његул, Мотул, Крецул, Радул, Рашул, Сурдул, Храјул, Капор, Фечор, Сингур, Шишман, Шарбан и још многа друга; но уз њих и међу тима Власима и у влашким кутунима у српским земљама помињу се четири пет пута више други с чисто словенским или, ако хоћете, српским именима. И сад питам: да ли се збиља може мислити, да су између тих људи, који се „Власи" називљу и који живљаху у „влашким катунима", Власи били и влашко-романскога порекла само они, који носе влашка имена, а сви остали са словено-српским именима, да нису били влашко-романскога порекла већ српскога? И ако се збиља тако мисли, онда прекидам сваки даљи говор и даље расправљање о пореклу Сибињанин Јанка — и на крају још само младенцима и обостраним „Кољанима" довикујем: „Остав'те се и оканите се истраживања и доказивања српскога порекла" и „Маџар Јанка од Ердељ крајине", и Арбанаса Ђурђа Скендер-бега, „Иванова сина," јер истражујући то истраживаћете Маркове конаке! И зар ви немате преча посла, или — ваљада мислите, да су сваколика питања, на која наилазите читајући српску повест, већ решена, и да вама није остало ништа за решавање и за подвизавање, решавајући још многа и многа питања у српској историји? Да вам поменем само једно од тих још нерешених питања: Василије, митрополит црногорски, пише у Историји о Црној Гори: (Летопис М. С., књ. 68., стр. 15. —

или Марка Драговића дело о том митрополиту, Цетиње, 1884., стр. 112.), да је Стефан Црнојевић године 1421. завладао Зетом и Црном Гором, — да се оженио Војисавом, кћерком Ђурђа Кастриота прозваног Скендер-бега, *и да је заједно са Скендер-бегом ратовао против Турака 24 године, и да су они у 63 боја Турке до ноге потукли „какъ о томъ кажетъ историја о Скендербегу“.* Истина, да Петар владика у краткој историји Црне Горе тако баш не каже, али и он каже (в. Грлицу за г. 1835., стр. 57.—58.) да Стефан Црно- *[11]* јевић, „бѣше у врієме великога и славнога... Георгія Кастріота,... коме пошиляше помоћ противу Туракаx под началством сина своєга Божидара, коєга вѣроломни Лека Дукађин.... дочека бусіом на некоєму мѣсту, и ... уби,...“

И Петар Велики помиње у грамати својој од 3. марта 1711. г. Георгија Костриота Скендер-бега и како је он „на 63.—64. главныхъ баталияхъ неприятеля (Турчина) на голову побивалъ“ — али Стефана Црнојевића не помиње, већ шта више одмах додаје: „а ежелибы и протчие деспоты и владѣтели стакими же сердцами трудилися, то недопустилибъ себѣ вневолю инаслѣдниковъ своихъ вподданство:“ [Грлица, 1835, 79]. — Но Д. Милаковић усвојио је и што је Петар владика записао, и што је Василије казао, те пише у својој Историји Црне Горе на стр. 72.: Стефан Црнојевић — био је са Скендер-бегом савезник у рату (Грлица 1835., стр. 57.) а по речима владике Василија „ратовали су њих двоица заједно против Турака 24 године, до саме смрти Скендербегове.“ Па и А. Мајков зна, да Стефан Црнојевић „у дружби с Ђурђем Кастриотом Скендербегом, којега кћер имаше за жену, прослави се бранећи од Турака своју самосталност.“ (в. у Даничићеву преводу Мајковљеве Историје, II изд., стр. 99.)

Никола Вулић написао је историјску расправу: „Ђурађ Кастриотић Скендербег“ Београд 1892., а проф. Мих. Ј. Ђорђевић приложио је у Годишњици Ник. Чупића, књ. XXV, о истом Скендербегу историску скицу — но ја сам брзо само прелистао и Вулићеву расправу и Ђорђевићеву скицу, те сад не могу тврдити, да ли и они у њиховим критичким студијама помињу о оном заједничкоме војевању Скендербега и Стефана Црнојевића противу Турака кроз 24 године, и да су заједно побили Турке у 63 баталије, као што причају и знаду то поменуте црногорске владике. И према томе, зар не треба

расветлити и доказати учествовање Црногораца и Зећана под водством Стефана Црнојевића и сина његова Божидара у ратовима Скендер-беговим противу Турака, и из свега тога извести, да од велике оне славе, коју је Скендер-бег стекао ратујући с Турцима, припада, ако не баш половина а оно поећи део те славе Стефану Црнојевићу и његовим Зећанима и Црногорцима, или ако се то ничим, ни листинама, ни првим изворима доказати не може, казати, да би паметније било, да Црногорци цело то војевање Скендербегово с Турцима — и не спомињу...

На крају своје расправе испрсио се мало Н. Вулић па вели: „Мали је народ српски, али је до сад родио много јунака, много великих људи. Прелистајмо светску историју, и сваком јунаку другог ког народа моћи ћемо наћи супарника (?) и у своме. Међу тима једно од првих места заузима и јунак наше теме — Ђурађ Кастриотић Скендербег.... Па зар да се не поноси њиме српска историја? [стр. 298].

А проф. Мих. Ј. Ђорђевић, најновији писац историске скице под натписом „Ђурађ Кастриотић — Скендербег," како се осећао, кад је *[12]* — немајући другог посла — почео писати ту скицу и шта он вели? Професор тај вели: „У овим бурним данима, у данима општег метежа и грабежа на Балкану, неће бити на одмет ни нама Србима, да мало пажљивије прелистамо историју Балканског полуострва и да у њој подвучемо сва она места, *на којима се види печат српског духа и имена.* — Ишчупаћу — нешто љутито даље вели професор — ишчупаћу сада један листак из те велике књиге да га прочитам српској омладини, листак на коме је написано *име чувенога Србина, Ђурђа Кастриотића — Скендербега.* А тај листак јесте један од светлијих листова не само у тој књизи већ и у књизи целога света." [стр. 117]. И одмах на другој страни те скице — одушевљено кличе г. професор: „И баш у времену, када се Римпапе *само* Богу мољаху и свечане литије држаху, е да би Свевишњи заштитио хришћане од турске силе, јављају се на позорници светској два човека — два „бедема Јевропе," од којих један заклањаше запад, а други север Балканског полуострва. То беху два прослављена витеза: *Ђурађ Кастриотић — Скендербег* и из народних песама познати нам *Сибињанин Јанко — Хуњадија. За првога се, данас, поуздано (?) зна, да му је у жилама*

текла српска крв, а интересантно је и оно народно предање, које то исто тврди и за другога.“ Но доле испод линије, у напомени, вели професор, да је „Хуњадија.. у *ствари* био Румун по рођењу, а Мађар по васпитању.“ И кад је Јован Хуњадски у ствари био Румун по рођењу, а Мађар по васпитању, зар би погрешио ко јако кад би рекао и за Ђурђа Кастриотића, да је био Арбанас по рођењу, син Арбанаса Ивана Кастриота, и да по васпитању зацело није био Србин, већ друго нешто. И ако је у жилама његовим било нешто и од српске крви, то је била само *танка* крв, која не одлучује у питању: којег је рода и народа био ко?

Неименовани приказивач уверен, да је Сибињанин Јанко био пореклом Србин, позива, „модерне историчаре“ да само то критички расветле и докажу, па да се свиколици Срби могу и њиме поносити! — Професор Мих. Ј. Ђорђевић вели, да се данас поуздано зна да је у жилама Ђурђа Кастриота — Скендербега текла српска крв без примесе — и Н. Вулић завршује мало гневно с питањем: Па зар да се Ђурђем Кастриотом не поноси српска историја? Тако они питају и кличу, — а ја, тужан, опет „рушим идеале србинске“ пишући овако.

XXV

Цар-Немање благо[1]

Приложак испитивању српских народних песама

Пре 17 година био сам једнога часа малодушан и нерасполо- *[69]* жен, па сам се зарекао, да се нећу више враћати к народним песмама, придодавши још: „Нека испитује и истражује и изјашњује и пише о народним песмама... когод хоће, ја се с тим предметом већ више бавити не могу“[2] — а додавши то мислио сам на тадашње млађе, чилије, смелије и разборитије покољење, и на оно које иза тога дође. И оно дође!...

Дуго не хтедох да се вратим, али „стара љубав не рђа“, и ја хоћу да се за час вратим к народној песми, и то оној народној песми у којој се пита: „Куд се ђеде цар-Немање благо?“ *[70]*

Светогорски подвижник, јеромонах и архимандрит Сава, пренео је из Хиландара, српскога манастира у Светој Гори, где је Стефан Немања, старац Симеун, завршио живот свој на земљи, кости његове у српску земљу и положио их је у задужбину Немањину, манастир Студеницу. И као што је Сава још у Хиландару саставио службу блаженом свом оцу, Оцу Симеуну, тако је он, као старешина у Студеници, написао кратко Житије свога блаженога оца и ктитора студеничке лавре; и у првој глави тога краткога Житија напомиње Студеничанима Сава, да је Стефан Немања, самодржац и господар све српске земље, ловећи једном у планини нашао место пусто и прикладно за манастир, те је ту и саградио манастир Студеницу „на покой й на оумножéніе єдинóкыхъ чина“ [Изд. В. Ћоровића, 151]. За тим прича Сава, ко је поставио Стефана Немању самодржавним господином све српске земље и помогао му, да обнови очину дедину и да је још боље утврди и да придобије градове и од поморске земље, и од

---

[1] *[Коло,* II, 1901, 69—74].

[2] [Руварац И., Две студентске расправе, 1884, 116].

Арбаније и од грчке земље, и колико се трудио он, да праву веру утврди у српској земљи, и какав је био он према светитељима, јерејима и мнисима; и да је био убогима заступник, ништим крмитељ, да је наге уводио у свој дом и заодјевао, сироте васпитавао, удовице бранио, да је слепим и ромим и немоћним, глувим и немим мати био, „и ӈро́сто ре́щи: вьсѐ своє и̂мѣніє въ заимь и̂зда̀“ [152]; и напослетку каже за Стефана Немању, родитеља свога: „Са́м' же създа мѡнастырє: и̂ прьво ѹ҆ Топли́ци светаго ѿтьца Нико́лы, и̂ дрꙋ́гы та́можде светоу богородицꙋ ѹ҆ Топлици; по том жде па́кы създа̀ монасті́рь светаго Геѡ́ргіа въ Ра́сѣ... Послѣ́ди же тѣ́хь сы̑ на́шь светыи монасты́рь създа̀,... въ и̂ме прѣсветыє владичицє на́шє богородицє благодѣтелницє,“ (Студеницу) [153].

Савино то кратко Житије св. Симеуна читало се у Студеничкој цркви, кад би се год хришћански народ сабирао у Студеницу, да прослави памет „првога господина земљи српској“ и ктитора првих српских манастира.

Нека „модерни песник“ прочита ову прву главу Савина Житија св. Симеуна, па кад прочита и утуби оно место, где се казује, које је манастире Стефан Немања саградио у српској земљи и осим њих још и Хиландар у св. Гори, нека створи песму о том. Па ако би тај „модерни песник“ и могао створити из те прозе песму, шта мислиш, драги читаоче, да ли би песник тај онако почео и онако завршио ту песму, као што је почео и завршио народни певац, на пр. слепац Филип Вишњић, песму из II књиге Вуком сабраних народних песама: „Збор зборила господа ришћанска“ (II, 106) *[71]*.

„Збор зборила господа ришћанска
„Код бијеле цркве Грачанице:
„Боже мили, чуда великога!
„*Куд се ђеде цар-Немање благо*,
„Седам кула гроша и дуката?
„Ту се деси Немањићу Саво,
„Па говори господи ришћанској:
„Ој Бога вам, господо ришћанска!
„Не говор'те о мом родитељу,
„Не говор'те, не гријеш'те душе:
„Није бабо расковао благо
„На наџаке ни на буздоване,
„Ни на сабље ни на бојна копља,
„Ни добријем коњма на ратове;
„Већ је бабо потрошио благо

„На три славна Српска намастира:
„*Једну* бабо саградио цркву
„Б'јел *Вилиндар* насред горе Свете,
„Красну славну себе задужбину,
— — — — — — — — — — — — —
„*Другу* бабо саградио цркву
„*Студеницу* на Влаху Староме,
„Красну славну мајци задужбину,
„Својој мајци царици Јелени,
— — — — — — — — — — — — —
„*Трећу* бабо саградио цркву
„*Миљешевку* на Херцеговини,
„Красну славну Сави задужбину,
— — — — — — — — — — — — —
„У глас викну господа ришћанска:
„Просто да си, Немањићу Саво!
„Проста душа твојих родитеља!
„Проста душа, а честито т'јело!
„Што носили, свијетло вам било!
„Што родили, све вам свето било!
„И што рече господа ришћанска
„На састанку код бијеле цркве,
„Што год рекли, код Бога се стекло. [106—107].

И сад се пита: Како је постала та народна песма: „Свети Саво"? Ја мислим овако: *[72]*

Био једном у Студеници млад калуђер или младо самоуче ђаче, које је неколико пута слушало у цркви читање поменутог Житија Немање Стефана, „првог господина земљи српској."

Запамтио је из Житија и имао је у глави свих пет манастира, које је Немања саградио, и нашавши се једном на месту високу и равну наиђе нањ дух, што песме ствара, и он се створи из тескобнога места, где је била Студеница, на широком пољу Косову, код цркве Грачанице, и нађе се у сред сабора ришћанске господе; а сабор тај саборисао је након смрти Немање Стефана и пошто се већ била измирила завађена браћа, Вукан и Стефан, и минула напаст са стране и глад у земљи, и пошто је и Сава јеромонах већ пренео био кости мироточиве св. Симеуна у српску земљу, у Студеницу. И на том сабору господа већаху, као што обично на саборима бива, о свему и свачему. И кад се неко од саборлија сети и стаде питати и распитивати за цар-Немањино благо и куд се оно дело — настаде у сабору врева. Једни су потихо говорили да је у Немање било силно

благо: четири до пет кула гроша и дуката; други су знали тачније, колико је било блага, те говораху да је било шест и седам кула гроша и дуката, но нико није знао да каже куд се дело и на што је потрошено то силно цар-Немање благо; врева је постајала све већа и већа, јер су гдекоји од саборлија већ стали зуцкати и говорити, да је Немањино благо расковано на наџаке и на буздоване, и врева не престаде док год није неко од саборлија устао и ставио формалну интерпелацију те најозбиљније запитао: „Куд се ђеде цар-Немање благо, седам кула гроша и дуката; ваља да је расковао благо на наџаке и на буздоване?!“

И кад је самоуче ђаче дошло до интерпелације — било је оно већ на коњу! Јер докле се одговори на интерпелацију и потанко каже и искаже на што је све потрошено и издано то благо; и док се на задовољавајући одговор с надлежне стране да опростница — дотле ће већ и песма бити готова!

Сретна је мисао била дакле изазвати одговор Немањића Саве интерпелацијом, јер иначе тешко би било самоучету и започети а камо ли довршити песму.

Ја мислим, да је од прилике тако постала та песма народна: „Свети Саво“. Но било тако или инако, свакако стоји то, *да је песма та изашла из манастира у народ, те постала народна песма.*

Но творци песама обично су једнострани, те се такво показало и оно самоуче ђаче, које је прво створило песму: „Свети Саво“. Да је оно боље проучило и запамтило целу прву главу Савина Жи- *[73]* тија св. Симеуна а уз то да је прочитало и Житије и Жизан светога оца Симеуна, пређе бившег учитеља и наставника, господина и самодршца отачаства свога, све српске земље и поморске земље, које је старији брат Савин, Стефан, потоњи први венчани краљ српски написао, сазнало би и знало би оно да цар-Немања није потрошио своје благо (седам кула гроша и дуката) само на три или пет српских манастира, већ и „на наџаке и на буздоване и добријем коњма на ратове“.

Та не каже ли и сам јеромонах Сава — који није ни хтео да пише о владичаству и о држави и Немањиним ратовима и ратним успесима све по реду — да је Стефан Немања приобрео од поморске земље Зету с градовима и од Рабна (Арбаније) оба Пилота, а од грчке земље Патково, цело Хвосно

и Подримље и Кострац и Дршковину, Ситницу, Лаб и Липљан, Дубочицу, Реке, Ушку и Поморавље, Загрлату, Левач, Белицу и Лепеницу? [151—152].

А шта тек помиње и пише старији брат Савин у свом Житију? И зар не каже он, да је Стефан Немања разрушио и до конца опустошио Средац град (данашњу бугарску престоницу) и град Перник, и град Стоб и град Земљан и град Велбужд (данашњи Ђустендил) и град Житомитск, и град Скопље и град Љешак у доњем Пологу и град Градац и град Призрен и град славни Ниш, и град Сврљиг и град Равни и град Козаљ — и за све те градове, каже Стефан, син и наследник Немање Стефана, да их је Немања разбио, разрушио до конца и основанија их искоренио тако, да не оста камен на камену? И зар није, даље, исти Стефан Немања саздане у Диоклитији и Далмацији од насилника Грка градове: Дањ, Сардоники, град Дривост, Росаф-град, рекоми Скадар, град Свач, град Улцињ, град славни Бар, испровргао и разрушио, и истребио грчко име у тој покрајини — а цигло Котор да је оставио и утврдио и двор свој у Котору граду подигао? [Šafařík, Památky, 8].

Па шта мислиш, љупки и разборити читаоче, колико је цар-Немања похарчио и од седам кула гроша и дуката колико је отишло кула, док је само цар-Немања порушио и разметнуо све поменуте и побројане градове, и колико је потрошио док је Котор јаче утврдио и себи господски двор у Котору саградио? А рушити градове и заузимати толике земље и водити толике ратове, зар је могао цар-Немања без нацака и без буздована, без сабаља и без копаља и без добрих коња, добро поткованих коња?

Но народ не зна и народ не памти, те не зна колико је градова и које градове по имену цар-Немања разломио и порушио; и које је земље освојио он, и колико је муке и труда и трошка њега *[74]* стало, док је обновио своју дедовину и створио нову државу и назвао се самодржцем све српске и поморске земље. Све је то народ заборавио, све је то ишчезло из памети народу, и од све те славе и државе памти он и зна само за манастире, које је цар-Немања саградио; но и то не би знао народ и народни певач, да му то не каза оно самоуче ђаче, које је опет сазнало то из прве главе Савина Житија св. Симеуна.

А да ли осим те песме: „Свети Саво“ има у поменутој другој књизи сабраних Вуком песама још по где која песма, која је онако исто постала као што је постала та песма о св. Сави — и да ли су све песме из доба Немањића потекле из манастира и од калуђера и самоуких ђака и прихваћене од народних певача и казивача, то нека разбирају млађи, досетљивији и убојитији писци и научници.

Један пут се у старо време питало и озбиљно на сабору ришћанске господе запитало: „Куд се ђеде цар-Немање благо?“ И премда је већ Немањић Сава, и то сместа и чим је стављено то питање и та интерпелација на дневни ред, одговорио и исказао на што је родитељ његов, цар-Немања, потрошио то благо, а наиме да је потрошио на три или правије на пет српских манастира (од којих су два у Топлици код данашње Куршумлије, један у Рашкој (рашки Ђурђеви Ступови) и један у Ибру, у Студеници, и пети Хиландар у св. Гори); а остало благо да је похарчио зидајући по калу калдрме, и градећи по водам ћуприје (дијелећи кљасту и слијепу), док је души мјесто ухватио; који је Савин одговор ришћански сабор с одобрењем узео на знање, то се ипак и сада понавља: „Куд се ђеде цар-Немање благо?“ Пита се то сваком приликом и неприликом — и има у неком месту један господин, који нариче: Куд се ђеде, или куд се дева цар-Немање благо? Знамо, да тај господин не мисли управо на благо — цар-Немањино, од којега блага данас нема ни трага, већ он мисли на друго неко савремено благо. И он мислећи и жудећи за тим манастирским благом срамежљиво пита и разбира: „Куд се дева цар-Немање благо?“ И он вам зна и може да тачно и најтачније израчуна колико мора бити данас тога цар-Немањиног — та тога сувишнога блага и само се љути што од тога сувишнога цар-Немање блага ништа не претиче и не утиче у благајницу, из које се плаћају и издржавају не кљасти и богаљи, не слепци и хромци, већ окати, здрави здравцати људи, на које цар-Немања, градећи задужбине, није ни мислио нити је могао и на њих помишљати. Et hinc illae lacrimae! И ваљда зато што цар-Немања, градећи задужбине, није и на њих помислио и сажалио се, зато и вичу и непрестано питају они: Куд се ђеде цар-Немање благо?

У Ман. Гргетегу

XXVI
Деспот Стефан Лазаревић
и
Костнички Сабор[1]

Г. Стојан Новаковић саопштавајући г. 1872. неке исписе „Из *[166]* Хронике деспота Ђурђа Бранковића“ у Гласнику Срп. учен. друштва, књ. XXXIII, претпослао је две три речи о времену Ђурђеву, па је ту, а на стр. 137., рекао и ово: „Деспот Стефан је ишао ради Турака на велики сабор у Констанц“.

Г. Чедомиљ Мијатовић пишући у „Отаџбини“ за г. 1875., I, 184. вели: „Од особите је политичке важности ако се обистини, што Костадин пише, да је Стеван ишао и на Костнички Сабор (1414—1418) и у Рим, а то он помиње с таком пресудношћу, да се једва *[167]* што сумњати може. Пут је тај морао имати јака утицаја на одлуку, коју је Стеван 1426 г. извршио“ — а у делу: Деспот Ђурађ Бранковић“ у I-вој књизи, изданој г. 1880., пише о том исти господин: „(Стефан је измиривши се са својим нећаком Ђурђем Вуковићем —) не само настављао одлазити у Будим на сабор угарски, него је по тврђењу његовог животописца ишао и на Костајнички (sic!) сабор (између 1414 и 1418) па и у сам Рим. (Константин, 311). Константин, који је и сам био духовник православне цркве и који се и иначе показује поуздан, говори о томе с таквом пресудношћу, да је тешко не веровати му. Пут тај по Немачкој и по Италији, лепота и богатство „вечитога града“ Рима, даље велика она помпа, којом је цар и краљ Жигмундо волео да се окружује — све то скупа не може бити, да није учинило дубок утисак на Стефана и на оне представнике српске властеле, који су с њиме били. Без

[1] *[Коло,* II, 1901, 166—169].

сумње су утисци ти одјекнули и у акту, који је Стефан године 1426. извршио.“ [стр. 33—34].

Године 1894. издала је на свет београдска општина историјску расправу: „Деспот Стефан Лазаревић“, коју су написали Мат. Станојловић и Мих. Ј. Гајић, а поменута општина наградила са 400 динара. И у тој награђеној расправи пишу поменути дијоскури на стр. 156: „Деспот Стефан чим се осигурао од Турака и измирио са својим сестрићем Ђурђем, почео је одлазити у Будим краљу Жигмунду и учествовати у сјајним дворским свечаностима, на које су долазили западни краљеви и други мањи и већи господари. Стефан је био и на косничком сабору, ишао је у Рим и друга западна места. Стефан је био свуда дочекиван и примљен лепо.... (Гласник, XLII, 311.).“

Године 1896. написао је и у Јагићеву Архиву за словенску филологију, св. XVIII, приопштио Станоје Станојевић своју студију: „Die Biographie Stefan Lazarević's von Konstantin dem Philosophen als Geschichtsquelle“ (S. 409.—472.). Но у тој иначе ваљаној и изврсној студији млађанога писца нема ни помена о путу деспота Стефана у Констанц на Сабор и у Рим, премда је и он за тај састав био награђен, додуше не динарима, већ само празном титулом и правом да може пред својим именом ставити „Др“. Но што тај тада још докторанд не помену интересантну ону вест Константина философа, на основу које прича г. Чедомиљ Мијатовић и по њему поменути млађани великошколци београдски, да је Стефан Лазаревић не само био на Сабору у Констанцији већ да је и у Рим ишао — ја не знам и не знам, да ли с тога не помену он тај знаменити пут Стефанов у Констанцију и у Рим, што је *превидео* или пак с тога, што *није могао да нађе те вести* у Константиновој биографији *[168]* деспота Стефана? На стр. 452. своје студије помиње у ноти Станоје поменуту књигу г. Чедомиља Мијатовића, али он ту помиње страну 35-ту те књиге, а на страну 33. и не обазире се он у својој студији, и преко пута Деспота Стефана на Сабор у Констанц и у Рим прелази он — Станоје — му̂ком. Да чудне мучаљивости у млада човека!

Станоје Станојевић читао је и није само брзо прочитао већ је дуго застајао и студирао биографију Константина философа и сравњивао Константинове вести са вестима нађе-

*

ним у другим повесничким изворима а уз то читао је и прочитавао и Мијатовићеву повест о Ђурђу Вуковићу, — и Станојевић из Житија Деспота Стефана, списанога Константином философом г. 1431., а наиме из 77. главе тога Житија на страни 311. у XLII-ој књизи Гласника није могао да сазна оно, што је г. Чеда Мијатовић сазнао и нама казао и протумачио, те се сад пита, ко од њих није разумео и добро и као што треба — схватио речи Константинове у поменутој глави на стр. 311.? Жива су, Богу хвала, обојица па би могао запитати и једног и другог, да они кажу и племенито признају, који од њих није добро разумео Константина философа? Но пошто ми је мрско питати њих саме интересоване, то ћу да испишем овде почетак поменуте главе Константинова Житија, па нека индиферентни и неинтересовани читаоци суде и пресуде и изреку: да ли г. Чедомиљ Мијатовић има право пишући да Константин философ тврди и каже — е је Деспот Стефан Лазаревић збиља ишао у Констанцију и у Рим између 1414. и 1418. године. Почетак 77. главе Житија Деспота Стефана гласи: **„Прѣжде же оубо ѥгда истинноую любовь съ западьными сътвори** (Стефан Деспот), **ѥгда вь градь рекомыи Боудимь ходи, ѥгда и сьборь бысть западьныихь кралеи и иныихь господь кь кралю воугрьскомоу, ѥже вь Коньстаньцию и Римь ити томоу** (краљу угарскому) **на вьцарениѥ надь вьсѣми сь деспоть Стефань свѣтлѣиши прѣдь вьсѣми и паче вьсѣхь видимь бѣ, ѥлико лоуна по срѣдѣ ѕвѣздь, и изь далече видимь бѣше вьсакомоу и сьвѣти ѥго вьси вь мѣсто сташе не потькновени стоꙗше. ѥгда и многаꙗ оть оугрьскыихь страны вьзеть дарованаꙗ ѥмоу, грады оубо твръдыѥ и вьси и прочаꙗ,...“** [стр. 311]. И сад кад знаш, читаоче драги, шта пише и каже Константин философ, кажи ми, може ли се из тога места извести и тврдити оно, што је Чедомиљ Мијатовић извео и казао, а наиме, да ту Константин тај тврди, да је Стефан Деспот ишао на Костнички Сабор, па и у сам Рим и да он о том говори с таком пресудношћу да је тешко не веровати му? И не чекајући на твој одговор ја ћу казати, како ја мислим, а ја мислим да ту Константин каже, или да је хтео казати то, да се у оно време (а то је било у лето године 1412.) и пре него што ће поћи краљ Жигмунд *[169]* у Костанцију на Сабор и у Рим да се зацари и крунише царском круном стекло много велике господе и господичића и витезова из

белог света — међу којом господом био је и краљ пољски — у Будим на позив краљев, где их је краљ Жигмунд почастио и приредио витешке игре и весеља. И на тај збор господе и витезова дошао је и добри пријатељ краља Жигмунда, наш Деспот Високи Стефан — и он је био и виђен и сјајан међу том господом, како на дивану тако и на мегдану. — У најновијој књизи Вјекослава Клаића (Povjest Hrvata, svezak II„ drugi dio, Zagreb, 1901.) наћи ћеш на стр. 51. и 52. кратак опис збора тога господе и витезова у Будиму год. 1412.

Г. Чедомиљ Мијатовић није дакле добро већ зло разумео речи Константинове на стр. 311. и за то, што је зло разумео речи Константинове, за то и помиње пут Деспота Стефана у Констанц и у Рим, за који пут други нико не зна нити га помиње.

И сад ствар овако стоји:

Стојан Новаковић је неком приликом онако узгред рекао и избацио да је Стефан Високи ради Турака ишао на велики Сабор у Констанц. А да је то тек онако узгредице и на памет речено, то се види већ из тога, што г. Стојан није поменуо извор, из којег је он то дознао.

Но та Стојаном у пролазу избачена реч пала је на плодну земљу, и после неког времена опет је изникла и разгранала се прво у „Отаџбини" а још више у делу: „Деспот Ђурађ Бранковић" од Чедомиља Мијатовића, и сад ко да замери оним награђеним младенцима, који ту реч усвојише и још даље раширише?

Међу тим показало се, да у тој речи, у оној тврдњи, нема ни зрна истине, те се сад зна, да Деспот Стефан Лазаревић није ишао у Констанц на Сабор, нити је био он у „вечитом граду", у Риму, а пошто није био тамо морају отпасти и они дубоки утисци на Стефана и на пратиоце Стефанове; и кад напокон морају да отпадну ти дубоки утисци, то без сваке сумње нису ни могли они одјекнути у акту који је Деспот Стефан извршио године 1426.

А да ли и онај пут Деспота Ђурђа са госпођом Јерином и с великом свитом у своју тазбину у Солун и одатле у Свету Гору, који исти господин Ч. Мијатовић у истом делу свом (стр. 166.—168.) описује лепо и као што само он уме описивати путна шаствија земаљских владара — спада у

исту категорију, у коју спада пут деспота Стефана у Констанц и у Рим, то не могу испитати и претрести ја; а то би могао, кад би само хтео, испитати и на чисто извести млађи који писац и испитивалац.[2]

У Ман. Гргетегу, на Петров-дан 1901.

[2] [Не може се рећи да је И. Руварац сигурно и потпуно баш сасвим разјаснио почетак 77. главе у Животу деспота Стефана од Константина Филозофа, јер није ни споменуо питање деспотова изасланства на сабор у Констанц. О учесницима сабора у Констанцу и данас је одличан извор познато дело савременика Улриха Рихентала (Рајхентала), „Concilium ze Constencz" (1418), од кога има више преписа и издања. Од учењака који су се бавили нашом прошлошћу употребио је рукописе и скупоцена издања ове хронике, мислим, само Л. Талоци (Thallóczy L., Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter, 1914, 267—269), али он се занимао једино за грбове, којих је ово дело препуно. Из студије К. И. Караџе видим да Рихентал спомиње изасланство српскога деспота и изасланство Београда на сабору у Констанцу; да ли се и сам деспот спомиње као учесник, то не видим из исписа које је К. И. Караџа додао својој студији (Karadja C. I., Delegatii din tara noastra la conciliul din Constanta (în Baden) în anul 1415, Academia Romana, Memoriile Sectiunii istorice, S. III, VII, 2, 1927, 80—91). Ради овога питања било би преко потребно набавити скупоцено Рихенталово дело или бар фотографирати оне стране на којима се спомињу српски учесници на сабору у Констанцу. Мој син, Светозар, прегледао је рукописе Рихентана — тражећи лик деспота Стефана — у бечкој Народној библиотеци и у прашкој универзитетској. Није нашао спомена о деспоту, као учеснику сабора, него само о српским посланствима. Имена учесника на сабору у великој Хартовој збирци (Hardt E. H., van der, Magnum Constanciense concilium, I—VI, 1700; VII (Index), 1742) тако су исквaрена да их је често веома тешко препознати. Ради препознавања, мисли Х. Финке, морали би се прегледати оригинали аката; он истиче да су нарочито чешка имена учесника исквaрена; то би, наравно, важило и за српска, ако је било Срба на сабору. (Finke H., Acta concilli Constanciensis, IV, 1928, 893). Финке је унео из Харта — који ми, нажалост, није на расположењу — у свој индекс и имена која се тамо налазе. Међу њима је и „Servie rex, regina, Titel Jakobs und Johannas von Neapel, H. IV, 879, 881." Ова „Serbia" је, међутим, тамо записана као „Ravia". Да ли је то „Rascia"? Цело питање треба, види се, пажљиво расветлити. У бечком примерку Рихентала, да и то споменем, реч је о деспоту Стефану под заглављем „Affrica"(!), а уз његов грб стоји „Der graff und hochwürdig fürst Hertzog dyspolt (sic) von Ratzen" (fol. 163, v.) У прашком примерку је грб деспотов на листу 255 v. а изнад њега стоји: „Der hochgeborn fürst Hertzog *Dyspot* zu *Ratzen*..." Од овога грба имам фотографију. Српска изасланства су, ипак, била, како изгледа, на сабору у Констанцу, али сам деспот као да није био.]

XXVII

О неком „народном предању“[1]

А. Хилфердинг (А. Гильфердингъ) путујући пре г. 1859. по Старој Ср-*[1]* бији записао је „разказ“ или народно предање о том, због чега је Душан убио свога оца Стефана, дечанскога краља. „Краљ дечански дао Душану — тако гласи то предање — кнештво у Скадру. Млади краљевић случајно упозна кћер старога војводе Гребострека, који је у селу Зерзеву близу Прилипа (?) живео, и заљуби се у њу. Они се венчаше у Зерзевској цркви, која, као што казују, и сада постоји. Душанова маћија дознавши за то рече у себи: „шта ћу ја бити сад поред његове младе жене — и он ће хтети да сам царује! — и за то пошаље некаквог Француза Балдовина да убије Душана. Младенци су седели у трему, а послани Балдовин приступи крадом и пусти стрелу, али стрела не погоди Душана већ младу му љубу. Душан се на то тако ражљути, да одмах удари на оца, који о том ништа није знао, и збацивши га с престола убије“. Причање то чуо је Хилфердинг од Ново-пазарског протопопа Раке. (в. Сборник, составленный А. Гильфердингомъ: „Поѣздка по Герцеговинѣ, Босніи и Старой Сербіи“, С. Петербургъ, 1859. стр. 143., а превод у Летопису М. С. за г. 1859., I, [књ. 99], 151.—152).

Да је Хилфердинг тада када је састављао и уређивао тај Зборник знао за епос Јована Суботића: „Краљ Де-*[2]* чански“, који је спеван и наградом увенчан г. 1845. а г. 1846. издан на свет, то, какав је Хилфердинг био, тешко да се не би досетио, откуд и када је поникло оно „народно предање“, те би онда зацело био изоставио из свога Зборника то „народно предање“; и онда не би се морали обзирати на то „народно“ предање ни Срби: Коста Николајевић и Стојан Новаковић ни Рус Т. Флорински ни Хрват Симе Љубић — па

[1] [*Летопис Матице Српске*, 210, 1901, 1—11].

напослетку не бих ни ја сада у старости својој поново морао читати поменути епос од Јована Суботића, који сам одмах, чим је изишао на свет, читао и до г. 1850. прочитао не један пут и уживао читајући тај епос увенчанога песника.

Но млади тада А. Хилфердинг, — који је иначе, као што је покојни владика Грујић причао, знао на изуст те могао по читаве песме од Пушкина и других славних руских песника лепо и без „запинанія" изговорити тако, да се и сам Грујић, тада архимандрит крушедолски, дивио меморији Русовој — није знао за Суботићев епос „Краљ Дечански" те не знавши за извор оном расказу Ново-пазарског протопопа Раке, записао је тај његов „разказ" и сахранио га као „народно предање" у штампаном горе поменутом Зборнику, многим писцима на муку.

Први се мучио с тим „народним предањем" покојни Коста Николајевић и то већ 1860. г., као што се види из Гласника, књ. XII, 437.—438., где вели: „народно преданіє, коє є текъ г. Хилфердингъ у свомъ скорашнѣмъ путованю по Турской забележіо. Преданіє то, приповедаюћи крозъ што є Душанъ оца свога убіо, гласи: Да є краль Дечанскій дао Душану" и т. д. (Срп. Летопис, 1859., I, 151.—152). „И цео епосъ подъ насловомъ „Краль Дечанскій" од Дра Јов. Суботића „*очевидно* почива, одъ III до VIII песме, на овомъ истомъ преданію. Оно є *сигурно* г. Суботићу напредъ морало быти познато, и онъ га є съ маломъ изменомъ у основу само развіо и обрадіо; а можда (што бы намъ самъ знао казати) безъ сваке пластике на основу какве друге версіє истогъ преданія, коя є нѣму до знаня могла доћи одъ самихъ предела Зерзевске цркве „и садъ стоєће у целости".

Двадесет година иза Косте Николајевића написао је други Коста, а наиме г. Стојан Новаковић, расправу: „Народне традиције и критичка историја" у Отаџбини књ. *[3]* V (г. 1880.) и ту на стр. 395. вели он: „У исти ред ваља да се стави и белешка Хилфердингова, коју је чуо у околинама Новога Пазара, и која гласи: „Краљ Дечански да Душану кнежевину у Скадру, и т. д. (Гильфердингъ, Боснія, 2-го изд., 99.—110). Хилфердинг је чуо причу од Раке проте ново-пазарскога. *У осталом ову приповетку наводим с резервом за то, што је њу употребио Др. Ј. Суботић у свом епосу о краљу Ст. Дечанском*, па је могућно (док се ствар не расветли) да је и из тога спева у народ отишла".

Сећам се да је мене године 1879. или 1880. један господин писмом запитао: Да ли ја знам, откуд Суботићу *прича о Балдовину;* но не знам и не могу да се сетим, да ли сам ја том господину на то питање што одговорио и само знам, да ја Суботића за живота његова о том нисам питао, а све сам мислио да га запитам, те ми је још и данас жао, што га нисам запитао. Био сам наскоро после тога из Карловаца, камо је Суботић кад и кад долазио, упућен у манастир, те ваља да нисам ни прилике имао да га питам за ту причу и откуд, му она. Да ли је другом ком покојни Суботић казао што о причи или сиже-у свога наградом увенчанога епоса или да ли је где, а наиме у својим мемоарима,[2] што о том напоменуо, не знам и не ћу више никога да питам за то, већ ћу сам одговорити на питање: Откуд Суботићу прича о Балдовину? „Казнаца *Балдовина*“ нашао је Суботић у књизи: Србски Споменици или старе Рисовуље, Дипломе, Повеље и т. д., који су године 1840. издани на свет у Београду. У повељи краља Стефана (Душана) од 22. Јан. 1333., којом је даровао и записао Дубровачкој општини Рат Стонски, помињу се на стр. 47., иза епископа призренскога *Арсенија,* присутна при издавању те повеље у Пологу властела: „Казнац Балдовин, војевода Градислав, жупан Вратко, кнез Гргур Курјаковић, ставилац Милош, војевода Дејан Мањак, Градислав Сушеница, Никола Бућа — и архиђак Марин Баранин“. [Упор. Miklosich, Monumenta serbica, 104—105]. А све те кнезове, жупане и војеводе, па и призренског владику Арсенија, па најпосле и самога ђака Баранина наћи ћеш и у самоме епосу Суботићеву, нарочито на стр. 245. — и на стр. 10., 29., 30., 31. и 37. (Карловачко издање Дѣла Јов. Субботића, књ. III, Пѣсне епосске — 1860.). У песми слуге Драгослава о битци на *[4]* Велбужду — каже се на стр. 31 и д.:

„Јошт се једна чета прикључила
Храбра чета од хиљаду друга,
Из Француске из земље далеке....
Њих предводи казнац Балдовине,“

а после у самој причи ванцирао је Суботић казнаца за *кнеза* — тако на стр. 253:

[2] [Јов. Суботић је знао да је један део његова певања у Краљу Дечанском продро у народ, и да се тамо сматрао народном традицијом. Живот Јована Суботића, II, 1902, 23—36. И. Руварац је, незнајући за ово место у Животу, добро одредио део Суботићевих извора за његов еп.]

„Ал' поведи кнеза Балдовина
С двѣ стотине друга поузданих,“

Суботић је Балдовина (Balduin) направио *Французом*, премда се и у светостефанским и у дечанским хрисовуљама помињу „Балдовини“ који нису били Французи, већ „Власи“, (в. Гласник XII, другог одељења, стр. 13., 22., 49. и 50.—51). Трећа песма Суботићева епоса почиње овако:

„У лијепу долу *Озројеву*
„Над веселим над селом *Зерзевом*
„Крај *Планика* широка потока
„Подигла се у облаке кула
„— — — — — — — — — — —
„Капије су граду отворене,
„Јер господар сѣди изшетао,
„Госте чека пред њих изишао, ...
„А унука код свог дѣде стала, [стр. 75—6].

(Господар тај седи то је војвода Новак Гребострек, за краља Милутина, а унука крај њега, јесте кћи сина Новакова Војихне, по имену Анђелија — а гости су: *„од Жиглова кнеже“* или *кнез Жигловић* — под којим именом скрива се Душан, — и Дејан, брат Анђелије).

И село „Зерзево“ нашао је Суботић у дечанској хрисовуљи (Срб. Спом. стр. 331. и 332.) из које се хрисовуље уједно можеш уверити, да то село г. 1330. није било старога господара Новака Гребострека, већ еклесијарха Василија Леондијевића, којега је краљ Дечански заједно са селом његовим Зерзевом приложио својој новој задужбини. [Упор. Miklosich, Monumenta serbica, 96].

И „поток Планик“ нашао је Суботић у том истом дечанском хрисовуљу на стр. 329. [Упор. Miklosich, Monumenta serbica, 94].

„Лијепу — или као што на другом месту тепа „рајском“ селу *Озројеву* нема трага у хрисовуљу — али се у дечанском хрисовуљу помиње на стр. 332. „Озроје“ [Упор. Miklosich, Monumenta serbica, 97] и Суботић је зацело по том имену назвао онај до — Озројевим долом. *[5]*

Но откуд Суботићу „кнез од Жиглова“ или „кнез Жигловић“? Истога је кнеза од Жиглова или Жигловића Суботић нашао у Срп. Летопису за 1843. (част. II књ. 61., стр. 156.), односно у неком рукопису, у ком се помињу владаоци од Зете и Црне Горе из фамилије Црнојевића — где се и то каже, да је та фамилија из старина господска у Зети, у *Жиглову*, где је супруга Стефана Силног саградила била цркву

св. Аранђелу Михаилу на 1311 (?). „У оно є доба — вели се ту — бьо Войвода єданъ изъ Жиглова и звао се *Жигловитъ*, одъ кое є лозе после изышла фамилія *Церноевитъа*".

За историју нема белешка никакве вредности — и ја мислим да је то „Жиглово" искварено „Жеглигово", више кога је збиља супруга силнога Стефана или мати цара Уроша саградила била цркву — но не Аранђелу Михаилу већ светој Богородици (в. Шаф., Летописи, стр. 61.; Arkiv, III, 14: „— mater (Vroschi imperatoris) aedificavit Ecclesiam in *Nigro Monte*, supra Жеглигово", али је Суботић тек из те белешке узео за свој епос кнеза Жигловића.

Ја дакле мислим, да је покојни Јов. Суботић, хтевши испевати спев Краљ Дечански и задобити одређену награду, *сиже за тај спев смислио сам у својој глави* и да није он од некуд са стране примио и усвојио готову народну причу, и ту причу само развио и обрадио.

Суботићев епос читао се од г. 1846.—1848. у сласт, а г. 1848. могао је допасти у руке ком добровољцу — или каквом учитељу и самоуку ђаку на десној страни Посавља и Подунавља а отуд даље према Новом Пазару, може бити без насловног листа, којега је од многог читања и силног превртања нестало, те се ваља да мислило, да је тај Суботићев спев народна песма. За садржину тога Суботићева спева могао је посредно или непосредно дознати и поменути протопоп Ново-пазарски Рака и кад се после стао шетати са Русом А. Хилфердингом по околини Ново-пазарској, сетио се Рака оне приче, која је управо била Суботићева прича, али је он у својој безазлености мислио и држао, да тако народ пева и прича, и он је Русу, како је знао и умео, препричао у ствари Суботићеву причу, а Рус А. Хилфердинг, жудан прича и народних предања, одмах је то записао као „разказ" или *[6]* „народно предање". И сад се пита: Да ли је још који путник, осим поменутог толико већ пута Руса, слушао причати у околини Новога Пазара или око манастира Дечана, а наиме у селу Зерзеву, поменуту „народну причу", и зна ли што за ту народну причу г. Панта Срећковић, који је Стару Србију у накрст пропутовао, распитивао и бележио што је чуо и видио? Видећемо мало после, да је г. Срећковић знао за ту „народну причу", али ћемо се том приликом и уверити о том, да се исти господин не позива на своје

записке и путничке белешке, већ опет на Хилфердингов Зборник у II-ом издању или на Сочин. III, 99.—100. И ја бих се, да сам само мало куражнији, могао чисто опкладити о што год хоћеш, да нити је кад било нити да има у народу данас приче оне, коју је А. Хилфердинг као тобож народну причу записао! Није, велим, било никада у народу оне приче, у којој се прича, зашто је Душан убио свога оца — али је ипак Суботићева прича, као „народна прича" одјекнула у српској историјској књижевности. Одјекнула је прво у студији Косте Николајевића о српским Комненима (Гласник, књ. XII и XIII) у којој он тврди и доказује, да је Новак Гребострек, велики српски војвода за краља Милутина, имао сина Воихну, потоњег ћесара, који да је родио синове: Александра, Дејана, Оливера и Богдана и кћери: Јелену и Теодору, од којих први, Александар, да је постао цар бугарски, а Дејан севастократор и Оливер деспот српски, а Богдан, да је војвода Љутица Богдан наших народних песама. Кћи пак Војихнина *Јелена, да је пошла за Душана те постала прва царица српска.* Како је Константин Николајевић дошао до тога, да то тврди и чим је он утврдио ту своју тврдњу, нећу да излажем овде, већ упућујем читаоца да сам то сазна читањем Николајевићеве студије.

Рус Т. Флорински пишући расправу: „Южные Славяне и Византія во второй четверти XIV вѣка, выпускъ второй, С. Петербургъ, 1882.," сложио се с мњењем Николајевићевим, изложеним „въ его превосходномъ сочиненіи о сербскихъ Комнинахъ" и усвојио је поменуту његову тврдњу о роду царице српске Јелене (стр. 210.—214.) и на стр. 213. у 3-ој ноти позива се на А. Гильфердинга (Собр. Соч., III, 99.—100.) а то је она Хилфердингом за- *[7]* писана прича, коју и на стр. 60. у 2-ој ноти помиње. Али г. Панта Срећковић вели у 57-ој књизи Гласника на стр. 104: „То његово (Николајевићево) мњење *усвојио је (најпре) г. Руварац (у Матици „Краљице и царице српске"),* и, у најновије време, г. Флорински"; и пошто је то написао г. Панта г. 1884. и остао жив то је он то исто поновио и у Споменику Срп. кр. академије 36., II разред 32., изданом 1900. г., на стр. 64., где на крају 4-те ноте вели: „Доста је тога факта да сама собом падне читава она теорија о нашој краљици (царици) Јелени, коју је измислио Николајевић *а усвојио И. Руварац."*

Истина је цела да је поменуто родословље царице Јелене, или као што Срећковић вели „теорију“, измислио К. Николајевић, „највећи историк српски“ по том истом Панти Срећковићу, но да сам ја усвојио то измишљено родословље, ту Николајевићеву теорију, то није истина, већ баш противно од истине. Прочитај у поменутом листу „Матици“, [III, 1868], у броју 20. а на стр. 459. оно, што сам ја о Николајевићеву родослову рекао, па ћеш се уверити, да сам ја казао и тврдио, да је царица Јелена била сестра *бугарскога* цара Александра — јер тако пише и сувремени Јелени Јован Кантакузин, цар византијски и писац мемоара — а отац Александров и Јеленин, да је био Срацимир, кнез бугарски, као што пише исти Јован Кантакузин. То сам казао године 1868. па то кажем и данас — и никад нисам ни у сну помислио, да са Николајевићем кажем, да је царица Јелена била кћи Војихне ћесара, или да се сложим са Пантом Срећковићем па да с њим кажем, да је царица Јелена била српскога рода и племена, а наиме да је била кћи челника, а после жупана и кнеза *Врашка* и да су јој по „Пшинском Поменику“ браћа: Ђурађ, Јоан и Шајин, а сестре: Теодора и Мара, од којих да је Ђурађ отац Срацимира, Ђурђа и Балше (Балшића), а Јован да је цар „блгарски“ Александар и Шајин да је „Комнен“ — и напослетку да је „Мара“ календарско име „царице Милице“, — коју је теорију измислио Панта Срећковић, а која је теорија тако луда, да се луђе што ни замислити не може — и не знаш да ли је луђе оно, што се ту тврди или је луђи начин, како се доказује оно, што би се хтело да докаже. И ту тако луду *[8]* теорију своју развија Панта не само у поменутој 57-ој књизи Гласника, већ и у Историји српскога народа, II, 342. и д. и најпосле у поменутом Споменику Срп. кр. академије, не на једном већ бар на десет места. Тако се заљубио и задубио он у њу — у ту тако луду теорију.

Да је Душана родила „блгарска“ принцеза то је некако прогутао и морао је прогутати и сам г. Панта, али да је и жена цара Степана — Душана цара, да је царица Јелена била рода „блгарскога“, то баш није могао да прогута г. Панта. Видевши пак, како је К. Николајевић, „највећи српски историк“, измислио теорију о роду царице Јелене, и да су ту измишљену теорију стали усвајати Срби и Хрвати, па и сами Руси, разбесио се г. Панта и помислио је у себи: А кô зашто

да ја не измислим своју теорију о роду царице Јелене? И он је одмах после те помисли измислио своју теорију, ону луду теорију, да јој у том погледу нема пара у целој светској литератури. Једно само жали и печали се он, што нико, ама баш нико на свету не ће да усвоји и љубазно прихвати ту Пантину теорију о роду царице Јелене, те је зато и подгрева он од времена на време и подсећа свет на ту своју теорију, да се не би заборавила до конца. — Но најпосле, на страну с теоријама — и само да се зна, запитаћемо да ли и г. Панта зна за оно „народно предање", које је Хилфердинг забележио? Да богме да и он зна за то предање, само што он то предање помиње некако стидљиво и мало чудновато. У капиталном делу свом, Историји српског народа, књ. II, 336. пише он: „Узроци заваде (између краља Стефана и сина му Душана) налазе се у интригама Палеолога, да на престо српски дође Синиша Немања-Палеолог (Greg. IX. c. 12; Luc. An. di Rausa, 51) и 2) у женидби Душановој, који је испросио своју рођаку, кћер челника Вратка потомка Вукановога *(А. Гиљферд. III. 99—100.,* Флорински: юж. слав. и Виз. стр. 213; Глас. 57. стр. 104—112)"; а на стр. 342.—343. те исте Историје вели Панта: „После велбуждске битке, Блгари предлагаше Дечанскоме круну, али је он не прими, него посла с војском у Блгарију немањиног препраунука, Вукановог прапраунука, другога сина Вратковога Јована (Александра),... да попне на престо царицу Неду (Анну) и *[9]* њенога сина Шишмана... Јован (Александар) је извршио заповест краљеву. Вратко, потомак Немањин млађе линије по Ђури (Rad. I. стр.) Вукановом, имао је три сина: Ђуру (Балша I.) Јована (Александра) и Шаина (Комнена) и три кћери: Јелену, Теодору и Мару (Милицу). (Гласн. 57. стр. 104—112.) Живећи у Скадру „млади краљ" Душан, решио се да узме за жену најстарију кћер челника Вратка, лепу Јелену, сродницу у деветом степену сродства, који брак наша православна вера дозвољава. Противу тога брака устане Дечански, по свој прилици за то, што је Јелена падала Душану као сестра (?) (Караџић, Срп. Нар. Пјес. II. 125—130. Гиљфердинг III. 99—100.)" и т. д.

Пита се дакле, зашто се г. Панта и на стр. 336. и на 343. страни позвао и на „Гиљферд. III. 99—100." и шта је мислио он да се тиме може да докаже? Најближе би било

мислити, да се г. Панта позвао на Хилфердинга за то, што се на истога позвао и Флорински, понајглавнији извор поменуте Историје г. Панте. Но Флорински имао је каквог-таквог разлога што се позвао и на оно предање, које је записао Хилфердинг, јер и по том тобоже народном предању и по Флоринском, односно по „теорији Николајевићевој", коју је Флорински усвојио, био је дед Душанове младе војвода Новак Гребострек, док је по Пантиној „теорији" дед истој био Димитрије или Стефан или најпосле Ђура, син Вукана, великога кнеза а сина Стефана Немање. А најпосле, шта се ту помиње оно народно предање кад се то народно предање не слаже ни најмање са измишљеном теоријом Николајевићевом и Пантином. По Суботићевој причи, која се и сама не зна како прометнула у народну причу или народно предање — младе оне Српкиње, тек што се са Душаном венчала и из цркве изашла, нестаје између живих, а Јелена, сестра бугарскога цара Александра, с којом се Душан венчао 1332. г. око Ускрса, живи и не само да је преживела цара Степана, већ и сина свога цара Уроша, који се преставио у почетку децембра 1371. године. Ето како су смешни и чудновати ти историописци, који по својој вољи теорије граде, па се онда за луду теорију позивају и на народно предање и песме народне! — *[10]*

Ковачевић и Јовановић, који написаше Историју српског народа за средње школе (ново, поправљено издање, у Београду 1895.—6.) нису теоретичари као Панта Срећковић, и у тој њиховој Историји нема ни помена о Хилфердингову народном предању, али у тој школској књизи има некога трага оним измишљеним теоријама Николајевића и Срећковића. На стр. 112. пишу они: „После Велбушке битке, у којој је погинуо бугарски цар Михаило, сретну бугарски посланици победоносног српског краља Стефана Уроша III. у Извору и они му нуђаху Бугарску, да тако уједине обе државе. Али се Стеван Урош III. на то не одлучи, него уговори с тим посланицима: да *његов војвода Александар Срацимировић,* сестрић погинулог цара, *с једним одељењем српске војске* подигне у Трнову на престо Михаилова и Анина сина „Стевана Шишмана"; а на стр. 115. пишу они: „Још док су трајале свађе између Душана и Стевана (Деч.), године 1331., у Бугарској је збачен цар Шишман, мајка му Ана прогнана, а

за цара изабран Јован Александар Срацимировић, сестрић цара Михаила. Тим настаде погибао да Србима пропадну тековине добивене Велбушком битком. Али Душан, поставши краљем, не хте због тога ратовати, већ се ожени Јеленом, сестром Александровом и утврди онако исто стање", и т. д.

Прво ћу да запитам те историјске писце, откуд они знаду, да се онај војвода, којега је Стефан Дечански оправио с једним оделом српске војске у Бугарску, звао Александар Срацимировић, кад се то у њихову извору (Житију Ст. Дечанскога, у Животима краљева српских на стр. 195.) не каже, већ то само Николајевић у Српским Комненима (Гласник, XII, 454.—464.) и по Николајевићу П. Срећковић на поменутом и горе у изводу саопштеном месту на стр. 343. каже? Хоће богме и наше Љубе кад и кад да задремају и да уз свећу Богу истиноме припале свећицу и ђаволу, оцу лажи!

А да поменути Александар није био порекла српскога и да по томе ни царица Јелена није била Српкиња већ „Блгарка", за то имамо класичну сведоџбу у поговору Законика цара Степана од г. 1349. где се каже: „вьздвиже (діаволь) на нась. ѯ. царевь вь лѣтѣ ѕѡли., мѣсеца іоуніа. ді. дьнь, рекоу-ж' и цара грчаскаго, Михаила и брата его Белаоура. [11] и Алексен'дра цара Бльгаромь, и Басараbоу Иван'ка" и т. д. Поменути ту Александар није г. 1330., кад су Бугари и остали језици ударили на Србе, био цар — јер је царем бугарским постао тек 1331. године, али цар Стефан (Душан) помињући године 1349. тај бугарски напад, који се свршио с поразом Бугара, називље уз брата Михајилова Белаура и њега, Михајилова нећака, царем или господарем бугарским. Године 1330. није дакле тај Александар, потоњи цар бугарски, био са Србима и уз српскога краља, већ је био са својим ујаком, царем Михајилом, против српскога краља — и њега није могао после битке на Велбужду слати краљ српски са одељењем српске војске, да у Трнову подигне на престо Стефана Шишмана, сина Михајилова и Анинa.

Много се досле писало о женидби Душановој, али све што се о тој женидби сигурно зна, своди се на то, да се Душан, поставши краљ српски, на крају г. 1331., оженио око Ускрса г. 1332. Јеленом, сестром тадашњега бугарскога цара, Јов. *Александра,* сина бугарскога кнеза Срацимира а нећака погинулога на Велбужду цара Михајила, — а све остало није ништа друго већ дим и швефл.

Индекс личних и географских имена

А

Б

*

В

Г

Д

Ђ

Е

Ж

З

И

Ј

К

Л

Љ

М

Њ

О

П

Р

С

Т

Ћ

У

Ц

37

Ч

Џ

Ш